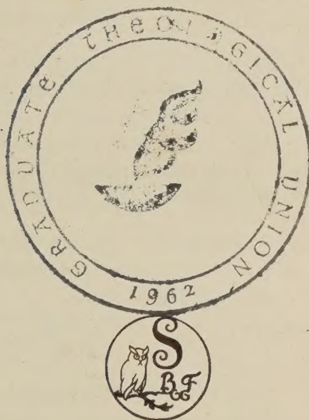
FOR KIRKE OG KULTUR

UTGIT AV

EIVIND BERGGRAV-JENSEN

TOOGTYVENDE BIND

KRISTIANIA

STEEN'SKE BOGTRYKKERI OG FORLAG

1915.

INDHOLD.

HVAD NYT? — HVAD GAMMELT?

Dypere end spørsmaalet efter hvad nyt der vil komme i dette aar, brænder i mange sind spørsmaalet om hvad der vil bli tilbake av det gamle. Det er ikke mulig at vinde fuld klarhet i denne tid. Fremtiden er jo altid uviss, ogsaa i ordinære aar, men vi vaager i almindelighet at forlænge ind i fremtiden de vigtigste av de ledelinjer som har ført os fremad i fortiden. Iaar er det anderledes. Det er som om vi psykologisk hadde oplevet en brosprængning, en linje-oprivning, saa at vi staar uten fortid. Til denne uvisshet kommer den enorme anspændthet overfor fremtiden. Vi tør ikke længer *rolig* se det uvisse imøte. For vi aner det ikke som en sukcessiv utvikling, men som et minebelagt farvand, svangert med eksplosioner.

Til en viss grad er slik usikkerhet og uklarhet ikke til at undgaa. Men det er desto mere paa sin plads at finde *nogen* sikre holdepunkter, som staar utenfor sammenbruddet. Ellers blir vi ofre for panikens lammelse. Og derved skaper vi igjen den sjælelige jordbund for raserings-mani, slik som tilfældet var f. eks. i Paris 1871.

Baade praktisk og ideelt har vi pligt til at holde paa det centrale i det gamle — *selv om* fremtiden skulde ændre ogsaa det. For dette er den eneste maate hvorpaa vi kan vinde den fasthet som *ogsaa forandringerne trænger*. Selvsikkerhet er ilde anbragt nu, men *indre fasthet* er desto nødvendigere. Derinde hvor sindets fæstning er, maa vi staa med avgjort tryghet. Vore idealers struktur maa ikke komme ind i uvisshetens panik og bli angrepet av dens opløsende tendenser.

Der *har* været en slags tilbøielighet til panik og flugt ogsaa i idealernes verden. Likesom dagspressen straks ved krigsutbruddet skrek op om at aldrig hadde der været saa litet korn og kul i landet — og derved skapte panik, saaledes er der ogsaa dem som straks er færdige til at erklære os

fuldstændig renons for idealer som kan holde denne krise ut. Et av de oprigtigste utslag av denne idé-panik er den danske radikaler, professor *Fr. Weis's* artikel i «Tilskueren» for oktober om «*Idealernes sammenbrud*».

Interessant nok er det *kristendommen* som han først griper fat i. «Denne krig er mere end nogen anden begivenhet i verdenshistorien den kristne kjærlighetslæres fallit, og der vil herefter sikkert gaa aarhundreder, inden denne vil reise sig saaledes igjen, at den kan faa nogen forædlende indflydelse paa menneskeheten» (side 309). At saa socialismen og fredssaken ogsaa erklæres bankerot, interesserer os ikke saa meget som at professoren erklærer sig selv og sin egen retning fuldstændig opgit, den som trodde paa «de sidste generationers hastige utvikling i *almenmenneskelig kultur og humanitet*». De nærmere artikler i denne tro specificerer hr. Weis til at være «et moderne skolevæsen, litteraturen, pressen, kunsten, retspleiens utvikling i human retning, politiske og faglige organisationer, økonomiske sammenslutninger og foreningslivet overhodet, kommunikationsmidlerne o. s. v.; — kort sagt en tro i de tre led: *opfindelser, dannelse* og *organisation*. Det var akkurat det samme Bjørnson i en av sine overtroiske perioder stillet frem som midlet mot «folkefortvilelsen», da han i Over Ævne II satte sin lid til — jernbanerne!

Men nu er alt dette for hr. Weis maset sønder og sammen, pulveriseret: «Kulturmennesket har øieblikkelig avsløret sig som den værste barbar. Kulturen viste sig kun at være en tynd fernis, der straks blev strøket av, forat vilddyret i al sin uhygge kunde komme til syne» (side 316). Værre end en Paulus fordømmer nu humanisten selve *roten* til ondet, den menneskelige natur: «midt i civilisationens velpleiede urtegaard bliver barbariets giftplanter stadig ved at skyde frem». Og for rigtig at tømme bitterbægeret tilbunds gjør han ærlig opmerksom paa, at det ikke engang er de *mindst «dannede»* som er de værste, men at det tvertimot er «*overklassens* aand, kapitalens, militærets, regjeringernes, diplomatiets» (side 318), som har vist sig at staa aller lavest.

I en sum: «Vi staar overfor et almindelig sammenbrud av alle de ideelle værdier, som den europæiske civilisation har levet paa og været saa stolt av» (side 321).

Her er intet levnet av det gamle. Men hvad kommer istedet? Dels nogen vage antydninger av at krigsgalskapen *maaske* (spærret av forf.) endelig maa kulminere, og at der *muligvis* kunde reise sig en folkebevægelse mot krig, og *hvis* betingelserne og mændene er der, Europas forenede stater bli organisert. Prof. Weis føler selv at alt dette ikke har noget at bety for det *personlige* liv, «hvis idealer krigen har væltet omkuld med ubønhørlig brutalitet». Og dette er netop det pinligste spørsmaal: «Hvad vil der blive tilbage for det enkelte menneske av ideelt at leve sit private liv paa?»

Det virker næsten underlig naar denne kritiske nedriver her krampagtig klynger sig til et rent ubestemt haab: eftersom vi endnu er baade aandelig og legemlig sunde «vil menneskene nok ogsaa finde nye idealer». Dermed slutter han. Det eneste han har at holde sig til er panikens krampagtige haab: *noget* blir det vel til!

Der er ingen grund til at hovere overfor et saadant oprigtig bo-opgjør, især da manden ikke søker nogen undskyldning for sit forhold. Hvem har desuten kunnet gaa fri for en følelse av at det skalv i grundvoldene? Ja *bør* vi gaa fri for at kjende det?

For kristendommen er der tre synspunkter: det teoretisk-teologiske, det personlig-religiøse og endelig det praktisk-organisationsmæssige (kirkelige).

Teoretisk er vi blit stillet overfor spørsmaalet om Guds forhold til krigen. Der er ingen tvil om at dette har vakt dype vanskeligheter for mange. I alslags tryksaker har der været en kappestrid i kristelig apologi. Man faar ved at gjennemgaa den en beklemmende følelse, som ikke bare skriver sig fra den større eller mindre dygtighet som kirken viser sig at raade over, men som dypest set har sin rot deri at *apologi* har en saa sterkt begrænset betydning. Jakob Knudsen har git et uovertræffelig utryk for det i «Mod»: Saa længe man er utenfor troens oplevelse hjælper ingen som helst argumenter; og naar man er indenfor oplevelsen og eier troen, da er alt forsvar for den totalt overflødig! — Apologien kan selvsagt ikke dermed gjøres nytteløs, dens betydning er bare ikke at *overbevise vantro*, men at *orientere troende*.

Rent teoretisk kan ingen løse spørsmaalet om Guds for-

hold til krigen. Har han sat den iscene, er han en djævel, sier nogen. Er den utenfor hans rækkevidde, er han ikke Gud, sier andre. Men dette er den gamle, aldrig avklarnede strid om det ondes oprindelse[1]). De gamle løste det ondes gaade bedre ved sine myter om englefald o. l., end vi magter det med vor teologi. Den symbolske myte gir nemlig større rum for det personlige end det koncise tankedogme gjør. Og problemet vil aldrig bli løst i klare faciter saa længe verden staar, det vil si løst til almindelig tilfredshet og fælles bruk. Det ene argument vil vedbli at ta det andet, enhver løsning føder en hel ny barneflok av tvil. Her er derfor et av de omraader hvor vi tror — om ikke *fordi* det er uklart (absurd) saa ialfald til trods for at det er os uklart hvordan saken teoretisk skal løses. Den kristelige tros ret til at være, avgjøres ikke av dens evne til at gi svar paa spørsmaalet om det ondes oprindelse. De kan kjøre den fast her, eller De kan — efter Deres egen mening tilfredsstillende — løse den ut, — ingen av delene avgjør den personlige tros skjæbne.

Søderblom skiller ogsaa (i sin artikel i decemberheftet av For kirke og kultur) mellem *tilskuerne* til troen og de som *oplever* den. «Egentlig burde det som vi nu oplever være døden for gudstroen. Tilskuerne trues med at miste den . . . De som staar midt i nøden, finder Herren».

Den forstandsmæssige forklaring av vanskeligheten hører imidlertid likefuldt med i det som skaper nød for den kristne. Der lægger sig et tryk over sindet, som gjør det baade tungere og kjærere at tro. Men aldrig saa megen teori og apologi kan ikke *avgjøre* vanskeligheten for os. Den kan yde hjælp, til selvhjælp. Men det vigtigste er at man oplever nøden i sit indre og saaledes forbereder en løsning.

I sit indre vil enhver jo møte problemet igjen i personlig form. Er der ikke en hel krigs forfærdelige overraskelse av ondskap i mit eget hjerte? Hvor er det kommet fra? Hvorfor lar Gud det ædle, gotisk tempelrene i mine forsætter og mine tanker lægge i ruiner? Hvorfor lar han ondskapens aande-

[1]) Som igjen hænger sammen med spørsmaalet om Gud er *almægtig* eller ikke.

lige hær i mig begaa sjælelig rædselsfulde gjerninger, lar mig lemlæste egen og andres lykke?

Det *er* der, det onde. Om det kan *forklares* er en sak for sig. Det er *nødvendig* at forargelser kommer. *Hvorfor*, kunde ikke engang Job forstaa. Og Jobs venner øker smerten, frister til oprør og frafald fordi de netop vil opklare og forstaa. Nei, menneskenes skjæbne seiler med lukkede ordre. *Visste vi ikke at farten likevel har et maal, da var det ikke deilig at fare.* Dette maal gripes bare i *tro,* det er dødt for den som ikke ofrer sig for det. For den som ikke gaar av veien for risikoen, er derimot en ny sikkerhet beredt. At han saa ogsaa finder en forklaring ialfald paa vanskelighetemes plads i Guds husholdning, vil frigjøre ham for deres tryk. Men hans tro indeslutter vedblivende et moment av forseglet gaade. Den *sidste opklaring* beror hos den gamle av dage.

Hvis der ikke var nogen Gud kunde derfor et uløst problem, som i tidens medfør vokset sig overvældende stort, presenteres som en forfalden fallit-skapende veksel hos den kristne tro. Det er det eiendommelige moment av indenfra kommende liv som gjør troen udødelig. Hadde den ikke denne indside, denne organisk hemmelighetsfulde egenart; hadde den bare en utside av verdensforklaring, — da kunde den haandteres som andet rørlig gods, gripes og begripes av enhver. Da kunde man ogsaa ræsonnere sig til dens bos konkurs i en situation som den nuværende. Men her er forskjellen paa de idealer professor Weis føler sig tvunget til at gi op og de som kan vil avkræve kristendommen som forfaldne ved krakket. *Hans* livsanskuelse har uten tvil været mer «harmonisk» end vor, den har været noget man kunde være sig «bekendt», men vor har havt uforklarlig meget dypere røtter i det personlige [1]).

Paa spørsmaalet efter de idealer som prof. Weis venter vil fremstaa, uten at han kan sige hvor og naar og hvorledes, har den kristne et som det kan synes forargelig enkelt svar: *Kristus lever.*

Vort fremskridtsideal er at han maa leve endnu sterkere

---

[1]) Vi har senere faat en artikel av professor *Rodhe* i Uppsala hvor dette moment behandles, og henviser til den.

i os. Om vi skulde bli en liten flok, om kirkerne skulde miste magt og anseelse, om de kristne skulde gaa en foragtens tid imøte: han kjender motgang, han kjender foragt. Gjennem ham kan ogsaa vi lære at taale slike tider. Gi ham op hvem som vil, for at søke andetsteds. Det er ikke tider at følge ham som kultur-ideal nu. Men er der nogen som holder sig til ham, saa vandrer de ikke i mørke, men i et stort lys.

Der er forskjellige tegn til at netop Kristus træer frem for sindene i denne tid. Han har altid ventet paa os i tunge og strævsomme tider. Og nu da alt vakler omkring os; da vor egen magt er intet, bokstavelig intet værd, da merker vi hvad *han* betyr. Han er ikke av verden og dog tilgjængelig for os som er i verden. Har vi dannet et Gud-ideal i vort indre, saa er det nu væk. Men han bestaar.

Deri har jo professor Weis ret, at dommedagen er værst i vort eget indre. Der er nok dem som kaster skylden paa diplomater og monarker, statens idé o. s. v. Vi følger heller professoren og lægger skylden like saa meget paa os selv. Vor schweiziske social-kristelige fører, professor *Ragaz* har sterkt understreket den *personlige* avregning: «*Krigens aarsaker er vi, vi alle, er du, er jeg*[1])». Der findes intet jordisk som kan gi os hvile for anklager. Der er mangen en som i disse maaneder har følt sig som Zakarias lammet av taushet for sin vantros skyld. Men forjættelsen er der, og naar vi skriver Jesu navn, saa løses vor tunge. Det ser ikke ut til at Kristus er *Alheims drott* idag — men er han det ikke allikevel? Er han det ikke mere nu end i det kulturtrygge «fremskridts» tid? Er han det ikke nu da vi alle er fattige, mere end da vi kaldte os rike?

Slik som den danske radikaler former det, at fallittens grund er menneskehjertets fordærvethet, mit, dit, keiserens og soldatens og diplomatens og prestens og kjøbmandens — saa *avgjøres fremtiden der hvor den findes som er herre over menneskehjertet*. Nøiagtig paa samme sted hvor dommen fældes maa ogsaa opreisningen fødes. Ellers blev den uten kraft, uten livsevne. Hvad nytter det for hr. Weis at konstruere op «et harmonisk hele av vidtskuende tanker og dybe,

[1]) «*Neue Wege*» 1914, 373.

ædle følelser,» som skal «munde ud i vilje og handlinger, som menneskeheden altid kan være sig bekendt»? Ved slike planer røber den drastiske radikaler at han likevel ikke har noget grep paa *virkelighet*.

Om den kristne kjærlighetslære er saa grundig knækket at der «sikkert vil gaa aarhundreder inden denne vil reise sig saaledes igjen at den kan faa nogen virkelig forædlende indflydelse paa menneskeheden» — det vil jeg ikke disputere med nogen om. Hvad jeg derimot med sikkerhet tør sige, det er at den kristne kjærlighetslære baade nu og i fremtiden for mig personlig øver en sterkere «forædlende indflydelse» end noget menneskelig «harmonisk» ideal.

Det er av denne rent erfaringsmæssige grund — og en videnskapsmand som hr. Weis maa indrømme at denne gang staar han bare paa den skjønsmæssige gjætnings grund — at jeg hævder at Kristus i fremtiden vil bli et endnu sterkere forpligtende ideal end før. Noget ideal utenom ham kan jeg ikke tænke mig fremstaa, hvad der saa end maatte skjule sig bak de mørke skyer. Andre idealer er faldt, men de som har sit ophav i ham, de vil staa. For han støtter sin fot til noget andet end en svævende klode.

En oprigtig opgivelse av alle ferniserede kultur-idealer stiller os derfor ikke som hr. Weis vil ha det til, overfor valget mellem den sorte fortvilelse og et «*kanske*» uten indhold. Menneskeheten har praktisk talt bare valget mellem døden og Kristus. At haabe paa noget tredie og forlokke menneskene ut i ørkenen for at se et rør som svaier for vinden, er i denne situation at leke med livet. Enten gaar Europa sin død imøte, eller det gaar nærmere Kristus.

Om dette sidste *praktisk talt* er tænkelig, er et andet spørsmaal.

Vanen er vor største synd. Og kommercielle, politiske, kulturelle vaner er kanske saa indforlivet i dagliglivets sløve gang, at de blir de seirende. Som de har været det, idet de skapte krigens forutsætninger. Men denne mulighet kan ikke skape pessimisme. Den spænder bare ansvaret og altsaa haapet endnu høiere over kristendom og kirke.

Pessimisme er nemlig en form for *klokskap*, ikke for tro. Vi *kan* ikke være pessimister og dog leve og arbeide. I iso-

lerte tilfælder og til enkelte perioder kan det gaa an, men som princip er det aldeles selvmotsigende og dræpende.

En anden ting er at tro ikke er blaa *optimisme*. Den kultur-optimisme vi har hat og som har skaffet saa mange en grushop i hjertet nu, den har intet med tro at gjøre. Naar optimismen nærmer sig det sangvinske er den en form for *utaalmodighet*. Helt motsat troen, som netop *ikke haster*. Den grønne tillid til kulturfernissen, fremskridtet, dannelsen, den var et forsøk paa at naa maalet ad en gjenvei. Vi vilde ikke gaa de mange slyng som vindeltrappen har, vi vilde helt frem med en gang. Istedenfor maalet har vi naadd at kjøre panden mot væggen.

Heller ikke Kristus lover os nogen snarvei til maalet. Heller ikke den som har sine idealer i ham er sangvinsk. Den kommende tid blir ikke en snarlig gudsrikets realisation. Den realistiske analyse av menneskenaturen, som kulturoptimisterne manglet, den har netop Kristus valgt at bygge paa. Han er langt mindre illusionsbedaaret end de. Vi er ikke og blir ikke engler, saalænge verdens opgaver optar os. Men vi skal fremover, den lange, lange vei.

Kirke og kristendom gaar de nye opgaver imøte, hverken med pessimisme eller optimisme, men med den følelse av pligt og haab som kaldes tro.

Men her staar vi ved det tredje omraade vi nævnte: det praktisk-organisationsmæssige. Det er vel særlig her mænd som prof. Weis (og flere med ham baade i Norden og andetsteds) mener, at kristendommens fallit har vist sig: den har ikke kunnet skape kristne organisationer sterke nok til at stoppe krigen, eller den har ikke gjennemsyret samfundene slik, at dens repræsentanter avskyet krig. Med andre ord: «*kristenheten*» var et skin.

Heri har de ret. Det er en forfærdelig katastrofe for Kristi *kirke*, at den intet har kunnet utrette. Og der er mange som føler, at *her* maa der ske noget nyt. Saa mørk og dyp og indadvendt som stemningen har været i kristne kredse i denne tid, har man grepet efter inderlighets-tanken, den at gaa Kristi vei, bli hel og akkordfri, la sig føre til offerstedet, trække sig bort fra alt som er statens — siden man ikke kan vinde over den.

Ogsaa dette er et gammelt spørsmaal. Det er problemet om vor stilling til denne verden og dens naturlige goder. Der er som før to veier: de rensede, indestængte smaasamfund og de store blandede samfund, hvor den kristne er borger og har baade keiseren og Gud at ta hensyn til. Det er mulig at krigen vil føre til en foreløbig styrkelse av konventikkel-kristendommen, av lysten til at gaa i kloster, til lukket pietisme. En slik bevægelse vil søke støtte i fordømmelsen av den moderne kultur og den militaristiske stat og den nationalistiske Gud. Men den vil ha sin styrke i en større avgjorthet i forholdet til Kristi bokstavelige bud. Den vil kjende bjergprækenen som en lov, og den vil ved ikke at gaa undav dens bokstaveligste krav tilfredsstille hjertets trang til ponitents, til selvtugtelsens offer for fortidens forsyndelser. Den vil kunne danne den ideelle kjerne i en avrustningsbevægelse, som paa den anden side staar i forbund med den slappelse av offerviljen som er krigenes ophav.

Hvordan skal vi stille os til staten? Det blir de nye aars vanskeligste praktiske spørsmaal for de kristne. Kanske vil vi nogen hver endnu længe ha nok med vore personlige saker. Men der *kræves* en indsats av os i dagens linjevalg. Det er klart at selve stillingen til krig og forberedelse til krig vil spille en avgjørende rolle i fremtidens politiske kamp. Kan vi med forfærdelsen i Europa for øie gripe til sverdet, slipe sverdet?

Paa dette spørsmaal *er* der allerede svaret av kirken. Kirken har aldrig som socialdemokratiet hat avrustning paa sit program. Dens «fallit» overfor krigen er derfor ikke at finde paa denne, den praktiske side problemet. Kirken har ikke lov til *nu* at gjøre helomvending. Den maa paa forhaand ha overveiet hvad det kunde føre til at den godkjendte krigsforberedelse. Det nye i situationen kan derfor ikke bli en kirkelig kampagne for avrustning. Kirken maa med fuld kraft støtte alle bevægelser for at verge vort land.

Det er fristende nok at peke paa den pinefulde rædsel og overvældet erkjende at i dette har Kristus ingen del, og altsaa bør vi kristne to vore hænder og vende det hele ryggen. *Men vi har en fortid.* Vi har selv været med og ført folket dit det staar og hvorfra det ikke nu kan komme tilbake.

Netop nu har vi derfor ikke lov til at gjøre helt om. Det vilde være *ansvarsløst*. At præke avrustning, offerdød for folket nu — det vilde være bare altfor *letvint*. Der er noget som heter at ta konsekvenser. Ogsaa dette er hellig pligt. Om vi har tat feil i vort ræsonnement — det vet alene Gud. Vi har gjort os op vort forsvarssyn efter vor samvittighet og bedste skjøn. Vi holder fast paa det Vi ser i krig — om Gud vil — en lysning ogsaa av andet end av herjebrand. Og selv om vi aldrig vil stænge os av for *revision*, saa reiser sig dog alt det mandige, det kristelige i os overfor en følelsesberuset avrustningstale nu naar vi staar overfor alvoret i vore tidligere beslutninger. Detaljer taler vi ikke om, men retningen er klar. Beregning forkaster vi ikke, men over beregninger staar *pligt* At pligt kræver offer, ja tilmed penger, det vil ikke si at fattigdom er dens sidste løn. Nu er det tid til at vise sin tro i sine gjerninger.

Men der er ogsaa kommet nye momenter til, som gir vor forsvarsforberedelse en større indre styrke: vi ruster ikke i hovmod, ikke i blinde og ikke i letsind. Det er i det frygteligste alvor at vi føler Gud kan sætte os paa denne prøve. Der er ingen vei tilbake. En vantro maatte derfor fortvile. Men for den som kjender et grep i sin arm og kjender den gudstillede prøve foran sig, aapner der sig en fuld hengivelse og — paa Herrens ord — en urokkelig tillid. Krig vil for os være det mest *u-selviske* vor slegt har mott.

Og endnu ett: vi skal ikke *bare* se sverdets opgave. Murskeen venter os. Vi skal — som Nehemiæ mænd — ikke opslukes av sverdet. Det drages ikke med glæde. Murens reisning er vor hovedopgave. *Guds-rikets komme* skal lokke os under striden. Og naar sverdet engang lægges hen og vi igjen tar i besiddelse vor vergede ret til at mure, da skal arbeidet paa gudsriket bli desto ivrigere utført. Der kan komme den dag dag da den kristne kirke kan ta sin stilling til praktisk militærpolitik under overveielse paa ny, ja den dag kan være ganske nær. Men nu — nei Filistrene er om os — dermed ikke ment folkene, men de kræfter som er løs. Nu er der ingen vei tilbake.

For kirken maa veien gaas. Men den førte til mørkets nat, om vi ikke *gjennem* kampen øinet en ny tid.

Hvad denne nye tids detaljer er — det vet ingen av os. Den evige fred, den kristnede stat? Kanske — og kanske ikke. Vi har forseglede ordre. Derfor kan vi tvile, men ikke fortvile. Derfor kan vi haabe, men ikke vite. Derfor kan vi arbeide uten at se tegningen vi arbeider efter.

Hvad gammelt? Hvad nyt? Vi har set os om bare paa det centraleste omraade. For vort hemmeligste indre er der en nyskapelse at haabe. Men dette haab maa gaa frem av anger, det maa være svøpt i offervillighet.

Og dette haab har sin styrke i den mand i hvem evighet og nutid møtes. Hos denne mand er det vi kan hente fasthet midt under forvirring og opløsning. Han er i øieblikket tilværelsens eneste faste punkt.

Eiv. Berggrav-Jensen.

KRISTENDOMEN OCH VÄRLDSHÄNDELSERNA.

Af prof. *Edv. Rodhe*, Uppsala.

Ämnet har ju under höstens lopp varit så mycket dryftadt både offentligt och enskildt, så att jag tror inte, att jag kan komma med några nya tankar, utan kanhända blott litet klarare uttrycka hvad mången redan tänkt.

Problemet kristendomen och världshändelserna har redan haft sin lilla historia under den gångna hösten, och jag vill börja mitt föredrag med att rekapitulera, hvilken inverkan kriget hade på oss i början och hvilken inverkan det har nu, särskildt med hänsyn till kristendomen. När kriget utbröt, framkom genast problemställningen: kristendomen och kriget, och denna frågeställning betingades i första hand af medvetandet om den absoluta nödvändigheten, att med alla till buds stående medel inskränka kriget eller få det ut ur världen. Man kände det som en skam, att kriget brutit in öfver den västerländska civilisationen, och med utgångspunkt från krigets förkastlighet kände man sig obehagligt berörd, då de krigförande i skilda nationer förde Guds namn på läpparna; man kände det som en hädelse, att de anropade Gud att gifva framgång åt den nation, de själfva tillhörde. Man menade: Låt Gud vara neutral. Man fann, att Gudsnamnet blef en hycklande förkladnad för den egoistiska nationalismen. Allt detta bidrog inte till att stärka kristendomens ställning, och andra faktorer inverkade till att ytterligare försvaga den. Man resonnerade, att krigets styggelse stod inte i öfverensstämmelse med kristendomens ande, och då de kristna kyrkorna inte förmått hindra krigets utbrott, så innebar detta en dom öfver dem, och det sattes i fråga, om ej domen borde gå öfver kristendomen själf. Men väl att märka, man talade ej om, att domen borde gå öfver *Kristus*, han stod fortfarande hög och ädel. Men domen gick så mycket svårare öfver de kristna människorna; det såg ut som om det vore hopplöst att lita till

kristendomen, när man ville ha ut kriget ur världen, ty den var för svag. Under sådana förhållanden blef problemets lösning enkel: kristendomen kunde ej hjälpa.

Dessa tankar fingo bundsförvandter i de inverkningar, som kriget utöfvade och allt jämt utöfvar, inifrån undergräfvande vår kristna position. När kriget bröt ut, hade vi alla förnimmelse af dess ohygglighet. När vi läste om förlusten af människolif vid stormningen af Liège, förstodo vi, hvilka fasor kriget innebar, och det slog upp hos oss alla en varm våg af medlidande och medkänsla med alla dessa människor, som blefvo fördärfvade och lemlästade. Men jag tror, att man efter några veckors förlopp, och det kan ju hvar och en pröfva på sig själf, kunde konstatera en viss förändring i detta hänseende. Dag efter dag och vecka efter vecka läste vi om krigshändelserna, och vi läste med ifver, och till slut togo *krigshändelserna* vårt intresse, och *offren* för kriget trädde i bakgrunden. På den medkänsla, som togs i anspråk, ställdes så oerhörda kraf genom krigets omfattning, att vi inte hade så mycket; förrådet blef förbrukadt, emedan efterfrågan var så stor. Vi ha väl alla varit med om den perioden, då man sörjde mer öfver Reims katedral och förlusten af Louvains gamla manuskript än öfver förlusten af människolif. Tiden går fort, och vi kunna nu med en viss skamsenhet se tillbaka på den perioden, inte därför att det inte var ett värdigt ämne för sorg, utan därför att vi inte ha rättighet att sörja så, ty när allt kommer omkring, är ett enda människolif mer värdt än den härligaste katedral och det dyrbaraste manuskript. Detta var ett bevis, bland många andra, på den förhärdande inverkan det har på ens känslolif att hvarenda morgon läsa om krigets ohyggligheter. Nu ha vi att ge akt på, att det hämnar sig på hela vårt inre lif, om vår kärlek till nästan blir på någon punkt förhärdad och hämmad, ty i vårt inre lif finns det allra finaste och djupaste sammanhang. Att medkänslan blef mindre betydde, att kärlekens lif hos oss själfva blef mindre; men nu finns det ett osvikligt sammanhang mellan kärleken till Gud och kärleken till nästan: »Om jag ej älskar min broder, som jag ser, hur skall jag då kunna älska Gud, som jag icke ser?» Om jag förhärdas i min kärlek till nästan, innebär detta, att jag förlorar Gudstron, ty har jag inte kärlek,

skymmes min blick för Gud. Verkan af att vår medkänsla förslappades, bestod däri, att Gud blef mindre verklig för oss; vi sågo bort ifrån Gud såsom en faktor i de pågående världshändelserna och räknade blott med andra faktorer: luftskepp och slagskepp, mörsare och kanoner. Men om man ej räknar med Gud som en faktor i världshändelserna, innebär detta, att man ej gör världshändelserna till föremål för bön, att man ej tror på Guds makt med afseende på dem. Och allt, som står utanför bönen, är utanför vårt religiösa lif. Om man håller allt detta i minnet, är det uppenbart, att de omständigheter, som jag först påpekade, som tenderade att lösa problemet så, att kristendomen ej var en faktor att räkna med, härigenom skulle erhålla ytterligare förstärkning.

Det är af största vikt att man här går klart för sig, på hvilken punkt man har att sätta in, för att förekomma ett sådant försvagande af vår kristna trosposition. Därvid hjälper inte några teoretiska resonnemang. Om världshändelserna strömma på oss, så att vi med vår andliga kraft ej hinna smälta dem, måste vi stärka denna andliga kraft, och det kunna vi genom att låta tron och kärleken göra sig gällande på den punkt, där vi lättast kunna det, nämligen i vårt enskilda lif, ty förhärdas man med afseende på världshändelserna, förhärdas vi äfven i vårt dagliga förhållande till nästan. Därför skola vi sätta in vår kraft där, vi skola ta fatt på hvarje anledning, som Gud gifver till att vår tros låga må brinna klarare, hvarje tillfälle till en kärlekens gärning, vore denna än så liten. Väl är det så, att vår trosvisshets intensitet är betingad af en syntes mellan å ena sidan vårt eget lifs historia — denna fattad såsom ett verk af Gud — och å andra sidan den stora uppenbarelsehistorien, Guds verk genom tiderna, där han såsom evigt skapande och handlande leder mänskligheten med Gudsriket såsom mål. Syntesen ligger alltid däri, att vårt lifs historia sättes i samband med uppenbarelsen i stort, så att vi veta oss vara en integrerande del i Guds uppenbarelse genom tiderna, så att vi äro ett materiel, som Gud använder för att skapa, så att vi känna, att vi stå i omedelbart samband med den historia, som har Kristus till medelpunkt. Nu kan denna frälsningshistoria i stort hjälpa oss att se Gud, så att ljus faller öfver vårt eget lif och då

närmast från Kristus. Eller också kunna vi, när världshändelserna te sig förvillande, från vart eget lif med Gud hämta ljus, så att vi bli skarpsynta nog att se Gud i dem. Dessa båda rörelser göra vi alldeles automatiskt af oss själfva. Här gäller det således, att vi i vårt eget lif lära oss se Gud och kärleken klart och tydligt. Då kommer man först till ett trons postulat, d. v. s. har man mött Gud i sitt eget lif, är man öfvertygad om, att så sant som jag mött Gud i mitt eget lif och så säkert som jag inte kan förneka detta utan att förneka sanningen, måste jag kräfva, att han finns äfven i de dunkla världshändelserna. Nu är det så, att världshändelserna varit så tilltrasslade och förvirrade, att vi ej genast kunna se Guds mening; men lika säkert är, att vår uppgift är att komma till en sådan trons position, att vi äro fullt vissa på att Gud har en mening med hvad som nu sker, och att det gäller för oss att få fatt på denna mening, fastän vi ha svårt att komma därhän. Så fort vi göra detta, blir kristendomen och kriget till ett verkligt problem, som har sin säregna tjusning liksom alla verkliga problem, om hvilkas lösning man från början ej behöfver förtvifla och som man kan känna som en stor uppgift att komma till rätta med.

Men ej blott detta kan man säga utan också något annat, nämligen att vi i trosvisshetens intresse måste komma till klarhet, därför att denna i sista hand är betingad af en syntes mellan mitt eget lif och världshändelserna. För att få harmoni i mitt eget lif behöfver jag sträfva efter och finna lösningen af världshändelserna och att arbeta för detta är att arbeta på sin egen salighet. Är man säker på positionen, att det måste vara så, att Gud har mening med allt, så kan man mera lugnt betrakta situationen och upptäcker då, att man kanske har förvillat sig i ett och annat afseende. Talet om kristendomens bankrutt ter sig vid närmare eftersinnande som ganska ihåligt och tomt. Man kan ju ganska lugnt konstatera, att tiden efter 1870 både i Tyskland och andra länder sannerligen inte har varit någon tid, under hvilken de, som med större eller mindre rätt ansett sig vara folkens ledare gjort allt för att kristen tro och kristet lif skulle växa sig starkt bland folken. Tvärt om kan man konstatera, att man lefvat i en afkristningens tid, och därför är det synnerligen olämpligt,

att de, som med all makt arbetat mot kristendomen, nu komma och säga, att kristendomen gjort bankrutt. Snarare skulle man med skäl kunna säga, att det närvarande kriget är en straffdom öfver en religionslös kultur än ett bevis pa kristendomens bankrutt.

Men vi kunna ej stanna vid denna tolkning, att kriget endast skulle betyda en Guds straffdom öfver en gudlös värld. Den syntesen är allt för lätt vunnen och för lätt tillkämpad, för att vi inte skulle misstänka, att den ej innehaller hela sanningen. När tron sökte syntesen, var den vid tiden för krigsutbrottet och de närmaste veckorna därefter i ett ganska ogynnsamt läge, ty innehållet i dessa världshändelser sag ut att trotsa all religiös tolkning. Nu är det så, att en viss förskjutning i själfva världshändelsernas innehall inträdt, som pekar i en för kristendomen gynnsam riktning. Kristendomen, som syntes vara en hycklande devis öfver nationell egoism, har under de gångna månaderna fått en starkare position bland de stridande folken sasom verklig kristendom. I ärkebiskop Söderbloms herdabref är denna process mästerligt skildrad, hur den närvarande nödens betryck drifver själarna till Gud, och hur kriget framkallar prof på kristlig kärlek. Vi se således beträffande de nuvarande världshändelserna, hvad vi många ganger fran vår egen erfarenhet kunnat konstatera, nämligen kristendomens rent paradoxala makt öfver människornas sinnen. Den, som själf sitter i ett varmt rum och som ej har nagra större bekymmer, kommer ofta därhän i sin spekulation öfver allt elände att säga: Det finns ingen Gud; det är ej möjligt, att den gode Guden regerar världen! Men den, som själf lider under samma stora olyckor, som den andre spekulerar öfver, kommer därhän att han kan säga: Det finnes en god Gud! Sa är det äfven nu med oss, som se kriget pa afstand. Vi säga kanske: Det finns ingen Gud! Men de, som själfva lida värst, som sta midt i sadant elände, att man skulle tro, att Gud ej skulle kunna tillata det, de tro att det finnes en god Gud. Äkta kristen tro förbunden med kristlig kärlek har just genom kriget fatt gynnsam jordman. Den narmast liggande tolkningen blir da den, att kriget var ett medel i Guds hand att i en värld, forsoffad af det materiella — nar det inte kunde ga pa annat sätt — väcka

längtan efter Gud. Detta är riktigt och det har kriget också verkat.

Men man har att på denna punkt gå synnerligen försiktigt fram, att skilja mellan själfva faktum och slutsatser från detta. Den närmaste slutsatsen, som man skulle kunna draga, *synes* vara den, att, då kriget frambringat dessa verkningar, har det alltså en mission att fylla i mänskligheten. Och när vi se dessa hälsosamma verkningar och ej kunna finna något medel, hvarigenom dessa verkningar annars skulle kommit till stånd, skulle man kunna komma till samma slutsats, som den store Moltke kom till: »Krig är en välsignelse för mänskligheten.» I detta sammanhang skulle jag vilja säga det, att de, som vilja påpeka de faktiskt gynnsamma inverkningarna af kriget, ha rätt att göra det, utan att man för den skull behöfver framställa dem som förhärligare af kriget. Men utan tvifvel ligga misstydningar i nämnd riktning ytterligt nära, just när man kommer till Moltkes ord. Men när man talar om krigets gynnsamma verkningar i religiöst afseende, måste man äfven se i hvad mån de atföljas af skadliga och i hvad mån de gynnsamma öfverväga de skadliga eller tvärtom. Nu är det uppenbart, att sådan oerhörd vinst alla de stridande folken än inhöstat, icke minst genom den stärkta samhörighetskänslan, ha likväl också hatfulla känslor vuxit sig starka gent emot andra folk; det är ett ganska afsevärdt minus, ty däri ligger, att den nyvaknade religiösa rörelsen redan från början fått sig en oerhördt kräfvande uppgift förelagd, nämligen att slå ned detta hat, och lyckas den inte häri eller vill den inte försöka, blir den själf inom kort karrikerad och kraftlös.

Därtill komma äfven andra omständigheter. Det är ju sant, att nöd lär bedja, men det kan hända, att man lär sig af med det, när man skall bära det svaraste här i lifvet, nämligen framgången. Med skäl kan man fråga, huru länge de gynnsamma efterverkningarna skola vara; skola de försvinna när pressen upphört? Det beror på huru många det är, som kunna bevara och behålla de gynnsamma religiösa verkningar, som kunna komma af kriget. Emellertid skall det inte förnekas, att i den nuvarande striden de allvarliga väckande momenten äro så öfverväldigande, att man ej har skäl att

vänta, att samma utveckling skall äga rum, som skedde i Tyskland efter 1870 års krig.

Antag att de gynnsamma verkningarna väga tyngre än de skadliga. Hvilken slutsats skall man draga då? Månne att Gud behöfver kriget, emedan människorna äro sådana de äro? Vi ha en analog fråga i nya testamentet. Det är när Paulus, som stadigt och jämt söker tolka världshändelserna och den historia, han ser omkring sig, i Romarbrefvet kommer in på frågan om lagen och nåden. Där ser han det faktum för sig, att lagen är gifven för öfverträdelsernas skull. Öfverträdelsernas öfverflödande ha haft till verkan, att nåden så mycket rikare har öfverflödat; således för syndens skull har nåden kommit i världen. Då frågar han: »Skola vi då förblifva i synden för att nåden skall öfverflöda? Nej, bort det.» Den slutsatsen får man ej draga — och på samma sätt är det här. Den tanken, att kriget skulle vara ett nödvändigt ondt, måste helt skjutas åt sidan.

Man skulle möjligen inte behöfva göra det under *en* förutsättning, och det är om man inte betraktar kriget som ett verk af människor, utan såsom en naturtilldragelse likt en sjukdom, döden eller en naturolycka. Om dessa kan man säga, att de kunna vara en välsignelse, när de understundom komma; det kan ju sägas äfven om en så allvarlig sak som döden, ty man kan ej tänka sig, hur hårda människors hjärtan skulle bli, om det ej fanns en rättvis död. Men därför att jag ser, att döden har gynnsamma inverkningar, utesluter inte detta, att döden är något ondt, bland det största onda, vi veta.

Man kan resonnera om kriget, sedt som naturtilldragelse, att det kommer som en lavin. Men äfven om kriget — och inte minst det närvarande — har i vissa afseenden en alldeles bestickande likhet med en sådan lavinartad naturföreteelse, kunna vi ej slå oss till ro härmed, ty det kan ej betraktas endast som en naturlig tilldragelse, så vidt som vi människor äro fritt handlande och förnuftiga varelser. På denna punkt begås stundom ett tankefel. Det är rätt att kriget kan ha välgörande inverkningar och bli den enda räddningen för ett sjukt folk, men det är ett fel att göra dessa verkningar till hufvudsynpunkt vid bedömandet af kriget, och detta därför att kriget inte är en naturtilldragelse utan ett verk af. lat

vara mer eller mindre fritt handlande, människor. Därför kan man ej blott lägga kategorien *orsak* och *verkan* på kriget, utan måste äfven se det ur synpunkten *ändamål* och *medel*, och denna måste alltid bli hufvudsynpunkt. Lägga vi denna kategori: ändamålet, på kriget, finna vi, att de gynnsamma inverkningarna i religiös och moralisk uppryckning, inte voro det för kriget asyftade ändamålet, utan de äro så att säga biprodukter af den handling, som heter krig, och som har helt andra mål. De stridande folken ha ej börjat kriget för att folket genom dess nöd skall lära sig bedja. Därför kan syntesen ej vara vunnen bara man ser, hur Gud låter goda verkningar komma genom kriget, ty då lämnar man människan som förnuftig, handlande varelse ur räkningen. Detta är äfven den djupaste orsaken, hvarför man ej kan stanna vid att betrakta kriget som en Guds straffdom. Så kan jag betrakta en naturtilldragelse, där jag bara ser orsak och verkan, men ej kriget, därför att människor äro skuld till kriget — och därför att människor måste bedömas efter sitt gudsförhållande, kan jag ej bedöma Guds förhållande till kriget utan att ta hänsyn till människornas förhållande därtill. Detta hindrar naturligtvis inte, att kriget kan ha gynnsamma inverkningar, och att kriget kan betraktas såsom ett Guds straff och äfven vara det; men det är inte hela sanningen om kriget. Därför måste vi ga ett steg vidare och betrakta kriget under kategorien ändamål och medel eller bedöma kriget från moralisk synpunkt.

Här är först att märka, att krigets moraliskt och religiöst gynnsamma inverkningar aldrig kunna bli ändamål för kriget. De äro och förbli alltid biprodukter, ty vore de något annat, skulle de kunna ingå som bedömande faktorer i ett malmedvetet handlande, men det kunna de inte, ty kriget måste inrikta sig på helt andra ändamål, nämligen allt det som sammanhänger med fiendens betvingande, och kommer alltid att lämna ur räkningen de gynnsamma verkningarna som ändamål. Jag påpekar detta, därför att man kan höra folk säga: »Vi äro så djupt sjunkna, att vi behöfva ett krig.« Just därför att krigets gynnsamma verkningar endast äro biprodukter, är det i hög grad vanskligt att uttala några som helst förmodanden

om att »ett krig skulle rädda oss», ty det kan lika lätt hända raka motsatsen.

Om nu kategorien ändamål och medel från mänsklig synpunkt måste läggas på kriget, vore syntesen utan vidare gifven, om vi helt enkelt från kristlig synpunkt kunde utdöma allt krig och säga: krig som krig. Vi hade då att genast inrikta uppmärksamheten på vägarna att utrota kriget. Men det går inte att skära allt hvad krig heter öfver en kam, om man nämligen har respekt för verkligheten. Att krig, påbegynta i själfvisk eröfringslusta, absolut förkastas af kristendomen, är en gifven sak. Se vi på de närvarande världshändelserna, är det ju, äfven om vi måste tro de stridande parterna på deras ord, att de hvar för sig ej föra krig i eröfringslusta, ej uteslutet, att de därvid i någon mån bedraga sig själfva. Detta själfbedrägeri kan vara tämligen förklarligt och är ganska antagligt, såvidt som själfviskheten är en sent bruten makt. Men själfviskheten blir förklarlig först om vi se, att det själfviska är att finna hos folket som totalitet och ej hos de osjälfviska ledarna, om vi nu tro det bästa om dem. Världshändelserna säga oss då, att krig utbrutit, inte så mycket på grund af de enskilda människornas själfviskhet utan på grund af själfviskheten hos nationerna som totalitet, och de säga oss äfven, att kristendomen inte förmått förmildra eller borttaga denna själfviskhet.

Nu finns det somliga, som på denna punkt äro mycket tvärsäkra och säga: Därför att nationernas själfviskhet uppenbarligen spelat in i detta krig, är det nationella skuld därtill, och därför gäller det att bekämpa det utprägladt nationella. Nu vill jag hvarken som kristen eller som svensk vara till den grad reaktionär, att jag skulle vilja stryka ett streck öfver allt, som under det gångna århundradet gifvits oss i och med nationalitetsidén, och jag anser det lönlöst att söka skrufva tillbaka utvecklingen, men mycket säkert är, att det kan finnas själfvisk nationalism, och att den nationella tanken behöfver kristnas, och den kan kristnas. Den kristna tolkningen af den nationella tanken är ju den, att de nationella särmärkena och uppgifterna fattas som en gåfva af Gud, som skall förvaltas på samma sätt som det pund, en kristen människa fått mottaga. Likasom den enskilda människan har en

af Gud gifven kallelse, så har också folket sin, och i denna kallelse tjänar det ej sig själf utan Gud och mänskligheten. Däri att ett sådant kristnande af den nationella tanken *ej* kommit til stånd, kunna vi se åtminstone en faktor till krigets utbrott.

Men hvarför har inte själfviskheten på den punkten blifvit borttagen inom vår tid? Det är inte så svårt att säga. Det är helt enkelt därför, att vi kristna ej haft uppmärksamheten på den punkten och ej betraktat det som en uppgift. Vi ha i bästa fall tänkt hvar och en på sin egen själs salighet, och det är alltid nödvändigt. Vi ha kanske äfven tänkt något på andras, men individualister, som vi varit, ha vi sett på människorna atomistiskt, och tanken på folket har varit oss fjärran. Vår kamp för vår egen salighet har ej varit oupplösligen förenad med tanken på vårt folks salighet. Hur skall den tanken utläggas? Det vet jag inte i detalj, ty det är mycket, som är dunkelt däri, liksom alltid i nya uppgifter. Först när vi gripa oss an med dem, skingras dunklet. Just därför få vi inte låta hålla oss tillbaka af några tankesvårigheter, när vi fara efter nationalitetstankens kristnande. Uppgiften erbjuder inte blott tankesvårigheter, utan äfven något vida värre, ty man får en gång för alla släppa den känsla, som så många gånger kommit till uttryck i tal och skrift: detta att känna sig själf ha en bergad själ och därmed slå sig till ro; man får inte draga sig undan i religiös aristokratism och individualism, om man vill kristna nationalismen och göra sitt folk till ett Guds folk; man får inte draga sig undan den angest, som kommer, när man förknippar sin salighet med folkets salighet. Man får en annan syn på folk och kyrka; kyrkans nöd blir som ens egen nöd. Den, som försökt, vet hvad det kostar men vet också, att det blir tio- och tusenfaldt uppvägdt af den gåfva, man får mottaga af Gud, när man böjer sig för honom, ty Gud blir större ju mer man böjer sig för hans stora makt och framför allt hans stora nåd utan all förskyllan eller värdighet. Vi kunna ej tänka oss någon annan väg att få bort kriget ur världen, än den att folken lära sig handla som kristna just såsom folk.

Man har försökt med andra vägar, som äro på sätt och vis nödvändiga att tills vidare gå. Man har arbetat synnerligen

ärligt på många håll för freden. Men allt detta arbete har lidit af en stor svårighet; det har närmast varit inriktadt på något negativt, nämligen att man ej skall kriga. Det är förresten samma svårighet, som nykterhetsrörelsen haft. Om vi ta den analogien, blir det kanske lättare att förstå. Man har i nykterhetsrörelsen också verkat positivt, men i samma mån som det religiösa inslaget däri trädt tillbaka, har tyngdpunkten kommit att ligga på den negativa sidan, och därför har man mer och mer måst ta sin tillflykt till lagstiftningsåtgärder, och då konsekvent stannat vid förbud. Den har således med andra ord tagit *rätten* i anspråk för sin verksamhet. Men nu är det så med rätten, att den visserligen inte hvilar på våld, men den har våldet till sin sista resurs; den sätter makt bakom rätten i sista hand. Se vi nu på fredstanken har den från början fått arbeta utan religiöst inslag, till skam för de kristna kyrkorna. Den har således genast från början fått vädja endast till rätten och har velat upprätta en internationell rätt, en rättsordning folken emellan. Det har ju gått klent, och just i våra dagar mycket klent. Och hvarför? Jo, den internationella rätten har inte till sitt förfogande i sista hand makten, våldet. Den makten hade behöfts för att kunna bryta motståndet hos dem, som trotsat den internationella rätten och börjat eröfringskrig. Nu måste jag erkänna, att jag inte kan inse, hurn man under nuvarande förhållanden, innan folken blifvit kristna, skall kunna komma ifrån att för fredens skull gripa till våldet. Fredsrörelsen kan i sina närmaste framtidsperspektiv ej lämna kriget ur räkningen, kriget för fredens skull, våldet för rättens skull. Och den skulle därvid ej föreslå något annat än hvad som oupphörligt sker i de särskilda staterna. Vi äro tacksamma för rätten, men vi skola komma ihåg, att i sista hand står makten, våldet bakom. Det vore ett framsteg, om vi ofvanför den inomstatliga rättsordningen kunde bygga en mellanstatlig, men lika litet som vi under nuvarande förhållanden kunna tänka den inomstatliga rättsordningen upprätthållen utan maktresurser, lika litet kan man tänka sig den mellanstatliga, utan att rätten upprätthålles med våldet och då närmast genom någon exekutiv myndighet, ett slags internationell polis. Man kan då fråga: Är ett sådant våld och sådan makt emot kristendomen?

Är det okristligt att tillkalla polis, när man blir öfverfallen? Är det okristligt af polisen att använda våld, när någon blir öfverfallen? Naturligtvis inte. Man skall bara dra ut tanken. Det kräfves, att rättsordningen upprätthålles med våld, när den brytes. Är det ej okristligt af en polis att använda våld, när så behöfs, är det ej heller okristligt, att en exekutiv myndighet straffar ett folk, som kränker rättsordningen. Så vidt jag kan se, är det oriktigt att här fördöma våldet; det göra vi ju inte heller i praktiken, och det är inte okristligt att vi ej göra det. Det kan man ge många exempel på. Öfver hufvud taget måste vi som kristna säga, att rättsordningen är att betrakta som ett Guds verk och inte som djäfvulens verk. Därför att den är en gåfva af Gud, är det en kärleksgärning, när den upprätthålles, också därför att den är en skyddsmur för kärleken, utan hvilken vi för närvarande inte skulle kunna lefva ett kärlekens lif. Alltså komma vi till det resultatet, att vi inte kunna fördöma våldet för rättens skull. Därför kunna vi inte heller fördöma alla krig och säga: krig som krig, ty det finns krig, som äro kärlekens krig, nämligen när det gäller att straffa ett folk som kärlekslöst brutit rättsordningen.

Nu har jag utgått från den hypotesen, att vi hade en myndighet öfver folken. Men vi ha ingen. Rättsordningen bland folken skall dock upprätthållas. Hvem skall göra det? Det får ske på samma sätt som i forna dagar, när den enskildes rätt skulle skyddas och som äfven nu någon gång sker. När det inte finns någon myndighet till hands, måste jag själf upprätthålla rätten i kärlekens tjänst, således nödvärn för kärlekens skull. Och se vi nu efter, hvad de stridande folken säga, finna vi, att de säga alla på detta sätt: Vi kan som kristna inte rätt att svika rättsordningen, utan vi utföra en kärlekens gärning, när vi med krigets våld upprätthålla den. Jag kan inte klandra dem, jag skulle resonnera på samma sätt, ty man kan med skäl fråga: Är det kärlek att låta laglösheten, som hindrar kärlekens lif, få makten? Det vore ingalunda något stort och ädelt af ett folk att låta bli att upprätthålla rättfärdigheten, och däri: att upprätthålla rättfärdigheten ligger också att se till, att man fyller den uppgift,

man fått af Gud. Det vore fegt och ärelöst och framför allt kärlekslöst, om vi inte, där så fordrades, uppehölle rätten.

Men är detta det sista resultatet, som vi kristna kunna komma till? Stanna vi där, då är det ju likväl en motsägelse mellan kristendomen och kriget, som ej tages bort genom detta resonnemang. Vår Frälsare säger dock: »Om någon slår dig på det högra kindbenet så vänd honom ock det andra till!» och här står jag och säger, att man i kärlekens intresse måste använda våld. Hur skall man förstå detta ord? Dess syftning är väl denna: Gif efter, när du ser, att kärleken vinner genom eftergift, men gif inte efter, om laglöshet och kärlekslöshet skulle taga öfverhand genom eftergift, ty din plikt är att verka för kärleken. Men häri ligger något mer, det säger, att du skall bli sådan, att du genom din eftergift skall låta kärleken och inte laglösheten segra. Det ställer upp en svindlande uppgift för oss. Det kräfver af oss en kärlek, som aldrig blir slapphet och slöhet, utan som är en obetvinglig nitälskan för rätt och rättfärdighet. Det är kärlekens stora problem i världen. En sådan kärlek, som vinner seger utan våld, förutsätter inte blott ett osjälfviskt uppgifvande af tanken på egen fördel utan innebär också i sig en förmåga att känna sorg och ånger för andras skull, när de bryta mot rättfärdigheten. Blott det att bära och lida för en annans felsteg ger kärleken dess etiska halt så att den ej verkar förslappande utan upprättande, men det är säkert, att ett högt pris måste betalas för att kunna visa en sådan kärlek, där rättfärdigheten så att säga blifvit insmält. Se vi på vårt eget lif, skola vi finna, hur ytterligt begränsad vår förmåga är i detta afseende. En sådan kärlek gör, där den finnes, rättsordningen obehöflig. Den kärleken finnes i ett godt hem, där människorna kunna förlåta hvarandra och bära hvarandras sorger och fel. Men så snart vi gå utanför hemmets trånga värld, märka vi genast, att vår andliga kraft afstannar, och i stället för att vara förenade gå de där parallellt, kärleken går sin linie, rättfärdigheten går sin. Det finns en enda, som kunnat upprätthålla den odelade linien, och det är ingen annan än vår Herre Jesus Kristus själf. Det är detta man kallar *försoningen*. Där se vi, huru han kunnat förena dessa båda ting: att han segrat, inte genom våldet utan genom att ge-

efter, men just när han gaf efter upprätthöll han rätten och rättfärdigheten. Därför är Kristi kors det underbaraste i världen; det kan ej missförstas, det dömer ofelbart allt som är orätt, det ger ej tillfälle för den, som verkligen förstår hvad det innebär, att bli slapp. Men å andra sidan är det oändlig kärlek, och därför att Kristus var sådan, kunde han vinna, hvad han vann, genom att ge efter, men kom ihåg hvad det kostade honom. Kristi kärlek är gifven åt oss kristna, för att vi skola låta den växa sig stark i världen, och när den en gång vuxit stark, så att den blir härskande, då behöfver ej rättsordningen upprätthållas med våld utan då kan det ske genom att ge efter. Men hur långt äro vi inte från detta! Öfver hufvud taget bara att tala om den saken eller om försoningen; det är som om människorna hade glömt det, de förstå inte hvad vi behöfva, hvad som ligger i Kristi kors.

Ha vi denna kärlek i vårt hem, skola vi föra ut den vidare. Tänk bara på den uppgiften: först i vårt privata umgänge, sedan i vårt folk och sedan så att den gäller för mellanstatliga förhållanden! Det är lång väg dit, och det är inte, som somliga tro — jag vet knappast något i grund och botten så tanklöst — att vi i denna punkt kunna börja på de mellanstatliga förhållandena och mena, att inte något skulle vara så stort som om vårt folk under närvarande förhållanden afrustade, därigenom ställande sig värnlöst mot alla fiendtliga angrepp i akt och mening att, om ett dylikt angrepp komme, dö offerdöden för mänskligheten, med sin död protesterande mot krigets våld men därmed också upprättande rättfärdigheten och kärleken i världen. När man i det enskilda medborgerliga lifvet icke har kraft att visa sådan kärlek, utan där oupphörligt vädjar till rätten och därmed i sista hand litar till våldet, när folkklass står mot folkklass, huru kan man då tro att man har kraft att som folk göra det som man icke har kraft att göra som enskild och som folkklass. Har man ej kraft till den mindre uppgiften, så har man det ännu mindre till den större uppgiften. Något större fiasko kan ej tänkas än om vårt folk i närvarande tid skulle försöka med en sådan offerdöd. Det blefve icke en kärlekens offerdöd, utan en död i kärlekslös feghet.

Uppgifterna äro oändligt stora; jag har velat peka på de uppgifter, som världshändelserna sätta för oss i dessa dagar. De förefalla som ett kaos, men ju mer man ser med trons blick in däri, ter det sig ej längre som kaos, utan man kan, såsom det står i 1:sta Mosebok, se Guds ande sväfva öfver djupet. Det är något som Gud vill ha fram i våra dagar, och det är folkens kristnande. Det är ju inte underligt, ty ju trängre människorna komma i beröring med hvarandra, desto större kraf ställas på människornas kristna karaktärer. Är det tänkbart under nuvarande förhållanden, då folken under 150 år kommit hvarandra närmare och närmare; är det tänkbart, att de då genast skulle kunna behärska sig själfva? Nej. Dock, här se vi uppgifterna för oss, oerhörda uppgifter, men det finns ingenting så upplyftande som att se oerhörda uppgifter af Gud gifna, ty då ser man också hvarifrån man får kraften.

Jag vill sluta med en som såg stora uppgifter, aposteln Paulus: »Men Honom, som förmår göra mer, ja, långt mer än allt hvad vi bedja eller tänka, efter den kraft, som verkar i oss, honom tillhör äran i församlingen och i Kristus Jesus alla släkten igenom i evigheternas evighet. Amen.«

SIGRID UNDSET.

Sigrid Undset: Vaaren.

I den digtsamling fru Sigrid Undset utga vaaren 1910 er der et smukt digt, «Steensgaten», som varmt og vemodig gir et billede av de strøk av Kristiania, som saa ofte danner miliøet i hendes fortællinger og romaner. Der staar det i et vers:

Og jeg har denne gaten kjær,
slik som den ligger, styg og graa,
for jeg har lært at længes her
mot alt, jeg ikke kunde faa.

Dette lille verset gir grundtonen i fru Undsets digtning. Det gir hele miliøet, en styg og graa gate, som hun baade avskyr og elsker og først og fremst kjender. Og det gir længselen, den haapløse længsel utover den graa verden hendes mennesker færdes i. Det er om motsætningen mellem den graa trøstesløse hverdag og den store haapløse livslængsel at fru Undsets digtning handler.

Ingen kan som hun gi et tydelig, haandgribelig utsnit av Kristiania. Hendes skildringer angriper ens sanser paa samme maate som virkeligheten: en ser det som er stygt, en hører alle en leiegaards ubehagelige lyder og larm, en føler klamheten og lugter og smaker alt det som vondt er. Hun er uhyggens eller endnu mere utrivelighetens skildrer. Hun har sikret Welhavens gate en plads i vor literatur som alt det utriveliges hjemsted. Og med hvilken vemod skildrer hun ikke bybarnas sørgmodige erstatning for landets skog og mark — Blaasen og Bolteløkken, nakne løkker, avblaaste og fattigslige med papir og flaskeskaar og fulde folk, — det er barnas elskede fristed. Og indendørs — hvor kjender hun ikke hyblernes ensomhet og uhygge, de daarlige hjems stygghet, de fattige hjems pinagtighet. Jeg husker en skildring av en træt og utslitt ung kontordame, som kommer hjem til

middag efter de andre — med opigjenvarmet fiskesuppe — en mere haaplos og trosteslos hverdag kan ikke tænkes.

Saa utmerkede, saa levende disse skildringer end er, saa reagerer læseren tilslut. Saa haapløs, saa trøsteslos er ikke hverdagen. Dertil kommer at naar fru Undset en sjelden gang vil fortælle om det motsatte — fattigdommens tapperhet, de smaa forholds hygge, det hjemlige i en fattig men kjær stue, saa glipper det ikke sjelden, det blir graat i graat det ogsaa.

I disse utrivelige omgivelser har hendes mennesker vokset op, hun kjender dem like godt som hun kjender omgivelserne. Det er hverdagsmennesker forsaavidt de alle gaar under hverdagens aag. De er merket av livets kulde og uhygge, deres barndomsminder er bitre og onde. Fra en tidlig alder har de sorget for sig selv, deres liv er vandringen mellem kontoret og hybelen eller det graa Kristianiahjem. Men i den graa hverdag gaar hendes unge piker ranke og fyldt av en bitter stolthet og en svimmel længsel. For disse kvinder er arbeidet en haard nodvendighet, hjemløshet deres tilværelse, livet — det er enten elske eller ikke elske. Om kjærlighet kredser deres tanker og længsler, og deres skjæbne er oftest den bitreste av alle, den at de i haapløs længsel nøier sig med en smule lykke, en smule kjærlighet, hvor de længtet efter den store straalende kjærlighetslykke.

I «Den lykkelige alder» lærte vi disse unge piker at kjende for første gang. Hvor traadte de ikke nye og levende frem for os, endda de tilhørte vor hverdags stadige omgang. Det var koldt, graat og ensomt om dem, men alt deres liv var længsel efter lidenskap og varme. I «Jenny» lærte vi en av disse kvinder at kjende tilbunds. Jenny er kunstnerinde og hendes liv arter sig mere broget, mere omskiftelig end for de unge kvinder «Den lykkelige alder» fortalte om. Men Jenny er allikevel en av dem, hun hører hjemme i den graa hverdag i et utrivelig hjørne av Kristiania. Hun har forgjæves set sydens blaa himmel over sig, Kristianialuften beholdt hun omkring sig. Ogsaa hun er ensom, stolt og god, klok og redelig i al sin færd. Hendes ulykke er at hun bare kan længes efter lykken, hun kan ikke selv være lykkelig. Hun har vilje og længsel til at elske, grænseløst og uten hensyn, men hun savner evnen.

Og hun kan ikke nøie sig med halv lykke. Engang gir hun efter i en svak stund, bøier sin stolthet, — det er bare et kys til en mand hun ikke elsker — og hendes skjæbne har naadd hende. I sin resignation kunde hun være stolt, hun resignerte bare halvt og gik under.

«Jenny» var skrevet med beundringsværdig intensitet, men med en viss bitter kulde. Hvad boken savnet var rigdom og varme. Det var en bok som betok, og som altid vil beskjæftige og interessere, en klok, en fængslende og overmaate talentfuld bok. Men den gik gjennem ens sind som en graakold Kristianiadag.

Fru Undsets sidste bok, den omfangsrike og betydningsfulde roman «Vaaren» er ikke saa intenst skrevet. Var «Jenny» svak i kompositionen, saa er «Vaaren» det ikke mindre. Det er ganske utilladelig for fru Undset at skrive noget saa i formen uryddig som 1ste del av «Vaaren». Denne del læses ikke uten besvær, trods den er saa levende, saa umiddelbart fortalt. Og i det hele er «Vaaren» for bred, den har for mange betragtninger og overflødige beretninger, for mange tilfældige personer og begivenheter, som har alt for liten betydning for hovedmotivet til at ta den plads i boken som de faar.

Men til gjengjæld er der i denne bok en ny varme, en ny livsrigdom, som gir den en særegen stilling i fru Undsets digtning. Den rummer en litt tilbakeholden omhet, en næsten sky inderlighet, som griper netop fordi boken ellers er saa klok og gjennemreflekteret. Forandringen kan bedst merkes i skildringens styrke, der hvor det er følelser, ikke klokskap det kommer an paa. Der er i den forrige roman en skildring av hvorledes Jenny mister sit barn, læseren hører om sorgen og smerten, men føler selv svært lite ved skildringen. I «Vaaren» fortælles om hvorledes Rose klær sit dødfødte barn, og det griper som en sorg en selv har oplevet.

Det er denne nye varme, denne nye livsfølelse som gir «Vaaren» sin store betydning. Den viser utviklingen i fru Undsets digtning. Fru Undset ser her paa kjærli[illegible]n mellem to mennesker med helt andre øine end i «Jenny», følelsen er blit langt mere omfattende, den er like personlig og intens

hvor det gjælder de to, men deres verden er saa meget rikere, omslutter hjemmet, barna, — slægten og samfundet.

De to romaner staar hverandre meget nær, og forfatte.inden har ganske sikkert seet dem som motsætninger. Rose i «Vaaren» har den samme dype kjærlighetslængsel som Jenny. Men hos Jenny bundet længselen i en underlig kulde, den kunde aldrig tilfredsstilles fordi Jenny ikke eiet evnen til at elske. Rose eier en dyp og inderlig kjærlighetsevne. Som Jenny gaar hun i længsel efter at den store kjærlighet skal naa hende, og i en svak stund, træt av at længes, træt av altid at skulle vente, resignerer hun og nøier sig med hengivenhet, en mindre lykke. For Jenny førte denne svakhet til undergang. Rose er varmere og rikere, i egteskapet vaagner hendes kjærlighet, og hun vinder baade livet og lykken.

Fortællingen om Roses og Torkills kjærlighed er præget av den samme levende iagttagelsesevne som fru Undsets tidligere bøker. Av de mange friskt og klokt seete smaating er det store hele bygget op. Historien er saa omstændelig fortalt, saa nøie gjennemgaaet, at den stundom virker næsten pinagtig. Til gjengjæld sitter en igjen med et levende og ubetinget sandfærdig kjendskap til de mennesker boken fortæller om. Av disse er det særlig Rose som interesserer. Torkill er brilliant skildret, og det er i enhver henseende rigtig, at han ikke er noget videre end en jevn mand, klok og god og dyp; men Rose virker eiendommeligere og fængsler sterkere. Av de mange bipersoner er det særlig den djærve og likefremme Betzi som morer, hendes aabenhjertige ord frisker levende op blandt de mange pinefulde diskussioner.

«Vaaren» er en bok som har stor og varig værd. Den er en betydelig og varm bok, en alvorlig og uforfærdet beretning, præget av et nyt og sterkt personlig livssyn. Det er vaar i denne bok, en vaar som varsler en ny livsopfatning og en ny strømning i norsk digtning.

Kristian Elster.

HVORFOR GAAR VI I KIRKEN?

(Til kirkens og kirkegangens teori II).

Ved doktor *Kristen Andersen,* Kristianssand S. [1])

Jeg har i en foregaaende artikkel tegnet Jesu kirketanke som den staar for mit syn. Jeg har betegnet den som noget i aandens verden, som et forhold mellem Jesus Kristus og dem han kalder venner og mellem disse venner indbyrdes *ut fra den ene forutsætning at han kalder dem alle for venner.* Jeg har videre søkt at paavise, at Jesus Kristus for dette vennesamfunds samliv har fastsat en indre livslov: *gjensidig kjærlighet* og en ydre samværsform: *den hellige nadverd til hans ihukommelse.*

Det vil herav fremgaa, at kirken for mig blir noget uendelig enkelt og noget uendelig inderlig. Noget uendelig enkelt, hvor der ikke er meget at styre med, ingen plads for møter og avstemninger og parlamentarisme og demokrati og — personlig magtbegjær. Noget uendelig inderlig, hvori man stille og taknemmelig indtar sin plads og sænker sig ind i kjærlighet og gjenkjærlighet, i en verden fuld av fred.

Den koncentrering av kirken omkring nadverdens idé, d. v. s. omkring ihukommelsen av Jesus Kristus som den ven der har den største kjærlighet til sine, er nu i sit væsen intet nyt. Den er visselig saa gammel som samfundet selv. Og det er romerkirkens uvisnelige ære, hvorfor den skal faa Herrens anerkjendelse paa den store dag, at den har holdt urokkelig fast ved denne koncentrering omkring alterets allerhelligste sakramente. Det er efter mit skjøn ikke det romerske primat som har bevaret romerkirkens enhet, det er det hellige messeoffer der som den evige lampe dunkelt har draget sjælene ind mot enheten i Jesu Kristi kjærlighet. Fordi den har været tro i denne henseende, har den trods megen misforstaaelse og *trods* presters megen tale holdt sig samlet til

[1]) Denne artikel har paa grund av pladsmangel maattet henligge siden august f. a. Den er fortsættelsen av en artikel i forrige aars maihefte. Jeg vilde være dem taknemlig, der først vilde læse denne første artikel om igjen, før de læser denne. Den kan vel læses alene, men den forstaaes dog kun helt ut, naar den sees i sammenhæng med artikelen i maiheftet. Forf. anm.

denne dag. Og det er manglende troskap mot denne Jesu Kristi avskedstanke som sammen med presters og lægprædikanters megen tale skal sprede den lutherske kirke som avner for vinden, hvis den ikke i tide omvender sig fra doceren til tilbedelse, fra al sin utflydende ordstrøm til stille inderlighet. Det nytter litet at man teoretisk taler smukt om nadverden som gudstjenestens høidepunkt, naar man har en menighet og en av menigheten ledet geistlighet, der i hele sit liv viser, at nadverdens hele idéindhold ligger i periferien av dens kristelige bevissthet.

Saa fremmed er den lutherske kristenhet blit for den koncentrering jeg har paapekt, at jeg desværre ikke engang venter at bli forstaat. Jeg venter at bli avvist som en monoman, der tar noget ganske perifert til omdreiningspunkt for sit aandelige liv. Og dog føler jeg mig i mit indre overbevist om at jeg har ret. Den hellige nadverd er ikke noget magisk tryllemiddel, der skaper en enhet paa hemmelig vis. Det er ikke de enkelte altergangsseancer, der virker som opus operatum. Den er noget ganske andet. Den er en prøvesten paa hvorvidt menigheten virkelig lever i ihukommelsen av den historiske Kristus og ikke bare i erindringen om det kristelige princip. Selv om man foruten alt magisk ogsaa fjerner alt mystisk fra sin forstaaelse av nadverden vil den være en saadan prøvesten. Saa uendelig mild og indtrængende er denne tone fra avskedens stund at den som ikke kan gripe den heller ikke har grepet det menneskelige hos Herren. Men tror man at Herren mystisk er tilstede i nadverden og selv har ønsket netop den form som møtestedet med sine, da blir dens karakter av prøvesten endnu mere indlysende. Da gir den uendelig meget og uttaler samtidig en dom over kristendommens art i kirken. Der er megen Kristus*beundring* iblandt os, især paa *vor* side, og det er jo den jeg maa vende mig til. Men er der saa megen personlig Kristus*kjærlighet*? Er det ikke noget av beundringen for og hyldesten til den store mand og hans geniale religion, liv og lære, som præger vore forhold mere end den enkle kjærlighet, hvorom Jesus Kristus beder, naar han siger sit: Glem ikke mig! Hvor jeg tror han er træt av vor beundring! Hvor jeg tror han længes efter vor kjærlighet! Ti kold er

beundringen som den bronce er kold, hvorav den laver sine monumenter. Kold er denne principernes verdensfrelser, som er dannet i dogmatikkens og den kristelige filosofis atelier. Men Jesus Kristus er levende, varm og enkel. Som han møtte alle de lidende hernede, Jairus og hans hustru, enken av Nain, synderinden i templet, møtte dem og omstraalede dem med sin levende, varme kjærlighet, saaledes møter han dem idag og frelser dem. Ikke ved almengyldige principer, der løftes høit til beskuelse som kobberslangen i ørkenen. Men ved at elske dem frem, hver enkelt. Elske dem ind i Guds rike, elske dem gode. *Det* er frelsens mysterium. Derfor blev han ophøiet for at kunne drage dem alle. Derfor fik han del i Guds universalitet for at kunne naa alle. Men overfor denne kjærlighet saa enkel som morens til sit barn er der kun et svar. Og det er ikke beundring, men gjenkjærlighet. Det har han forstaat, som i beskuelse av nadverdens herlighet utbryder:

Elsk ham som Eder elskte saa,
gjør ham igjen hvad I formaa!
Med gode løfter fra ham gak,
velsigner ham og siger tak!

Jeg skulde tro, at jeg ved min foregaaende utvikling maatte finde tilslutning hos mange av dem i vor kirke, der er paavirket av det grundtvigske kristendomssyn. Jeg kommer imidlertid nu til et punkt, hvor jeg principielt maa indta et fra Grundtvig forskjellig standpunkt. Det er spørsmaalet om daabens betydning indenfor kirkens aandsindhold.

Jeg tænker man kan uttrykke en ganske almindelig tanke om kirkens begrænsning saaledes at nadverden danner dens synlige centrum, daaben dens synlige periferi. Alle som er døpte er indenfor dens periferi, et faatal trænger ind helt til dens centrum. I motsætning hertil maa jeg hævde, at nadverden vel er centrum i kirken, men nogen ydre begrænsning har den ikke. Fordi den er av aand, der ikke kan begrænses av noget ydre. I midten staar Jesus Kristus i sin hellige nadverd og som ved en aandelig tyngdekraft drages sjælene ind mot hans venskap. I koncentriske ringe, nogen nærmere, nogen fjernere, alt efter den «aandelige masse» av venskaps-

sind, hvormed deres dragning mot ham kan møte hans dragning mot dem. Men hvor grænsen er, det kan ingen besvare, saalitt som vi kjender de kometer der langt, langt ute i rummet følger dragningen av vor sol. Som vildfarende taager svæver de langt derute og intet ukyndig øie aner at de hører vor sol til. Indtil de engang om aartusinder drages ind. Banerne bøier sig atter indad og nærmere og nærmere kommer de lyset og varmen fra den sol, av hvilken de dog drives og bæres i altets sværm. Saaledes vet alene han, Jesus Kristus, hvem han drager og hvem der drages mot ham. Der er for os ingen grænse utad, kun et midtpunkt indad. Var det ikke saa hin første aften? Der var elleve og der var een. En saadan aandslivets komet, Judas Iskariot, som gled forbi ham i kjærlighetens perihelium og gled ut i rummet igjen, »til sit sted». Lad os ikke dømme nogen, ikke engang Judas Iskariot! Kanske drages hans sjæl endnu derute, den flakker i aandernes alt, drages mot det centrum, den dog engang var saa nær. Lad os endnu mindre dømme dem der dog ikke har valgt saa ilde som ham! Lad os kun selv stræbe alt inderligere ind mot centrum og føle glæden ved at være i de koncentriske ringe uten at søke deres ydre begrænsning!

Kirken kan saaledes efter min opfatning ikke bestemmes som summen av de døpte, daaben danner ikke dens periferi. En anden sak er, at daaben i kirkens liv har sin betydning, der er git den av Herren selv. Og jeg tror det vil være ønskelig paa dette sted at søke uttrykt, hvad man mener om daabens betydning specielt i dens forhold til kirken.

Det er efter min opfatning en grundfeil i anskuelsen, at daab og nadverd er sammenfattet under betegnelsen «sakramenter» som noget ensartet eller beslegtet i motsætning til «ordet». Denne sammenfatning vækker ganske urigtige forestillinger om selve de foreliggende tings væsen. Der er overhodet intet beslegtet mellem daab og nadverd bortseet fra den rent perifere omstændighet, at begge dele er hellige handlinger og har et moment i sig av noget symbolsk, er et verbum visibile. Saken er imidlertid den at man har rykket baade det man kalder »ordet» og det man kalder »sakramenterne» ut av den levende historiske jordbund, hvori det er født og i forbindelse med hvilken det alene har livskraft, og overført

dem som led i det listige frelsesmaskineri man har utspekulert. Det begyndte med sakramental overtro og sakramental magi. Den lutherske kirke har renset noget op i denne henseende, uten dog konsekvent at gjennemføre sin reformation. Men den har til gjengjæld indført en overtroisk og magisk opfatning av ordet. Guds ord, den hellige skrift, opfattes ikke som et historisk dokument, hvis værdi ligger i hvad den uttaler om Jesu Kristi og hans efterfølgeres liv med Gud og skuen av Gud. Den opfattes som en av vor Herre autorisert opbyggelsesbok, hvor ethvert «men» og «thi» har halvt magisk betydning og kan utnyttes som prækemotiv. Der etableres herved en falsk basis for opbyggelse, som utnyttes i en ganske utrolig grad og med en ganske forbløffende aandløshet, desværre ikke blot av den læge forkyndelse. Men denne løsrivning av det kristelige indhold fra dets reelle rot i tilværelsen er farlig. Ti den skaper en forloren kristendom og en forloren opbyggelse, som svæver i luften og gaar høit over hodet av al virkelighet.

For at forstaa daaben maa man som for at forstaa nadverden følge den tilbake til dens vorden. Gjør man dette, da synes saken mig at staa saaledes:

Daaben i sin oprindelige skikkelse har Jesus, saavidt jeg har opfattet det, optat fra Johannes Døberen og hans meningsfæller. Den blev av dem anvendt som optagelsesceremoni for dem, der ønskede at slutte sig til deres aandsretning. Og de utnyttet herved paa sin side en ceremoniel tvætningsskik, der var brukt av mange andre i forskjellig form paa den tid.

At Jesus kom til at gjøre dette er efter min opfatning ikke underlig. Han stod fra barndommen Døberen nær. Der var nært slegtskap mellem familjerne, Jesus og Johannes har visselig kjendt hinanden. Døberens uttalelse (Johs. 1, 33): Og jeg kjendte ham ikke, maa visselig forklares som en manglende forstaaelse av *Jesu betydning* for tildragelsen ved daaben. Da Jesus nu hadde bestemt sig for en offentlig fremtræden, saa han sig naturlig om efter den aandsretning i folket, hos hvilken han kunde finde tilknytning for hvad han vilde utrette. Der var saducæere, farisæere, essæere og mange andre og der var Johannes Døberen og hans flok. Han valgte med indre visshet Johannes. At han kom til

Jordan for at døpes av ham kan naturlig kun forklares som et uttryk for en tilslutning. Den har skeet under forbehold. Jesus benegter ikke at Johannes kunde trænge at døpes av ham. Men han (Jesus) har fundet det rigtig, at det aandsfællesskap, der var tilstede, markeredes ved en ydre tilslutning. Den videre utvikling vilde saa gaa av sig selv, «al retfærdighet vilde fuldbyrdes».

Under den profetiske virksomhet Jesus nu begyndte at utfolde sammen med sine disciple anvendtes daaben da ut fra de samme forutsætninger som den var anvendt av Døberen. Som en ceremoni, der paa den ene side angav tilslutningen til det iøvrig endnu uformede samfund og paa den anden side gav et manende uttryk for syndsbevissthet, syndsforladelse og det hellige forsæt om et fremtidig rent liv.

Oprindelig er daaben altsaa inaugurert av en profetskikkelse, og av Jesus er den dernæst optat som et led i hans profetvirksomhet. Selv døpte han vistnok ikke, men det er utvilsomt, at han har villet der skulde døpes.

Daaben og nadverden er derfor uttrykket for to sider av Jesu liv. Profeten der overfor folkeskarerne forkynder det kommende Gudsrike og maner til bod, følges av sine døpende tjenere, der indvier skarerne til det nye liv og det nye rike. Men indenfor salen i Markus mors hus i Jerusalem, hvor skarernes larm er forstummet, taler vennen til vennerne om det dype og det inderlige, om at det høieste ikke er at være «tordensønnen», men at turde ligge op til hans bryst og tale som ven til ven.

Daaben har saaledes helt fra første stund mere av ceremonien i sig end nadverden. Den stammer kun indirekte fra Herren selv og den kan umulig med hensyn paa personlig inderlighet i tilblivelsesøieblikket sidestilles med den hellige nadverd.

Den daab *vi* i barnedaabens form har er nu imidlertid en saa sterk modifikation av den handling Jesus anvendte, at de ikke kan identificeres. *Vor daab* er en ved idéassociation og ræsonnement fremgaat menighetstanke, hvortil jeg forresten tror Jesus har sagt ubetinget ja. Hadde hans menighet kunnet forelægge ham det spørsmaal, tror jeg han vilde svart: Det var jo ikke egentlig min tanke med den ting; men vil I

komme til mig med Eders barn paa den maate, saa vær viss paa at jeg altid skal møte dem og Eder og velsigne Eder.

Og som den voksne daab i hin grundlæggende tid var, om man vil *propagandaens sakramente,* saaledes ogsaa nu. Kun at vor propaganda i et kristent land tar dem som ganske smaa, bestemmer dem for og indvier dem til Kristus. Som et saadant *indvielsens tegn* staar for mig barnedaaben. Og den helliges som *form* derved, at vor Herre Jesus Kristus har anvendt denne form paa en lignende maate og tænkt sine hellige tanker over den.

De tanker som almindelig hævdes om daaben som en pakt som man slutter og som kan holdes og brytes og igjen fornyes under forvissningen om at pakten staar fast paa Guds side o. s. v. kan for mig aldrig faa personlig værd. Det er en egen juridisk maate at tænke om Gud paa, som er mig fremmed og som jeg tror er feilagtig. For voksnes daab kunde et saadant billede muligens antyde noget av hvad Jesus har tænkt ved daaben. Dog maa billedet brukes med meget forbehold og med fuld forestilling om, at det er et billede. Et nyfødt barn kan derimot hverken indgaa en pakt eller faa syndernes forladelse. Ganske simpelthen fordi det ikke har selvbestemthet nok hverken til at synde eller slutte pakt. Naar man til barnet i daaben siger at Gud har forlatt det *alle dets synder,* saa tjener saadanne uttryk bare til at gi utenforstaaende eller fjerntstaaende den opfatning at det vi kristne mennesker beskjæftiger os med er virkelighetsfjerne absurditeter.

Jeg tilskriver efter den anskuelse jeg ovenfor har fremstillet ikke daaben den principielle og store betydning i kirken som nadverden. Den staar som en hellig handling ved livets begyndelse og uttaler den kristne menighets ønske og bøn om, at de smaa om de blir voksne maa komme til at høre Kristus til, likesom de *umiddelbart og uten enhver ceremoni* helt tilhører ham nu. Og den uttrykker den kristne menighets pligt til at bevare dem for Herren gjennem en kristen barneopdragelse i hjem og skole. Den er nu som i hine første dage «propagandaens sakramente». Men mens den i et hedensk folk er den hellige akt, der avslutter en vel gjennemført propaganda, er den her den hellige akt, der indleder denne propaganda.

Hermed være ingenlunde sagt, at den er uten dyp værdi. Jeg føler mig forvisset om, at Jesu Kristi blik straaler over vore smaa, der bæres til daabens vand, at hans kjærlighet lyser over dem og hans haap gjennemvarmer dem og *os*. Ikke mindst for os, for forældrene er barnedaaben en ceremoni av dyp betydning, hvori Jesus Kristus sænker sit dype indhold. Det er den handling, hvorved vi overgir vort barn til Kristus *i vennesamfundet*, som vi ved deres fødsel overgir dem til Gud den almægtige, alt bærende Fader. Og jo dypere vor egen opfatning av velsignelsen ved at høre til dette samfund er, jo rikere er daabens velsignelse for os og derved indirekte for vore barn.

Derfor vilde det efter mit syn være en ubodelig skade, om barnedaaben som kristen folkeskik skulde forsvinde fra vort folk. Den er Jesu Kristi manende røst til alle forældre, og denne røst træffer dem i et disponeret øieblik av deres liv og lægger dem paa hjertet deres kristne ansvar for deres barn. Blandt alle de ting jeg har mot etableringen av en folkekirke i den nu paatænkte forstand er denne den alvorligste, at jeg tror den litt efter litt vil løsne folket fra barnedaaben. Det vil vistnok meget snart vise sig, at denne indretning ikke vil finde almen og selvfølgelig tilslutning. Dertil er dens aandelige konstruktion for snever. Saa staar store dele av folket der kirkeløse og deres litet utviklede kristelige initiativ lar dem forbli kirkeløse. Dermed forsvinder saa barnedaaben snart av sig selv som *almen skik*. Hvad det vil sige for kristendommen kan knapt overskues. Jeg vil bare nævne det rent ydre moment, at udøpte mennesker senere som voksne ved voksendaab kommer til at maatte indlemmes i kirken for at faa del i dens goder. Hvilken hemning dette vil være for senere tilslutning, hvilken ny hindring det vil skape for denne tilslutning forstaar den som har set, hvor vanskelig den første altergang kan være.

Saa har da kirken et synlig midtpunkt i Jesus Kristus i nadverden, men den har ingen synlig omkreds. Enhver ta plads i ydmyghet, frygt og bæven, dog med haab om at han har ret til en plads. Ti Herren ved bordet er stor, men ogsaa mild og kjærlig. Naar nogen i sit væsens indre siger til ham: Herre, Dig vil jeg dog gjerne tjene! da svarer han: Jeg

kalder Eder ikke længer tjenere, Eder har jeg kaldt venner. Enhver se paa sin sidemand *kun* med den tanke: Hvor godt at vi *her* er sammen paa det avgjørende sted, vi som ellers skilles ved saa meget! Og ingen dømmer nogen som uværdig! For at han selv ikke skal fordømmes som den, der ved sin dom har tilrettelagt, at han ikke lever under kjærlighetens vilkaar.

Kirken omfatter for mig kun den inderlighetens fylde, der ligger i vennesamfundet med Herren. Den omfatter derfor kun en del av det kristelige livs indhold, og den omfatter ikke væsentlig det saakaldte *kristelige arbeide.* Tvertimot: den er hjemmet, hvor man hviler fra arbeidet.

Jeg vet meget vel, at jeg her er i strid med hele den herskende tænkemaate som netop roper unisont: kirken er arbeidet, kirkens sak fremmes alene ved at samle til kristelig arbeide. Lad os kun faa det kristelige arbeide menighetsmæssig, saa kommer den kirkelige vækkelse.

Jeg for mit vedkommende mener derimot, at det kristelige arbeide, d. v. s. arbeidet for Guds rikes realisation ikke bør søkes centralisert under det kirkelige. Dette arbeide bør overlates til de enkelte kristne individer, som saa faar utføre det i overensstemmelse med sin personlige disposition. Enkelte vil være mest skikket for at søke dette sit arbeidsfelt alene, andre og i vor tid de fleste vil søke det under foreningernes tegn. Det faar alle gjøre som de maa, efter hvad der for dem er personlig sandhet.

Denne min opfatning av arbeidets stilling beror ikke paa nogen undervurdering av arbeidets betydning i kristenlivet. Det er langt fra mig at mene, at et kristenmenneskes liv skulde bestaa i en nydelse av religiøse stemninger. Naar jeg saa sterkt har maattet hævde den betydning kirken har for mig for denne side av mit liv, er det som en reaktion mot den «arbeidende kristendom», der ikke faar tid til inderlighet for bare arbeide. Det er som en reaktion mot dette foreningernes og møternes stormveir, der oversuser os og gjør os kristelig rastløse og overfladiske. Jeg mener jeg har ret til at minde denne tids religiøsitet om et ord av Herren: »Dog, glæd Eder ikke over, at aanderne er Eder lydige, men glæd Eder over at Eders navn er skrevne i himlen!»

Det er mit ene motiv. Men mit andet er dette, at kristelig arbeide centralisert under kirken efter min sikre forvissning vil føre til kirkelig splittelse mere end til kirkelig samling. Ti her kommer de individuelle forskjelligheter frem. Og de kan og maa i sandhetens navn ikke kvæles. Ingen som kjender de former, hvorunder dette arbeide organisationsmæssig sker ialfald her paa vestlandet, kan være i tvil om, at et reelt samarbeide mellem de to hovedgrupper av kristne, bedehusfolket og de almindelige kristenmennesker, er umulig. Vi *maa* gaa hver vor vei. Disse foreninger, der ikke kan foreta den enkleste ting uten at det skal ske under lange «bønner», gudelige talemaater og salmesang, de volder os aandelig ubehag. Det er umulig for et almindelig menneske at blande sig ind i dette uten at ophøre at være sand mot sig selv.

Derfor faar vi gaa hver vor vei. I fred. Det kan vi gjøre, naar vi er fri for al gjensidig intimitet. Og saa kan kirken staa som det store, fredede samlingspunkt, hvor arbeidets utbytte føres hen.

Saa kan det kanske hænde at der kan utvikle sig arbeidsgrene av et saa universelt indhold og med et saa almenkristelig præg, at man ukunstlet kan møtes om det og gjøre det til kirkelig fællesarbeide. Som et saadant nøitralt felt vil jeg nævne omsorgen for de fattiges legemlige vel (kirkelig fattigpleie). Men dette maa utvikle sig naturlig, uten al centraliserende kunst. Se bare missionen! Den skulde dog kunnet samle. Og dog er der intet felt, hvor spredningen føles sterkere end netop her. Bare den aand som behersker missionsforeningernes sammenkomster og fester er nok til at klarlægge, at her er der en spaltning, som ikke for tiden i sandhet kan ophæves. Lad os sky de falske allianeer! Men lad os søke den sande enhet! Den ligger dypt, men den ligger fast. Den ligger hos ham, som er vor fælles Herre. At tjene denne sande enhet er kirkens store opgave. Men den kan kun løses ved at indskrænke dens omraade til det felt, hvor enhet virkelig kan skapes. Lad foreningerne tjene arbeidet, men lad kirken tjene inderligheten.

Jeg er hermed færdig med hvad jeg har at sige til kirkens og dermed kirkegangens teori. Jeg har tilbake

at tale kort om de praktiske følger, der derav fremgaar for mig.

Kirkens væsentligste opgave i et kristent land er efter mit syn at samle kirkens lemmer til en fælles gudstjeneste, til kirkegang. Denne gudstjenestes indhold bør være alt det, som kan fremme Jesu ihukommelse. Det bør derfor først og fremst være den hellige nadverd, men den kan dernæst rumme et liturgisk og forkyndelsesmæssig indhold, som er avstemt efter den opgave gudstjenesten har: at tegne Jesus Kristus levende for øiet og samle menighetens bevissthet om at han, Herren, nu er midt iblandt os og at gi uttryk forat vi nu samlede hos Kristus og om Kristus nærmer os hans og vor Fader, den almægtige og alkjærlige Gud.

Jeg finder at gudstjenesten som den nu er paa en smuk og værdig maate fremmer dette maal. Jeg har derfor intet behov for mange botemidler mot tomme kirker. Kun en eneste ting føler jeg ofte trang til at sige. Sige til presten: Tal dog ikke saa meget! Det virker saa forstyrrende paa andagten. Det forstyrrer ogsaa saa sterkt følelsen av at Jesus er tilstede. Ti disse lange, svulmende prækener kan dog umulig fremkomme under følelsen av at han er tilstede, han som er sandheten.

Korte prækener og ydmyge prækener, der lar menigheten føle, at her staar man ikke overfor den færdige, men overfor en søkende medkristen, det bør efter min mening være prestens maal. Og menigheten skal være skjønsomt overbærende og forstaa, at profeter kan vi ikke forlange, og at selv en profet ikke kan være profet uten Herrens aand tillater ham det, hvad der ikke sker paa bestilling. Intet menneske kan virkelig ha noget kristelig selvstændig ut fra sit væsens dyp at sige saa ofte som det forlanges av en luthersk prest. Det skal forstaaes og tages med i bedømmelsen.

Jeg mener som det av ovenstaaende vil fremgaa, at forkyndelsen i menighetens gudstjeneste ikke skal være dominerende, og at den skal være beregnet paa kristne, paa en kristen forsamling, paa Jesu Kristi venner. Den bredere forkyndelse, hvad enten den tilsigter kristen opbyggelse eller kristen propaganda bør efter mit skjøn henlægges til foredraget utenfor gudstjenesten. Ti her indtræder straks igjen den individuelle forskjellighet, der maa respekteres og skal føre til gruppedannelse.

Et par forandringer kunde jeg ønske at foreslaa. Der burde efter min mening skaffes barn anledning til at forlate kirken før prædiken. Denne er for barn uten enhver betydning og den kjeder dem overmaade og vækker hos dem motvilje mot Herrens hus. Ved altid at læse evangeliet for alteret (ogsaa naar den gamle række brukes) burde man la dem faa høre dette og derved mindes Herren. Efter høimessesalmen burde der saa aapnes dem et liturgisk rum til at komme ut. Dette kunde opnaaes ved at synge et salmevers, mens presten gaar paa prækestolen og herunder la dem faa gaa. Naar det blev sedvane vilde det gaa av sig selv. Jeg anser det for meget væsentlig, at barn lærer at elske kirken. Som det nu er vover man ofte ikke at ta dem med for ikke at vække hos dem den motsatte følelse. Barneprækener er intet erstatningsmiddel for kirkegang. Det er menighetens forsamling de skal bli glade i, den fælles store gudstjeneste.

Dernæst burde der i byerne holdes aftengudstjeneste hver søndag med fuld liturgi og altergang. Det er efter mit skjøn den eneste maate, hvorpaa kirken kan imøtekomme den voksende sportstrang hos menneskene. Faar man en saadan fuldstændig aftengudstjeneste, da kan de som ønsker det faa sin tur uten at opgi velsignelsen av søndagens møte med Jesus Kristus i menigheten.

Saa vender vi tilbake til begyndelsen av denne utvikling med dens spørsmaal: Hvorfor gaar vi i kirken?

Hvorfor? For at møte Jesus Kristus, som han selv har villet møtes av os. For gjennem dette møte at faa virkelighetsbevissthet av, at vi, vi selv virkelig hører til Jesu selskap, til denne flok, der samlet om ham gaar vor vei gjennem livet.

Naar vi ser ut over menneskeheten ser vi en vrimlende masse. De har et tilfælles: alle higer og drages de mot Gud. I livets grund bor han som den dragende magt, hvis tiltrækning alt maa følge, selv om andre kræfter kan avbøie retningen. Men midt i denne vrimmel, der søker hist og her efter sit maal og har megen uro, gaar en mand med faste skridt den like vei mot Gud. Jesus Kristus er denne mand. Og ham følger en skare av kvinder og mænd. Jesu selskap.

Det selskap sendes ofte ut til siderne, ad sideveiene for at faa andre til at slutte sig til. Altid paany gjentar det sig,

at han sender dem ut to og to eller kanske alene. Men med mellemrum møtes de alle. Ved aftentide paa vandringens mange dage. Møtes paa et sted, hvor han har beredt møtet, hvor de sætter sig ned og han binder op om sig og vasker deres føtter og kalder dem venner.

Derfor skal vi gaa i kirke:

Hvis vi gaar derfor, da behøves der ikke netop saa mange ydre ting, det være sig musik, billeder eller anden kunst. Det maa gjerne være der, hvis disse mange ting kan tjene det ene: derfor. Hvis det ikke kan *tjene,* da maa det bort. Ti her findes det som selv kun vil tjene, men som derfor alt andet kun *maa* tjene: Jesu Kristi evige kjærlighet

Jesu selskap — Jesu kjærlighet! Hvor trænger vi til det under vor vandring, vi arme, søkende menneskesjæle. Vi som kun i vildfarelsens stund synes vi formaar noget alene. Vi for hvem fortvilelsens avgrund ligger saa nær vildfarelsens magtrus. Lad os søke det selskap og den kjærlighet, han byr os! Søke det som han har beredt os det i sin kirketanke. Saa skal vi faa en anden selvbevissthet og et andet mod, avledet fra ham. Saa kan vi synge:

Vor egen magt er intet værd,
vi vare snart nedhugne,
men een gaar frem i denne færd,
for ham maa altiug bugne.
Vil Du hans navn faa visst?
han heder Jesus Krist,
den høvding for Guds hær,
i ham kun frelse er.
Han marken skal beholde.

DEN MODERNE BUDDHISME.

Av *Andreas Fleischer.*

Den moderne buddhisme er i Kina som i Japan en frugt av de intellektuelt videst fremskredne mænds berøring med og tilegnelse av vor vesterlandske kultur og av kristelige idéer. Den er paa ingen maate en *folkebevægelse*, som den kristelig-farvede taiping-bevægelse for 50 aar siden var. I religiøs henseende synes buddhismen kun at ha utrettet, hvad en ledende mand skrev i et blad nylig: «Dette folks hjerte er blit sløvt og haardt. Vi ser forfald og død om os paa alle kanter.»

Men den viste sig dog istand til, i slutten av 90-aarene at vække den intellektuelle ungdom til en idealistisk reformbevægelse, som fik en viss historisk betydning, om den end foreløbig strandet.

Det var den av Kang Yu-wei, Liang Tsi chao, Tan-Tzetong og flere ledede reformbevægelse, som førte til keiser Kwang-Shü's reformforsøk om vaaren 1898.

Disse reformvenner var *buddhister*. Liang Tsichao har git uttryk for deres religiøse opfatning i sine samlede avhandlinger, som er utgit under den i de hete somre saa lokkende titel «Drikke fra ishuset». Han tar heri avstand fra vulgær-buddhismen med dens tro paa avguder og hele troen paa en overnaturlig bistand. Han karakteriserer saaledes baade de almindelige kineseres avgudstro og de kristnes gudstro med det samme navn «mei shin» — blindtro eller overtro. Men han tar ogsaa avstand fra konfucianismen. Dens flate moralfilosofi, som vi her ikke kan gaa nærmere ind paa, da den er anskuelig fremstillet i *K. L. Reichelts* bok om «Kinas religioner», mener han er utilfredsstillende for den menneskelige længsel og den menneskelige stræben. Den kjender kun pligter mot slegten og familien, og er utilfredsstillende for personutviklingen, da den i den enkelte ser et slegtsvæsen.

som kun har betydning som slegtledd, d. v. s. som far eller søn eller broder, og ser den vigtigste pligt for individet i at efterlate sig arvinger, som kan fortsætte slegten.

I motsætning hertil nærer Liang Tsichao en sterk tro paa den enkelte (høiere utviklede) personlighets *kald* til at utrette en gjerning av betydning for hele slegten. Men her viser han sig dog at ha bevart noget av troen paa en guddommelig hjælp, som jo er eiendommeligt for den kinesiske Mahayana-buddhisme. Thi der er i verden en *aandelig energi*, som det er den enkeltes pligt at tilegne sig og utvikle videre. Denne tanke er ypperlig uttrykt i den kristelige treenighetslære. Gud Fader, Guds Søn og Guds Aand er jo uttryk for: guddommen, aabenbareren og aandsenergien. Nu forener aandsenergien aabenbareren med guddommen, og gjennem aabenbareren forenes saa ogsaa den enkeltes aandsenergi med den totale i verden, d. e. med guddommen. Selv om vi derfor ikke anerkjender den enkelte *sjel*, og ogsaa negter tilværelsen av et individuelt *jeg*, hævder vi dog energisk den enkeltes pligt til at utvikle sin personlighet til dens høist mulige fuldkommenhet. Thi naar jeg dør, forblir dog den av mig oparbeidede energimængde i det samfund jeg tilhører, og bidrar til at gi dette folk og samfund sin *karakter*. Denne karakter former nationen og enkeltmenneskene. Derfor lægger Buddha slik vegt paa at rense menneskenes hjerter og tanker fra det onde og urene. Thi hvis jeg huser onde og urene tanker i mit hjerte, vil disse nødvendigvis gi sig utslag og derved forringe og skade den samlede aandelige energi i verden. Den energimængde den enkelte har oparbeidet, lever efter ham. Saaledes lever Confucius i konfucianismen, Buddha i buddhismen. Napoleons aand lever i krigshistorien, og Washingtons aand lever i den store amerikanske republik. Hvis folk forstod sin pligt til at *leve*, vilde de ogsaa forstaa sin pligt til at *dø*, og ikke *frygte* døden, men roligt og værdigt vike plassen, naar deres time kommer.» (Efter Liang Tsichaos: Min mening om liv og død, referert i min artikel i «For kirke og kultur», 1ste hefte 1911).

Som man vil ha set, av hvad her kortelig er gjengit, gir Liang Tsichao her uttryk for en energisk *handlingens* filosofi i likhet med Wang-skolen. Her er ikke tale om nogen

asketisk munke-avsondring fra verden, men om en energisk indgripen i verdensutviklingen og gjerne en libertinsk nydelse av livets glæder, som den brilliante unge Tan Tze-tong skulde ha git bestemt uttryk for, og som ogsaa hyppig praktiseres av disse moderne kredse i Kina og Japan. Overfor kristendommen stiller disse folk sig tolerante, idet de fordømmer al religionsforfølgelse, men dog noget overlegent overseende.

Hele denne bevægelse led nederlag ved enkekeiserindens statskup i 1898 (i september), og den efterfølgende vulgærhedenske reaktion mot al «modernisme» i boxerbevægelsen i 1900. I denne støttedes endog enkekeiserinden Tze-Hsi, som var anerkjendt som «Gamle Buddha», av det almindelige buddhistiske presteskap og vulgær-buddhismen utover landet, som pustet til det religiøse vanvid, som gik ut paa «at lære av guderne at slaa», d. v. s. ved bevsærgelser og trolddomsvæsen at bli gjort seierrig og usaarlig, saa man uten frygt kunde gaa i krigen mot moderne vaaben, kanoner og geværer.

Tan-Tze-tong blev henrettet, og Kang Yu-wei og Liang Tsi-chao reddet sig blot ved en ilsom flugt til Japan, hvor Liang Tsi-chao siden har utfoldet en betydelig virksomhet som literat, bl. a. utgit et høit anlagt tidsskrift. Gjennem dette har han og hans «modern-buddhistiske» retning ogsaa øvet en ganske betydelig indflydelse blandt den modernt tænkende og intellektuelt vaakne ungdom i Kina, den ungdom som ifjor avsatte Mandsju-dynastiet og gjorde Kina til republik. At den rent *buddhistiske* indflydelse inden hele denne moderne ungdomsbevægelse i Kina har været ubetydelig i sammenligning med den vestlige kulturs og særlig ogsaa kristendommens, skal jeg snart paavise, men vil først citere nogle uttalelser fra denne moderne buddhismes tilhængere i Liang Tsi-shaos tidsskrift, hvorav deres religiøse og politiske standpunkt tydelig fremgaar.

En fremragende lærd fra Hunan provins, literaten Chiang Gwan-yüen, skriver at den sande buddhisme har *tre segl* eller kjendemerker, hvorpaa man kan skjelne buddhismen fra al anden lære eller religion. Disse tre segl er: 1) I universet er der intet bestandigt, 2) i alle dets love er der intet *jeg* (personligt princip, 3) alts ophør i Nirvana.

Mahayana-buddhismens tro paa Buddha og paa «pusaerne»

(egentlig disciplene, men populært avguderne) avvises her uten videre, der er ikke tale om nogen guddommelig hjælp eller nogen tro paa guderne: «Naar der av buddhistiske forkyndere og i buddhistiske skrifter stundom har været talt, som om der lærtes et forhold mellem Gud og mennesket, mellem «Himlen» og menneskeheten, saa er dette blot en bekvem taleform til undervisning av de ukyndige, uten reelt indhold. Der tales kun om et guddommeligt eller aandeligt jeg for at føre mennesket bort fra den senere selvbevissthet (egoismen), som trælbinder mennesket under sanserne og lænker ham til livet, saa at han stadig vender tilbake til det i sjelevandringen. Derfor lærer Buddha, at menneskets egentlige legeme er «det fine legeme», som eksisterer fra evighet av og vender tilbake til Nirvana, naar mennesket ved at undertvinge sin natur overvinder «det grove legeme» av kjøt og blod' som er født av forældrene og vender tilbake til støvet. Derfor tales der om et aandeligt jeg, hvis eksistens de gamle indiske filosofer, som var Buddhas forløpere, søkte at bevise ved: 1) Menneskets altruistiske drift, der nødvendigvis forutsætter personlighet hos en selv og andre, 2) de tre dyder (moralen), 3) tilliden, 4) selvopholdelsesdriften, 5) selvbevidstheten. Ved dette har de gamle hinduer foregrepet Descartes berømte sætning: Cogito, ergo sum. Men saa blir det spørsmaal, om hvert individuelt legeme har et jeg, eller om flere legemer har ett jeg tilfælles, likesom en rad perler alle sitter paa én snor. Dette har de ikke kunnet løse klart.

Derfor forkastet Sakjamuni Buddha ethvert jeg-begrep. Ikke alene «det grove «jeg» skal menneskene forløses fra, men ogsaa fra det «fine jeg». Jeg-et er kun et accidens ved vort nuværende liv, likosom flammen ikke kan skilles fra varmen i ilden. Men naar ilden slukner, forsvinder baade flammen og varmen. Buddhismens lære stemmer her med den moderne psykologi, som lærer at jeg-et blot er summen av alle sansninger og samlingspunktet for dem. Naar da «sans og samling» ophører, vil jeget ogsaa ophøre. Alexandra David citerer ogsaa i sin bok «Le Modernisme Bouddhiste et le Bouddhisme du Bouddha» følgende sætning fra de moderne buddhisters leir: «Fremforalt banlys tanken paa *mig!*» Men samtidig med at denne tanke saa bestemt banlyses, hævdes

det ogsaa meget bestemt, at «tillid til en ydre hjælp bringer skuffelse og smerte, alene tilliden til dig selv bringer styrke og glæde.»

Chiang Gwan-yun siger videre: «Hvad sjelevandringslæren angaar, saa har Buddha overtat den fra den ældre hinduisme, likesom Jesus gjorde ord fra det gamle testament til sine egne. Naar Sakjamuni overtok den, saa hadde han imidlertid ogsaa sine gode grunde for det, nemlig: 1) Fordi vi mennesker kun ser de skiftende former og fænomener, ikke tingen selv; men tingen selv kommer stadig igjen under nye former. 2) Dernæst vil sjelevandringsloven kun gi uttryk for sammenhængen mellem aarsak og virkning: Hvad et menneske saar, det maa han ogsaa høste. 3) Likesom kristendommen fastholder sjelens udødelighet, tiltrods for at legemet fødes og dør, saaledes fastholder ogsaa Buddha en evig substans under det skiftende, og denne er, hvad Asvagosha i «Troens opvaagnen» kalder «den sande form.» 4) Sjelevandringen betegner ikke blot arvelighetens lov, men «energiens uforgjængelighet», at en kraft som engang er sat ind i verden, ikke kan gaa tilgrunde. De nedarvede færdigheter og individernes færdige dyder og lyder tyder alt bestemt hen paa tidligere eksistenser. Men den betegner *ikke* «jegets» udødelighet, men kun at de mange enkelte monader stadig vender tilbake som levende og bevidst materie i slegtens og verdens kredsløp.

Konfucianismens svakhet er, at den blot sætter den enkelte i forhold til sin *slegt* og sin *stamme*. Efterslegten er den enkeltes arv til evigheten. Dette staar jo langt tilbake for buddhismen og for nutidens filosofiske systemer, som stiller den enkelte i forhold til *samfundet* og menneskeheten og ser hans arv til evigheten i det indtryk han har efterlatt sig, som kommer tilsyne i *eftermælet*. Men hvis min bevidsthet efter døden er utslukt, hvad glæde og utbytte har jeg da av eftermælet? Skader det mig ikke snarere, hvis jeg for dette eftermæle, som jeg ikke faar nogen glæde av, ofrer min smule livslykke i det korte menneskeliv?

Derfor lærer Buddha sjelevandringen, en mystisk visdom, som klargjør for den enkelte hans sammenhæng med slegten og rækkevidden og betydningen av hans jordeliv. Confucius

lærer, at menneskene fødes paa *himlens bud*; derfor kaldes keiseren «himlens søn», og alle menneskers fødsel og død sættes i forhold til himlens indvirkning paa menneskene. I motsætning hertil følger Buddha Lao-tzes lære om, at menneskene *spirer frem* som grene paa slegtens træ. De er organiske ledd av en stor organisme, og ved sjælevandringen hævdes, at de ved sin død fremdeles vedblir at være ledd av organismen. De enkelte mennesker bestaar av celler av et stort upersonligt organisk væv, og idet cellevævet opløses, vender de enkelte celler atter tilbake i nye former i organismens liv. Buddhas lære stemmer ogsaa her med Huxleys og andre nyere filosofers lære!

Som den lærde Chiang Gwan-yün her vil finde den skjønneste overensstemmelse mellem Buddhas lære og den moderne videnskabelige verdensopfatning, saaledes hævder de moderne buddhister ogsaa, at deres religion er vel skikket til at løse de moderne *sociale spørsmaal*.

Saaledes hævder de kvindens sociale likestillen med manden, idet de citerer (efter Alexandra David «Le Modernisme Bouddhiste») en historie om, at fristeren kom til en kvindelig discipel og vilde bevæge hende til at opgi den buddhistiske «vei», fordi hun som en kvinde kun hadde forstand paa det hun kunde ta og føle paa med sine fingre. Men hertil svarer hun: «Hvad interesse har spørsmaalet om kjønnet for dem som med et uforfærdet hjerte, under uavbrutt sandhetssøken, marscherer ustanselig fremad paa den ædle vei? Av hvilken interesse kan det være for discipelen som forstaar loven? (loven om personlighetens forgjængelighet og uvæsentlige betydning). Henvend dig, Mâra, til dem som interesserer sig for en saadan tanke som denne: «Jeg er en mand», eller: «Jeg er en kvinde». De vil høre paa dig!»

Likesaa hævder de bestemt, at buddhismen har samme program som revolutionen, nemlig frihet, likhet og broderskap. Buddhismen kjender ikke klasseforskjel, og modernisterne citerer med glæde fortællingen om, at Amanda en dag bad en paria-pike som fyldte sin vandkrukke, om at faa drikke. Hvortil Piken svarte: «Hvorledes kan du be mig om drikke, da jeg er en forskutt, hvis berøring vilde gjøre dig uren? Men Amanda svarte: «Min søster, jeg spør dig

aldeles ikke om, hvilken kaste du tilhører, jeg ber dig kun om drikke!» Buddhismen henvender sig til hvert menneske uten personsanseelse og hævder, at det kan og bør frelse sig selv. Det oven citerte faar være tilstrækkelig til at gi et indtryk av den buddhistiske modernisme, særlig som den ogsaa har ytret sig i Kina.

Jeg vil nu til slutning forsøke ut fra mine personlige erfaringer og indtryk i Kina at gjøre rede for buddhismens *nuværende* betydning som missionsreligion.

Som vi har set, reagerer den moderne buddhisme sterkt mot den vulgære form av Mahayana-buddhismen, som er folkereligionen i Kina. Den forkaster ikke alene troen paa avguderne, men enhver tro paa en høiere magt og en utenfra kommende forløsning. Den forkaster ikke alene troen paa himlen og helvede, men paa enhver art av personlig udødelighet. Like bestemt avviser den den tarvelige kinesiske statsreligion konfucianismen, hvis ret til overhodet at kaldes en religion den, i likhet med flere missionærer, bestrider. De moderne buddhister blev da derfor ogsaa forfulgt og dræpt eller jaget i landflygtighet av den kinesiske «statsreligions» ypperste-prest Manchu keiseren. De har ogsaa været uten synderlig indflydelse paa vulgær-buddhismen. De aandelig vaakne buddhister viser sig derimot mere interesserte for kristendommen, som nu mer og mer gjennemtrænger Kina, baade som et friskt vækkende aandsliv og som en livskraftig folkereligion. Som et motstykke til vor kristendomsundervisning i katekisme og forklaring har de indført undervisning i Mamings (Asvagoshas) katekisme «Troens opvækker», som vistnok staar kristendommen nærmere end den oprindelige og den moderne buddhisme, om det end maa siges at være overdrevent at karakterisere den som en pseudokristelig bok» (som S. Beal har gjort i «Buddhism in China).

Imidlertid er denne uklare blanding av tro og overtro, av fetisshisme og filosofi selvsagt dømt til at svinde for den moderne kulturs fremtrængen. Den virker like anakronistisk, som de buddhistiske og taoistiske prester gjorde en ynkelig og latterlig figur, da de vilde danne et korps i den republikanske hær i 1911 og 1912.

Buddhismens fremtid skulde jo ligge i den *moderne*

buddhisme og i dennes evne til at gripe og fastholde den intelligente ungdom, de republikanske ledere, som nu holder paa med at organisere «det nye Kina».

Som regel maa det siges, at denne ungdom sætter buddhismen høiere end konfucianismen. Særlig tiltaler dem tanken om, at forløse sig *selv*, være *sin egen gud*, som skoleungdom i Changsha fortalte mig at en japansk lærer hadde sagt til dem: «Kun de *svake* behøver en gud, den *sterke* er *selv sin egen gud*.»

Imidlertid har selve ny-buddhismens literære leder efter sit nederlag i 1898, Liang Tsi-chao nemlig, uttalt sig skeptisk om buddhismens folkefornyende evne, idet han i en artikel titulert «Et sideblik» indrømmer, at de menneskétyper som buddhismen har frembragt er, foruten de 1) helt sovende og 2) de rent egoistiske mennesker — «jeg-typen» (de almindelige aristokrater og embedsmænd) 3) ak- og ve-typen, 4) kaldflire-typen, 5) pessimist-typen, 6) venter-paa-en-bedre-tid-typen. Disse uttalelser er blit optat og hyppig citert mot buddhismen av de ledende *kristne* kinesere, som en rødglodende ung republikaner en gang skrev til mig: «Vi kinesere er av naturen anlagt for at være den praktiske *handlings* mænd. Men da Buddha fik indpas i Kina, lærte han os at *sove*, og vi har nu sovet i 1900 aar.»

Betegnende er det da ogsaa, at det revolutionære og nu republikanske partis ledere kalder sig og for en del ogsaa *er kristne*.

Saaledes har det hat den største betydning for kristendommens stilling og utvortes anseelse i Kina, at revolutionens leder og republikens første valgte præsident Sen Wen eller Sen Yat-sen er døpt og kalder sig en kristen og utdelte bibler til sine soldater. Dette eksempel er da ogsaa fulgt av flere av de andre generaler, som ogsaa har indkaldt kristne missionærer og evangelister for at la dem præke evangeliet for sine folk.

De nu ledende republikanere i Kina er som regel meget interesserte i at faa organisert uavhængige kinesiske menigheter, saa kristendommen kan bli national. Dog har de ogsaa oftere uttalt offentlig, at de har al sympati med de utenlandske missionærers arbeide og gjerne vil samarbeide med

dem, saa længe Kinas kristne — som tilfældet nu er — ikke selv kan utføre arbeidet med at faa Kina kristnet, ialfald ikke uten hjælp og støtte utenfra.

Av en lignende interesse for eller bevægelse henimot nybuddhismen kunde jeg ingen spor opdage. Derimot træffer man blandt den moderne ungdom adskillige fritænkere, som hævder at *al* religion kun virker «mei-shin» — overtro — og derfor er av det onde, men buddhismen fuldt saa vel som kristendommen. Hyppigere er de religiøst interesserte, som betragter Jesus som en aandelig lærer likesom Buddha og ønsker at studere og sammenligne. Jeg hørte netop om en slik religiøst interessert kreds av unge som samles til religionshistoriske studier i Chang-sha.

Disse unge menneskers religiøsitet stikker nu ikke synderlig dypt; men deres interesse og dragelse gaar dog nærmest i retning av kristendommen, som kommer til dem med det rike, mangfoldige kulturliv fra vesten, og i hvilken de derfor aner nye livskilder for sig selv og sit folk, mens de likefrem indrømmer, at buddhismen er blek og blodløs.

Vi har i denne korte oversigt bemerket, at den buddhisme, som trængte ind i Kina, ikke var den ateistiske oprindelige buddhisme, men den dypere religiøse Mahayana-buddhisme med tro paa en overnaturlig hjælp. Denne sank imidlertid særlig i de sidste 300 aar ned til en idéforlatt avgudsdyrkelse (fetischisme). Under paavirkning av vor moderne kristelig farvede kultur er der opstaat en moderne buddhisme, som betegner en tilbakevenden til Buddhas oprindelige lære. Denne har imidlertid ikke evnet at vinde popularitet, har ingen indflydelse blandt det almindelige folk og meget liten blandt de intellektuelt dannede.

Buddhismen synes derfor i Kina at være en forbrukt kraft og at ha utspillet sin rolle; og den vaakne ungdom og fremtiden tilhører kristendommen.

NEUTRALE KIRKELIGE KRIGSDOKUMENTER.

I. Erkebiskop Söderbloms oprop.

Det oprop som erkebiskop *Söderblom* tok initiativet til og som blev utsendt sidst i november, har der hersket en del uklare begreper om her i landet. At det stort anlagte fælleskirkelige brev vakte saa liten opmerksomhet i Norge kom først og fremst derav at det blev saa daarlig gjort kjendt. Dets ordlyd druknet i dagspressens byraa-meddelelser, *den kirkelige presse blev helt oversét.* Opropet er rettet til de kirkelige arbeidere — hvorfor gik man deres møtesteder forbi?

Dernæst burde man være blit gjort bekjendt med detaljerne i forberedelse og utførelse — for disse er fuldt saa interessante og vigtige som selve teksten. Fordi man ikke kjendte disse ting kunde en norsk prest gaa hen og sætte *mislykket* til overskrift over nogen refleksioner han spredte gjennem K. P. K. om foretagendet.

Vi avtrykker her først teksten.

Verdenskrigen volder usigelig smerte. Kirken, Kristi legeme, saares og lider. Menneskene klager i sin nød: «Herre, hvor længe?»

De virkelige, dype aarsaker som i tidens løp har hopet sig op, og den nærmeste foranledning til fredsbruddet, maa historien bringe for dagen. Gud alene ser og dømmer hjertets tanker.

Vi, kirkens tjenere, retter til alle dem som i denne sak har magt og indflydelse, en indtrængende opfordring til at ha tanken paa fred alvorlig i sigte, saa at blodsutgydelsen snart kunde høre op.

Fremfor alt minder vi medkristne av forskjellige nationer om at krigen ikke kan slite istykker de baand, med hvilke Kristus forener os indbyrdes. Sikkerlig har hvert folk og rike sit kald i den guddommelige verdensplan, og maa — selv om tunge offer blir krævet — fuldføre sin pligt saa langt skjæbnen peker

den ut, og menneskers svake øine formaar at fatte den. Men hvad øiet ikke altid kan se, det vet vor tro: at folkenes kappestrid til syvende og sidst maa tjene Guds herredømme, og at alle trofaste kristne er ett. La os derfor anrope Herren at han kvæler had og fiendskap og skaffer os fred.

Guds vilje ske!

Følgende har skrevet under:

Amerika:	*The Federal Council of the Churches of Christ in America* (som omfatter 30 forskjellige, nærmere angivne kirkesamfund av alle ikke-katolske bekjendelser) ved: Prof. *Shailer Mathews* (President), Rev. *Charles Macfarland* (Secretary). For den engelsk-biskoppelige kirke (anglikanske): *Daniel Tuttle*, bishop of St. Louis, *David Greer*, bishop of New York.
Danmark:	*H. Ostenfeld*, Sjællands biskop.
Finland:	*Gustaf Johansson*, Finlands ärkebiskop, Abo.
Ungarn:	*Joseph Ferencz*, Evêque, Kolozswar.
Nederlandene:	Præsidentene for de to *reformerte* kirker, pastor *H. A. Leenmans*, Harlingen og pastor *I. C. de Moor*, Haag, og præsidentene for de to likeledes splittede lutherske synoder, pastor *J. A. Helweg*, og pastor *W. F. Hekker*, begge i Amsterdam.
Norge:	*Jens Tandberg*, Kristiania biskop.
Schweiz:	For de splittede reformerte kirkers union: pastor *G. Ris*, Bern. For «la Compagnie des Pasteurs»: pastor *Armand Duckert*, Genf.
Sverige:	*Nathan Söderblom*, Ärkebiskop i Upsala.

*

Hvad var nu hensigten med dette oprop? Hensigten var først og fremst at samle et øieblik ogsaa alle ikke-katolske kristne (paven hadde før talt for katolikerne) til at besinde sig paa at Herren er én. Det var en given sak at kristne mænd da ikke kunde la være ogsaa at nævne fredens maal.

Men ingen har selvsagt tænkt med denne appel at opnaa eller at gi støtet til fredsforhandlinger!

Hovedvegten ligger paa mindelsen om den kristne fællesskapsfølelse. Har uttalelsen i saa maate ikke naadd hvad den vilde, saa er det vor egen skyld. Men man kan ikke dømme efter den begravelse den fik i Norge. Andre steder har den sat mere merke. Men i alle fald er den av stor betydning ved *den platform den avgir for fremtidige enings-forsøk.*

Men er det likevel ikke ogsaa i saa maate mislykket, naar hovedmagterne ikke vilde bli med?

Det er rigtig at erkebiskoppen hadde tænkt at de to store krigende protestantiske lande skulde bli med. Og det maa for ham og os alle være en skuffelse at dette haab glippet. Endog et rent *nei* vilde imidlertid været bedre end slet intet forsøk. Forsøket er ialfald en mindelse. Og der kan være erfaringer som dermed er vundet som kan være gode at ta med en anden gang.

Som vi skal se er imidlertid svarene fra Frankrike, England og Tyskland slet ikke rene nei.

De **franske** protestanter (se artiklen av pastor Büchsenschüts i «For kirke og kultur» september 1914) er baade faa og stillet i en vanskelig stilling. De mente at enhver opinionsytring fra dem i denne politisk saa ømme tid vilde kunne bli misforstaat. Og at der kunde være dem som hadde interesse av en slik misforstaaelse fremgaar av den katolske kirkes nu økende magt og derav at protestanterne ser hen til Luther, en tysk mand som aandelig fader. De evangelisk-lutherske kirkers *inspecteur* heter for tiden *Jean Meyer*. De splittede reformerte kirker har en fælles union, hvis præsident er *B. Couve*).

De **engelske** kirkemænd erklærer enstemmig at *de sympatiserer med opropet.* Men slik som stillingen er, vilde deres underskrift bare bli *mistydet.* Erkebispen av York, *Cosmo Lang* skriver: «At undertegne dokumentet vilde sikkerlig bli opfattet som en tilkjendegivelse av at man ansaa tiden allerede moden til at bringe i forslag midler til at faa slut paa krigen. Desværre maa jeg for min part si, at saavidt jeg forstaar er tiden dertil ikke inde. *Med rette eller urette*

(rightly or wrongly) føler vi i dette land umaadelig sterkt at der i denne krig staar moralske grundværdier paa spil . . .» (troskapsordet overfor Belgien etc.) Erkebispen av Canterbury, *Randal Davidson,* argumenterer paa lignende vis. Men hos ham forekommer ogsaa denne uttalelse: «De som kjender mig, vet at jeg i mange aar har gjort hvad der stod i min magt for at tilveiebringe og opretholde fred mellem Tyskland og England. Med dypt alvor ber jeg Gud at ikke engang denne forfærdelige krig skal faa lov til at bryte de venskapsbaand som vi med store anstrengelser søkte at knytte mellem kristne fra begge folk . . . Jeg ber Dem bruke hver leilighet De har til at minde kristne venner i Tyskland og i andre lande om de anstrengelser vi altid har gjort for freden, og de skal ogsaa vite at under hele denne strid for det vi tror er ret og sandt, forsøker vi saa vidt mulig at holde os til de grundsatser og den lære vi saa ofte har git uttryk.»

Ogsaa i de **tyske** svar faar tanken om de kristnes fællesskap ærlige og sterke uttryk. Det er en eneste passus i opropet som de steiler overfor. Og det er denne: «De virkelige, dype aarsaker, som i tidens løp har hopet sig op, og fredsbruddets nærmeste foranledning *maa historien finde ut.*» Hertil ræsonnerer tyskerne saa: Det er jo aabenbart for alle hvor aarsaken ligger! «Vor herlige keiser har gjort alt hvad der staar i menneskelig magt for at bevare freden. Ansvaret for al denne ulykke falder utelukkende paa vore fiender. Det er en samvittighetssak for tyskerne ikke at henskyte krigsaarsaken i det uvisse. For netop dens aabenbarhet gir deres folk den rene samvittighet og den dype moralske styrke.

Fra **Østerrike** lød svaret omtrent bare paa at omstændigheterne — beklageligvis — ikke var slik at man kunde undertegne. (Fra *Ungarn* undertegnet præsidenten for unitarkirken *J. Ferencz).*

Fra **Ruslands** ortodokse græsk-katolske kirke kom der ikke svar. At denne kirke blev spurt, kom av at dette oprop vilde samle alle de kristne som ikke var repræsentert gjennem paven.

Den som interesserer sig for videre detaljer om hvilke kirker som blev spurt etc., henviser vi til Upsalabladet «Var Lösen» for 15de december 1914. Selve opropet er trykt i

stort format paa 7 sprog og distribueres gjennem Almquist og Wiksell, Upsala (pris 25 øre)[1].

Vi skal i næste hefte bringe en anden række noitrale kirkelige krigsdokumenter, prof. Ragaz's djerve artikler i «Neue Wege» mot kristelige utskeielser under krigen.

[1]) *Den norske tekst* har de haarde konsonanter undtagen i to tilfælder, men bruker store forbokstaver i substantiv. Den danske tekst har flere steder en tilmed for os naturligere uttryksmaate. Av trykfeil findes desuten i den norske tekst flere. De værste: «Sikkerlig Feier ethvert olk og Rike sit kald . . .,» og i selve titelen: Fælles-kap. I det hele indeholder de 24 linjer 12 feil. — Vi har ovenfor oversat direkte fra svensk.

LITERATUR.

Anmeldt av Kristen Skjeseth:

Chr. Collin: **Det geniale menneske**. Aschehoug & Co. Kristiania 1914.

Collin førte os i «Brorskapets Religion» op i høiderne. Vi saa ikke himlen; men vi var meget høit oppe. Endog det geniale menneske er paa et lavere plan end mesteren i «Brorskapets Religion». Dette merkes — heldigvis for forfatter og læsere.

Men ogsaa det geniale menneske er det godt at stifte bekjendtskap med, naar det præsenteres av en beslegtet aand. Collin er selv et geni. Han er genial i sin evne til beundring. Hans evne til beundring er saa stor, hans vilje til at lære andre beundringens ædle kunst er saa sterk, at han virker suggererende.

«Det geniale menneske» har de samme fortrin og mangler som Collins øvrige verker. Det er den samme vældige kundskapsfylde, den samme forbløffende evne til at hente frem fra det store forraad gammelt og nyt, den samme livlige fantasi, den samme sindrige kombinationsevne — og det er fremforalt den samme varme beundring for Bjørnson.

Men som vanlig har han vistnok hat det for travlt til den sidste ikke helt unødvendige finpuds. De enkelte længere avhandlinger er ikke æstetisk fuldkomne; der er hyppige gjentagelser, og enkelte avsnit falder utenfor rammen, som titelen angir.

Nogen vil kanske ogsaa synes, det snart blir for meget om Bjørnson. Collin maa faa høre en liten historie herom, ikke for at avskrækkes, men for at more sig. I mine studenterdage fortalte en filologisk ven, at de hadde en docent, som altid talte om Bjørnson i sine forelæsninger. Om han skulde holde forelæsninger om kakkelovner — jeg tror han sa kakkelovner, men kanske det var kulgruper — i England, kom

han ganske sikkert indom Bjørnson. — — — Men Collin maa bare fortsætte. Vi læser gjerne hvert aar en avhandling om Bjørnson fra Collins haand, især om den kunde bidra til fuldendelsen av den store Bjørnson-bok. — Det var en lykkelig idé Collin fik, da han for toogtyve aar siden besluttet at skrive en biografi av Bjørnstjerne Bjørnson. Det norske folk og den hele verden har grund til at være Collin taknemlig for denne plan og dens utmerkede paabegyndelse.

Hvor heldig det er, at en stor digters biografi skrives, mens objektet lever og kan kontrollere biografens sandfærdighet, forstaar vi naar vi i avhandlingen om Shakespeare læser om de 10 000 bind i The Shakespeare Memorial Library i Birmingham, og alt det dypsindige vrøvl, litteraturhistorikerne har begaat om denne ene mand. Vi forstaar ogsaa at Collin selv er paa sikrere grund, naar han skriver om Bjørnson end naar han skriver om Ibsen. De to særdeles interessante avhandlinger: Henrik Ibsens selvportræt i «Peer Gynt» og: Memnonstøttens sang og oprindelsen til «Peer Gynt», røber sterkt litteraturhistorikerens mange vanskeligheter og fristelser til gjætninger og egenmægtig fortolkning. Det forekommer anmelderen, som desværre er uten sakkundskap, at her er de dristige og interessante hypoteser ikke altid like overbevisende.

Naar undtas avsnittet om de shakespearske dramaers og sonetters kronologi — som er for Shakespeare-kjendere, vil det hele verk læses med interesse og meget utbytte av almindelige dødelige.

Collin gir en definition av det geniale menneske pag. 72: «Genial er den, som i en overordentlig grad kan vokse utover sig selv og gjøre en stor omverden til sin, ta den i besittelse med sin forsorg, med sit omdannende arbeide, indaande i den noget av sin sjæl.»

Rigtigheten av denne definition beviser han saa ved analyse av Wergeland, Ibsen, Bjørnson, Shakespeare og deres digtning. Indimellem kommer en avhandling om kultur og geniernes betydning i kulturutviklingen. En strengere systematiker vilde vistnok hat en anden rækkefølge. Men det er ogsaa bra som det er. Hovedsaken er den, at vi lærer at

forstaa: «Som kulturmenneske stammer jeg fra en lang række av menneskelige genier. Gjennem dem er jeg likefrem genialt utrustet med livsorganer, selv om jeg i mig selv ikke er mere end et gjennemsnitsmenneske. Jeg er gjennem disse organer en søn av Homer og Shakespeare, Phidias og Beethoven. — universalarving til alt, hvad de har formet og skapt.»

Johan Fredrik Vinsnes: **Et gatekryds**. Gyldendalske boghandel. Nordiske forlag. 1914.

Før har jeg desværre latt Vinsnes's bøker passere ulæste; men det skal ikke oftere ske. Han har noget at fortælle om livet og menneskene, og han fortæller det paa en særdeles interessant maate. Formen er eiendommelig. En monolog paa 267 sider. Men det er allikevel overmaade levende. «Nu vil jeg rulle av en talende film for Dem,» sier dr. Gabel til sin tilhører, redaktøren. Vi ser livet paa gatekrydset utendørs og indendørs som i kinematografbilleder.

Om jeg var litteraturhistoriker vilde jeg undersøke om prestesønner og mænd av presteslegt, der blir forfattere, ofte beskjæftiger sig med problemer der røber arv fra geistlige forfædre. Det er naturlig at det er saa. Ellers gaar jo anlæg og interesser i arv. I en mand som heter Johan Fredrik Vinsnes, maa der vistnok være meget presteblod og geistlig aand. Og denne hans bok vil med stort utbytte læses av prester. Hans emne: Menneskene som bor paa et gatekryds i Kristiania Eastend er ikke netop teologisk. Behandlingen av emnet og løsningen er ikke netop ortodoks. Men den utvikling dr. Gabel gjennemgaar er meget kristelig. Dette maa ikke skræmme nogen fra at læse boken, fordi den ogsaa er egte menneskelig.

Paa hver sin side av gaten bor dr. Gabel og frugthandler Quisling. Begge to er menneskevenner og vil gjerne hjælpe gatekrydsets ulykkelige. Gabel er den strenge opdrager, der dyrker med lidenskap ordet: pligt; Quisling er syndeforlater, han bærer blandt de ulykkelige navnet: synderes ven. Men han gaar ikke veien om angeren. Han hjælper de ulykkelige med litt aandelig morfin, saa de ikke ser sin egen elendighet.

Saadan driver han sit verk, til han blir glad i Haldis Mellin, doktorens protege, som denne støtte bort ved sin

strenghet, og som havnet hos syndeforlateren. Nu begynder en underlig tvekamp mellem de to mænd, mens Haldis glir dypere og dypere. Kjærligheten hos de to vokser, saa de begge kan bringe offeret. Den ene ofrer livet, den anden ofrer kanske endda mere. Og hun som ikke kunde reddes ved strenghet, og som ikke kunde reddes ved aandelig morfin, hun reddes av kjærligheten.

Min anmeldelse er blit noget teologisk, men boken er varmt menneskelig. Den passer fortrinlig i en doktors mund.

W. Rauschenbusch: **Samfundets Kristianisering.** Oversat av *Eugène Hanssen*. Steenske bogtrykkeri og forlag.

Denne bok fortjener et utførlig referat i «For Kirke og Kultur», men det faar utstaa til andet bind foreligger. «Anden del skal følge snarest mulig,» staar det i forordet; «desto hurtigere jo raskere utbredelsen av første del foregaar. «Maatte den foregaa meget raskt, for først i næste del kommer det, som har størst interesse, og som alle der har læst første del vil vente med spænding: Forfatterens direktiver for samfundets videre kristianisering i forretningsliv o. s. v. Forfatteren har særdeles gode betingelser for at levere et gedigent verk om dette betydningsfulde emne Han har først været prest blandt arbeiderbefolkningen paa vestkanten av New York. Derved har han faat problemene like ind paa livet. Nu er han professor i kirkehistorie ved presteseminariet i Rochester. Derved har han faat forutsætninger som faa til at behandle problemene med kyndighet.

For at prøve, hvor langt ned boken kan naa, læste jeg de første kapitler for mine to medhjælpere i Skjomen. De fulgte begge med spændt interesse. Handelsmanden, som jeg bodde hos, maatte selv læse videre med engang. Men da voldte fremmedordene vanskeligheter. Jeg vil be oversætteren — hvis arbeide ellers er fortrinlig — om at oversætte i næste del de mange latinske ord, som er optat i det engelske sprog, men ikke i det norske. F. eks. ordet *diffus*. Andre ord, som suprematí, spiritualisere o. s. v. burde vistnok forklares i note unden teksten, da boken ogsaa har erinde til mange, som ikke er fortrolige med disse ord. Det er ikke hyggelig, naar man spiser en herlig ret, uavladelig at træffe paa nøtter med dei-

lig kjerne, naar man ikke har redskaper at knække dem med.

Første del, som nu foreligger, indeholder følgende kapitler: 1. Der kræves tro for en opgave. 2. Jesu sociale kristendom. 3. Det sociale ideals fordunkling. 4. Det sociale haab født paany. 5. En religion som virker social forløsning. 6. Social kristendom og personlig religion. 7. Hvad vi mener med »Samfundets Kristianisering«. 8. De kristianiserte dele av vor samfundsordning.

Mange kristne bryr sig ikke om det man kalder social kristendom. De mener, at kristendommen maa gaa veien om de enkelte mennesker. Naar de enkelte individer, som samfundet bestaar av, blir kristne, da blir ogsaa samfundet kristent. Delvis har disse ret. Men nu vil vistnok den store krig overbevise nogen hver om, at der bør arbeides paa at kristianisere samfundet. Det er sandt hvad flere har sagt, at krigen skaper en pligtkollision, som ingen kommer igjennem uten at synde. Ser vi nøiere efter, hænder det samme ogsaa ellers i konflikten mellem den enkelte og samfundet.

Forfatteren er overbevist om at denne slegt som nu lever har den opgave at forløse menneskeslegtens sociale liv ved hjælp av en inspirerende religiøs tro. Denne tro finder han i Jesu Kristi egen kristendom. Der hvor den er trængt ind, har den gjort underverker. Men store omraader av livet er endnu ganske upaavirket av kristendommen.

Alle som føler tidens nød, og som længes efter et samfund, som er mere i harmoni med mesterens aand, bør læse denne varmhjertede, sterke og kloke bok.

Notiser.

Danmark og Norden. Det har været fremme baade i tale og skrift i den senere tid at Danmark kunde bli isolert ut av Norden. *Klaveness* tok fat i denne tanke i septemberheftet (artiklen om krigen). Saken er aktuel i alle tre lande i øieblikket. Der er imidlertid foreløbig ingen grund til at drøfte den indgaaende. Men i taake tar forholdene ofte større dimensioner end det svarer til virkeligheten. Og overfor vage

forestillinger bor vi ikke la os lede av tilfældigheter, men la viljen holde om rorpinden.

Baade i Danmark og i de to andre lande kræves derfor vaakenhet i denne sak. I og for sig behøver den kanske ikke at bety stort, men den kunde likevel slumpe til at faa nogen upaaregnede virkninger. Der er to enkelte ting vi idag vil fæste opmerksomheten paa.

I *Malmø* var der en liten hændelse, som naturlig nok vakte opsigt i svenske kredse. Da gudstjenesten i Petri kirke skulde holdes, var der stillet tre stoler til venstre i kirken for de tre landes utenriksministre. Men i dette tilfælde blev treklangen hul, for den danske repræsentant kom ikke. Han ønsket ikke at delta i nogen gudstjeneste. Han skulde, som svenskerne sier, repræsentere Brandes og ikke Danmark.

Denne ubetydelige hændelse er typisk for den danske «europæismes« *u-nordiske* præg. Nordens aand har sikkert forandret sig meget siden Grundtvigs tid. Men at være ureligiøs vil fremdeles si at være unordisk, — her ikke tat efter overflaten, men efter grundlaget.

At styrke de religiøse kræfter, at samle dem til intensitet, vil derfor si at styrke ogsaa det nordiske i vore land.

Om Danmark skulde for en tid bli præglost i religiøs forstand, vilde dette *indenfra* løsne dets nordiske baand. Skal denne præglosbet undgaaes, kræves der en modig hævdelse av det kristelige, saa man ikke *taaler* at det betragtes som en *quantité negligeable*.

— En anden ting i forholdet Danmark—Norden kan ikke gaa os norske forbi. Under en reise ved nytaarstid i Danmark og Sverige var det tydelig at merke hvorledes kongemøtet i Malmø hadde sat dypere bevægelse i svenske og norske end i danske sind. Dette er bare rimelig. Men der faldt en ytring fra en svensk ven en dag, som gav noget at tænke paa: det er for Sverige for øieblikket, sa han, lettere at tænke sig et hjertelig forhold til Norge end til Danmark. — Hvad er det som her ligger under? Det har været merkbart paa flere træk i det sidste aar — bl. a. under utstillingen i Malmø nogen ganger — at der har let for at komme ubehageligheter op mellem svensk og dansk. *Noget* kan vel den skarpe handelsstrid om det skaanske opland gjøre. *Noget* ogsaa diver-

gerende politiske sympatier og høist forskjellige indrepolitiske idealer. Og naar der paa forhaand eksisterer et *noget*, kommer det som i og for sig er *litet* (som den anti-kristelige demonstration i Malmø) let til at bety *mere*. Men *begyndelsen* til det hele ligger (det synes danske og svenske at enes om) deri, at Danmark i 1905 «tok parti for Norge og gav det en prins til konge.»

Hvis dette er saa, og hvis vi nu skulde gaa en svensk-norsk utsoning imøte, mens Danmark, ikke bare av den haarde virkelighet, men ved en undergravning i følelsen, blev forholdsvis isolert, — da vil det derfor være en ridderspligt for alle norske som holder av Danmark, at de gjør sig klart op hvad vi skylder os selv overfor Danmark. Et Norden uten Danmark er en torso, sa Klaveness, og det er sandt. Men et Norge som gled væk fra en trofast ven fordi det fik en ny, det vilde være noget endda værre.

Der er mange praktiske forhold som skiller dansk fra norsk og især fra svensk i vor tid. Men heri ligger saa visst ikke nogen grund til at skille lag, at det tvert imot gir dobbelt aarsak til at staa side om side.

Svenske prester i vaaben. Allerede i en aarrække har svenske prester havt almindelig borgerlig vernepligt. Blandt de utkommanderte menige nu er derfor ogsaa en hel del prester. Ved biskopskonferencen i Upsala under erkebispens indvielse var spørsmaalet oppe om man skulde søke om at prestene blev fritat, fordi det ellers vilde være vanskelig i længden at betjene menighetene i geistlig henseende. Men efter samstemmig indstilling fra alle rikets domkapitler besluttedes det at presterne skulde faa gjøre sin vernepligt saa sandt ikke ganske særegne forhold gjorde det ønskelig at søke om en enkelts fritagelse. (Jvfr. artiklen i decemberheftet «Prester i vaaben»).

E. B.-J.

KRIGEN.

II.

Hvad skyld har kirken?

Skulde kirken hà nogen skyld i krigen?

Utvilsomt. Den maa ha megen skyld. Saa stor skyld at den har al grund til at klæ sig i sæk og aske.

Man betænke dog dette: I over halvandet tusen aar har kirken hat Europas folk under sin opdragende tugt og pleie, og hat den rikeste anledning til at plante evangeliet om Guds kjærlighet i Kristus Jesus ind i folkehjerternes inderste. I likesaa lang tid har de kristne hat anledning til at la den samme kjærlighet lyse for folkene ved gode gjerninger. Og saa er resultatet dette at Europas folk i det Herrens aar 1914 falder over hverandre for at knuse hverandre. Kan der tænkes en ynkeligere fallit? Kan der leveres et sterkere bevis for, at hverken kirken som institution eller de kristne som individer har været sin opgave voksne? Roper ikke krigen kirken imøte: din kristendom duer ikke! Den formaar jo ikke at gjøre folkeslagene til Jesu discipler.

La os ikke forsøke hverken paa forsvar eller paa undskyldning! Den eneste maate vi kan redde situationen paa, er helt og holdent at bøie os under dommen, saa forfærdelig som den er. Men da er der et spørsmaal som uvilkaarlig trænger sig frem, og det er dette: hvad har da kirken forsømt og hvad har den feilet? Det er dette spørsmaal vi her vil dvæle ved.

Det første svar vi vil faa høre paa dette spørsmaal, er utvilsomt dette: presterne har i sine prækener ikke fremstillet krigen i dens vederstyggelighet, som den groveste krænkelse av kjærlighetens lov og Kristi evangelium; tvertimot — de har forherliget krigen og de krigerske bedrifter og de krigerske dyder og derved egget de krigerske lidenskaper i folkene. Slike prækener vil vi neppe høre hos os

nu. Men at de før i tiden har lydt hos os, og endnu den dag idag lyder i de store folk, det er der vist ingen tvil om. Jeg tænker vi skulde kunne høre adskillige av dem baade fra tyske og engelske prækestoler nu om dagen, ikke at tale om hvad den russiske pope kan finde paa at forklare sine sognebørn. At en slik forkyndelse kan ha bidrat adskillig til at forvilde folkenes samvittighet med hensyn til krigen, er utvilsomt. Det er farlig hvis krigen blir omgit med religiøs nimbus og halvveis gjort til gudsdyrkelse. Det daarer baade fyrster og folk, saa de ikke ser, hvad krigen i og for sig altid er: et rædsomt massemord. Kirkens opgave i sin herres, fredsfyrstens, tjeneste, maa altid være at holde dette klart frem for høie og lave. Særlig inden de folk hvor krigsbegeistringen lever, maa det være kirkens kald at slaa vand i blodet ved at minde om hvad krigen i sig selv er. Et vanskelig og litet taknemlig kald, men som det gjælder at være tro. Men kirken har ikke været det tro, det maa den nok tilstaa med skam.

Allikevel tror jeg ikke at vi hermed har nævnt kirkens største, og end mindre dens eneste skyld. Kirken har feil og forsømmelser paa sin samvittighet som baade er almindeligere og virker dypere, skjønt det litet sees og erkjendes.

Ingen kan være blind for at menneskekjærlighet indtar en bred plass i Jesu forkyndelse. Man tænke paa bjergprækenen, paa en hel række av Jesu lignelser som: den barmhjertige samaritan, den ubarmhjertige medtjener, den rike mand og Lasarus, den forlorne søn, den utro husholder osv., paa Jesu taler i Johannes 13—17, paa mange andre ord av Jesus, særlig hans drastiske skildring av verdensdommen: hvorledes menneskeslegten da skal skilles i to flokker, som henvises, den ene til Guds rike, den anden til den evige ild, alt efter det forhold enhver her i tiden har indtat til Jesu lidende brødre.

Hvis man hermed sammenligner den forkyndelse som tiderne nedigjennem har lydt i kirken, da ser man straks en stor forskjel. I denne forkyndelse har menneskjærligheten i regelen slet ikke indtat nogen bred plass. Den er som oftest blit litet omtalt, og naar den er blit nævnt, er det gjerne skedd i almindelige uttryk som har grepet litet ind i det

virkelige liv, saaledes som Jesu forkyndelse gjorde. Av forgangne tiders kirkelige retninger var det kun rationalismen som la nogen særlig vegt paa at præke menneskekjærlighet. Men dens eksempel snarere avskrækket end lokket de andre.

Der har her gjort sig en betragtningsmaate gjældende som er meget karakteristisk. Vi kan gjengi den saaledes: hovedsaken, «det ene fornødne», for et menneske er at komme i det rette forhold til Gud. En ret prædikant maa derfor drive paa der fremfor alt andet. Kan det lykkes ham at faa sine tilhørere med paa omvendelsens vei til tro paa Kristus og barnekaar hos Gud, da ordner deres forhold til andre mennesker sig av sig selv: troen virker kjærlighet og kjærligheten gjør gode gjerninger osv.

I henhold til dette ræsonnement blev etiken forsømt i teologien like til den sidste menneskealder, og menneskekjærligheten blev forsømt i prækenen og blir det i noksaa stor utstrækning fremdeles.

Der er baade noget sandt og noget falskt i dette ræsonnement.

At forholdet til Gud er hovedsaken for ethvert menneske, er en utvilsom sandhet. Likesaa at det maa og skal være hovedsaken for enhver kristelig prædikant at faa sine tilhørere i det rette forhold til Gud, og at han derfor først og fremst maa forkynde omvendelse fra synd, og tro paa den herre Kristus. Det er ogsaa sandt at hvor denne forkyndelse slaar igjennem, der skapes forutsætningen for et ret kjærlighetens forhold menneskene imellem. Og uten at denne forutsætning er der, vil et saadant forhold aldrig komme istand. Skal vi komme til rigtig at føle for hverandre som brødre, da maa vi først komme til at føle os selv som den himmelske fars barn. At ville fremkalde broderkjærlighet hos mennesker uten at forkynde dem Guds faderkjærlighet, er at ville høste vindruer av torner eller fikener av tistler.

Men likesaa sandt som alt dette er, likesaa falskt er det at mene, at kommer man bare i det rette forhold til Gud, da kommer det rette forhold til menneskene av sig selv. Det kommer slet ikke *av sig selv.* Tro virker nok kjærlighet, men — gjennem forhindringer, og de forhindringer maa overvindes, ellers blir der ingen kjærlighet av.

Omvendelsen er nok et brudd med egoismen, men den utrydder ikke egoismen. Hvor sterkt du end er grepet av Kristus, saa sitter dog egoismen igjen i hjertekrokene og lurer paa leilighet til at komme frem og gjøre sig gjældende.

Slike leiligheter indfinder sig altid under dagliglivets prosa. Efter gammel vane gjør egoismen da sine krav gjældende, og er du ikke paa post, men tryg i tillid til din omvendelse, da løper den av med dig, uten at du selv vet av det. Du er kristen under opbyggelsen og i bønnestunden; da har du varme følelser og sterke rørelser. Men i landet og vandet, som forretningsmand, husfar, tjener eller arbeider er du den samme egoist du altid har været. Kanske litt mere godgjørende hvor det gjælder tiggere eller religiøse formaal, men i det virkelige hverdagsliv den samme som før.

Skal der paa omvendelsens grund vokse op et virkelig og inderlig kjærlighetsliv mellem menneskene, da maa forkyndelsen *for det første* energisk betone at omvendelsen og troen viser sin egthet i kjærlighet til menneskene, *for det andet* konkret og praktisk paapeke hvorledes denne kjærlighet til menneskene kommer til syne i alle livets forskjellige forhold. Dette maa forkyndes ikke bare som en lov der forpligter, men først og fremst som et evangelium der kalder og lokker, fordi egoismen netop er den synd vort inderste menneske sukker efter frigjørelse fra, fordi den er vor nedværdigelse og vor ulykke. Med andre ord: Jesu forkyndelse av menneskekjærligheten maa frem igjen av det grus som dogmatiken og pietismen har kastet over den.

Kirken har paadrat sig en stor skyld ved at denne side av forkyndelsen er blit forsømt. Den har derved voldt at kristendom i altfor høi grad er blit en paradefigur til dekoration ved høitidelige anledninger, eller et middel til at fremkalde rørelse og stemninger, mens det er blit overset at den er en omskapelse av livet, det virkelige menneskelige hverdagsliv i alle dets forskjellige forhold. Kirken er derfor ikke kommet til at skape den kjærlighet menneskene mellem som den skulde og kunde. Den broderfølelse mellem individer, samfundsklasser og nationer den skulde vække, har den kun i ringe grad formaadd at fremkalde. Den omdannelse av menneskelivet den skulde skape, har den ikke faat istand.

Trods al tale om og tro paa Guds kjærlighet, har livet vedblit at være bestemt av hensynene til egen fordel, magt og ære. Egoismen har faat herske. At en saa defekt kristendom har hat liten magt til at overvinde de krigerske lidenskaper som folkene har arvet fra sine hedenske fædre, sier sig selv. Evangeliets «fred paa jorden» har lydt som en anklage over virkeligheten.

Det er dog ikke bare deri kirken har forsyndet sig, at den i sin forkyndelse har forsømt menneskekjærligheten. Denne forsømmelse vilde ikke været saa farlig, hvis evangeliet om Guds kjærlighet var blit forkyndt fuldt og frit som det engang lød fra Jesu mund, saa folkene uten videre omstændigheter var blit kaldet og indbudt til i tillid til Jesus at kjende og føle sig som Guds barn. Den enfoldige ureflekterte barnetro paa Guds faderkjærlighet vilde visselig av sig selv ha skapt en tilsvarende enfoldig og ureflektert søskendfølelse menneskene og folkene imellem, hvis den var blit indplantet i folkene ved en enfoldig og ureflektert evangelisk forkyndelse; men forholdet til Gud blev i høi grad forplumret ved teologisk reflektion. Da maatte ogsaa forholdet menneskene imellem bli forplumret.

Det som først forplumret forholdet, var ortodoksien, som ikke tillot at man i enfoldig tillid til Jesus uten videre refleksion trodde sit barnekaar hos Gud, man skulde først og fremst tro disse og hine troessatser som kirken opstillet og stadig mere og mere skjærpet og tilspidset. Trodde man ikke dem, maatte man ikke indbilde sig at være Guds barn, for det var man ikke. Tvertimot — man var «fordømt». Og der var altid dem — ofte mange — som ikke trodde disse satser. Paa et eller andet punkt hadde de en anden mening. Disse var ikke Guds barn; altsaa følgelig heller ikke søskende; nei de var «fordømte». De maatte ikke elskes som brødre, men bekjæmpes som Guds og hans kirkes farlige fiender. Saa fik vi de voldsomme lærekampe som fyldte verden med hat og kiv, baal og brand, krig og blodsutgydelse. Istedetfor at indplante menneskekjærlighet og dermed freden i folkene, kom kirken til at øke hatet og striden.

Man vil si: dette tilhører fortiden. Men for det første

ligger denne fortid ikke længer tilbake, end at den jo fremdeles øver sin virkning. At kirken aarhundreder igjennem har oplært folkene i had istedetfor i kjærlighet, har sat merker i folkekaraktererne som det skal aarhundreder til at utslette. Men dertil kommer, at den ortodokse iver for troessatserne slet ikke bare tilhører fortiden. Den gjør sig ogsaa gjældende i nutiden. Ogsaa nutidens ortodoksi hævder, at for at kunne føle sig som Guds barn, maa man ikke bare i enfold tro sit barnekaar i tillid til Jesus, man maa ogsaa tro disse og hine satser. De som ikke tror dem, men har andre meninger, er ikke rette Guds barn. Ialfald er de ikke rette lemmer av kirken, for de deler ikke kirkens tro. Vil de gjøre sig gjældende som lemmer av kirken maa de vises tilbake, ikke bare og ikke nærmest med grunde; men med magtmidler. Kirken maa værge sig med magt mot dem som har andre meninger end de den selv officielt anerkjender. Om striden mellem de forskjellige meninger inden kirken ikke føres saa brutalt som før, saa føres den dog med en bitterhet, som volder at kirken ikke kan gjøre sig gjældende som ræpræsentant for broderkjærligheten. Dens kjærlighet viser sig altfor meget beslaglagt av partihensynet, til at den skulde kunne virke vækkende og varmende paa folkelivet.

Alle tiders pietisme har opponert mot ortodoksiens dyrkelse av satserne og formlerne. Det er pietismens uvisnelige fortjeneste at den — ofte under stor motstand, ja forfølgelse fra ortodoks side — har hævdet det religiøse hjertelivs ret mot ortodoksiens i dypeste grund irreligiøse formeldyrkelse. Denne pietismens fortjeneste blir imidlertid i betydelig grad reducert, naar man ser nøiere paa *hvordan* hjertelivets ret blir hævdet. Det viser sig da, at ogsaa pietismen er bundet av satser og formler som skader kjærlighetslivet. I hovedsaken er disse satser og formler arv som er overtat fra ortodoksien, og som pietismen ikke kan eller tør frigjøre sig fra. Det er saa langt fra at den stiller sig i et friere forhold til disse satser, at den tvertimot i betydelig grad skjærper dem, ved nemlig at kræve at de ikke bare skal tilegnes med forstanden, som ortodoksien nøiet sig med, men ogsaa bli hjertets levende eiendom.

Det er særlig de ortodokse satser om saliggjørelsens

orden pietismen saaledes søker at gjøre levende Men derved kommer den til at indsnevre evangeliet fuldt saa meget som ortodoksien. Den tillater ingen i enfold og uten refleksion at kjende sig som Guds barn i tillid til Jesus. Endnu mindre kalder og indbyder den dertil; tvertimot — den advarer derimot som en sjælefare. Den hævder at først da har man ret til at tro sit barnekaar, naar man vet med sig selv at man har gjennemgaat en sand omvendelse, men en sand omvendelse har sine trin og stykker som maa gjennemgaas i bestemt orden og under en følelsesgrad som gir sikkerhet for at det hele er alvor og ikke selvbedrag.

Man kan si om pietismen som om ortodoksien: den er i vore dage ikke som den har været; den er modernisert. Strider de mange trin og stykker i omvendelsen, som Fresenius lærer os at kjende i sin kommunionbok og sammenlign dermed den vei en modern vækkelsesprædikant viser sjælene, da vil du se at veien er blit betydelig forenklet og forkortet. Hovedsaken er dog den samme: for at ha ret til at tro sit barnekaar maa man ha gjennemgaat en bestemt aandelig proces: det og det maa du ha ‚kjendt; har du kjendt det?

Ogsaa denne ortodoksi-pietisternes *theologia regenitorum* — er en mægtig hindring for kjærlighetslivets utfoldelse i og ved kirken. Det skal ikke bestrides at pietismen har store fortjenester av kjærlighetslivet i kirken. Der har inden mange pietistiske kredse blomstret et elskelig kjærlighetsliv. Og dette liv har ogsaa spredt lys og varme utad. Baade hedningemissionen og den indre mission avlægger skjønne vidnesbyrd om pietismens kjærlighet til Gud og mennesker. Allikevel — ser vi nøiere til, opdager vi snart at denne kjærlighet i betænkelig grad bærer partimerket. Det er en nødvendig følge av den pietistiske forkyndelse. Dens betoning av kjendemerkerne paa den sande tro som gir et menneske ret til at føle sig som Guds barn, øver paa det menige folk en dobbelt virkning. Nogen finder disse kjendemerker hos sig og føler sig derfor forvisset om at de har gjennemgaat en sand omvendelse og er Guds gjenfødte barn. Enhver vil forstaa at her ligger den farisæiske selvtilfredshet nær som takker sin Gud at en ikke er som de andre mennesker, men er et omvendt Guds barn, mens de andre er uomvendte

verdensbarn. At denne farisæiske utartning ikke er et tankefoster, men tilhører virkelighetens verden, avlægger al pietismes historie de tydeligste vidnesbyrd om. Men farisæismen er aldrig heldig for kjærlighetslivet. Den elsker partiet og ser derfor først og sidst efter partimerket. Hvor den finder det, kan den være elskelig nok, men hvor den ikke finder det, er den skarp som en rakekniv. Dens «broderkjærlighet» til Guds barn kan være varm; men den «næstekjærlighet» den har tilovers for verdens barn er kjølig, og lar sig kun opvarme til nogen offervillighet ved utsigten til muligens at faa vundet disse verdensbarn for Gud og partiet. «Amour desinterressé» kjender farisæismen ikke.

Men pietismens forkyndelse virker ikke saaledes hos alle. En stor flerhet, og det av dens bedste tilhørere, er aldrig istand til at finde hos sig de kjendemerker paa at en er et gjenfødt Guds barn, som pietismen kræver. Ikke saa klart ialfald at de i henhold dertil tør tro at de er virkelig helt og fuldt omvendte og gjenfødte. De blir altsaa i det uvisse. De ønsker at være Guds barn og har et litet haab om at de er det og et endnu større haab om at de engang skal bli det, men nogen freidig, glad og sterk forvisning om at være det har de ikke.

Det er for en stor del disse mennesker som fylder vore kirker. Og daglig faar vi prester erfare, hvormegen sand, ydmyg og offervillig kjærlighet de er i besiddelse av. Vor stilling vilde være uutholdelig uten dem. Men et kjærlighetsliv saa sterkt at det formaar at gjennemtrænge folkelivet, eier de ikke. Det er jo selvsagt at den uvisshet om deres forhold til Gud som præger hele deres indre menneske er en stor svakhet og gjør dem svake. En kjærlighet sterk nok til at overvinde og vinde verden, kan umulig vokse op paa en saa gyngende grund som den man her staar paa. Der skal en sterk tro til at skape en sterk kjærlighet.

Denne pietismens skade er en meget betænkelig ting for kirkens kjærlighetsliv. Hele kirkelivet i vor tid staar jo i pietismens tegn. At nutidens pietisme har faat en sterk tilsætning av ortodoksi, retter selvfølgelig ikke paa saken. Tvertimot. Ortodoksiens og pietismens mangler kommer derved til at forene sig og med forenet styrke skade kirkens kjærlighetsliv.

Naturligvis er det langt fra min mening at disse kirkens mangler direkte har fremkaldt den nærværende verdenskrig. Siden religionskrigene ophørte, er kirken heldigvis kommet i den stilling at den ikke er istand til at fremkalde nogen krig, selv om den vilde. Men det er min mening: de mangler jeg har paapekt — ortodoksiens likesaavel som pietismens — har svækket kirkens evne til at opelske menneskekjærlighet i folkene. Denne side av kirkens opgave er blit forsømt. Følelsen av broderskap er ikke blit indplantet i folkene. De fordomme og det had som fra hedendommen av skilte folkene fra hverandre og egget dem mot hverandre, er ikke blit overvundet og utryddet, men har faat leve og dra næring til sig av de politiske motsætninger og den økonomiske konkurrence som de forskjellige tider har skapt. Det var kirkens opgave at overvinde disse fordomme og dette had de kristne nationer imellem. Det var dens skjønne kald at forene alle kristne folkeslag til et broderskap som forstod hverandre og følte for hverandre. Men den har ikke magtet det. Verdenskrigen som nu raser, er et talende vidnesbyrd om hvor avmægtig kirken har staat likeoverfor dette sit kald. Dens mangel paa psykologisk forstaaelse av livets ret, og dens ortodokse formeldyrkelse og pietistiske schematisme har gjort den avmægtig. Derfor maa den opleve det forfærdelige efter halvandet aartusendes arbeide med evangeliet at se de kristne folkeslag ødelægge hverandre i en krig hvor alle hadets vilde lidenskaper raser.

Dette er kirkens store skyld i krigen. Spørsmaalet er nu: kan og vil kirken erkjende denne sin skyld? kan og vil den la en saadan erkjendelse drive til omvendelse? Og hvori maa denne omvendelse isaafald bestaa?

Disse spørsmaal overlater jeg til enhvers egen overveielse.

Thv. Klaveness.

KRIGET OCH KULTUREN.

Af *Fredrik Böök.*

Ett enda ämne fyller våra sinnen under dessa dagar, våra tankar kretsa kring det i trängre eller vidare cirklar. Det är kriget. Vi fråga oss gång på gang, hvad det är vi upplefva, hvilka slutsatser vi maste dra ur det som vi bevittna, hvilka följder det skall få för oss. Det finnes manga af oss som väntat på detta krig och arbetat på att inrätta oss därefter. Vi äro icke öfverrumplade, men vi äro skakade. Vi tro icke att världsskymningen har kommit, eller att världen var pa väg till tusenårsriket och plötsligt växlat in på fel spår. Men att något stort och ödesdigert skett, det veta vi; äfven utan att öfverskatta följderna af kriget maste vi säga oss, att det är af en djupt ingripande betydelse för oss alla, för mänsklighetens framtid och kulturen.

Öfver slagfälten ligger mörker. Men om det är en part, som redan är besegrad, trängd tillbaka, på väg att utplånas fran kartan, sa är det individualismen, den systematiska självtillräckligheten: den geniala individens anspråk pa att lefva pa höjderna för sig själf, den artistiska individens anspråk att bo i sitt elfenbenstorn, den politiska individualismen i alla dess skiftningar fran den gamla liberalismen till den rena anarkismen, öfverallt kännetecknad af krafven pa obetingad tillfredsställelse för personliga önskningar och säregenheter. Den hvilar pa en egoistisk illusion, och kriget har med en pedagogisk skärpa och klarhet, som äro oöfverträffliga, bevisat att lögnen var en lögn. I denna stund erinra sig individerna, att de höra in i helheten, att deras eget lif är betingadt af hela organismens lif. Redan ekonomiska fakta predika det för den som har svart att första: ett hardt grepp om landets pulsader, och alla lemmarna tvina. En ljusning, en ny utsikt, en framgang — och det gar en elektrisk stöt genom nationen. Man erfar, att ett land har en kropp, med ett organiskt sammanhang, men också att det har en själ, som ängslas, som

lider och jublar, som känner stolthet och förtviflan, tillförsikt och dådlust. Vi ha förut genomlefvat tider — allra mest kanske i de små länderna — då alla dessa känslor förnekades, ställdes i skymundan, betraktades som rester af det förflutnas fördomar. De tiderna äro förbi, och de komma nog icke så brådt igen. Verkligheten har visat oss, huru starka och lefvande de instinkter och känslor hållit sig, som man trodde döende. Rikstanken, statsbegreppet, har stått sitt eldprof, och det kommer ofelbart att gå en ny blomstring till mötes; det är svårt att se annat än att det samma gäller den monarkiska idén, som i en person förkroppsligar statsbegreppet. Vi ha sett den habsburgska monarkiens elfva folk stå som en mur kring de institutioner, som äro organen för dess statsliga lif, och icke ens under hardaste påfrestning har en enda sten pressats ur sitt läge. Vi ha sett det brittiska rikets alla partiklar, strödda kring hela jordklotet, enas af ett gemensamt syfte; det går som ett andedrag genom det hela.

Detta är psykologiska verkligheter, som icke kunna bli utan konsekvenser. Tankegångar och åskådningssätt, som gällt för särskildt moderna och framtidsmässiga, ha skurits af vid roten. Det finnes en fransk författare, Rémy de Gourmont — en man af raffinerad esprit, ledande kritiker i en af Frankrikes största tidskrifter, af sina beundrare nämnd som blifvande Nobelpristagare — som för ett par decennier sedan skref om Elsass-Lothringen: »Bah! Hvad angår det mig? Jag skulle inte vilja ge en lillfinger för de båda provinserna, inte den högra, ty den stöder handen när jag skrifver, och inte den vänstra, ty den slår jag askan af cigarretten med.» De orden skulle ingen våga och ingen kunna säga i det ögonblick som är; och jag tror det dröjer länge innan de gå öfver någons läppar. Ha vi inte bevittnat, hur Anatole France, grånad i den finaste litterära epikurism, likgiltig och hånfull mot alla de känslor, som binda samman naiva människohjärtan, skeptisk mot allt utom sinnenas njutningar och ironiens kalla glädje — ha vi inte sett honom offentligt förkunna sin sent vunna insikt, att hans stilistiska konst tändt rökoffer inför falska gudar? Äran af upptäckten är inte stor, ty det finnes de som gjort den före honom, och man kan invända, att ångern och ruelsen borde varit starkare markerade hos en så frejdad syndare — om

han har stulit kraft och tro från fransk ungdom, hvad hjälper det honom nu på domens dag, att han till són-offer vill klä sig i vapenrocken? Men med den talang, som är karaktäristisk för hans landsmän, har han funnit le beau geste, och den gesten är ett farväl från ett helt skede i den moderna estetiska kulturen, som med honom stapplar på grafvens rand. De melankoliska sybariternas tid är gången, och programmet om köttets lust och elitsjälens förnäma ensamhet kommer att i framtiden skörda flera axelryckningar och färre applåder. Öfverallt där konsten — och kulturen öfver hufvud, äfven vetenskapen — gjort sig skyldig till en själfvisk isolering, kommer den att få återknyta sambandet med den stora folksjälen, om den inte vill vissna bort och dö. Den är skapad som organ för helheten, icke som själfändamål; den kan i sina ömtåligaste funktioner göra anspråk på själfständighet och oafhängighet, men för öfversitteriet, för den sjuka ledan och den torra omänskligheten, som äro ett enda hån mot ett folks normala lifsvillkor och normala lifssyn, finns det icke någon plats. Det tomma snobberiet med förmenta kulturvärden af den mest förskrufvade och blodlösa art har länge bredt sig rundt omkring i Europa, och har gjort anspråk på att få sina bisarra påfund erkända som den andliga odlingens dyrbaraste blommor. Man kan hysa en berättigad förtröstan, att den stora klimatförändring, som kriget fört med sig, skall hindra den slagets rabatter från att växa alltför yppigt. Det är sällsamt nog i Tyskland, som de extrema och löjeväckande företeelserna blifvit dyrkade på djupaste allvar och med de vidlyftigaste filosofiska kommentarer, och det är väl också där, som reaktionen nu kommer att bli kännbarast. Det har redan höjts röster, som varsla om det.

Kriget har sålunda, genom att afslöja den enkla och ofrankomliga verkligheten, inskärpt att individualismen, med sin splendida isolation, var en synvilla. De som predikat den eviga revolten mot samhällets tryck och tvång, de som vädjat till den naturliga motviljan mot offer, dem staten kräfver, mot inskränkningar i rörelsefriheten, som fordras af hänsynen till det helas väl, ha fått en läxa, som borde förstumma dem. Det står fast, att själfva kulturen måste besinna sig på sin plats och sin uppgift. Den måste lära sig att med stolt

ödmjukhet bära den gamla ridderliga devisen: Ich dien'! Jag är tjänare, hos en stor och helig sak. Den kan inte stå aristokratiskt förnäm och känslolös i en lidande och kämpande värld, den måste bli hvad Levertin kallade modersmålet: folkets lefvande andedräkt, het af hopp och af strider.

Men om kriget har trängt tillbaka individualismen, så har det också mattat ett drapslag mot den riktning som teoretiskt sett skulle vara individualismens yttersta motsats, dess antipod: internationalismen, kosmopolitismen, humanitarismen eller hur man vill kalla den. Jag säger teoretiskt sett, ty i verkligheten har individualismen i sin kamp mot de nationella idéerna, oftast ingått en allians med internationalismen: den själftillräckliga personligheten, som vägrat att inordna sig under den närmaste enheten, har förklarat sig vara världsmedborgare, hon har bekänt sig till en större, en allfamnande helhet — ofta helt enkelt därför att mänskligheten var en alltför abstrakt, en alltför luftig idé för att ställa några särskildt tunga och obekväma kraf på sina anhängare. Kriget har obevekligt förstört äfven den illusionen. Den samhörighetskänsla, som binder ett folk sammen, har visat sin styrka, och den går ur profvet starkare än någonsin; den samhörighetskänsla, som skulle finnas mellan folken, har skurits öfver med svärdet, där den öfver hufvud funnits. Kriget har svetsat nationerna hårdare ihop, och gjort klyftorna dem emellan djupare och bredare än förr — det är det enkla facit, som redan nu kan dragas ur händelserna.

Motsatsen mellan nationalism och internationalism har under de sista decennierna tryckt sin prägel på den allmänna uppfattningen och det politiska lifvet i alla länder. För så vidt uppdelningen i höger och vänster icke haft sin rot i intresse- och klassmotsatser eller i rent ekonomiska åskådningar, för så vidt den rymt en ideell konflikt, så kan man säga att den väsentligen hänger samman med motsättningen mellan nationalism och internationalism. Högern har öfverallt lagt hufvudvikten på nationella synpunkter och nationella sträfvanden: den sanning, den lycka, den framtid, den rättvisa som den arbetat för att förverkliga, har den hänfört i första rummet till det egna folket; de ideal som den ställt upp och i hvilkas namn den fordrat lydnad, offer och hängifvenhet ha

burit den nationella begränsningens konkreta drag. Till grund ligger den öfvertygelsen, att människorna aldrig kunna värmas af en hetare kärlek, lifvas af en oegennyttigare anda, arbeta med mera kraft och mod än när de tjäna de värden, som vi sammanfatta i begreppet fäderneslandet. Vänstern däremot har sökt ideal af mera rationell och abstrakt art: den har uppställt allmänna begrepp sådana som freden, samförstandet, den internationella sympatien mellan alla jordens folk som det högsta mål, för hvilket den fordrar hänförelse och uppoffringar; eller den har satt historiskt-politiska idékomplex sådana som demokrati eller upplysning eller framåtskridande som de ledstjärnor, hvilka böra lysa alla nationer pa en fredlig vandring sida vid sida. De båda motståndarna ha pekat på kraftkällor i olika väderstreck, och båda ha försäkrat sig veta hvar den ideella styrkan flödar rikast.

I den man det här varit frågan om en empirisk sanning, som kan verifieras genom yttre erfarenheter, så har kriget redan burit ett väldigt, ett oemotståndligt vittnesbörd. Det har visat, att Europas folk lefva och ha sin varelse i känslor, i tankar och i handlingar, som alla äro märkta med den nationella begränsningens stämpel. Det har uppenbarat för oss, hur fjäderlätt alla de internationella förbindelserna väga gentemot de plikter, som binda den stora folkenheten samman. Det har afslöjat för oss, att äfven de, som teoretiskt bekänna mänskligheten, äro som lefvande och handlande människor bundna af sitt folks intresen, af dess fördomar och lidelser, af dess drömmar och önskningar. Det har visat, att människorna, nu som fordom, äro mäktiga de största ansträngningar, de djupaste lidanden, de gränslösaste offer, när de äro ett med den kämpande och sträfvande folksjälen. Det finnes ingen sak så helig och älskad, att den kunde fordra hvad fosterlandet nu kräfver. Frimodigt och utan klagan bekräfta miljoner soldater det med sitt blod.

För dem, som velat grunda framtiden pa internationella idéer, som i dem velat se de egentliga häfstängerna för kulturarbetet, för dem som invaggat sig i tron pa ett mellanfolkligt medvetande, skickadt att upphäfva motsatsen mellan de nationella kulturerna, för dem maste kriget ha medfört ett fruktansvärdt uppvaknande, atminstone om de hysa nagon ärlig

vilja till själfpröfning. Själfva den mark, som man trodde sig kunna bygga på, har störtat in. Det har i våra dagar funnits personligheter, som kände den naturliga gemenskapen med den egna nationen som en onödig och besvärande boja, som med stolt tillfredsställelse förklarade sig vara »goda européer», och för resten ingenting. Deras tid är ute. Man kan i detta ögonblick likna »den gode européen» vid dufvan, som lämnade den tränga bibliska arken, men som måste återvända utan att ha funnit en enda gren att hvila sin fot på och utan något fridens oliveblad. Splittringen är djupare än förr, och det kan sättas i fråga, om dess följder någonsin skola kunna öfvervinnas. Det är t. ex. icke uteslutet, att den internationella socialdemokratien aldrig mera blir hvad den har varit, att det vi ha bevittnat är icke en kris, men en vändpunkt i arbetarrörelsens historia. Icke på grund af den fiendskap, som en lång tid framåt kommer att råda mellan Europas största folk — det finnes inga sår, som äro oläkliga, och eftersom de gamla dödsfienderna Frankrike och England nu stått skuldra vid skuldra, kan man mycket väl göra det tankeexperimentet, att Frankrike och Tyskland några generationer härefter kommit i en konkret situation, som ledt till deras försoning. Men om det sker, så måste det ske just genom de nationella sträfvandenas och de nationella intressenas makt, icke i strid med dem. Internationalismen som idé, den tanken, att man med hjälp af en allmän sympati och genom abstrakta öfverenskommelser skulle kunna upplösa den nationella intressegemenskapen, paralysera folksjälen, den tanken har lidit ett fruktansvärdt nederlag. I den stund då de sköra banden sprungo som spindeltrådar, skapades en misstro, som kanhända skall visa sig outrotlig, som skall smyga sig med i alla framtida förhandlingar, öfverallt skapa restriktioner och förbehåll. Erfarenheten om det stora steget mellan utopisk teori och lefvande verklighet kom med en explosions våldsamhet och plötslighet, och det minnet blir säkerligen icke lätt att skaka af sig.

Man kan alltså häfda, att kriget gifvit nationalismen rätt gent emot internationalismen, för så vidt den förra riktigare och fördomsfriare bedömt den faktiska verkligheten. Men man sträfvar ofta att påbörda den åskadning, som af motstån-

darna brukar kallas nationalistisk, en standpunkt, som enligt min mening ingalunda hör den till — och just nu, när man söker sak med den och har förlorat en del af de förr brukade argumenten, riktar man oftast sina hugg mot denna förmodade standpunkt. Man beskyller nationalismen för att uppställa den nationella begränsningen som ett ideal, för att motarbeta förståelsen och sympatien mellan folken, för att vilja underminera de bryggor, som det lyckats att slå från land till land. Man menar, att nationalismen bekämpar den internationalistiska åskådningen därför att den finner sin lust och glädje i splittringen.

Hvar och en må ha rätt att lägga in hvilken mening han vill i ett så mångtydigt, så illa medfaret och ofta missbrukadt ord som nationalism, men om detta skall vara ordets betydelse, då finnes det utan tvifvel stora grupper af hvad man från vänsterhåll kallar den nationalistiskt sinnade universitetsungdomen, som skulle begära att få slippa namnet. Ty det står klart åtminstone för mig, att den nationella splittringen icke är ett önskemål, men ett hårdt och odisputabelt faktum, som verklighetssinnet och sanningskärleken nödga oss att hålla fast vid. Äfven den som känner fosterlandet som den högsta lefvande enhet, hvari han har del med hela sin kropp och själ, kan gripas af smärta och förtviflan, när han blickar ut öfver det stora slagfält, som heter Europa. I den stund, då han ser en hejdlös förvirring sänka sig som en tung och tätnande vinterskymning öfver hela jordklotet, då han ser dyrt förvärfvade skatter af barmhertighet, mildhet, rättvisa och ridderlighet förstöras inom några svindlande sekunder af förtviflan och kamp för lifvet — skatter som äro kostbarare än de snillrikaste konstverk och de praktfullaste medeltidskatedraler, och ännu mera värda att begråtas — i denna stund då han ser sanningens, rättfärdighetens och religionens heliga makter åkallas med gripna hjärtan och tårade ögon af Europas folk, medan härarna hjältemodigt, hänfördt och pliktmedvetet sträfva att krossa hvarandra — i denna stund kan han stirra in i de mörka skyarna, full af längtan att få skåda en glimt af ett nytt och bättre rike, där ingen är jude och ingen grek, där allt det som söndrar människorna i hat och

vrede är besegradt, förintadt, det rike som lofvats den kvalda mänskligheten, det rike »där rättfärdighet uti bor».

Men hur stark denna längtan än må växa, det är honom omöjligt att försöka inbilla sig själf eller andra, att detta rättfärdighetens rike är mänskligheten närmare nu än förr. Han vet att söndringen mellan folk och riken blott är en upprepning af den söndring, som skiljer människa från människa, att de instinkter, som resa här mot här, äro desamma som göra att allas vår tillvaro är en kamp, en skoningslös och tung kamp, som gör att ingen människa med vett och vilja lägger sitt innersta öde i en annan människas hand. Han vet att sanningen lyser med lika fördunkladt och irrblosslikt sken öfver våra arbetsbord och våra rådplägningshallar som öfver de blodiga valplatserna Han måste i resignation böja sig under den lag, som bjuder oss att fylla lifvets plikter sådana vi förmå att fatta dem, i all deras oändliga relativitet, och utan ett hopp att någonsin skåda den stora och enda sanningen ansikte mot ansikte — den absoluta sanning, hvars andra namn är rättvisa, och inför hvilken all tvedräkt och täflingsstrid måste sträcka vapen. Vi äro alla soldater. Vi kämpa alla, med sorg eller jubel i hjärtat, med grym förbittring eller hemligt medlidande, vi slåss för det vi tro vara vår rätt och vår sanning, mot fienderna, som kalla vår rätt orätt och vår sanning lögn; vi äro soldater, som icke kunna känna målet, och som icke förstå planen för den ändlösa bataljen, men vi se vår väg och vi veta vår plikt. Det är hårda villkor, men hvem är den förmätne, som tror sig kunna ge oss bättre?

Dock, de finnas som tro sig om rollen af vägvisare. Det är de som tala många och vackra ord om civilisation och barbari, som beskäftigt organisera internationella konferenser och kongresser, där parlamentsledamöter från alla länder finna tillfälle att göra hvarandras bekantskap under en angenäm och festlig samvaro, som hålla tal, hvari de inskärpa, att de äro anhängare af rättvisan, sanningen och humaniteten, och att de arbeta för folkens inbördes sympati och förbrödring. Det finnes kanhända inga skäl att säga något ondt om denna sysselsättning, och många af dess utöfvare förtjäna helt säkert både genom sin välmening, sin ifver och sin uthållighet i ett enformigt arbete de Nobelpris, som förr eller senare bruka

falla på deras lott. Men det är omöjligt att tränga tillbaka den iakttagelsen, att den inre tomheten, den reala innehållslösheten i alla dessa manifestationer är outhärdlig. De abstrakta principer, som de med stor lätthet uppställa, sakna alla konkreta bestämningar, helt enkelt af den orsak, att hvarje steg utöfver den nakna abstraktionen skulle föranleda meningsskiljaktigheter, som vore oöfverstigliga. Det är ingen svårighet att yrka på skiljedom, men att skrifva den strafflag och den missgärningsbalk, inför hvilken man stämmer folk till ansvar, när det gäller deras lif och framtid, är icke en uppgift för vanliga dödliga, och till att fylla domaresätena med män af den upphöjda, allt öfverskådande och allt förstående visdom och af den okränkbara myndighet, som värfvet skulle kräfva, räckte knappast fredspristagarnas talrika skara. Man läser sällan en bok, som innehåller någon af de celebra fredsapostlarnes program, utan att häpna öfver den andliga fattigdomen däri, öfver den själlösa och mekaniska synen på de stora moraliska problemen, öfver den förhäfvelsens och själfbedrägeriets anda, som sväfvar öfver det hela. Man kan svårligen underskatta sin motståndare på ett mera fruktansvärdt sätt än hvad dessa fredsifrare göra, när de tala om de instinkter, som leda mänskligheten till kriget. Det är som om de trodde, att rättfärdighet och sanningskärlek kunde läras människorna liksom man lär dem en banal och lättfattlig räknekonst; och den nya epokgörande moral som de förkunna, är i deras egna ögon så självklar, så rörande enkel, att man måste vara en vilde eller en skurk för att icke genast förstå och praktisera den. Rätt går före makt, och freden är angenämare och långt mera hygienisk än kriget — hvem djärfves bestrida det? Man är bara frestad att fråga dessa apostlar: hvilka garantier bjuda ni oss för att de instinkter som ni predika korstag mot, kunna öfvervinnas? Ha ni själfva öfvervunnit dem? Ha egennyttan, den egoistiska förblindelsen, förvärfsbegäret släppt sitt järnhårda grepp om era hjärtan, eftersom ni tro, att mänskligheten kan göra sig loss ur det hvilken stund den vill? Bekänna ni er utan omsvep till sanningen, när den är skymflig för er, när den kränker era känslor, förintar era intressen? Bära ni lefvande värden inom er, som ni kunna dö för? Äro ni mindre själfviska, fåfänga och lidelsefulla än andra syndiga människor?

Det är inga onödiga frågor, ty ännu gäller om apostlarna och sanningens budbärare det gamla ordet: af deras frukter skolen I känna dem. Jag talar inte om de stora utopisterna, med brinnande själar, utan om de små, de ljumma och beställsamma. Jag talar inte om Tolstoj, som stred mot kriget liksom han stred mot egendomen, mot vreden och hatet, mot den sinnliga kärleken, mot den mänskliga själfbevarelseinstinkten i alla dess former, ty han stred med ödmjukhet och förtviflan, som den kristne strider mot ondskan, och väl vetande att synden har en väldig makt öfver människornas hjärtan. Men jag talar om de internationella skåltalarna och bankettgästerna, som utbytt komplimanger i alla hufvudstäder och på alla tungomål, och jag frågar om det finnes någon, som tror, att en ny och högre moralisk förkunnelse uppenbarar sig hos dem. Vi döma tankarnas och idéernas värde efter de offer och den strid, som det kostat att anamma dem, och en aningsfull stämma i vårt bröst säger oss, att den fattigaste och uslaste soldat, som ligger död på slagfältet, men som insett sin plikt och handlat därefter, med trofasthet och själföfvervinnelse, att han har haft mera af sanningens, rättvisans och kärlekens ande än de »intellektuella» och högmodiga, som talat förnumstiga ord om krigets förbannelse och fredens välsignelse

Det har blifvit en omtyckt sofism i våra dagar att ställa upp mot hvarandra två principer, *makten* och *rätten*, i de konkreta gestalterna *kriget* och *freden*.

Mot det grofva och klumpiga slagordet åligger det oss att protestera, i förnuftets och sanningens namn. Man måste ha ett föga nogräknadt rättssinne, om man icke kan urskilja rättskränkningarna och öfvervaldet, maktens tyranni, annorstädes än på slagfältet. I hela den mänskliga tillvaron står kamp, och hvarje stund duka rätten och sanningen under för makten. Om vi endast hålla oss till det politiska lifvets olika former: är diplomatien kanske det spel, där den svaga rättvisan vinner? Äro diplomaterna den fullkomliga rättsordningens oförvitliga tempeltjänare? Är det öppenheten och sakskälen, eller är det slugheten, den maskerade makten, det förklädda hotet, som bruka fira de största triumferna vid underhandlarnas bord? Och i det inre statslifvet, på den demokratiska parlamentarismens oblodiga slagfält — är det de

sakkunniga, lidelsefria, objektivt pröfvande domarna, som där ha afgörandet i sin hand? Bruka folkledarna rygga tillbaka för att bygga sin makt med lidelsens, egennyttans, okunnighetens, den lögnaktiga frasens solida kvaderblock? Talas det inte om parlamentaristiska segrar och nederlag, om bakhall och öfverrumplingar, skryter man inte öfver väljarmassornas förkrossande öfvervikt och jublar man inte öfver valkampanjernas vapenlycka? Hvar äro garantierna, att klokhetens och rättfärdighetens röster inte bli förstummade, att den som har makten är den som har rätten? De som bullersammast utropa, att den militära styrkan inte är detsamma som rätten, tyckas egendomligt nog sällan erinra sig, att politisk och diplomatisk makt begar hänsynslöst öfvervald i all stillhet, och de tyckas alldeles ha glömt bort, att den rättmätiga sak, som skulle ha dukat under i djupaste fred, kan sla sig fram till seger pa slagfältet.

Finnes det da ingenting annat än bedrägliga utopier att vädja till i kampen mot kriget? Finnes det inte den andliga kultur, som Europas folk skapat i inbördes täflan, och som de gemensamt bära upp? En kultur, byggd pa vetenskapens objektiva grundvalar, behärskad af en oaflatlig sträfvan mot sanning och ordning och krönt med konsten och skönhetens ädlaste prydnader, skulle den vara värnlös och maktlös gent emot krigets förvirring? Äfven om det visar sig att den för närvarande är det, skulle det icke finnas hopp, att den kan växa i styrka och myndighet?

Framtiden känner ingen, men om vi ärligt betrakta den andliga odling, som är var stolthet, sa skola vi tvingas att medge, att vanmakten beror pa djupa inre brister. Teknikens alla underverk och de oöfverskadligt hopade kunskapsmassorna motsvaras icke af ett enhetligt sammanhang, med allmängiltiga normer och gemensamt pröfvade ideal, för hvilka vi alla kunna böja oss i vördnad och lydnad. Tvärtom, kulturen har kanske aldrig varit längre borta fran det rationella systemet och de fasta, af alla erkända sedebuden än hvad den nu är, efter en lang epok af förbehallslöst empiriskt sanningssökande. Öfverallt brottas fiendtliga och oförenliga askadningar, öfverallt inskärpes sanningarnas relativitet och de motsatta synpunkternas berättigande, öfverallt trefvar man sig fram i mörkret.

Den moderna vetenskapliga anden är till sitt väsen tvifvel och kritik, det är dess storhet och dess heder, men också dess svaghet och begränsning. Den väldiga andliga expansion, som den utvecklar, motsvaras icke af en andlig koncentration; ju större och viktigare de frågor äro, där vi bedja vetenskapen om besked, desto mera osäkra, svätvande och problematiska bli dess svar, och när vi fråga de tunga, de allt afgörande frågorna på lif och död, då lämnar den oss i fullkomlig rådvillhet och hjälplöshet. Är det underligt, om kulturen icke har någon bot mot folkens söndring, kan man vänta något annat skadespel, än det vi nu bevittna: att vetenskapens främsta heroer och märkesmän stå mot hvarandra i samma förbittrade strid som härarna? Man har trott sig kunna bygga ett internationellt samförstånd på ett gemensamt sträfvande, på ett gemensamt intellektuellt expansionsbegär, men ett sträfvande är ingen grund att stå på, när man inte vet målet. Sympatien kan inte hvila i sig själf som en planet i rymden — den måste ha mark under sig. Där det finns en gemensam tro, en gemensam disciplin, gemensamma lagar, som man efter fri pröfning underkastat sig, där finnes basen för en lefvande gemensam kultur, där kunna de förskingrade folken växa ihop, liksom judar och greker enligt aposteln Pauli ord blefvo ett i Kristo — ty Kristus var namnet på sanningen och lagen. Den moderna vetenskapen kan icke göra, hvad kristendomen gjorde med antikens raser och folkvandringarnas stammar; där det icke finnes den förpliktande lagen, finnes det icke heller något frälsande evangelium för de kämpande nationerna.

Så måste kriget gå sin blodiga väg kring vår jord, nu som förr; och det är en tom självförhäfvelse, om den europeiska kulturen säger sig sitta inne med det enande lösenordet, som skulle skapa frid, om blott skarorna ville lyssna. Det är inte friheten att tala, som fattas fredsförkunnarna; det fattas dem inte heller ord, men det fattas dem den anda i orden, som kan bjuda stillhet midt i elementernas uppror. Vi, som vilja vara kulturens tjänare, ha intet annat att göra än att ödmjukt, men behjärtadt inrätta oss efter verklighetens kraf. Vi ha dubbla plikter. Vi måste med rent hjärta och brinnande ifver söka den sanning, som det aldrig varit

oss människor gifvet att besitta, men som vi aldrig heller kunna upphöra att eftersträfva, vi maste med vaket samvete och stilla självpröfning arbeta för den rättfärdighet, som vart innersta kräfver — och hur hopplöst allt må te sig, hur ofta vi må sta tviflande och otrygga pa vägen, fa vi aldrig förtröttas att samla hvar strimma af ljus och rätt. Vi måste, om så kräfves, lära oss soldatens svåraste plikt: att handla utan att hoppas; under all trötthet och allt missmod, som lägrar sig öfver våra sinnen, maste vi försöka halla lefvande en sista gnista af den tron, att det *kan* finnas ett mal och mening i själfva vårt nederlag och våra villfarelser.

KRISTELIG BREDSPOR OG SMALSPOR.

(Foredrag holdt ved amtsprestemøtet i Stavanger 4de novbr. 1914).

Enhver fremgangslinje for det kristelige arbeide vil nødvendigvis være *orienteret* efter en bestemt sandhet.

Denne orienterende sandhet har naturlig en sterk tendens til at bli *dominerende* ɔ: den vil let herske og skygge over og kvæle og raade grunden alene, saa det hele blir mere og mere *smalsporet* og udygtig til at tjene livets utfoldelse.

En av de opgaver, som paahviler kirkens arbeidere, er derfor at holde sporet saa *bredt* som mulig, — som ledere at motarbeide de forpuppende tendenser og fremhjælpe forbindelse med de mange sidesandheter, hvorved der alene fremkommer det rette *samspil*, egnet til at gi livet propornalitet og sund vekst

Hvis ikke dette sker, vil der snart merkes sykelige symptomer av forskjellig art, det være sig nu som aareforkalkning eller blodstyrtning, alt eftersom sandheten ligger an.

Dette er en vanskelig og utaknemlig opgave. *Vanskelig*, baade fordi de selv er barn av sin tid, og fordi det er mindre end let at vinde *ørenslyd* for andre sandhetsord, de være sig aldrig saa indlysende, naar denne ene har begyndt at bli pave.

Og den er meget *utaknemlig* og fører sit *martyrium* med sig. Enhver indsporing paa en saadan fremgangslinje betyr nemlig og falder sammen med en større vækkelse. Det var paa den vei, at kristenlivet dengang blomstret op, naturligvis efter en hensygnende og død slutningsperide av den foregaaende. Og den da, som ikke synes at gaa med av hele sin styrke og hele sit sind, faar i samtiden let *skin av manglende nidkjærhet*, og der vil ruge om ham en mistanke: Mon det er ret fat? Er han selv tændt av den hellige ild? Han synes snarere at være hemsko end en spore, snarere en *efter-*

nøler end en *trommeslager*, — og det var han jo som Kristi kirkes tjener *ogsaa* kaldet til. Av linjens ildtilbedere blir han derfor fort væk beskyldt for lunkenhet, ja kan hænde skaanselsløst dømt som sjælefordærver og *lyseslukker*, et navn presterne som bekjendt ikke sjelden har baaret og bærer.

Den forfærdelige anklage, som ligger i dette navn, kan naturligvis være berettiget. Det kan jo være, at vedkommende prester virkelig manglet troens brand og derfor var daarlige vogtere av den ild, som mesteren kom forat kaste paa jorden. Men den tør ogsaa ofte, netop i kraft av det som er paapekt, være meget uberettiget. Og den skamstøtte, som derved søkes reist over dem, er maaske deres hæderskrans.

Det kan være en ærestitel og vise, at de var rakryggede, kristne personligheter nok til samvittighetsfuldt at søke at løse denne opgave, som netop de ifølge sin utvikling, sit kjendskap til livets love, sit utsyn og fremsyn, *det dem gjennem deres studium betroede pund*, hadde en *særegen pligt* til at fremme.

Et er ialfald sikkert: Arbeidet *maa* gjøres. Der maa altid være samspil forat der kan bli harmoni. Og kirkens dannede og utdannede arbeidere har her *pligten*, fordi de alene som regel har *betingelsen*. Saafremt ikke arbeidet blir gjort, vil det ubønhørlig ende med *avsporing*, enten nu katastrofen kommer i form av farisæisme og *forbening* eller som sværmeri og *opløsning*, — som vi har nok av eksempler at henvise til i kirkens historie.

Jeg skal i *forbigaaende* kun faa peke paa et par av de mest typiske.

Reformationstiden hadde i arv fra Luther tat imot sandheten om *troen*, troen alene (sola fide). Denne sandhet blev snart dominerende. Troen taaler ikke gjerningerne. Den blir isoleret. Man overser, at tro og gjerninger hører sammen som sjæl og legeme. Der snævres ind. Sporet blir smalere og smalere, og man gir sig for alvor til at diskuttere, om gode gjerninger er skadelige til salighet eller ikke, og en troens forkjæmper roper ut over sin forsamling: Synd villig væk, bare tro!» Man hadde sporet av i den *døde rettroenhet*.

Saa kom pietismen med *sin* sandhet: «*Kristi efterfølgelse*». Livet! Nyt spor. Ny blomstring. Det samme op igjen.

Sporet blir smalt. Hvad er kristelig tilladt eller ikke? Gaar op i bagateller. Kredser mere om dans og skuespil end det store bud i loven. Avsiler myggen og sluker kamelen og sporer av i kristelig farisæisme og falsk verdensflugt

Dermed gaar vi over til *nutiden.* Fremgangslinjen for det kristelige arbeide i vor tid.

Det vil her ha sin vanskelighet med et enkelt, sammentrængt uttryk at ramme den sandhet, hvorefter det kristelige arbeide er orienteret og vist ogsaa delvis *domineret.* Man kommer likesom for tæt indtil. Det er lettere at gi helhetskarakteristik av sin fortid end sin samtid.

Jeg haaber dog at træffe nogenlunde rigtig, naar jeg sier at den kan samles i de to ord: *personlig kristendom.* Kravet paa personlig kristendom — Det vil vist ikke være vanskelig at paavise, hvorledes dette krav ligger paa bunden som drivhjul i det kristelige arbeide rundt om, som det fortiden arter sig.

Og det bør vel med éngang sies, at det ret opfattet og ret forstaaet er vel værdig og vel *tjenlig* som orienteringsmerke for en fremgangslinje At der en tid i ethvert menneskeliv maa komme til et *gjennembrudd,* saa han kan si: «*jeg* tror —», eller med Paulus: «Jeg *ret* paa hvem jeg tror.» Eller: jeg vet, hvor jeg hører hjemme, eller kanske helst: *vil* høre hjemme. Eller, forat si det i endnu en ny form: at man med bevist vidende og vilje gjentar i sin samvittighet for Guds ansigt det gamle løfte om forsagelse og tro. Andet og mere ligger ikke i dette krav.

Men dette er ogsaa nok til at gjøre indlysende, at det med en nuance av misopfatning, ja uten det, slaar døren vidt op for den *specifike rækkelseskristendom*, der jager efter at føle det vidunderlige og faa den personlige oplevelse saadan, at man kan ta paa sig selv og si: *Nu, jo nu gik det i laas!*

Kirkens ordinært kaldede arbeidere har vistnok gjennemgaaende med ærlig vilje søkt at holde baaten klar av dette skjær; men de har ogsaa skuret bunden mange gange, saasandt de noksaa trolig har holdt i J. J. Jansens kjølvand. Og det har ialfald den yngre presteslegt ofte gjort. Rotstubberne fra pietismen har ogsaa hjulpet til, og indflydelsen fra den reformerte kirke *med dens mange sektsamfund* har gjort utslaget, saa vi trygt kan si, at denne opfatning har

sat sig bredt tilrette i høisætet og er blit den fremherskende. — ikke bare hos bedehusfolket men hos folk flest[1]). Faa, meget faa, tør tro sig som Guds barn og virkelig sande kristne uten at ha gjennemgaaet denne proces, oplevelsen av det vidunderlige. Og det er paatagelig og tydelig nok, at den kristendom og de kristne, som ikke kan peke paa dette, har liten og svindende tillid.

At det kirkelige læreembede maatte komme ut av kurs, og at de som indehar denne stilling ofte blir modt med en *befølende mistillid* er derfor noget, som kun var at vente. — hvis de ikke ter sig slik og taler slik, at man med engang faar indtryk av, at de har hat «oplevelsen». Den «nyere teologi», der her faar bære saa stor en skyld, gjør lite fra eller til. Folk spør ikke for alvor efter teologi i vore dage. De spør efter *oplevelsen,* der gjøres til et med personlig kristendom. Det er karakteristisk, hvad nylig hændte i en av vore bygder. Der gik rygter om, at den nyansatte prest skulde være av «de moderne». Og bygden forkorset sig, ti det var jo for den ensbetydende med, at han trodde hverken paa Jesu guddom, eller soning eller opstandelse. Og det blir noget drøit selv for vor udogmatiske tid. Men da han kom og hadde været der et par maaneders tid, sagde hele bygden med de vakte i spidsen: «Det gjør ingenting. Han er en gjild mand, og han præker godt.»

Det var jo helt konsekvent efter det herskende syn. Den norske bonde er logisk uten at ha begrep om logik. Hvorfor skulde de ikke likesaa gjerne høre ham og ha tillid til ham, som de iflæng hører og har tillid til en metodist eller baptist eller en frelserarmenist eller en hvilkensomhelst, — naar de bare faar indtryk av, at han har oplevet det vidunderlige.

I samklang hermed oplever vi saa den sterke kulsviertro paa emissærerne. Ti de synes allesammen at ha havt denne oplevelse, som saa mange prester ifølge sakens natur mangler, om de end er aldrig saameget personlige kristne, ja kristne personligheter. Og videre i samme linje er der en merkbar høi vurdering, *ikke* av kristelig præken men av kri

[1]) Kravet er jo ogsaa sterkt *subjektivistisk* rettet, saa det var rimelig at det slog bro for reformert tankegang.

stelige *vidnesbyrd.* Vi har svinget ind i de frie vidnesbyrds gyldne tid.

Lad vedkommende, som vidner, være saa nyvakt og ubefæstet og fremmed for Guds *skole* han være vil. Lad det være en 16—17 aars jentunge, som blev omvendt igaarkveld, hun gives med fryd ordet i de kristne forsamlinger, og alle sitter andægtig og lytter. At vidnesbyrdet er blottet for indførelse i Guds ord, at det er den staaende formel op igjen, hvad alle har hørt mindst 333 gange for, — det gjør ingenting. Hun har oplevelsen. Det vidunderlige.

Og som denne oplevelse er det eneste sikre og avgjørende *adelsbrev* for indførelsen i Guds rike, saaledes sættes alt ind paa at *presse* den frem, og der spilles med én finger paa den ene tangent: «Kom til Jesus, just nu; han vil frelse dig, han vil frelse dig, just nu vil han frelse dig, just nu.»

Ikke indførelse, ikke utdybelse, ikke inderliggjørelse, ikke fremgang, ikke vekst. Ingenting av dette. Kun en *fiskestang*, som strækkes ut mot «verden». For dem, som har gjennemgaaet processen gjælder: «Engang renset, er man ren». De staar sikre paa strandbredden og fryder sig over, hvor usigelig lykkelige og glade de er, en fryd der samtidig skal tjene som agn for fisken, der endnu svømmer om ufrelst.

Der rækkes ut en fiskestang til verden, ja. Dermed er vi inde paa en foreteelse, som i og med dette har skudt sterkt frem i forgrunden, nemlig hvad Johs. Johnsen træffende har kaldt stangfiske, — vel at merke: *stangfiske i stor stil.* Stangen ser ut til at skulle bli det herskende virkemiddel for kristelig virksomhet og følgelig arbeidet mere og mere *utstykket og opstykket.* — Stangfiske har vi altid havt og maa ha. Men det har i tidligere tider naturlig været henvist til *sjælesorgen.* Ellers bruktes not. Nu synes den kristelige arbeider at skulle vies udelukkende til stangen og opstykningen. Som et bemerkelsesværdig utslag i den retning skal nævnes den nylig i et kirkelig organ og dagspressen fremkomne opfordring til at starte særgudstjenester for ungdom fra 15—17. Den nævnes, fordi den fremkommer fra ganske andet hold end det som foran særlig er skildret og derfor tør være et indicium paa, at vindfløien peker samme vei inden de forskjellige leire.

Særlig bemerkelsesværdig er dog statsraad av 3dje november d. a., hvor det bestemmes at istedenfor aftensang kan der rundt i vore kirker «holdes opbyggelige taler av prester og lægmænd, synges salmer og aandelige sange, samt utføres korsang og religiøs musik.» Læg saa hertil at vidnesbyrdene fornylig har vundet plass ved den ordinære gudstjeneste, og det er tydelig nok, at indremissionen holder paa at flytte ind i kirken, hvilket er ét med at stangfiskeprincippet knæsættes over hele linjen.

Som rimelig kunde være er heller ikke skolen blit uberørt. Her har det foreløbig ført til en tydelig spaltning, idet statens kristne skoler endnu har sin gamle struktur med *opdragelsen* som maal. Man har derfor forlængst ad privat vei begyndt at starte særskoler, de saakaldte *særkristelige skoler*, hvor der tages tydeligere sigte paa at fremkalde «oplevelsen«. Disse skoler har dog tildels opnaaet stats- og amtsbidrag, hvilket viser, at man ogsaa her er paa vei til at anerkjende princippet, og en hel *omlægning* av vore skoler (ialfald ungdoms- og lærerskolerne) er at forutse, hvis ikke noget andet imidlertid sker.

I dyp, indre sammenhæng med det, som er berørt, var det omtrent selvsagt at sakramenterne maatte bli skjøvet tilside og faa en skyggeplass i det kristelige liv. De er jo tjenere for det objektive og samfundsmæssige, ikke det subjektive og individualistiske.

Og de er blit skjøvet sørgelig langt i bakgrunden, ind i skyggen. Jeg tænker ikke her først og fremst paa, at de har tapt fodfæste særlig gjennem den læge forkyndelse, der saa avgjort staar i den reformerte kristendoms- eller rettere de engelske segtsamfunds tegn, men paa at de simpelthen synes at ha blit uten større praktisk værd for kristenlivet. *Daaben* staar der endnu med ærværdighetens præg. Ingen pirker ved den. Den bare ikke nævnes. Den *ties ihjel*. Den skal utføres, og den blir utført. Men hvilken plass har den i forkyndelsen og den kristne bevisthet? I barneskolen hører den endnu hjemme. Efter konfirmationsforberedelsen er den skrinlagt, og ve den prest, som vover at berøre den paa prækestol eller i bedehus. Han har øieblikkelig den rugende, ja høilydte mistanke mot sig fra dem, som sitter inde med oplevelsen, oftest ordførerne i det aktive kristenliv. Ja, selv

«den tause kirkekristen» spisser ørene: hvad er nu dette for merkværdige antikviteter presten her viser frem. Det ligger saa milevidt borte fra det, som ogsaa han nu har vænnet sig til at betragte som saliggjorende kristendomsforkyndelse.

Og *nadværen*. Ja den er jo «frigit». Der kunde være meget at si. Men i denne lille sætning er ogsaa meget sagt. Den er ikke længer *menighetens* eie.

* * *

Flere træk kunde været paapekt, og det som nævnt er, bredere og dermed mere indgaaende utredet og stillet i lys av den orienterende og herskende sandhet; men dette vil være tilstrækkelig til med indledningen som bakgrund at gi en skisse, et rids, av den opgave, som nu ligger foran kirkens dør.

At den linje, som holdes, truer med avsporing i retning av *opløsning*, synes neppe tvilsomt. Og dette bør om mulig forebygges. Ti avsporing er altid en følelig ulykke for kirke og folk og kristendom. Der gaar meget tilgrunde. Og den sandhet, som bar linjen, og naturligvis ogsaa har livsret, ligger gjerne lammet for lange tider. Og den nye sandhet, som tar ledelsen og fører fremover, er født under saadanne kaar, at den bærer dødsspiren i sig til ny enøiet ensidighet.

Det som nu bl. a. maa faa lys og luft ligger uttrykt i Jesu ord: «Den som har mine bud og holder dem, han er den som mig elsker.» Det vil med andre ord si: den indøvede, indarbeidede discipelkristendom maa faa *fuld hjemstavnsret* i vort kristelige liv. Den skal ikke bare være ved- og vandbærer i Vor herres hus, men den maa faa bli helt anerkjendt som egte søn. Likesaa egtefødt som den ofte altfor selvbeviste «omvendelseskristendom», — ja jeg faar vel atter for nøiagtighets skyld bruke ordet vækkelseskristendom. Ti al levende kristendom er selvfølgelig omvendelsesmerket. Den første undertiden vel saa meget som den sidste.

Dette er et med at der alvorlig kaldes paa *hjemmene*. — Som det nu ligger an, siver den tanke mere og mere ind over hjemmene, at det tjener til lite og ingenting allikevel, enten de gir sine barn en *kristelig* opdragelse eller ikke, enten de vænner dem til bøn og kirkegang og støtter deres skridt frem

mot den første nadvær eller ikke. Det er jo allikevel vækkelsen, som skal gjøre utslaget, og kun den kristendom, som er født paa denne maate, der virkelig *duer* og har Guds velbehag over sig!

Hvis ikke her gjøres et kraftig og heldig fremstøt, vil snart de kristne høisætsstolper morkne rundt omkring i de mange hjem, idet de paa samme tid blir svækket i sin *ansvarsfølelse* og berøvet den *kristne arbeidsglæde*. Der lyser ikke noget stort haap og nogen herlig forjættelse over det allikevel. Saa nøier man sig med den menneskelige hverdagsmoral og haaper paa vækkelsen engang i fremtiden.

Naturligvis kan vi søke at bøte paa dette ved en hærskare av kristelige ungdomsforeninger, baade luthersk kristelige og reformert kristelige (det er jo det vi nu gjør), men det blir dog kun et surrogat for hjemmets kristne indflydelse, og det forekommer mig at vi innerst inde gjør ungdommen den samme tjeneste som franskmanden gjorde sig selv den dag, han flyttet sit hjem ned i kaféen.

Dette fremstøt være *positivt*, ikke negativt rettet. Vi vil ikke dermed den kristendom, som fremdrives av bedehuset og indremissionen *tillivs*. Den har sin friske rot paa det store kristentræ, og det er undertiden *rigt med blomster* (og vel ogsaa frugt) paa den gren, som suger næring gjennem denne rot. Men det har ogsaa en anden rot, som fortjener pleie og maa pleies, hvis det ikke skal halvtørke.

Derved, og *kun derved*, blir der ogsaa øvet *ret og skjel* mot de tusinder, der ikke *kan* opleve det vidunderlige ifølge livsførelse, anlæg og *temperament*, men som vel ikke derfor behøver at være utestængt fra Jesus Kristus og hans frelse.

Det er døren for disse, som maa aapnes, ikke bare paa klem, saa de maa smyge sig ind og med øinene tigge om at faa lov at sætte sig ned, men saa vidt, at de faar naade til tillidsfuldt at tro sig som Guds børn i Vor Herres Jesu navn. Der kommer muligens mange, som ikke har bryllupsklædningen paa. Men vi er heller ikke, saavidt jeg forstaar Guds ord, kaldet til at *skille* gjesterne. Vi har det kald at samle ind. At bese gjesterne blir Vor Herres sak.

«Himmerikes rike er at ligne med en not, som kastes i havet og fanger av alle slags,» sier Jesus (Mt 13, 47). Altfor

meget har ogsaa *kirkens* arbeidere stillet sig op som dørvogtere forat *kontrollere billetten* og se, om den hadde det rette stempel. Mesteren kaldte os ikke til *kontrollører* men til *indbydere*. Gaar hen paa veiskjellene, sier han et andet sted, og ber til bryllup saa mange, som I kunne finde. Maatte huset bli fuldt!

Saafremt kontrollørvirksomheten og den ublufærdige visitationsvirksomhet mere falder, er ogsaa i og med dette givet, at fiskestangen løsnes i hænderne, saa vi mere igjen griper *garnet*. Og det skulde synes klart, at det er dette, som særlig maa benyttes, saasandt der var nogen mening i Jesu sidste befaling: «Gaar hen og gjør alle *folkene* til mine disciple!»

Efter sakens natur følger dermed videre, at der ikke kan dægges for og kjæles for det *særkristelige*, det være sig som særkristelige skoler eller særkristelige forsamlinger eller særaltergang, — ikke just fordi vi saa inderlig godt kjender og frykter farerne for særkristendommen selv, men fordi det *stænger* for de titusinde, som aldrig kan faa særbilletten i orden.

Ikke det særkristelige men det *bredkristelige* skal nu ringes ut over Norges land og folk!

Presterne maa kunne rope ut her med sine lungers fulde kraft. Ti det skulde være underlig, om de ikke gjennemgaaende efter sin kristelige oprindelse hører hjemme her. Og naar man taler sit eget morsmaal, behøver man ikke at lete efter ordene.

Med den rette vurdering av den indarbeidede kristendom vil ogsaa *vanekristendommen bli vist retfærdighet.*

Endnu skal der findes prester, som fra kordøren fægter mot vanealtergang. Man skal si de forstaar at tyde tidens tegn. Som om ikke folk nu, takket være den paapekte ensidighet, frygter den kristelige vane som var den en faldgrube konstrueret av Djævelen selv. De synes ikke at forstaa den kristelige vanes berettigelse og nødvendidhet. At alt maa bli os en vane, saasandt det skal gaa os i blodet og være en del av os selv.

Bibellæsningen, bønnen, husandagten, kirkegangen, — det bør og skal jo bli os en vane, saa det ikke blir noget *tiltak* for hver gang, men saaledes at vi befinder os *uvel*, hvis det

ikke gjøres. — Er det en uting, at et menneske er vænnet til at tale sandt? Er det en uting, at et menneske er vænnet til at møte i menighetens forsamling eller ved Herrens bord?

Svaret kan vel ikke noget tænkende menneske være i tvil om. Det er ingen uting men en *nødvendighet*, og det synes høilig at trænges, at folkets forstaaelse vækkes paa dette punkt. Det er av stor vigtighet for kristendommens bevarelse i vort land.

Vanekristendommen har sine farer, vækkelseskristendommen sine. Ingen maa derfor *skjæres bort*, men begge maa ledes og pleies forat rotfæstes og grundfæstes i Kristus, vokse i sandhet og dybde og inderlighet.

Der har i lang tid været øvet saa stor en uret mot den første, at denne nu dobbelt trænger medbør. Og vi gjør dette med frelst samvittighet. Ti paa alle omraader, ogsaa det kristelige, gjælder den gamle regel: Serva ordinem, et ordo servabit te.

Nødvendigheten herav vil ogsaa staa klart for øie, naar vi tænker paa det, som nu skriker inde i saa mange, og som *maa* arbeides frem, hvis kristendommens livskraft skal faa tilflyte hele det store folkelegeme: *Samling*, samling til menigheter Det er *hjemmets* og skolens kristendom, den indarbeidede discipelkristendom, vanekristendommen, som vi her har at vente os mest av.

Vækkelseskristendommen har altid havt det med sig, at den er tilbøielig til spaltning. Den staar i pakt med det særkristelige og drømmer op og op igjen sine drømme om renhet. Et rent, hellig samfund, hvor *alle* har billetten i orden. Derfor gjør den saa let baglerbispens gjerning inden kirken. Det var formentlig i bevist erkjendelse og forstaaelse herav, at en mand som Hans Nilsen Hauge formet sit testament. Den har aldrig helt forstaaet og er altid kommet paa kant med lignelsen om klinten blandt hveten. At det skal vokse sammen indtil høsten kommer synes at være den en forargelse. Den er derfor vel skikket til at danne flokke og foreninger, gjerne med merke paa frakkeopslaget, men ikke menigheter. Utstykning og opstykning følger i dens fure, ikke samling.

Anderledes med den indarbeidede discipelkristendom, vanekristendommen. Den er ikke exklusivt rettet. Mer kollektivistisk

end subjektivistisk ligger den an mot det samfundsmæssige, — samtidig som den vist likesaa godt evner at skape faste, viljesterke kristne og personlig kristendom.

Og det er *samling*, menigheter, vi nu saa inderlig saart trænger, hvis kristendommen virkelig skal faa gjort nogen *stor* gjerning i vort folk. Denne erkjendelse begynder endelig at *gripe*. jeg bruker med hensigt ordet *gripe* og lægger meget i det.

Som bevisst tilløp i den retning har vi da ogsaa faaet *kirkeorganisationsforslagene.* Baade majoritetens og minoritetens. Maaske tydeligst minoritetens.

Forskjellige omstændigheter og vægtige grunde, som her ikke engang kan berøres, da det ligger utenfor foredragets ramme, gjør imidlertid at dette forslag vil bli begravet, ialfald foreløbig. Maaske det kan opstaa igjen i ny og forbedret utgave.

Organisation av stedmenigheterne blir det eneste, som har haap om at vinde frem til virkelighet. Og denne reform vil formentlig bli til *nogen* hjælp i det samlingsarbeide, som forestaar.

Jeg betoner ordet *nogen*, nogen hjælp. Ti det synes mig altfor sangvinsk overfladisk at vente synderlig ad den vei. Hvis ikke samlingen samtidig og først og fremst arbeides frem ad indre veie, vil det bli papir. Man tænke sig bare, hvorledes det under de nuværende forhold vil virke, at faa en bestemmelse om, at menighetsraadet skal forvalte alle indkomne bidrag til kristelige formaal. Den vil bli direkte aarsak til aabenbare og uhyggelige rivninger, eller den vil maatte omgaaes med saa stor forsigtighet, at den blir luft. Loven maatte sove, og en lov som sover, er værre end ingen.

Foruten eller rettere i flugt med det, som foran er fremholdt, synes det som en *energisk tilbakevenden til Martin Luther, luthersk syn og luthersk tankegang* er det som trænges, og som vil kunne hjælpe os. Dermed har vi igjen *sakramenterne,* det samlende midtpunkt i menighetens liv. Det tor igjen sætte daab og nadvær paa den plass, som efter deres betydning tilkommer dem i menigheten. Og hvis det sker, vil det sterkt subjektivistiske og individualistiske, som nu truer med at kile samfundet istykker, avstreifes. Og kunde dette komme, og

komme snart, vilde det forebygge den truende avsporing, og vi kunde redde med os fremover den personlige kristendoms sandhetskrav.

Vor kirkeavdeling er fra gammelt træffende blit kaldt en ordets *og sakramenternes* kirke. Der ligger *meget* i dette. Det var neppe steil halstarrighet, som gjorde at reformatoren fra Wittenberg ikke kunde gaa haand i haand med reformatoren fra Schweitz. Luther saa med sit sterke, intuitive blik tvers igjennem saa mange ting. Det er ikke *hans* feil, men vor, at vi idag staar, hvor vi staar. Vi skulde bedre merket os og forstaat hans slutningsreplik i Marburg: «I har en anden aand end vi!» Er det ikke hans sakramentale syn, der har gjemt den *enhet,* som har bevaret os i de 400 aar? Praktisk talt har al sekterismen, alle de alvorlig splittende elementer, trængt ind fra *vest.* Men dette har ikke forhindret os fra at si i vort hjerte: «De har *samme* aand som vi,» og kritikløst indkolportere vestens syn, i tale, i skrift, i sang, i dogmatik og i arbeidsmetoder De er kristne, levende kristne, gode kristne. Negtes ikke. Luther negtet det ikke heller. Blandt katolikerne har vi ogsaa gode kristne, levende kristne. Hvorfor har vi ikke indkolportert likesaa meget fra *Rom?* Det vilde været forstandig og vel tænkt, om vi det hadde gjort. Ti Luther ligger midt imellem. Og saa hadde vi kanhænde beholdt vor plass og bevaret os selv.

Denne kurtisering med vesten faar det nu være slut med, hvis vi skal haape paa et sterkt, fast menighetsliv. De kristelig nationale skranker er altfor meget brudt ned. Enten faar vi opgi os selv som evangelisk-lutherske kristne, eller vi faar begynde at forsage England og alle dets gjerninger og alt dets væsen.

Skjønt det positive altid maa præge vort arbeide, som nævnt i en anden forbindelse, vil det til *en begyndelse* vistnok her være nødvendig at gjøre tydelig front Det tør ogsaa være nødvendig av den gode grund, at folk i almindelighet har vanskelig for at skjelne og forstaa, hvis de ikke faar motsætningen.

Interessen for og den vegt, som lægges paa det *læremæssige* er ogsaa saa liten, at det bare i og for sig vilde være et gode, om den blev noget skjærpet. Det hele er saa

flytende som vel mulig. Al vegt lægges paa «oplevelsen». «Bare det vidunderlige sker i hjertet,» som J. J. Jansen har til over- og undertone i sin postille. — Det er godt og vel. Det enkelte individ kan vist ha en meget tynd dogmatik og mange forkjærte meninger baade om ord og sakrament og allikevel bli salig i sin tro, saasandt der er ærlighet og oprigtighet. Da hører han blandt *de rene av hjertet*, som skal se Gud. Men et samfund, en kirke kan neppe eksistere end si trives, hvis det hele blir altfor flytende og hovedmassen av dens lemmer lar altsammen være like godt. Læren danner dog grundlag for livet, og det ene lever i og med det andet, som troen og gjerningerne. Rettroenheten hadde ogsaa *sit* sandhetsmoment, som ikke helt faar oversees, men helst tages med ind i samspillet.

Altsaa: *Tilbake til Luther!* Det blir maaske det *vigtigste* løsen for det kirkelige arbeide i vor tid. Lykkes det, er meget vundet. Og det vil lykkes. Ti trods alt, har dog den lutherske tankegang sterke røtter i vort folk. Og der er grund til at tro, at mange nu under den trippende, oprevne kristendomsskikkelse i fest- og glædeskappen har litt av samme kjensle som jøderne under den Babyloniske landflygtighet De føler sig som fremmed folk i fremmed land.

Her kan indvendes, at dette let vil ta farve av *bekjendelseschauvinisme*, og derfor er forkastelig og fordømmelig. At det smaker formeget av Jerusalem *eller* Garisim. Hertil er at svare, at de kristne *nationers* tid vist endnu ikke er forbi, og at vi gjør vel i at bevare vor kristne nationale eiendommelighet. Og fremforalt, at det synes et tap for os og neppe nogen vinding for kristenheten om den indsats, som blev gjort ved reformationen av 1517, skulde gaa tapt. Vi tjener baade vort folk og Guds rike bedst ved at forbli lutheranere, og tør just som saadanne bedst være med paa at virkeliggjøre bønnen: «Komme dit rike.»

I denne bane om end paa *reikanten*, ligger ogsaa det vaaknende arbeide for vore kirkebygningers gjenreisning. Dette maa ikke forgjæves kalde paa presternes initiativ og kraft. Ligger det end paa *yttersiden* vil det dog faa sin store betydning netop som ledd i dette at vedlikeholde *forbindelseslinjerne bakover*, saa ikke vort folk religiøst seet kommer til

at hvirvle om som en plante uten rot, skiftende plass eftersom vindstøtene kommer.

Det kan vel ikke negtes, at der i det sidste er kommet en parvenytone over kristenlivets foreteelser hos os, litet tiltalende og litet værdig et folk med gammel kristelig kultur.

Nytt, nytt, nytt, — indtil det ekstravagante. Noget i samme smag som naar vore bønder for en slik og ingenting har avhændet sine gamle, ærværdige familiesmykker forat kjøpe igjen lettalmende pluschstole og nips fra byerne. Lad os f. eks. bare tænke paa, at de falskt smægtende eller let trippende engelske sange holder paa at fortrænge vore gamle herlige salmer! Undertiden kan man gaa med en beklemmende følelse av, at det vilde være ønskværdig og nødvendig at gjøre sig en sviptur over til England—Amerika forat holde sig à jour, — som dameskrædderne i sin branche til Paris.

Gjenreisningen av vore kirkebygninger, det gamle kirkeinventar, vil støtte *traditionsfølelsen*, slegtsfølelsen. Og dette er overordentlig vigtig. Lad det være mindre vakkert meget av det, som støves frem oppe paa kirkelofterne. Det faar ikke hjælpe. Frem i koret med det! *Hovedsaken er at det er gammelt.* At det er de henfarne slegters tale til dem som kommer. At man kan føle med engang man stiger over terskelen: her har slegt efter slegt gaaet ut og ind og bøiet knæ for ham, som er igaar og idag den samme. Det er jevngodt med mangen præken bare at *sætte sig ned* i en saadan kirke. Og det bedste av alt: det lukker trommehinderne saa godt for de mange skrikende røster ute paa torvene, og man gaar dem mere uanfægtet forbi.

Derfor *trænger* nu vort folk det gamle kirkeinventar, og de maa faa det! — jeg hadde nær sagt: selv om vi skal fabrikere det.

Men fremforalt trænger de Luther. Og ham har vi heldigvis komplet, saa vi slipper at fabrikere.

Han har rigtignok sittet et aarstid paa Wartburg. Men naar det blir altfor urolig i Wittenberg, vil han gjerne komme igjen og tale «Zwickauprofeterne» tilrette.

Forresten vil han i det hele virke som det salte havsprøit i de lumre fjorde.

Det er noget saa dypt og freidig og friskt og kjernesundt

over hele manden. Som nu dette med den urkraftige betoning av at *pligtopfyldelsen, av hvad art den være vil,* er den rette tjeneste for Gud. At piken med sin feiekost kan dyrke Gud likesaa godt som munken i sin celle. — Det vilde rense luften, om denne egte kristelige og egte lutherske tanke kunde bli sterkt og kraftig akcentueret.

Som den katolske kirke ensidig ledet ind i munkecellen, og der saa den egentlige og rette tjeneste for Gud, saaledes synes nu den aktive kristendom hos os at lede ensidig ind i missionen og prækevirksomheten, og der og der alene at se den egentlige og rette tjeneste for Vorherre. Troskapen i den almindelige kaldspligt blir av underordnet værd. Al kraft likesom samler sig om missionen, den indre og den ytre. Men de almindelige *samfundspligter?* Kjendes de synderlig bedre av kristenfolket end av de erklærede fritænkere? Hvad er her gjort fra det bekjendende kristenfolks side, som gaar ut over, hvad alle andre har gjort? Og spørges der ikke med rette nu under det forfærdelige europæiske blodbad: hvad har kirken gjort forat hindre krigen? Hvad har kirken gjort for *fredssaken?*

Vi blir svaret skyldig. Vi har kun at bøie os i skam og syndserkjendelse.

Og hvad har kirken gjort til løsningen av de trykkende sociale spørsmaal? Hvor er kirkens indsats?

Vi staar igjen noksaa blottet for svar. Ti de spredte tilløp er saa smaa, at de er lite værdt at nævne.

Øinene har været noksaa lukket, fordi alt som blev gudsgrepet uvilkaarlig styrtet ind i missionen, som det før reformationen styrtet ind i munkecellen. Der, og kun der, hadde de følelsen av virkelig at gjøre en tjeneste i Herrens tempel.

Evangelisk-luthersk tankegang klart og tydelig fremholdt fra de kirkelige arbeideres side i ord og gjerning skulde kunne utrette noget her, og kirken derved gro fastere og tættere ind i folkelivet. Alle tænkende og rettænkende mennesker vilde faa en sterkere kjensle av dens nødvendighet og kjende den som noget uundværlig og velsignelsesrigt for folkelegemet.

Og med dette vie og sande syn paa Gud og verden, paa det kristelige og det humane, at kristenpligten falder sammen

med menneskepligten, at «den bedste kristen er den bedste soldat,» vil kirken bedre og bedre indforlive sig i det *nationale* eller om man heller vil: indforlive i sig det nationale og ha fremtidshaap om at bli en kraftig *national evangelisk-luthersk kirke.* Bæreren av national kristelig kultur.

Norges *folk,* et Guds folk! det er det vi vil. Vi kunde ogsaa forme det slik: *Norge* for Kristus.

Vi arbeider med og regner med den synlige kirke og tror og vet at den usynlige, Herrens sande troende, som Guds aand lever og virker i den. Men vi drømmer ikke om, hverken at bestemme den eller organisere den.

Gud signe Norges land og Norges kirke! *Give Gud, at kirken maa faa lykke til at leve helt med i folkets historie og kjæmpende liv.*

Boye Holt.

VORE FÆDRES OMVENDELSE

i anledning av *Fredrik Paasche:* Kristendom og Kvad, en studie i norrøn middelalder.

Vore hedenske fædres overgang til kristendommen er i det sidste aarstid blevet belyst fra tre forskjellige sider av nordiske videnskabsmænd. Først kom *dr. Vilhelm Grønbechs* lille skrift: «Religionsskiftet i norden», dernæst *dr. I. P. Jacobsens* «Manes», der ganske vist særligt handler om sydeuropæiske forhold, men derigjennem belyser hele problemet og endelig *Fredrik Paasche's* «Kristendom og kvad», en studie i norrøn middelalder. Kristiania. Aschehoug. 1914.

De tre bøger supplerer hinanden som om det var en aftalt turnering. Grønbech og Jacobsen deler standpunkt men har forskjellige omraader; med Paasche deler Grønbech omraade men ikke mening.

Det første standpunkt vil hævde, at naar hele riger eller folkestammer gaar over til en religion som kristendommen, saa medfører dette ikke nogen gennemgribende forandring i folkets egentlige masse, ja selv ikke hos det, man kunde kalde «bedre folk»: deres karakter, deres meninger og sædvaner bliver for en stor del de samme; den indre habitus, et folk har erhvervet under sin dannelsesproces og under tilpasningen til sine omgivelser, omformes ikke af en kultusforandring, selv om denne medfører en anden «tro», d. v. s. en ny gudelære og verdenslære, ja tildels et nyt følelsesliv. Selv om et folk skifter verdensauskuelse — kunde det udtrykkes — skifter det vanskeligt livsanskuelse, end mindre livsvaner. En saadan forandring foregaar kun hos et faatal af gennemarbeidede og frigjorte personligheder, som da i reglen tildrager sig historikerens opmærksomhed saa stærkt, at han glemmer den øvrige, langt større del af befolkningen.

For almuens vedkommende har man længe vidst, at noget saadant var forholdet. Siden Grimms tid har den saakaldte

folklorisme paavist de rester af hedenskab, ja den karakter af hedenskab, som navnlig bestaar i landbefolkningens sæder og skikke, dens overtro og anskuelser; men fremskridtet der er gjort med de nye undersøgelser er, at man er gaaet et trin højere op og har undersøgt mere borgerlige, ja endog mere toneangivende lag af befolkningerne.

Jacobsen har særlig henledt opmærksomheden paa den dødekult (gravkult), der trods officielle forbud og afskaffelser holdt sig i den sydeuropæiske, særlig i den romerske borgerstand længe efter kristendommens indførelse. Gennem talrige indskrifter søger han at vise, at disse «godtfolk» stedse bevarede en hedensk opfattelse af døden og et hedensk forhold til de afdøde.

Grønbech har gennem sagastudier søgt at vise, hvor lidt kristendommen greb ind i de første kristne generationer i norden. Han hævder, at religionsskiftet ganske vist i de fleste tilfælde var en resolut overgang til den nye kultus og den nye gud, forsaavidt som man vendte gammel kultus og de forrige guder ryggen og traadte over i samlet flok, familievis eller landskabsvis. Men de forestillinger, folk gjorde sig om den nye gud, Krist, var ikke væsentlig forskjellige fra dem der herskede i deres hedenskabs bedre former: de ventede, kun med en ny fortrøstning og i højere grad, den samme beskyttelse, trivsel, sejr, «fred», det samme værn imod død og djævle og hinsidige rædsler, som Thor eller Frøi før havde kunnet skænke dem, men ikke længer var i stand til at yde. De havde erfaring for, at Kristus var stærkere og kunde — og vilde — udrette mere.

At der paa denne stamme podedes mangen kristelig blomstergren, der ogsaa bar frugt, er dermed ikke nægtet; men blikket rettes mod den type, der var herskende i de slægter, sagaerne melder om, og som kommer tilsyne gennem handlinger og ytringer i det faktiske og daglige liv.

Begge paastande har været bestridt af videnskabelige kritikere: Jacobsens af professor *A. B. Drachmann* i «Nordisk Tidsskrift» 1914 s. 231 f., som forekaster ham vilkaarlighed i brugen af hans indskriftsmateriale og henholder sig til dødedyrkelsens principielle og officielle afskaffelse; Grønbechs af departementschef *Arup* i «Historisk tidsskrift» (8 Rk. V. 106 f).

der navnlig anlægger en kronologisk kritik og mener, at Grønbech har anbragt sene og omdigtede beretninger i missionstidens sammenhæng; men han overser derved, at de forhold, vi her har at gjore med, er af typologisk art og forholder sig temmelig ligegyldig til det enkelte tidspunkt (saaledes som de fleste forhold i religionshistorien og paa folklorismens enemærker); og han oversaa tillige at Grønbech i anmærkningsapparatet i sit store værk («Vor folkeæt i oldtiden») paa forhaand har imødegaaet og afvist de vigtigste af denne kritiks indvendinger.

Fredrik Paasche har straks i indledningen af sit skrift givet en mening tilkende, der saa tydelig som mulig gaar i motsat retning.

«I kristendommens indførelse — hvis tid selvfølgelig ikke er afsluttet med sin kortvarige missionstid — ser jeg for det første et *kultskifte*: med alle sine organer fæster den katolske kirke bo hos os, og uten væsentlige afslag hos geistligheten, uten væsentlige svigtninger hos folket, bøjes de norrøne lande ind under fælleskatolsk sed og skik. Dernæst betegner norrøn kristendom et *etisk skifte*: av slegtled efter slegtled krævet kirken de gode gjerninger, og det er ikke vanskelig at finde norrøne kristne, hvor høvdingesindet hviler i en like sikker kristelig etik som hos den europæiske katolicismes helte — heller ikke mangler de norrøne lande vidnesbyrd om evne til ekstatisk livsforsagelse. Under denne etik ligger endelig et *tros-skifte*, en virkelig længsel efter Kristus og hans efterfølgelse».

Skal man prøve dette resultat, maa man først erindre at det er bygget paa det, som titelen tilkendegiver: den kristendom, der findes i *kvadene*, i den kristelige, i de allerfleste tilfælde præstelige, digtning. Dette materiale er meget forskjelligt fra de af Jacobsen undersøgte populære kultskikke og personlige indskrifter og de af Grønbech meddelte sagnberetninger fra det praktiske liv.

Imidlertid er Paasches undersøgelser ikke foranlediget af de to temmelig samtidige danske skrifter. Den tager stilling til andre tidligere undersøgelser af den norrøne kristelige

digtning, mod hvis standpunkt forfatteren føler sig kaldet til at rette indsigelse. Særligt gælder dette *Edv. Bulls*: Folk og kirke i middelalderen (1912) med dens tilbøjelighed til at frakende den islandske kristelige digtning karakteren af personlig fromhed eller kristelig overbevisning. Ogsaa *Vigfusson* kom i sin tid til et lignende resultat, idet han erklærede denne digtning for ganske blottet for inspiration.

Saa yderlige standpunkter fremkalder naturligt deres motsætning, og Fredrik Paasche har med kækhed taget handsken op. Det giver altid energi i en undersøgelse at den retter sig mod bestemte punkter, som den har mistænkt, og forsaavidt er baaret af en vis vilje. Og naar denne vilje gaar ud paa at redde den ældste nordiske kirkes kristelige indhold, kan man heller ikke paa forhaand nægte den sin sympati. Men metodisk bliver det altid en betænkelig sag at bringe undersøgelsens gang i for nær berøring med det personlige ønske og gøre dette til mere end en *working hypothesis*. De anførte indledningsord giver os i virkeligheden ikke blot de resultater, forfatteren mener at have faat, men tillige hvad han har ønsket at naa. Og hele bogen vidner om at han bygger paa en «Stellungnahme» mere end paa en «Fragestellung».

Der kunde derfor være grund til i en kritik af forfatterens arbeidsmaade særlig at fremdrage de *problemer*, der naturligt frembyder sig ved en historisk undersøgelse af denne digtning.

Spørgsmaalet, som først og fremst maa rejses ved en fremstilling efter kvadene, er dette: Afspejler denne digtning det faktiske trosliv blandt de omvendte, eller afspejler det blot omvendernes bestræbelser og idealer?

Der er neppe tvivl om, at det første kun i meget ringe grad kan være tilfældet. Noget indblik i privatlivet giver disse kvad kun sjældent. I de faa fremtrædende tilfælde, hvor vi har en digtning af lægmænd for os, som Kolbein Tumeson, Markus Skjeggeson og et par andre, finder forfatteren ikke nogen nævneværdig forskel mellem de verdslige skaldes kvad og de gejstlige drapaer. Idet han fremhæver denne identitet med polemisk styrke, godtgør han derved

mod sin vilje — skjaldenes afhængighed eller endogsaa imitation af den præstelige tonart. Iøvrigt vilde en lille indsigelse her være paa sin plads: Kolbeins kvad *Heyrðu himna smiðr* gør virkelig, som Bull har bemærket, et andet og mere personligt indtryk end de præstelige digtninger og hører til de punkter, hvor man kjender kristelig grebethed hos den enkelte person.

Den aldeles overveiende del af disse digte er imidlertid skrevne af *geistlige* mænd fra missionskirkens og den senere tid; og her bliver da spørgsmaalet igen: bærer disse digte præg af nogen original fromhed, fra hvilken man kan slutte til et paa en gang virkeligt og ejendommeligt kristenliv, der levedes af dem og deres omgivelser? Eller er de væsentlig at betragte som gjenklange af datidens katolske præstedigtning?

Dette sidste indrømmer forfatteren dels i almindelighed i bogens begyndelse og slutning, dels ved adskillige leiligheder, hvor han taler om europæiske strømninger, latinske forbilleder og lignende. Men paa den anden side søger han dog at fastholde digtenes personlige karakter og deres vidnesbyrd om virkelig omvendelse og inderlig oplevelse.

Men paa dette punkt, som for forfatteren er hovedpunktet, er det kun sjældent lykkedes ham at godtgøre sin paastand. Han henviser ofte til digtenes jeg-form og psychologiske vendinger uden at oplyse om, at alt dette var konventionelt i den Bernhardinske digtning, og at problemet først ligger i, om denne paa disse punkter har været umiddelbart forbillede eller ej.

Vi maa i de allerfleste tilfælde nøjes med hans forsikring, at her er følelse, grebethed, ægte kristelighed, religiøs kraft. I Leiðarvisan's katene af middelalderlig overtro, om himmelbreve og søndagsjerntegn, om alt hvad der er sket paa en søndag fra englenes skabelse til pinsesøndag, finder han «et digt af betydelig religiøs kraft. Forkyndelsen af søndagens hellige værdighet virker varm og egte».

Et højdepunkt af «religiøs kraft» og indre selvstændighet» (side 131) finder han i passionsdigtet Liknarbrant («naadens vej»), hvis traditionelle ophobning af skønord over Kristi kors, (som han selv indrømmer «hører det katolske Europa til») for ham er udtryk for «den varmeste tilbedelse» (side 129)

og hvis ligesaa traditionelle gennemgang af alle passionsstadier ganske vist har kunstneriske fortrin, som forfatteren da fremhæver som udtryk for religiøs stemning. Er der noget religiøst i at give hvert af passionsmomenterne et grelt stavrimsprædikat: høj er klangen af hammeren, hvasse er naglerne, hvast er spydet, store er saarene, vaat er Marias kind, saart er hendes hjærte, bitter er frelserens død, bestænkt med blod er frelserens pinselstræ (side 138). Det kalder forf. underbygget med dyb følsomhet»; — jeg kalder det middelalderteknik i den malede træskærerstil.

«Harmsol», der strofe for strofe er en versificeret skriftestols-agende, og som naturligvis derfor handler om anger og bod, gør et sterkt personligt indtryk paa forf. Digtets «botfærdighet har sin grund dybt i hjærtets hemmelige uro. Den dag idag virker kvadet nært, levende, varmt i sin hvilesøkende Krist-tro, adelig i sin trang til hjærtets renhet, til den gode samvittigheds fred» (side 111). At digtet er kraftigt og godt og at det indeholder momenter i den her antydede retning vil ingen nægte, men opgaven er at undersøge hvad der i saa henseende skyldes de traditionelle forbilleder og paa hvilke bestemte punkter vi har den personlige nyskabelse og den «norrøne» karakter.

Det er denne opgave forf. aldrig løser, ja ikke engang stiller sig. Han fortæller os, — eller indrømmer *en passant*, at der er (mest latinske) forbilleder og at de er omformede med ofte personlig og nordisk ejendommelighed, men han viser os ikke de to dele, saa at vi selv kan se det. Heller ikke de tyske forbilleder, Hartmann von Aue samt andre som forf. kun løseligt berører (side 115) driver han frem til sammenligning, skønt imitationen er paatagelig.

Ligesaa lærerig imitationen er under historisk synspunkt, ligesaa interessante er afvigelserne; men skønt forf. er ivrig for at fremstille den norrøne kristendom, er han i mærkelig grad lidet opmærksom paa, i hvilken grad disse afvigende træk er «norrøne». Den anden undersøgelse, han ikke har gjort, er hvorvidt de mange kristeligt anvendte og kristeligt lydende udtryk er af hedensk oprindelse og kunde rumme en hedensk mening bag den kristelige form.

Naar Kristus f. ex. kaldes «mændenes forliger» (*drengja*

sættir) er forfatteren glad ved at kunne henvise til apostelen Johannes formaning om at elske hverandre; men i det nordiske fejdesamfund betyder dette noget andet og bestemtere, og naar Krist bestandig kaldes «fredsgiveren» *(friðar veitir)* saa skulde vi dog ikke afspises med bibelens «fredsfyrste», men have at vide, hvilket grundbegreb i nordisk samfundsliv og moral der er rørt ved med ordet *friðr*, og at der ogsaa var aser, som havde fredsgiverens bestilling, først og fremmest Frøi, til hvem der blotedes for «aar og fred».

Overhodet burde de prædikater, der tillægges Krist og Gud — og disse to, er navnlig i ældre tid den samme, idet det opfattedes saaledes, at Krist var den Gud, der var indført istedenfor aserne — disse prædikater skulde undersøges hvert for sig i forhold til asalæren, før man fastslog deres karakter i den norrøne kristendom. Det er let nok at sige (side 106) at Leiðarvisen er opfyldt af «Guds lov». Men det vi skal vide, er om den *fjolviss aflamestr* o. s. v., «som gir folkene alt gott og øker menneskenes lykke», adskiller sig væsentlig fra det højere asabegreb Ogsaa ordet «lykke» er jo et grundbegreb fra hedentiden, hvis kristelige bærekraft skulde paavises.

I digtene er der jo særdeles meget, der giver os den gamle tids udtryk og stil. Forf. har rigtigt gjort opmærksom paa, at dette ikke betyder meget; man maa jo digte med de ord, man har, selv om det tidt tager sig lovlig hedensk ud. Men den stærke Eddakarakter og Valhalstone, som digtene af og til antager, er dog ikke helt uskyldige; thi de *idealer*, der udtrykkes her, har mere karakter af det gamle end af det nye. Men forf er stadig tilbøjelig til at læse kristendom ud af alt hvad der staar, og han gaar i bogens slutning saa vidt, at han kan tage et saa haandgribelig sammenstykket og interpoleret cyklus som *solarljod* (solsangen) med dens blanding af sene legender og himmel- og helvedvisioner à la Dante med gamle moralvers à la Havamál og eskatologi à la Voluspá, helt og fuldt til indtægt for en ovenikøbet sen kristendom. Hvis forf. ikke kan «finde, at Solarljod en eneste gang skifter tone», saa kunde det ligge nær at spørge, i hvilke tilfælde han da mener at der foreligger litterære kombinationer.

De skiftende dogmatiske standpunkter og strømninger,

som fra den almindelige europæiske katolicisme bevæger den norrøna, har han derimot gjort meget godt rede for, og navnlig forskellen mellem hvad man kunde kalde Gregor den stores og Gregor den 7des katolicisme i norden er gjort indlysende. En kort karakteristik side 40 giver et fortrinligt billede af missionstidens kristendom. Men dette stemmer ved dets ringe maal af virkelig kristelighed og dets nære tilslutning til asatidens religiositet (kun navnet Krist og realiteten helvede er her det nye) ganske med de resultater om den første omvendelse, som Grønbech kom til.

Som helhed maa det siges med tak til forf. at han har givet en saa saglig og redelig, saa omfattende og let overskuelig fremstilling af disse digtes indhold og afgørende momenter, at han i høj grad har banet vejen for deres forstaaelse. At denne forstaaelse ofte maa gaa i anden retning end han selv har ønsket, vil maaske overraske ham; men man kan ikke sige, at hans ønske har øvet indflydelse paa selve stoffet, han byder. Han har trohjærtig givet det som det er, og trohjærtig tydet det ud fra sine indtryk og sin begeistring.

For begge dele fortjener han respekt. Et standpunkt som føres igjennem, vil altid betyde et skridt fremad i diskussionen. Og en bog der er skrevet med varme og handler om noget godt, kan man altid have godt af at læse.

Edv. Lehmann.

VI MED, OG DE «UTEN FÆDRELAND».

Ogsaa i disse tider er der nogen som sier at de ikke har noget fædreland, fordi de er eiendomsløse, og som i nationalfølelse og fædrelandskjærlighet ser indbildte stemninger, fordi det de knytter sig til — nationalitet og fædreland — ingen realitet har, men hører hjemme i digtets og fantasiens verden. Ubi bene, ibi patria — hvor jeg kan leve trygt og godt, der hører jeg hjemme, der er mit fædreland.

Fra andet hold lyder der mange uttryk for harme over denne tankegang. De som huser den, fremstilles som forvorpne mennesker, og overfor tydelige og sterke ytringer av et slikt syn paa nationalfølelsens værd kaldes der paa skarpe midler.

Den maate at møte den «fædrelandsløse agitation» paa er imidlertid efter mit skjøn baade urigtig og uklok. Det er ikke harme disse tanker og deres forkyndelse først og fremst skulde vække tillive hos os; det er ganske andre følelser som burde fremkaldes av det faktum at fædrelandsløshetens talsmænd vinder tilhængere.

De tar feil de folk som mener at nationalitet og fædreland ingenting er. De er tvertimot virkelighetsværdier av den mest utvilsomme og avgjorte art. Vi er ved mangfoldige sterke baand knyttet til det land som er vort, og til det folkelegeme som vi er lemmer paa. Talen om en folkeindividualitet, en nationens sjæl, indebærer en realitet som det ikke uten skjæbnesvangre følger gaar an at overse.

Vi vet at Wergeland har ret: «Kom hvorsomhelst, og Norge skal dig i sin Favn husvale». Der er for os nordmænd en anden hvile, en anden sindets «husvalelse» i norsk natur end der er i fremmed. Det er ikke fordi norsk natur *i sig selv* har fortrin fremfor alle andre lands; det vilde være taapelig at paastaa noget slikt. Men det er fordi vi føler at vi hører hjemme der — passer ind der — jeg vil ikke paata mig at si hvorfor eller hvorledes.

Og som det er med naturen, slik er det med det som skyldes menneskenes arbeide. Jeg tænker paa vore byer, vore ofte utskjeldte smaa og store smaabyer. Det kan godt hænde at det er sandt at gatene er skidnere, reguleringen uhensigtsmæssigere, husene hæsligere end i de fleste andre kulturlands byer. Men det faar ikke hjælpe, «det er nu allikevel vort», og den som har været ute og er kommet hjem til Norge igjen, han vil gaa og se og se paa alt dette som skal være saa stygt, og *nyde* det, og slet ikke lægge merke til at det er meget mindre vakkert end det han netop har set derute. Det vil ikke falde ham ind at tænke paa om det er vakkert eller ikke; han vet bare at det er hans.

Saaledes med alt det som vi kalder norsk kultur. La den være ufærdig og umoden og fuld av uforlikte motsætninger og usikker og fersk — la den overhodet ha alle de mangler som vi saa ofte hører at den har, og som vi ikke saa sjelden ser — det er nu i den *vi* hører hjemme, det er den vi selv ved vort arbeide holder paa at bygge op. Den er os kjær.

I den norske kirke er der strid og splid, ofte om smaatrier som knapt er en venskabelig diskussion værd engang. Der er snæversyn, og der er slovhet, og der er meget andet som er galt. — Og ute finder vi ofte mere av vidsyn, mere av kraft, mere av mange andre fortrin ogsaa. — Men allikevel — vi hører ikke helt hjemme i de fremmede kirkesamfund: Er vi i deres kirkehus, finder vi mere at beundre end at bli glad i. Hører vi deres prædikanter, læser vi deres religiøse bøker, ja vist finder vi meget at lære, mange værdifulde impulser; men det hele har dog noget fjernt over sig — og vi vender tilbake til vore hjemlige former og hviler ut i dem.

Det norske sprog er i kaos. Vi slaas om det som ellers samler nationerne. Der er uro og gjæring og Babels taarn hvor der skulde være rolig, harmonisk utvikling og samarbeide. To sprogformer kalder sig norske; mellemformenes mængde kan ikke tælles. Hver fugl synger med sit nebb, og de fleste synger noksaa falsk.

Og dog, naar vi en stund glemmer at slaas med hverandre og at forarge os over hverandre, saa merker vi at det er *vort* alt sammen, baade riksmaal og landsmaal og alle

mellemformene med. Vi kan glæde os over stil og skjønhet og færdig fasthet i fremmede sprog. Men vi længes allikevel altid efter den hjemlige tone i vort eget, den tone som klinger sterk hos Aasen som hos Wergeland, hos Kielland som hos Garborg, i Kristiansand som paa Søndmør.

Vi hører sammen vi norske. Jeg vil ikke paata mig at avgjøre *hvad nationalitet er*. Det er vel til slut noget som ikke kan uttrykkes i ord, Men at det er en realitet, det vet jeg. Og jeg vet ogsaa at det er en realitet av saa stor en værdi at det vil være ret at gaa i blodig krig for at verge den dersom den trues. Nationaliteten «tør ikke sælges for Guld eller for Fred eller for Livet, ligesaalidt som det enkelte Menneske for disse Ting tør sælge sin Sjæl», sier Jonas Lie i 1863, og det ord har gyldighet den dag idag.

Det nationale liv maa i den høieste nød verges ogsaa ved krig. Professor Ording har sikkert uret naar han i sin værdifulde artikel «Militia Christi» i Norsk Kirkeblad nr. 41 for 1914 uttaler: «Vilde nogen si at man kan gjøre krigens gjerning ogsaa med et moralsk sindelag — med sympati (?) og kjærlighet (?) til fienden — da var vel det et temmelig luftig tankeeksperiment».

Blir Norge angrepet som Belgien blev det, da vil mange av os med Gud i sind og i Jesu navn gripe til vaaben for at verge værdier som er større end vort eget jordiske liv, og større end de menneskers jordiske liv som vi kommer til at dræpe. Vi vil føle det som kristenpligt her at ofre vor egen og vor families timelige velfærd, ja at være med paa at ødelægge andre menneskers timelige velfærd, at være med paa at dræpe mange enkelte for at redde folkets liv.

At det at være med paa at ta andres liv for den kristne, og overhodet for det moralske menneske, dypest set er et større offer end det at gi sit eget, er klart. Men med et «moralsk sindelag», med «kjærlighet til fienden» kan han gjøre det.

En far kan berøve sit barn goder, volde det smerte, og dog holde inderlig av det. En dommer kan frata en forbryder friheten, og dog tænke paa ham med dyp sympati og medynk. Skulde jeg saa ikke kunne nære kjærlighet til den fiendtlige soldat jeg er nødt til at dræpe eller saare? Selv om jeg be-

røver ham livet, er det dog bare et endelig gode jeg tar fra ham; vi tror paa værdier bakom døden; de værdier kan jeg ganske rigtig ikke forsøke paa at berøve nogen og dog bevare et moralsk sindelag.

Det ligger utenfor hensigten med denne artikel at undersøke om der gives situationer da et folk i *offervilje* og i større formaals tjeneste bør gi avkald paa at verge sin nationale selvstændighet med magt, og prøve at realisere sit nationale liv i trællekaar, saaledes som vi vet at det kan ske. Jeg tror der kan gives situationer da en slik selvhengivelse er rigtig, saa vist som der i det private liv vil findes tilfælde da det er kjærlighetens pligt at la uretten beholde den utvortes triumf, at vende det venstre kind til voldsmanden som har slaat os paa det høire.

Naar slikt sker i kjærlighet og sterk offervilje, ikke i sløv og likeglad materialisme, da vokser personligheten — den enkeltes som folkets — mere paa det end paa noget andet.

Men saa vist som det er et misbruk av Jesu ord i Bergprækenen at gjøre en almen retsregel av dem i det private liv, saa vist vilde det være et misbruk at gjøre noget lignende i forholdet nationerne imellem, og er det ofte enkeltmands *pligt* at verge sin ret naar den angripes, saa gjælder det samme nationen.

Men nu de som ikke synes der er noget at verge, fordi de i al den megen tale om nationalitet og fædreland ikke ser andet end snak uten indhold — hvordan skal vi stille os til dem?

Vi skal først være opmerksomme paa at de folk er fattige: en stor rigdom som vi andre har, eksisterer ikke for dem; ialfald tror de at den ikke eksisterer for dem. De fleste av dem er nu vel sterkere bundet til folket og landet end de selv har anelse om. Men *bevisst* eier de ialfald ikke den store aandelige værdi som nationalfølelsen er.

Nu er det vel saa at det ofte er et menneskes egen skyld naar det ikke har magtet at tilegne sig aandsværdier som andre regner for sine største skatte. Men for dem som selv har disse skatte, burde det ikke ligge nærmest at reflektere over de andres egen skyld. Det burde ligge meget nærmere at spørre: hvilken skyld har *vi* i at andre ikke har faat

øinene op for de værdier det her gjælder? hvorledes har vi utnyttet værdiene, naar der er saa mange som ikke ser dem? Det burde ligge nærmere, og det vilde være meget frugtbarere.

I snart 1 000 aar har evangeliet været forkyndt her i landet; fra generation til generation har kristne fortalt at det rikeste menneskeliv er at finde i Kristi samfund. Og dog har der inden alle generationer været mange som har vist dette liv fra sig og ikke har set nogen værdi der. Det var en tid skik at bruke haarde ord mot dem; det er mere og mere gaat av bruk. Det nytter ikke det mindste; man tvinger ikke værdier ind paa folk med haarde ord. Og skjønt vi endnu ser at mange selv er skyld i at Kristi evangeliums lys ikke faar skinne for dem, har vi saa nok med at tænke paa at vi selv ofte staar Kristus i lyset, og vi føler ordet om at «Guds navn for eders skyld spottes blandt hedningene» rettet til os.

Det nytter ikke at ville tvinge værdier ind paa folk med haarde ord eller med magt — det gjælder nationale værdier saavelsom religiøse. Her som der støter man folk bort istedenfor at vinde dem. Derfor er fængsel og mulkt kvaksalvermidler, skadelige, ikke uskyldige kvaksalvermidler mot «fædrelandsløs agitation» i vore dage, som baal og brand var det mot vantro og kjettersk propaganda i henfarne tider. Derfor er borgerpressens torden-artikler likesaa virkningsløse naar det gjælder at vække fædrelandskjærlighet, som kristelige taleres svovelprækener altid har været det naar det har gjældt at vinde mennesker for Kristus.

Det er mulig at det i kritiske tider som disse er nødvendig at bruke ekstraordinære midler mot forsvarets fiender, og at den kongelige resolution i høst var berettiget. Og det er utvilsomt rigtig at den som bryter istykker statens geværer, faar sin straf, især naar han bakefter erklærer at han ikke mente noget med det eller endog gjorde det i forsvarsvenlighet. Men saasnart arbeidet for at beskytte forsvaret faar om bare utseendet av at ville undertrykke *meninger* eller *paatvinge* folk værdier, gjør det skade istedenfor gagn for den sak det vil tjene. Tvang og straf vil paa disse

omraader altid være nødhjælp, som der bare under store betænkeligheter kan gripes til.

Der er andre midler som er mere tiltalende, og som i længden vil vise sig at være ganske anderledes virksomme. Det er midler som vi har i vor haand at bruke, alle vi som mener at fædreland og nationalitet er os en umistelig værdi.

Følelsen av at høre til i et land og høre sammen med et folk er noget naturgivet. Denne naturgivne nationalfølelse kan ikke endnu kaldes fædrelandskjærlighet. Til kjærligheten hører der mere, fremfor alt offervilje og selvfornegtelse.

Og nu spør jeg: er det underlig at fædrelandskjærligheten spottes blandt de fædrelandsløse, naar vi ser hvordan mange av dem som taler om fædrelandet som det dyreste de har, bærer sig ad naar samtidig fædrelandet og deres eget jeg er i virkelig eller indbildt fare? Det var ikke bare de «fædrelandsløse» som i de første augustdage ifjor tapte baade hode og hjerte, og gav nationen og fædrelandet en god dag dersom bare de selv og deres nærmeste kunde bli mat og penge-berget nogen maaneder fremover. Og det er fremfor alt ikke de «fædrelandsløse» som har spekulert i krisen — det har de simpelthen ikke hat anledning til. Jeg mener ikke at uttale at vor handelsstand som saadan har utnyttet fædrelandets vanskelige stilling og andres uforstand og nød til egen fordel; det har den ganske vist ikke. Men der er neppe nogen som vil negte at mange enkeltmænd har gjort det, saa mange at det ikke gaar an at overse det som betydningsløst. Mon saa de folk derfor føler sig uberettiget til at synge «Ja vi elsker» eller holde en 17de-mai-tale for vort «dyrebare fædreland»?

Men den egoisme som i krisetiden har vist sig i sin nøkenhet, den findes der ogsaa ellers saa meget av bak de mange fagre ord om fædrelandssind og almenaand.

Der er mange mennesker som lider nød iblandt os. Vi har for længe siden lært at det litet nytter at staa — selv mæt og tilfreds og velklædt — og tale til sultne og frysende og fillete mennesker om Guds kjærlighet og himlens herlighet. Den kristelige forkyndelse maa være likesaa meget gjerning som præken; ellers naar den ikke frem.

Men saa nytter det heller ikke naar den som selv har sit lune hjem og sin gode mat og sin andel i alle kulturens goder, sier til dem som ikke har noget av alt dette: «Dere skulde skamme dere, naar dere ikke skjønner at fædrelandet er noget meget mere end eiendom og materielt velvære. Ser dere ikke skogen og sjøen og fjeldene? Har dere ikke de samme historiske minder som vi alle? Er dere ikke led av folkeorganismen, vaier ikke flagget ogsaa for dere?» Det nytter ikke at tale slik, naar de som der tales til, ikke faar en sterk og umiddelbar fornemmelse av at fædrelandet ogsaa for dem som taler, er mere end eiendom og materielt velvære.

Men en sterk og umiddelbar fornemmelse av det faar de ikke gjennem de vakreste ord, men bare gjennem handling. Vi maa vise at det er fuldt alvor at vi vil dele kulturgoderne med dem som har litet av dem, selv om følgen skulde bli at vi selv fik noget mindre. Det nytter med andre ord ikke at tale nationalfølelsens sak uten at være villig til at gaa med paa vidtgaaende sociale reformer (jeg er nødt til at bruke uttrykket, skjønt det synes at virke som en rød klut paa mange i disse dage), som har til hensigt at gjøre kaarene lysere for de mange, men som naturligvis ogsaa maa gjøre skattene større for de faa. Naar velstaaende borgere er villige til at betale saa store skatter at det gjør betydelig skaar i deres eget materielle velvære, da kan borgerstanden som saadan med kraft og virkning tale fædrelandskjærlighetens sak for «de fædrelandsløse».

La være at arbeidet for sociale fremskridt maa hvile nu, saalænge branden staar paa derute og naar som helst kan komme til at fænge ogsaa hos os. Men ett er sikkert: det arbeide er av likesaa stor patriotisk værdi, og har dypest set likesaa meget at si for landets vern, som det direkte forsvars-arbeide. Vil vi i længden bevare vort folks uavhængighet, maa vi ogsaa ville de ofre som kræves paa begge disse omraader.

Der er en foreteelse av en helt anden art som er skikket til at stille fædrelandskjærligheten hos mange av dem som synger dens pris, i et temmelig tvilsomt lys.

eller som ialfald gir grund til at tvile paa dens dybde og egthet.

Det er egte norsk — den sætning vil vi alle ha hørt mange ganger. Den lyder ikke gjerne i stolt glæde naar nordmænd viser sine bedste egenskaper. Den lyder heller naar der slurves eller jaskes eller knusles eller somles. Og den ledsages gjerne av et skuldertræk, ofte ogsaa av et noksaa tilfreds smil, som om den talende selv dog Gud ske lov hørte til en ganske anden race end de slurvende, jaskende, knuslende og somlende «egte nordmænd».

Jeg mener ikke at det er tegn paa manglende dybde og egthet i fædrelandskjærligheten at en nordmand kritiserer nordmænds feil. Tvert imot. Henrik Wergeland sparte ikke paa kritikken. Men han saa feilen i kjærlighetens, ikke i indignationens belysning — for at bruke et uttryk hentet fra en avisartikel av Jonas Lie.

Vi kan godt kritisere dem vi er glade i og føler os i slegt med, kritisere dem og dermed ogsaa os selv endog meget skarpt. Men føler vi os selv som et led av det folk vi kritiserer, da burde vi ikke kunne slænge ut — selvtilfreds og med et skuldertræk — letkjøpte bemerkninger om det «egte norske» i denne eller hin sørgelige foreteelse — uten at merke at vi enten selv rammes av kritikken eller ogsaa sætter os selv utenfor de «egte nordmænds» kreds. Den belysning vi da ser vore nationalfeil i — ja den er ikke engang indignationens.

La mig tilsidst nævne endnu noget som vidner om en betænkelig brist i vor fædrelandskjærlighet, en brist som er blit avdækket i den kritiske høst vi netop har gjennemlevet. Jeg sigter til det tilsyneladende planmæssige og systematiske arbeide som paa mange hold har været drevet for at nedsætte tilliden til dem som styrer os.

Heller ikke her mener jeg at enhver kritik er av det onde. De styrende har sikkert begaat feil; det kan vanskelig anderledes være. Og saglig og aapen kritik, som den er blit øvet fra flere hold, er næsten altid et gode, selv i vanskelige tider.

Men ved siden av denne saglige kritik har vi været vidner til et helt felttog av stiklerier og smaapirk; vi har

ogsaa hos mænd av hvem man kunde ha ret til at vente mere — set en smaalighet i valg av angrepsmidler og angrepsgrundlag som likefrem har gjort ondt.

Vi har oplevet at partiene har kjeklet om hvem der bærer hovedskylden for fortidens forsømmelser, istedenfor sammen at arbeide med øieblikkets opgaver.

Vi kan ikke tænke os slik færd diktert av fædrelandskjærlighet. Her staar vi atter overfor foreteelser som gjør det naturlig at «fædrelandskjærligheten spottes av de fædrelandsløse». Men i den sak faar det være fremtiden forbeholdt at uttale dommen over de enkelte.

Kanske vi i de sidste maaneder kunde ha lært litt bedre end før at heller ikke fædrelandet er det nok at elske bare «med ord eller med tunge».

Ogsaa her gjælder det at elske i «gjerning og sandhet». Bare den kjærlighet fortjener kjærlighetens navn, og bare den er levende og forplantningsdygtig.

Henrik Seip.

Det har været mig en glæde at bli kjendt med denne bok. Den betyder et interessant tiltak av ny art hos os.

Den praktiske teologi staar overfor svære, tildels nye og litet paaagtede opgaver i vore dage. Nye tider og situationer skaper jo nødvendig nye opgaver ved siden av de gamle. Og det er et glædelig tegn paa liv og initiativ ogsaa hos os at netop *yngre* teologer i det sidste har slaat til lyd for de nye krav paa den praktiske teologis omraade. Jeg minder om de interessante prakt. teol. artikler som i de sidste par aar har staat i Norsk Kirkeblad.

Hvad pastor Brekke nu kan lægge frem i denne »prestenes aarbok for 1914» gir os lov til at tro, at der virkelig findes adskillig sans for prakt. teol studium blandt vore prester. Og ikke bare interesse og sans, men ogsaa *evne* til at ta fat i opgaverne med aapent syn for hvad det er som *nu* særlig trænges. Uten tvil maa man da i første række tænke paa hjælp til utdypet forstaaelse av det *folkemillieu* og de *menighetskaar* vi har at arbeide ut fra i prestegjerningen Vi maa drive *«Kirchenkundestudium»* ganske anderledes end vi har gjort hittil Med klart syn for at det maa til, og efter saa vidt mulig sikker og frugtbringende metode Saadant studium fører igjen helt naturlig til nye, tidsbetingede undersøkelser ut fra prestegjerningen i det hele, først og fremst med sigte paa *forkyndelsen.*

Netop naar det gjælder det slags undersøkelser betyder Brekkes Aarbok et virkelig *løfterikt tiltak* «Kirchenkundestudiet» -- av forskjellig art — er repræsentert av mænd som *J. Gleditsch* (en høist interessant liten studie over *Kristianiareligiøsitet!*), Th Gunnarson, M. Hertzberg, G Skagestad og Anton J. Fridrichsen. Biskop Støylen har et litet indledningsstykke. Johs. Johnson er repræsentert ved et par foredrag «vækkelseskristendom og opdragelseskristendom», og J. Riddervold har en homiletisk studie: «De sidste ting» i vor forkyndelse. Prof. Johan Meyer bidrar med en artikel om ældre prestegaarde i Norge, og utgiveren og O. Iversen anmelder utenlandsk praktisk-teologisk og skandinavisk religiøs literatur. Endelig faar vi kirkelig statistik, og utsigt over det sidste femaars kirkelige lovgivning.

Det er i sandhet meget for pengene!

Emnene er særdeles skjønsomt valgt, med aapent syn baade for *alsidighet* og *aktualitet.* Og forfatternes navne er et sikkert vidnesbyrd om hvordan utgiverne har formaadd at skape et verk som ikke bærer nogetslags *partimerke*, men som er skikket til at fremhjælpe det «samspil mellem teologiske retninger», som vi nu i første række ønsker at se praktiske utslag av. Jeg ønsker utgiveren til lykke med det smukke resultat, og jeg siger til alle dannede, kirkelig religiøst interesserte mennesker iblandt os: *Skaf Dem denne aarboken! De vil ikke angre paa det!*

Norsk religionshistorisk literatur.

Anmeldt av *Andreas Fleischer.*

Wilhelm Schencke: **Da kristendommen blev skabt. — Sider av urkristendommen i lys fra religionshistorien.** Gyldendalske 1914. 206 sider.

Karl Vold: **Forløsningsidéer og forløsningsmidler i den gammeltestamentlige religion, undersøkt i religionshistorisk sammenhæng.** Grøndahl & søn 1914. 256 sider.

Det ser ut til at de norske bidrag til den nyere religionsvidenskabelige forskning skal bli rikeligere og betydeligere, end vore bidrag til den egentlige teologi har været. Nu har vi vor landsmand Brede Kristensen som *Tieles* efterfølger i den vigtige post som professor i religionshistorie i Leyden, *vor* professor Wilhelm Schencke har allerede leveret flere værdifulde bøker, og møter nu op med en ny bok «Da kristendommen blev skabt», og pastor Karl Vold, som ogsaa tidligere har utgit flere religionshistoriske bøker og traktater, utgav nu til jul en større ny religionshistorisk studie «Forløsningsidéer og forløsningsmidler i den gammeltestamentlige religion».

Av disse to verker utmerker *Wilhelm Schenckes* bok sig, — som alt hvad Schencke har skrevet —, ved en glimrende og fængslende fremstilling. Her er ingen overlæsselse med detaljer, — som delvis hos Nathan Søderblom —, eller nogen overflodig dekoration med lærd apparat — som hos Karl Vold; men de religiøse hovedtankers utformning hos de forskjellige oldtidsfolk og deres indbyrdes sammenhæng hos jøder, grækere og babyloniere etc. fremstilles levende og anskuelig.

At mange av kristendommens grundtanker kan paavises baade i den sen-jodiske literatur og i de ældre babyloniske og ægyptiske religioner, bør da heller ikke gjøre noget skaar i vor tro paa kristendommens guddommelighet; ti (med dr. Schenckes egne ord): «Man vil aldrig kunne se bort fra, at kristendommen *efter sit inderste væsen er orginal, er en ny skapelse.* — — Og det har jo sin forklaring deri, at kristendommen, hvor mange tilløp og tilsig den end kan ha faat underveis, dog har sin *kilde* ene og alene i *hans* person, som har stiftet den.» Og videre: «vi erkjender, at det fælles som ligger til grund for disse (hedenske) sakramentale handlinger — — det er utvilsomt det dypeste og ædleste som religionernes historie, kristendommens indbefattet, kjender: længselen, hungeren og tørsten efter fuldt og helt samfund med «Gud».

Men boken skjæmmes en del ved Schenckes overdrevne lyst til at være moderne . Saaledes virker det litet tiltalende, at religionens gjenstand og formaal — Gud — maa sættes i gaaseøine!

Paa side 33 erklærer dr. Schencke meget avfeiende: At disse beretninger (om skabelsen, om paradis, om urfædrene, om syndfloden) ikke er blit Israel tildel gjennem nogen «aabenbaring», derom behøves der nu sikkert ikke længer at spildes ord.» Men disse beretninger dannet dog ogsaa en væsentlig del av den profetiske religions indhold, og om *profeterne* — som om *Jesus* — indrømmer dr. Schencke side 34, at der hos dem sprudlet en livets kilde, saa at man hos dem staar foran en livets hemmelighet, som ingen religionsforskning kan raade.» Og paa side 179 indrømmer dr. Schencke selv om Paulus' oplevelse utenfor Damaskus: Hvorfor ikke kalde det en «aabenbaring — naar man bare ikke dermed fraskriver sig retten til efter evne at søke den historiske og psykologiske forklaring?»

Dette vil visselig ingen negte den ærlige forsker. Paa side 45 fraskriver dr. Schencke uten videre apostelen Johannes Johannesevangeliet og lægger dette til den periode, da kristendommen «helleniseredes». Men side 39 citerer han selv den glimrende fortælling i Joh. 4 som det mest karakteristiske for Jesus selv.

Dr. Schencke vilde gjøre vel i at efterligne sin store samtidige erkebiskop Søderblom i ikke at ville være mer «moderne», end hans dype religiøse forstaaelse *tillater* ham at være.

Karl Vold er nu ikke *stilist* som Wilhelm Schencke. Selve *titelen* er klodset, — man kunde fristes til at tro, boken er en lærebok i fødselsvidenskap, hvis man ikke la merke til undertitelen «i den gammeltestamentlige religion». Citeringen av alle de assyriske tekster med latinske bokstaver virker jo ogsaa bare ærgrende paa læseren, likesom behandlingen av den assyr. babyloniske religion er altfor bred (1/3 av boken). Men naar det gjælder selve *saken*, faar man indtryk av, at Karl Vold er en særdeles grundig, samvittighetsfuld og ærlig forsker, og mindre dogmatisk end dr. Schencke er i sin iver efter at være moderne.

Karl Vold gir en meget utførlig fremstilling av babylonernes og syd- og vestsemiternes syndsopfatning og sonemidler, og er fuldt opmerksom paa likheterne og berøringspunkterne i det gamle testamente. Men ved selve den utførlige citering efterpaa av det gamle testamentes egne ord om synd og soning og sonemidler gir han det sterkeste indtryk av, at *aanden* og *tonen* her dog er en helt *anden*. Grundforskjellen kan opsummeres derhen, at hos de andre oldtidsfolk var ulykker og straffedomme *dæmoners* verk, og det gjaldt derfor ogsaa at forsone eller at utdrive dæmonerne.

Men i Gl test. blev det gjennemført, at det var selve *Jahvehs* verk, og *ham* gjaldt det derfor ogsaa om at forsone. Og Jahveh *lar sig* da ogsaa forsone. Han er ikke blot den tordnende Sinai-gud, men ogsaa livgiveren og lægen. Overfor Baudissin, — i «Adonis og Esmun», — hævder derfor Karl Vold vistnok med rette, at «de barmhjertige, velsignende, frelsende og lægende træk i gudsbilledet ved siden av de ophøiede og strenge har hat sin plass allerede i den mosaiske tro».

Med sin store arbeidsomhet og flid og sin videnskabelige iver vil utvilsomt Karl Vold drive det vidt, særlig naar han mere lærer *koncentrationens* kunst.

Notiser.

Fredsopropets norske tekst.

Ärade herr redaktør!

Samtidigt med att jag betygar min tacksamhet och mitt intresse för Eder artikel i sista numret om det evangeliska kyrkliga fredsuppropet, ber jag att få vördsamt meddela, att den norska texten är (fransett den uppenbara olyckshändelsen med en omkastad bokstav i femtonde raden och i fjärde raden *dybe* i st. för *dype*, som var rätt i korrekturet) till ord, stavning och skrivsätt i varje bokstav identisk med den text, som stod att läsa i Morgenbladet fredag morgon den 27 november. I en del av de norska tidningar, som jag för ändamålet anskaffade, förekom liten begynnelsebokstav och något olika stavning.

Detta må anses vara en småsak. För mig är det inte så. Det är synnerligen önskvärt att Nordens länder icke minst i kyrkligt hänseende lära bättre känna varandra. For Kirke og Kultur gör härutinnan ett välsignat arbete Till inbördes bekantskap hör äfven förtrogenhet med språken och noggrannhet, när vi citera varandra.

Eder med utmärkt aktning
Nathan Söderblom.

Uppsala, tredje efter Trettondedag, 1915.

Ingen Brandes-klik.

Hr. redaktør!

I en «introduction» til forrige nummer av «For kirke og kultur» bemerker De i en særdeles venlig ment notis, at jeg «har som kritikker optraadt hvasst overfor den Brandes'ske klik i Norge». Det er saa misvisende at jeg kan ikke la det staa uimotsagt. Jeg er en urokkelig beundrer av Georg Brandes og hans gjerning. Nogen klik som smykker sig med Brandes's navn herhjemme er mig ganske ukjendt. Og om en eller anden stjæler hans kappe, faar de vel ikke derfor

hans sind og hjerte. De kritikkere jeg av og til kan ha tørnet sammen med har tilhort forskjellige leire — ikke mindst den som med stor flid og taapelighet til enhver tid har angrepet Georg Brandes.

Kristiania 20de januar 1915.

Deres ærbødige
Kristian Elster.

Jeg tænkte paa hr. Elsters optræden bl. a overfor *Carl Nærup* ved forskjellige leiligheter. Saaledes paa det han skrev i januarheftet av «For kirke og kultur» 1913:

«Hr. *Carl Nærup* kjæmpet utrættelig og med stor dygtighet for sin samtids forfattere; der var tilstede en kunstnerisk samfølelse, og han gav forfatterne deres plads i publikums bevissthet. En anden side av saken er at jeg personlig har den opfatning at Carl Nærups kritiske virksomhet nærmest blev en ulykke for de forfattere han kjæmpet for. Hans litteræære synskreds var forunderlig snever; han elsket den psykologiske, saakaldte tendensfri kjærlighetsroman som vi fik indført fra Frankrike, og som egentlig var vore forfattere uendelig fjern. Enhver viken ut fra dette spor var Nærup en helligbrøde. Følgen var at det kulds forfattere misbrukte sine evner til at frembringe en række bøker hvorav de fleste er glemt, og nu gjør hele 90-aarenes aandsliv blot og bart indtryk av et tapt slag . . . . Den engang saa udmerkede kritikkers virksomhet er nu skrumpet ind til en bedsk hævden av en døende aandsretning.»

Og om en anden kritikker, *Einar Skavlan*, siger hr. Elster i samme artikkel, at »han staar den danske aandsretning, slik denne visner i «Politiken», langt nærmere end nogen norsk.»

Det er ganske sikkert misvisende at kalde folk som Nærup og Skavlan for «brandesianere» i den betydning at de har Brandes's sind og hjerte. Men 90-aarenes nu visnede aandsliv som de unegtelig — sammen med nogen andre skrivechampioner — repræsenterer, har vel netop hjemme i den kreds som, i likhet med Politiken, *sogner* til Brandes?

At hr. Kristian Elster har optraadt hvasst overfor denne retning var det unodig at fortælle norske læsere. Introduktionen var skrevet for de nye *danske* abonnenter. Og overfor dem kan det endnu her være grund til en anden oplysning: at det i Norge mer end i Danmark er ikke saa faa som skiller mellem Brandes's eget arbeide og den klik der som hr. Elster siger har laant hans kappe. At føle sig i taknemlighets-

gjæld til litteraturfortolkeren Brandes kan derfor godt forenes med en hvass optræden overfor den retning som i regelen annekterer ham.

At denne retning ikke har nogen fremtid, men i desto sterkere grad en fortid, har hr. Kristian Elster djærvt pekt paa. Han gjør ogsaa klart dens unorske drag og fremhæver det dansk-franske. Saa kan gjerne uttrykket en «Brandes'sk klik i Norge» forsvinde — som et omen for selve den klik der var tænkt paa.. *E. B.-J.*

Fredrik Böök

som i dette hefte første gang skriver i «For Kirke og Kultur», var en av de tre «vidsynte kritikkere» som blev præsenteret i en artikel oktober 1912. «At gjøre bekjendtskap med Böök er som at føle en vaagnende tid paa pulsen. Man faar et bølgeslag, hvis kraft og fart overrasker, og man kjender en varme som ikke tidligere var passabel for kritikkere.» Böök har en del venner i Norge som er til fest med ham hver gang han utgir en ny bok. Det burde bli fler som deltok for fremtiden. For eks. naar Böök i næste maaned gir ut nogen «*Essayer och Kritiker*», hvor artikelen om Kriget och Kulturen skal staa i spidsen. Dette essay er holdt som foredrag for studenterne i Lund og Uppsala og har i Danmark av *Harald Nielsen* været ført frem som motlæg overfor professor Fr. Weiss's tale om «Idealernes sammenbrud», den som blev omtalt i vort januarhefte.

Docent Böök er ellers nylig flyttet fra Lund til Stockholm, hvor han indtar en efter nordiske forhold enestaaende stilling som kritiker ved «Svenska Dagbladet».

Der er altid en bris om hans navn, og vi hilser ham her velkommen baade som repræsentant for en ny kritisk retning og som borger av det nye svenske aandsliv som vi ønsker at hente impulser fra.

E. B.-J.

Marsheftets svenske bidrag vil bli erkebiskop *Söderbloms*: «Betraktelser vid Dr. Sam. Fries's jordfästning.»

Thv. Klaveness.

In memoriam.

Stjernelys naar det finder vei
klart og sterkt mellem graner, —
saadant lys fra det høie mig
tanken om ham fremmaner.

Noget som spør — med alt det har
i sig av magt og længsel.
Noget som vil — vil himmelsvar!
Videre utsyn altid tar,
netop paa trass av stængsel.

Rank er granen, og ung i top,
staar som paa vagt i landet!
Agter ei stort hvem som holder trop,
gaar i høiden og skyter knop,
staar saa med løftet pande.

Himmelsvaret i stjerneskin
møtte dig fra det høie. —
Grant vi kjendte det strømmet ind,
himmellyset, i mandens sind,
fæstet sig i hans øie.

Grant vi kjendte, du visste dig
trygt imot lys at vandre.
Lukket for jordens skjønhet ei,
fandt saa din Gud ad frigjort vei, —
tolket ham for os andre.

Grant vi merket du hadde set
ham som os Faderen sendte.
Han som har sagt: Min bør er let,
tok ogsaa din da du blev træt,
himmeriks lys dig tændte!

Tak for modet! og tak for alt
du paa din kampvei gav os.
Hørt du blev naar som mest det gjaldt,
skyggen du kastet, lang den faldt,
helt til du blev tat fra os.

Stjernelys, naar det finder vei
klart og sterkt mellem graner —
lys fra Gud, som vi skuer ei,
men i vort indre aner —,
saadant lys fra det høie mig
stilt du i kveld fremmaner.

18de februar 1915.

Bretteville Jensen.

Kand. teol.

Thorvald Klaveness' plads i den norske kirke.

Enhver religion, saaledes ogsaa kristendommen vil søke at danne organisation og antar dermed samfundsmæssig, kirkelig form. Gjennem denne utvortes skikkelse blir den indre oplevelse klarlagt for en større kreds og søker indgang hos andre, hvor den endnu ikke findes.

Det kristne religionssamfund er av mere aandelig art end de fleste, det har sin tankemæssige skikkelse i dogmer og et æstetisk-historisk uttryk i Kristus og ritual. Men allikevel kan der ogsaa i denne vor religion opstaa spænding eller endog motsætning mellem kirken og den virkelige religion. De fastlagte former faar med tiden en viss selvstændighet likeoverfor den personlige inderlighet, og derfor har de protestantiske kirker optat i sin kultus *forkyndelsen,* der med en viss grad av frihet bevæger sig frem og tilbake mellem den logiske og æstetiske form paa den ene side og det virkelige i øieblikket eksisterende religiøse liv paa den anden. Men imellem det ene og det andet blir der ofte en kløft som er skjæbnesvanger for kirken. Det hænder da at

sjælen fryser i sammenkomstens hus og trækker sig tilbake i mystikens lønkamre eller i den lille floks særpakt med frelseren. Begge disse ting har fundet sted hos os, særlig tydelig dengang romantiken avløstes av realismens aandsstrømning. Romantiken stod for det meste i nær berøring med kirkelig kristendom, den fyldte gudstjenesterne med sterke æstetiske følelser, man gjenoptok ældre gudstjenesteformer av større æstetisk værdi end dem man før hadde. Kirkesalmen fødtes paany og selv dogmets logiske bygning reistes igjen paa følelsens grund med de gamle gothiske konstruktioner med taarn og spir som i fordums tid.

Men saa kom den sterke realistiske bevægelse. Den var ikke særlig kristelig, den spurgte kun efter *virkelighet*. Efter virkelighet blev der spurgt ogsaa i religionens verden. Overalt i kristenheten spurgtes der efter den kristelige religions virkelighet, men kanske ingensteds ivrigere end her hos os. Vort folkelige lynne har et anlæg i den retning som altid har hat sin virkning paa religiøsiteten hos os. Desuten var kristendommen endnu vel ved magt hos os, dengang støtet kom, der fandtes ikke saameget av stille kritisk selvopløsning under paavirkning av nye strømninger som i de fleste andre kirker og endelig brugte den nye aandsbølge av naturlige grunde længere tid før dens hoivande seg ind mellem holmer og skjær paa vor kyst. Sammenstøtet mellem kirken og virkelighetskravet blev hvast hos os, fordi den kirkelige kristendom følte s som fuld virkelighet i mange kredse.

Først trak man sig da tilbake paa det personlige vidnesbyrd om sin religions virkelighet og J. C. Heuch blev ordfører; han er den første umiddelbare refleksbevægelse hos kirken likeoverfor virkelighetskravet. Han overtok den hele kirkelighet og kunde gjøre det, fordi kirkeligheten endnu var sterk og sund hos os. Christopher Bruun krævet omvendelse av kirken forat den i *virkeligheten* kunde blive, hvad den

lærte og sang om. Gustav Jensen forsøkte at knytte den nye tid til den gamle religion ved hjælp av de evighetsforbindelser sjælen finder gjennem den æstetiske mysticisme. Fr. Petersen forsøkte tilknytning til den virkelige religiøsitet som fandtes i de vaktes kredse og paa lignende veie vandret oprindelig *Thv. Klaveness.* Han stod forøvrig i sine yngre aar nærmest ved J. C. Heuch og kan regnes med i hine dages umiddelbare reaktionsbevægelse. Blandt andet finder vi ham som redaktør av «Fædrelandet» sammen med Peter Hærem i 1868—76. Begge «Fædrelandet»s redaktører skilte sig imidlertid ut fra J. C. Heuchs retning ved sin holdning til lægprædikanternes forkyndelse, Klaveness blev *lavkirkelig* og som saadan redaktør av «Luthr. Kirketidende» 1877—83.

Skillet mellem høi- og lavkirkelig var dengang meget dypt. Det berettes, at Klaveness i sin tid blev vraket som ansøker til bestyrerstillingen ved det praktisk-teologiske seminar, fordi han var for avgjort lavkirkelig, i hvert fald var han tilhænger av lægprædikanternes ret til at forkynde evangelium. Der aabenbarer sig i denne hans holdning den sans for *forkyndelsens* betydning i den kirkelige kultus som aldrig forlot ham. Hvem har talt om forkyndelsen og troet stort om forkyndelsens opgaver som han? Endnu paa det sidste beskjæftigede han sig med at utgi sine senere prækener, sine «nye prækener» som nu holder paa at komme ut. Og han saa allerede dengang den kirkelige betydning av forkyndelsen: den hindrer kirken fra at skyte op i tankemæssig dogmeutformning og virkelighets fjern æstetik, den tvinger ved sin frihet kirken til at tjene den virkelige religiøsitet.

Lavkirkelig blev han paa grund av sin tro paa det frie ord. Og likesom sin frænde og ven J. J. Jansen fandt han i de vakte kredse en utvilsomt *virkelig* og *haandgripelig* kristelig religiøsitet.

Om dem begge gjælder ogsaa at deres egen religiøsitet

laa saa nær op til den som fandtes i de vaktes kredse, at de kunde gaa sammen med dem. Især gjælder dette om den sterkt psykologisk interesserte Jansen, hvis *hverdagsprækener* avmerker en seier for den realistiske psykologi paa religionens omraade. Men ogsaa Klaveness vedblev bestandig at nyde en viss respekt inden disse kredse. Selv paa den tid han var som mest utskreken som vranglærer — eller «evangelieforkorter», selv da ventet de stadig at Klaveness skulde «rettirere». De hadde følelsen av, at han igrunden hørte dem til, og det bedste ved de bedste av dem var ogsaa et blivende karaktermerke hos ham; han hadde bestandig det religiøse alvor, som kommer av at religionen er virkelighet og Guds-forholdet har fuld realitet.

Imidlertid tillot netop denne hans virkelighetssans ham ikke at blive i deres leir. Det som drev ham ut av den var en stigende fornemmelse av forskjellen mellem det hans daværende forkyndelse dreiet sig om og det *virkelige* liv, en følelse der tilslut koncentrerte sig i den tanke at han i sin prædikantvirksomhet ikke hadde git nogetsomhelst til en stor, maaske den største, største del av sine tilhørere. Og hermed var Klaveness inde paa den vei som blev hans fremfor nogen andens. Han bekjæmper overalt avstanden mellem den kirkelige form og den religiøse virkelighet som han selv levet i og som hans tid levet i. Ogsaa andre hadde syn for den avstand som fandtes, men hos de fleste av dem virket det at de trak sig undda kirken. De kritiserte undertiden sig selv og fandt sin egen religiøse standard for lav for kirken. Og undertiden kritiserte de kirken ut fra sin religiøse maalestok og fandt den for liten for kristendommen. Men i begge tilfælde trak de sig undda kirken. Klaveness derimot følte sig bestandig ett med kirken. Hans livs interesse laa i at faa *kirken* gjort til et mere praktisk redskap og sandt uttryk for kristendom end den var og er. Der kunde vel stundom

i den tid han blev værst behandlet gaa igjennem ham en tanke om at han likesaagodt kunde vende kirken ryggen. Men mere end en fristelse og det ikke nogen særlig sterk fristelse blev det ham ikke, de inderste rottrevler i ham hængte fast ved kirken.

Netop derfor hadde han mot og kjærlighet til at ta kraftig fat først og fremst paa hovedsaken, forkyndelsen. Men ogsaa forstaaelsen av bibelen og religionsundervisningen syntes han laa for fjernt fra virkeligheten. Han saa at den gamle inspirationslære i virkeligheten var avløst av et kunstig, mangetydig og sentimentalt væsen og forsøkte at ruske op i tingene væsentlig i praktisk interesse. Han tilegnet sig en realhistorisk bibelforstaaelse, hvor Bernhard Weiss' forfatterskap synes at ha været ham til megen hjælp. Hans stilling til forskjellige av de spørsmaal som var oppe faldt forøvrigt væsentlig sammen med de anskuelser som var gjældende inden det grundtvigske mellemparti. Større indvirkning fik han paa religionsundervisningen, hvor hans bibellære og øvrige lærebøker en tid lang hadde en stor virkning. Men av størst betydning blev hans arbeide med forkyndelsen. Hvor utallige gange han her har stillet op krav og idealer, og hvor ivrig og kraftig han arbeidede med at stille disse krav til sig selv og forsøke at leve op til sine idealer! Enten han spurgte hvad presterne skulde være til eller han krævet aandsfyldt forkyndelse, enten han optraadte som profet eller som praktisk pædagog, saa var der ett maal som stod for ham, en præken uten fraser, uten sentimentalitet, uten virkelighetsfjern konstruktion — men i livsnært personlig alvor og derfor ledsaget av effektivitet. Og med dette krav er han naaet noksaa langt, ikke i retning av omfattende prækenteorier heller ikke ved at danne skole, saaledes som J. C. Heuch og J. J. Jansen, men ved stadig at paakalde opmerksomheten for prækenens vitale betydning i vor kirke og ved at øke troen

paa dens værdi og ved at reise det sunkne mot hos dem som beskjæftiger sig med prækenens opgaver.

Han krævet navnlig en virkelighetstro præken; dens avhængighet av det historiske stof og av æstetisk liturgiske hensyn brød han sig ikke meget om, men des mere om dens overensstemmelse med virkeligheten. Helt kan den ikke komme til at bli realistisk. Selv den mest utprægede realistiske nutidspræken maa indeholde momenter som stiger op over det reale, ti der ligger i selve religionens væsen et livspunkt, en kime til oververdslighet. Der kommer et øieblik, da vingerne spændes til flugt. Dette moment savnes heller ikke i Klaveness' forkyndelse, men det stod under saa streng tugt av virkeligheten at der var dem som følte et savn til den side, likesom de i hans klare formbevidste stil savnet det dunkle uttryk for det uutsigelige.

Med kritiken av forkyndelsen følger naturlig ogsaa kritik av dogmet, for Klaveness' vedkommende navnlig av forsoningsdogmet. Denne hans kritik var ikke radikal, ogsaa paa dette omraade bevæget han sig indenfor den ældre grundtvigianismes grænser. Men naar Klaveness' kritik vakte saameget mere opsigt, var det fordi den var saameget mere virkningsfuld end de flestes, den rammet mere end dette dogme, den rammet igrunden det adækvate i ethvert forsøk paa logisk gjengivelse av det oververdslige. Dog var det ikke tilfældig at hans kritik skar ind paa dette punkt. Det gamle forsoningsdogme stod der tilsynelatende gjenopreist efter oplysningstidens kritik, men det undgik ikke Klaveness' skarpe blik at det kun var tilsynelatende. Alleslags elementer av pietistisk og herrnhutisk art hadde i virkeligheten undergravet dets stilling i kirken, det var mere baaret oppe av sentimentalitet end av virkelig religiøsitet, det var blit en virkelighetsfjern metafysisk overbygning til pietismens saliggjørelses-orden og til den følelsesmættede svømmen i synds- og naadesfølelser.

Igrunden var hans stilling her den samme som H. N. Hauges likeoverfor herrnhutismen. Jeg gjentar: hans kritik var ikke radikal kirkelig set. Den var kun et nøkternt opgjør med virkeligheten.

I slutten av 80-aarene kom han i nærmere forhold til Christopher Bruun, som ved denne tid opgav sin reserverte holdning likeoverfor kirken og traadte i dens tjeneste som prest. Sammen grundla de «For Kirke og Kultur» og sammen redigerte de dette tidsskrift i mange aar. Hvad der førte dem sammen var fælles tilslutning til den grundtvigske retning og fælles kritik over mangler ved den kirke, de begge elskede. Personlig satte de hinanden bestandig høit, men de var i hele sin indre holdning noksaa forskjellig. *Kirke og kultur* kaldte de sit fælles tidsskrift, men hverken ved det ene eller det andet av titelens ord tænkte de ganske det samme. Bruuns kirkeidealer var væsentlig romantiske, de omfatter den dag idag den fri kirke i den frie stat, de har ogsaa en romantisk tilsætning av respekt for katolicismen og sakramentmysteriet. «Jeg har tvilet paa kristendommen i sin helhet», skrev han engang, «men under forutsætning av kristendommens sandhet har jeg ikke tvilet paa den lutherske sakramentlære, fordi den svarer bedst til kristendommens væsen som mysterium». Den yngre kollega Klaveness derimot ser paa kirken med realistisk syn, kirken er kristusfællesskap, og skal være aandsfyldt redskap for Kristi vilje. Det gjælder at gjøre dette redskap saa vel avpasset til sin nutidsgjerning som mulig og dets ords egg saa hvass at den kan bryte verdslighetens haarde skal. Ved *kultur* forstaar Bruun vel nærmest den av helleniske idealer gjennemaandede paa norsk grund omplantede sterke og forsagende personlighetskultur som møter os i «Folkelige grundtanker» og «Jesus som menneske». For Klaveness betyr derimot kultur noget mere moderne, noget i retning av den kultur som den nyere naturvidenskap fører

med sig eller om man vil se den fra indsiden: noget i retning av Bjørnson og Jonas Lie.

Med alle forskjeller gik de som sagt til en tid sammen, og man skal ikke tænke ringe om den *reisning av den kirkelige selvbevidsthet*, som dette foretagende førte med sig. Jeg kan fra de aar mest fortælle om mig selv, jeg bodde dengang i utlandet som sjømandsprest med ret smaa kirkelige forhaabninger og i stor ensomhet. Men «Kirke og Kultur» kom som en appel til kirkelig samfundsvilje, som en fane der pludselig heises paa et halvt nedskudt taarn. Det meldte at kirkens saga endnu ikke er naaet til sidste kapitel. Antagelig har virkningen paa flere av mine samtidige været den samme, mange av os har i taknemlighet fulgt med fremigjennem som en trofast fanevakt selv da, naar tidsskriftet har hat sine svakere perioder.

Fra først av var vistnok Christopher Bruun den sterkeste av de to redaktører. Hans kamp mot pietismen som Klaveness aldrig var helt med paa, satte sit præg paa tidsskriftet. Men efterhaanden blev Klaveness den sterkeste og i den tid, det stod i sin anden blomstring var Klaveness den ledende. Det var i striden om den seksuelle moral. Redaktørernes stilling var paa dette punkt noget forskjellig, uagtet de naturligvis var enige om at bekjæmpe utskeielsen. Klaveness' sædelighetsidealer laa indesluttet i det protestantiske, navnlig luterske ægteskapsideal. Det kan ikke sees at han nogensinde befandt sig utenom dette, mens Bruuns ideal var den ugifte stand (Kristus).

Det viste sig at Klaveness idealer, som de mest virkelighetsnære — og vel ogsaa mest tilvante — hadde en langt sterkere stilling og at hans ord derfor fandt overmaade sterk gjenklang til den ene kant og motsigelse paa den anden. I den utligning mellem virkeligheten og de luthersk-kristelige livsidealer som da fandt sted vil Klaveness' skikkelse for

altid bli staaende i vort minde. Selvfølgelig kan en saadan strid aldrig føres helt til ende, naturmakten og naturviljen reiser sig stedse paanyt. Og altfor let opgives arbeidet med at spænde naturviljen ind i ægteskapets ethiserede samfundsform. Mere kritiske og mindre troende sjæle vil derfor helst trække sig unda en saadan strid og saaledes kom Klaveness til at blive staaende noksaa alene dengang. Han forstod aldrig hvorfor. I den berømte sak om «navns nævnelse» hadde han vel ogsaa begaat en feil, som imidlertid var liten imot det store han hadde for sig. Han stod i en kritisk periode som vidne om ubrudt tro paa virkeligheten og gjennemførbarheten av det kirkelige ægteskapsideal, dette ideal som er det levende, altid paanyt frugtbare spirepunkt for forbindelsen mellem kirken og kulturen.

I 1905 oplostes den gamle redaktion av tidsskriftet. Klaveness hadde oprindelig staat længer tilhøire end Chr. Bruun. Vi har fra riksretstiden et aapent brev til presten Oftedal og et litet skrift om «vantroen og det radikale parti» som viser det. Men ved denne tid var forholdet blit omvendt, idet Christopher Bruun i det væsentlige delte det religiøst-legitimistiske syn paa begivenheterne som fandtes i Sverige, mens Klaveness gik helt ind i den almindelige norske tankegang, hvis utgangspunkt er folkets ret til selvstændigt liv. I dette stykke indtok han ikke nogen særstilling i kirken, som saa ofte ellers. Man har ikke villet være ved at her er skeet nogen forandring med kirken, men der er dog en forandring. I opgivelsen av den religiøse legitimisme slaar den realistiske tankegang igjennem likesom i de *kirkelige lærestridigheter*, som tok fart omtrent paa samme tid.

Kirkelige lærestridigheter hadde man hat før ogsaa. Vistnok hadde overgangen fra oplysningstiden til den romantisk rettroende periode med pietistisk islæt ikke medført synderlig strid her hos os. Overgangen synes at ha fundet sted som

en naturproces. Men mellem de kirkelige og folkelige grundtvigianere og Johnsons disciple stod her i sin tid ganske hidsige kampe, som hadde følelig virkning langt fremover. Motsætningerne var vistnok mildnet, da de nye stridigheter begyndte, men de gamle motsætninger spillet med ind i gruppedannelsen nu ogsaa, ikke mindst fordi Klaveness kom til at spille saa stor rolle i de nye lærestridigheter. Om ham vidste man nemlig, at han var gaat over fra at være Johnsons elev til det grundtvigske syn.

I mellemtiden hadde der været nogen mindre stridigheter. Klaveness selv hadde vakt nogen av dem, som foran nævnt. Jørgen Brochmanns «lov og naade», dr. Otto Jensens bok om «soning og forsoning» hadde mødt motsigelse. Og Fr. Petersen blev stedse mistænkt og undertiden angrepen for manglende rettroenhet. Hans stiftsmøteforedrag om «hvorledes kirken skal møte nutidens vantro» blev i sin tid endog sterkt angrepet for rationalisme eller for rationaliserende uklarhet og det vilde gaat ham meget værre end det gik, hvis han ikke hadde hat saa sterk rygstød som han hadde i mange pietistiske kredse, navnlig blandt de mer radikale pietister fra Skienskanten. I 90-aarene saa det imidlertid en tid lang ut til, at vi skulde bli sparet for lærestridigheter i egentlig forstand. Der fandt sted en stille forskyvning, atter næsten som en naturproces, hvorunder realismens synsmaater litt om senn avløste de ældre. Utjevningen mellem den historisk givne, kirkelig fastlagte fremstilling av kristendommen og den virkelige nutidsreligiøsitet forløp under Gustav Jensens præsidium i det hele harmonisk. De av og til opblussende lærestridigheter blev bedst mulig avdæmpede, og under Jak. Sverdrups styrelse av Kirkedepartementet fik vi 14de februar 1889 en ny alterbok med forsigtig tillempning mellem nyt og gammelt.

Allikevel lot lærestridigheterne sig heller ikke hos os

undgaa i længden. Og da de brøt løs, var der en voldsomhet i fremstøtet som tydelig viste, at en længe opdæmmet elv brøt igjennem. Det kirkelige anatema blev flittig brukt paa lærens omraade, rigtignok med den forskjel, at den anatematiske dom ikke som i gammel tid blev fældt av en kirkelig autoritet, men av kirkefolkets brede lag, hvad der paa to maater dæmpet dommens kraft. For det ene er det under den kirkelige folkesuverænitets synspunkt altid mulig at bryte igjennem de rent formalistiske rettroenhets normer. For det andet fandtes ikke de til synsmaaterne svarende organer, man manglet en kongregationalistisk demokratisk menighetsorganisation, og den borgerlige øvrighets arm var ikke længer at faa til laans, ialfald vilde den gjerne slaa litt skjævt.

Allikevel var stillingen vanskelig. Der krævedes mot og tro paa, at *kirken* tiltrods for hvordan det saa ut paa overflaten, i grunden levet i virkeligheten og ikke i den æstetiske eller logiske overbygning. Og der var ingen der med saa stor personlig vederheftighet bekjendte denne tro som Klaveness. Derfor var der heller ingen som hadde det mot til at ta kampen op som han.

Han kom til at ta den op, uagtet han egentlig ikke var den, som satte den igang. Gnisten kom fra universitetet og fra en dogmatisk formulering av troen som vistnok hadde tilknytningspunkter i Klaveness' syn paa kristendommen, men egentlig ikke var hans. Ogsaa ved universitetet var der foregaat en forskyvning i 90-aarene. De nye professorer, som i rask rækkefølge blev ansatte, var alle den realistiske historieforsknings børn. De blev ogsaa alle mer eller mindre anset for mindre rettroende, men hvad der kunde forefalde av ordskifte førte ikke til noget større opgjør. Den moderne historiske skole er ikke skikket til det, dens særkjende er evnen til at sætte sig ind i alle de forskjellige læreformer og se dem i deres *relative berettigelse*. Uagtet denne relativistiske syns-

maate indeholder et sterkt brudd med rettroenheten, der har sit særkjende i at bedømme andre retninger efter det logiske motsætningsforhold, vil der paa grund av den forskjellige retning, tanken faar, vanskelig opstaa *direkte* lærestrid. Lærestriden opstaar først, naar der ut fra den historiske relativisme skal dannes ny logisk form for troen. Da virker det nye med logikens ubønhørlig samlende og frastøtende magt.

Det faldt i Johannes Ordings lod at gjøre et forsøk i den retning. Han var utrustet dertil med betydelig filosofisk læsning, evne til indtrængende analyse, betydelig intuitiv forstaaelse av religion og skrift samt med tro paa betydningen av adækvat logisk form. Da dette sidste vil sige, at man vælger sine uttryk uten hensyn til hvorledes de forstaaes eller misforstaaes i den givne aandelige atmosfære, blev lærestriden straks akut. Klaveness som følte sig i slegt med den nye historiske teologis aand, og saaledes stod det nye teologiske fakultet nær, blev egentlig altid fremmed for professor Ordings synsmaater. Det viste sig ganske klart i de følgende aars ordskifte. Allikevel forstod han, at han i realitetens og frihetens navn maatte stille sig paa hans side i striden. Den gjaldt i de første aar sakramentlæren og den augsburgske konfession. Navnlig paa det sidste punkt var Klaveness' indlæg i striden klare og mægtige, det var for ham hævet over tvil, at en formalistisk fasthængen ved de gamle logiske formuleringer ikke var tjenlig for kirken. skulde kirkens liv snøres ind i saadanne baand, vilde den fjerne sig fra det *virkelige* liv, fra det religiøse liv i nutiden. Hvad sakramenterne angaar, laa hans hele tankegang som han vel har tilfælles med flertallet i vort kirkefolk, fjern fra sakramentmystiken. Og selv om der hos vort folk som hos ham inderst inde findes et mystisk sjæleøie, saa ser dette øie for klart til at synes om mysteriets gjengivelse i logisk ukræn

kelig sammenhæng, og han var helt med paa den ene side saa længe det gjaldt disse ting.

Snart antok imidlertid lærestridigheterne et videre omfang og gik dypere ind end før. Det nye tilstøt kom fra den teologiske strid i Bergen, hvor navnlig daværende sogneprest Christen Bruun paa den ene side og pastor Karl Konow paa den anden førte ordet. Vi førtes i hurtig rækkefølge gjennem alle de fra utlandet kjendte vanskelige seilløp, og Klaveness kom derunder til at indta en mellemstilling. Paa den ene side holdt han fremdeles, og for bestandig fast paa, at kirken trængte fuld indre aandelig frihet, den kan kun da faa nogensomhelst indvirkning paa det virkelige liv, naar den udelukkende gjør sig gjældende som aandsmagt. Men paa den anden side var han ikke tilsinds at opgi noget av den utvortes historiske virkelighet, som kirken hadde levet i og som han selv var indlevet i. Han fulgte i saa maate fremdeles den udogmatiske eller moderat-grundtvigianske linje i det store og hele, saaledes at hans motsætningsforhold til det nye lærevenstre en tid syntes samlet om forstaaelsen og vurderingen av underet.

Man kunde tro, at han fra denne grundstilling hadde utviklet sig til kirkelig centrumsmand, en mægler mellem motsætningerne. Men baade hans logiske anlæg og hans temperament, desuten ogsaa den stilling, han var kommen ind i ved sit tidligere kirkeliv, hindret ham i at slaa ind paa de veie for læreformuleringens vedkommende. Snarere kan man sige, at det kirkepolitiske arbeide han utførte som formand i den store kirkekommission var av formidlende art.

Denne kirkekommission blev nedsat 1908 og som en direkte følge av lærestridigheterne. Den kirkelige retning, hvis avtagende magt aabenbaret sig i lærestridigheternes art og forløp, hadde alt ved sin første fremkomst i 50-aarene op-

stillet reformkrav, som førte til nedsættelse av den forrige store kirkekommission av 1859. Som enhver kirkelig retning av noget større folkelig bredde og med dertil hørende magtbevidsthet gjorde den krav paa at visse av dens idealer skulde gjennemføres. Det gjaldt allerede dengang menighetsraad, konfirmationsordning, egteskapslovgivning skriftemaal, presteéd og prestens avskedigelse. Og kommissionen som sat sammen like til 1868 utarbeidet desuten forslag til en helhetsforfatning for kirken, der skulde være et *kirkemøte* paa 22 geistlige og 22 lægfolk, og der skulde indkaldes et *forberedende kirkemøte* — alt den gang i det væsentlige som nu. Bare med den forskjel, at det hele dengang var baaret av en ny fremadstræbende bevægelse, mens det dennegang var fremkaldt ved trangen til at fastholde den magt, som begyndte at vakle.

Kommissionens mindretal optok alle disse reformkrav og sigtet desuten enten med engang eller gjennem mellemled paa en fuldstændig utskillelse av kirken fra staten, og søkte at reise de principielle spørsmaal, mens flertallet, hvis ordfører Klaveness blev, nægtet at gaa ind paa dem. Dels ansaa han dette for uvirkelig kirkepolitik og dels saa han vel det uholdbare i at drøfte og forme uttalelser om frikirke i en av den norske statsmyndighet nedsat kommission. Reelt avvisende til reformen stillet han og flertallet sig dog ikke, de bragte i forslag en organisation av enkeltmenigheten, de foreslog indført den danske sikkerhetsventil i valgmenighetsanordningen og de foreslog at gi enkeltmenigheten en viss indflydelse paa prestevalget.

Man tor vel kanske si, at Klaveness her indtok en mæglende stilling; av de gamle reformkrav blev ikke faa foreslaat gjennemførte med nogen tillæg av senere datum og en helt anden tendens i konfirmationens omordning end man hadde tænkt sig da saken blev reist. Konfirmationsordningen er alt

gjennemført, dog er den kun indført i 186 av landets næsten 1000 menigheter, mens 660 endnu har den gamle ordning og 131 en mellemform. Hvor meget av det øvrige der vil bli sat ut i livet er endnu usikkert, men det tør i hvert fald siges, at hans arbeide med disse ting har været av mæglende art. Det passet ogsaa sammen med hans livs gang. I kommissionen av 1908 hadde Klaveness for sig baade sin ungdoms og sin manddoms religiøse idealer. Det passet godt for ham at prøve en utjevning.

Men i virkeligheten var hans religiøse interesse allerede inde paa andre sider, hvor hele denne proces om og imellem kirke og stat har liten betydning. Han var allerede ført ind i den sociale kristendoms tankegang. Blandt andre fortjenester som de saakaldte «møter for frisindet kristendom» har indlagt sig, er ogsaa den, at de har slaat til lyd for den sociale kristendomsretning. Denne retning kan vel mindst føres tilbake til *Eilert Sundts* dage. Men den fik et nyt tilstøt fra utlandet, navnlig fra Tyskland i begyndelsen av 90-aarene. Og da nu møterne for frisindet kristendom blev sat igang midt i lærestridigheternes tid, fik den et nyt fremstøt. Som Klaveness hadde faat disse møter igang og vedblev at være en av de ledende deltagere i disse, saa var han straks med paa denne kristendomsretning, ja blev en av dens entusiaster trods nogen ungdom. Han holdt sig forresten ogsaa her væsentlig indenfor det kirkelige omraade, det vil sige han fremsatte ideer og reiste spørsmaal, men overlot den praktiske utformning til andre. Ogsaa her ledes han foruten av sin tro paa ordets magt av sin sans for realiteter. Det er jo dog vel saa, at den kristelige religion har mer at gjøre med den barmhjertige samaritan end med presten og leviten og større interesse for en samfundsordning som byder mennesket menneskelige kaar, end for spørsmaalet om hvordan den kirkelige magt skal placeres.

Mens kirkeutskillelsens aand har et drag av pessimismen over sig, saa er den sociale kristendom baaret oppe av en lys optimisme. Den tror, at de kristelige livsidealer ikke bare lar sig føre et stykke frem i enkeltmands liv, men ogsaa — ialfald i nogen grad — lar sig omsætte i sociale livsformer, i love og selv i fordelingen av mammon. Ganske vist er her problemer, som trænger til gjennemlysning av alle kritikens søkelys. Og den store verdenskrig, hvis skygger var solformørkelsen i Klaveness' sidste dage, sætter alle vore haab og al vor tro paa social fremgang paa den alvorligste prøve. Men vigtigere end den intellektuelle gjennemlysning er et haapefuldt sind. Og prøvelsen er der kun for at troen skal vinde over den. Derfor vil vi sige, at den bedste arv Klaveness har efterlatt os er den lyse kampberedte tro paa virkeligheten, det vil si paa den magt Vor Herres Jesu Kristi fader har over al virkelighet og paa vor kirkes brukbarhet i denne virkelighets tjeneste.

Klaveness' ydre livsførelse som kirkens tjener var jevn, fra han begyndte som landskapellan i Eidsberg til han endte som sogneprest i Frogner. Til dette sidste embede blev han efter nogen aars tjeneste i en østkantmenighet i Kristiania flyttet av Jakob Sverdrup i 1898, da Frogner typiske westendsogn blev oprettet. Samtidig eller omtrent samtidig fik han St. Olavsordenen. Biskop blev han ikke, uagtet en gjennemlæsning av hvad her er optegnet vil vise hvor stor del av den norske kirkes liv i den sidste mandsalder han har baaret frem. Det kommer vel kanske derav igjen at han, hvis plads i kirken her er søkt fremstillet, var et levende kirkemenneske, for hvem kirkens liv var den luft han indaandede. Det kommer vel kanske ogsaa derav, at hans aand faldt sammen med og fandt sig hjemme i den realismens alder vi har gjennemlevet og at hans utvikling skridt for skridt stemte med grundakkorderne i det virkelige kirkeliv. Han følte sig ofte ensom, men det var ikke baktroppens forladthet, det var høvdingens ensomme syn fremover. Han gik ofte mot strømmen, men for det meste hadde han føling med den dypere understrøm.

Jens Gleditsch.

45 aar.

Klaveness og samfundsmoralen.

«At bringe de kristne i forbindelse med kulturlivet og kulturlivet i forbindelse med kristendommen, saa denne kunde bli den bærende kraft i tiden, blev formaalet for mit livs arbeide.

Man kunde paa forhaand være temmelig sikker paa, at en mand med Klaveness' sterke personlighet og med hans stilling til kirke og teologi maatte komme til at kaste sig ind i kampen om samfundslivet og samfundsmoralen. kampen for

at paatrykke sin samtids kultur kristendommens stempel. Som frisindet teolog og prest vilde han være og opnaadde at bli nutidsmenneskers tolk og veileder; som statskirkemand vilde han paavirke det hele samfund, ikke bare de enkelte sjæle; som den energiske, kampglade, frygtløse personlighet maatte han frem til fronten, hvor der kjæmpedes i dagens strid om dype menneskelige interesser; som manden med den lyse tro paa utvikling og fremskridt, paa det godes seir efter Guds styrelse og med hans hjælp var han ikke den, som med et stille suk over tidens daarlighet kunde sitte rolig hjemme og se paa, at vognen kjørte i grøften; han maatte selv ta et tak for at faa den op igjen.

Hvor nøie hans kamp for samfundsmoral og kristen kultur hang sammen med hele hans personlighet, hans utvikling og kristelige grundsyn, faar man et sterkt indtryk av, naar man læser hans selvbiografiske skisse: «Hvad jeg vilde». Han taler her om, hvorledes Fredrik Petersen lærte ham, at de kristne «skulde gaa med sin tro ind i den tid de levet i, opta dens tanker, arbeide dem sammen med sin tro og gi tiden dem kristelig forklaret tilbake i deres eget sprog.» — «Jeg har,» siger han, «benyttet enhver leilighet til at eftervise, at vor tids som enhver tids kultur ender i last og i livslede og fortvilelse, naar den overlates til sig selv. — Jeg har trods nogen ropt varsko mot tidens mammonisme og usædelighet og løgnagtige skinvæsen. Men mellem kristendommen og tidens kultur har jeg villet bygge bro. Jeg er forvisset om, at de to kan forenes, for de er begge av Gud.

Til en saadan kulturkamp gik Klaveness rustet som faa. Først og sidst med en tryg Gudstro, som aldrig vaklet. Saa med en freidighet og frygtløshet som aldrig tok hensyn til andres dom eller til popularitet eller til byrden ved at staa alene. Videre med sin klare intelligens, sin fremstillingsevne og sin skarpslepne pen. Dertil rustet med et fortrolig

kjendskap til kulturlivets forskjellige sider, til mennesker og livsforhold, til aandslivets produkter i kunst, videnskap og litteratur, til tidens strømninger ute og hjemme. Gjennem sin praktiske virksomhet og gjennem en utstrakt læsning var han efterhaanden naadd frem til at staa fuldt paa høiden av den kultur, som dannet hans slagfelt. Hvilken utstrakt læsning av norsk og fremmed litteratur bærer ikke bare hans anmeldelser og oversigter i «For kirke og kultur» vidnesbyrd om!

Og saa endelig og ikke mindst en del av hans utrustning, som jeg alt har nævnt: hans optimisme, hans syn for det gode i tiden og tro paa fremskridtet og det godes seir. Vi saa det i artikelen «Hvad jeg vilde»; endda klarere kom dette freidige syn frem i artikelen «Vor tid», som stod i 2den aargang av «For kirke og kultur» og artikelen «Det nye aarhundrede» i 7de aargang, artikler som supplerte og yderligere underbygget redaktionens egentlige programartikel i spidsen for 1ste aargang.

Jeg siger «ikke mindst» denne lyse tro. For al erfaring lærer os, hvor litet den sure mistrost formaar at utrette til hjælp mot samfundslivets skader. Den som bare klager over tidernes daarlighet, over det store frafald o. s. v., men savner forstaaelse av og sympati med det gode og værdifulde i tidens stræben, kan ikke vente at øve nogen indflydelse paa denne, men stiller sig selv utenfor tidens kampe og utviklingens strøm. Men Klaveness hørte ikke til dem. Han hadde sangbund for hver ædel tone i tidens store orkester; han protesterte energisk mot at kalde vor tid for det store frafalds tid; han glædet sig over og takket Gud for de merkelige fremskridt i kirke og i borgerligt samfund, i aandens og materiens verden; han erkjendte villig, at meget av det bedste i dette fremskridt og i tidens stræben ikke bare skyldtes «den lille flok»; men at «vi for en betydelig del har det, man kalder verden, at takke for vor hedningemission, vore

diakon- og diakonisseanstalter, vore ungdomsforeninger o. s. v.» Han forsvarte ogsaa tidens videnskap, som i det store og hele «likeoverfor livets store grundspørsmaal stod med dyp erkjendelse av egen avmagt». Og han fremholdt jevnlig det meget sunde og gode, som laa paa bunden hos vor arbeiderbefolkning, og hvorpaa der med haab kunde bygges videre.

Tiden og forholdene førte med sig, at det navnlig blev paa to punkter Klaveness kom til at gripe ind i dagens strid paa samfundslivets omraade: Usædeligheten og kapitalismens mammonsdyrkelse.

Først er det — navnlig i 1890-aarene — bohêmetidens triste arv: de slappe sæder, skilsmisserne, smudslitteraturen, som han reagerte imot. Ingenlunde med nogen sur askese. Det er til ungdommens idealitet og dens krav paa at faa leve livet fuldt og rikt han appellerer. Han kjæmper for hjemmets hellighet og familielivets renhet; han viser slaaende, hvorledes det først og fremst er hustruerne de løse forhold kommer til at gaa ut over; han forsvarer den egte kjærlighet med ret og pligt og ansvar, trofastheten og karakterstyrken likeoverfor den uværdige trældom under drifterne. Stort gny stod der av kampen da han engang i et foredrag nævnte enkelte bestemte navne. Der var og kan være forskjellige meninger, om han herved styrket eller svækket slagets kraft. Selv var han overbevist om, at dette maatte til for at ruske op i samvittigheterne; og det er under enhver omstændighet karakteristisk for hans djærvhet og frygtløshet, hans tilsidesættelse av ethvert hensyn til, hvad kampen kunde bringe ham av personlige ubehageligheter.

Aller skarpest maatte han i denne kamp komme til at tørne sammen med den usædelige litteratur, fordi han i denne

saa en frygtelig fare for samfundets, særlig ungdommens demoralisation. Klarest kommer kanske forskjellen mellem hans og hans motstanderes opfatning av digtningens opgave og ansvar frem i polemiken med Valdemar Vedel, hvor det er selve grundpriciperne, det etiske og det æstetiske livssyn som brytes mot hinanden. Yderligere klargjør Klaveness sin stilling i det foredrag, han i 1902 holdt for ungdommen i en række universitetsbyer: «Hvad skal et lands ungdom kræve av sine digtere?»

De hører til menneskelivets vanskeligste problemer de, som Klaveness i disse og andre lignende indlæg kom ikast med. Det er den gamle og altid like levende motsætning mellem det eksklusive kunstnermotto: *«l'art pour l'art»* og det uutslukkelige almenmenneskelige krav paa, at alle menneskelige evner og kræfter, derunder ogsaa kunsten, skal brukes i menneskets, i livets tjeneste. Begge postulater har et sandhetsmoment i sig, og som overalt i det praktiske samfundsliv gjælder det at forbinde dem og forsone dem med hinanden. Kunsten har visselig et maal i sig selv; men jo mere den nærmer sig dette, desto bedre skulde den ogsaa tjene livet. Den konflikt, som tilsynelatende kan indtræde, beror for en stor del paa, at kunstens og litteraturens produkter vender sig til et saa uhyre forskjelligartet publikum. Ikke blot den letfærdige og ublufærdige kunst, men ogsaa nøkenheten i det rene kunstverk *kan* unegtelig gjøre skade. Og paa skjønlitteraturens omraade gjælder det samme ikke blot smudslitteraturen, men ogsaa skildringen av lasten og av driftslivet i det i sin tanke og tendens rene digterverk. Men man kan nu engang ikke rydde tilside alt, som uten selv at være ondt kan tænkes at gjøre skade.

Paa den anden side kan man ikke forlange av den, som ser det som sin opgave med kraft at føre kampen mot en litteratur, som forraaer og hidser, at han skal distingvere saa

altfor fint og til det yderste gi enhver sit. En vis ensidighet har sin styrke, og styrken fører oftest ensidigheten med sig. Det kan vel ogsaa siges om Klaveness i denne kamp, at han undertiden vel sterkt lot kunstens ret underordnes under hensynet til den skade, som muligens kunde voldes den ubefæstede; saaledes naar han optok en bok som «Ada Wilde» paa sin indeks over usædelige bøker, eller naar han som medlem av «For kirke og kultur»s redaktion nedla indsigelse mot opførelsen paa Nationalteatret av «Over Ævne I», av hensyn til stykkets holdning likeoverfor kristendommen.

I al hovedsak hadde dog Klaveness den klareste ret. Ja, mere end det: det var av den største betydning for vort samfund, at denne myndige røst lot sig høre. Den førte frisk luft med sig ind i lummerheten. Den dannede almenhet trængte saa vel en saadan opstrammer. Denne almenhet har en for den objektive betragter likefrem komisk rædsel for ikke i litterære og kunstneriske spørsmaal at være fuldt *up to date*, for ikke at kunne se keiserens nye klær, og kanske aller mest for at utsætte sig for at kaldes snerpet eller borneret. Og denne rædsel gjør den til et let bytte for en modernistisk kunst- og litteraturkritik som forlængst er kommet hinsides godt og ondt. Og her trængtes netop en røst som Klaveness': logisk klar, slagfærdig og frygtløs, baaret av dyp respekt for alle gode kulturværdier, varmt interessert i alt egte menneskelig, fordomsfri, men paa samme tid ubønhørlig i sin tilbakevisning av den digtning, som forgifter og forraaer den opvoksende slegt. Klaveness stod paa en utsat vagtpost, og han gjorde i dette sit vagthold sit folk uvurderlige tjenester.

* * *

Paa et senere stadium av Klaveness' sociale kamp var det andre sider av samfundslivet, som traadte i forgrunden. Den sterkt voksende arbeiderbevægelse og spørsmaalet om de store social-

reformer, som hænger sammen med den, maatte nødvendigvis paakalde opmerksomheten hos en mand som Klaveness. Han hadde ogsaa tidligere ved flere anledninger draget tilfelts mot mammondyrkelsen, mot det manglende brorsind i menneskenes økonomiske samvirke, mot den skrikende motsætning mellem rigdom og fattigdom, og han hadde git uttryk for sin varme sympati med kropsarbeidernes stræben efter bedre livsvilkaar. Længe følte han sig dog usikker likeoverfor selve det principielle spørsmaal, om fremskridtet og reformerne kunde naaes paa grundlag av den nu bestaaende økonomiske ordning med privat eiendomsret og initiativ som sine grundpiller, eller om der maa en hel omordning til i retning av samfundsmæssig produktion og fordeling.

Efterhaanden blev han dog mere og mere vundet for denne sidste løsning, ikke saa litet paavirket som det synes, av forfattere som Kutter og andre. For det syn paa forholdene, som saaledes efterhaanden hadde fæstnet sig hos ham, gav han uttryk i det opsigtsvækkende foredrag, som han i oktober 1912 holdt i Kristiania presteforening under titelen: «Har vi som kristne nogen interesse av, at det privatkapitalistiske samfund blir opretholdt?»

Man kunde mot dette foredrag indvende, at spørsmaalet er urigtig stillet, da neppe nogen har besvaret det eller har kunnet falde paa at besvare det bekræftende. Det spørsmaal som behandles i foredraget er da ogsaa i virkeligheten et andet, nemlig om vi ikke som kristne maa hilse velkommen en omordning av samfundet bort fra det privatkapitalistiske og over i det samfundsmæssige eller socialistiske system. Klaveness besvarer dette spørsmaal bekræftende, idet han dog samtidig reserverer sig mot at slutte sig til det socialdemokratiske parti.

Spørsmaalet om, hvorvidt den ene eller den anden økonomiske ordning er at foretrække, falder først under den forutsætning ind under en etisk bedømmelse, at det paa forhaand

er bragt paa det rene, at den ene bedre stemmer med retfærdighetens krav end den anden, eller at den ene skaper bedre betingelser for et menneskeværdig liv end den anden. Men herom staar netop striden. Og den største fagindsigt maa vel siges at være paa deres side som mener, at en socialistisk ordning ikke vilde være istand til bedre end det nu raadende system eller engang likesaa godt som dette at fremme de menneskelige livsvilkaar eller fjerne de samfundsskader, som følger i nødens og fattigdommens spor. Naar Klaveness i saa henseende gjør en anden opfatning gjældende, kan han ikke bygge paa fagmandens selvstændige undersøkelser, og der vil nødvendigvis maatte gjøre sig delte meninger gjældende om hans resultaters rigtighet.

Om Klaveness hadde ret eller uret i sin opfatning, er dog ikke i denne forbindelse hovedsaken for os. Det som vi fæster os ved, er at han ogsaa i denne sin optræden gav uttryk for sit varme hjertelag for alt lidende og forkroblet, for sin brændende iver for at hjælpe og læge, for at berede en bedre jordbund for kristendommens vekst, for sin uutslukkelige tro paa fremskridtets sak. Og der er noget mere, som vi tar med os fra dette hans praktisk talt sidste indlæg i debatten om de sociale spørsmaal som et bidrag til denne betydelige personlighets karakteristik. Jeg tænker paa hans merkelige utviklingsevne, som tillot ham i hans høie alder at se nyt og friskt paa disse vanskelige spørsmaal, og hans uforfærdede sandhetskjærlighet, som tvang ham til at avlægge et vidnesbyrd, som han visste vilde være usmakelig for kanske de fleste av dem, som stod ham nær som meningsfæller eller medarbeidere.

Ogsaa paa dette omraade gjenfinder vi Klaveness som den prøvede stridsmand, som søkte længst frem i striden for, hvad han ansaa som det rette og sande, og fegtet med blanke vaaben, til han segnet i døden.

Bredo Morgenstierne.

Frogner kirke.

Forkynderen.

En stridsmand er faldt. En stridsmand som kjæmpet og stred for sandhet og ret. En stridsmand som kjæmpet med stor personlig kraft, men altid i Guds hellige dyre navn. En stridsmand som kjæmpet ofte alene blandt mennesker, men altid som indunder Guds ansigt, kjæmpet for *Jesus kongen, for Jesus frelseren*, for Jesus livets maal i evighetens hjem.

Gid jeg kunde tegne ham, male ham, slik som han staar for mit indre syn, for min personlige overbevisning, en forkjæmper for *Kristus paa jorden*. Gid jeg kunde, men jeg formaar det ikke. Mine ord blir for fattige, mit kjendskap for begrænset, min evne for ringe — desværre. Men saa skal han faa tale selv, ut av hans prækener skal vi hente hans billede som forkynderen i den norske kirke.

Grunddraget hos Klaveness, i hans arbeide og forkyndelse, er dette: Han vilde rense bort fra os alt av menneskelig

skin, av menneskelig væsen, av menneskelige paafund, for at pladsen kunde bli *stor* og *vid* og *rummelig* for *Guds væsen*, for Guds kraft i os — fri vei frem til Jesus, *frelseren*.

Jeg vet hans hjerte brændte, bak det haarde hugav-ydre, netop for dette. Han vilde rense, men som ved ild. Han slog haardt mangen gang, men det var haardt det som han skulde bryte igjennem. Det smakte ikke hans tilhørere altid at høre, eller hans læsere at læse. Men han tænkte paa det frelsende, ikke paa det velsmakende. Klaveness stod alene, ogsaa fordi de ord han brukte ikke var lik andres. Derfor støttes ogsaa saa mange bort. Kanske flere ved at *høre* ham fra prækestolen end ved at *læse* ham.

Det som mentes mildt, hørtes ofte haardt, som jern og staal gjennem marv og ben. Ordene kom som hugg. Og blikket var som ørnens. Og mange var ræd hans kraft og aapne, rammende ord og gjennemtrængende, søkende blik. Og mange var bange for at komme ind under hans indflydelse, fordi de frygtet for mennesker; for andre menneskers ord, og andre menneskers blik. Klaveness eiet ikke menneskefrygt. Han frygtet kun Gud. Derfor kunde han være anfører — derfor kunde han gaa i spidsen. Han var som en rankvokset gran — det høieste træ i skogen. Hvad gjorde det om pladsen omkring var aapen og glisen, bare *høiere opover*. — Han hadde kun et maal i liv og færd, arbeide og forkyndelse, dette: *at bane veien for Kristus*. Det er den røde livsens traad gjennem al hans strid, al hans forkyndelse, mundtlig, skriftlig. Han higet og han søkte efter nye veie *for at naa nutidens mennesker*, naa dem, saa de ikke gik bort i fremmede egne hvor der intet lys er i natten. Men dette vilde saa mange ikke forstaa; dette det store, det levende i denne kamp: at naa nutidsmenneskene og føre dem til Kristus. Han taler selv om dette i sin artikel: «Hvad jeg vilde», som er hans testamente til os alle der lever efter ham, baade til

dem som forstaar ham, og til dem som ikke vil forstaa ham. Jeg har selv hørt ham si i en samtale, og senere set de samme ord gjentat i hans foredrag «Forskjellige veier til Kristus», dette: «Vi maa ut paa den vei og det felt der heter livet, der maa vi søke at faa de mange, mange med. Vi maa ikke gjøre ringen for snever — vi maa med forstaaelse gaa ind i alle menneskelivets forholde og omstændigheter og i alle menneskehjertets længsler og behov, *for at lægge stier hen til Kristus.* Kristus er en forløser for al, al menneskelig sjæls- og hjertetrang *Det maa vi præke. For Jesus præket slik*». Det sa han, det skrev han, og det var drivkraften bak jernviljen. *Grunddraget* er der altid: at søke og finde for at rense og befri for alt menneskelig og gjøre rummet stort og aapent og lyst for det guddommelige. Han var som en storm, der tar alt med sig av vissent og løsrevet, og feier det rent.

Klaveness forstod ungdommen. Forstod den tilbunds. Forstod ogsaa at præke for den. Mange unge var bange for ham. Bange for at høre sandheten og *sandheterne* om sig selv. Og allikevel droges de mot ham, fordi de følte han forstod dem. Det var med Klaveness og ungdommen, som han selv sier i sin præken «Vor ungdom» at det er med ungdommen og Gud: «de ræddes for Gud, og drages til Gud». «Derfor, vær varsom med ungdommen; agt dig for at øke fiendskapet til Gud i den! Lok den, men plag den ikke. Jeg ber for de unge: vær varsomme. . . . . . De har nok at stri med her allikevel, om ikke vi skal gjøre striden vanskeligere for dem end den behøver at være. Lad os heller prøve at øke det vesle gran kjærlighet til Gud, som de har, saa den kunde faa magt og seire. . . . . Aa om vi kunde faa vore unge til at føle og kjende sig som den levende Guds barn!»

«Der er ingen som trænger evangeliet mere end de unge. Men saa maa det ogsaa *virkelig* være evangeliet. Ikke skjænd og grin og præk og snak, men Kristi glædelige budskap: Gud er din far. Tro det i Jesu navn og vær gla.»

Hver sætning aander forstaaelse.

Denne Klaveness' skrevne præken «*vor ungdom*» har jeg selv som ung læst om igjen og om igjen, og takket i mit hjerte for forstaaelsen, faat nyt mot av den, naar utenom en forstaaelsen var langt borte. Jeg har læst den *for ungdom*, mange gange, aar efter aar. Jeg har set hvor de har lyttet, jeg har følt hvor den grep og tok tak, jeg vet de har husket den. Jeg har læst den for de ældre i mange slags forsamlinger, for at de skulde tænke paa ungdommen og lære at *forstaa* den, gjennem de varme, djærve ord; klarere ord end vi andre kunde si dem.

Alle unge, der ikke har kunnet sitte under hans prækestol og høre, de kan finde ham i de skrevne prækener. Der finder de det tænkende hjerte og den vide forstaaelse.

Denne underlige, vemodige præken: *Til sommeren!* Det blir saa stille indeni én, naar én læser den. Stille av vemod. Jeg undres naar den griper mest, enten naar én er ung, eller naar den unge er blit gammel. Den er tænkt til de unge først, og saa til de gamle. Den begynder med den lille fortælling: «Den sommer som aldrig kom». Den lille syke gutten, som haabet paa sommeren.

«Til sommeren, mor!» «Ja til sommeren, gutten min.» Da sommeren drog ind med lys og varme lukket gutten sine øine. Han var død. Mange menneskers liv slik.

Denne præken kan ikke plukkes i stykker. Men ogsaa i denne er Jesus. «Med ham kommer sommeren, den lyse, varme sommer, med blomsterflor, som aldrig visner, med ham kommer Guds rike. Gamle og unge, skuffelsernes nat ruger over verden. Men i vest er der endnu et skjær av den dag, Jesus Kristus levet paa jorden. Og i øst gryr det til en ny dag, naar Jesus Kristus kommer igjen».

Der er sagt, at Klaveness i sin prækensamling: «Evangeliet forkyndt for nutiden», ikke forkynder Kristus nok.

Og saa er det *Kristus* gjennem de alle, alle, netop derfor blir en ikke træt av at læse i den — for *Kristus* finder en der, og *Kristus* blir levende for en. «*Bekjend Kristus!*» Denne præken er som en levende indskrift over ham selv. Den kunde ogsaa staa forrest som indledning til alle hans prækener. «Bekjend Kristus!» . . . «La ikke frygt for menneskene lukke din mund, men lad frygt for Gud aapne den! Bekjend Kristus! Sig like ut det du tror om ham. Ikke mere. La ikke den usle, feige menneskefrygt lukke din mund! Tror du paa noget, kjære, vær dig det bekjendt! Er der noget som har sandhetens evige værdi for din sjæl, kjære læg ikke dølgsmaal paa det! Er der noget som gjør dig lykkelig og salig, kjære fortæl hvad det er! Ta mod til dig. træd med løftet pande og lyst blik alverden imøte, og sig hvad du tror paa! . . . . Vi forholder sandheten ved uretfærdighet, naar vi av frygt for menneskene fortier eller fornegter det vi har erkjendt som sandhet. . . . . Det er forræderi mot sandheten og mot sandhetens konge Jesus Kristus og mot ham, som gav os Jesus Kristus til konge, *den levende Gud*. Guds øie vaaker nidkjært over, at du er tro mot hvert glimt av det evige sandhetens lys han har ladet skinne ind i din sjæl. . . . .»

Er ikke her grunddraget igjen? Brændende klart? Dette er som benbygningen i Klaveness selv. Det faste, det bærende, det høireiste.

Det første hefte av hans sidste prækener gir bevis netop for denne opfatning av Klaveness. Den første præken heter: *Hver den som er av sandheten hører min røst*. Den sidste er: *Lys i natten*. Det er juledagspræken. Julebarnet Jesus er lyset i natten. Og midt imellem disse har han den han kalder *alvor*, som binder traadene sammen mellem de to andre. Hør litt av disse prækener:

«Hver den som er av sandheten hører min røst, sier Jesus. Er jeg av sandheten? La os allesammen spørre os selv om det, og la os undersøke os selv nøie, før vi svarer. Hvad vil det si at være av sandheten? Nærmest vil det si at være ærlig. Er jeg ærlig? Er jeg ærlig mot mine medmennesker? Jeg snyter og bedrar ingen. Nei det gjør nu vel ingen av os. Skulde her være nogen som driver paa med slikt, da skal han vite, at Herren ser ham og skal finde ham. Men om vi ikke snyter eller bedrar, er det derfor sagt at vi er fuldt ærlige? Spør dig selv: kan folk ubetinget stole paa dig? Er det sandt det jeg fortæller, holder jeg det jeg lover, mener jeg det jeg sier? . . . . Kan ikke ethvert menneske ubetinget stole paa mig, da har jeg ikke noget med Jesus at gjøre. Jeg hører ikke til hans flok. Er jeg ærlig mot Gud? Jeg har jo ikke bare med mennesker at gjøre, ogsaa med Gud. Ham kan jeg jo ikke bedra, sier du. Nei men du kan forsøke at bedra ham.

Spør dig selv: gjør jeg det? Kan Gud ubetinget stole paa mig? Mine gudelige talemaater, er de altid sande? — Jeg ber. Ber jeg *virkelig?* Eller er min bøn bare ord, bare tanker? — Vi har lært en del gudelige talemaater, som som vi ofte bruker. Er disse talemaater sandhet i din mund? Du sier: «jeg tror paa Guds naade». Ja, tror du virkelig paa den? Hviler din sjæl tryg og glad og taknemmelig i forvisningen om Guds naade og kjærlighet? Du sier ofte: «Gud gjør alt til det bedste». Saa er du vel altid taalmodig? Der er ikke noget felt i livet hvor der er saa meget av fromme talemaater og falskt skin, som paa det religiøse felt . . . . Jesus var sand, helt igjennem sand. Men derfor maa vi ogsaa være sande, skal vi kunne forstaa ham.»

Efter dette om sandheten kommer vi til *alvoret.* «La evighetens alvor gripe dit hjerte. La hovedinteressen i alle

stykker bli at gjøre det *som er ret for Gud*. La det bli maalet du sigter paa i alle dine gjøremaal. Paa den maate kommer du løs av en hel del hensyn som binder dig. — — Saa det eneste du spør efter er dette: hvad er Guds vilje?

Dette er alvor venner; alvor for Gud. Aa du evighetens store hellige alvor, slaa ned i vore sjæle, grip dem, vækk dem, fyld dem! Og bli! Svind ikke bort igjen! Sluk ikke ut igjen. . . . . Vær tro indtil døden saa vil jeg gi dig livets krone! Er dit hjerte saaledes grepet og fyldt av alvor for Gud, da er veien til det jevnet for Herren. Da kommer han og drar ind. Han kommer i Jesus Kristus sin enbaarne søn, han som er *lys i natten*».

Denne vidunderlige julepræken om Jesus, julebarnet. Jeg tør næsten ikke røre ved den, ikke plukke den op i citater. Saa enkel, saa dyp, saa fyldt av forvissning og tro til julebarnet Jesus, lyset i natten. Den som er træt maa kjende hvile ved at læse den, den som er urolig, stille fred. Længslen efter julebarnet kommer over en. Barneminderne strømmer ind — fra den gang en var julebarnet nær.

«Husker du da du var liten? Husker du hvilken stemning der sænket sig over by og land, naar klokkerne ringet julen ind? Med en gang blev det høitid, høitid i naturen, høitid over mark og skog og de tusen blinkende hjem, høitid i stuen hos far og mor, høitid i sindet. Og naar saa døren blev aapnet, døren ind til juletræet, og alle lysene smilte dig imøte og julesangen tonet, — var du da ikke med hyrderne paa marken? Hørte du ikke englesangen? Var du ikke med i flokken?

End siden? Ak, sindet er blit en hel del tungere — tankerne en hel del klokere og — dummere, klokere paa verdens ting, dummere paa de ting, som ligger over verden. Allikevel, vaakner ikke litt av barnet i dig endnu hvergang det kimer til jul? Skimter du ikke endda vift av engle-

vinger ned i juletræet? — — — Julenatten kaster lysskjær over den nat vi sitter i, julenatten lægger toner i den. Livet har et maal, venner. Der er mening i det. Maalet er verden deroppe, den verden som sender lys og toner nedover julenat. Maalet er lysets og renhetens og salighetens verden, hvor Gud bor. Derfra kom Jesus. *Dit fører Jesus*».

Slik talte Klaveness, og vi føler ilden som gløder under hans arbeide. Den brændende kjærlighet til «lyset i natten» og den brændende kjærlighet til os trætte mennesker. — trangen til at vise *os* lyset i natten.

Om Langfredagsprækenen, hvor han taler om *Jesu lidelse*, er der sagt, at i den er ikke Jesus holdt frem for os som *Frelseren*. Det sies av dem der ikke vil forstaa ham. Jeg slaar op i denne hans præken og læser, og hvert ord røber den inderlig følte skyld, den inderlig følte trang til frelse for menneskeslegten, for os alle hver især og for ham selv Citater av hans egne ord beviser ogsaa her dette bedst. Han sier: «Gaa ind under Jesu kors. La hans smertefyldte blik falde ind i din sjæl. Kommer du ikke til at tænke paa de forseelser, du daglig gjør dig skyldig i? . . . . Føler du ikke frelserøiet der paa korset, der ser ned paa al denne din usselhet? Herregud hvad er vort liv? Forsømte pligter. . . Hvor en maa skamme sig over sig selv, naar en staar der foran korset med al sin synd og skam . . . Korset paa Golgatha ydmyger . . . Ned i støvet for Gud, alt som heter menneske! Se din synd, føl din skyld, *rop om frelse, frelse av naade, uforskyldt naade*. I os alle er der noget, der vender sig bort, naar Kristi kors holdes frem for os. Aa vend dig ikke bort! For alt i verden vend dig ikke bort fra din *Frelsers* kors, *vend dig til det! Det er det eneste i verden som kan redde dig*. Og ser du ikke han ber? Hører du ikke han roper: naade, naade! . . . Se ham endnu engang ind i hans øine. Se hvor milde de hviler paa dig. De forkynder naade De sier til dig: vær frimodig, din synd er forladt.

Jeg har sonet den. Jeg dækker dig med min lydighet. Jeg skjuler dig med min kjærlighet. I liv og i død og i al evighet skal du for min hellige korsdøds skyld faa være Guds utvalgte, hellige, elskelige barn».

Hvad ligger i disse ord uten et rop *om frelse?* Hvem taler de om med erfaringens visshet, med hjertets inderlige trang til tak — uten om *Frelseren!* I sin præken «om barmhjertighet» sier han: «Til hvem skal vi vende os for at lære barmhjertighet? *Til Jesu kors*».

Men foruten dette grundvigtige om sandheten, ærligheten og «Bekjend Kristus», saa ligger det nærmest for anføreren at forkynde om *sin konge.* Og han forkynder om sin seirende konge med en anførers begeistring og troskap: *Jesu kongeskikkelse.* «Ingen konge har følt sig saa konge*kaaret.* Alle ting er mig overgit av min far, sier han. Ingen konge paa jorden har følt sig mere *sikker* paa sit kongekald og kongemagt end den fattige, fængslede, til korset dømte tømmermand fra Nazaret. Ingen konge har følt sig saa kongelig som han. Ingen pragt. alt ren, enkel natur. . . . . Hele slegten bundet av egoismen — saaledes staar slegten for Jesus, den slegt, han kjender sig kaldet til at være konge for. Bundet av det onde, under Guds vrede dømt til døden. Hvad vil Jesus nu? Han vil vinde verden, vinde den fra synden og døden og satan. Han vil seire over det altsammen. Han vil slukne og drukne det i sit blod. *Paa den fuldbragte forsonings grund* reise sin trone, og al verden skal knæle omkring den i tilbedende kjærlighet. Derfor vil han dø for sit folk. En kongelig beslutning, en kongelig altopofrende kjærlighet, et kongelig brændende alvor. Sandelig, Jesus er konge! . . . . og hvert *folk* som vil leve maa hylde denne konge, bøie knæ for ham og lyde ham, og *hver sjæl* som vil leve maa hylde denne konge, bøie knæ for ham, lyde ham. I ham *er liv og frelse.* Mens livet visner ellers overalt paa jorden, er der uvisnelig livskraft i Jesu Kristi rike.

Menighet følg din konge! Følg ham i tilbedende andagt, sæt dig ved Skjærtorsdagsbordet, stil dig Langfredag under hans kors, knæl Paaskelørdag ved hans grav, begrav der din synd og din dødsfrygt, møt paaskemorgen ved graven. . . .

Han lever. Din konge kommer til dig! Ban vei og sti! Pryd hjerte og hus! Byd ham velkommen!»

Dette er Jesu kongeskikkelse, tegnet for os med overbevisningens magt. Vi hører og føler gjennem ordene, hvorledes *han*, som var anfører blandt os hverdagsmennesker, bøier sig ydmygt men begeistret for sin konge. — Han er dog ikke med dette færdig med *kongen.* Han taler ogsaa om «Jesus *tidernes* konge». Netop Jesus som tidernes konge er jo av det mest brændende aktuelle i Klaveness' forkyndelse.

«Jesus av Nazaret er tidernes konge — vet du hvad det vil si? Det vil si: intet sker paa slump her i tiden. Alt styres ovenfra . . . . Jesus av Nazaret er tidernes konge, det vil si: det er sandheten og retfærdigheten som seirer i verden. Jesus av Nazaret er tidernes konge, det vil si: det er kjærligheten og barmhjertigheten som staar for styret. . . . Trods alt det onde i verden, trods al elendigheten, saa er det dog saa: *Jesus av Nazaret er tidernes konge. . . .*»

Jeg tør knapt blade mere i boken foran mig — aldrig blir jeg færdig. Aldrig færdig med forsøket at male, prente dette ind i alles sjæle, hvilken forkjæmper for Kristus paa jorden Klaveness var!

Der er mangfoldig meget mere at ta med, baade av hvad man hørte av ham og læste av ham. Ad begge veie støtte han nogen bort, men ti gange flere bandt han fast. I ti gange flere fik han vækket vilje til at være sand, til at søke sandheten, til at søke at ligne Jesus.

Enten vi er kjendte eller ukjendte med ham, vi har tapt mere i ham som er gaat bort end som kan maales her paa jorden. Der findes saa faa *frygtløse forkjæmpere for Kristus.* Som sætter alt ind. Gid vi selv var slik, hvor smaa hverdagsmennesker vi end er. Om vi aldrig duger til at gaa i spidsen, saa om vi i alle fald kunde ha mot og hjerte til at følge efter anføreren!

Holmestrand i mars 1915.

Mimmi Swensen.

Klaveness og rekrutterne.

Av *Eiv. Berggrav-Jensen.*

Ved at blade i nogen foredrag som en gymnasiast holdt for 15 aar siden om kristendom og ungdom og videnskap og alt denslags som gymnasiaster forstaar mere tilbunds og fuldt ut end alle yngre og ældre, har jeg faat fornyet indtrykket av den rolle Klaveness har spillet for *rekrutterne* i vor kirkes samling. Vi har ikke fulgt ham i den meget omtalte overgang fra pietismen til fri kristendom, men han var den som først møtte os da vi kom paa pladsen, og han blev bestemmende for vort indtryk av hvad det hele var.

«For Kirke og Kultur» var dengang et godt stykke op i aarene, men det gik netop da ind i en periode av stor kraftutfoldelse, den som bar Klaveness frem foran hele fylkingen og førte ham hærens merke i haand. Det var derfor ham *vi* først og fremst møtte i «For Kirke og Kultur». Chr. Bruun var det liksom vanskeligere at faa ták paa. Jeg forstaar senere at dette hadde en dobbelt grund. Bruun hadde sin platform i en tid som laa langt bak os, vi kjendte ikke hans røtter. Og han var saa egenartet, levet i en for os saa aparte verden, den nationalt-gammeltestamentlige, at vi realismens barn ikke endnu hadde tilstrækkelig sans for ham. Til gjengjæld har manddommen havt lettere for at finde og forstaa ham.

Like saa umiddelbart som vi var utestængt fra Bruun, like saa selvsagt gik der vei mellem os og Klaveness. Det har somme tider været ymtet om at Klaveness ikke kunde være noget for ungdommen. Folk som tænker saa vilde bli forbauset ved i de nævnte gymnasie-foredrag at finde utviklet

en sats som denne: Vi holder av Klaveness, fordi *han forstaar os* og *vi forstaar ham.*

Hvad denne forstaaelse berodde paa, findes klart uttrykt sammesteds, og vi vil — støttet av senere erfaring — forsøke at rede det ut her som et bidrag fra rekrutterne til mindet om Klaveness.

Første gang vi møtte Klaveness var paa skolebænken. Men som bekjendt lægger barn slet ikke merke til forfatternavnet paa deres lærebøker, de sier bare «forklaringen» og «bibelhistorien», for dem eksisterer ikke flere slags end den ene. En prestesøn fører imidlertid ofte en omflakkende skoletilværelse og saaledes kan det hænde at han først bruker Pontoppidans utdrag, saa Sverdrups forklaring, videre Laaches og saa endelig faar Klaveness. Muligens er rækkefølgen ikke den rette, hukommelsen er som sagt i saa maate svak. Derimot staar det lys levende for erindringen hvorledes det virket ovenpaa de andre at faa Klaveness. Det er næsten tragikomisk at en skolegut skal kunne føle slikt, Klaveness's forklaring er jo fremdeles saa «ortodoks» at de færreste av os nu ikke vil føle snoringen klemmende. Han har jo — av praktiske pietetshensyn — beholdt Luthers forklaringer, skjønt dette fra hans side ikke betød nogen kanonisation: «Det er min mening som jeg ikke vil lægge noget dølgsmaal paa, at en forklaring og en religionsundervisning som tilfredsstiller, er en umulighet saa længe vi skal bruke Luthers lille katekisme som skolebok.» Han hadde altsaa selv helst strøket den. Men — til trods for at han ikke vaaget dette, virket hans forklaring *befriende*, føltes den som en lettelse av aaget. Den association som saaledes for rekrutterne er forbundet med deres første møte med Klaveness, disponerer dem selvsagt til interesse for ham om de senere skulde træffe paa ham.

Selv om der for enkelte kan knytte sig minder om et

slikt møte med ham som offentlig mand saa langt tilbake som til Brochmann-striden 1896, saa er vel disse væsentlig forbundet med gutteglæden over en helt som kaster sig i strid uten selv at være angrepet, bare for at hjælpe en anden. Muligens kan Fasting-striden 1900 («Gjærende tanker») ha vakt en første saklig interesse. Jeg vet ialfald at «Gjærende tanker» blev konfiskert i en gymnasiastpult det aar.

Men den store optræden, merkedagen, da Klaveness i fuld rustning rider ind paa arenaen til sin sidste store stridsepoke, det er foredraget i Lund den 4de september 1901. Datoen kan jeg angi fordi den omhyggelig er notert i gymnasiastens foredrag. Inde i de papirer det er skrevet paa findes ogsaa to gulnede avisutklip, det er telegrammer til «Vestlandsposten», nogen faa linjer bare, om konferencen i Lund. I al sin knaphet angir de feltropene for fremtidens to leire:

Klaveness: Den om-sig-gripende religiøse indifferentisme blandt de høiere klasser skyldes dualismen inden samfundet, nemlig kultur uten religiøsitet og *religion uten moderne kultur.* For at vinde gehør maa kirken søke at *sammenstille evangeliet med den strenge aarsakslov som den moderne videnskap hævder.* — Forkyndelsen maa ikke fremføres i *prækentone* med en særlig *prestelig jargon,* men i et sprog som nutidens dannede mennesker bruker.

De andre[1]: Den lutherske kirke er overbevist om at ikke en *lunken kristendom,* men kun det hele, fulde evangelium om Kristus, Guds og menneskens søn, forsoneren for vore synder, kan føre dem og os til fred.

Her er uthævet de ord som er tykkest understreket i de foreliggende utklip. De angir det som grep mest.

---

[1]) (Konferencens resolution).

Jeg vet der er dem som vil smile om man kalder gymnasiaster for sandhetssøkere. De er det likefuldt paa sit vis. Slik som vor opdragelse er ordnet, svarer gymnasietiden for den enkelte til den tid i slegtens utvikling som gaar fra renæssancen til oplysningstiden. Skolegutten kommer fra en religionsundervisning som har ræsonnert ut fra forhold som ligger langt bakenom vor tid. Først i gymnasiet optrær i virkeligheten for ham Kopernikus og hele hærskaren av nyskapende aander, ja av nedrivende ogsaa for den saks skyld, han oplever det syttende, attende og nittende aarhundrede i løpet av tre korte aar.

Det er ikke til at undgaa at han blir var, at gjennem disse aarhundreder har religionsundervisningen ikke gaat, dens bøker er datert i det *sekstende* aarhundrede. Naturvidenskap og matematik lærer ham at der er en ny slags *virkelighet* og en ny maate at prøve al sandhet paa — hvorved religionen kommer til at avgi øvelsesmateriale for den ny dissektionsmetode og flises op til intet. «Vi blir fritænkere». sier min hjemmelsmand. «Ikke fordi vi ikke gider tænke, men fordi vi ikke kan forene religionen med det høieste krav i os, vor fornuft.»

Man vilde ta meget feil hvis man mente at «fornuften» er det eneste som leder disse mennesker — vi har jo her med en race at gjøre som er utbredt langt utenfor gymnasierne. Dette modenhetstrin er tillike behersket av en inderlig naivitet i forholdet til autoriteter. Drevet av denne naivitet beruses de ved at finde en anklage mot bestaaende forhold, en kritisk opdagelse som de mener at være førstemand med. Men skulde de opleve at en som hører til selve det bestaaende, f. eks. til kirken, ogsaa har gjort den samme anmerkning — da føres de av denne fællesoplevelsens glæde straks over i tillid til denne mand, de blir gjennem ham skapt om fra anarkister til reformivrere. Det bestaaende er ikke

længer ubrukelig, det kalder paa deres unge kræfter til fornyelse og seier!

Paa denne bakgrund er det at en uforfærdet sandhetskjærlighet, baaret frem av en høireist personlighet, maa og skal vurderes. Klaveness grep i Lund hensynsløst fat i selve problemets haandtak: «Empiri og kausalitet er de to ord som nutidens videnskap med uutslettelige træk har skrevet ind i den almene bevissthet.» Dermed hadde han hugget fat i den stok som holdt hele tømmervasen.

Hele landet fik føle at «vasen gik op» — som fløterne sier. Der blev en kamp baade i og med og «mot strømmen» som for flere følgende aars rekrutter gav dem deres festlig sprudlende indvielse til farten

Fuldt saa stor betydning hadde det at vasen gik op i mange enkeltes sind. Ikke at maalet var naadd, alt klappet og klart, men der kom skubb i tilværelsen, religiøst set, det var igjen blit «interessant» med religionen, næsten spændende, der var noget ved den som foregik *nu i tiden*. Det aparte mumieagtige som præget gymnasiastens billede av religionen avløstes med ett av noget aktuelt.

For nogen stak det endnu dypere: en personlig pine var løst. Det *pinende* blir jo mildt derved at det viser sig at være fælles. Her trær personligheten Klaveness sterkt frem. Han gav uttryk for det de mange tause følte. Og i ord og tone merket man hvorledes han arbeidet for at forstaa og vække andre til forstaaelse av moderne mennesker, opfordret til at studere dem, bane sig vei til at elske dem. «Brodre jeg anbefaler Eder det moderne kulturmenneske.»

Gymnasiasten sier: «Naar vi har læst dette foredrag kan vi ikke noksom beundre den mand der saa aapent sier de gamle ortodokse sandheten. Og fremfor alt tiltales vi av den kjærlighet og forstaaelse som slaar os i møte fra hvert blad i hint foredrag, ut fra en sand og dypt religiøs person-

lighet. Vi føler at den kamp han har aapnet, er én kamp for os og for alle som ikke magter religionen i den form man møter den i i kirken Denne mand staar for os som en sand ungdommens stridsmand. Det er *vor* kamp han fører. Skal vi ikke alle støtte ham?» — En bunke slitte blaa foredragshefter og numre av «For Kirke og Kultur» vidner endnu om den cirkulation disse Klaveness-taler har havt blandt kammerater.

Et moment i den *forstaaelse* realismens barn følte hos Klaveness er ogsaa hans absolute nøgternhet hvad fraser og føleri angaar. Knap og koncis var han, og ordene var saa rene i kantene. Der var matematik i tankeslutningerne, benbygning i prækenen. Her var med andre ord samme luft som vi var vant til i «videnskapen». Hans advarsel mot «prestelig jargon og «præketone» fandt sterk gjenklang hos alle som blev støtt tilbake av det de følte som hulhet i gudstjenesten. Og blandt disse vil ungdommen altid være i flertal.

Som altid ellers praktiserte han det han talte. Vel at merke blev ikke dermed hans præken kold. Fordi han var som han var, kunde han gjøre selve kjendsgjerningen gripende Han vilde ikke vække bevægelse ved maaten og maneren. Men *tingene* blev ild i hans hænder.

Og en anden liten iagttagelse: *hvis* han brukte et gjængs religiøst uttryk, saa blev det i hans mund en realitet saa at man vaaknet som av noget nyt. Det fremkaldte en egen høieste stigning naar han endte sine prækener med det ellers saa nedtraadte: «Ære være faderen og sønnen og den hellig aand, som var, er og blir, én sand Gud fra evighet og til evighet! Amen »

— — Den uforfærdede sandhetskjærlighet og samstemtheten med tidens mennesker blev «med tak anerkjendt» av konferencen i Lund. Men dens forkjætrende forsigtighet drev den til at late Klaveness i stikken. Dette maatte gjøre et

sterkt indtryk paa rekruttene. At det de andre hadde at si var et anatema, en beskyldning for «lunken kristendom», en opramsning av hele den kirkelige grammatik, hvorefter alt liv skal bøies!

Gymnasiasten sier: Blade som «Luthersk kirketidende» raser mot ham. De gaar saa vidt, at de sier: Bed Gud at Klaveness's lære maa forkastes. Kirken viger sky tilbake for alle fremskridt. Den pugger paa den gamle tradition. Aa, hvor vi unge burde skatte Klaveness. Han kjæmper for vort kristelige liv. Og saa motstand — ikke fra verden, men fra kirken! Han har nylig selv summert det i «F. K. & K.»: ««Et avsvækket evangelium», ropte teologerne i Lund. «Vi tænker med gru paa hvad følgerne vil bli», roper Luth. Kirket.'s redaktion. «Rationalisme!» roper biskop Heuch. Og Quisling kaster mig Paulus's «han være forbandet» Gal. 1, 8 f., i hodet».

Det er klart at en mand som staar i slikt — og som samme aar staar oppe i en affære til, av endnu mer nærgaaende slags, Drachmannfeiden, «navns nævnelse», — han kommer til at danne et kristelig helteideal for rekrutter. Og gjennem mange kommende kampe har denne personlighet staat rak og ren i striden — slik at enten man gik *med* eller *mot*, maatte man se *op* til ham.

Husk paa at prestene ellers, med rette eller urette, har opfattet det som en av sine første pligter ikke at vække motsigelse. Som Klaveness selv et andet sted sier om presteidealet: det er alt for meget bestemt av «den smaaskaarne pyntelighet, hvis pastorale hoveddyd er at være snild og blid og omgjængelig og forsigtig — undgaa alt som kan støte». At dette presteideal ikke er egnet til at tænde begeistring hos ungdom, sier sig selv. Og med presteidealet følger meget let *kristenidealet*. Den prestelige filt stemmer tonen ned for hele det livsideal prestene skulde holde frem. Klaveness

skar gjennem filten. Han ranket hele standen, ja kristenstanden med.

Han har gjort det til noget mer at være kristen. Han har paakaldt kræfterne i en høiere grad. De var optat med huslige gjøremaal; han aapner en verden for dem. Indvender nogen at kræfterne er for smaa, svarer han: «Nei! Den opgave vi har faat øie paa og som vi hører kalde paa os, den skal vi trøstig ta op, hvor høit den end ligger over vore evner.»

Men at si dette — saa kjække kunde vi kanske være nogen hver. Klaveness *handlet* efter det hele sit liv! Netop derfor kom opgaven *ikke* til at ligge over hans evner. Det vil si: spør man om han helt og fuldt *løste* den, vet vi alle at der maa svares nei. Denne maate at spørre paa er forrædersk overfor al kultur som nemlig bestaar i at *ta trøstig fat* med det overmægtige. Klaveness løste den opgave at ta trøstig fat. «Jeg har aldrig angret at jeg sigtet for høit!»

Dermed er hans person kommet til at bli noget av *et tegn*. Det er slik at man uvilkaarlig ser til veirs naar man tænker paa ham. Det er høist karakteristisk for Klaveness at han aldrig i sit liv skrev *anonymt*. «Kan man ikke sætte sit navn under det man skriver, faar man heller la vær at skrive noget,» sa han. Han *optraadte* heller aldrig anonymt. Ingen behøvde at være i tvil om hvor han var. Det var som han rev uldhætten av kristennavnets guldhjelm og lot den lyse hvor i slaget den var.

— Men siden vi taler om rekrutterne, — var han ikke for asketisk for dem, var han ikke for snever i sin styrke? Det er ikke i alle skyttergraver der er plads til musik, og der er mindre fingre end Karl den stores som er blit stive av at føre sverdet. Der *var* en viss ensidighet hos ham

Men den berodde mer paa samling om opgaven end paa at hans natur var fattig. Klaveness hadde tro til at la livet strømme frit. Tænk paa hvad han sa til os studenter i foredraget om «Drift — forelskelse — kjærlighet». Han taler om forelskelse og sier: «Jeg ønsker alle som ikke har erfaret det, at komme til at erfare det. Jeg ønsker over eders ungdom den varme aprilluftning som heter forelskelse.» — En prest som ønsker os en forelskelse!

Hvordan der i hans natur laa længsel efter skjønhet og toner viste sig i hans kjærlighet til natur, fjeldet især, og til skjønhet i kunsten. Se hvordan Haugtussa virket paa ham da den kom ut i 1895: «Versene er musik. En læser dem ikke. En synger dem. Ialfald synger det inde i en naar en læser dem. En har melodien med ordene. Grieg faar bare at skrive op notene» . . . Naar en ser ham sitte der i lænestolen med øinene lysende over boken mens verserytmen stryker som buen over strengene i hans indre og fylder ham med toner, da faar man et glimt av hans rike natur, den som ikke blev utnyttet i alle sine faser, men som i omsat form var med i slagets tummel og gav ham evne og kraft.

Hans humor var som hans debat aldrig «skolastisk», aldrig for sportens skyld. Han lavet ikke vittigheter. Men i hvile moret han sig kostelig over gode historier og kunde lytte og le en hel kveld. I hans forfatterskap var der megen humor, mest krigerhumor med et point han hadde bruk for. Men i hans personlighet bodde ogsaa mildt lune. Saa sterke øine som hans *maa* rumme baade ømhet og humor.

— Hans personlighet har spillet saa sterkt ind i tiden at dens træk har historisk interesse. Men vi er ikke færdig med hans indsats naar vi har tegnet hans personlige træk. Har han da efterlatt os nogen *parole?* Nei, intet *avsluttet* gir han os i arv, det være i anskuelser eller i metoder. Man

skal aldrig kunne gardere sig ved at si man stiller sig paa Klaveness' standpunkt! Det typiske for ham var overhodet ikke *stand*punkt. Bevægelse var for ham det standende. Han var desuten praktiker. Ikke grubler eller original tænker. Han hørte hjemme i frontlinjen, paa slagmarken, ikke i generalstaben. Han er derfor heller ikke mindeværdig ved det han har *uttænkt,* men ved det han har *praktiseret.*

I disse faktiske forhold ligger forklaringen baade til hans frigjørende indflydelse og til hans bremsende indgripen. Han hadde bruk for «anvendt teologi». Det var kampstillingen som fødte de krav han stillet til teologiens *klarhet, frihet* og *fasthet.* Disse hævdet sig hos ham ogsaa hvor han ved kravet om *fasthet* — en uvurderlig egenskap i frontstillingen — kom i motsætning til dem han stod sammen med i kravet paa *frihet.* Saken er at han aldrig har krævet frihet i teoretisk interesse. Han kunde ikke forstaa dem som red frihet som et princip. Like saa litt som han forstod *l'art pour l'art* kunde han tiltrækkes av problemet for problemets skyld. Han vilde sitte frit i sadlen — men hvad det like saa meget kom an paa var at sitte fast. Han var ingen stifinder som forsøkte sig her og der. De som har kaldt ham saa, gjør ham for megen ære, de laaner ham sit eget karakteristikon. Klaveness sendte ikke ord ut paa rekognosering. Det store ved ham var at *han selv var i spidsen for sine ord* (en betegnelse jeg laaner hos en anden rekrut). Han var en utøvende magt, ikke en lovgivende. Han har ikke villet, han har maattet. «Der hvor jeg har staat, har jeg maattet staa, for jeg blev stillet der, ofte vel saa meget mot som med min vilje.» Det er dette man kalder at være under kommando. Hans chef var sandheten, samvittigheten, Kristus

Underlig nok — det er en lignende følelse av *bundethet* som har karakterisert selve videnskapens tidsalder. Klaveness hadde «kausalitet og empiri» i sin egen karakter, derfor

kunde han ta kristendommens væsen op i sig sammen med tidsalderens — og saaledes utføre sin mission som formæleren.

Vi barn av kausalitet og kristentro vilde været ilde stedt om formælingen hadde savnet den egthet som garanteres ved at den blev levet og ikke bare tænkt. Og med blikket mot fremtiden og med spørsmaalet foran os hvad Klaveness der vil kunne bety for os, blir det hans praktiserte *kristendomstype* som mest interesserer os. Den personlighet han var kan ikke undlate at præge et kristenideal som maa øve virkning længere frem, kanske mere i kommende dage end i hans samtid. Hvordan staar han i norsk kristendomspraksis?

Den norske kristendomstype er som vi alle vet pietistens. Det er ikke med urette den bærer betegnelsen *norsk*. Pietismen har til bakgrund *det overhængende uveir*, netop derfor kan den bli naturligere hos os end andre steder i vor tid. Det vilde være meningsløst at tænke sig pietismen forsvinde i Norge. Men den har — som Klaveness og Bruun ihærdig har paavist — ikke paa nogen maate magtet hverken at bli hele landets naturlige form for kristenliv eller at omspænde alle kristenlivets opgaver. Dertil kommer at dens naturlige grundlag i «det overhængende» mer og mer svigter — selv om hele Europa i øieblikket staar i dette tegn. Som individualismen er paa retur indenfor erhvervslivet, hvor industrialismen sluker enkeltrisikoen, saaledes vil pietismen maatte opgi sin isolerthet og sin sneverhet om den ikke skal helt forkapsles. Til en eventuel samfundets kristianisering er den altfor usympatisk stemt overfor samfundet og samfundet overfor den. Det ophakkede Vestland maa vike pladsen for det brede Østland — eller om man vil: gaa det til møtes —, hvis vi skal faa *landet* med.

Men her har det været en grundskade at Østlandet i de sidste menneskealdre ikke har baaret frem noget sterkt, stedegent religiøst liv. Snarest har det været det døde punkt i

norsk kirke. Herfra maa *dalene* undtas. De har altid været *traditionens* bærere i norsk kultur, og de har beholdt en kirkelighet som har det gamle præg av kristendommen som *ramme* om folkelivet. Men nyskapende impulser er ikke utgaat fra dalene. *Initiativet* i vort kristelige liv er næsten altid vestlandsk. Østlandets prester har staat i en eiendommelig vanskelig stilling, for deres egen og deres bedehusfloks kristenliv var «tuftet paa anden grund» end den de levet og traadte paa til daglig.

Erfaringen lærer at det er mænd og ikke teorier som skaper nye kristelige utgangspunkter. Gjennem mænd paavirkes mænd. Har da ikke Østlandet nogen typiske mænd av kristelig kraft og klarhet som kan skape en østlandsk kristendomstype? Med den videre horisont, den praktiske sans, den graa respekt for det faktiske, med tilsig fra fjeldet og det blaanende, med indblik i det fine og stille nuancerte?

Der er tre østlandsgutter som nu har gjort en manddoms indsats i norsk kristenliv. Det er Christopher Bruun, Gustav Jensen og Thv. Klaveness. Den første kristianiagut, den anden drammenser, den tredie skibsredersøn fra fjorden. Deres liv har været knyttet til Østlandet. Deres træk er klare. Forskjellen mellem dem er stor, det er ikke noget fattig trekløver østlandsrekrutterne møtes av. Vide har de faret, meget har de hentet, meget har de git.

Chr. Bruun, inderlig formælet med Gudbrandsdalens sterke, rosenkindede norskhet, satte gammelprofetisk ild til grundtvigsk menneskelighet, *Gustav Jensen,* kulturcentrets kristelige sjæl i en tidsepoke, sat stille ved Mesterens føtter uten at glemme nutidslivets krav, og *Thv. Klaveness*, plogskjæret i norsk ulænde, efterlater sig en første aapen fure i det nylænde som rummer fremtidens motgang og haap.

Vi kan ogsaa tænke paa de solstreif som Jens Jonas *Jansens* intime ynde sendte over østlandsk kristendom, «hverdags-

kristendom» som han kaldte den. Og vi kan tænke tilbake til «det skjønneste blad i den norske kirkes historie» — som Klaveness kaldte Hans Nielsen Hauges saga.

Men idag staar vi overfor det sidst avsluttede blad i vor kirkes saga og spør os selv hvad det indeholder av testamente til næste fremrykning.

Det første vi da møter er Klaveness' forlangende om *fremrykning paa flere linjer.* Parolen lyder i gjængs kristendom at der er bare én vei til maalet. Til at fæste dette hos folk har møter og prækener ikke paa langt nær saa meget at si som det at vi suger denne misopfatning ind i os med morsmelken. Og dette driver man fremdeles paa med! Indviklet som et sluseanlæg i flere portioner, som en labyrint som man ikke frivillig gaar ind i igjen naar føreren slipper en efter gjennemgaaelsen. Det «pas» som de kristne kræver paa grænsen til sin domæne skal ha flere paategninger og stempler end tilmed de tyske nu.

Til dette sier Klaveness: Uniformiteten maa ophæves. Kristi menighet skal ha et broget utseende. Veiene til Kristus er forskjellige efter hvers naturanlæg og utvikling og de forhold man lever under. *Enhver ærlig henvendelse til ham er omvendelse* og fører til frelse. — Altsaa: av en ærlig vandringsmand skal intet som helst pas kræves!

Og for det andet: der kræves til en godkjendt omvendelse et høitryk av følelser som yderst faa sandfærdige mennesker kan præstere, allermindst begyndere. Og absolut ikke forstands- og viljesmennesker. At forlange av disse at de skal gjennemskjælve hele skalaen av nøds- og angers- og frelsestoner er «en forhaanelse mot al psykologi». I denne forbindelse ytrer Klaveness karakteristisk om Justins omvendelse: «den stemmer ikke med dogmatikken, *men den er et faktum.*»

Overfor hele det høitryk og den øieblikskoncentration som præger vækkelseskristendommen sætter Klaveness den sene,

men solide *opdragelseskristendom.* Dette slagord er av sjelden god kvalitet. Det betegner baade en klar motsætning og et klart program. Det angir Østlandets særpræg overfor Vestlandet: det langsomt solide overfor det raskt omskiftelige. Og det omfatter et videre maal end den individuelle salighet. Det peker mot samholdet, kirken, og det peker mot arbeidsfeltet, kulturen, det sociale.

Lundenser-resolutionen om «lunken kristendom» blir magtesløs overfor et slikt luthersk særkjende som *opdragelse.* Det intense i appellen hos Klaveness avvæbner al tale om at «gaa utenom». Der er ikke svækket syndserkjendelse, ingen lunken længsel efter frelse i dette at la sig opta i Kristi skole og opdrages der.

Og denne kristendom bygger paa det faktiske som den stiler paa det praktiske. Den er tør som viljen eller varm som viljen — eftersom man tar det. Men avkortet er den ikke, saa visst som man ikke kan kalde det avkortet som indretter sig paa et langt maal. Skippertak er en norsk arbeidsmaate, men om den er at anbefale og om den er kristelig, det behøver man ikke være landkrabbe for at betvile. Jorddyrkeren kjender værdien av den langsomme, fast umerkelige vekst. Grundtvig foretrak den:

> Kun spiren frisk og grøn i tidlig vaar,
> og blomsterfloret i den varme sommer,
> da modenhed imøde planten gaar
> og fryder med sin frugt naar høsten kommer.

Og den lovens lydighet og den varige trofasthet den forutsætter, markerte Hans Nielsen Hauge: «Jeg har svoret Guds aand lydighet og han har hjulpet mig at være mit forsæt tro». En ung naturforsker karakteriserte nylig Klaveness med de ord: *han levet det kategoriske imperativ.* Det er bare en anden terminus for hvad Hauge sier om sig selv. Og det er noget henrivende ved den frihet, den myndighet, den

gaa-paa-kraft som er levende i mænd som i sit liv fører slike ord over i virkelighet. Vort religiøse liv svækkes ellers av at vi taler mer end vi lever. Med Klaveness var det omvendt, han levet mer end han talte. Og holdt ved dermed til sidste slut. Saaledes sattes Guds indsegl paa hans livs testamente til os.

Maatte Kristi rikes hær i Norge altid ha slike mænd til fanebærere. Han fulgte eksemplet fra Stiklestad: at bære merket fremst, og da han segnet at plante det i Norges jord til et tegn for efterkommere. Med slikt et merke og slikt et minde skulde hærens rekruttering være som en opsang mot himlen.

Hans sidste hilsen til For kirke og kulturs arbeide var en hilsen fremover: «Lykke til fremtidens arbeide. Gud lade det lykkes til sit navns ære! Thv. Klaveness.»

En dansk tak til Klaveness.

Af *Valdemar Ammundsen.*

Klaveness's billede er for mig særlig knyttet til een bestemt situation. Den var udvortes ikke meget mærkelig, men omstændighederne kom til at give en baggrund, saa hans aandelige fysiognomi traadte frem med plastisk tydelighed. Studerer man ham i det øjeblik, da har man ham, som han var.

Det var 20de januar 1906 i Ny theologisk forening i København. Klaveness skulde tale. Foreningen gjaldt den gang for theologisk liberal — *nu* kan den næppe siges at have nogen partifarve — og formanden indledede med en tale for Klaveness som den frisindede kristendoms forkæmper. Mødet var averteret som offentligt for alle akademikere, med et almeninteressant æmne, saa vidt jeg husker noget om kristendom og kultur. Studenterforeningens sal var fuld af tilhørere af alle kulører, lige ud til de rødeste atheister.

Klaveness kom op. Det viste sig, at der var en misforstaaelse mellem ham og formanden om mødets art. Klaveness vidste ikke af at have lovet det annoncerede æmne, og han troede kun at skulle tale for den theologiske forenings medlemmer.

Saa begyndte han, stilfærdigt og med vægt. Paulus, saa dan sagde han omtrent, taler om at blive jøderne en jøde, grækerne en græker. Jeg følger ikke saa sjældent den modsatte fremgangsmaade. Det vil sige: jeg holder af at fremhæve det, jeg formoder at være mest uenig med tilhørerne om. Derfor vil jeg i denne kreds tale om den liberale theologis mangler. Hovedmanglen er, at den ikke har en frejdig tro

paa Kristi opstandelse. Naturligvis, naar de liberale theologer ikke med glad overbevisning kan forkynde om Kristi opstandelse, skal de lade være. Man kan ikke tvinge sig til noget saadant. Tro er, hvad der bærer mig, ikke hvad jeg gaar og slæber paa, fordi det staar skrevet her eller der. Men uden en frejdig forkyndelse af Kristi opstandelse mangler kristendommen sin sejrskraft. Heller ikke mæglende theorier, f. eks. om «objektive visioner» foreslaar. Det bliver spøgelser, ikke den virkelighed, vi trænger til.

Dette foredrag i *den* forsamling og efter *den* interduktion! Tableau! Det var den første følelse hin aften. Det lykkedes ham vel ogsaa ved denne — som ved adskillige lejligheder i de senere aar — at blive grækerne en jøde, som han ved konferencen i Lund var blevet jøderne en græker.

Men dernæst gennemrisledes man, synes jeg, af en følelse af velbehag — ikke just over alt, hvad han sagde, men over *manden* Klaveness. Debat og modsigelser var ham ikke en sport Men han var vis paa at have faaet en sandhed betroet, som han skulde bære frem, saadan at han vendte just den side ud, som i ethvert øjeblik var mest fornøden. Saadan var han i al sin offentlige færd. Og lige saa, naar han dukkede op i ens stue og blev plantet i lænestolen. Han var i alt fald i de seneste aar, da jeg kendte ham, langsom til at tale. Men vægtige var hans ord. Han havde vækst til at blive en høvding. Hvis han ikke blev det, var det kun, fordi han var for rig til at forme et program, der kunde samles parti paa. Hans hele personlighed var gennemtrængt af en alvor, som meddelte sig til andre. Et kategorisk imperativ var bleven legemliggjort i ham. Han havde ogsaa sit fødelands fjeld med de stejle kanter i sig. Han kunde være haard og hvas i sine domme. Ogsaa hans dæmpede, korte latter kunde lyde skærende. Men altid var han positiv. Han vilde yde, ikke bare kræve. Og hvor kærlig og trofast han

kunde være i venskab, skal der ogsaa vidnes om fra Danmark. Han kendte os og vort aandsliv og holdt af os. Netop nu under krigen fik han jo lejlighed til i dette tidsskrifts septemberhefte at sige med eftertryk, at et Norden uden et frit Danmark kun var en torso. Han sagde dette paa en tid, da en klam taage af uvilje og mistro, spøgelseagtig grundløs, men netop derfor saa vanskelig at komme til livs, syntes at ville lægge sig over sundet — indtil kong Gustafs indbydelse til Malmømødet skar igennem taagen, afslørede spøgelsernes hulhed og bragte ogsaa danske til at føle det, præsten udtalte ved gudstjenesten i Malmø, at nu blev vi grebne af det gamle ord, at Gud kan give langt udover, hvad vi beder eller forstaar. —

«Tro er, hvad der bærer mig, ikke hvad jeg gaar og slæber paa, fordi det staar skrevet her eller der.» Denne driven paa personlig og derfor fri kristelig overbevisning gjorde Klaveness skattet af mange af os yngre i Danmark.

Vi vidste nok i den danske kirke, at kristendom var en personlig sag, men vi trængte til tilføjelsen: *og derfor fri*, fri overfor alle ydre autoriteter, kirke, bekendelser og skrift. Det var ligesom man i 19de aarhundredes danske kirkeliv altid ængstelig var stanset foran konsekvensen. *Mynster* havde søgt at vejlede mennesker gennem fri prøvelse til erkendelse af «den pligt at tro» — men han endte som forsvarer af stiv statskirketvang. *Kierkegaard* viste, at subjektiviteten er sandheden — men han vilde nagle de kristne fast til en massiv forstaaelse af Ny testamentes kristendom. *Grundtvig* kendte som seer og digter, i sit personlige religiøse liv og i sin folkelige gerning, hvad aand vil sige, og hvordan aand og frihed hører sammen. Men han bandt tillige paa udvortes vis frelsen til bestemte formler. *Indre mission* forkyndte syndsforladelsen som en personlig oplevelse — men Vilh. Beck tordnede sit: «Paa knæ for bibelen».

Den danske kirke var i 80erne og 90erne theologisk meget konservativ -- man tænke paa navnene P. Madsen, Fr. Nielsen, Skat Rørdam. Efter H. N. Clausens og Martensens død var biskop Fog den eneste, som gik andre veje, og hans betydning laa i et tidligere slægtled. Men en hel del af de unge trængte til at finde deres egen vej. De blev drevne ind derpaa dels gennem den bibelske kritik (foreløbig mest for gamle testamentes vedkommende) dels gennem en mere almindelig aandelig frihedstrang [1]).

Vi havde i Danmark paa mange maader maaske en bedre baggrund end i Norge, men vi havde ingen Fr. Petersen og ingen Klaveness. Vi blev heller ikke de to mænds disciple. Fr. Petersen var lidet læst Ogsaa i Norge virkede han vel ulige mere ved personlig berøring end gennem sine skrifter. I Danmark lærte mange at holde af ham som en patriark paa de kristelige studentermøder, men en dybtgaaende indflydelse øvede han ikke. Og Klaveness slog vistnok først igennem hernede med «Evangeliet forkyndt for Nutiden». Da havde mange af os ad andre veje dannet os en theologisk tænkemaade. Men vi følte i Klaveness en velgørende redelig og myndig repræsentant for den samme stræben. Thi kun naar han arbejdede paa den fri, personlige maade var han ret sig selv Naar han lejlighedsvis faldt tilbage til et autoritetsstade, beslægtet med det Grundtvigske, føltes det som noget fremmed hos ham. Hans ægte fremgangsmaade var den at vise, hvordan — for at bruge et udtryk fra Bindesbølls «Tanker til Eftertanke» — et menneske, naar han mødes med sandheden, mødes med den stærkere.

Klaveness var overbevist om, at der var en saadan sand-

[1] Et billede heraf vil man faa i Martensen-Larsens «Tvivl og tro». For en lidt senere tids vedkommende har jeg søgt at skitsere situationen i den af J. C. Kall m. fl. udgivne biografi af Fr. Nielsen, side 87 st., 124 st.

hed, og at den var et med den historiske kristendom. Naar han hin aften i Ny theologisk Forening talte om Kristi opstandelse, var det et bevis herpaa.

Den stærke tro paa Kristi opstandelse viser ogsaa hans *indre* slægtskab med Grundtvigianismen. Han mødtes med den i afvisningen af pietismen og i kravet om «fuld fri harmonisk udfoldelse af alle evner og anlæg, som hører menneskevæsenet til». De her citerede ord er tagne fra paaskedagsprædikenen i «Evangeliet forkyndt for Nutiden» og viser netop noget af, hvad Klaveness fandt i troen paa den opstandne. I prædikenen paa 2den paaskedag siger han: «Paaskemenigheden er skøn og lykkelig . . . . Det har været min fryd som præst at se, hvilken enestaaende kraft troen paa den opstandne har til at adle menneskesjælene . . . . . . De levede sit liv i daglig omgang med den levende frelser. Sligt selskab lever en ikke i uden at dannes og forædles ved det.»

Klaveness forstod aabenbart noget af den apostoliske tanke, at med Kristi sejr over døden er en hel ny verdensorden brudt frem, og at Guds virken i de troende svarer til og hænger sammen med den kraft, hvormed han oprejste Kristus fra de døde. Og Grundtvigs paastande om troesbekendelsen — som Klaveness som nævnt til tider kunde komme i nærheden af — var vel egentlig ogsaa et snævert udtryk for vældige aandelige oplevelser, dels af menighedens virkelighed, dels af den Kristus, der skildres i den anden artikel, den opstandne og herliggjorte. Grundtvig havde jo lignet sig med paaskeliljen, bondeblomsten fra landsbyhave, der tillige var opstandelsens symbol; han vidste, at dødt var opstanden til liv i hans indre.

Over Klaveness var der noget af det samme. Vel kunde han være pessimist. Talte han i de senere aar om sin kirke, blev det let sort i sort. Og jeg hørte ham 1911 i Jelling kirke fremsætte — vel for første gang — den tanke, om ikke hele

den vesterlandske kristenhed var dødsdømt, saa dens sidste og eneste opgave var nu at bringe evangeliet til Østens folk. Men selv i disse mørkeste syner saa han solen opstaa som nyfødt i Østen.

Nu er han selv gaat ind i den død, han var saa vis paa, Kristus havde lagt under sin fod. Og verden er gaaet ind i et ragnarok, som synes at skulle ryste baade vest og øst. Men vi vil prøve at gennemføre opstandelsestroen ogsaa overfor vor verdensdel og vore folk. Og Klaveness' livsgerning vil have været med til at saa sæden i Norden, hvis den gror saadan, at vi kan blive ved at synge:

Udrundne er de gamle dage
som floder i det store hav,
og hvor sig hviler nu den svage,
der fandt den stærke og sin grav;
men lovet være Himlens Gud!
de ædles æt dør aldrig ud!

En röst från Sverige.

Med djup tacksamhet begagnar jag tillfället att sända några enkla minnesblomster från Sverige till Thv. Klaveness graf. Mången af Sveriges präster skulle kunnat binda en konstfullare krans och välja praktfullare blomster. Men då lotten fallit på mig, så må gärden anses såsom ett uttryck för tankar och känslor särskildt inom de djupa leden af svenska präster. Detta kan mahända förläna den ett större värde, än den eljest i och för sig äger.

När Klaveness omkring sekelskiftet började bli allmännare bekant här i landet, så verkade han på många nästan som en uppenbarelse. Det var något förunderligt att läsa dessa klara, starka tankar, så oförlikneligt enkelt och skönt framburna. Här hade vi i sanning «evangeliet forkyndt for nutiden».

Vi ha nog här i Sverige allt för mycket rört oss med en tung afhandlingsstil i vår predikan. Klaveness lärde många af oss, att predikan är ett taladt ord, att den är tilltal. Ja, vi visste ju, att den skall vara vittnesbörd, budskap, myndig tukt och förmaning, icke föreläsning och afhandling eller ens föredrag. Men hos ingen sågo vi detta ideal förverkligadt i högre grad och på ett lyckligare sätt än hos Klaveness.

Många studsade i början. Modern teologi betydde på 1890 talet mera allmänt än nu detsamma som negativ teologi. Modern var ju den norske predikanten utan tvifvel. Så måste han väl också vara negativ. Och det föreföll då för de misstrogna, som om verkliga religiösa värden och omistliga sanningar stodo på spel. De väpnade sig och voro på sin

vakt mot afvikelser i läran mer än de sökte känna igen gamla trosskatter i den nya klädnaden. Modern tankegång fick gälla för kättersk, då den dock var ingenting annat än «*evangeliet forkyndt for nutiden*». Detta förklarar, att Klaveness på sin tid blef så behandlad på den stora lutherska konferensen i Lund — som han blef, motståndarne till föga heder. Men kanske han ock — naturligt nog i den brytningstid, som då rådde — var mer polemisk än senare och mera betonade skiljaktigheterna än öfverensstämmelsen mellan sin ståndpunkt och den bland prästerna vanligaste.

Emellertid kunde en närmare bekantskap med honom icke undgå att öfvertyga därom, att han var en sällsynt positiv natur och en sällsynt gedigen representant för positiv evangelisk åskådning. Säkert är, att han hjälpt många svenska präster i deras sträfvan att predika på en gång modernt och positivt evangeliskt. För öfrigt är det anmärkningsvärdt, huru hos honom teologisk skolning sätter prägel pa predikningarna utan att dessa förlora något af praktisk syftning och kraft. De äro religiöst centrala och etiskt träffande i sin ofta rent af fulländade formbehandling. Jag tror, att det icke är för mycket sagdt, att en stor del af Sveriges framåtgående präster knappast lärt sa mycket af någon samtida predikant som af Klaveness.

Men det är icke blott till prästhemmen hans predikosamling hittat vägen, icke blott i prästers hjärtan hans namn tacksamt bevaras. Många äro de familjer, naturligtvis mest tillhörande den bildade klassen, som på sin tid funnit nästan som en räddning i hans predikan. Jag vet det af erfarenhet, att många funnit hjälp hos honom, sedan de varit på väg att anse det lönlöst att vidare lyssna till kyrkans förkunnelse. Och många ha i sin förlägenhet inför svårigheten att finna några predikningar lämpliga till läsning i familjekretsen funnit, hvad de längtade efter, just hos honom. Där har

utan tvifvel ofta hos dessa funnits åtskilliga felföreställningar. Men så var det icke mindre lyckligt, att de funno en, som kunde tala till dem och hjälpa dem ur en ibland kanske förkonstlad andlig isolering. Huru som helst så har Gud genom denne sin tjänare verkligen förkunnat evangelium för nutiden äfven i detta land.

Det är en glädje och en gärd af skyldig tacksamhet att nu få säga detta. Den manliga stämman har tystnat. Men han talar äfven här hos oss, fastän han är död. Få af oss hade tillfälle att i lifstiden se honom och lyssna till hans muntliga förkunnelse. De som haft den förmånen, gömma ett starkt och manande minne af en äfven personligen ovanligt vördnadsvärd gestalt. Gud gifve hans själ glädje hos sig evinnerligen och låte hans minne och gärning lefva länge i Norden till välsignelse!

Stockholm i Mars 1915.

J. Källander.

Klaveness i Finland.

Av professor *Arthur Hjelt.*

Budskapet om Thv. Klaveness död har spridt sig till Finlands bygder. Den ädle, kraftfulle norske kämpen för «kyrka och kultur» hade många vänner och beundrare också i vårt land. Altsedan dess han för 20 år sedan grundlade sin tidskrift i syfte «at anbefale kulturen til de kristne og kristendommen til kulturmenneskene» har mangen här med beundran och tacksamhet lyssnat till hans manliga och träffsäkra inlägg i tidens kyrkliga och andliga spörsmål. Då han sedermera utgaf sin predikosamling «Evangeliet förkunnadt för nutiden», öfversattes den omedelbart till finskan och vann en stor spridning också i sådana lekmannakretsar, hvilka stå

det kyrkliga lifvet fjärnare. Den blef «en bok för dagen», som diskuterades både enskildt och i offentligheten, i den periodiska pressen, vid prestkonferenser o. s. v. Varmt erkännande kom den till del, men äfven hårda förkastelsedomar. Den har haft sin stora betydelse sasom den första kraftiga paminnelsen at vara prester att inrikta sin evangeliiförkunnelse i öfverensstämmelse med nutidsmänniskans behof och kraf. Da pastor Klaveness jämte sin maka sommaren 1906 gjorde ett besök i vort land, kom han ej såsom en obekant främling. Det lika originella som kärnfulla föredraget om «kristenlifvets skönhet», hallet inför den till kristligt studentmöte i Nyslott församlade akademiska ungdomen, skall sent glömmas af de närvarande.

Såsom dessa några spridda drag gifva vid handen, har äfven Finlands folk och kyrka fått sin andel af Klaveness stora, betydelsefulla lifsgerning. Det vackra eftermäle, som i det finska kyrkofolkets pressorgan «Kotimaa» egnas hans minne, slutar med orden: «Thorvald Klaveness hör till de stora kristliga personligheter, hvilka länge efter sin död skola bedömmas på olika sätt, till dess att den opartiska kristna eftervärlden skall gifva dem den plats, som tillkommer dem i deras eget lands lif och måhända i den allmänna kristliga utvecklingen. Säkert är, att Thorvald Klaveness skall i den nordiska kristenheten blifva en kyrkohistorisk personlighet».

Helsingfors den 24. februari 1915.

Klaveness og fru Klaveness (1913).
(Efter fot. av Rude & Hilfling.)

Til billederne.

Klaveness var en flittig mand. Men han hadde ikke travelt. Han utførte sit arbeide og hastet ikke. I kirkekommissionens dage kunde han ofte ikke arbeide mer end to—tre timer daglig. Men ogsaa da beholdt han den solide ro som præget hans arbeidsmaate. Hans artikler gav indtryk av en raskhet og klarhet som syntes at aabenbare at de var gaver, født i stunden. Saa rektangulære granitblokke pleier maatte være lykkeskud. Sandheten er at Klaveness arbeidet meget med sin form, baade i prækener og artikler. Hvor

meget arbeide der laa bak den aabenbarende klarhet fik læserne ikke vite. Der er noget opdragende ogsaa i dette at se hans vedholdende korrigering av sig selv, det rolige stræv for at naa maalet. Den side som her gjengis i faksimile er nogenlunde typisk for hans manuskripter. Den er heller mindre end mere bearbeidet end gjennemsnittet. Som man ser er den en del av artiklen i februarheftet, som han oversendte med uttrykkelig tilkjendegivelse av at den var hans sidste bidrag til «For Kirke og Kultur».

Den som tror, haster ikke. Derfor var der over Klaveness intet jagende. Selv i de store kampperioder, da det bunket sig om ham av angrep og henvendelser, og da al kraft og tid trængtes til dagens opgaver, opgav han ikke sit arbeidsprincip: en spasertur daglig og aldrig arbeide efter aftens. «Det har jeg gjennemført hele mit liv», sa han. Efter aftens var han dagligstuens mand. Den som møtte ham der, fandt ikke kjæmpen, bare hjemmets mand. Da læste han høit, da hørte han musik, da pratet han. Hele Jonas Lie, hans yndlingsdigter, har han læst høit om kveldene. Han saa gjerne gjester hos sig, men var aldrig ensom hjemme om der var tider de sjeldnere kom. «For Kirke og Kultur»s læsere mindes den særskilte tak han ved tilbakeblikket paa sit liv ytret for den ledsagerinde Gud hadde git ham. En tak til hende fra den samme læsekreds er her stedet til at bære frem. Tak fordi hun var strebepillaren til kirkebuen, den varmende aande over grøderik spire, den altid sikre støtte under et langt livs bølgegang. Samfundsbyggeren hadde et fast bygget samfund at gaa ut fra og hente kraft fra.

«Skjønt barnehænders og kvindeverk,
det fæste holder din sjæl saa sterk,
at den gaar hel gjennem nød og fare
og giver mod til den største skare.»

Derfor skulde et billede av Klavenes og hans hustru idag følge med til den store skare som han gav mod og varme, et billede av den lykke som som han selv levet og som han gjennem hele sin strid vilde lære os andre at finde veien til.

E. B.-J.

Presteforeningen i Fredrikshald.

Hans Woll. Otto Jensen. Joh. Nygaard.
Klaveness. C. Gullichsen.
Chr. Foltmar. J. Schiørn.

Thv. Klaveness var, mens han var resid. kapellan paa Fredrikshald, med i en forening, som prester i Fredrikshald, Berg og Id hadde dannet. Det var i den gjærende tid, da meget i den traditionelle teologi løsnet og nye opfatninger trængte paa. Foreningen arbeidet ihærdig i sine møter fra kl. 5—8. Da hændte det at Klaveness sa: «Nu orker jeg ikke mer! Særlig blev Romerbrevet omhyggelig gjennemgaat. Klaveness viste her fremfor alle sin logiske skarphet ved strengt at holde paa tekstens tanker og sammenhæng, bortset fra al dogmatisk indflydelse. Stringentere exegese har jeg ikke hørt av nogen teologisk professor. — Efter aftensmaten var der selskabelig samvær, hvori ogsaa prestefruene deltok. Det artet sig utvungent og muntert. Jeg tror aldrig Klavenes har været i bedre humor end i disse møter. Jeg vet ogsaa, at de altid stod for ham som lysende minder

O. J.

du varme følelser og sterke rørelser. Men i handel og vandel, som forretningsmand, er du den samme egoist som altid har været. [illegible]

[illegible] Vi har tat forholdsvis meget av den slags kristendom [illegible]

[illegible]

av samme slags.

[illegible]

for det første energisk betonet at omvendelsen [illegible] og [illegible] og skal vise sig i egtehet i forholdet til menneskene, for det andet konkret og praktisk paapeke hvorledes denne forholdet til menneskene skal kommer til syne i alle

husfar, tjener eller arbeider

kanske litt mere godgjørende hvor det gjelder [illegible] eller religiøse [illegible]

den samme som før, og [illegible]

Skal der paa omvendelsens grund vokse op et virkelig og inderlig forhold mellem menneskene, da maa forkyndelsen

til menneskene

Manuskriptside av artiklen «Krigen II».

HVAD KLAVENESS HAR BETYDET FOR ISLAND.

Af prof. teol., p. t. rektor ved Reykjaviks universitet *Jón Helgason.*

Deyr fé, deyja frœndr,
deyr sjálfr et sama;
en orðstírr deyr aldrigi
hveims sér góðan getr.
(Hávamál).

Det er en vemodig tanke, at Klaveness' djærve stemme, saa ægte og ren som den var og altid i en god sags tjeneste, ikke mere skal faa lyde ud til Nordens kristenfolk, som nu saa længe har glædet sig ved den. Størst er tabet selvfølgelig for Norges folk og kirke. Men ogsaa udenfor Norges landgrænser er budskabet om Klaveness' bortgang bleven modtaget med dyb deltagelse af mange. Saa stor og betydningsfuld har hans indsats paa mange maader været i hele Nordens kirke- og kulturliv i den sidste menneskealder.

Selv her «yderst mod Norden», paa den gamle saa afsides beliggende sagaø, vækker efterretningen om Klaveness' bortgang deltagelse. Vel er de kun faa iblandt os, som fik lykke til at lære ham personlig at kende og som tilhørere foran hans talerstol at lytte til hans ildfulde tale med dens ejendommelig indtrængende kraft og evne til at faa magt over sindene. Men de er saa meget des flere, som kendte ham af det trykte ord fra hans pen. Uagtet Klaveness aldrig betraadte islandsk grund, har hans navn derfor været kendt og agtet herude gennem snart mange aar. Ved sine mange vægtige indlæg i dagens strid har han faaet mange venner ogsaa hos os. Og blandt dem er der adskillige som med beundring har set op til ham som den mand, de kan takke for hjælpende haandsrækning til orientering i en brydsom tid og til forstaaelse af de aandelige problemer, vor tidsalder især har haft at kæmpe med. Blandt disse sidste er ogsaa

denne artikels forfatter, som derfor føler sig i stor gæld til Klaveness for adskillig aandelig berigelse modtaget fra ham i aarenes løb, omtrent lige siden første hefte af «For Kirke og Kultur» saa dagens lys.

Naar derfor Klaveness' medredaktør fra de sidste aar af «For Kirke og Kultur» har venligst anmodet mig om at skrive noget til dette tidsskrift om hvad Klaveness har haft at betyde ogsaa i mit lands kirkelige liv, saa har jeg ikke ment at kunne sige nei til en saadan anmodning.

Ved sine lærebøger i kristendomskundskab, ved «Forklaringen» saavel som ved bibelhistorien, har Klaveness gennem en række af aar været lærer for mange islandske børn. Begge disse lærebøger er nemlig bleven oversatte til islandsk og autoriserede til skolebrug hos os. Og begge har de faaet ret stor udbredelse, hvilket tydeligst fremgaar af, at de er begge allerede udkommet i 4 oplag. Især har bibelhistorien været meget yndet og den har da ogsaa for det meste fortrængt den tidligere brugte bibelhistorie af danskeren Balslev. At forklaringen ikke har faaet samme udbredelse, skyldes vistnok dens hele anlæg, dens større krav til læreruddannelsen end vi hidtil har kunnet gøre fyldest.

Ogsaa ved sine trykte prædikener («Evangeliet forkyndt for nutiden») har Klaveness gjort sit navn kendt og agtet hos os. Disse prædikeners indtrængende kraft og stærke personlige vidnesbyrd om Guds faderlige kærlighed, som træder os imøde i Jesus Kristus, har uden tvivl haft betydning for adskillige inden vor kirke, ikke mindst blandt vore præster. Dette er saa meget mere at glæde sig over som det er en uomstødelig kendsgerning, at den orthodox-dogmatiske kristendomsforkyndelse med dens overfladiske forstaaelse af livet og dens uvillighed til at forstaa tidens tanker og krav, har fuldstændig mistet sit tag i befolkningen, ja ligefrem avlet lede og ligegyldighed for kirkens forkyndelse i vide kredse. I et samfund som vort trænges der netop til en forkyndelse af den art og beskaffenhed, man møder hos Klaveness, med dens dybe forstaaelse af alt menneskeligt og dens aandfulde betragtning af menneskelivet med dets rigdom af muligheder, i lyset af Jesus Kristus og hans evangelium. Det maa derfor hilses med glæde og forventning, at just Klaveness' prædikensamling

er den af nordiske prædikensamlinger, som i den sidste tid har fundet vej til fleste islandske præstehjem. Det tør betragtes som et godt varsel for fremtiden. Jeg er endda ret tilbøjelig til at tro, at de af vore præster, som er naaet frem til en mere tidsmæssig, religiøs-bestemt evangelisk forkyndelse, kan takke Klaveness' prædikener for det. Det erkendes da vistnok af mange, at de først ved dem har faaet opladte øjne for nødvendigheden af forkyndelsens tidsmæssighed, og syn for, at en virkelig nutidsforkyndelse maa bl. a. præges af en levende, sympatisk kontakt med tidens hele tankeliv, en forstaaelse af ikke blot dets brøst og mangler, men ogsaa og især af dets delvise ret. Og at hos os allerede findes præster, som har faaet mod til at forlade de gamle udtraadte stier og til i sin forkyndelse at vove forsøget med en ny mere tidsmæssig form for evangeliets gamle aandsindhold, det kan sikkert for en del tilskrives direkte eller indirekte paavirkning fra Klaveness. Det er da ogsaa at haabe, at den bebudede nye prædikensamling af Klaveness ret snart maa finde vej herop. Ti faar Klaveness vedblive at være vejleder for Islands præster, herefter som hidtil, da er jeg ikke i tvivl om, at der vil oprinde bedre tider for Islands kirke, og mange af dem, som nu holder sig borte fra Guds hus, atter finde vej derhen, saa sandt som mangel paa religiøsitet aldeles ikke er det kendetegn paa nutidens islændere, som mange, med urette, mener. Det er kun mine landsmænds næsten medfødte uvilje mod alt, som har smag af forbenet dogmatisme, der er blevet tydet som mangel paa religiøsitet af folk, som ikke vidste at skelne mellem religion og dogmatiske læresætninger.

Men det er dog uden al tvivl i første række tidsskriftet «For Kirke og Kultur», der har skaffet Klaveness venner hos os og gjort hans navn mere skattet heroppe end de fleste andres, som i Nordens kirker har indtaget en førers stilling i den sidste halve menneskealder. Blandt dem, baade af præster og lægfolk, som til stadighet har læst «For Kirke og Kultur», har jeg aldrig hørt andet end den mest rosende omtale af dette tidsskrift som et af Nordens bedste i sin art. Vel har ogsaa andre stemmer end pastor Klaveness' lydt én i møde fra dets maanedlige hefter, men det var dog altid

noget af hans grundsyn, som gav det hele præg. Og sikkert er det gaaet flere paa samme maade som nærværende forfatter, at det første, man i regelen saa efter, hver gang der kom et nyt hefte af «For Kirke og Kultur», var om Klaveness' navn stod at læse blandt bidragsyderne i indholdsfortegnelsen paa omslagets første side; ti det første, der *skulde* læses, var altid Klaveness' artikler.

Det som fra første færd af har gjort det til en saa fuldkommen nydelse, selv hvor man var uenig med forfatteren, at læse Klaveness' mange bidrag i tidsskriftet, var, forekommer det mig, den for os nutidsmennesker saa tiltalende forbindelse af kristendom og kultur, som traadte læseren i møde i disse altid saa aandfulde opsatser. Men dertil kom saa glæden ved forfatterens aldrig svigtende mod til at sige rent ud, hvad hans samvitttghed bød ham at udtale, hans misundelsesværdige evne til at forstaa nye strømninger og tanker, i forbindelse med vistnok usædvanlige gaver i retning af klar, gennemsigtig tankeudvikling og fængslende, almenfattelig fremstilling.

Adskillige af pastor Klaveness' tidsskrifts-opsatser fra «For Kirke og Kultur» har gennem vore kirkelige blade og tidsskrifter i islandsk oversættelse ogsaa fundet vej ud til de bredere lag af folket, og er gærne bleven hilst med tak og forstaaelse, saa retledende som de var og klarende for tanke og sind[1]). Det er da ogsaa ikke mindst pastor Klaveness' indlæg i tidens theologiske strid, den moderne retnings mænd heroppe kan takke for, at den modtagelse, de med deres nye syn og nye tanker har faaet saavel blandt præster som blandt dannede lægfolk, har været saa forholdsvis velvillig som den har været, trods ret kraftige forsøg fra den gamle retnings toneangivende mænd paa at hidse folk op imod de nye synsmaader som en faretruende og for kristendom og kirke undergravende foreteelse. Klaveness har ved sine mange indlæg i dagens theologiske strid ikke blot hjulpet mange til forstaaelse af, at den kristne tro trængte til en ny gennemtænkning og

[1]) Af opsatser, som ved nærværende forfatter er bleven omplantet til islandsk, kan bl. a. nævnes: «Hvem var Jesus Kristus?» «Min stilling til bibelen», «Kristenlivets herlighed», «Gammel tro og modernt aandsliv», som, paa den første nær, alle har staaet i «For Kirke og Kultur».

at evangeliets gamle og ukrænkelige aandsindhold var ingenlunde afhængigt af de gamle former, men trængte meget mere til nye, der var afpassede efter nutidens tankesæt samt aands- og kulturstandpunkt i det hele taget. Men Klaveness har tillige (og derom kan nærværende forfatter tale af egen erfaring) betaget adskillige den ved det gamle system og ved en i bund og grund forfejlet apologetik fremavlede skræk for tidens kulturliv som lutter frafald og ugudelighed. Og dette har han gjort ved at paavise, hvorledes det bedste af vor tidsalders kultur lod sig godt forene med den nytestamentlige kristendomsforkyndelse, saa rummelig som den var. Hvad Klaveness' venner heroppe er ham mest taknemlige for, er da ogsaa i første række dette, at han har været med til at befri deres samvittigheder for det gamle læresystems aag og derved været med til at hjælpe dem frem til en frigjort og glad kristen tro, hvor barneforholdet til Gud i tillid til sandhedsaabenbaringen i Kristus Jesus var den store, vidunderlige hovedsag, — «det ene fornødne».

For dette skal der siges pastor Klaveness, nu efter hans bortgang, en dybfølt tak i hans gamle tidsskrift. Og idet den tak herved frembæres paa mange landsmænds og egne vegne, skal ogsaa det ønske samtidig udtales, at Thorvald Klaveness' helstøbte minde maa leve i taknemlig erindring hos mange kommende slægtled. Hvad Klaveness vilde og tilstræbte saa maalbevidst gennem de mange aar, var at skabe sunde og lykkelige vækstkaar for Nordens kristenfolk i lyset af «Guds herlighed i Kristi aasyn», hans faderlige kærlighed. Maatte den sæd han udsaaede med dette maal for øje, bære velsignede frugter for de nordiske folk ogsaa i den tid, der kommer!

TRONDHJEMS DOMKIRKE OG NORDHAGENS SIDSTE UTKAST.

Av arkitekt *Sinding Larsen.*

Intet arkitektonisk arbeide har her i landet været omfattet med en saa levende interesse, en saa ærefrygtsfuld kjærlighet som Domkirken i Trondhjem.

For det norske folk har det staaet som en hellig pligt at reise vor gamle histories høialter av gruset — domkirken skulde være det samlende merke for nordmændene nær og fjern — den skulde utad staa som det usvigelige bevis for at vi trods aarhundredeııs søvn og fornedrelse var os bevidst at være rundet av det gamle, stolte, farende og byggende kulturfolk fra den kunstnerisk rike middelalder.

Det var med dette begeistrede syn at nationen trods fattigdom og trange kaar besluttet at sætte arbeidet igang, koste hvad koste vil.

Det var denne ærefrygt som fyldte den første domkirkearkitekt *Ernst Heinrich Schirmer* gjennem hans menneskealderlange varmt interesserte arbeide for domkirkens reisning, han hvem vi i første række skylder at interessen blev vakt.

Det var den samme ærefrygt som til sidste stund fyldte den anden domkirkearkitekt Chr Christie. Hele hans livs arbeide ligger der nedlagt. Intet ord kan bedre karakterisere Christies inderlige hengivelse i, hans dype ærbødighet for sit arbeide end det gamle: «Tag dine sko av ti dette er et hellig sted». Det ord kunde staa som motto over arkitekt Christies arbeide.

Christie blev paa sin aldersdoms dage efter at han hadde utført sit gjenreinsningsarbeide av koret og tværskibet og efter at ha planlagt det i ruin liggende skibs indre stillet likeoverfor den svære opgave at utarbeide domkirkens største. vanskeligste, mest krævende og mest omstridte parti vestgavlen om hvis overvældende rigdom de til vore dage bevarte

rester av de to nedre arkaderækker gir et avbleket, men talende vidnesbyrd.

Det var et arbeide som kræver en skapende evne, en brændende gaaen tilbunds i opgaven som ikke kunde forlanges eller ventes av en mand omkring de 70 aar.

Hvorvidt Christie har hat venner som har forsøkt at gjøre ham indlysende at opgaven laa over hans evne er mig ikke bekjendt. Sandsynligheten taler for at ingen har nennet at forstyrre den gamle tjener i det arbeide han hadde viet sit liv, saa de av veneration mot ham har ladt ham sysle med opgaven uforstyrret.

Men over hensynet til den gamle høit fortjente mand stod hensynet til domkirken.

Hvor saart det end var maatte derfor kritiken gripe ind og si: slik har domkirken ikke seet ut — slik maa den heller ikke i vor tid gjenreises.

Man savnet i hans utkast den svulmende fantasirikdom som vestgavlen krævet; og hvad de gjenstaaende rester fortalte om storhet og prakt blev borte i hans utkast som i sin tørhet virket forstemmende.

Det er paa denne bakgrund maa man se den jublende tilslutning hvormed Nordhagen blev mødt da han fremla sit glimrende tegnede og overdaadig rike, fantasifulde eller snarere fantastiske konkurranceutkast.

Kontrasten mellem dette og Christies var overvældende.

Utkastets ugramatikalske sammenblanding av gothik og normannisk og saa meget andet virket samtidig i sin ungdommelighet dobbelt besnærende.

Her var endelig den mand fundet som besad den svulmende fantasi parret med ungdommelig kraft som maatte danne grundlaget for at vestgavlen kunde bli domkirken værdig.

Ingen tvilet paa at denne ungdommelige kraft i følelsen av opgavens storhet med alvor vilde kaste sig ind i arbeidet for at *det* store maal som nationen hadde sat sig, som den trofast hadde arbeidet med gjennem menneskealdre og som den nu tillidsfuldt la i hans hænder skulde naa sin endelige fuldførelse under hans ledelse.

Derfor er heller ikke nogen ung arkitekt med saadan

Nordhagens konkurranceutkast.

overvældende begeistring og med saadan blind tillid ført til sit arbeide som Nordhagen da han tiltraadte sin stilling som Christies efterfølger.

Heri finder ogsaa arkitekternes tilslutning sin begrundelse da de uttalte sit bekjendte: «Vi samler os om Nordhagen».

* * *

Har saa Nordhagen i de aar som er gaat opfyldt de forventninger som dengang blev stillet til ham.

At domme efter den begeistring som fra forskjellig kant er kommet tilorde hver gang der kom noget nyt fra Nordhagens haand og som ogsaa denne gang i anledning av hans nyeste utkast er kommet momentant og ureflektert tilorde fra kollegers side skulde det synes saa.

Imidlertid:

Som arkitekt, som historisk interessert og som en av dem, der var med paa at uttale den absolute tillid har jeg

fulgt Nordhagens arbeide ved domkirken med sterk interesse. Men jeg maa tilføie med stigende ængstelse.

Saa længe arbeidet var under utvikling har jeg imidlertid anseet mig forpligtet til at tie for ikke at gripe forstyrrende ind.

Men den avgjørende maate hvorpaa Nordhagen denne gang fremlægger sit utkast og den retning dette tar gjør en motforestilling berettiget og nødvendig.

Nogen kan mene at hensynet til kollegen, hensynet til den arbeidende kunstner allikevel skulde tilsi mig at forholde mig taus.

Jeg finder imidlertid at hensynet til domkirken maa gaa foran hensynet til kollegen. Og den kritikløse ros av alt hvad der gjøres enten det gaar i øst eller vest tilsier at ta avstand for at ikke ens taushet skal opfattes som enighet.

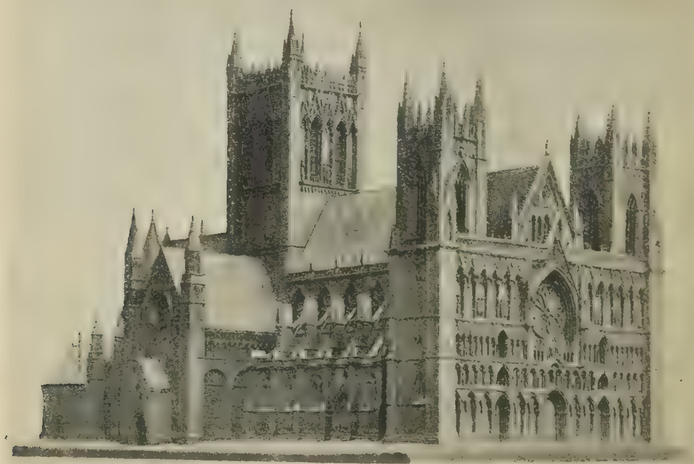
Og en grund mere: Er der noget som kan forkvakle, i bund og grund ødelægge rike evner saa er det den kritikløse ros. Det er en bjørnetjeneste av de værste som kollegerne her gjør Nordhagen. Deri vil jeg ikke være meddelagtig. Derfor vil jeg ta avstand. Og jeg skal forklare hvorfor.

Som det vil være de fleste bekjendt hadde Christie naaet at faa færdig koret med 8-kanten, tværskibet med sine kapeller og centraltaarnet, likesom gjenreisningen av det i ruin liggende skib var planlagt. Om løsningen av skibets indre hersket der i alt væsentlig enighet og det gjenopføres nu under Nordhagens ledelse med ringe ændringer i overensstemmelse med Christies planer. Derimot hersket der nær sagt en like stor samstemmighet om at avvise Christies forslag til løsning av vestgavlens skulpturfacade med de to hjørnetaarne. I forbindelse hermed reiste sig ogsaa og efterhvert med stigende styrke kravet paa at Christies centraltaarn maatte omarbeides da det blev befundet at være uheldig og skjæmmende i sin fortrykte og fantasiløse form.

Dette var altsaa den opgave som Nordhagen fra første stund har været stillet: At forme den overdaadig rike frontfacade saa domens berømte gyldne rose, hvorom der gik frasagn aarhundreder efter at den var ødelagt igjen kunde gløde, at fylde vestgavlens screenfacade med sin rikdom av skulptur indrammet i domkirkens rike gothiske arkitektur — og at

reise domens taarne i deres gamle glans som avslutningen paa nationens trofaste og pietetsfulde arbeide gjennem menneskealdre.

At en ung arkitekt — begavet med en rik fantasi — maatte ta sin tid for at finde sig tilrette i denne svære opgave er givet — dobbelt vanskelig som den er fordi den paa den ene side er bundet av de forhaandenværende gamle murpartier og deres sterkt talende dekorative formsprog, paa den anden side gir forholdsvis faa direkte anvisninger paa hvorledes de forsvundne dele av væggen oprindelig har været.

Nordhagens model av 1913.

I dette sidste ligger imidlertid netop adgangen aapen til selvstændig komposition for den fantasifulde kunstner

At der derfor i hurtig rækkefølge kom forskjellige forslag til løsninger er forklarlig om det end bar usvikelig tegn paa manglende avklarethet.

Den søkende famlen som de forskjellige utkast røbet, pekte dog efterhvert mot større avklarethet over opgavens art og krav og i 1913 fremla Nordhagen sit næstsidste utkast hvor han i overensstemmelse med de forhaandenværende murresters høigothiske stilpræg hadde løst vestgavlen som den

rikt dekorerte screenfacade og ladt vesttaarnene og hovedtaarnet uten spir løpe tilveirs og opløse sig i det vidunderlig arkitektoniske kniplingsverk som er høigothikens taarnløsninger eget.

Om der end kunde være mindre bemerkninger at gjøre var der dog i totalvirkningen kommet den avklarte ro og helhet og i vestgavlen den pompøse frontarkitektur med sine av de forhaandenværende oprindelige arkaderækker givne, i skulptur rikt behandlede flater.

Utkastet gav indtryk av intens studium av gothisk arkitektur og fordypelse i opgaven.

Nordhagen var selv saa fornøiet med dette utkast at han erklærte det for sit endelige. Og i sin netop utgivne brochure om domkirkens fuldførelse gjengir han — rigtignok i en anden anledning — en sterkt rosende uttalelse om dette utkast av den berømte engelske arkitekt Carøe hvor denne slutter med at uttale haabet om at faa leve saa han kan faa se «the whole fine projekt realized».

Uttalelsen er saa meget mere værdifuld som Nordhagen selv præsenterer herr Carøe som «en av Englands kyndigste paa dette felt», idet han har hat «aarelang befatning med inspektion og vedlikehold av en række store engelske kathedraler; han er en førsterangs sakkyndig, hvis meninger har vegt».

Nordhagen hadde saaledes grund til at være fornøiet og vi med ham.

Utkastet vil være vel kjendt. Det blev utført i minutiøst detaljert model som fandt en hædersplads i eget rum paa Jubilæumsutstillingen ifjor sommer.

Men — mens model og tegninger stod utstillet her var Nordhagen allerede i fuld fart indover nye veie. Gjæringen var igjen igang og denne gang i betænkelig retning.

Alt hvad han hittil hadde fremlagt kaster han overbord og fremlægger istedet et nyt utkast saa diametralt motsat alt tidligere som vel mulig.

Eller rettere han fremlægger en estetisk avhandling med illustrationer.

Den foreligger i et netop utkommet hefte under titlen: Om fuldendelsen av Trondhjems Domkirke.

Jeg har med opmerksomhet læst denne hans redegjørelse. Læsningen efterlot — og maa paa enhver opmerksom læser efterlate en stigende følelse av hvor fuldstændig i vildrede Nordhagen selv endnu er. Jeg har sjelden læst en avhandling hvor den ene anførsel slaar den anden i svime som denne. Den virker i sin mangel paa logik paa sine steder helt pinlig.

Man maa gaa ut fra at det er Nordhagens mening — ialfald i øieblikket — at *dette* nu er hans endelige utkast. Da dertil kommer at en række kolleger straks har tiljublet ham sit bifald kan heri ligge en fare for at der kan gaa alvor i saken. Det er da nødvendig at bringe klarhet over hvorhen kursen i saa fald gaar.

Hvad er det som har bragt Nordhagen til at ændre kurs?

Er det rædslen for at «rekonstruere»? Ja han sier saa.

Side 8 anfører han at ethvert forsøk paa at gjenreise et bygverk som «rekonstruktion» «kan aldrig bli andet end et fromt bedrag — om det end er ment ærlig og redelig fra den utøvende kunstners side. Han fører sig selv bak lyset, sin samtid og eftertid».

Og Nordhagen fremholder «den enkle sandhet at et kunstverk ikke opstaar ved refleksion, flittig studium, klar kombinationsevne, logisk stringens selv om nu alt dette paa sæt og vis indordnes under smakens herredømme».

Jeg vil tillate mig at spørge: hvad er arkitektur, hvad er fremfor noget gothisk arkitektur andet end logisk tænkning overført i fast materiale og bundet i kunstnerisk form under smakens herredømme?

Og desuten. Nordhagens uttalelser om rekonstruktioner skulde jo indeholde en skarp fældende dom over Christies arbeide, som jo i fremtrædende grad maatte være fromt selvbedrag og et utilstedelig bedrag mot samtid og eftertid.

Men nei. Nordhagen sier noget ganske andet om dette Christies arbeide.

«Saaledes maa», siger han, «Christies planer for reisningen av skibets langvægger og hvælv vurderes meget høit, da det her er lykkedes ham ved intenst studium og sikker kombinationsevne at bygge op skibets indre, at git et fuldt

Christies interiør.

troværdig billede av dette hovedled i domkirkens rumvirkning. Som nu kirkens store vakre rum vil vise sig i færdig skikkelse har det ogsaa været i middelalderen.» Og han fortsætter:

«Christies fortjeneste av domkirkens gjenreisning ligger især i, at han har fundet frem igjen dette hos os enestaaende interiør, saa det kan aabenbare sig for nutiden saa stortænkt og herlig som det engang var.»

Mere anerkjendende og mindre reservert kan vel en kritik vanskelig bli Og nogen sammenhæng med Nordhagens almindelige refleksioner kan jeg ikke se.

Og jeg ber erindret at der av dette ogsaa av Nordhagen lovpriste skibs«langvægge og hvælv» stod mindre igjen for Christie at arbeide ut fra end der nu for Nordhagen findes til støtte for vestgavlen. Ti mens Christie selv møisommelig maatte samle sit materiale og bygge paa det, har Nordhagen ikke alene dette materiale forhaanden men han nyder ogsaa godt av den intense diskussion som Christies arbeide fremkaldte.

Dette er altsaa Nordhagens høistemte vurdering av Christies rekonstruktion.

Men — rekonstruere vil Nordhagen allikevel ikke. Han vil ikke bøie sig ind under opgaven og i ærbødighet og begeistring avslutte arbeidet ved Trondhjems Domkirke.

Hvad vil han da?

Han vil nu noget ganske andet.

Han vil anvende domkirken som forsøksobjekt for sine netop tilegnede estetiske teorier om moderne arkitektur.

Han vil, for at citere hans program (side 29), gi «digtningen i sten over vor middelalder, et epos over vor fortid hvori gammel og ny evne møtes!»

Er det ikke fuldstændig som Jens Thiis skulde ha skrevet det?

Han er blind for at det vil være det estetiske føleri, pietetsløst utkrystalisert paa et saa ærværdig mindesmerke som Trondhjems Domkirke.

Det forholder sig ganske vist saa, at tidligere tider hver for sig bygget efter *sin* skik og at dette netop gir de gamle bygverk deres charme.

Men nogen støtte for Nordhagens ideer nu danner dette ikke i nogen henseende.

Ti mens tidligere tider naivt og ureflekteret bygget ut fra *sine* forutsætninger danner Nordhagens utkast resultatet av en paa reflektion bygget anstrengelse for at gi et moderne epos over gammel norsk bygningsskik — et epos som intet har med naivitet at gjøre

Og selv om Nordhagen ureflekteret hadde gjort et sublimt arbeide som *andre* fandt var et epos, ja da — ja selv da kunde det være tvilsomt — mere end tvilsomt om ikke Trondhjems Domkirke var for god.

Men resultatet av en direkte beslutning om at digte et epos pleier desuten sjelden at bli det sublime.

Det skulde synes at være grund til at spørge om ikke vestfronten skulde kunne by den skapende arkitekt en værdig opgave med sin vidunderlige arkitektur fra middelalderens høiest utviklede, kunstneriske formsprog, gothiken, og med fri adgang for Nordhagen i sin arkitektur — paa samme maate som han lovpriser at Vigeland har gjort i skulpturen deroppe — at digte ind alle de tanker og følelser som vaagner i ham ved at arbeide med den gamle helligdom.

«Det er Vigelands fortjeneste at ha vist vei ut av dette ved sine sterke og levende verker til Trondhjems Domkirke» siger Nordhagen. Og jeg henviser til Vigelands deilige «Jomfru Maria» saa gothisk følt som noget og allikevel personlig.

Men allikevel besvarer Nordhagen foranstaaende spørsmaal for arkitektens vedkommende med et bestemt nei.

Ja det vil si: Endnu ifjor mente Nordhagen ja; og var lykkelig ved det.

Men iaar har tonen faat en anden klang. Iaar er han stillet for øie en ny type arkitekter som efter hans mening maa faa dyrke sin nye sterkt estetiske kunst. Selv om det skal gaa ut over Trondhjems Domkirke.

Programmet er lovende:

«Men hvad vor tid eier er endel individuelt formende kunstnere, som magter at dukke ned i ældre tiders formverden og bære frem dens skatte — hvorover de bygger personlige verker, paa lødigere vis end de gamle eklektikere,

puster liv i urgamle former. Dette er den type av nutids-arkitekter som har værd — han skaper sine verker i føling av forgangne tiders kulturliv, lægger ind i dem sin egen fornemmelse av masser — — —» o. s. v. «Men han gir en god dag i forlorent stilskaperi, overlater alt det til de mindreværdige — — —» (Det sidste hip maa jo i fremtrædende grad ramme Christie.)

Og han fortsætter:

«Kunstnere som disse er det som bærer utviklingen i bygningskunsten i vor tid. Et hundreaars vældig gjennemforskning av dens alle tidsavsnit fra den graa oldtid har præget dem» o. s. v. o. s. v.

Det er det mest rendyrkede arkitektoniske estetikleri.

Jeg vet ikke om Nordhagen i al beskedenhet allerede mener sig at tilhøre denne høiere type eller om han haaber at vinde optagelse i den ved at benytte domkirken som raablok til at hugge sit epos i sten over vor gamle bygningskunst.

Jeg er enig med Nordhagen naar han henviser til «hvilken sterk og myndig tale» de fører «vore gamle bygninger slik de er bevaret for os — domkirkens gamle deler (Nordhagen overser at hans arbeide gjælder de nyere dele) — — bygningsgruppene paa Bergenhus — — —. Stavanger domkirke, St. Magnuskathedralen paa Orkøerne de normanniske basilikaer, de enkle landskirker« o. s. v.

Men jeg er paa det dypeste uenig med Nordhagen naar han direkte fortsætter med henvisningen til Trondhjems Domkirke og utbryter:

«Hvor uhyggelig ensom og fremmed vil ikke en kathedral av engelsk tilsnit staa i alt dette — den fører et fremmed tungemaal — meget forskjellig fra gammelnorsk eller den staar stum iblandt os.» (!)

Saa langt i begrepsforvirring og brudt tradition skulde vi altsaa være kommet at Kristkirken i Nidaros skulde betragtes som en fremmed fugl som vi ikke skulde kunne taale at se iblandt os. Mens derimot en kirke efter Nordhagens program efter hans egen mening skulde fylde os med «Gjenkjendelsens glæde»!

Hvis det ikke var saa rørende naivt i al sin estetiske

forskruethet vilde der være grund til at anvende en anden og kraftigere glose.

Men ut fra dette program gir Nordhagen sig sin medfødte normanniske tankeretning ivold — den han altid og i fremtrædende grad har været i besiddelse av men som intet har med vestfronten og taarnene at gjøre og fremlægger sit *endelige* forslag — et utkast med den mest vidunderlige sammenraspning av alle middelalderlige stilretninger og meget andet, men med mindst mulig av den gothik som han holder paa at opføre i skibets indre og som han der vurderer saa høit.

Nordhagens sidste utkast.

Og værre end det.

Istedenfor de himmelstræbende, op i luften stadig lettere taarne reiser han paa vestfrontens endnu bevarte rike høigothiske arkader to tunge avstumpede murklodser — med skraahætter som ser ut som senere tilfældige dækninger av nedfaldte taarne. Og denne fortrykte skutryggede taarnløsning utvikler han yderligere paa hovedtaarnet?

Og hvorfra har Nordhagen saa hentet de specielle motiver til disse taarnløsninger? er det fra de med rette lovpriste gamle normanniske anlæg?

Nei langt ifra! Paa side 24 fortæller han det:

«En dag ihøst begyndte jeg at arbeide med dette. Jeg tok for mig billederne av kirken slik den saa ut før restaureringen tok til at forbedre den» (!) og han fortsætter side 34: «I vesttaarnene (og i midttaarnet) har jeg villet bevare stemningen av de gamle taarn paa domkirken før vi begyndte at flotte den op med meningsløse rekonstruktioner». (!)

Jeg maa først spørge: hvad er det for sprog og gloser, hvad er det overhodet for tankegang hos en som er betroet en saadan opgave.

Og jeg fæster — vistnok til overflod — opmerksomheten paa at den arkitekt som er betroet fuldendelse av vort stolteste bygverk — gjenreisningen av vor nationalhelligdom fra middelalderen som den stod i sin høieste blomstring — for det har jo altid været nationens mening — den mand oplyser selv at han henter sine motiver for denne gjenreisning fra billederne av kirken da den laa i sit dypeste forfald!

Kan begrepsforvirringen bli værre?

Om billedet av vestfrontens ruinparti med sine tegl-

Kirkeruinen.

stensdækkede arkaderækker utbryter han: «Hvor herlig tung og rik (!) og vakker virker ikke denne del, trods sine filler, med de lave hættetakene over vesttaarnene».

Selv synes vist Nordhagen — ialfald i øieblikket — at dette er fortræffelig.

Og en række kolleger gjør ham den bjørnetjeneste at tiljuble ham sit bifald: «Slik skal det være».

I motsætning hertil vil jeg i ærbødighet si at vil det norske folk sætte husmandsstemplet paa Trondhjems Domkirke da skal det følge Nordhagens forslag.

Det hele er i virkeligheten en trist foreteelse. Baade at en saadan ide overhodet kan gripe forstyrrende ind hos Nordhagen. Og at den er kommet utenfor hans arbeidsrums fire vægger.

Men ogsaa fordi en række kolleger blindt slaar følge. Ikke for det: Den slags vil man altid træffe paa.

* * *

4—500 aars søvn og uselvstændighet har vistnok skilt os fra vor tidligere stolte historie og for en stor del kvæket selvagtelsen og adelstanken i os. Men ikke er vi sunket saa dypt at vi ikke skulde vove at fastholde tanken om at reise vor kulturs høialter i sin fulde glands, slik som tanken har været i de 40 aar arbeidet har været igang og hvortil Stortinget uten prutning har bevilget de nødvendige millioner.

Nu, efterat det indre er færdig rekonstruert i sin herlige høigotik og — selv efter Nordhagens mening — paa en fuldt værdig og sand maate nu skulde vi gi vort minde til at bringe forstyrrende disharmoni ind hvor nationens stræben den hele tid har været at opnaa en eneste fuldtonende harmoni. Vi skulde gi vort minde til at omgi interiørets vidunderlige gothiske renhet med et mixtum compositum av alt mulig, vi skulde tillate at der over vestfrontens herlige endnu bevarte høigothik skulde stables op murmasser i normannisk utformning!

Det *er* oprigtig talt det rene galematias.

Det *maa* ikke, det *skal* ikke ske.

Og det vil selvsagt heller ikke ske.

Nordhagen vil selv reagere. Og han kan være ganske rolig, de andre kommer nok efter.

* * *

En av de rosende arkitekter roper paa fornyelse av tilsynskomiteen.

Jeg spør ogsaa efter tilsynskomiteen.

Og jeg tror ogsaa paa nodvendigheten av og fordelen ved en ialfald væsentlig fornyelse av denne instans. Men ikke saaledes som forslagsstilleren kræver det «med nye mænd der ikke er saa sterkt bundet til den arkæologiske rekonstruktion som den nuværende komites medlemmer».

Hvad der likeoverfor en saa frodig men helt vildtvoksende og uavklaret begavelse som Nordhagen trænges er folk som sitter med de størst mulige kundskaper, den dypest mulige pietetsfølelse og hertil den myndighet som her viser sig mere paakrævet end nogensinde.

* * *

Da *Christie* fremla sit forslag til vestfronten maatte den veneration som hele nationen følte for ham sættes tilside.

Hensynet til domkirken maatte gaa foran.

Slik ogsaa her. Og i endnu høiere grad.

Spørsmaalet er *ikke* hvorvidt Nordhagen ønsker at lage epos i sten over arkitekturens utvikling i Norge fra vor gamle herlige normanniske arkitektur helt frem til de sammenstyrtede og forfaldne domkirketaarns «Narrehætter» alene med omsorgsfuld gaaen utenom den gothik som er domkirkens vestfront og taarn selvsagt.

Spørsmaalet er ganske enkelt om Nordhagen vil fuldføre den opgave han er stillet og som han har paatat sig: at avslutte gjenreisningen av Trondhjems Domkirkes ydre omkring det snart færdige hoigothiske indre ut fra de givne forutsætninger, med kunstnerisk alvor og med al den fantasiens rikdom som han evner at lægge i det og som han har frie hænder til at la komme til utfoldelse indenfor de forutsætninger selve opgaven rummer.

Nordhagen har vist i sit jubilæumsutkast at han kan arbeide i den rigtige retning.

Hans mange utkast viser ogsaa at fordi om han i det ene øieblik kan mene at *dette* er det endelige og han straks sekunderes av efterplaprernes: «slik skal det være» — kan han godt komme til et andet resultat.

Og finder Nordhagen tilslut efter grundig overveielse at han nu ikke længer kan gaa den vei som opgaven tilsiger, da bør, da maa Stortinget uten hensyn til person træffe sit valg mellem ham og domkirken. Som det blev gjort med Christie.

Med al respekt for Nordhagens fremragende evner: Trondhjems Domkirke er en for stor klenodie til at skulle tjene som raaemne for hans digtninger i sten over vor gamle bygningskunst.

Der kunde være meget mere at fæste sig ved i Nordhagens brochure. Men jeg vil holde mig til disse hovedlinjer.

Jeg er forberedt paa at faa haard medfart for at ha ladt denne min kjætterske mening faa uttryk.

Jeg vil paa forhaand ha sagt at jeg savner tid til polemik.

Jeg har sagt min uforbeholdne mening hvad jeg som kollega har følt mig opfordret til likeoverfor Nordhagen — hvad jeg som arkitekt har følt mig forpligtet til likeoverfor Trondhjems Domkirke.

29de mars 1915.

H. Sinding Larsen.

ÆRKEBISKOP NATHAN SÖDERBLOMS HYRDEBREV.

Overfor det hyrdebrev, ærkebiskop Nathan Söderblom har udstedt til præster og menigheder i Upsala ærkestift [1]), gaar det vel an at anvende ordet «alt er eders», saa vi her i Danmark — og vel i Norge med — kan tillade os ikke blot at læse dette stykke litteratur, hvilket er en selvfølge, men ogsaa tilegne os det, ganske som om det var os selv, der havde faaet brev fra vor egen ærkebiskop. Vi har jo ikke selv nogen saadan. Kirkehøvdingen i Upsala er den eneste nordiske — og vel iøvrigt den eneste evangelisk-lutherske — ærkebiskop, der findes. Hvorfor da ikke uden videre betragte os selv som hørende med til Upsala ærkestift? I hvert fald for saa vidt der derigennem kan tilstrømme os noget godt. Skulde det saa — mod forventning — ske, at vor ærkebiskop engang fik pavenykker, kunde vi i hvert fald trøste os med ordsproget: Procul a Jove, procul a fulmine! [2])

Ærkebiskop Söderblom røber nu ingen som helst tilbøjelighed til pavenykker. Hans motto — det, der paa en beundringsværdig maade gaar som den røde traad gennem alle hyrdebrevets ellers ret forskelligartede udviklinger — er ordet fra 2 Kor. 1, 24: «Ikke at vi er herrer over eders tro, men vi er medhjælpere til eders glæde. Man faar at vide — til slut i brevet — at han ikke har grebet dette motto paa maa og faa, men at hans fader, en anset præst i Uppland, sagde til ham i sin dødsstund: «Du skal have samme regel som jeg. Min regel har altid været: Ikke som herrer over menigheden, men som medhjælpere til eders glæde

[1]) Nathan Söderblom: Herdabref till prästerskabet och församlingarna i Uppsala ärkestift. Tredje upplagan. Uppsala 1914. F. C. Askerbergs förlag. 82 sider.

[2]) Fjernt fra Jupiter, fjernt fra hans lyn.

Vi ser altsaa, at den regel, ærkebiskoppen saaledes anbefaler os alle, har han hentet frem ikke blot fra den hellige skrift, men ogsaa fra et sted, hvor han har haft den opbevaret, tæt ved hans eget hjerte. Derfor kommer den varm til os og kan ikke forfejle sin virkning.

«Medhjælpere til menighedens glæde» — det er hyrdebrevets egentlige programord; det kommer igen og igen, stadig i ny belysning og med ny virkekraft. Det andet — eller rettere det første — led i den apostoliske regel «Ikke herrer over menigheden» opholder hyrdebrevet sig ikke længe ved. Hvilket ogsaa vilde være spild af krudt og ammunition, saasom der i vore dage sandelig ikke er nogen overhængende fare for præstevælde. Meget snarere er det præsterne, der er i færd med at blive de underdanige, og derimod «de jævne Kristne», «de enfoldige troende», «menigheden» (i betydning af kirkealmuen), der somme steder begynder at blive forkælet og fordringsfuld og at gaa ud fra som en given sag, at man har at gøre den til pas.

Hyrdebrevet har aabenbart denne fare for øje, naar det indskærper, at afskaffelsen af præsteherredømme ikke skal betyde Indførelsen af «församlingens herravälde». Vi læser: «Är prästen en tjänare i församlingen och är han hennes egendom, så följer däraf ej, att hans egen tro skulle vara underkastad församlingens maktbud eller godtycke . . . Den får icke regeras af människors välmening eller härsklystnad, utan af Anden» (side 3).

Troen og overbevisningen maa regeres «af Aanden», altsaa ovenfra, ikke nedenfra. Det maa en præst huske paa, hvor meget han end opfatter sig som menighedens tjener. Gør han sig i sin forkyndelse afhængig af dens ønsker og fordomme, kan han i virkeligheden ikke være medhjælper til dens glæde. Til denne medhjælpergerning hører ikke alene et godt og venligt sind, men ogsaa en god fast fod at staa paa, en holdning, en myndighed, ja netop den myndighed, som ligger i, at man aflægger sit vidnesbyrd med sit evige ansvar for øje og agter det for en ringe ting at blive «dømt af en menneskelig domstol» (1 Kor. 4, 3).

Her staar vi ved den slags autoritet, ærkebiskoppen tænker paa, naar han siger (side 75) myndighet behöfs i för-

samlingen», og som han saa dybt savner, naar han andensteds taler om den «usædelighed», der gaar i svang, og som bestaar i. at man paa saa mange livets omraader — kirkelige og verdslige — tankeløst og samvittighedsløst «vädjar till hvad flertalet önskar, i stället för hvad noga genomtänkt plikt fordrar» (side 41).

Hvad nøje gennemtænkt pligt fordrer! Ja, det skulde man jo træde ind for — stemme for, tage ordet for, eller, hvis man har faaet magten, gennemføre i daad og handling efter regelen «Thue recht, und scheue niemand!»

Den slags myndighedsudøvelse har intet at gøre med at spille herre over sine medmennesker, men des mere med at være dem en tro og samvittighedsfuld medhjælper til deres gavn og glæde.

Saadan myndighed er det, der tiltrænges just i demokratismens tidsalder. «Demokratin blir till välsignelse», hævder hyrdebrevet, «i samma man som den enskildes mänskliga värdighet utvecklas och därmed känslan af ansvar.» Demokratiet skal ophøre at være «en lekboll at virtuoser», en anledning til at anvende «massan som maktmedel. Men dette vil da bl. a. sige, at den usædelighed maa ophøre, som bestaar i, at de, der skulde lede folket, gør sig det til den højeste lov, at man maa gøre sig populær og bevare sin popularitet, selv om man i det øjemed skal sætte sin bedre overbevisning til side. Ærkebiskoppen skriver:

«Osedligheten har gått så långt, att till rättesnöre för egna handlingar uppställes icke hvad man själf anser vara rätt och hvad lagen bjuder, utan hvad man tror, att mängden önskar. Jag har nyligen läst ett utlatande af en svensk myndighet, där det ungefär heter: Så och så måste det vara. Det är nyttigt. Det är strängt taget nödvändigt. Men fordrar man det nödvändiga, bli kanske de ifragavarande missnöjda. Så det är bäst att vi låta bli» (side 42).

Hvorfor er det bedst at «låta bli»? For ikke at udsætte sig for folks misfornøielse.

Dette er jo ogsaa en slags opfyldelse af regelen om ikke at ville være herrer over folket, men medhjælpere til dets — fornøjelse.

Men meningen af det apostoliske ord er dog sikkert

ikke den, at man skal indføre et regimente fra neden som det, ærkebiskoppen har fundet et saa slaaende eksempel paa. Sidestykker vilde iøvrigt ikke være vanskelige at finde hos os som overhovedet i alle demokratisk styrede lande. Og er der en ærkebiskoppelig autoritet iblandt os, da er her noget for den at hæve sin stav imod. Jeg tænker, der er flere end jeg, som har følt sig i høj grad tiltalt og opbygget af at finde i den nye ærkebiskops første hyrdebrev en tydelig og kraftig denunciation af det forlorent-folkelige regeringssystem, der i vore dage begynder at vinde indpas baade paa gejstligt og verdsligt omraade.

Hvorledes et samfund, uden at have «herrer» over sig, desuagtet kan have virkelige styrere, d. v. s. saadanne, gennem hvilke det styres fra oven og ikke fra neden, det er, i demokratismens tidsalder, det store problem, baade i kirken og i det borgerlige samfund. Ærkebiskoppen har aabenbart tro paa, at problemet kan løses. Han taler om (side 43), hvorledes det, der kun er en karrikatur af et demokrati, mere og mere maa afløses af et demokrati, som har «taget form». Og han skriver: «Ett slikt demokratiskt ideal hvilar på en stark tro, som faar beréda sig pa missräkningar, och ställer höga kraf på ledarepersonligheternas insikt och karaktär. Men om jag fattar den moderna arbeterrörelsen rätt, sä är det något sådant, den i sina klarsynta och allvarliga målsmän åsyftar.»

Ærkebiskoppen hævder i det hele taget, at kirken har grund til at se med sympati og med haab paa den moderne arbejderbevægelse. Kirken kan ikke «binda sig vid någon viss ekonomisk teori», men den kan og bør i hvert fald være med til at hævde, at «samfundet har att sörja för sina nödställda». Naar denne moderne tanke gennemføres, mister ganske vist kirken udsigten til at kunne optræde som «den rika allmosegifverskan». Men dette skal ikke fortryde den. Thi i stedet for at ville gøre sig venner med den urette mammon skal kirken se en sejr for evangeliet deri, at det almene samfund overtager mere og mere af ansvaret for fattige og syge, saa vi efterhaanden kan nærme os den ideale — men næppe fuldt opnaaelige — tilstand, hvor velgørenheden er blevet overflødig, «Att nu i någon den ringaste mån flytta det, som blifvit erkändt som samfundets oafvisliga

plikt, tilbaka til at bli en kyrklig eller from välgörenhet skulle icke blot vara i strid mot reformationens grundsatser utan äfven ett steg i bakvänd riktning» (side 17).

Med ord som disse er der jo i virkeligheden sat et — jeg vil ikke sige spørgsmaalstegn, men betænkeligheds- og advarelsestegn ved den ting, man kalder «diakoni», for saa vidt der til dette begreb knytter sig en tanke om fattigomsorg og sygepleje som et særlig kirkeligt arbejdsfelt.

Nej, kirken maa ikke slaa sig til ro med en velorganiseret og gennem rigelige milde gaver støttet diakoni, som saa kan sætte dens medlemmer i stand til med beroliget samvittighed at indrette sig i den «komfortable kristendom», ærkebiskoppen giver nogle kraftige og velmente sidehug til. Nej, kirken maa være klar over, at den grundige hjælp for fattige og syge skal komme gennem «en viss ekonomisk-social gestaltning af samhället», for hvilken der maa banes vej af den nationaløkonomiske forskning. Kirken betragter denne forskning «liksom allt troget kallelsesarbete som en gudstjänst och inser dess angelägenhet. Gud gifve skarpsinne og framgång!»

Under omtalen af kirkens forhold til arbejderskarerne kommer hyrdebrevet ind paa at advare kirkens mænd mod at misforstaa arbejdernes videnskabskultus. Der er i virkeligheden noget saa aandelig haabefuldt i denne kultus til trods for dens overdrivelser. Man skal derfor aldeles ikke fra kirkens side forsøge paa at holde arbejderne tilbage fra at sætte videnskaben i højsædet. «I stället mäste kyrkans kraf här lyda: mer vetenskap, mer kritik, mer verklighetstrohet, som väcker till lif det sökande sinnet i stället för det dogmatiska sinnet.»

Meningen er jo denne: arbejderne har begyndt at tænke, begyndt at kritisere, hvilket har, foreløbigt, bragt dem til at bortkaste den fromme børnelærdom. Lad dem da nu forsøge at tænke til bunds, føre kritikken igennem! Dette kan da maaske bringe dem til at se, at de ikke er saa kloge paa tilværelsen, som de havde indbildt sig, og at de i virkeligheden nok kan «unna sig själf hela den skatt, som Gud i uppenbarelsen bjuder hvarje redligt hjärta» (side 24).

Kan man bevæge arbejderne til dette, da har man i

sandhed været en «medhjælper til deres glæde». Men man skal altsaa først have bugt med deres «videnskabelige» dogmatisme og give dem mod til at trodse bandstraalen. Thi aandelig fordragelighed er der foreløbig ikke meget af i deres rækker. Ærkebiskoppen skriver:

«Officiellt tar socialdemokratin det noga med formlerna. När en forskare på grund af sina studier kommit till resultat, som ansågos stridande mot socialdemokratins läror, blef han häromåret af partidagen i Tyskland bannlyst. Det hjälpte icke, att han åberopade, att han ej spridt irrläran i förkunnelsen, utan endast framställt henne i strängt vetenskapliga skrifter. Vi känna igen en ofördragsamhet, som den evangeliska kyrkan kommit ifrån» (side 23).

Her har vi med det samme hvad der i Nathan Söderbloms hyrdebrev overhovedet er at finde af programudtalelse angaaende kirkelig lærefrihed. Enhver, som véd lidt om, hvad der i det sidste par aar har fyldt den danske kirke med uro, vil forstaa, at vi danske kirkemænd særlig vil lægge mærke til, hvad der i ærkebiskoppens brev kunde finde anvendelse paa vort hjemlige «tilfælde», det tilfælde nemlig, at der er rejst forfølgelse mod en præst, fordi han — hvis jeg maa give mig til at tale svensk — på grund af sina studier kommit till resultat, som ansågos stridande mod kyrkans läror. Og det har ikke hjulpet præsten, at han kunde paaberaabe sig — hvis jeg igen maa tale svensk —, att han ej spridt irrläran i förkunnelsen, utan endast framställt henne i «Theologisk Tidsskrift».

Vi søger — siger jeg — i hyrdebrevet om et ord til anvendelse paa dette «tilfælde», og hvad vi finder er den anførte paavisning af, at en ufordragelighed, nøjagtig mage til den for tiden hos os grasserende, findes i det socialdemokratiske parti, men at det er en ufordragelighed, som den evangeliske kirke er «kommit ifrån».

Ja, naar ærkebiskoppen siger det! Saa er det altsaa noget, vi er «kommen fra». Og hele vort kedelige «tilfælde» er blot en ond drøm.

Ærkebiskop Söderblom kender ikke noget til dogmatisk ufordragelighed. En anden ting er, at han vel forstaar at værdsætte «kyrkans gamla dogmatiska formuleringar». Thi

ganske vist er der ved dem, for den nulevende slægt, en vis af tiden foraarsaget «svårfattlighet»; men «evangeliet finnes där» (side 5). Og ganske særlig gælder det om bekendelsesskrifterne, at det storartede aandelige arbejde, som i dem er nedlagt, «asyfter i väsentlig mån att förhindra, at den glädjen grumlas, som Gud i Kristus förläner» (side 26).

Den i vor tid ret udbredte ringeagt for kirkens bekendelse kan kun ovenvindes «genom oaflåtligt och fördjupadt studium af skriften och våra symboliska böcker och andra äkta vittnesbörd om evangelisk tro från skilda tider.»

Ortodoksi i ordets sande betydning betyder hverken rethaveri eller bogstavtrældom. «Nitet för den rena läran har alltför ofta nedsjunkit till ett ganska utvärtes, ofta mer polemiskt än innehållsrikt, häfdande af vissa satser. Renlärighet någon djupare mening måsta hvila på ett oförtrutet andligt arbete, som intränger i lärans andemening och sammanhang» (side 27).

Jeg anfører disse sætninger forholdsvis udforligt, fordi jeg gerne vilde gøre den mest mulige propaganda for dette, som hyrdebrevet gang paa gang med vægt gør gældende: at kirkens mænd maa drive studier, ikke mindst dogmatiske studier, — og at «en teologisk forskning med vetenskapens stränga kraf och ospard användning af dess material hör till kyrkans heliga uppgifter» (side 81).

En præst i praktisk virksomhed kan ikke være videnskabsmand i snævrere forstand. Men efter svensk kirkelov skal en præst, naar han faar visitats, give biskoppen tilkende, «huruledes han sine studier fortsätter».

Forsømmelse af studierne vil i længden uafviselig føre til aandsfattigdom i prædikenen. Og «ingen ifver och rörlighet i alle möjliga och omöjliga verk och företag, föreningar och föredrag kan ersätta predikans andefattigdom» (side 31).

Men siden vi taler om studium, vil jeg opfordre mine medkristne og især mine kaldsbrødre i Danmark og Norge til nu for det første at studere — ikke blot «læse», men studere — ærkebiskop Söderbloms hyrdebrev. Og give sig rigtig god tid. Thi paa hver side i det lille skrift er sam-

mentrængt en fylde af tanker, vink og udredninger — om prædiken, om salmesang, om kirkebygningen, om konfirmandundervisningen, om kirke og skole, om sjælesorg, om hindringerne for glæden, om fællesskab i glæden — — altsammen baaret af stille, stærk alvor, af from hjertevarme og bygget op baade paa personlig erfaring og paa et grundigt og alsidigt — især religionshistorisk — studium. —

Ærkebiskop Söderbloms hyrdebrev er jo ingenlunde udstedt til præsterne alene, men ogsaa til menighederne. Ja, det udmærker sig ved i virkeligheden at være et ord til hele den tænkende almenhed, som denne kun til sin egen skade kan lade uænset.

Men «præsteskabet» har dog faaet den første plads i brevets adresse, og til præsterne i deres særstilling er brevets alvorlige slutningsord henvendt.

Alvorligt i højeste potens kan dette slutningsord kaldes. Paa en mere indtrængende maade kan vi præster ikke manes til at gøre vor pligt og skyldighed. Og paa en mere summarisk maade kan der ikke gøres ende paa alle indbildninger hos denne og hin ordets tjener om at være et ekstra benaadet redskab, hvis gerning «Herren har vedkendt sig», idet han har ladet den faa en saa uhyre succes. Den art storhedsaspirationer er vist ikke ualmindelige hos præsterne i vore dage, hvor der er opkommen en vis jagen efter saadanne resultater, som lader sig bogføre. Men ærkebiskoppen siger her som sit sidste ord i hyrdebrevet:

«Kan någon göra något mer, än det som är knappt och oundgängligt nödvändigt för hans egen själs frälsning genom naden? . . . För oss, ämbetsbröder, hör hele vårt prästerliga arbete med till var egen själs frälsning. I vårt kall kan ingen af oss pa billigare villkor än nit och trohet äga den oförskylda gåfvan af syndernas förlatelse, lif och salighet.»

Dette er jo et ordentligt stød for brystet. Og hos de klejnmodige vækkes let det spørgsmaal, om da en præst overhovedet kan blive salig, — om det ikke, naar det kommer til stykket, er lige saa umuligt for en præst at komme i himmerig, som for en kamel at komme igennem et naaleøje.

Ja, dér har du og jeg, kære embedsbroder, faaet noget at tænke paa, ganske ligesom den rige, naar han i sit ny

Testament læser dette om kamelen og naaleøjet. Testamentet giver ham ingen beroligelse og forklaring. Hyrdebrevet giver heller ikke os nogen. Og for tidlig beroligelse er maaske heller ikke det, vi trænger til.

Jeg har nu her omtalt, hvad der er faldet mig særlig paa sinde ved mit studium af ærkebiskop Söderbloms hyrdebrev. Jeg har ikke gjort nogen som helst indvendinger; thi dels opfordrer brevets indhold ikke dertil, og dels skal dette ikke være en kritik, men en genklang af hyrdebrevet til vidnesbyrd om, at den svenske ærkebiskops vise og alvorlige og venligt-myndige tale har fundet paaagtning ogsaa i den danske søsterkirke.

Stenløse, Sjælland.

Morten Pontoppidan.

DR. SAM. FRIES.

Betraktelse vid hans jordfästning.

Av ärkebiskop *N. Söderblom.*

Den 5te juni ifjor blev dr. Sam. Fries rammet av et slagtilfælde, mens han sat som ordstyrer i en kreds av prester i Stockholm. Han trodde selv det var døden og tok farvel med en hilsen til sin hustru og sine barn og med bekjendelsen av den tro han hadde levet for. Han døde i december maaned. — Dr. Fries var paa mange maater Sveriges fremste teolog, skarpsindig forsker av religionshistorien og uforfærdet forkjæmper for fremskridt og frihet. Han var under sit sykeleie gjenstand for hjertelig deltagelse ogsaa fra kredse som hadde tat avstand fra hans skarpe fremtræden, men nu hilste det kristne karaktermenneske med ærbødig tak.

Vi bringer her den tale erkebiskop Söderblom holdt i dr. Fries' menighetskirke, Oscarskyrkan i Stockholm, ved hans begravelse.

«Då kom Herren och ställde sig där och ropade såsom de förra gångerna: «Samuel, Samuel!» Samuel svarade: «Tala, din tjänare hør.»

Men Samuel växte upp och Herren var med honom och lät intet av vad han talade falla till jorden. Och Samuels ord kom till hela Israel.»

Gossen i 1 Sam. 3 förstod icke strax att det var Herren, fastän han från födelsen var vigd til Herrens tjänst. Men när han fattade, att det var Herren, lyssnade han till Herrens ord och lät det gå vidare, så långt han förmådde, till hela Israel.

Det gäller för oss alla att förstå, att Herren talar, och att höra på hans ord. Herren har haft och har ännu något särskilt att säga oss genom denne sin tjänare, vilkens jor-

diska hölje vi idag begrava. Egentligen hade Oscars församlings förste kyrkoherde själv predikotur i högmässan i sin kära kyrka i dag. Den öppna, klara manligheten och den trygga, hjärtegoda myndigheten i hans person skal icke mer för våra kroppsliga ögon och öron styrkande förkunna förlåtelsens och gudsförtröstans evangelium eller måla den kristna tankens utsikter över tiderna in i evigheten. Men är hans stämma tystnad, så tala hans ord, hans ande och hela hans livsverk mer inträngande till oss i denna stund än någonsin.

Även var Samuel var redan i moderlivet genom ett heligt löfte ägnad åt prästerlig tjänst. Och tidigt hörd hans barnahjärta Herrens röst. Därom vittna nio- och tioåringens anteckningar, samtidigt med att deras prydlighet förråda ett ordningssinne, som blev en av hemligheterna i att han under sitt korta liv hann med så mycket I ett häfte från hans tionde år med titeln «Aftonklämtningar, minnen från kära men flydda barndomsdagar» finns en dikt «Främlingen Vid tanken på 'författarens' död». En oss förtrogen barnslig stämning tolkas där bl. a. i följande ord:

»Jag är en gäst, en främling, jag
till evighetens långa dag,
då får jag vara hos min Gud
och sjunga bredvid harpans ljud.
O, Gud, jag längtar hem till dig.
Han tar mig snart till sig.»

Lyssnade vår Samuel tidigt till Herrens röst, så hörde han även till dem, som tidigt vinna klarhet. Liksom andra av sin samtid genomgick den unge studenten en kännbar kris med hänsyn till den kristna visshetens bibliska grundläggning. Men redan i ungdomen fattade han de idéer: gamla färdiga tankar eller nya djärva riktlinjer och uppslag för forskningen, som väsentligen sysselsatte honom livet igenom.

«Herre, tala! Din tjänare hör.» I Skriften och i uppenbarelsens levande historia, som är betygad i Skriften och vartill Skriften själv hör, ljuder till oss Guds tal. Att forska i Skriften var för den hedangångne en aldrig sinande lust och glädje. Vid en sammankomst, som betecknar kanske höjdpunkten på hans kyrkligt-teologiska bana, höll han inled-

ningspredikan över Apostlagärningarnas utsaga om församlingen i Berea: «De mottogo ordet med all villighet, dagligen forskanda i skrifterna för att se, om det förhöll sig så.» Det var vad han själv gjorde. Han ville se om det förhöll sig så. Länge men förgäves trädde han efter rätten och plikten att mer ostörd få ägna sig åt Skriftens utforskning och åt vetenskaplig undervisning. Som det nu blev, måste vi undra över hänförelsens och kärlekens makt. Inga sysslor förmadde hindra honom från att följa med i den vidlyftiga undersökningen av Skriften och vad därtill hör. Ännu från dagarne före döden finnas lärda anteckningar i hans märkliga grekiska testamente. I sin egen Skriftforskning visade han en oförvillad friskhet i att iakttaga och pröva även det som vanan eljes går förbi, och en sällsynt förmåga att se och livfullt föreställa sig det i Skriften omtalade eller antydda. Hos ingen forskare har jag funnit en större tilltro til möjligheten att noga veta, hur det verkligen tillgått och sett ut, särdeles i Frälsarens levnad, samt vad vår Frälsare verkligen sagt och tänkt. Även däri låg något av barnasinnets oanfrätta och osammansatta trosvisshet Det var hans särskilda gåva, när det gällde att höra Herrens tal. Den åstadkom stundom en dristig och slående enkelhet i hans uttolkning.

På senare tid ökades över hövan mångfalden av praktiska värv. Den, som måhända på avstånd smått förargat sig över en viss frispråkig självsäkerhet, lärde sig då ofelbart i samarbetet se och värdera det raska förståndet, en omutlig rättskänsla, godmodigheten bakom skärpan, fördomsfri och storsint erkännsamhet och den rena, sakliga månheten om att något gott blev uträttat.

Men kunde ovärldslighet få rum i en slik trängsel av praktiska bestyr och studier? Vi visste det. Och det var Herrens mening att det skulle uppenbaras.

En dag i den kraftigaste mannaaldern ropade Herren igen, som det tyckes nu bra omilt: «Samuel, Samuel!» Han var strax redo att svara: «Herre tala, din tjänare hör, din tjänare lyder med glädje.»

Ej sällan behöver Herren vidtaga anstalter för att få en människa att lyssna. Först efter långa dagar och veckor på sjukbädden eller efter särskilda hemsökelser kan själen bli

stilla och beredvillig. Men Herren överrumplar också ibland. Då yppas det fördolda. Har någon bevittnat ett slikt uppdagande? Det är pinsamt. Var gudaktigheten i någon man en roll, som människan kanske i god tro spelade för sig och andra, faller hon lätt ur rollen, om Herren barskt og tvärt kallar på henne. Ty hon hinner ej besinna och bemanna sig. Utan ovillkorligt frambryter vad för hjärtat ända betydde mest. Kanske lågo dödsfruktan och världslighet fördolda under en anspråksfull fromhet, för vilken gudsförtröstan och kallelsetrohet i vår hemgångne väns anda ej voro goda nog.

Hos honom voro den rättframma uppriktigheten och motviljan mot allt skenväsen så beskaffade, att de kunde någon gång tagas som brist paa helgd och väcka anstöt. Hans modiga och stridbara sanningssträvan blev stundom misskänd och vantolkad, vilket smärtade ett känsligt hjärta mer, än den oinvigde kunde ana. Den plats Samuel Andreas Fries äger och skall behålla i svenska kristenheten, har han småningom med Guds hjälp tillkämpat sig.

Då kom plötsligt slaget mitt i angelägna och livliga förhandlingar i en krets av kära ämbetsbröder. Det var den 6 juni. «Bröder, nu dör jag. Nu är det slut med Samuel.» Intet spår av rädsla förspordes. Knappast överraskning. Utan ett fullkomligt lugn och hans vanliga naturlighet och reda. Blott en enda suck av saknad undslapp honom: «Nu får jag aldrig mer predika!» Händerna knäpptes, och ofrivilligt, som i en uppenbarelse, beseglade detta hjärta sit kristna kall med en bekännelse: «Skulle jag snart bli mållös, så vill jag hava sagt: Hälsa min kära hustru och mina barn och min församling. Jag tackar Gud för så mycket, mycket, för allt gott som jag fått mottaga i livet, men allra mest för att han låtit mig tjäna inom vår kyrka. Mycket har jag försummat, jag har mycket att avbedja. Men, bröder», och här höjde han rösten, «om jag dör, så dör jag i tron på syndernas förlåtelse.»

Han var i ögonblicket redo. Världen med alla massiva åligganden och tunga mödor vilade lätt på hans själ. Några ord ur en predikan av honom rinna mig i sinnet:

«Förnimmelsen av och det fasta medvetandet, att vi leva av Gud och för honom, såsom hans älskade barn, som i varje

stund av vår levnad liksom med hela vår varelse skola utföra hans vilja, det är att första kristendomens väsen, det är att så erinra sig döden och förgängelsen, att de i samma ögonblick äro övervunna, som vi klarast äro övertygade om deras oundviklighet. En människa, genomträngd av sådan gudstro brukar denna världen såsom brukade hon den icke: det är henne omöjligt att vårdslösa livets många uppgifter; tvärtom, de höra med till allt det, varpå hon skall trycka evighetsstämpeln liksom en påskrift om henne själv: detta har en människa gjort i sanning, godhet, kärlek, skönhet och rättfärdighet, ty hon var stadd på väg till himmelen; eller rättare, hon gjorde det som ett bevis på, att hon redan här i världen hade sin umgängelse i himmelen. Så skola vi bevisa vår gudstro genom att i allt vårt arbete, i åkerbruk och hantverk, i handel och köpenskap, i konst och vetenskap, i kyrkogärning och statspolitik efterlämna det högsta och bästa som vår gärnings frukt, emedan vi varit besjälade av det högsta, av Gud själv.»

Förlåten drogs den dagen undan. Vad fanns inne i hjärtats kärlek? Hemmet, kallet, tron på förlåtelsen på Kristi verk. Och bakom dessa vilade outsagd den ogrumlade vissheten om det eviga livet, byggd på Frälsarens ord och utformad efter den svenska idealismens lära.

Till kyrkan hade han ärvt en djup kärlek, som förblev hans levnads, alla skilda sysslor besjälande och sammanhållande patos. I vår generation var han veterligt den förste, som greps av hänförelse för den svenska kyrkan. Nitälskan för henne bildar enheten i hans livsverk. Ty hon hade förmedlat till honom Kristi evangelium. Han tackade för att han i kyrkan inhämtat den gudomliga sanningen, han tackade Gud yttermera för den stora nåden att ha fått vara präst i svenska kyrkan och predika evangelium.

Vid tanken på kyrkan gick tacksägelsen in i hennes budskap: Kristi verk, försoningen, syndernes förlåtelse. Han bad om förlåtelse för försummelser och fel. Han hörde ej till de alltför talrika, som aldrig fela, därför att de aldrig våga något. Och hans tack och vittnesbörd utmynnade i den saliga förmanen att få dö i full förtröstan på Guds förlåtelse.

Vissheten om syndernas förlatelse i Guds kärlek var för honom kristendomens hemlighet.

När Herren kallade, var han strax færdig att höra och svara med tack och glädje. Därav må vi nu hämta lärdom. Visst äga vi skäl till sorg och klagan. En kämpe är fallen i Israel. Hemmet miste sitt stöd. Församlingen sin herde. Samhället en strängt rättskaffens, dugande arbetare. Kyrkan en av sina starkaste förkämpar. Ingen hennes son kände varmare för hennes värv genom tiderna, ingen trodde uppriktigare på hennes framtid, fastän ingen hadde klarare sett att «alla gudstjänstformer och religioner tillhöra timligheten, medan Guds rike tillhör evigheten.» Ingen ägnade sig mera helhjärtat at vad han menade vara svenska kyrkans väl. Vänkretsen är bruten. Vad den kärnsunda frimodigheten i hans väsen och hans goda, starke trofasthet varit för vännerna, uttrycktes vackrast i de ord, som vid dödsbudet under tårarne halkade över läpparna pa en vän sedan mer än tjugu ar: «Tänk vad de skola bli glada i himmelen!»

Men vi vilja följa hans föredöme och i stället för klagan tacka Gud för alla goda gåvor, han skjänkt oss genom sin tjänare. Först och sisst tacka vi Gud för den nad, som som öppnar sig för oss alla och förenar oss som barn hos vår himmelske Fader. I sin första julottepredikan i detta tempel läste den nu hemgångne psalmversen

«Gud Faders son av himmelrik
blev här en gäst på jorderik
att föra oss från jämrens dal
till evig fröjd i himlens sal»

och tillfogade: «Därmed hava vi i största korthet avgivit Jesu enda, men oändligt stora verk, att sa föra oss genom livet, att vi kunna saligt dø.»

DANSK UNGDOM.

For øjeblikket er den *indkaldt*, den mandlige ungdom, og det er ikke bare glædeligt. Tværtimod er der noget demoraliserende ved at «ligge og vente paa en, som ikke kommer» (forhaabentlig) — at være taget ud af sin daglige virksomhed og den vante sammenhæng paa ubestemt tid og uden tilstrækkeligt arbejde til at fylde dagens og aftenens timer. Det er derfor i øjeblikket et problem, som beskæftiger baade forstandige officerer og mange civile: hvorledes man bedst drager omsorg for den indkaldte ungdom, saa utilfredshed og letsindighed ikke nedbryder disciplinen og løsner de moralske baand.

Paa den anden side har krigssituationen vist os glædelige ting: stærk tilslutning til de frivillige korps, først og fremmest studenternes, og en smuk og mandig alvor mellem store dele af vor ungdom, — ganske vist tydeligere i august maaned end nu i marts.

Imidlertid vil vi i denne artikel lede bagom den *øjeblikkelige* situation og forsøge en karakteristik — paa historisk baggrund — af dansk ungdom, som den er, i vor tid.

1.

Der er næppe nogen, der har givet udtryk for saa store forventninger om et kristent Danmark som *Grundtvig*. Man tænke paa «Nyaarsmorgen» og paa salmers og sanges spaadomme om et «gyldenaar», da aanden skal svæve lavt over landet, og folkelivet løftes af de kristelige idealer; digterne skal inspireres af Helligaanden og landet fyldes med hellig folkesang til Jesu pris. «Den gamle nattergal i Danevangen» skal lære af «den unge føniksfugl i bøgelunden;» det folkelige skal bæres af det kristelige, og lovsangen skal lyde «som aldrig før».

«I gyldenaarets sommer fuglesangen
som aldrig før skal fylde svanevangen.»
Den store fuglehøvding
fra østens paradis
opstemmer hele dagen
til straaleskyttens pris.
Og fra kvæld, indtil stjerner dale,
slaa i lund tusind nattergale
slag i slag».

— For den, der har givet sig ind under disse syners fortryllelse, er det forunderligt og smerteligt at tænke paa, hvad vi i stedet fik:

Vi fik *Brandesianisme* i overklassen og *socialisme* i underklassen, to bevægelser, som var forskellige i saa meget, men hinanden lig i dette: at være det, Grundtvig ventede, saa uligt som muligt — ikke kristelige, ikke moralske og ikke nationale! (Talen er om socialismen som den faktisk kom til os, ikke om, hvad den kan blive til hos os). Man kan fristes til at sige, at det Danmark, vi nu har, er *et helt andet* end det, Grundtvig nærede alle de skjønne forhaabninger for. Især i nabolandene kunde man sige saadan om os.

Men vilde dette dog ikke være forhastet? Er det ikke *overfladen*, man da tænkte paa? Det er jo den, som ses paa afstand. Men er der ikke stor uoverensstemmelse mellem ydre og indre hernede? Og er ikke det, som *først* ses, det ringeste hos os?

Har vi ikke i den sidste menneskealder været saa uheldigt stillede, at trompeterne var i hænderne paa de daarligste musikanter? De, som har raabt højest, de, der skrev i avisen, og som var dygtigst i agitation, det var dem, der var i kondottierens sold eller repræsenterede hovedstadens arbejderpublikum. Begge parter boede i København, og efterhaanden regerede de næsten København, — og den, der kommer udefra til vort land, kommer jo gerne til København. Selv brødrene i øst og nord tror somme tider, at København er Danmark; og det er ikke mange, der altid regner med, at noget godt kan komme fra Nazareth og fornyelsen fra landsbyen.

Det er imidlertid det synspunkt, hvorunder denne artikel skrives, at der til Sverige og Norge er kommen et i nogen grad *fortegnet* billede av vort folk og vor ungdom, — at de,

der hos et folk sporger om kristentro, sædelighet og fædrelandssind, *kunde* se herned med større fortrøstning, end de gjør,— at det lyseste i Danmark for tiden er ungdommen, og at der derfor ingen grund er til at mistvivle om fremtiden, — at København ikke er hele landet, men at forøvrigt *netop* i København en glædelig forandring er tydelig i retningen af vind og strøm. —

Vi skal følge de fire linjer, hvor man kan vente at finde dansk ungdomsbevægelse: Grundtvigianismen, Brandesianismen, socialismen og Den indre Mission som denne ses i sit ungdomsarbejde.

2.

I 1872, da Grundtvig døde og Brandes slog igjennem, var *Grundtvigianismen* forlængst i gang med ungdommen.

Den var dertil fortrinlig udrustet. Dens lyse syn, dens mange glade sange, det levende ord, den førte, maatte vinde den venner mellem de unge. Den fortjente ogsaa dette venskab, — med sin sans for de individuelle forskelligheder, sin forstaaelse af vækst og sin evne til taalmodigt at give sig tid overfor ungdommen. «Kun spiren frisk og grøn i tidlig vaar og blomsterfloret i den varme sommer, da modenhed imøde planten gaar og fryder med sin frugt, naar høsten kommer». Man kan roligt sige, at aldrig er nogen aandelig strømning gaaet ud over vort land bedre udrustet til at vinde ungdommen end Grundtvigianismen. *Den* kan kaldes «den danske ungdoms vinløvomkransede brudgom», — et udtryk, J. H. Monrad brugte om hoiskoleforstander *Ernst Trier* ved hans død.

Det var ikke bare paa *høiskolerne*, hvis virksomhed er saa godt kendt, at de her blot behoves at nævnes, men det var rundt i sognene, de unge mødte Grundtvigianismen — gennem hold paa hold af unge præster og gennem de fortrinlige lærere, som især Jelling seminarium udsendte. De sang bibelhistorien og fædrelandshistorien ind i børnene — Grundtvig havde jo sat det hele paa vers; de lærte dem derigennem sans for et aandeligt liv, og naar sangene fulgte de unge, hvor de gik mellem køerne eller i bryggers og køkken, saa fulgte der en stump blaa himmel med. Der kom en vaagen

ungdom ud av dette, mange steder. Noget havde de fra barneskolen; mere fik de paa højskolen; og hjemme i sognet tog de fat paa adskilligt, som viste, de vilde mere end «spise, sove, drikke tæt». Skytteforeninger, sangforeninger, husflidsforeninger blomstrede op; det kneb stundom at holde dem i live, men saa var der gerne humør til at tage fat igen. I den slags traf man ogsaa præsten. Naar gudstjenesten en sommerdag var endt i annekskirken, kunde man finde den unge præst oppe i heden, hvor han skød med sognets karle. Præstegaardshaven var festplads grundlovsdag, og konfirmandstuen kunde give rum for husflidsforening eller sangovelser. Det laa jo i Grundtviganismens sigte, at *folkelivet* skulde renses og forædles; saa maatte man ud, hvor folket færdedes. Disse unge grundtvigske præster kom da ogsaa deres menigheder paa langt nærmere hold end de fleste ellers. Endogsaa i brugsforeningens ledelse og i andelsmejeriets regnskab kunde præsten have sin haand. Ligesaa i det politiske.

Og nu kan enhver sige sig selv, hvordan det let vilde gaa: Saaledes, at alt dette folkelige arbejde tog magten fra det egentlig kirkelige.

Det er det, som efter mit skøn er sket i overordentlig grad. Strømmen er bleven bredere, og har samtidig mistet sin dybde. Endnu vækkes ungdommen paa højskolerne, men det kan være tvivl underkastet, om den ikke oftere vaagner til politisk interesse og sans for praktisk bedrift («Mejerigrundtvigianisme») end til deltagelse i et højere aandeligt liv. Naturligvis kan enkeltmands skøn om en saadan sag altid omdisputeres. Tilmed er der i vort land for tiden næppe noget mere forskelligt end højskoler; der er dem, man kan elske, og dem, man knapt kan agte. Nogle fører et aandeligt ord gennem historien; andre gør det samme gennem naturvidenskaben; atter andre bruger vistnok baade historie og naturvidenskab til ingenting at gøre. Men taget under eet, vilde jeg tro, den grundtvigske folkehøjskole nu har større folkelig end egentlig kirkelig betydning. Man har ogsaa i de kredse ladet sig i altfor høj grad imponere af Brandesianismen. En skole skulde jo være opmærksom overfor kultur, og «den højeste oplysning», som «Politiken» beskedent sagde sig at repræsentere, forledte mange hel- og

halvstuderede højskolemænd til knæfald. Derved mistede de for meget av den gamle ild og evne.

Hvor om alting er, højskolen har stadig ungdommen. Der er mange landsdele, hvorfra saa godt som alle unge, piger som karle, tilbringer deres tre eller fem maaneder, mange længere tid, paa højskole. Og de oplever der et stykke ungdomsliv, som byernes ungdom, uberørt af højskolen, kunde misunde dem.

Et andet spørsmaal er, som sagt, om højskoleopholdet gør dem til kirkegængere, og om den lykkelige tids stemninger kan holde det senere liv klar af materialismen.

— I højskolebevægelsen har *«de danske ungdomsforeninger»* rod. Omkring de «forsamlingshuse», hvoraf hvertandet sogn i Danmark har sit, findes der gerne en ungdomsforening med selskabeligt, oplysende, nationalt og ofte tillige kirkeligt arbeidsmaal. Mangfoldige av disse foreninger har ved aarhundredskiftet samlet sig i en organisation: «De danske ungdomsforeninger». Organisationen er — paa godt grundtvigsk — meget løs for ikke at være trykkende. Men en vis standard hævder den dog. Det *kan* tænkes, at en forening ikke optages, og at en anden vises ud. De foreninger som kun vil dans og bliver hjemsted for gøgl, vil man derfor sædvanligt ikke finde i organisationen, — mens paa den anden side denne hjælper sine talrige (10—12 000) medlemmer paa forskellige maader: fælles blad («Dansk Ungdom»), større møder og nu ogsaa kursus for ledere og arbejdere.

I K. F. U. M.-kredse ser man gennemgaaende meget kritisk paa disse foreninger. Man kalder dem verdslige, tror ikke paa, at deres idealitet kan taale livets slid, og véd knap om deres «smule kristendom» skal kaldes forberedelse til mere eller vakcine imod mere. Personligt tror jeg, at den, der kommer «De danske ungdomsforeninger»s unge i møde med kærlighed, og vil have taalmodighed, kan faa mange af dem med helt ind i det allerhelligste. Og *det* maa altid huskes, hvor usigelig meget højere disse landsbykredse staar, religiøst og moralsk, end flertallet af hovedstadens ungdom. Paa saa mange maader gaar der i de senere aar bud til denne fra landsbyen, at landsbyen er med til at nypræge hovedstaden.

3.

Brandesianismens historie skal ikke skrives her. Den *kan* skrives, skønt Brandes endnu lever; thi vi er forlængst inde i næste stadium; — Brandes selv har flere gange givet denne erkendelse udtryk, som rimeligt er: med nogen bitterhed. Bevægelsens bo kan opgøres; thi det tegner afgjort ikke til nogen fremtid dér.

Det tror i almindelighed udlændinge. Udenfor Danmarks grænser møder man jo af landets blade oftest «Politiken». Udlændingen kan jo ikke vide, at der er ikke noget forhold imellem «Politiken»s store udbredelse og dets (i de seneste aar) ringe anseelse; det er som nyhedsblad «Politiken» læses, ikke længere som noget førende blad. Men navnlig: «*Politiken*» *har ingen ungdom!* Det viste sig f. ex. forleden aar, da «Politiken» forsøgte at svare paa den kristelige ungdoms massemøder («De unges dag»; tre samtidige møder i byens parker) med et radikalt ungdomsstevne; det blev en ynkelig fiasko. Da den kristne ungdomsbevægelse næste gang holdt sin festdag, denne gang med seks samtidige møder, var der heller ikke tale om nogen moddemonstration fra «Politiken»s side. — Maaske tror udlændingen, naar han tænker paa, at vor nuværende regering i hovedsagen er udgaaet fra «Politiken»s kreds, at bag den staar det danske folk. Nu ja, der *er* et parti (forholdsvis lille) bag radikalismen, men dette parti har ingen videre ungdom med sig. Samtidig med, at vi regeres af radikale ministre, er «Studentersamfundet», hvor de er opdraget, ved at lukke. Dette er med rette fremhævet som et af tidens mærkeligste tegn. Vi triumferer ikke i den anledning. «Studentersamfundet» begyndte i idealitet og har sat adskillig godt i gang. Mod slutningen var det vist ogsaa rigelig ligesaa agtværdigt, som det samlingssted, flertallet af studenterne for tiden søger, — hvor der i denne strenge vinter er gøgl og bal. Men i Studentersamfundets borgerlige velmagts dage, omkring aarhundredskiftet, var det ikke noget smukt ungdomsliv, der levedes der. Og det kan læses som et tidernes tegn, at den ene av de livskraftige, kristelige studentersammenslutninger forlængst er rykket ind i det store hus, «Samfundet» med pomp indviede anno 1901.

Man kan altsaa gaa til Brandesianismen og se, at der er ungdommen *ikke*.

4.

Socialisterne har derimod en ungdom. Den lever paa opposition, og den kan finde nok at leve af foreløbig. Overfor den vaagnende forsvarsvilje i folket maa den næsten sprænge sin stemme i iveren for at blive hørt med «fredens evangelium»: afrustning og voldgift. Jeg tør ikke bestemt sige, den i de sidste tider er rokket i sin tro paa disse midler, men der er kommen noget meget anstrengt i dens agitation, — som om det kneb at fastholde overbevisningen og faa folk til at følge.

Den, der speider efter idealitet, vil naturligvis hellere, at de unge socialdemokrater skal agitere ud af tro, end at de skal agitere for at dæmpe egen tvivl. Og adskillig idealitet maa man nu i hvert fald tilkende dem. Der er sammenhold imellem dem, og de kan hist og her ofre noget for deres sag. De har af og til baade retfærdighed og sund sans paa deres side i agitationen imod overklassen, og naar de opponerer mod de ældre i deres eget parti — det kan ske — da kan dette f. ex. ogsaa vise sig overfor det religiøse. 80-ernes *had* overfor kristendom og kirke siges av arbejderpræsterne at have vendt sig til ligegyldighed. «Socialdemokraten» har bragt saa mange «præstehistorier» i aarenes løb, at læserne er mætte af den kost; desuden har «kirkesagen» bragt præsterne ud imellem folk. Sognets beboere kender nu præsten og undtager i almindelighed deres egen præst, naar de bedømmer præsterne efter forskriften: fede bedragere. Men dermed er jo ikke sagt ret meget. Socialdemokraternes brede lag maa vistnok kaldes ligegyldige overfor kristendom, og partilederne synes ikke om, at en og anden ungdomsforening indlader sig med foredrag av præster eller diskussioner om kristendom. Dog, det sker, især det sidste; thi ingen diskussion «trækker folk» i de kredse, som naar forhandlingen drejer sig om kristendom.

En karakteristisk historie — i flere akter — har vi oplevet: For en halv snes aar siden ordnedes paa initiativ av «Kirkelig Forening for Indre Mission i København» en række

diskussionsmøder i «Folkets Hus» mellem præster og arbejderførere. Disse møder fik enorm tilslutning. Til langt hen paa natten stod folk stuvede, mens de socialdemokratiske førere efter tur slog løs paa kirken i almindelighed og præsterne i særdeleshed. Der er ikke nogen tvivl om, hvem der til at begynde med havde bedst gehør i forsamlingen, — og dog var der stilhed, ogsaa naar indlederen (en præst) ved ettiden om natten havde ordet til avslutning. Socialdemokraterne ønskede imidlertid ingen gentagelse av disse møder. Kirken inviterede, men fik afslag. Og siden forbød partiledelsen ligefrem sine folkethingsmænd at deltage i religiøse diskussioner. De gik alligevel for godt — for kirken!

For et par aar siden vilde den førende «*Socialdemokratisk Ungdomsforening*» halvt paa trods ordne saadan et par møder: En kristen skulde diskutere med en «fritænker» for aabent tæppe; den ene tale, den anden svare; og næste gang skulde de bytte roller. To forskellige steder i byen var det planlagt at skulle gaa løs. Formanden for ungdomsforeningen gik til en troende overretssagfører og bad ham skaffe de *kristne* talere; selv vilde han finde modparten til dem begge. Juristen tog sin telefon og ringede en av Københavns dygtigste (og mest optagne) præster op. Han klagede sig lidt af mangel paa tid og kræfter, men naturligvis . . . Derefter ringede sagføreren til en anden travl præst: samme historie: dette *kunde* man, trods altfor meget arbeide, jo ikke sige nej til. I løbet af fem minutter var de to bedst egnede mænd skaffet til veje fra kirkens side.

Socialdemokraten havde derimod ikke held med sig. Han bilede i halve dage fra «Studentersamfundets» koryfæer til socialisternes førere. Men ingen vilde have med den sag at gøre! En havde ikke tid; en anden vilde have noget for det; en tredje havde været der før og skulde ikke mere paa den galej. Tilsidst fik han to offentligheten helt ukendte mænd: en ældgammel, stille lærd fra den irreligiøse rettroenheds tid, og en 26-aarig kandidat.

Denne situation er typisk, — og mærkelig for dem, der let kan huske de tider, hvor man kunde faa ti for en, naar det gjaldt at slaa løs og rive ned.

Nu er oplagtheden og angrebsmodet paa den anden side.

Overfor den socialdemokratiske ungdom skal kirken i det næste tiaar bruge sit arbejdsmod. Dens opgave bliver bl. a. at styrke dens idealitet. — Desværre tror jeg, den værste fiende her bliver *forlystelsessygen.* Den socialdemokratiske partiledelse har under kampen for brødet været meget ivrig for at sikre folket «skuespil». Dens blad har kælet for forlystelses-instinkterne omkap med «Politiken». Varitéerne har ikke haft bedre venner end disse blade. «Folkets Huse» har ikke noget godt rygte paa sig, hverken i hovedstaden eller i provinsbyerne. Og jeg ved ikke af, at de *unge* socialdemokrater nogensinde har slaaet kontra paa dette punkt.

— — I denne sammenhæng kunde man ogsaa nævne den stærke og voksende *afholdsbevægelse* i vort land. Endog indenfor socialdemokratiet, der programmæssigt holder haanden skærmende over «den fattige mands snaps», breder afholdsbevægelsen sig. Vi trængte til den, og dens virkning ses særdeles tydeligt. I forgaars fortalte f. ex. inspektøren paa et af Byens «lærlingehjem» mig, at for 20 aar siden hændte det ham hver uge, at én eller flere af hans unge flok (14—19-aarige) kom beruset hjem. «Nu ser jeg knap een gang om aaret en fuld lærling».

Men ogsaa indenfor denne bevægelse synes forlystelsessygen at være ormen, der gnaver paa idealiteten. De unge kan fortælle grimme ting fra byens borgerlige afholdsforeninger, saa stygge, at man frygter, det er bare den ene djævel, der har jaget den anden ud. Imidlertid har jo ogsaa kirken sit store afholdsarbejde, og udover landet er de borgerlige afholdsforeninger afgjort kirkevenlige. Derfra kan nogen fornyelse komme.

5.

«*Den indre Mission*» var en snes aar gammel, inden den kom i lag med ungdommen og ældre endnu inden det blev til noget rigtig kjærlighedsforhold. Det skete først i *København*, hvor retningen havde mindst av «parti»-præget: af den snæverhed og ufordragelighed, man har bebreidet landmissionen, mens derimod missionssindet, arbejdslysten var bevaret. Det bliver saaledes af sig selv: I den store by er modstanden for stærk til, at man kan blive hængende i smaating; de fælles

fjender er for nærgaaende til, at man har videre tid at afstikke skillelinjer mellem kirkelige retninger. «*Kristelig Forening for unge Mænd*» stiftedes i 1878 og henlevede sit første tiaar i skjulthed. Alligevel var det en betydningsfuld begyndelse, der var gjort, og det var modigt: i Brandesianismens strideste stormtid, da *den* løb med ungdommen, at hejse fanen: ungdom og kristendom! Lidt senere stak den kirke, man regnede for en halvvejs tagen skanse, endnu en fane ud: det *lægmandsarbejde*, man kortest betegner ved at nævne *Københavns kirkefond*, hvis idé er, at folk «i kald og stand» skal gøre arbejdet som præstens uundværlige hjælpere, og at menigheden skal arbejde, kan være selvunderholdende og ydende (fattighjælp og hedningemission). Det var noget helt nyt herhjemme, og disse parallele bevægelser kan ikke let overvurderes, naar man ser hen dels til, hvad de har udrettet, (f. ex. givet stødet til kirkebyggeriet i København: 38 nye kirker i 25 aar), dels til, hvad de endnu rummer af muligheder. Man kan maaske sige, at Brandesianismen — den del af den, som betod kamp mod kristendommen og mod menighedens moral — ikke fandt videre værdige modstandere, naar det gjaldt det teoretiske. Men «den kristelige ungdomsbevægelse» og den omtalte «lægmandsbevægelse» var *en slags praktisk svar* fra kirkens side. Personlig tror jeg, der vil gaa virkninger i vort folk af disse kristelige kræfter, naar Georg Brandes's navn kun ihukommes av litteraturhistorikeren. Det var derfor mere end en spøg, naar man i sin tid sagde i K. F. U. M., at Bangert, H. O. Lange, Westergaard og Friis-Hansen — *det* er «det moderne gennembruds mænd».

Om denne ungdomsbevægelse og hvorledes dens gennembrud i 90-aarene føltes af os, der oplevede det, har jeg lyst at fortælle udførligt en anden gang. Derfor giver jeg den her saa kortfattet en omtale i forhold til de øvrige. Her blot dette: «Den kristelige ungdomsbevægelse» er forlængst den største i Danmark; tre gange saa stor som nogen af de andre. Og den blomstrer vistnok *især* i København, hvor Grundtvigianismen har haft vanskelig ved at slaa rod. Den kristelige ungdomsbevægelse samler unge mænd paa land og i by, unge piger og drenge. Den er Indre Missions barn i vort land, men har horisont med den internationale sammen-

slutning og drager næring af alle kirkens kilder. Sine sange har den hentet fra fædrenes salmebog, fra alverdens lande og — især i det sidste tiaar — fra de grundtvigske kredses uudtømmelige skatkammer. Den har gaaet i skole hos Grundtvig ogsaa. Dens ideal er nu at forbinde, hvad godt der fra andre kanter kan læres, med de værdier, der ligger i dens egen arv: sans for virkelighed (vi kalder ofte i vort stille sind grundtvigianerne romantikere), for arbejde og mission, for afgørelse og valg; endvidere mod til at staa alene imod flokken, dygtighed til at gaa paa; vilje til offer, kærlighed til bibelen og en inderlig længsel efter et helligt liv.

Sandelig, vi behøver ikke at gaa i staa paa grund af manglen paa maal og opgaver! Heller ikke af mangel paa *ydre* opgaver i by og land.

Selv om «den kristelige ungdomsbevægelse» talmæssigt er saa betydelig, — selv om det maaske er rigtigt, hvad man siger, at man mærker mere til K. F. U. M. i Københavns liv, end det kan siges om nogen anden by i Europa, og om end de sidste aar har givet bevægelsen betydelig indgang især mellem den studerende ungdom, saa er dog endnu ungdommens store flok i hovedstaden udenfor kirkens omraade, og tilstanden paa landet er ikke, som vi vilde. Lad være, at svingningen er betydelig, og at store dele af vort folk bevidst er «for hjemgaaende», saa er dog endnu fædrenes kirke mest at ligne ved en af de smaa graagamle landsbykirker, man her og der kan se *uden taarn*. Ungdommen skulde være kirkens taarn — til at se langt væk for venner og fjender. Det vilde fjenden respektere: om kirken havde ungdommen. De unge skulde ogsaa være dygtige til at lade kirkens gamle klokker gaa. De tidligt vaagne er begyndt at røre paa sig.

6.

Endnu maa omtales, at der gaar sunde strømninger mellem dansk ungdom ogsaa *udenfor*, hvor organisationer og «bevægelser» raader eller kommer. Vi har f. ex. ingen blaseret ungdom i overklassen mere, ingen overæstetiseret, absinthdrikkende, Herman Bangsk og Peter Nansensk asfaltungdom. Idrætten har drevet den ud, og den friske vind, som i mange aar har blæst ind over vort land fra England. Engelske

idealer har afløst franske. Lad være, at nogle ikke overkommer andet end at anskaffe dobbelte flipper og londonsnit paa tøj, saa er der dog mangfoldige unge, saavel handelsmænd som studenter og (især) gymnasiaster, engelsktalende, Kipling læsende og sportsivrige, — af hvem vort land virkelig kan vente sig en fremtid. Nogle klager over denne ungdoms mangel paa boglig kultur, men — vi havde saa altfor megen æstetik før! Og den sidste flyver eller en fodboldkamp kan vel alle dage være ligesaa sundt et sværmeri som I. P. Jacobsen.

Ungdomssituationen i Danmark vilde jeg da bestemme omtrent saaledes: ikke god, men bedre, *bedre end før*. Trods grumme let paaviselige fejl, hvoraf letsindigheden og svagheden er de største, og trods det, at vi slæber paa en tung arv fra Brandesianismens dage, og endnu ser vor ungdom udsat for modstridende kræfter (f. ex. indenfor socialdemokratiet), — saa er dog *en almindelig national opgang* og en tydelig *kristelig hjemgang* ikke til at overse indenfor den danske ungdom.

Selv den skeptiske kan se den standende strid imøde med forventning.

Og de sangvinske svarer paa spørsmaalet om, hvorvidt der allerede kan hejses flag: «Aa nej, ikke idag — men *vi skal snart til at begynde*».

Gunner Engberg.

ER DET SANDT AT «ENHVER BLIR SALIG I SIN TRO»?

Striden om troens absoluthet har ofte været brændende hos religiøse mennesker. Løsningen av missionens store spørsmaal har ofte — teoretisk ialfald — syntes at være avhængig av besvarelsen av det.

Det synes som vreden over dette ord «enhver blir salig i sin tro» er blit altid sterkere eftersom de religiøse mennesker med al sin sjæls energi har samlet sig om sin religion. Det synes ofte som inderligheten i deres religiøse overbevisning har ført det med sig, at de har set sig ond paa dette ord. Alt — ofte det bedste i dem selv og deres religion — har bragt dem til i dette ord umiddelbart at se indbegrepet av alt irreligiøst og gudløst, saa de med sin bedste vilje ofte ikke har kunnet andet end fordømme det.

Paa den anden side har den i tiden raadende følsomhet og aandsfrihet ført det med sig, at menneskene — ogsaa de religiøse — uten at gi slip paa sit eget, uten at gaa paa akkord med sin religiøse overbevisning — dog har bestræbt sig for at opdage forbindelseslinjer, noget fælles i den aandelige verden. Et alvorlig arbeide har man kunnet spore, en energisk vilje til at skjærpe øiet for om mulig at leve sig ind i andre synsmaater, ogsaa i det religiøse. Det guddommelige knytter jo altid til oprigtigheten og «anbefaler sig til samvittigheterne» hos den brogede mangfoldighet av individualiteter.

Ordet «enhver blir salig i sin tro» betragtes saaledes fra to sider, og kanske *har* det ogsaa to sider.

Paa den ene side kan det altsaa være de rene fritænkeres, det vil da si de formentlige fornegteres løsen, deres som forfegter troens værdiløshet, eller som ialfald er helt utilbøielig til at tillægge det nogensomhelst betydning hvilken religion et menneske maatte finde paa at ha.

Og paa den anden side kan kanske ordet ogsaa være et tilspidset valgsprog for en utpræget individualistisk religiositet.

Vi vil først forsøke at se litt paa ordet i dets første mening.

Ordet synes efter hele sin aand at være utgaat fra kredser der anser det for saa temmelig likegyldig hvad vi mennesker tror. Hævdes ikke ordet ofte med et kynisk skuldertræk, en haan over alt dette her med tro og salighet. Vi maa faa lov at tro hvad vi saa vil, vi vil ha den mest ubundne frihet til at tro hvad vi saa finder for godt. Vi vil tro eller ikke tro hvad der falder os ind, vantro og overtro og tro er taapelige ord» — saa omtrent vil de vel kunne ræsonnere disse formentlige fornegtere. I deres mund som i denne mening hævder ordet, faar det da mere og mere saadant indhold: Det er fuldstændig likegyldig hvad du saa tror — ja om du absolut intet tror —. Her er vi tror jeg ved grundtonen i ordet. Gaar det tilsidst ikke ut paa dette: Hvad er sandhet? Troen er en værdiløs ting, og hvad angaar dette med saligheten, saa staar det ganske vist paa en vis i anførselstegn og bare øker den haan over religionen som ordet fra denne side betragtet medfører.

At denne betragtningsmaate gjør uret mot den dypeste magt i menneskelivet er for den store flerhet av mennesker tilsidst klart. Fornegterne isolerer sig fra den største av alle virkeligheter ved denne overfladiske haardhet, og at de tar feil vil tilsidst indsees av tænkende mennesker. — Er deres egen flok igrunden saa stor?

Det faktum at folkeslagene jorden rundt synes at leve i en religion de kalder *sin* og der sammenfatter noget av det de i alvor finder at være det bedste og det høieste som deres aand stræber at fastholde — dette burde jo kunne tale sit eget eftertrykkelige sprog imot religionens værdiløshet. Alt hvad menneskene evnet at utrette, som de i sin tids sprog kaldte stort og dypt, og med sin tids øine i alvor kaldte hellig og høit — i religionen hadde det sin kilde, i det hjerteliv hvor den individuelle religion var født, det hjerteliv som hvilte i religionen. Er der ikke noget av religionen i selve den ydmyge, alvorsfulde, moralske stræben. Er det ikke

tilsidst noget av religionen, dens dybde og alvorsfulde majestæt som er drivkraften i saadan egte — oprigtig og ydmyg moral?

«Gjør Guds vilje — og I vil erfare om læren er av Gud.»

Nu vil ganske visst fornegterne netop ta til indtægt for sig religionernes mangfoldighet og netop i dette faktum se rigtigheten av sit eget bevist.

Men glemmer de ikke da, at dersom menneskene verden over tænkte som dem — saa blev der litet av religionen? Hvor blev der da av det faktum de regner med? Avsvækker de ikke ved selve sit standpunkt virkeligheten av eller gyldigheten av det de forfegter. Hvordan kan alvorsløsheten ta alvoret til indtægt for sig? Kan alvoret med nogensomhelst ret støtte alvorsløshetens slutninger?

Og disse kyniske konverserende ræsonnører, de har dog tilsidst ikke svært meget med virkelig *alvor* at gjøre.

Men nu disse «fornegtere» selv. Hvordan har de det ellers? Vil ikke engang det uvirkelige i deres syn bli indlysende? Deres ord kommer visselig ikke fra deres kjæmpende sjæl.

Kynikeren taler ikke fra hjertet. Han gjemmer bare hjertet og sjælen bort og lar munden og teorien tale. Men kommer engang hjertet og sjælen med i spillet — og det maa de — da maa det jo bli klart at intet er tilsidst saa brændende som troen, gudsforholdet, religionen. Hvad der har med sjælen at gjøre blir ham ikke likegyldig. Kommer der ikke et øieblik da det vil gaa op for ham tanken i det ord: Hvad hjælper det et menneske om han vinder hele verden og tar skade paa sin sjæl?

Sjælen blir tilsidst alt.

Dette livsspørsmaal vil bære ham fremover i alvor og i kamp. De udødelige kræfter vil være rettet paa dette: Hvad er min tro — find den og realiser den i livet.

«Fornegternes» angrep blir slag i luften fra deres personlivs overflate. Trods alle utvortes teorier saa blir det tilsidst klart for os at vor religion er det vi nødigst vil kunne tænke borte. Vil vi ikke tilsidst se den som det unisteligste? Og

det fremstiller sig som en opgave at vor religion maa bli mere og mere *vor*, tilegnet som *vor* i egentligste forstand.

Raader friheten igrunden saa uindskrænket her? *Er* vi tilsidst saa ganske fri paa disse veie? Der er en hellig avhængighet. Jeg tillater mig ikke selv at tro hvad det skal være, og der er en stemme overvor egen, *i* vor egen, som siger os at vi føler os ikke hjemme i hvilken religion det skal være.

Er vi ikke paa en viss maate kræsne? Paa vor særegne maate ønsker vi at finde hvad der er *vor* religion. Vi ønsker at vandre paa vor egen særlige vei. Baade veien og troen selv er begrundet i de særegne forutsætninger i vort væsen, og tillike diktert fra en høiere haand under hvis tegn vi staar.

Set fra dette hold har ordet «evhver blir salig i sin tro» intet at si os — det er ikke sandt, — *kan* ikke være sandt.

Men skulde kanske ordet ogsaa kunne betragtes fra en anden kant. Kanske kan ordet gi uttryk for en utpræget individualistisk religiøsitet.

Fra denne side set vil vi forsøke om vi kan faa ordet til at gi indtryk for noget rigtig.

Dersom vi accentuerer eiendomsbetegnelsen og tar den i sin aller strengeste og dypeste betydning, saa faar ordet et andet utseende end naar det hævdes paa den første overfladiske maate.

Min tro, er det saasandt *min* i ordets alvorsfulde forstand, den tro der er skjænket mig ovenfra, den der frigjør alt godt hos mig og renser ut det onde — den der fører mig ind paa de veie hvor det er den høiestes mening at jeg skal vandre, dit hvor jeg faar leilighet til at realisere alle gudgivne muligheter efter deres idé — i denne tro er det vel vi føler den høie glæde i Gud, ad de veier er det vel vi maa vandre for at møtes med vor Herre.

Ikke at vi kan pukke paa nogetsomhelst. «Ikke at jeg allerede har grepet det.»

Troens egthets kriterium — er det ikke ydmyg taknemlighet? Er vi et redskap i Guds haand, vil hans virksomhet med os avføde den aktive selvvirksomhet fra vor side, der bringer os til at møtes med Gud.

Gjælder ikke dette dem som med sine tilmaalte kræfter

realiserte sine muligheter? Evnerne svigtet ofte — eller altid, men viljen, gik den ikke ofte videre? «Viljens pligter ender ei hvor evnen svigter.» De arbeidet og strævet. De hadde kanske ikke altid kræfter nok til at realisere viljespligterne. De higet videre end de evnet. Var de ikke paa vandring mot sin Gud?

Skulde vort kristelige alvor forby os at se utover verden med tilgivelsens øine — se den som et tog paa vandring mot sin Gud. — «Men de rækker ikke frem.» Nei vist! Hvem av os rækker ogsaa frem, dersom det stod til os —?

Og vil ikke et religiøst menneske kjende noget til det filokete og kampfulde, av erfaring vite litt om gaaderne, det dunkle og kompliserte ved denne vandring i alvoret?

Vil ikke det religiøse menneske ved at se utover kunne komme til at opdage et og andet træk der hadde noget analogt i dets eget kampliv? Vil ikke det alvorsfulde religiøse menneske ofte maatte se det som noget underfuldt at det kom fremover?

— Vi har forsøkt at faa ordet til at uttale noget rigtig. Dog vil det neppe være nærliggende eller kjært for en inderlig religiøsitet, selv i dens individualistiske skikkelse, at gripe til *dette* ord som et fuldgyldig uttryk for religionens personlige autoritet.

Det vil ikke være godt for en inderlig religiøsitet at finde sig hjemme i et ord, hvis hele aand har et saa nonchalant præg som dette: «enhver blir salig i sin tro.» Der ligger et vist hovmod i dette, som om dette her med troen, det var nu saa ganske liketil og greit. Der lyder et selvtilfredshetens sprog, trods den tilsyneladende saa kolossale aandsfrihet, — et selvtilfredshetens sprog som hos den der har sit paa det tørre, i ubekymret sorgløshet om sig selv og andre — skulende kun mot de overbeviste «troende» som et obskurt fænomen.

Men troen i dens alvorsfulde skikkelse — er der ikke noget av «angst og bæven» over den? Den overfladiske sorgløshet har saavist intet med egte tro at gjøre.

Men — som sagt — gaar det ikke an for os at se paa verdens folkeslag med disse tilgivende øine, og la ens egen erfaring gjøre blikket til noget av et «erindringsblik» paa mange av ens egne vanskeligheter?

De vandrer mot Gud naar de helt og rikt lever i sin religion med sit hjerte og sin sjæl.

Mulig at disse forbehold nøder os til dypere set at føle os stillet overfor en eneste religion, som alle gudskapte sjæle søker henimot?

Ordet maa ikke bli noget paaskud for religiøs indifferentiton, eller viljeløs agnostisisme.

Dersom det kunde hævdes ut fra forstaaelsen av troens absolute værd for et menneske; dersom ordet kunde bli en skjærpelse i den religiøse energi, en spore til at utdype troen i overensstemmelse med de individuelle behov — saa den kunde bli *vor* i ret forstand!

Ja da! Men kan det det? Er det mulig? Vil ikke al religiøsitet, naar den er alvorlig, maatte reagere imot denne profane tone som lyder ut fra ordet?

Er det forøvrig ikke vigtig at bli sig bevisst troens praktiske tendens. *Forestillingerne* i religionen blir vel ikke da det eneraadende. De fremstiller sig ofte som et anfegtende kaos. disse al verdens brogede religionsforestillinger. Men dersom der gjøres alvor av det praktisk personlige ved religionen, vil ikke kaoset bli fuldt saa slemt for os. En eventuel teoretisk løsning derav vil i grunden ikke være noget livsspørssmaal for os.

Det er det teoretiske ved os og ved vore forestillinger som er skyld i at vi føler utilfredshet ved ikke *teoretisk* at kunne løse problemet om de mangfoldige religioners eksistens. Inderst inde har de nok noget av gjensidig slegtskap med hinanden.

Tilspidset — kunde denne subjektive tilsynelsesside ved ordet betegnes ved at snu ordet om og si: Ingen blir salig *uten i sin egen tro*. Vendt mot os selv blir det en paamindelse om hvor langt borte vi er fra hvor vi burde være. Den rette erhvervelse og utdypelse, tilegnelsen og hjerteforholdet som det bør være, dette vil vel for ethvert religiøst menneske altid synes at høre fremtiden til.

Men denne formulering er nok i den grad tilspidset at ogsaa den bærer galt avsted. Det tilkommer ikke os at si *ingen* — vi kan ikke lodde dybden i de vilkaar som fra høieste hold kalder paa vort hjerte. Selvfølgelig er det

feil at hæve subjektiviteten saaledes til skyerne. Vi kan kun gjøre os vore tanker om hvad der nærmer os eller fjerner os fra Gud.

«Subjektiviteten er sandheten» siger Kierkegaard.

Nei, subjektiviteten kan nok ikke være sandheten. Er den ikke meget mere en blot og bar vei, hvor vi strækker os ut for at gripe efter sandheten? Ti *den* er jo kun *en*. Dypere set er vel Kierkegaards paradoks et tilspidset uttryk for det samme.

I en helt anden sammenhæng (For Kirke og Kultur febr. 1914, «Kristendom og krig») siger sogneprest Gleditsch et ord som det kunde ligge nær at nævne i denne forbindelse. «Man maa vælge mellem intensitet og vidde», siger han. Intensiteten blir den «kostelige perle», mener han, og vidden har med akkordens aand at gjøre.

Vi spør os selv om der skulde være nogen strid (her paa dette omraade) mellem den subjektivt religiøse absoluthetsfølelse og kjærlighetens vidde.

Skulde det være mulig at vi ved saaledes at utdype og inderliggjøre troen i overensstemmelse med vore individuelle behov, skulde det være mulig at vi derved stængte os adgangen til at se med kjærlighet paa alt omkring os? Er ikke denne intense inderliggjørelse — dypest i slegt med den varmende kjærlighet som knytter baand?

Nu er der naturligvis en hel del vanemæssighet ikke mindst ved den inderliggjorte religion — uundgaaelig følger der ogsaa en del træghet, ubevægelighet med en saadan intensiv inderliggjørelse. Men det *kan* dog vel ikke være kjernen i den.

Mulig at livet gjør det av med alle vore talemaater — mulig at det mangengang i enkelte stykker blir meget av en uholdbar dobbelthet at holde paa den religiøse absoluthetsfølelse og kjærlig taalsomhet tillige. Kanske fremstiller det sig ofte som et enten eller.

Og dog: Vil man ikke gjøre alvorlig uret mot den altomfattende storhet i den religiøse absoluthetsfølelse, dersom man borteliminerer fra den samfølelsen som knytter baand?

Vilde man ikke komme til at avstreife i enkelte stykker noget av dens aand og kjerne.

Den har dog i mangt og meget en utviklingshistorie, den

er — ikke i alt, men i meget resultat av en erhvervelsesproces. Den er i mangt og meget et vekstresultat, ofte fra de smaa begyndelser. Dens eget liv — kan det ikke fortælle den om kampen og omskiftelser? Burde ikke erindring om de smaa begyndelser — lære den kjærlighet?

Kierkegaard siger et sted, hvor han indfører en tænkt indvending mot den absolute tro:

«Ja, men det var jo dog ogsaa mulig at du kunde være bleven frelst paa anden maate?»

Han besvarer indvendingen ved at si, at herpaa kan den troende ikke svare. Svarer han paa den, er det tegn paa at han i virkeligheten ikke er troende. —

Saaledes utestutter altsaa — rent logisk konsekvent — det absolut religiøse menneske al avhængighet av skiftende stemning. Stort set er det vel rigtig at det er forbi med vælgen og vraken naar tro i virkelig forstand har grepet et menneske. Kan være ogsaa, at forbehold som vi ønsket at gjøre overfor andre, gjældende andre — kan være at de kom til at influere paa os selv og afficere os selv.

Og med religionen er det vel ogsaa saa, at vi vil maatte vise fra os al tale om det rent tilfældige ved vort trosliv, som skulde bestaa deri at omgivelserne jo fuldt saa godt kunde føiet det saa, at resultatet var blit et helt andet.

Man kan høre sagt at dette med troen er et geografisk spørsmaal, og av rent tilfældig art. Ja, kan være at troen har med det geografiske spørsmaal at gjøre — men maa man ikke da i geografien lægge et saa dypt aandsindhold at den ikke blir blot og bar jordbeskrivelse, men aandsbeskrivelse? Hvor troens alvor findes paa jorden, der vil alle dens barn hegne den for denne anklage om det tilfældige.

Stort set er det vel derfor rigtig som Kierkegaard siger.

Men blir saa ikke denne uklanderlige logik litt steil? Er «naturens egen uregelmæssighet» av saa stringent kaliber?

Hvilken hellig bevægelighet maa f. eks. ikke en missionær ønske sig i besiddelse av! En missionær efter Guds hjerte. Hvor maa han ikke ha øie for livets nuancer!

Er det ikke dette han vil maatte gjøre: med grænseløs kjærlighet at trænge ind gjennem det flokete — ind til hjertet

og sjælen i religionerne. Med den kjærlighet som «tror alt og haaper alt.»

Meget av enkeltheter og i skikkelse, i dragt vil han kunne betegne som relativt tilfældig — han vil kunne gjøre det i en større interesse.

Var det ikke dette Jesus gjorde. Følte sig næsten hjemme i den religion han saa radikalt fornyet — den religion som var blit et vrængebillede av sig selv.

Men nu spørsmaalet: Er det sandt, at enhver blir salig i sin tro? Ja eller nei.

Hverken ja eller nei. Disse spørsmaal avgjøres ikke i fugleperspektiv. Oppe i de overfladiske høider føler man ikke jordlivets vanskeligheter.

«Stræpe alvorlig efter at gaa ind gjennem den trange port.» Det svar indskjærper ialfald alvoret som en conditio sine qua non. Men til de som arbeider og er besværede heter det jo ogsaa: Jeg vil gi Eder hvile.

Enkelte mennesker — ikke mindre alvorlige, men mere utadvendte — kunde føle sig tilbøielig til at spørge: Men hvorfor er det nu saa høitidelig alt dette?

Hvorfor *skal* det da være saa bedrøvelsesfuldt, og saa tungt og dypt alvorlig? Glæden, hjertelaget, det rike gemyt, vi vil nødig miste det.

Hvo som er av sandheten hører Guds søns røst. Sandheten vel ogsaa reflektert gjennem vort hjertelag og vor glæde — vor samfundsfølelse, vor broderaand? Vor tro er ikke langt undav. Stoffet til opbyggelse derav vil aldrig være at søke langt undav. Vi har den rikeste anledning til ut av de mest nærliggende forhold at utvinde momenter for vor praktiske tro. De er aldrig langt borte.

Vi misforstaar saa ofte vor opgave. Teoretiske som vi ofte er, grubler vi ofte alt for meget, og søker saa efter denne vor tro — som dog ligger os saa nær. Vi leter efter formen — og dog burde vi tænke mere paa at dens kilde «ikke er langt borte fra nogen av os.»

I ham *er* vi, lever og rører os.

Vi er tæt omsluttet av en aandelig luft som længes efter at avgi elementer til opbyggelse og berikelse av vort praktiske

trosliv, og vi længes selv efter at utvinde disse og tilføre vort hjerteliv de kræfter det selv higer efter.

Hvordan kan det forøvrig nogensinde bli mulig at faa sagt endog tilnærmelsesvis det sidste ord i spørsmaal som vedrører denne «hellige ubeskrivelige virkelighet» — denne «uutgrundelige livsens magt», — vor religion.

Og vi vil jo saa mangen gang maatte vedkjende os, at menneskenes tanker er ikke Guds tanker.

Der vil vel selv i de alvorligste menneskers liv gives tider eller øieblikke hvor de fristes til at spørge sig selv: Hvad *tror* vi egentlig tilsidst? Der er saa meget andenhaands baade av tanker, meninger og tro. Og stemningerne, de skifter — mere eller mindre er vi underlagt stemningerne.

Og dog raader der inden hver enkelt stemning en egen lov. Og centrum i stemningen vil altid motsætte sig kræfter der truer med at ville avstreife og utviske det grundvæsentlige. Dypere set holder vi paa vort eget. Og *viljen* er der til at tro. *Viljen* er der til at komme ut av det omskiftelige — og alvoret er altid i følge med denne vilje og gir den noget forjættelsesrikt ved sig.

Johan Grieg.

VORE FÆDRES OMVENDELSE.

Under denne overskrift har professor Edv. Lehmann i februarheftet av «For kirke og kultur» git en omtale av min avhandling «Kristendom og Kvad, en Studie i norrøn Middelalder». Jeg maa faa lov at supplere professorens artikel med nogen bemerkninger.

1) Jeg har aldrig ment, at spørsmaalet om kristendommens magtstilling i norrøne lande kunde løses ut fra bedømmelsen av de gamle kvad *alene*. Jeg skriver i indledningen til min bok: «Dette arbeide er ikke, direkte og polemisk, stillet ind i diskussionen om den norrøne kristendom. En saadan fremgangsmaate vilde ført forlangt ind paa forskjellige grænseomraader og skygget for den nærmere opgave: at gi et indtryk av selve vor gamle religiøse digtning og dens utviklingsveie, — et vidt omraade, for den historiske forskning et nyt omraade. Netop langs denne indre linje kan arbeidet naa frem til sit fjernere maal, — hvor det skal staa færdig til at tjene en kommende forskning, som *fra alle sider* vil søke at trænge ind i norrøn kristendoms væsen».

Det har da været min hensigt at forklare vor gamle religiøse poesi — foreløbig den, som hører sagatiden til — og se, hvor langt dens vidnesbyrd rækker. For orienteringens skyld har jeg i indledningen fremhævet mit almindelige indtryk av en dyptgaaende omvendelse; men dette almindelige indtryk bygger selvfølgelig ikke, som professor Lehmann synes at tro, bare paa kvadene. Digtningen har git mig mere end «indtryk;» den har beviskraft. En begrænset beviskraft; men professor Lehmann gjør grænserne for snevre.

2) Professoren spør: Avspeiler denne digtning det faktiske trosliv blandt de omvendte eller avspeiler den blot omvendernes bestræbelser og idealer? Han svarer med i alt

væsentlig at skrive den paa omvendernes regning, idet han fremhæver, at «den aldeles overveiende del av disse digte er skrevne av geistlige mænd fra missionskirkens og den senere tid.»

Hertil er at merke: ingen geistlig mand fra missionskirkens tid har, mig bekjendt, skrevet noget religiøst kvad. Tværtimot: den religiøse norrøne poesi blev grundlagt av verdslige skalde; desværre er bare navne (Thomasdrápa Uppreistardrápa) og bruddstykker bevaret, indtil vi ved aar 1100 finder Markus Skjeggessons Eiriksdrápa. Først ved midten av det 12te aarhundrede kommer geistlige mænd efter: en prest, som ellers er aarhundredets ypperste fyrsteskald, digter et Olavskvad; en abbed træder frem med et Johannesdigt og en kanonisk broder med nok et Johannesdigt og med bodskvadet Harmsól. At de store kvad Plácítúsdrápa, Líknarbraut og Sólarljóð er forfattet av geistlige mænd, har vi ingen visshet for. Ti selv efterat geistligheten var begyndt at faa del i skaldedigtningen, hadde den intet monopol paa den religiøse poesi. Beviser (blandt flere andre): Kolbein Tumessøn, Olav hvítaskáld og Olav Leggsson ved og efter aar 1200 (for ikke at tale om senere tiders skalde).

Av likheten mellem verdslige og geistlige skaldes kvad vil professor Lehmann bevise «skaldenes avhængighet eller endogsaa imitation av den prestelige toneart». Men naar det nu er et faktum, at skaldene kvad om religiøse emner, før nogen prest var optraadt som digter? Det sande forhold er, at prest og lægmand haand i haand har skapt vor religiøse digtning, ganske som de sammen har skapt vor sagalitteratur. Vi har aldrig hat nogen prestekaste paa Island og ingen særegen prestelig digtning.

Hele Islands aristokrati var i det 12te aarhundrede sterkt gjennemsat av religiøs dannelse Man behøvet ingenlunde at være prest for at være sterkt religiøst optat. Katolicismens høie kultur paa Island forklarer denne tids fyldige religiøse poesi, som er dyrket baade av prester og lægmænd, som er sterkt europæisk og samtidig mere national i sin utformning end andre landes religiøse middelalderspoesi.

3) Nu skal, ifølge professor Lehmann, denne digtning være konventionel og uten dypere stemning. Professoren

bebreider mig, at Líknarbraut med sin «traditionelle ophobning av skjønord over Kristi kors», for mig staar som et uttryk for den varmeste tilbedelse. Hertil er at merke: «ophobningen» danner ingen tør ramse i digtet; det europæiske billedsprog er utbygget med levende, personlig tilbedelse. Jeg henviser med tryghet kjendere av vort gamle sprog til kvadet selv. Professor Lehmann finder intet religiøst i de «grelle stavrimsprædikater» ved digtets passionsmomenter. Denne fylde av adjektiver, som her bryter frem i vor religiøse poesi og røber gjenoplevelsen av det skildrede, blir for professoren «middelaldersteknik i den malede træskjærerstil». For mig staar det saa, at det er en og samme *aand*, som bryter frem i kunsten og i digtningen.

Professor Lemann gjør væsen av, at jeg ikke har stillet mig en selvfølgelig opgave: nemlig at sammenligne kvadene med deres europæiske forbilleder. Men disse forbilleder eksisterer ikke, og jeg har aldrig «indrømmet», at de eksisterer, men kun talt om almindelig europæisk skik og fælleskatolsk milieu, om kvadenes *omgivelser*. Sammenhængen er jo den, *at middelalderens religiøse dannelsesliv og stemning ikke vandrer ad snevre veie fra digt til digt og bok til bok, men er et levende fælleseie, som slaar ned i litteraturen snart her, snart der og og finder beslegtede uttryk i de forskjelligste lande*, fordi dannede menneskers tankegang, kundskaper og interesser alle vegne er de samme. — Og om de samme uttryk, de samme billeder kommer igjen hundreder av gange, behøver de ikke derfor at være uten rot i personlig følelse. For os fører det stadig gjentagne «menneskens søn» en egen stemning med sig. For de gamle var det likedan med uttrykkene «havets stjerne» (om Maria) og «naadens vei» (om korset). Naar et billedsprog er rikt og blomstrende, produktivt og livskraftig, er det vel netop fordi (og saalænge) det bæres av levende følelse.

Ved et enkelt træk i kvadet Harmsól sier professor Lehmann bebreidende: «Heller ikke de tyske forbilleder, Hartmann von Aue samt andre, som forf. kun løselig berører, driver han frem til sammenligning, skjønt imitationen er paatagelig».

Imitationen er nok alt andet end paatagelig: det digt

av Hartmann, som det her gjælder, er *yngre* end Harmsól og er citert av mig for at vise *omgivelserne*, — slegtskap mellem religiositetens uttryksformer i katolske lande. Det er, hvor jeg taler om det almindelige træk, at en digter opfordrer tilhørerne til at bede for hans sjæl. Jeg kjender intet enkelt «forbillede» for Harmsóls ord og tviler meget paa at det findes. Jeg kan kun slaa fast, at vi møter en saadan opfordring rundt om i den gamle poesi, og at der ingen grund er til at tro, at forfatterne ikke har ment, hvad de sier. (Ved Harmsól er det muligens bønnen for skaldens sjæl, som har reddet hans navn for os, se min bok side 173). Ogsaa den indgangsbøn, som stadig findes i kvadene (først hos en verdslig skald Stein Herdissøn omkring 1070) er europæisk, men derfor visselig ærlig ment, hver gang den kommer igjen. Om følelsernes styrke, naar skalden staar foran det religiøse emne, gir indgangsbønnen til Líknarbraut et slaaende vidnesbyrd. Den er personlig nok, endda hundreder andre omgir den i poesien. Jeg henviser trøstig til kvadet, tør vel ogsaa henvise til min gjenfremstilling av det (side 126 fl.) og (om professor Lehmann gjerne vil ha autoriteter) til Finnur Jónssons dom i hans store litteraturhistorie.

4) At professor Lehmann har læst min bok noksaa daarlig, er der naturligvis intet at si paa. Jeg konstaterer det kun som et faktum. Professoren sier, idet han vil illustrere en viss letvindthet ved min fremstilling: «Naar Kristus f. eks. kaldes «mændenes forliker», er forfatteren glad ved at kunne henvise til apostelen Johannes' formaning om at elske hverandre». Professoren har misforstaat min bok, (som i sig selv er klar nok, side 109): det er apostelen Johannes selv, som kaldes mændenes forliker, og da maa det vel være tillatt at tænke paa ham som sa: Mine børn elsker hverandre!

Som «en *lille* indsigelse» mot mig nævner professor Lehmann, at Kolbein Tumessøns *Hyrðu himna smiðr* — hvad dr. Edv. Bull skal ha bemerket — gjør et mere personlig indtryk end de prestelige digtninger. Det skulde interessere mig (og vistnok dr. Bull ogsaa) at vite, hvor Bull har «bemerket» dette. Det er min bok, som citerer Kolbeins vers og fremhæver dem som sterkt personlige — i polemiken mot Bulls side 120—121. Apropos Bull: professor Lehmann taler

om hans bok «Folk og Kirke» og nævner «dens tilbøielighet til at frakjende den islandske kristelige digtning karakteren av personlig fromhet eller kristelig overbevisning». De, som har læst Bulls bok, vil vite, at den bare en enkelt gang streifer kvadene, nemlig for at finde en karakteristisk forskjel mellem Kolbeins Johannesdraapa og de ældre (klostergeistliges) digte om Johannes. Over de sidste finder han «virkelig noget av det nye testamentes stemning». For at vise, at den heller ikke var fremmed for Kolbein, citerer jeg hans vers Heyrðu himna smiðr.

Om min fortolkning av Sólarljóð sier professor Lehmann følgende: «Han gaar i bokens slutning saa vidt, at han kan ta et saa haandgripelig sammenstykket og interpolert cyklus som *solarjóð* (solsangen) med dens blanding av sene legender og himmel- og helvedvisioner à la Dante med gamle moralvers à la Havamál og eskatologi à la Voluspá helt og fuldt til indtægt for en ovenikøbet sen kristendom». (Skal vel være *ren*, — trykfeilene er mange).

Her har professor Lehmann trohjertig lagt frem *sin* opfatning av et vanskelig spørsmaal. Jeg sætter trøstig min tolkning av Solarljóð op mot professorens raske avgjørelse. Det er sandt, at der er utsagn i Sólarljóð, som minder om Hávamál, og et par gange om Voluspá. Men aanden i disse vers er kristelig.

Hvilke sene legender Sólarljóð skal ha optat, forstaar jeg ikke, likesom det er saare dunkelt for mig, hvorfor himmel- og helvedvisionerne i kvadet skal være saa sene. Ja, hvorfor skal de netop være à la Dante? Hvorfor ikke nævne visioner fra tidligere aarhundreder, fra visionspoesiens blomstringstid, — digtning som staar Sólarljóð nærmere, end Dante gjør?

Det er let nok, naar et digt er dunkelt, at løse gaaderne ved at erklære digtet haandgripelig sammenstykket og sende dets enkelte dele hit og dit. Ved Sólarljóð mangler beviset for berettigelsen av en slik fremgangsmaate. Ingen har endnu git det. Og jeg har det haab til min studie over Sólarljóð, at det iatfald ikke skal bli lettere at bringe et saadant bevis efter denne dag. Jeg kan tilslut, for ikke at synes altfor forvildet, nævne at professor Hjalmar Falk deler min anskuelse av Sólarljóð som en enhet, — likedan Bergmann, Baumgartner og en række andre, som har kommentert digtet. Professor Finnur Jónsson, som holder paa interpolationer, deler ialfald min mening om en «ovenikøbet meget ren» (sen?) kristendom i Sólarljóð.

Kristiania den 25de februar 1915.

Fredrik Paasche.

LITERATUR.

Anmeldt av *Berggrav-Jensen.*

Thv. Klaveness: **Nye Prækener.** Hefte 1–3 (av ca. 14 hefter à 32 sider og 50 øre). H. Aschehoug & co.'s forlag.

Den indvending folk møter hos sig selv naar de overveier om de bør subskribere paa Klaveness' nye prækener, er denne: Mon det ikke er og blir «Evangeliet forkyndt for nutiden» som er det blivende prækenverk av Klaveness? Og har vi ikke hele Klaveness der, kan det være noget egentlig *nyt* i hans nye samling?

I disse tvil er der baade noget berettiget og noget misforstaat. Rigtig er det at «Evangeliet forkyndt for nutiden» aldrig kan skyves tilside av nogen ny samling hverken naar det gjælder det nordisk banebrytende prækenverk eller naar det gjælder det typiske for Klaveness i hans gjennemslagsaar.

Det gale er at disse prækener ikke derfor er nye. Naar Klaveness utga dem, var det netop fordi han hadde noget nyt han vilde ha sagt. Han var ikke av dem som utgav i trykken alt beskrevet papir han fandt i skuffen. Han hadde sin bestemte hensigt naar han efter rolig og varig overveielse gik til trykkeriet

Denne hensigt fatter man snart naar man tar de nye prækener i haand. Klaveness var ikke blind for at han hadde prækt meget «moral» i den første samlingen. Han hadde noget *indtrængende* paa hjerte som han vilde ha sagt. Dette var mer et religiøst budskap end et moralsk. Derfor merker man straks tonen i Nye prækener: den er personlig varmere og dens dype undertone er hvilens og frelsens.

Og saa merker man det her om igjen, at det altid er velgjørende at læse Klaveness, selv hvor hans ræsonnerende klarhet ikke avdækker en sandhet, men overdækker en knute.

— hvilket sidste indtræffer i enkelte av de dogmatiske prækener som er optat (tildels optrykt) i denne samling. Men sterkest er dog, naar disse hefter nu kommer til en med nogen ukers mellemrum, indtrykket av at faa nye bud fra ham som nu har beseglet al præken med den sidste daad. Det er bud som gjør indtryk og som vi gjerne bereder vei for.

Georg Brandes: **Wolfgang Goethe**. Hefte 1—3 (av 12 hefter [800 sider] til 1 krone stykket). Gyldendal.

Om verkets anlæg er det ikke mulig at uttale sig, da der ingen antydning er til nogen ordning av stoffet (de døvstumme kapitel-tal er ofte underlig anbragt). Det ser ut til at vi skal gjennemgaa Goethes mange verker kronologisk. Dette gjør oversigten vanskelig, da detaljerne er legio.

Verket indbyr ellers hverken til sterk lovtale eller til nogen kritik (ialfald fra en usakkyndig). Sproget har fiskebensspilens eiendommelige forening av stivhet og elegant bøielighet. Aandrigheterne er undertiden søgte, og man kan gripe sig selv i at tænke efter hvor gammel Brandes mon nu er. Finder man det ut, overraskes man mer over rørligheten end over det indtørrede. Der er endog tilsprang til skarpe pointer, f. eks.: «Den blotte digterevne i dens isolerthet er maaske i vore dage noget overvurderet; undertiden udelukker den hverken aandelig armod eller sjælelig umodenhed og uvorrenhed.»

Forhaabentlig vil de følgende hefter gi mer bidrag til det personlige billede av Goethe. Brandes er altid fængslende med sin ledige fortællemaate. Og hans oversigter tar jo ganske veiret fra landeveistravere. Men Goethe hadde en sjæl. Den vil selv hverdagsmennesker ha fat i og prove at forstaa. Det maa Brandes hjælpe os til. Ellers blir man fristet til at sige at Bielschowsky har løst Brandes' opgave bedre end Brandes selv.

Cecilia Bååth-Holmberg: **Far og søn**. Et hjems historie. Oversat av Anna Lassen. Steen'ske bogtrykkeri og forlag. Kr. 2,50.

Dette er — enkelte unødig feminine tilsætninger undtat — en førsterangs ungdomsbok, av dem som alle aldre læser med glæde og tilbaketrængte taarer. Hvorfor gjemme slikt herlig

stof bort bak en dusinkramstitel? «*Digter-krigeren Körner*», kunde den hett, for det er Theodor Körner den handler om, og den er ikke opfantasert, men en sand historisk skildring, ganske særlig som skapt til videste folkelæsning i disse tider. Fru Bååth-Holmberg er en av Sveriges fremste arbeidere i ungdomssaken. Hun har med denne bok (som i Tyskland er blit folkebok) gjort et arbeide som vi sandelig ikke maa forsømme at benytte os av naar det bydes.

G. K. Chesterton: **Om barbari. Tyskland og Rusland.** Oversat av Kai Friis-Møller. Kjøbenhavn. V. Pio. 50 øre.

Dette er uten sammenligning den *morsomste* av alle brochurer krigen har fremkaldt. Chesterton er overdaadig begavet med det brede engelske humor, og er en folketaler av høi rang. Dertil er han en mand med overbevisning og kraft. hvad der tilsammen har gjort «G. K.» (som han populært betegnes, à la vor B. B. i sin tid) til en briternes yndling. Om hans henrivende procedyre for Englands sak og hans bestikkende paavisning av tyskernes «u-kultur» er bare at si, at de han forfører til blind tilslutning vil være ilde farne, men de som bevarer sin fornuft vil ha en munter og vækkende time sammen med en aandfuld og paradoksal mand.

Boken er led i en serie krigs brochurer som Pio har utgit, alle fra engelsk-franske synspunkter. Det er en like saa fortrinlig som ensidig serie.

Richard Skowronnek: **Stormvarsler.** Officers-roman fra Østpreussen. Oversat av Z. Møller. H. Aschehoug & Co.s forlag. Kr. 2,80.

Boken er skrevet før krigen brot ut, sies det. Men *titlen* maa være laget efterpaa? Den har nemlig yderst litet, næsten ingen ting med indholdet at gjøre. Derimot var den uimotstaaelig som lokkeagn nu. Vi har i virkeligheten for os en ordinær, teknisk dygtig, officers-kjærlighets-roman fra Østpreussen, skarp i effekten, ikke saa aller værst intim (relativt ialfald), men rent avjasket hvad den indre løsning av knuten angaar. At sætte den paa linje med fjoraarets Fibigers: Et samlet folk — som en luthersk anmelder av julelitteratur for hjemmene gjør —, bringer mig til at tænke paa at samme anmelder ifjor præsterte 23 bokanmeldelser pr. uke.

— Av samme forfatter er der netop kommet en ny roman i Aschehougs kronebibliotek. Jeg undres hvorfor den første skulde faa optræ som «litteratur», den sidste bare som «lektüre»? *Jægerbataljonen* er nemlig baade mer spændende og meget bedre komponert. Bare oversættelsens sjeldne fortrinlighet er fælles for begge.

Den nye «krone-serie» er i det hele, saavidt jeg har læst, rigtig vellykket, en kjølende avleder for al sindsslitende interesserthet.

Anmeldt av *Johs. Johnsen.*

Ny-norsken og kirken.

Gud er attaat. Norsk preikesamling av norske prestar og theologar ved *Peter Hognestad,* prestelærar. Med bilæte og stutte livssogor og soga um nynorske kyrkjemaal. Kristiania. Olaf Norli. 1914. 314 s. Pris kr. 3,50.

Paa aarsmøtet for Norigs ungdomslag i 1907 blev der valgt hvad vi før kaldte en komité, nu en nævnd, «Nemndi for nynorske gudstenestor»; formanden er biskop Støylen, kassereren lærer Nils Aarhus, sekretæren (skrivaren) pastor Hognestad. Denne nævnden er det som har tat sig for at gi ut denne prækensamlingen og har faat skrivaren sin til at sætte i spidsen for den en «soga um nynorskt kyrkjemaal.»

Samlingen indeholder en præken over evangeliet paa hver av søndagene i 1914. Det er 47 forfattere. Hognestad sier (s. 26) at der nu findes omkring 50 prester i Norge som kan præke paa nynorsk, og omkring 15 som gjør det, et svært lavt tal synes jeg. Efter hver præken følger billedet av forfatteren med en kort levnetsbeskrivelse; de er næsten alle bondefødt. (Jeg synes at naar man ønsker at publicere disse presters ansigtstræk og livshistorie, skulde de være samlet til slut; det virker litt forstemmende, naar man prøver at faa opbyggelse av en præken, like efterpaa at faa et fotografi med: N. N. er fødd i Sætesdal etc.) Prækenerne er ordnet efter prædikanternes alder; den ældste er født i 1840, den yngste i 1878, den som først tok teologisk eksamen, blev kandidat i 1874, den sidste er fra 1910. Saa der er en interessant anledning for den som vil, til at hente nogen ind-

tryk av den indflydelse 36 aars teologisk utvikling har hat paa norsk præken.

Det har ikke jeg gjort. Jeg kan bare si at det meste av hvad jeg har læst av dem gir indtryk av nytestamentlig religion i den kjendte form fra den sidste præken vi hørte. Derimot er jeg faldt i tanker ved at se den vældige energi maalfolket sætter ind paa sin sak. Saa vældig at er det ikke virkelig det norske folks vilje at ta nynorsk til sit nye riksmaal, saa faar det sandelig komme sig litt fort op av sengen, om det vil stanse det. Og min hemmelige tro er den at som vestlændingen tar østlandets jord og lærerposter i besiddelse, saa kommer de ogsaa til at gi os vort nye sprog; for de er de sterkeste. Og saa svert bedrøvet er jeg ikke, for deres sprog hilser hjemmefra.

En anden side ved dette kyrkjemaalet (vi begynder saa smaat at bruke det ved det praktisk-teologiske seminar ogsaa): Jeg synes præken paa landsmaal skulde være en god leilighet til at slippe ut av *uheldig religiøs sprogvane*. Kjender vi ikke den? Vi hører paa en ukjendt taler, i samtale eller foredrag, gjerne om politik eller landbruk; efter fem minutters forløp sier vi: den manden er prest! Det kommer dels av tonefaldet, «præketonen»; dels derav at han er vant til at tale uten at frygte avbrytelse eller motsigelse eller at folk vil gaa sin vei fordi de synes det er kjedelig; derfor gir han sig god tid, bruker fyldekalk og synonymer, og repeterer en sætning en tre-fire ganger med nogen faa nye ord hver gang; for det tredje kommer det derav at prædikanten blir saa vant til at tumle med de kjendte ord av Kanaans sprog, at han fristes til at la dem rulle ut av munden paa sig uten at de er født av noget forutgaaende tankearbeide i hans indre og derfor uten at vække eftertanke enten i ham selv eller andre. Disse sproglige uvaner har jo litet eller intet at si hvor en overvældende hjertevarme eller sterk personlig kraft bærer taleren, men saa meget mere i de mange tilfælde hvor han bare er en ordinær kristen. Nu tænker jeg mig at der i landsmaalet, i dets nære forhold til daglig talesprog paa landet, maa være nogen hjælp at finde mot dette misbruk av talegaven; det skulde, synes jeg, være lettere at bli frisk, egte og virkelighetsfyldt baade for prest og lægprædikant, naar

man bruker det; ja jeg er viss paa dette vil være tilfældet der hvor landsmaalet ligger nær op til prædikantens eget barndomssprog og til hans tilhøreres bygdemaal.

Ellers maa disse prækener tale for sig selv. De vilde vist ikke ha tapt paa det om de treti prædikanter som, skjønt maalmænd, dog præker paa riksmaal, hadde hat landsmaalet til sit hjertesprog baade privat og offentlig. Hognestads »soga» er skrevet med al ønskelig seierssvisshet og med en varm kjærlighet til det nynorske maalet.

Jacob B. Bull: **Blaafjeld.** Et folkelivsbillede fra hekseprocessenes tid. Gyldendal 1914. 190 sider.

Jacob B. Bull har faat til utrolig mange bøker om Rendælöm, litt for mange, synes jeg, skjønt jeg selv er østerdøl. Denne gang er det en proces for trolddom fra sidste halvdel av det 17de aarhundrede som er det nye i boken. Jeg har indtryk av at selve den historiske skildring, geistlighetens og underøvrighetens formørkede forstand, overøvrighetens og de klokeste bønders klarere vet, er omtrent slik som historikerne beskriver dem, cfr. Troels-Lund, rektor Erichsen, Torkell Mauland.

Derimot maa jeg her som ofte ellers i Bulls bøker tilstaa, at jeg sætter mine spørsmaalstegn ved karaktertegningen av Østerdalenes mænd og kvinder. Jeg synes hans skildring av dem er altfor patetisk og lidenskabelig. De hvitner og blaaner og skifter anlitsdrag, skjælver og graater og blegner i meget høiere grad end jeg har oplevet at se det i de lange skogdalene, hvor jeg dog kjender mig hjemme. Og fremfor alt er hos Bull baade folk og fæ, ja skog og fjeld, fulde av en saftig, overfrodig sanselighet som jeg ikke kan skjønne hører til nogensteds i det virkelige og mangefarvede liv, og allermindst i Østerdalens klare luft og nøgterne, selvbeherskede mennesker. Jeg er vist for spidsborgerlig til at tale om digtere, men siden det jo er vi spidsborgere, som skal kjøpe bøkerne deres, maa jeg si jeg vilde sætte pris paa om denne forfatter forstod sig bedre paa det vi i beskedenhet kalder diskretion. Han er saa bred og utbrættet at jeg blir genert og maa læse Welhaven efterpaa.

Thøger Larsen: **Slægternes Træ.** Digte. 1914. Gyldendal. 124 s.

Denne samling av 26 digte er delt i fire avdelinger: «Ved Livstræet», en række utropstegn over livets gaatefulde ting, «Morgenhaven», tolv sanger, tildels fra tyve aar tilbake, mest om elskov og vildskap, fire «Leilighetssange» fra de sidste aar, og endelig to oversættelser fra oldnorsk, «Vøluspaa» og «Odins Ravnegalder».

De ældre sange synes jeg tildels er sproglig ubehjælpelige («for evig Tide», «Donn av evige Tide») og prøver at erstatte klar tanke med rumlende ord; de senere synes mig at vokse i klarhet og skjønhet.

Digtet «Lutret Sind og klare Tanker» høres for mig ut som en syndsbekjendelse inspireret av «de tusen hjems» digter med fordømmelse av «l'art pour l'art»-læren der ellers gir sig ganske sterke utslag i forf.'s tidligere vers.

Jeg synes at denne digtsamling, i originale ord av betydelig lyrisk kraft, gir os billedet av en digter som kommer hjem fra taterlivet.

Anmeldt av sogneprest *Th. Dahl.*

Mikael Hertzberg: **Veien, sandheten og livet. III. Livet.** Grøndahl & Søns forlag.

I 1906 utkom første del av dette tredobbelte verk, *Veien*, saa tiltalende ved forfatterens vidhjertede og forhaabningsfulde syn paa famlende og søkende, men oprigtige mennesker. Nu er verket avsluttet med tredje del, *Livet*, en kort og klar kristelig etik, skrevet uten teologisk apparat og med en velgjørende enkel fremstilling, saa ogsaa dannede lægfolk kan ha glæde og utbytte av at læse den lille bok.

Mot enkeltheter kan der vistnok gjøres indvendinger. Det er f. eks. neppe holdbart det bevis forfatteren søker at gi for aandens personlighet, s. 23 flg. Det er rigtig nok, naar det her heter: *Fra person til person* maa de utgaa de kræfter som skal være istand til de største ting som det at fornye et menneskehjerte eller en hel menneskeverden. Men dermed er vistnok kun bevist, at aanden for at være virkekraftig maa komme fra den personlige Gud, fra personen

Jesus Kristus. Men aandens egen personlighet er ikke dermed bevist.

Og mens boken i det hele er skrevet velgjørende fordomsfrit og upartisk, har forfatteren, som den begeistrede tilhænger av den fri folkekirke han er, ikke kunnet la være at forherlige denne paa statskirkens og frikirkens bekostning og blir neppe retfærdig i sin dom. Det er f. eks. neppe rigtig at si, at frikirken nødvendig vil løse kirken baade fra staten og folket, saa den mister taket i folkelivet.

I erklæring fra den norske evangelisk-lutherske frikirkes synodestyre, trykt i kirkekommissionens indstilling IV, heter det saaledes s. 472: «En saadan kirke vil, paa samme tid som den kan haandhæve bibelsk kirketugt, tillike bli istand til at øve kristelig indflydelse paa det hele folk.»

Mange vil jo si, at frikirken er langt mere konsekvent gjennemtænkt end den fri folkekirke, og at naar statskirkens dage engang er talte, den neppe vil bli avløst av nogen fri folkekirke, men av en frikirke — eller av frikirker.

Som man kunde vente det av pastor Hertzberg, gir han en smuk og forstaaelsesfuld fremstilling av de sociale dyder og pligter.

Boken fortjener mange læsere.

NOTISER.

(Ved E. B.-J.).

Kirkelig eller personlig sandhet?

«Den tomme stol» i Malmø som vi omtalte i notisen Danmark og Norden (januarheftet) og knyttet nogen bemerkninger til, har kaldt en del interessante uttalelser frem i Danmark. I Sverige er notisen typisk nok bare optrykt (med stiltiende bifald?), mens det i Danmark har skurret sterkt naar vi forlangte at utenriksministeren skulde latt være at demonstrere ved at la sin stol staa tom under gudstjenesten. Særlig haardt tar Morten Pontoppidan paa veie i «Frit Vidnesbyrd», han henter sogar det store skyts og taler om at *religionsfriheten* maa respekteres.

Oppositionen mot vor paatale dreier sig om to punkter, hvorav det første ikke interesserer os meget, men det andet i desto høiere grad.

Det første punkt er den *formelle* feil ministeren begik. Om den siger M. P. at hr. Scavenius «formodentlig hadde den opfatning at han i Petri kirke overhovedet ikke skulde repræsentere, — at gudstjenesten ikke hørte med til ceremoniellet, — at enten skulde der være mening i at deltage, eller ogsaa maatte man heller holde sig borte». — Vi undgik i sin tid overhodet at berøre denne formelle side av den danske repræsentants opførsel. Det er ganske rigtig at gudstjenesten stod utenfor det egentlige ceremoniel. Kong Gustaf indbød bare sine gjester til at delta i den. Da imidlertid en nordmand ikke har noget med at docere svenske høflighetsbegreper og gjesters forpligtelser overfor dem, kunde vi ikke forrige gang berøre dette og kan heller ikke nu gaa nærmere ind paa det. Vi bare ønsker at pointere at i taaket veir kan selv smaa skygger lettelig virke kursændringer som faar blivende betydning.

Men det andet punkt, det om den personlige religionsfrihet, er et nutidsproblem av største interesse. Her tørner — skjønt eksperimentalobjektet er ganske litet — to opfatninger sammen, som belyser kirkelivets forskjellige retning i Danmark og i Sverige — og som det for nordmænd er oplysende at iagtta.

De to opfatninger kunde stilles op mot hinanden slik:

Den første: Hr. Scavenius er i dette tilfælde repræsentant for et kristent folk, for en nation som har tat de religiøse kræfter i sin tjeneste og som ønsker at ære de kirkelige værdier. Han begaar derfor en haan, et brudd over for sit folk, naar han demonstrativt uteblir fra en gudstjeneste som den i Malmø. Hans personlige stilling er det ingen som spør om. — Ræsonnementet kan underbygges med en svensk sats fra nylig: «Vara dagars unga kyrkor börja räkna icke blott med med de enskilde utan med folken sasom folk» (Svensk Tidskrift 1915, 1. — Sml. ogsaa Björkquist: Individualism och kyrklighet).

Den anden: Vi er, sier M. P., opdragne til en vis personlig ansvarsfølelse i religiøse sager, saa vi maa kunne enes om, at

der, naar alt kommer til alt, *kan* være mere religion i at lade den stol i kirken staa tom end i at trække i stadsen og gaa hen og sætte sig paa den for et syns skyld. . . En religiøs sindets samling kan jo da endelig ogsaa ske i andre former end de kirkelige. Og under alle omstændigheter maa vor utenriksminister, saa vel som enhver anden, have lov at beholde sin religion eller ikke-religion som sin private sag i alleregentligste forstand. Vi har religionsfrihed her i landet.» — I samme aand bemerker dansk Højskolebladet at en «officiel hævdelse (av religionen) som ikke blev baaret av personlig tro, vilde kun gjøre ondt værre».

Det er dette sidste standpunkt som vi er opdraget i, vi ogsaa. M. P. viser med god grund baade norske og svenske til den paavirkning de har kjendt fra Kierkegaard og Grundtvig. Vi indrømmer at disse individualistiske idealer har behersket os. Men la os indrømme at det er egentlig bare *frikirkerne* som har været mest konsekvente: fuld personlig sandhet i tilslutningen, opdeling i saa mange samfund som der er sandt personlige opfatninger. Sverige har en flok som gjør tydelig front mot denne utvikling. Hos os er det begyndt at bli likesaa. Vi har med velberaad hu valgt statskirken med dens «hulhet» og «løgn» og «upersonlighet». Den anden retning gaar endnu igjen, f. eks. i forslaget om borgerlig begravelse o. l., men vi er stort set forbi den totale mangel paa sans for symbólers realitet og værd som har ledsaget empirismens krav til personlig sandhet. Disse ting staar ikke i strid med hinanden, de er kraftpoler, som, om de savnes, vil føre, paa den ene side til løgnagtig død form, paa den anden side til selvfortærende refleksion og spredthet. Her tør kanske vi i vor tur vise til Kierkegaard, som vel har vist den personlige steilhets fare for det religiøse liv like saa visst som han har vist upersonlighetens og usandfærdighetens snare. Vi har trods alt valgt at holde paa kirken som folkets kirke, som nationens symbol.

Derfor *forlanger* vi av vore folkerepræsentanter, at naar de reiser paa vore vegne og skal optræ som sit *folks* vegne, da har deres personlige lyst og ulyst intet at si, da er de, ogsaa kirkelig, symboler. Det personlige sandhetskrav er ikke dermed borte. Der sporges bare ikke efter *deres* person-

lige alvor, men efter *vort*. Mangler dette, da hjælper det ikke om ministeren har det, — *har* vi det, kan ministeren uten fare for helheten savne det. — Generer det ham *personlig* at optræ paa denne maate i et kristent folks sted, faar han la være at paata sig forpligtelser som tvinger ham til det.

Valget staar ikke mellem personlig sandhet og hykleri. Det staar heller ikke mellem personlig sandhet og kirkelig sandhet Det staar mellem hensyn til personen og hensyn til institutionen. Ved at tænke ensidig paa sig selv begik repræsentanten en kirkelig hensynsløshet, som historisk set er en usandhet saa længe ikke hans optræden er uttryk for det danske folks standpunkt. Det er slik vilkaarlig behandling av den kirkelige sandhet vi mener der skal protesteres mot.

Tilfældet var litet, men tankerne er vidtrækkende Derfor kom vi tilbake til dem idag, selv om deres rækkevidde her ikke kan mer end antydes.

August-religiøsiteten.

Saa religiøs som verden var i de berømte augustdage 1914 har den aabenbart aldrig været før. Ialfald har den ikke været det *siden*. Derom foreligger nu vidnesbyrd fra alle lande.

La os ikke dermed ringeagte hine brændende dage. Det var ikke bare ti-tusenerne foran Notre Dame eller paa Bismarkpladsen som oplevet noget stort dengang.

Jeg viser f. eks. til efterstaaende lille skildring fra en avsides norsk bygd, som en elev har sendt mig. Slike oplevelser er ikke *borte* fordi om de ikke gjentar sig. Og der behøver ikke være noget usandt ved dem selv om følelsens styrkegrad siden synker.

Men et tegn at agte paa er det, naar det samstemt fortælles at kirken saa snart gled ut i det graa igjen efter i disse jordskjælvsdage at ha staat belyst i centrum. Værst er det selvsagt i de nøitrale lande.

Danmark har klaget sterkt over hvorledes alvoret raskt ebbet ut og gav plads, dels for spekulationsaand og dels for lossluppen moro. Indtægten av forlystelsesetablissementerne i Kjøbenhavn naadde et maksimum høsten 1914! «Politiken»

skriver i en leder den 4de april: «Teatrene fyldes. Publikum vil se komedie. Skønt der ikke bydes paa noget nyt, skønt en kunstnerisk indsats er sjelden — folk fylder teatrene. Man hører bifald, man ser røde lygter. . . . Og skammer man sig i grunden ikke nu og da en lille smule, naar man kommer i teatret og ser hvad det er der har trukket hus 100 gange? —»

Sverige er ikke saa let omskiftelig, men ogsaa derfra foreligger en autoritativ paavisning av slappelsen. Den kongelige «bøndagsplakat» for 1915, et baade efter stil og indhold høist usedvanlig dokument, indeholder saaledes denne passus: «Enligt Guds underfulla ordning kommer lidandets frukt äfven andra till godo. I ödmjukhet och självrannsakan borde vi besinna detta. Men snarare har hos oss stundens oro vikit för tanklös lättfärdighet. Uppflammande känslostemningar kunna ej ersätta den verklige kärlekens omsorg och möda. Flärd och nöjen lida hos oss intet intrång, medan i vår närhet löjet förstummats af sorg. Vakna, svenska folk, icke till yrsel, utan till alvar! Må vi anropa Herren var Gud att afvända våra synders lön!»

I *Norge* mener biskop Tandberg at verdenskrigens utbrudd har «avsat enkelte spor i øket kirkesøkning og hyppigere sammenkomster til opbyggelse og bøn rundt om i bedehus og private hjem». Disse forsigtige ord træffer visselig det rette. *Mere* kan ikke sies, *mindre* heller ikke. Virkningerne er ikke helt forsvundet. Men det som oprindelig virket var jo heller ikke saa stort. «Nogen mere dyptgaaende aandelig vækkelse» var det ikke, konstaterer biskoppen.

Fra Holland og Amerika foreligger ingen særlige oplysninger. Derimot er der i de to krigførende hovedland, Tyskland og England i det sidste ofte gjort opmerksom paa den avspænding man merker i det aandelige liv. «Det er jo ikke som i august», heter det i tyske artikler om stillingen. «Der var mange mennesker i kirken, men det minker», sier de i London. Imidlertid er der jo den himmelvide forskjel paa nøitrale og krigførende lande, at hvad der for os var blind allarm (ialfald indtil nu), det vedblir i lange uker og maaneder fremdeles at være virkelighet hos de andre. Og paa slagmarken trives, som Sven Hedin sier, intet fritænkeri.

Maa der da holdes konstant slagmark for at troen skal trives? Ja, en bestemt slags tro, krykketroen, bandagetroen, anledningsreligiøsiteten, den er overflødig naar man igjen har sin fulde førlighet. Har kirken selv for meget bygget paa slik grund vækking og døgnnæring av troen? I saa fald er august-religiøsiteten et memento, en appel om mere utbredt dypgraving og en mindre brillierende snarvirkning. Det synes som om tyskerne er opmerksomme paa dette. Det er nemlig et stadig opdukkende spørsmaal i deres blade: *Vil det vare?* For at *det* kan ske, derfor er det i dypeste grund vi kjæmper, skriver en soldat fra skyttergraven. Og han er ikke alene om det syn, at den største seir Tyskland kan vinde, vil være en aandelig utdypning og fornyelse. August-religiøsiteten skapte ikke dette noget sted. Men den paala os store forpligtelser!

En forfatters kval.

En av de franskmænd som er fri militærtjenesten, men som er blit grepet av de nye livsloves alvor og har følt hele den gamle grundvold svigte, har djervt og inderlig git ord for den sterke gjæring alvoret har bragt ham i.

Det er digteren *Lavedan* som før jul skrev en liten opsats i en fransk avis. Jeg kjender ikke Lavedan, men har hos en svensk litteraturhistoriker hørt at han var en av disse lette franske skribenter som saa pikant forstod at sætte de intimeste spørsmaal paa naalespidsen og utstille dem, og som derfor ogsaa hadde et bredt jublende publikum. Nu skriver Lavedan:

Jeg lo av troen og holdt mig selv for klok. Men nu er jeg ikke længer glad over denne haanlatter, for jeg er Frankrike blødende og graate . . . Jeg stod ved veien og saa paa soldatene. De gik saa glade ut for at møte døden. Jeg spurte: hvordan kan Dere være saa rolige? Og de foldet sine hænder og begyndte at be, og de sa: Vi tror paa Gud! — Jeg tællet vort folks ofre og saa hvordan menneskene bedende tok dem paa sig. Da kjendtes det inde i mig som var det noget trøsterikt at vite et evig fædreland som lyser i kjærlighet naar det jordiske gløder i had. Men denne følelse er videnskap, barnets videnskap. Og jeg — er ikke mer noget barn. Det er min fattigdom, og det bringer mig til at fryse. En nation maa fortvile hvis den ikke tror at jordens smerte kan byttes med himlens glæde. At

haape naar alt synker, hvem kan det uten tro. Blir det daglige arbeide ikke kval, blir alt godt ikke galskap — naar man ikke tror?

Jeg staar ved Frankrikes blodige stromme, jeg ser de hellige taarefloder. Jeg er en twiler. Men den gamle konen fra Bretagne, hvis sønner har forblødt, og som har graatt saa hendes øine er blindet, hun ber . . . . Hvor jeg blues foran denne kvinde!

Hvor forfærdelige, hvor brændende er ikke et folks saar, naar der ikke som helende balsam kan flyte en draape i dem av denne underfuldes blod, denne underfulde — ak, jeg tør ikke si hans navn — han som var saa god. Og jeg — . . Hvad skal det bli av Frankrike hvis dets barn ikke tror, hvis dets kvinder ikke ber.

. . . Aa, et folk av døde dækker jorden. Hvor det er haardt at staa paa denne nationalkirkegaard og være fritænker! Jeg kan det ikke. Jeg har bedraget mig selv og Eder, I som læste mine bøker og sang mine viser. Det var avsindig ørske, det var en ond drøm. Jeg ser døden, og jeg roper paa livet. Bevæbnede hænder fremkalder død, foldede hænder fremkalder liv.

Frankrike, Frankrike, vend tilbake til troen, til dine skjønneste dage! At forlate Gud er at være fortapt. Jeg vet ikke om jeg lever imorgen. Men dette maa jeg ha sagt til mine venner: Lavedan orker ikke at dø som vantro. Helvede skræmmer mig ikke, men den tanke piner mig: der lever en Gud — og jeg er saa langt borte fra ham. Høit skal min sjæl juble om jeg faar oplere den stund da jeg paa mine knæ kan si: Jeg tror, jeg tror paa Gud, jeg tror, jeg tror! Dette er menneskelighetens morgensang. For den som ikke vet hvad det er, blir det nat.

I kyrkja.

Det var i sumar. Ufreden ute i Europa hadde nett vorte spurd.

Me var paa kyrkjeveg. Dei klaare klokketonane møtte oss langt ut yver vatnet. Inne paa postvegen kom folk koyrande og gangande.

Me var komne inn i kyrkja. Klokka lét enno. Døri gjekk upp og att. Folk kom i flokkar fram yver golvet og fann seg plass. Mange av dei eldre lutte seg og bad ei bøn. Sume kviskra med sidemannen. Men so byrja gudstenesta, og daa vart alle stille.

Presten var komen paa stolen. Gamall og bøygd stod han der. Men det var slik uvanleg liv yver han. Aalmugen var' kje heller som paa ein vanleg messesundag. Han sat so vaken. Det laag so nær alle det presten tala um. Fedreland og fridom vart liksom nye ord. Me hadde' kje visst kva det

var fyrr. Vorherre vart det og noko nytt ved. Det var so rart aa tenkja paa, at berre han skulde kunna hjelpa alle. Og presten bøygde det graa hovudet og bad lenge og varmt. For folk og land bad han, og serskilt for soldatane fraa bygdi. Dei skulde nett paa moen. Umlag alle hadde skyldfolk og vener millom dei. Det var so fælt aa tenkja paa at ein kanskje ikkje skulde raaka dei att meir. Der sat moder og gret. Sonene deira skulde ut. Borni saag med rædde augo ikring seg. Dei skyna'kje alt, men laga sjølve det som vanta.

Medan presten bad kom soli fram or skyene. Ho kasta ein gylt, varm straalestraum inn yver folket. Det var mest som det ikkje skulde vera so vondt daa lenger. Salmetonar fyllte kyrkja Alle song med. Og i tonane laag det von um hjelp. Dei var kje so vedkjømeleg sorgsame no som i fyrstningi

Eg gjekk ut or kyrkja. Det var som eg aldri hadde vore der fyrr. *(S. H).*

Helbredelse ved bøn.

En engelsk kommissions-uttalelse.

De litet stabile forhold i vore religiøse grund-anskuelser kan ikke illustreres bedre end ved den forvirring et formentlig under vækker. Ondets rot er at der gaar en hel del gode kristne omkring og mener at vi burde kunne gjøre undere alle sammen — bare vi hadde tro nok». En slik reflektionssyk «tro» paa at ens tro burde være større — har den været alt for meget utbredt ogsaa hos kirken? Den hænger sammen med den barnagtige lyst hos os alle til at se synlige virkninger – likefra bevægede øine under vor tale til masse vækkelse som kommer i bladene. Og den næres og vokser hver gang det lykkes for nogen at skaffe tegn .

Engelskmændene, hvis styrke ikke er reflektion, men undersøkelse, har følt den pinlige vakling i religiøse kredse overfor »undere og har resolut nedsat en ordentlig undersøkelseskommission. Den bestaar av fremtrædende læger og prester, og den har netop offentliggjort en orienterende uttalelse i saken. Der var 21 stykker med, og de har arbeidet siden

1910, dels hver for sig, dels i grupper med undersøkelse av enkelte tilfælder, dels i samlede møter, hvorav de har havt 19. Av lægerne kjender jeg ingen, men av de geistlige en 5—6, og det er let at se at sammensætningen er liberalt alsidig, fra bisper til moderne teologer, og at navnene repræsenterer en stor sum av kristelig tyngde og videnskabelig nøgternhet.

Av konklusionen[1]) trykker vi her det væsentlige:

«Komiteen vil straks understreke, at den ikke anerkjender nogen grænser for Guds magt til at reise et menneske til nyt og høiere liv, og til at indgyde det mod og haab til at staa sig overfor legemlig sygdom. Vi mener at den guddommelige magt utøves i overensstemmelse med og ved hjælp av naturlovene. Med det økede kjendskap til disse love har vi vundet stadig større goder for slegten i form av menneskelig hjælp.

Efter vor opfatning bør sjælelig pleie anerkjendes som likestillet med lægebehandling i det at bringe Guds velsignelse til syke og i det at være Hans anvisning paa hvad der fremmer deres høieste interesser. Det har altfor ofte været overset at helsen, baade legemets og sindets, lar sig varig paavirke ved sjælelige midler.

Komiteen har den overbevisning at de legemlige resultater av det man kalder helbredelse ved bøn («Faith» or «spiritual» healing) ved nærmere undersøkelse ikke viser sig at være forskjellige fra de man opnaar ved suggestion (Mental healing or healing by «suggestion»[2])). Uttrykket suggestion brukes i denne beretning i videre mening, i betydning av anvendelsen av en hvilken som helst naturlig paavirkning paa sindet under en behandling.

Vi ser at suggestion utøves sikrere av nogen mennesker end av andre, og dette synes at være forklaringen paa de «gaver» av særskilt slags som forskjellige underdoktere paaberoper sig. Det er utvilsomt de slaaende resultater av suggestion som har fostret troen paa slike gaver.

Komiteen mener at selv om den religiøse paavirkning av den syke, til styrkelse av hans tro, haab, mod og styrke, ikke i virkemaate skiller sig væsentlig fra en ikke-religiøs paavirkning av sindet, saa mener man dog at den førstnævnte ofte er den virkekraftigste form for suggestion. Vi er opmerksom paa at der ikke kan trækkes nogen fundamental, skarpt definert grænselinje mellem «organiske» og «funktionelle» forstyrrelser.[3])

[1]) Utgit hos MacMillan & Co. under titelen: *Spiritual Healing.*

[2]) Den engelske skjelnen mellem forskjellige slags religiøs paavirkning (spiritual og faith healing) eksisterer ikke hos os. Av de engelske vidner gjorde de fleste heller ingen forskjel paa de to. «Mental healing» vil for os være lik suggestion, uttrykket betegner den fremgangsmaate som ikke gjør bruk av noget religiøst moment.

[3]) Organisk kaldes en sygdom som fremkalder paaviselige, lokaliserte ytre merker, f. eks. ødelæggelse av et organ. Med funktionelle menes ildebefindender som ikke medfører denslags. At kalde disse sidste «nervøse» vilde være populært oplysende, men unøiagtig.

Vi føler os imidlertid efter den nøiagtigste prøvelse tvunget til den slutning at helbredelse ved bøn, likesom al behandling ved suggestion, bare kan forventes at være varig virksom i de tilfælder som almindelig kaldes funktionelle forstyrrelser. De fremførte undtagelser er saa tvilsomme at man ikke kan regne med dem.»

Tilslut advarer komiteen mot at stole paa underdoktere, og ved den foreløbige bedring de virkelig kan faa istand, bli hindret fra at søke ordentlig lægebehandling i tide. Men den opfordrer paa den anden side baade prester og læger til at være opmerksom paa, at en paavirkning av sindet og sjælen viser sig i høi grad at influere paa legemets helse.

Erklæringen er bilagt med en del specielle uttalelser og med en kort rapport over nogen av de undersøkte og eksaminerte personer. Den har selvsagt fremkaldt kritik og protest baade fra religiøst hold og fra sjælehelsehold. De religiøse liker ikke at faa helbredelse ved bøn indordnet under naturlovene (suggestion), og sjælehelsen vil ikke paa noget vis begrænses — ialfald naar det spørres om *varig* helbredelse — til de funktionelle forstyrrelser. Men komiteen har godt kjendt disse kritiske grupper og været opmerksom paa deres krav. Den har fældt dom efter indgaaende undersøkelser, betydelig mer indgaaende end de som danner grundlaget for norske religiøse ledere som har talt om disse ting; og det standpunkt de har tat skulde ialfald kunne lære os at være varsomme med at fare op og vidne for al verden om et «under», som vi vil lave sensations-vækkelse av. Kunde rapporten hjælpe nogen til at se sundere paa sin tro og ikke betragte den som krøpling fordi om den ikke gjør under, saa vilde endnu mere være vundet.

Rettelse.

Hr. redaktør. Biskop Bruun oplyser velvillig om at det ikke var ham som førte ordet i den bergenske lærestrid. Det var biskop Erichsen, sogneprest A. Meyer og pastor I. F. Gjesdahl som optraadte mot Konow.

Arendal 10de april 1915.

Ærbødigst
J. Gleditsch.

Rektor *Manfred Bjørkquists* foredrag kan først komme i mai-heftet, da det endnu skal holdes et par steder i Sverige.

INDIVIDUALISM OCH KYRKLIGHET.

Av *Manfred Björkquist.*

Stora händelser skapa icke *nödvändigt* stora tider.

En tid blir stor först genom människor, som äro händelserna vuxna.

Stora händelser ropa efter stora människor.

De vilja förstås, de vilja bli till hög och helig historia.

Där släktet blir fattigt på lefvande ande, där glida de mäktigaste öden stumma förbi in i den eviga tystnaden.

Med sänkta hufvuden glida de förbi.

De fingo aldrig föra fram sitt ärende.

Genom lefvande och djupa själar tvingar släktet sin historia att ge svar.

Icke ur oklart masslif — icke ur rörelsernas själskaos ges svar på frågor eller klart besked till vacklande samveten utan genom själar lärda af Gud.

Individualismen har vakat öfver själens rätt och värde — det har varit dess berömmelse — hur dess former hafva skiftat hos de stora förkunnarne. Till själens värn ha kristendom och individualism ofta slutit förbund, *ty individens ödestimma är också den evangeliska kristendomens.* Tecken tyda på, att en sådan pröfningens stund är inne. Och kommer fienden skall han förvisso icke finna hjältar på skansarna. Besegras individen är det därför, att den redan besegrat sig själf. Ty ingenting är ynkligare än en individualism, som brustit i bisterhet — som blifvit libertin. Den ligger drucken i sin stad och är knappt värd en krigares ärliga hugg.

* * *

Tiden har sannerligen intet öfverflöd på lefvande, djup ande. Så länge prästerna på predikstolarna voro de enda, som gåfvo nödrop, tog man det med lugn. Att ropa ve har ju dess värre ofta hört till yrket. Men sedan filosofer och sociologer, diktare och profeter börjat stå upp och vittna har det

blifvit svårare att med godt mod gå vägen fram. Tiden är full af onda profetior. «Själen har gått förlorad, och hvad som kom i dess ställe, sträfvan efter förvärf och framgång, är knappt längre i stånd att tillfullo hålla människan uppe i *skapandets* tillstånd» — så den rysk-judiske sociologen och socialdemokraten *David Koigen*. — — «Tidigare i det 19:de årh. gällde kampen lifsaskadningar — nu gäller den lifskänslan själf: humanism eller maskinism. Emot tidens fabrik bygga vi en kyrka af lefvande själar. — Emot det yttre rustar sig det inre» — så den danske litteraturhistorikern *Vilhelm Andersen*. «Ingen tid har haft så mycken talang, så mycken kraft att *kunna* utföra; ingen har varit så fattig på karaktär, på *drifvande* kraft. — — Ingenstädes lyckas det oss att sätta detta oerhörda *kunna* i rörelse», sa den österrikiske litteraturkritikern *Herman Bahr*, hvars allvarliga bok Inventur der Zeit börjar med bönen: «Kom skapande ande». Veni creator spiritus! Det är i en sådan tid, som *Rudolph Eucken* och *Vitalis Norström* i en sky af vittnen mana till kamp för ett andligt lifsinnehåll.

I denna själens nöd hjälpa i och för sig inga yttre händelser, de må skrämma och tukta än så våldsamt. Härförare och hjältar bringa icke lisa. Vi måste få människor, som andligen rå på sin tid — andens höfdingar måste vi vänta på. Stora händelser kunna plöja och rifva upp. Helt visst går plogbillen djupt därute för kommande sådd. Och ord därutifrån låta oss understundom ana, att den här och där redan börjar spira.

«Leben ist kein ängstlich fragen
Leben ist ein trotzig wagen.
Wo der Tod das Leben schlingt
erst das höchste Leben winkt.»

Det är ett påskord från i år.

För oss som stå på sidan borde det åtminstone gälla att se och begrunda. Äfven vi skulle lefva i stridens spänning, fostras till att fylla den uppgift, som helt visst väntar oss, då hela denna historia skall rensas från lögn och klarna till mening. Äfven vi skulle lefva med, så att vi förstode profeternas ord, då de en gång komma. Men hvad lära vi oss — vi som sitta på parkett med våra kikare och vårt sladder

och som på mellanakterna göra oss lustiga med vin och kvinnor eller roa oss med annat, som kan göra det «trefligt midt i eländet?»

* * *

Individens ödestimma — ett stort ord för en späd verklighet. Ty huru späd är inte den individ, som ville trotsa på sitt. Hur ringa var inte det han kallade sitt, hur föga var detta lilla hans eget?

«En hjälte sofver i hvar själ,
Med lyckans lilla vaggsång skall han söfvas,
Med vadd af självmedlidande omlindas,
När afundsjukans onda dröm
Hans slummer plågar.
— — —
En hjälte sofver i hvar själ,
Vak upp, du lille hjälte,
Ät dig mätt!
Tag fram ditt träsvärd och din leksakshäst
och rid i sporrsträck mot den stora lyckan.
Det är ej farligt. — Ingen lindorm vaktar
kring jungfruburen, som i fordomtid;
En pappersdrake blott i höga luften,
Skjut på den.»

(T. Fogelkvist: «På vaxtafla».)

* * *

I sådana hjältar efterblomstrade alltför ofta den stora individualismen — är icke makternas triumf rättvis, om också föga ärorik? Ärorikare där de med pliktens tvång kunde rå på självsvåldet, och sådant få vi ju ock upplefva.

Makterna hafva vägen banad — tiden själf bereder deras väg. De ensamma byarna och stugorna bli allt färre — storstäderna suga människorna samman. Staden suger till sig själen, öser ut den bland de andra själarna, vispar blandningen. Hvad är mitt? Hvad är ditt? Kanske kunde min själ lika väl ha varit grannens. Tidningar och böcker göra sitt, telefon och automobiler sitt. Brådskan gör sitt — vi få ingen tid till samling och ensamhet. Det gäller att vara påpasslig, snabb, så att icke maskineriet går i lås. Vi fostras till pålitliga reaktionscentra. Hvarje växlande situation måste

finna oss färdiga till handling. Vi ha vuxit oerhördt i smidighet och anpassningsförmåga. Det har varit nödvändigt. Kulturen har på kort tid vuxit oerhördt utåt i vidd, inåt i mångtradighet. Typen blir därefter — ända från början. Jämför en modern stadspojke med en pojke från en norrländsk skogsby! Måhända skall hvad vi lärt under trägen och utåtvänd uppmärksamhet i en kommande generation afsätta sig såsom arf och befria själens vakna kraft för den orientering i den inre världen, som vi så gruffligt försummat. Hoppet står åtminstone åter.

Vi gå vidare: Året utsuges på helg och nyanser. Tänk på förlusten af kyrkoåret med dess olikfärgade tider, där själen vandrade genom dalar och höjder från Betlehem till Golgatha. Det är för de flesta en gammal saga, som man läser om i böcker. Men äfven det *naturliga* årsloppet glider förbi många storstäders barn. Kanske en sommarsöndag, njuten i det gröna, återstår Eljest släpa sig dagarna fram tröstlöst grå i en ändlös likprocession. Den lugna stora rytmen i lifvet hotar att försvinna och den ersättes klent af det jäktade nöjeslifvets spasmer.

Och hela lifssynen: Modet hos den enskilde att gå i breschen, att taga initiativ, hur sviker det icke. Af föreningar, af staten, af fackorganisationer väntar man sig allt. Fler och fler af våra stora frågor ha lastats af samvetena för att läggas på det allmänna. Det frodas hos oss en växande tro på organisationens makt. Och föga är detta att undra på, ty det märkligaste vårt släkte presterat dessa sista tider har väl dock vunnits genom organisation. Det är framför allt kvantitativt, som lifvet vuxit Trots allt är det organiserade Tyskland ett större under än fenomenet Hindenburg. Tron på organisationen har blifvit en Frälsaretro. Äfven himmelriket skall nås genom klok och stram organisation. Ja vill man inte genom organisation t. o. m. förädla himmelrikets människoras! Och detta är väl dock i sin välmening bättre än hvad som nu sker, då vi uppbjuda mer af mänsklig kraft än någonsin för att organisera ett helvete.

Hela det sociologiska betraktelsesättet — så nödigt det varit och inom vissa gränser skall förblifva — hotar att utarma individens ansvarskänsla och egenlif. Individerna bli

käril genom hvilka lifvet flyter utan att någonstädes få samla sig till ett djup. Alla ansträngningar äro *nu* förgäfves — då riket kommer, kommer det individens bön förutan. En lättjefull kristendom är icke utan skuld till sådana tankar.

Men midt i allt detta blir ropet på personlig hjälp allt starkare. Det finns områden där organisationen ohjälpligt blottar sin begränsning. I den profana kulturen märkes själens utsinande kanske först och tydligast i de personligt ömtåligaste konstarterna. Där ropa allt fler med Herman Bahr: Veni creator spiritus! — Men fråga äfven de som leda det sociala hjälparbetet. Klagan är densamma. Vi sakna människor med hjärta, med tålmodig offervilja, med ömhet. Ty allt kan måhända socialt presteras och framorganiseras — dock icke kärleken.

Det moderna lifvet erbjuder en öfverhöfvan gynnsam jordmån för all slags massuggestion, som så länge den ej är till fullo igenkänd är en af individens lömskaste fiender. Våra själar äro inlagda i ett darrande gelé, utan att veta det registrera vi det kollektiva lifvets alla små och stora jordskalf. *Individens vanmäktiga vrede, hans kväfvande ångest då han vaknar i denna tvångströja har ingen tolkat mäktigare än Nietzsche.* «Gemenskap gör gemen». Hvad oss beträffar minnas vi icke utan skam år 1914. Hur litet t. o. m. den vetenskapliga skolningen kylslår febern, då alla pulsar slå i takt — därom har denna vinter till öfverflöd burit oss vittne.

Vändningen till starkare kollektivism mötes tvifvelsutan af mycken ädel längtan. Vi vilja ut öfver oss själfva, vi vilja öfvervinna det lilla jagets begränsning och finna trygghet och tjänst hos det som är större. Stundom på nästan hvilka vilkor som helst. Det är ord ur tidens hjärta, hvad Rainer Maria Rilke skrifver: «*Wie ist das klein, mit dem wir ringen, was mit uns ringt, wie ist das gross*». Staten reser sig ibland oss såsom en sådan storhet. Hur tjänas den inte nu med ung och ny glädje.

Verket och arbetet hårdnar till herre. Från lifvet i människan och bland människor flyttas accenten öfver till lifvet i verket. Människan lefver i sitt verk. Prestationen blir måttstocken för människovärdet — ja t. o. m. sanningen verifieras genom sin prestation hos vissa moderna tankeström-

ningar. Och för så vidt allt sådant betyder, att Narcissos-attityden och flanörsfilosofien icke längre stå i kurs, maste vi åter glädja oss.

Hela denna nu skisserade utvecklingslinje betyder på det religiösa området i det stora hela en *afgjord medvind för den katolska tanken i världen.* Det bekräftar sig ock i den katolska kyrkans nästan öfverallt stigande inflytande. Och ingen behöfver tvifla på att denna kyrka till det yttersta skall veta att begagna sig af situationen.

Den *lutherska kyrkan* står däremot midt i en kräfvande uppgörelse. Öfverallt äro kyrkoproblemen aktuella: både de som röra kyrkans förhållande till staten och de som röra hennes förhållande till individen. Såsom evangelisk har denna kyrka flera af sina hufvudrötter i individualismens lifsvärld, såsom folkkyrka är hon ju själf ett kollektivum af samfundskaraktär. *Denna mellanställning håller henne i ständig spänning, som, där den djupt och ärligt får verka, i sinom tid skall bringa fram en samfundsbildning af betydelsefullaste art.*

Med individualismen delar lutherdomen tron på att individen är lifssanningens djupaste brunn. *En kan* hafva rätt mot många — ja en kan hafva rätt mot traditionen. Reformationens lif må förberedas i massan, i historien, men det lides och lefves dock fram till klarhet, djup och väsentlighet först hos den enskilde. *Det är genom profeter, som Gud talat till fäderna,* det är genom profeter, som Gud ännu talar. *Vox populi non* est vox dei. Profeten *kan* hafva vitsord mot samfundet och hela dess tradition. Det är en antikatolsk, det är en luthersk tanke; det är en individualistisk tanke. Men skillnaden mellan profan individualism och kristen ligger just i ordet profet. Ty profeten är Guds profet — icke ett geni, som talar å egna vägnar eller på uppdrag af något obestämdt, som kallas »Lifvet». Ty Lifvet — hvad blir det mestadels annat än en förklädnad för hemligt miljötryck. *Lifvet måste klyfvas i Gud och satan.* Och den som klyfver måste vara Gud själf. Hur det går, då människor klyfva, därom kan »den blonda bestiens» ideal hos Nietzsche hafva åtskilligt att lära oss.

Det finns en klyfning förhanden i vår historia, tydligast markerad af Kristus. Den som ej vill godtaga den klyfningen

får taga på sitt ansvar att själf bli Gud. Men *lifvet lyder endast sin Herre och sin Herres tjänare.* Det får hvarje ny själfgjord gudamänniska på nytt smärtsamt erfara. Det är den sista akten i den gudlöse enslingens drama – han brister under tyngden af att vara Gud för sitt släkte. Endast en har orkat att på fullaste allvar intill slutet företräda Guds vilja i världen såsom Guds son. De få som vågade fullfölja sitt *uppror* till slut brusto under sin börda. Ingenting är mer gripande, mer förödmjukande, mer förkrossande än att bevittna den tid i Nietzsches lif, då han kallade sig den korsfäste. Hos oss alla finnes för mycket af Prometeus natur, för mycket af titanens trots för att vi icke skulle känna ett stycke af hans smärta såsom vår egen. I den korsfäste Nietzsche steg den gudlösa individualismen till sin ensligaste och stoltaste höjd. I Alpernas mäktiga fjällvärld fann den sitt heliga rum. Och dock — ingenstädes får det gamla grekiska ordet en så underligt varnande klang: οἱ δειλοὶ βροτοί — de stackars dödlige. — Nietzsches lidande har äfven det haft sitt ställföreträdareskap. Om flera toge hans kors på allvar i stället för att kokettera med en smula klädsam hädelse, så skulle äfven där martyrernas blod bli den kristna kyrkans utsäde. Ty där lifvet tages på allvar, där uppenbarar det alltid positivt eller negativt vägen till Gud.

Den individualism, som vår generation minnes som den klassiska, var ju i stort sedt en oppositionsrörelse! Den far sin karaktär därefter. Hos *Ibsen* blir den framför allt en kamp för frihetens och den personliga sanningens ideal. Men frihet kom främst att betyda frihet *från,* liksom kampen för sanningen mer blef en kamp *mot* osannhet. Så länge rörelsen gick till anfall var den stark — svagare i samma mån som den fick rätt, som samfundet gaf den rätt i sitt reformarbete. Ty då kunde den frågan ej undanskjutas: frihet hvartill? sann mot hvad? Man svarade väl i allmänhet något om att häfda sitt väsen, sin personlighet, att vara trogen mot sig själf o. s. v. Men hvad är detta själf? Och hvad berättigar detta lilla själf att häfda sig mot samfundets stora? Är individen lifssanningens djupaste brunn, så måste den väl dock någonstädes hafva sina källor. Må

vara att en lifsmakt, ett lifsinnehåll först i individen stiger till klarhet och väsensmedvetande — men där måste dock finnas en lifsmakt, ett lifsinnehall där bakom — eljest lurar åter miljösuggestionens själfbedrägeri eller den ensammes martyrium. *Historien bygges af lifsinnehåll och personligheter.* De behöfva hvarandra ömsesidigt. Lifsinnehallet är mer än ett — *men personligheten är alltid blott dess profet.* Kristendomen har alltid vetat, att valet för oss människor icke står mellan frihet och bundenhet utan mellan bundenhet och bundenhet. Den är fri, som tjänar det högsta. Därför jublar den kristna människan ut i sin frihet i bekännelsen: Jag är Kristi lifegne. Den kristnes frihet är, att han är höjd öfver ögonblickets mangahanda växlande infall och miljöns och hopens suggestion, i och med att han har sina lifskällor i den ström, som från Kristus väller ut i historien och pa tusen dolda vägar vet att nå den, som djupt och troget lefver kyrkans lif.

Det ges nog tider, da detta lif såsom ett *pietetens* lif, kan bli tryckande nog, da traditionen maste brytas genom en beslutsam handling, genom ett aterförande af individens lif direkt till Kristuslifvets historiska källor, då den mellanliggande historien för en tid atminstone måste glömmas. Men utan förlust kan denna tid icke räcka länge. *För oss är de dödas makt icke för stark utan för svag.* Kontinuiteten med det framfarna hotar ibland att brista. Månne till ökad frihet för oss? Nej men till ökadt slafveri under dagens meningar och massans tryck. David Koigen skrifver i «die Kultur der Demokratie»: Man frågar sig ofta förvanad: var det verkligen jag själf, som en gang vuxit upp i föräldrahemmets vanor och seder, var det jag, som t. o. m. fann sadant behag i dess tranga förhallanden? — — Man ärfver i det stora hela inga färdigheter och önskningar mer, ger heller inga i arf. Blott staten och samhället med sina bildnings- och förvärfsanstalter ge numera allt pa det kulturella skeendets kontinuitet». — Är det sa, da kan en förstärkning af de dödas makt för var generation icke betyda annat än ett tillskott af verklig frihet och själfständighet.

I «der Wille zur Macht» förebrar Nietzsche den af kristendomen paverkade västerländska lifsvärderingen, att den

misstänkliggjort «die Klüfteschaffenden Triebe» — de drifter, som skapa distans mellan de högre människorna och hopen. All profan individualism har ett aristokratiskt drag. Det är ett af dess sätt att klyfva lifvet och rädda det högre från besmittande umgänge nedifrån. Äfven kristendomen vet af distans i lifvet och klyftskapande drifter. Men hos kristendomen går denna klyfning icke mellan fåtalet och hopen, öfverhufvud icke mellan människa och människa utan *genom* människorna, i människorna Må vara att hos helgonen mer stannar öfver strecket och hos förbrytaren eller farisëen mindre — så är dock ingen själ så skön, att den icke behöfver frälsas — kanske just från sin skönhet — och känna distansen *inom* sig själf såsom tyngande skuld. Kristendomen skiljer icke mellan själsaristokrati och själspöbel utan mellan förlåtet lif och oförlåtet. Det är dess metod att skapa distans mellan högre och lägre lif. Ett aristokratiskt mindretal, som i sin okränkbara höghet lämnar den låga hopen at sitt öde, skall f. ö. snart få märka, att deras eget stigande är beroende af massans. Ett stycke öfver sin medelnivå kan väl ett mindretal komma — men där finns en proportion, som icke kan negligeras — att icke tala om att barmhärtighet och medlidande trots Nietzsche icke utan vada kunna utskiljas ur den starka framåtsträfvande människans idealvärld. *Intet är f. ö. nödigare än att bevara den demokratiska bredden i personlighetskrafvet.* De starkaste individerna ha ju dock resurser att till nöds rädda sig — men evangeliet om hvarje människosjäls oändliga värde hotas svårt i denna tid. Just de små, de många själarnas sak — måste bli vår lifssak, liksom den var Jesu Kristi hjärtesak.

* * *

Spänningen mellan individ och samfund har väl för denna gång glidit öfver i syntesens stadium. Där gäller nu blott att bådas rätt i denna syntes fullt ut bevakas. Hur lifskänslan på några årtionden hunnit förändras märker man tydligt nog vid läsningen af t. ex. Strindbergs «Mäster Olof». Vi minnas slutet:

Och nu jag vinkar mitt lycka på färden
Åt djärfve seglarn, som ej vill lyss
Till honom, som förliste därute nyss.
Styr högt mot vinden, rätt ut på fjärden,
Dit bort mot målet, dit du vill så gärna;
Du faller dock af, som vi gjorde alla
Om ock ditt märke du tar på en stjärna,
Ty himlens stjärnor ju också falla.

Här talar kanske främst känslan hos den, som svek i den indgaende mannaalderns stora frestelse — men där ligger ock ej så litet af individens ruelsefulla resignation inför samhällskrafvets *natur*nödvändighet.

Hos den nu uppväxande generationen är grundkänslan en annan. För oss blir uppgörelsen med samhället ej en skamfull kompromiss utan en syntes full af uppgifter at lösa med godt samvete. Den stora individualismens kraf pa full frihet för individen är faktiskt icke för oss ett obönhörligt personlighetskraf. Vi veta ju, hur äfven den friaste individ är kött af samfundets kött och ben af dess ben och om man »bör hedra sin fader och sin moder». Äfven geniet och profeten behöfva stöd i sitt samfund, och den fria vördnaden är kanske i själfva verket en gynnsammare psykisk jordman äfven for skapandet än det obändiga upprorssinnet. I hvarje fall blir det uppror, som riktar sig mot samfundet säsom sadant obegripligt. Att samfundets lifsrätt är lika ursprunglig och lika grundad som individens star oss fast. Vi tro pa reformation — icke på revolution.

Pa det religiösa omradet innebär detta — där icke kollektivismen tvingar sig igenom — ljusare utsikter för särskildt den *lutherska kyrkan*. Pa katolsk mark kan intet modus vivendi ges mellan individ och kyrka. Endera maste uppgifva sin rätt. Pa luthersk mark är däremot en uppgörelse icke blott principiellt mojlig utan i närvarande situation mojligare än pa länge. Korteligen kan förhallandet principiellt sa uttryckas: Katolicismen vill icke erkänna nagra profeter med myndighet mot samfundet — utom möjligen den, som ar ofverstepräst for det aret, den Helige fadern. Ultraprotestantismen däremot tenderar att betrakta hvarje myndig kristen sasom profet (Jfr. t. ex. A. Sabatier.) Den lutherska kyrkan ater ger rum at ett profetiskt ämbete af anden, d. v. s.

den har rum för fortgående reformation genom profetiska andar men varnar til självbesinning, i det den visar tilbaka på de svärmeandar i alla tider, som sig själfva till föga berömmelse och kyrkan till ringa gagn hafva blandat samman det allmänna prästadömets tanke med det profetiska ämbetets.

* * *

Två äro grundförutsättningarna för en tillfredsställande uppgörelse mellan individ och samfund på luthersk kyrkomark, och de två betinga hvarandra ömsesidigt.

Från *kyrkans* sida kräfves, att hon blir fullt ut evangelisk eller kanske — *blir själf ett evangelium.* Ännu er detta mål icke nått. Vida grundligare måste kyrkan ur sit lif utrensa sådant, som skymmer bort hennes karaktär af evangelium. Hon skall alltmer lära sig lita på tron och på makten i det budskap, hon har att förkunna. Det skall bli allom uppenbart, att hennes vapen är ordet, förkunnadt i ande och sanning och att hennes strid är trons ridderliga kamp. Ju mer denna fria och dock tuktande starka evangeliska ande fyller alla hennes livsformer, desto mer skall hon vinna för sig just de fria, starka individerna, föregangsmännen, folklifvets bärare. För en sådan kyrklig taktik kräfves mod och Kristusförtröstan. Ännu ha vi näppeligen någonsin sett en luthersk folkkyrka i evangelisk kamp. *Lyckligt det folk, lycklig den tid, som får uppleva den synen. — Hvem skulle kunna motstå en sådan kyrka?*

Kunde *Kierkegaard* med någon rätt säga, att kristendom icke funnits till efter Kristus, så kan man med större rätt säga, att den lutherska andekyrkan såsom folkkyrka aldrig existerat. Den har haft sitt centrum men icke sin periferi; den har såsom Luther existerat i ordet men icke i ett lefvande samfund uppbyggd och sammanhållet helt af ordet Och så mena många — verkligen på allvar — att vi vuxit förbi kyrkan. *Ja vi växa alltid förbi kyrkan och ändå är kyrkan alltjämt före oss.* Det vore godt, om vi kommit så långt, att vi kunde börja se dess slutliga resning. Hur långt hade den katolska kyrkan kommit under sina första 400 år? Så långt, att en och annan i têten började ana dess väsen. Kyrkan har talamod. Hon hör till de eviga makterna. Hon

har också tålamod med vår otålighet och vårt barnsliga öfversitteri. Patiens quia æterna. — Först nu har lutherdomen efter alla tecken att döma börjat komma in i sitt egentligt kyrkobyggande stadium. Rolös har den lutherska tanken vandrat från byggnad till byggnad och har med större eller mindre trefnad och uppbyggelse bott i hus, byggda för tankar af annan lifsart, för kretstankar, för den katolska tanken. *Lycklig den tid, lyckligt det folk, i hvilket den lutherska tanken finner sin egen domkyrka.*

Från *individens* sida kräfvas i denna uppgörelse, att den «Kritik des reinen Individualismus», som nu är i full gang måtte fostra ett sinnelag af fri vördnad. Ett sådant sinnelag kränker intet samvete — ja är i själfva verket det enda sinnelag, som ger den värdiga vidden åt vår lifsutveckling. Och ju mer kyrkan blir ett evangelium, desto mer gynnar den utvecklingen till fri vördnad — ju mer åter af fri vördnad hos individen, desto starkare vädjar den till kyrkans samvete. Hon måste höja sitt hvalf och vidga sine murar.

På tre punkter skulle en luthersk kyrka bli till särskild välsignelse i vår tid.

Den första. Det klagades öfver lifvets utvärteshet, dess utarmning på ande och mening. En luthersk andekyrka är bålverket mot sådan förstörrelse. Ty mot en själsuttömmande kollektivism skola individers ansträngningar allena icke vara till fyllest. Då kampen föras mellan *makter måste själiskheten själf organisera sig till makt. Den brinnande individen måste sätta samfund i brand.* Mot själlös kollektivism, mot suggestivt sammansugna massrörelser, mot en hårdnande klassanda måste vi sätta ett *samfund* fylldt af flammande rättfärdighet och lefvande kärlek.

Hur fåfäng enskilda individers eller kretsars kamp är, därom öfvertygas allt fler. Den bekante skriftställaren *Johannes Müller*, känd såsom själasörjare för tusenden af moderna kulturmänniskor har nyligen bekänt sin nya tro paa kyrkans enastående mission i ord, som ljuda likt nödrop. «Sedan krigsutbrottet har kyrkans värde och betydelse på det religiösa och nationella området blifvit mig uppenbar på ett nytt sätt. Huru långt nå nu enskildas röster, äfven om det vore många (då det gäller att tolka inför nationen meningen af

hvad som sker). De drunkna i den offentliga upprördheten. Men om alla kyrkans organ med dess mångtusenartade tungor på alla orter i landet såsom Guds budbärare föra ut den lefvande Gudens ord, som i dag utgår till oss såsom en ny klang i församlingarnas hjärtan, da skall det skalla genom vårt folk såsom den genomträngande tonen från en basun. — — — Hela vår inra kultur måste bringas ur det döda spar, där den kört fast, och upp på lifvets fria bana. — — — Den nya utvecklingen på alla områden, hvartill detta krig drifver oss, behöfver ett allsidigt, men enhetligt slutet verksamhetssätt, som med sin lefvande mangfald tar sikte på det hela. Förvisso skola alla, som gripits af tidens nöd, hvar och en på sin plats och på sitt sätt medverka, från kejsaren till den lägste familjefadern, fran byläraren till redaktören för världsbladet. Men den enda organisation, som åt detta fria verkande kunde ge fast slutenhet och genom sina organ tränga till den sista vrån af fosterlandet, det vore dock kyrkan.»

Det andra. Den moderna staten går individen allt närmare inn på lifvet. Statsviljan räknar kvantitativt, rådför sig med statistiken och har föga rum i sina stadganden för personliga nyanser. Till detta pris köpes befrielse från det rena godtycket. Staten gaar individen *omildt* in på lifvet. Dess stämma har blott ett tonfall: kommandots, och föga nyanserade äro de medel, hvarmed den har att uttvinga lydnad. Ju mera staten får sinne för de svagast utrustade, ju mer den vill höja hela folket från dess understa skikt, skapa det största möjliga antal af lifsdugliga medborgare, desto kraftigare måste den på många punkter kringskära den enskildes frihet. I denna riktning går den moderna statens utveckling. Och däri ligger väl kanske främst en nödvändighet, betingad af staternas inbördes täflan, där ett sundt och homogent folkmaterial är det väsentliga i insatsen. Men denna utveckling ligger ock i linje med den kristna barmhärtighetens och brodersansvarets tankar. Äfven här skall den lutherska andekyrkan komma att få betydande uppgifter, ty hvilken är väl som hon skickad att medla mellan stat och individ? Individens själfständighet är ju en af hennes lifsbetingelser, personligheterna äro hennes kostbara klenoder.

I intet samfund skall individens kränkande märkas så hastigt och til sådan förödelse som i den lutherska folkkyrka. Och å andra sidan — såsom folkkyrka lefver i henne samfundskrafvet, det helas livsrätt. Hon har uppfostringsmedel af helt annan art än staten, hon kan nå individen på ett helt annat sätt *inifrån. Genom henne skal den socialt arbetande statsviljan taga mandom i individen själf och vinna honom till villig och verksam tjänst.* Det er i denna tid en af kyrkans vigtigaste uppgifter — helt i linje med hennes *innersta* uppdrag.

Det tredje. Personlighet och individ ha hittills i vår framställning varit i det närmaste synonyma begrepp, men det skulle vara högligen missvisande att betrakta hela förhållandet mellan samfundet och individen uppskrufvadt i detta läge. Tyvärr äro ju bland de många individerna blott fåtallet personligheter. Och med tanke härpå får man gruflígen akta sig för att taga all ropande frihetsnöd på allvar. Än ett, än ett annat parti finner det förmånligt kläda själfsvaldet i toga eller at fabricera personlighetsnöd i stor stil, där så kan vara klokt. — Människan födes icke *såsom* personlighet, men *till* personlighet och ett högst nödvändigt stadium på vägen dit är auktoritetens. En framstående svensk forskare yttrade vid et tillfälle: Hvarje universitet skall ha sin skolfilosofi, mindre viktigt är, huru den ser ut. Med dette paradoxala uttryck är sagdt, att en fast utgångspunkt är förutsättningen för en stadig fortgang. Att kyrkan såsom auktoritet långa tider varit så föga tacknämlig och så argt misstänkt kan väl bero på mångahanda men väl ock till någon del därpå, *att kyrkan för mycket brustit i förmågan att af hjärtat glädja sig at den växande myndigheten hos individen.* En sådan glädje borde vara bofast hos en luthersk kyrka. Vi ha på luthersk mark allt mindre hugnad av en prästtyp, som ängsligt vakar öfver att vingarna i tid klippas så snart anden vill lyfta sig till friare flykt. Det borde icke i en luthersk kyrka få vara möjligt att betvifla, att kyrkan genom sin undervisning och sina ordningar vil fostra fram en fri och självständig personlighetstyp. Ju mer kyrkan får och förtjänar detta förtroende skall hennes erbjudna hjälp och ledning förvisso icke misstänkas, men tacksamt mottagas, ty hennes förråd av lifs-

erfarenhet är så rikt och hennes hjälp är så djup och universell att ingen människa har råd att afvara den.

I fråga om de växande personligheternas fostran måste helt visst kyrkan se sig om efter nya för denna tid afpassade medel — det är ock hvad som sker i våra dagars kyrkor och icke minst i den svenska. Främst står naturligen alltjämt kyrkans gudstjänst — men däromkring spinner sig ett växande nätverk af nyskapelser: ungdomsföreningar, söndagsskolor, församlingsaftnar, kurser av olika slag o. s. v. De flesta af dessa nyskapelser äro af associativ art — helt naturligt då många af dem äro lån från de fria religiösa associationerna. Och därom är ej annat än godt at säga, för så vidt dessa associationer ej inympa associationstanken på kyrkan själf eller skymma kyrkans egen vida, universella samfundstanke: *Evangeliet midt i byn, i staden, i landet, tillgängligt för alla, själf ordnande människorna omkring sig i vidare och vidare kretsar alltefter som det får rum i deras hjärtan — ej bortskymdt af någon stängande liten krets af troende, uppenbart för alla, tillhörigt alla liksom den Guds himmel, som hvälfver sig öfver onda och goda.*

Men mer än associationen ligger korporationen kyrkans egen tanke nära. Den har mer af personligt samlif än samfundet men i motsats mot associationen bygger den på något objektivt: arbetets gemenskap *Mellan* kyrkan och individen kräfves ett mellanliggande uppfostringssubjekt. I det afseendet var medeltiden på sitt sätt rikare än var tid. Den hade i sit skraväsen och sina därmed sambyggda gillen en organisation för ömsesidig hjälp och uppfostran och detta i hägnet och helgden af kyrkans lif. Individen stod ej ensam, han hörde till ett kännbart sammanhang, med kraf på honom och gentemot hvilket han fostrades att känna ansvar. Skraväsendet gick slutgiltigt under i den revolution maskintekniken förde med sig. Individen ställdes på egna fötter, på bar backe — jämmerligt prisgifven att börja med at en profithungrig kapitalism. Ekonomiskt byggdes smaningom en solidaritet upp i fakföreningsrörelsen — men *en* förlust och kanske den *större* är *icke* reparerad. Den moraliska solidariteten, individens stöd i ett tuktande strängt sammanhang, en ordning, där hela hans personlighet kunde ha fäste — allt detta

återstår att bygga upp. På denna punkt har kyrkan åter en utomordentlig uppgift. Icke så fattadt som skulle vi få kyrkliga fackföreningar eller dylikt, men så att kyrkan skall stödja alla sträfvanden att på yrkets grund uppbygga sammanslutningar, som bli till hjälp icke blott i lönestrider, vid sjukdom och begrafning — utan en hjälp mot alla lifsfientliga makter. Hela den nuvarande fackföreningsrörelsen skulle i den riktningen etiskt fördjupas och få en universellare uppgift. Det ges tecken på att en sådan utveckling icke är alldeles en utopi I den riktningen framförallt måste frågan om hvad som är att göra med ungdomens växande förvildning helt visst lösas.

Den lutherska folkkyrkan är af syntetisk lifstyp I den folkkyrklige borde individens kraf och samfundets brinna med samma styrka Att smida samman dessa två lif till ett det hör till hans lifsmartyrium. *Ty den kyrkliges väg är sannerligen en smal väg.* Ingen formel kan lösa alla här uppkommande konflikter. De måste från fall till fall genomlidas. Nu är det så att en tes (t ex. den katolska kyrkan) kan lättare lidelsefullt lefvas ut; än lättare kanske en antites (t. ex. ultraprotestantismen). Ensidigheter spänna krafter enhetligare och hänsynslösare. Det är en af förklaringsgrunderna till den lata lutherdomen. *Men saknas lidelsen i en syntes så blir den blott en föraktlig kompromiss.* Den har icke kraft att stiga till tes för utvecklingen på ett nästa plan utan sönderfaller alltjämt på nytt i sin egen tes og antites. — Något hvarom protestantismens kyrkohistoria till öfverflöd vittnar. Än har den lutherska kyrkan gifvit efter för individualiserande än för katolicerande tendenser.

Tiden kräfver lidelse i den lutherska kyrkotypen — lidelse hos lutherska kyrkokristna — *syntesens sällsynta lidelse.*

Lika troget som den gotiska spiran stormar himlen.

Lika troget skall kyrkan storma Guds rike. Det är hennes pil och längtan mot öfvermänniskan.

Himmelriket vil stormas. Himmelriket slår upp sina portar endast för en kyrka, som går till storms. Det var i en stor tid — inför mäktiga utsikter — fylld af löftenas jubel, som Jesus ropade ut orden: *Himmelriket lider våld, de mäktiga rycka det till sig.*

Manfred Björkquist.

DEN NUVÆRENDE KRISE I DEN NORSKE KIRKE.

Av professor dr. *S. Michelet.*

Fra New York har der i de sidste aar været utgit et stort tidsskrift **The Constructive Quarterly**, a journal of the faith, work and thought of Christendom. Dets redaktør er Silas Mc Bee, hvis ukjendthet rikelig opveies ved de hver paa sit sted og delvis over hele verden kjendte mænd som utgjør hans «editorial board». For Sverige er det erkebiskop Söderblom, for Norge professor Lyder Brun. I tidsskriftets marshefte iaar, p. 104—18 findes nedenstaaende artikel, som vi her trykker efter forfatterens norske manuskript.

Den nuværende teologiske krise i den norske kirke.

Det 19de aarhundrede har bragt Norge en overraskende rask og rik utvikling paa de allerfleste omraader — ganske visst som en videreforelse under gunstigere livskaar av hvad der var grundlagt allerede i den foregaaende tid. I religiøs henseende hadde reformationens indsats som følge av mange politiske, sociale og andre hindringer først langsomt trængt igjennem til det almindelige folk i Mellemeuropas og Nordens evangeliske kirker, dog alt i alt vistnok noget raskere i de smaa, forholdsvis frie nordiske lande end i Tyskland. Og begyndelsen av det 19de aarhundrede saa hos os den første store folkelige vækkelsesbevægelse, reist av en bondegut, H. N. Hauge, og utbredt særlig blandt folkets bredere lag: bønder, haandverkere, smaakjøbmænd o. lign.

Efter de tunge og vanskelige aartier omkring 1814 oplevet vi i 1830—40-aarene en blomstring paa de fleste aandslivets omraader — ogsaa, omtrent samtidig, i religiøs og teologisk henseende. De ledende navne var to unge theologiske professorer ved det norske universitet, Gisle Johnson og den fra Tyskland indkaldte C. P. Caspari. Johnson optraadte som vækkelsesprædikant, og fra ham og de teologiske studenter og kandidater som blev grepet av ham, utgik der i 50—60-

aarene en sterk vækkelse rundt om i vort land. Teologer og geistlige optraadte som vækkelsesprædikanter og anerkjendte endog teologisk ulærde lægmænds ret og plikt til frivillig at forkynde gudsord (ialfald naar den aandelige nød krævet det); dette var noget nyt i vor norske statskirke. Formaalet var at frelse sjæle, omvendelsen og gjenfødelsen var hovedsaken; helliggjørelsen blev mindre paaagtet. De vakte følte sig som brødre og søstre i Herren inderlig sammenknyttede og samlet sig naturlig i smaakredse paa pietistisk vis. Det var den rikeste og kraftigste kirketid vort land endnu hadde oplevet.

Skal jeg nævne bevægelsens ensidighet, bestod den først og fremst deri at de gjenfødtes opgave lettelig vilde indskrænke sig til atter paany at prøve sig selv om man var født paany og hjælpe til at frelse andre — samt avholde sig fra en del strengt fordømte ting: dans, kortspil, verdslig musik, teater og i det hele fra denne verdens fornøielser og kulturopgaver. Selvfølgelig hadde denne pietistiske bevægelse — som tillike var strengt konservativ og konfessionel, nær knyttet til den samtidige tyske konservative teologi — litet syn for at hele kulturlivet og folkelivet hører med til Guds rike, at dets forskjellige sider er bestemt til at gjennemtrænges av kristelig tro og moral.

Bevægelsen seirede ved sin levende, aandsmægtige fromhet og erstattede den ældre, for størstedelen mere autoritetsmæssige og passive kristendom, med bevisst personlig religion og aktivt personlig arbeide for at vinde sjæle, og den skapte alleslags frivillig virksomhet for indremission og hedningemission. — Paa ett punkt tok den ogsaa op et nationalt reformarbeide. Det gjaldt kirkeorganisationen. Vor kirke var (og er) fremdeles i sin administration helt sammensmeltet med nationens øvrige forvaltning; den er styret av regjering og storting likedan som alle andre samfundsanliggender, saaledes at kirkelige love blir avgjort i stortinget, og de mere administrative sider av kirkestyrelsen er lagt under et departement av statsstyrelsen (kirkedepartementet), ledet av en kirkeminister (som tillike er minister for undervisningsvæsenet). Geistligheten blir utnævnt av kongen. Naturligvis var denne statskirkeordning for bred, for »verdslig», og for klerikal for den pietistiske be-

vægelse. Og den krævde kirkeordningen omlagt efter pietismens idealer til en synodalordning med streng kirketukt, saaledes at de levende og bekjendende kristne skulde faa avgjørende indflydelse i kirkelige saker.

Denne pietistiske vækkelsesbevægelse er blit til uvurderlig og varig velsignelse for vor kirke. — Men den har ogsaa voldt, at den norske kirke blev sterkere avstængt fra samtidens tankeutvikling og kulturutvikling end antageligvis nogen anden av reformationens landskirker, maaske med undtagelse av Finlands. Og dette var desto mere skjæbnesvangert, fordi samtidig hele vort folkeliv var i rask fremblomstring paa nær sagt alle omraader og just det motsatte av stillestaaende eller avstængt. Likesom det norske folk ifølge sin livlige forbindelse med utenverdenen fra gammel tid har pleiet være aapent for impulser fra alle land, saaledes i særlig grad just under denne blomstringstid. Og derved blev den kraftige, personlige, men tankemæssig og pietistisk avstængte kristendom i beklagelig grad en kristendom hovedsagelig for de lavere middelklasser. I fremskridtets og intelligensens leir vokste der langsomt men uundgaaelig frem en ny, ukristnet kulturverden. Dens slagord var liberal parlamentarisme (sterk, fordi den var nationalistisk i opposition imot den i Sverige residerende kongemagt), darwinisme og positivisme, literærkunstnerisk realisme, naturalisme og impressionisme — og hermed forbandt sig i 70—80-aarene en «fritænkersk», kristendomsfornegtende kritik av kirkens liv som væsentlig overtro og hykleri. Fra England og Frankrige hadde denne nye aandsstrømning faat sine vigtigste impulser; men selv ideer som i England tildels umiddelbart hadde faat sin kristelige utdypelse og indvielse, virket under de norske kirkeforhold som revolutionære angrep paa kristendommen.

Faren for kristendommen var desto større fordi vækkelsesbevægelsen samtidig tapte i kraft. Vækkelser, særlig saadanne som sterkt griper følelsen, har jo tilbøilighet til i løpet av faa aar at naa en klimax og derefter langsomt avmattes.

Men kristendommen hadde — ifølge vor ældre historie og navnlig ifølge den sisste vækkelses sterke indsats — alt for dypt tak i vort folk til at denne fritænkerske strømning indenfor vor intelligens kunde ødelægge vor religion. Og

under den aandelige krise opstod ogsaa en ny, paa en og samme tid verdensaapen og konservativ teologi, hvis fører var professor Fredrik Petersen. I sit foredrag i 1880: «Hvorledes bør kirken møte nutidens vantro» tegnet han situationens religiøse farer og stillet opgaven: at gjennemtænke tidens tanker i kristendommens aand. Hans slagord: fast tro og fri forskning, slog igjennem i den yngre teologslægt. — Efterhaanden var ogsaa sterke impulser fra den angelsaksiske verden kommet vor kirke tilgode og bidrog sit til at hjælpe den ut over det ulyksalige dilemma som forbindelsen med Tyskland syntes at føre ind i: enten from og da tillike konfessionelt konservativ, eller liberal men dermed tillike negativ kritisk.

Om dette vort forhold til de angelsaksiske kirkesamfund bør jeg maaske tale noget utførligere. — Mænd som Farrar og Henry Drummond, Moody og F. B. Meyer, John R. Mott og general Booth har hat ikke ringe betydning for vor norske kirke.

Man kunde tænkt at den overmaade sterke utvandring til U. S. A. skulde sterkere end noget andet ha fort impulser fra den angelsaksiske verden ind i vort land. Dette blev dog netop paa religiøst omraade ikke tilfældet. Ti vore utvandrede farmere hadde just i det fremmede særlig grund til med kjærlighet at fastholde ikke bare minderne fra fædrenes liv i det gamle land, men særlig ogsaa det inderste hjerteblad i dette liv: den evangelisk-lutherske gudstjeneste og den evangelisk-lutherske tro. Saaledes er de norske nybyggerkirker i U. S. endog mere konfessionelt konservative end moderlandets kirke.

Men vore sjøfolk førte med sig hjem mange aandelige impulser, saaledes at smaa methodistiske og baptistiske menigheter opstod paa adskillige steder i vort land. Og ved sin propaganda indenfor de brede lag virket disse paa forskjellig maate ansporende paa vor folkekirke.

Vor sjømandsmission (siden 1864) førte en række unge, virksomme prester ut i de havnebyer hvorhen størsteparten av vor skibsfart gik, d. v. s. fremfor alt det britiske rike og U. S. A., og bragte dem saaledes i personlig forbindelse med det kristelige liv der.

Og ad forskjellige veier mottok vor kirke efterhaanden fra de angelsaksiske lande en række kristelige livsindtryk og værdifulde praktiske tilskyndelser, som smaat om senn ændret det nedarvede syn paa de «kalvinistiske» kirkesamfund. Man trodde ikke længer at de hadde «en anden aand», ja neppe engang at de hadde en ringere kristendomsform. Ti man hadde ikke alene faat se Guds aands sterke og velsignelsesrike gjerning i de angelsaksiske, kalvinistiske kirker, men man hadde endog i sit eget hjemlige kirkeliv faat erfare frugtbare tilskyndelser derfra. Ved nærmere studium maatte man tilmed merke, at de gamle kategorier «lutherske» og «kalvinske» kun daarlig svarer til nutidens virkelighet. Reformationens forskjellige kirkesamfund er i virkeligheten nu sterkere præget av sin forskjellige historie *efter* reformationen og navnlig av den folkekarakter som de hver for sig gir uttryk for, end av reformationstidens gamle skillelinjer. Der føles saaledes en større forskjel mellem britisk og tysk kristendomsform (hvad enten nu denne sisste er kalvinistisk eller luthersk), end der føles mellem de kalvinistiske og lutherske kirkesamfund i Tyskland. Og mens vi norske med kjærlighet og efter overbevisning holder fast ved vor lutherske kristendomstype, ikke alene fordi vi har arvet den fra vore fædre, men ogsaa fordi vi finder at den gir det bedste uttryk for evige umistelige sandheter og svarer til vor folkekarakters behov, saa har vi lært at agte høit det rike kristenliv i de angelsaksiske samfund og at aapne os for alt hvad det kan gi os av impulser, — uten frygt for dermed at tape noget av vort eget, tvertimot med forvissning om at vi paa den maate kun kan vinde, vinde et rikere nationalt norsk kristenliv end vi nogensinde kunde opnaa gjennem ængstelig isolation.

Blandt disse andre forbindelsesveier med angelsaksisk kristenliv maa særlig nævnes Studenternes kristelige verdensforbund, som i de sisste 20 ar har direkte og indirekte været en følelig hjælp for vor kristendom.

Det aandelige samkvem tør nu siges alt i alt at være saa temmelig like stort til begge sider, til den tyske kristenhet i syd og til den angelsaksiske i vest. Indflydelserne fra den ene side utfylder merkværdig godt det som vi føler som ufuldkommenheterne, ensidigheterne ved indflydelserne fra den

anden side. Selv føler vi os i nært aandelig slægtskap med begge de store germaniske og evangeliske samfund og deres kirker, forskjellige fra dem begge, men aandelig nærmere enhver av dem end de indbyrdes staar hinanden aandelig nær. Og intetsteds kan den frygtelige krig mellem England og Tyskland, med den frygtelige gjensidige miskjendelse som den har medført, ha bragt dypere sorg end i vort lille norske kirkesamfund.

Efter denne digression vender vi tilbake til den almindelige fremstilling av den norske kirkes indre utvikling siden 1880. — En række indre og ydre kræfter førte til at i 80-aarene — særlig blandt de yngre — kirkens gamle strengt konfessionelle og overfor alle tidens nye tanker avvisende holdning blev mindre streng og mere vidtskuende.

Idet den parlamentariske opposition seiret over kongemagten (1884), og statsstyrelsen blev parlamentarisk — hvad som under norske forhold vil si det fuldkommen demokratiske folkestyre — gik de konservative kirkelige kredse nu over til at støtte arbeidet for en synodal kirkeforfatning, — altsaa ikke i den hensigt at demokratisere kirkestyrelsen, (slik den pietistiske vækkelse paa sit vis vilde) men nu tvertimot for at bevare den mot demokratiseringen, idet de konservative geistlige og det pietistiske lægfolk var enige i at anse parlamentarismens og folkesuveræenitetens bevægelse for ukristelig og kirkeødelæggende. Men da dette ikke lykkedes, fandt kirkens mænd — særlig den yngre slægt — sig overraskende hurtig tilrette i de nye demokratiske forhold. Og arbeidet for den synodale kirkeforfatning stilnet atter av.

Men snart dukket nye spørsmaal frem, som i de sisste 10—12 aar har sat vor kirke i den største uro.

Den brytning mellem gammel og ny teologi som blev indledet i 1880, hadde — særlig paa grund av professor Petersens fromme moderate og pietetsfulde personlighet — endnu ikke ført til nogen aaben krise, men var derfor heller ikke ført frem til fuld klarhet. Men der fantes en uklar aandelig spænding, en voksende ængstelse og mistænksomhet hos de konservative teologer og det gammeltroende lægfolk; mangeslags rygter visste at fortælle frygtelige ting om, at Petersen og hans disciple hadde mange farlige, ukristelige

opfatninger. Dog ventet vistnok de fleste en rolig teologisk utvikling, — skjønt det i virkeligheten vilde været en enestaaende skjæbne, om vor kirke skulde ha gjennemgaat den overordentlig store tænkningens omvæltning fra Casparis og Johnsons standpunkt og til moderne teologisk tænkning uten nogen alvorlig krise og katastrofe.

I løpet av aarene 1892—94 blev ved en merkelig Guds styrelse næsten alle vort teologiske fakultets medlemmer saa at si samtidig bortkaldt, dels kaldt over i anden virksomhet, dels bortkaldt ved døden, deriblandt de to gamle veteraner, Caspari og Gisle Johnson. Og fakultetet blev besat med nye mænd, som ikke hadde erlangerteologiens og den hengstenbergske retnings standpunkter. Den høit ansete biskop, J. C. Heuch, sendte i 1902 ut et skarpt varsels- og stridsskrift imot den nye teologi, og under striden utvikledes og tilspidsedes motsætningerne i nogle aar stadig sterkere. Stor betydning fik herunder en strid mellem «kirken» og «teologien» om besættelsen av en professorpost i dogmatik og etik; den tilspidsedes derhen, hvorvidt den videnskabelig dygtigste eller den konfessionelt konservative skulde ansættes. Striden blev av regjeringen avgjort saaledes, at først den ene og derefter den anden av de to fra forskjellig standpunkt sterkest anbefalede blev ansat (1905—1906): men dette tilfredsstillet langtfra den konservative flerhet inden kirken, som under striden følte sig temmelig eneraadende idet næsten alle kirkelige og kristelige korporationer gjennem petitioner o. lign. stillet sig paa den side. Stridens kontroverser medførte at motsætningerne tilspidsedes, og at alle de store teologiske problemer som utlandets kirkesamfund hadde arbeidet med i halvhundrede aar, men som den norske teologi hittil hadde holdt utenfor den religiøse overveielse herhjemme, saa at si paa en gang blev kastet ind i vor kirkelige diskussion. Dette virket i høi grad urovækkende og aandelig forvirrende, uforberedt som vor kirke var. Særlig fik en strid om Kristi opstandelses utvortes virkelighet og om jomfrufødselen stor betydning; den almindelige kristen drog derav den slutning, at intet, ikke engang troen paa Kristi guddom, længere stod fast for den moderne teologi. Med stor offervillighet blev der ved frivillige bidrag i 1907 oprettet et privat teologisk fakultet,

som i 1913 fik retten til at holde eksamen for prester, sidestillet med universitetets teologiske fakultet.

For tredje gang kom der nu ogsaa fart i arbeidet for en synodalforfatning — denne gang særlig drevet av ønsket om at betrygge kirkens konservativt bibelske og konfessionelle karakter, som mange fandt at statens myndigheter forsømte at verne om. Man pekte paa at i vort storting kunde der findes ogsaa dissentere og ateister. Man pekte ogsaa paa at Norge snart var det eneste evangeliske land hvor kirken savnet enhver selvstændighet overfor staten, saaledes at f. eks. kirkens prester blev utnævnt av kongen, deres gudstjenester og liturgi etc. blev bestemt av kongen; det syntes uværdig for kirken saaledes at staa under statens ledelse.

Striden bragte i begyndelsen almenhetens interesse for de religiøse spørsmaal til at blusse sterkt op. Den nyere retning fik bl. a. kraftig støtte hos alle dem som følte sig i opposition imot den i kirken raadende ortodoxi og interessert i at hævde forskningens frihet. Efterhvert som striden gik sin gang og det viste sig at forskjellen mellem de to teologiske retninger langtfra var saa fundamental som den under stridens tilspidsede polemik hadde faat skin av, tapte imidlertid de irreligiøse og religiøst radikale kredse sin interesse for kirkestriden. Og almenhetens religiøse interesse gik endog ned under det nivaa som den tidligere hadde staat paa, saaledes at der nu fra flere steder klages over avtagende kirkesøgning. Det synes som om det at saa mange gode kræfter er blit brukt i polemikens tjeneste, har i nogen grad lammet kirkens positivt opbyggende kraft og ført til en kirkelig svakhetstilstand, som kunde bli farlig hvis vi ikke har grund til at haabe at den kun vil bli forbigaaende.

Den kirkelige polemik imot de moderne tanker har derimot ikke i følelig grad stanset disses utbredelse blandt almenheten. I mange tilfælde har den nemlig virket netop imot sin hensigt; enfoldige kristne som tidligere aldrig har møtt andet end konservativ forkyndelse, faar høre rystende skildringer av hvilke frygtelige kjætterier der efter prædikantens mening findes i nutiden, og kommer derved tildels i uro og usikkerhet, eller finder tilknytning for sine egne ensomme tanker som de før neppe har vovet at tilstaa for sig selv

Opdager de saa tilmed, at de forkjetrede i virkeligheten er fromme kristne og langtfra saa ilde som de er skildret, faar dette en meget sterk virkning paa deres standpunkt. Stundom frygter jeg, at særlig vor kirkes tænkende lægfolk, just som følge av striden, skal utvikle sig ikke for langsomt men tvertimot for raskt i retning av at opgive det gamle og gripe efter det nye, tildels endnu umodne og radikale; ti et revolutionært brudd med det gamle vil uundgaaelig medføre store aandelige tap, og en rolig og langsom utvikling er langt at foretrække. — I den kreds av kirkens lemmer som jeg kjender bedst, de unge som studerer for at bli kirkens prester, er dog lykkeligvis faren for revolutionær radikalisme, som jeg haaber, allerede i det væsentlige overvundet. Kristendommens praktiske livsmagt, saaledes som den møtte dem i den kristelige studenterbevægelse, har paa dem hat avgjørende indflydelse til at bevare fra ungdommelig radikalisme og negativ kritiksyke og lære dem at bygge op i Guds aands kraft heller end at rive ned. Den kristelige studenterbevægelse har just under vor aandelige krise hat dyptgripende betydning for hele vor kirkes fremtid.

Krisens utgang er det endnu for tidlig at forutsige.

Enkelte tegn synes allerede at tyde paa, at den skarpe teologiske motsætning begynder at mildnes. Æren derfor skyldes Gud og vore fromme fædre som har git os i arv et levende, aandsfyldt kristenliv, som saavidt sterkt gjennemtrænger baade de konfessionelle og de moderne, at de — bevisst eller ubevisst — bindes sammen i en aandens enhet. I nogen grad beskytter dette begge retninger imot altfor radikale ensidigheter; og fremfor alt beskytter det dem begge imot at det rent negative og golde nedrivningsarbeide tar overhaand. Om faa aar haaber jeg at der atter findes forstaaelse og samarbeide mellem de to retninger i vor kirke. Men endnu vil det vistnok vare længe før nutidens aandelige krise blir helt overvundet. Det som synes mig særlig at forblive den store praktiske og teoretiske vanskelighet, som længe vil skille store kredse, just av vort bedste troende lægfolk, fra den moderne teologi, er vanskeligheten ved at forene en historisk kritisk forstaaelse av vor hellige bibel med det umiddelbare livsforhold til bibelordet som er uundværlig for et kraftig og

sundt kristenliv. Her fører nemlig de teoretiske overveielser alene ikke frem til maalet; det trænges likefrem en ny livsvane.

Bevægelsen for kirkens løsgjørelse fra staten forekommer mig allerede at være i tilbakegang. Mange er blit ængstelige ved en saa radikal forandring og ønsker av den grund en skridtvis reform: foreløbig skal alene de enkelte menigheter organiseres ved oprettelse av menighetsraad som bl. a. faar indflydelse paa presteutnævnelsen, og saa skal senere bygges videre paa dette grundlag i rolig utvikling. Ogsaa den tanke gjør sig sterkt gjældende, at adskillelse av stat og kirke let vil føre til at kristendommen vil miste noget av den plass som den nu har i vort nationale liv; særlig har man talt om religionsundervisningen i vore offentlige skoler; det tør være fare for at vore skoler da vilde bli religionsløse eller alene faa en bekjendelsesløs eller moralsk undervisning, mens den egentlige undervisning i vor kirkes tro vilde bli skilt ut av skolen og henvist til særegen kirkelig undervisning.

Men bak alle disse motiver ligger, mener jeg, en bevisst eller ubevisst følelse av at i grunden vor statskirke ikke under vore forhold er nogen daarlig ydre form for Guds aands gjerning i vort folk. Norge har nemlig det store fortrin fremfor de allerfleste andre kristne land, at vort folk er forenet i ett eneste kirkesamfund; dissenterne utgjør nemlig i tal kun aldeles forsvindende smaa minoriteter (62 552 i det hele), og den bevisste irreligiositet har ingen følelig magt i nationen. Saalænge dette er saa, vil vore stortingsmedlemmer og vor regjering altid loyalt varetage kirkens berettigede krav, saalangt som disse har tilslutning blandt vælgerne. — Kirkens aktive arbeide for indre og ydre mission og humanitære formaal er nu hovedsagelig organiseret som fri private foreninger. Og disse arbeider under statskirkeforhold helt frit; de er tildels ængstelige for at en synodal og mer hierarkisk forfatning vilde i nogen grad gjøre dette frie arbeide institutionelt og dermed svække dets frie kraft. — Og de som ser videre end til det pietistiske ideal at frelse de enkelte sjæle og samle dem i «den lille flok», mens folkehavets verden blir liggende i det onde, de som ser som det store ideal at det hele folkeliv skal bli gjennemtrængt av kristendom og det hele folk et Guds folk, de ser heller som sit

maal at fylde den hele nationale enhet med Guds aand og gjøre vor regjering i stadig høiere grad til en kristen regjering, end uten nødvendighet at kløve denne enhet i to forskjellige omraader: et profant politisk og et kristelig. Ut fra dette syn er man ganske enig i nødvendigheten av at gi de lokale menigheter kirkelig selvstyre og magt overfor centralstyret; ti derved fremhjælpes selvvirksomhet og initiativ. Av samme grund bør menighetens kirkelige gjøremaal faa sin egen ledelse, menighetsraadet, og ikke overlates til herredsstyrerne, som har saa mangeslags gjøremaal at vareta og ganske visst vilde forsømme de kirkelige. Men samtidig gjælder det ikke mere end nødvendig at skille de kirkelige myndigheter fra nationens styrelse i andre henseender, men holde kirke og stat knyttet saa uadskillelig sammen — ogsaa i det ydre — som vi ifølge vor historie kan gjøre uten skade, men tvertimot til gavn for dem begge. — Synodalforfatningens tilhængere peker paa, at den vilde give et meget sterkere centralstyre og en fastere bygget, mere ensartet kirke. Men derimot indvendes at slik utvortes fasthet og uniformitet for aandens rike ikke bare er en styrke, men tillike en svækkelse. Vor tids religionspsychologiske erkjendelse har jo vist os, at Guds aand virker paa mange maater og utformer mange forskjellige typer, som hver har sin guddommelige ret. Det blir derfor at hindre aandens frie virksomhet, om vi søker at uniformere alle disse typer paa den gamle ortodoxis vis og binde den ind under de samme kirkeformer og bekjendelser, — eller ved vort uniformeringsarbeide driver den ut i særlige kirkesamfund og saaledes bryter aandens enhet. Og netop en demokratisk styret statskirke kan bedre end nogen anden kirkeform give den rummelighet, det hensyn til minoriteterne, som kan tjene alle og forene alle. Den egentlige vitale enhet blir allikevel aldrig av ydre, men av indre art: Guds aands enhet som virker alt i alle, saaledes at alene det lever og vokser som er av aanden, mens det sykner og svinder bort som taper Guds aands kraft.

Enkelte av de lærdomme som krisen har git os, fortjener til slut at nævnes:

Det er farlig, naar et kirkesamfund i længere tid holder sig utenfor stadig aandelig forbindelse med tidens utvikling i

andre land. Dette fører altfor let til et krach tilslut, naar isolationen ikke længere lar sig opretholde, og de nye tanker alle paa en gang flømmer ind over kirken. Da vil selv tanker som aldeles ikke er i strid med kristendommen, trænge ind i en antikristelig farvning; ja endog tanker som i grunden er dypt kristelige, kan da, baaret frem i opposition av irreligiøse herolder, virke som profane og indsnevre religionens rike, — indtil de kristne faar tid til kristelig at gjennemtænke de nye tanker og saaledes frugtbargjøre dem for sit kristelige livssyn.

Seiren i slike tankebrytninger vindes ikke saa meget gjennem intellektuel polemik — skjønt naturligvis sandheten vinder ved at klarlægges — som gjennem kraftig kristenliv. Navnlig for det konservative standpunkt er den intellektuelle polemik et tveegget sværd, som skjærer ned likesaavel den gamle trygge autoritetstro som den moderne opposition. Men fremforalt medfører den en alvorlig fare for at kirkens opbyggende og produktive arbeide svækkes, idet værdifulde kræfter og interesser trækkes bort til stridens, om maaske uundværlige, saa dog ialfald uproduktive gjerning.

Kristendommens seire vindes væsentlig ved det positivt opbyggende arbeide; det kritiske og polemiske arbeide bærer ikke frem til endemaalet.

KRISTENDOM OG KULTUR.

Av *Johannes Ording.*

Universitetspræken 1ste søndag efter paaske. Tekst: Apostlernes gjerninger 3, 11—21.

Gjennem hele den oprindelige kristendom gaar to religiøse grundkræfter: Troen paa Jesus som Kristus og haabet om Guds rikes komme.

Jesu død forvirret først hans disciple aldeles, og troen og haabet brast for en tid. Men da de igjen hadde samlet sit sind og indtrykket av Jesus igjen var blit mere klart og levende for dem, merket de den magt som hans person fremdeles hadde over dem. Og det stod saa for dem at det ikke kunde være ute med Jesus og hans sak. De ventet at noget nyt og stort skulde ske, at Gud skulde gripe ind og vedkjende sig Jesus og kalde dem til at ta hans gjerning op igjen. Det heter om dem «at de holdt samdrægtig ved i bønnen» (ap. gj. 1, 14). Og de oplevet hvad de ventet. De oplevet virkelig Guds aands kraft og Jesu nærvær i hemmelighetsfulde visioner, som gjenspeilet mindet om ham og kastet et forklarende streiflys derover. Og hans døds anstøtssten var overvundet. De vandt troen og haabet igjen i en ny, større klarhet og kraft.

Jesus var dog Messias, Kristus. Hans død var Messias's død, og Gud hadde sin mening med den; den var til menneskenes frelse. Jesus hadde seiret over døden, Gud hadde opreist ham fra de døde og ophøiet ham til herlighet i himlene, hvorfra han nu skulde komme med Guds rike, gjenoprette alle ting og opfylde Israels haab og Guds løfte fra de ældgamle dage av. Alt nu hadde de Gudsrikets aandelige goder, syndsforlatelsen, freden med Gud, den hellige aands kraft, broder-

kjærligheten, en aandelig livsrigdom som var forbudet, ja mere, det første frembrudd av den nye verden, Guds rike. Som Paulus har sagt det: den som er i Kristus er en ny skapning (2 Kor. 5, 17). Han tilhører alt i sit indre aandens nye, hinsidige verden, som snart skal aabenbare sig i sin herlighet og med sin omvæltende kraft.

Disse oplevelser som har sin sidste grund i de uimotstaaelige indtryk av Jesu person, gjorde hans disciple til hans vidner, hans missionærer i verden, og de blev gjennem dem grundkræfterne i den kristendom som de grundlagde i verden, og er det endnu hos alle som staar i livssammenhæng med Jesus Kristus.

Men den oprindelige kristendom stod i en avgjort motsætning til «denne verden». Jesus var blit forkastet av sit folk og evangeliet stødte paa motstand i verden. Denne verden var tapt for Guds rike, den var en syndens og dødens verden. Det gjaldt derfor om at alt som kunde frelses maatte bli frelst ind i den nye evige verden. Og i saa maate hadde Jesu discipler et stort haab; blandt alle folk skulde evangeliet forkyndes og discipler vindes for Guds rike. Men i denne verden, dens ordninger og opgaver maatte de kristne leve som de der ikke hørte den til. «De som graater, er som de der ikke graater, de som glæder sig som de der ikke glæder sig, de som kjøper som de der intet ejer, de som bruker verden som de der ikke bruker den, — ti denne verdens schema forgaar.» (1 Kor. 7, 30 flg.).

Naar vi tænker paa hvad denne verden dengang betydde, kan vi forstaa at de kristne i en særlig grad maatte føle sig som fremmede i den. Det er nok at nævne een ting. Det romerske rike og dets retsorden var grundlagt og fæstnet ved erobring og vold. Den ydre kultur hvilet paa militærmagten. Men livet i Guds rike var og er av en motsat art, det høieste personlige liv, det dypeste hjerteliv, kjærligheten til Gud og menneskene, den kjærlighet som har sin storhet og magt i at opofre sig og tjene, — likesom Kristus. «De som over magt over folkene kaldes deres velgjørere,» siger Jesus, «men saaledes skal det ikke være med eder; men den som er fører blandt eder skal være som den der tjener» (Lc. 22, 25).

Og de kristne kunde ikke længer haabe at omdanne

denne verden i Gudsrikets aand. De som saa mørkest paa tingen, tænkte med Augustin i den dobbelte kategori: civitas dei, civitas diaboli.

* * *

Men Guds rike kom ikke i den nære fremtid og paa den maate som de første kristne tænkte sig, gjennem en universal katastrofe. Kristendommen blev henvist til at utfolde sig i verden, og det blev nødvendig at søke en forbindelse mellem det kristelige ideal og virkeligheten. Ti det har altid været kristelig tro, at Jesu Kristi Gud ogsaa er verdens skaper og Gud. Og kirken dannet en naturlig, social etik som et kompromis mellem Guds rike og verden eller statskulturen. Menneskeslegten var blit i bund og grund fordærvet ved arvesynden. Det menneskelige samfundsliv kunde derfor ikke grundlægges paa den kristelige moral, men Gud vilde at det skulde grundes paa den naturlige lov og fornuft som blev utfoldet i videnskapen. Den magt og ret som blev utledet av den naturlige lov var sanktionert av Gud som en nødvendig straf og tugt der skulde holde synden i age, og ellers skulde den skaffe de nødvendige ydre vilkaar for den overnaturlige naade og livet i Guds rike. Men det naturlige og det overnaturlige, det menneskelige og det kristelige var skilte sfærer. Den tanke og den opgave at gjennemtrænge og derfor omdanne samfundsordningen og kulturen ut fra den kristelige tro og moral og føre Guds rike ind i menneskelivet blev igrunden ikke tænkt og ikke stillet. Man hadde paa forhaand resigneret. I dette forhold beholdt kristendommen ned igjennem tiden sit hinsidighetsdrag og sin passivitet, saa mægtig som den ellers har virket i sjælene. Men det urkristelige haab blev en fjern bakgrund.

Denne gamle principielle avgrænsning av det kristelige mot kulturen virker paa en maate endnu. Men en stor forandring begynder at merkes, en forandring som peker fremad mot noget nyt. Den gamle avgrænsning begynder ogsaa blandt de kristne at føles som en motsigelse. At saaledes det kristelige ideal kun skal gjælde i de umiddelbart personlige, individuelle forhold, og at det økonomiske liv og forholdet mellem staterne skal ordnes ut fra naturdriftens og magt-

viljens logik, hvis konsekvenser vi nu ser klarere end før i den nuværende krig med dens hat, dens moralske kaos og dens rædsler, — den opfatning begynder at føles som et dobbelt-liv, en dobbelt-moral og en dobbelt-religion, hvori det blir umulig for menneskene at leve. Og for at nævne en anden ting: den gamle sondring mellem videnskapen og kristendommen er ogsaa blit en motsigelse. Ja spliden er med den teologiske videnskap trængt indenfor kristendommens eget omraade. Er der i alt dette en kristendommens krise, da er det ikke mindre en kulturkrise deri.

* * *

Guds tale gjennem historien har ført os til det punkt, hvor vi maa arbeide paa at komme ut av dualismen, eller om man vil, *være med* i det arbeide i den retning som alt er begyndt at trænge sig frem. Ti den urkristelige forventning gik ikke i opfyldelse; og reformationen har lært os at den rette kristendom ikke bestaar i munkens askese og mystikerens kontemplation, men i den personlige tillid til Guds kjærlighet og naade i Kristus og hans evangelium, i kjærligheten til næsten og i arbeidet i menneskelivet. Faktisk har kristendommen ogsaa trods læren og princippet virket ind i kulturlivet, i den almindelige moralske tankegang og følelse, og, om end i mindre grad, i sæd og skik og samfundets ordning.

Vi maa søke en ny syntese av kristendommen og verden, den kristelige moral og kulturen, — i vor tanke og i vor praksis. En livsanskuelse er igrunden ingenting uten der er enhet i den; og enheten i livsanskuelsen er egentlig enheten i vor vilje, vor sindsretning. Vi maa anvende Gudsrikets kræfter i *hele* vor stilling til livet. Hvis vi ikke gjør denne bruk av dem, blir de uklare og svake for os, og tvilen sniker sig ind: er vor tro en chimære, er den en drøm? Ti vor tro brister tilsidst mot livets haarde virkelighet om vi ikke vil være med som Guds medarbeidere paa at ændre den, gjennem vor bedømmelse og vor handlen, ændre den i retning av, i tilnærmelse til Guds rike.

Hertil hører først og fremst at vi ut fra den kristelige livsretning arbeider mot den tankegang i alle dens former at magten gir retten, og for den overbevisning at retfærdigheten

staar over magten, og at magten, om den er nødvendig, alene skal tjene til værn om retfærdigheten; og at retfærdigheten maa bestaa i at skaffe de bedst mulige vilkaar for at livets rike muligheter kan bli virkelighet hos de enkelte og i folkene; og at alt tilsidst maa bedømmes og prøves ut fra kjærligheten, viljen til samfund mellem de enkelte og folkene, kjærligheten, som er den egentlige kristelige grundværdi. I den tid hvori vi lever er dette arbeide den brændende opgave og alt andet træder tilside.

Men det ligger nær for mig at nævne ogsaa en anden ting. Det er arbeidet for at religionen og videnskapen maa forsones. Vi trænger en religion som ikke hindrer videnskapen, heller ikke den teologiske videnskap; og vi trænger en videnskap som i sin selvstændighet gir rum for religionen og som hviler paa dens livsanskuelse. Da gaar begge sammen i følelsen av sandhetens værd og i troen paa sandhetens og livets Gud.

* * *

Kan vi bli rustet til et slikt arbeide? Ja hvis vi søker og finder *Gud,* hvis vi vinder personlig overbevisning om at vi i vor livsretning og livsopgave er i pagt med den levende Gud, den uendelige magt.

Lad os søke hen til Jesus Kristus og hans evangelium og dvæle der! Jesus er det *religiøse* menneske i historien, den som har git ordet *Gud* den eneste virkelige mening, den oprindelige gudsaabenbarer, kraftkilden for religionen, syndens, dødens og verdens overvinder, paa grund av sin enhet med Gud, sit uopløselige livs kraft, — saaledes som han var det i den oprindelige kristendoms ubetvingelige overbevisning.

Blir Gud virkelig for os i det indtryk vi mottar av Jesus Kristus og hans evangelium, da fatter vi uten videre et nyt sind. De lærer vi at dømme ret og strengt om os selv. Vore mangler og feil blir synd, og vi vender om, søker og tror syndernes forladelse, idet vi merker at Gud søker og vil samfund med os *trods* vor synd, at han forsoner os med sig og gir vort hjerte fred. Og vi faar større klarhet over livets høieste værdier. Vi ser klart at det høieste vi skal leve for, retfærdigheten, sandheten, godheten, kjærligheten er noget større

end vore egne private interesser, og større end vore nationale interesser, at det er det egte og *fælles menneskelige:* ti det er *Guds* rige, og Gud er alles Gud og fader. Og vi faar det sterkeste motiv til at gjøre alvor av de høieste værdier i vor bedømmelse av livet, i vor tale, vor færd og handlen og *det moralske mot* til at træde i breschen for retfærdigheten og sandheten saa langt som vi forstaar dem, trods den motstand og mangel paa forstaaelse som vi møter. Og i vor tro paa Gud kan vi leve og arbeide for Guds rike med et fast haab. Hvad vi ikke magter, magter Gud. Han styrer verden og fører sit rike fremover trods alt; han magter ogsaa synden, forblindelsen, uvidenheten, og vender det alt om. Derom er Kristi kors det største, mest typiske vidnesbyrd i historien; hans kors er blit hans kongetrone. Men Gud arbeider sit rike frem fra grunden av, indenfra; han vil at sandheten og kjærligheten skal seire ved sin egen magt, ved aandens og ordets kraft, og at synden naar den slaar ut i sine ødelæggende virkninger skal opløse sig selv. Slik seirer Guds magt, og alene slik kan den seire helt og for bestandig.

Den levende personlige tro paa Gud, vor herre Jesu Kristi fader er vor utrustning, vor høieste dygtighet til at leve, til at arbeide med paa at føre Guds rike ind i menneskelivet; den er veien til større klarhet, styrke og konsekvens i vor kristelige, moralske grundstilling til livet.

Hvis vi har tro og er med i dette store arbeide som skal omdanne og fornye verden ved de sterke, klare og enkle kristelige grundkræfter, da hører vi til den nye, «den tredie slegt» i historien, som de kristne allerede blev kaldt av de første kristendomsforsvarere, der søkte at forbinde kristendommen med kulturen. Vi er arvtagere til den store dobbelte arv, religionens arv fra Israel gjennem Jesus Kristus og kulturens arv fra Hellas og Rom. Tar vi kulturarven op og arbeider vi paa at omdanne den og føre den videre i kristelig aand, da er vi med paa at bringe mening ind i menneskelivet og bringe et positivt, blivende utbytte ut av historien. Og det er vel Guds tanke med historien!

* * *

Dog er Guds rike og denne verden, kristendommen og kulturen tilsidst inkommensurable ting. Alene en uklar, kristelig enthusiasme kan overse det. Naar det gjælder livets ydre ordninger maa vi i mangt lempe os efter det overleverte og efter det historiske utviklingstrin, hvorpaa verden staar. Selve kjærligheten og retfærdigheten gjør det nødvendig. Skal vi kalde det «kompromisser»? Lad os ialfald aldrig gjøre det til noget principielt og blivende kompromis, som betyr et avslag i det kristelige ideal, den kristelige livsanskuelse og opgave. Det kan alene være et led i arbeidet, et foreløbig skridt paa veien fremover i retning av Guds rike.

Men den kristelige tro og kjærlighet, livet i Guds rike er ikke av denne verden, det stammer ovenfra og stiler mot det hinsidige. Og som kristne blir vi altid i pagt med den urkristelige bevidsthet og dens haab. Vi venter en sidste frelse og en sidste fuldendelse i aandens evige verden, hvori ogsaa Jesus Kristus blir aabenbar for os i sin herlighet. Men det som skal fuldendes er det som her er begyndt hos os, livet i Guds kjærlighet, det liv som vi ikke kan eje uten et stadig arbeide paa at omdanne og fremme kulturen ved dets kraft. Og lad det være vor bøn, at Gud vil øse mere av sin evige kjærlighet ut i vore hjerter og lede den ind i slegtens aarer, — «floden som kan isbjerg smelte, floden som kan klipper velte, *som kan tvette blodskyld av*». Amen.

LIVSPEDANTER.

Av pastor *G. Krohn,* Viborg domkirke.

I.

Hvad er grunden til, at Jesus Kristus for mange er bleven til et tegn, der imodsiges? Det er dette spørgsmaal som i det følgende skulde betragtes fra et enkelt synspunkt.

Vi tage vort utgangspunkt fra den gamle Simeons ord om Jesusbarnet, at ved ham skal «mange hjerters tanker aabenbares». Det er begrepet «*hjertets tanker*», der interesserer os; i dette er der nemlig udtrykt en aandslov af ubetinget og almen gyldighed: *at det er hjertet, der ejer og behersker tankerne.* Det er virkelig saaledes, at «vi vil ikke, som i tænker, men vi tænker som vi vil». Et menneskes stilling til og tænken om en sag afhænger dybest set af, i hvilken retning hans vilje gaar og hans livsinteresser ligger. Sagen kan være noksaa tankeklar og forstandig, gaar den imot hans livsinteresser, skal han nok finde «klare» grunde til at forkaste den, og paa den anden side, er saken stridende mod almindelig erfaring og saakaldt sund sans, fremmer den hans dybeste livsinteresser, da vil han «faa hjerte» for den sag og tænke om den, som han vil. Det daglige liv bekræfter dette. Men i begge tilfælde er tankerne: *hjertets* tanker. Fra hjertet utgaar livet. Det er livet, der er hersker, tanken er kun tjener for livet, og det er skæbnesvangert, naar den opkaster sig til herre, saa livet bliver tjener og maa rette sig og sine krav efter tanken. Da faar man *intellektualismen*, forstandsherredømmet.

Intellektualismen er i slegt med *pedanteriet.* Pedant er den, der for enhver pris vil føre loven igjennem, selvom loven i det givne øieblik er kendt ugyldig af livet. Pedanteriets løsen er dette: «Naar blot loven sker fyldest, maa verden gerne gaa tilgrunde». I det praktiske, timelige liv er pedante-

riet uhyggeligt og hemmer al bevægelsesfrihed og alle fremskridt, men *pedanteriet i aandens verden er satan* d. v. s. fiende og modstander av livet selv.

Men al intellektualisme er nu netop pedanteri i ordets værste og mest skæbnesvangre betydning d. v. s. *dræbende for livet.* Og naar der spørges, hvorfor Kristi evangelium bliver mange til et tegn, der imotsiges, er der her peget paa en meget væsentlig grund: det aandelige pedanteri, forstandsdyrkelsen og forstandsherredømmet. Livet vrimler af repræsentanter for denne livsfornægtende aandstype.

Der er nu den betydelige læge med det sikre, lidt tilknappede væsen; egentlig er han et ejegodt menneske, ret en menneskeven, hvem intet menneskeligt er fremmed uden dette ene, o saa menneskelige, dette med i «Gud og sjælen». Ganske vist er hans circler komne lidt i uorden i denne søde juletid,[1]) sandelig, har han ikke grebet sig selv i at blive helt bløđ i sindet ved alt, hvad han i denne tid ser og hører, ja — hvem ved — maaske ved en julesalme, smuglet ind i hans eget hjem av hans egne børn — altsammen omkvæd paa den gamle melodi: Gud og sjælen! Men, snik, snak! bare ikke sentimental! Det stemmer jo ikke med tankens og videnskabens klare lys. Han kan jo sine ting, han kender noget der hedder atavisme, med hvilket ord man forbinder tanken om «rester». Hvad er tanken om Gud vel andet end en atavisme, en rest fra hans tip-tip-tip oldeforældres eller endnu ældre tiders barnlige livsopfattelse? Og sjælen! Har han ikke været det menneskelige legeme igjennem paa kryds og tværs, men intetsteds har han truffet paa sjælen. Færdig! Men hvem skulde ane, at denne ellers fortræffelige mand, denne liberale og frisindede «fremskridtsmand» i bunden er pedant. Han selv aner det sidst af alle. Men pedant er han. Han kender kun hjærnens tanker, men ikke «hjertets tanker». For ham er tanken i stedet for at være tjener for livet bleven herre, der knægter og dræber livet, det skjulte liv inde i ham selv og dets krav.

Og bedre faren er matematikeren heller ikke. Han sidder jo inde med den «rene» videnskab lutret for alle forutsæt-

[1]) Skrevet ved juletid 1914.

ninger og forhaandsmeninger; for ham maa livet kunne udtrykkes i formler, og hvad der sprænger formlerne er ham en vederstyggelighed. Og naar nu julen kommer som med pust fra uendeligheden, og ogsaa han mærker lidt til suset af evighedens vingeslag, saa kan han vel ogsaa et øjeblik kende det, som om en varm haand tog ham blidt om hjertet; men ogsaa kun et øjeblik, saa gaar det ham som alle livspedanter. Hvad livsværdi har det vel altsammen for ham, der ikke kender andet signatur for uendeligheden end et liggende 8-tal, og for hvem al livsvisdom tilsidst kan føres tilbage til den simple, men unægtelig lidt magre sætning: $2 \times 2 = 4$?

Det er «hjertets tanker», det skorter paa, men dette er dræbende for livet, thi «fra hjertet utgaar livet».

II.

Hvad her er sagt kan ogsaa udtrykkes saaledes: *Pedanten kan aldrig handle efter conduite.*

At en mand handler efter conduite betyder, at han lader livet faa sin ret, saa det i afgjørende øjeblikke sprænger lovens og vedtægternes snævre ramme, og souveraint og frit efter sine egne love bryder sig sin vej. Kun en «behjertet» mand kan handle efter conduite, for alle pedanter er det en plat umulighet. *David* var ingen pedant, men just en behjertet mand, da han lod sine mænd spise af skuebrødene, som det efter loven kun var tilladt præsterne at spise af. Han handlet efter conduite. Og *Jesus* selv var ingen pedant, hvad han klart har lagt for dagen i ordet: «Sabbaten blev til for menneskets skyld og mennesket ikke for sabbatens» og ved de kjærlighedens gerninger han øvede ogsaa paa sabbaten; han handlede i ordets højeste betydning efter conduite. Det skete alt: *for livets skyld.* Men netop derved blev han et modsigelsens tegn for alle livspedanters klassiske forbillede: Farisæerne.

Men den, der midt i en forstandsdyrkelsens og forstandsherredømmets tid vil høre Kristus til, det menneske maa lægge øret til sit eget hjerte og lytte til «hjertets tanker», maa i højeste forstand handle efter conduite og vove springet

over til Kristus *for livets skyld*, selv med fare for at faa alle livspedanters halsende kobbel efter sig. Thi det vil han faa.

Da for godt og vel en menneskealder siden — for at nævne et kendt eksempel — en visdomslærer ved vort universitet, for hvem Kristus hidtil havde været et modsigelsens tegn, da han efter tunge prøvelser lod «hjertets tanker» raade og handlede efter conduite og for livets skyld vovede springet over paa den klippe, der er Kristi evangelium, og aabent bekendte, at alt hvad han, vel bevandret i tankens verden, hidtil havde bygget paa, var bristet som «skøre touge» — da havde alle livspedanter herhjemme ikke anden forklaring paa fænomenet, end at manden ikke var vel forvaret.

Og da for vel en snes aar siden en kristusfornegtende historiker ved fordybelse i I. P. Mynsters liv og skrifter kom til den erkendelse, at Jesus Kristus er «tidernes midtpunkt og konge» og bekendte det aabent, da handlede han tydeligt nok efter conduite for livets skyld. Men da glemmes det heller ikke, hvorledes det højeste organ for livspedanteriet herhjemme, bladet «Politikken» gjorde det af med det hele fænomen i en artikel med den betegnende overskrift: «En omvendelse til — Mynster».

Og bedre gik det ikke, da omtrent ved samme tid en digter — maaske den fineste vi har — forlod sit tidligere gudløse liv og gav sig hen til Jesu hjerte for livets skyld og fik den fred som «bevarer hjerte og tanker i Kristus Jesus» — da fik ogsaa han alle livspedanter efter sig med raabet: den frafaldne, renegaten.

III.

Men alt dette siger til os: *Lad ledemotivet for din stilling til Kristus være dette: For livets skyld!* Viser «hjertets tanker» i retning mod Kristus, da skal du lade dem gælde og handle efter conduite, selvom livet derved sprænger vedtagne paragraffer og formler. Alt andet er død. Intellektualismen, forstandsherredømmet vil altid være dræbende, hvor «mennesker ikke har forstand nok til at anvise forstanden dens plads» (James). *Men tankens og forstandens plads er tjenersædet ved foden af livets trone.*

Det samme siges i Johannesevangeliet, hvor det hedder om Kristus, «ordet»: «I det var liv, og livet var menneskenes lys». Det er ikke lyset, der er livet, men det er livet, der er lyset. Det er ikke tankens eller videnskabens lys, der er livet og det bestemmende og vejledende for os; men det er livet selv, det er livet i dets fylde og tynge, dets smerte og glæde, dets jubel og fortvivlelse, kort i alle forhold, der er det lys, i hvilket hvert menneske skal se, hvad det trænger til, og hvor vejen gaar til trangens tilfredsstillelse. At lade lyset være livet og hævde den videnskabelige erkendelses og tankens førsterang vil altid — for at bruge et gammelt billede — være som at ville stille solen efter sit lommeur.

Men lyser livet i dets forskjellige forhold dig frem til Kristus som den, der har det evige livs ord og tilfredsstillelsen af din sjæls dybeste trang, da lade du «hjertets tanker» raade, da give du livspedanteriet en god dag, da handle du efter conduite og søke Kristus — *for livets skyld.*

ET LITET BARN.

Et himlens straalestreif paa jord,
et barn med blanke blikke — —
du lokker frem de fagre ord,
men se, de naar dig ikke.

Dit smil er vaarnyn paa min vei,
en aandig tonestige —
men ordets pensel maler ei
det uutsigelige — —.

Paa dine øines bølgedyp
min tanke stille seiler —
forunderlig du lille kryp
det tapte Eden speiler.

Hvor kan du sanse synd og sorg
med slike klare øine,
hvad vet du i din uskyldsborg
om verdens rare løgne — —

Jeg gaar saa mangen mødig stund
med hugen tung av minder —
for morgenstraalen om din mund
de smelter hen og svinder.

Jeg elsker, barn, din pandes hvælv
hvor himmeldrømmen dvæler —
jeg hører brus av livets elv
og for Guds billed knæler.

Sophie Bonnevie.

MOSEN.

Vesle mose,

jamnast vert du rekna millom boset:
Ikkje er du gras og ikkje ber du korn,
vart for veik til byggjefang aat mannaborn.
        Til aa traa paa
meir du maata er enn til aa sjaa paa.

Graae mose,

gror paa aur og myr og millom troset,
dekkjer kjærlegt alt som hyrnut er og hardt,
breider livsens daam der audt det var og svart.
        Ved di blæja
daudsens magter maa for livet vægja.

Arme mose,

løyndarnykkjelen til staburslaaset:
Berg og stein og sand du mel og lagar mat,
byd so lyng og blomar føda av ditt fat.
        Og dei fine
borni ratar ikkje rettar' dine.

Vesle mose,

kongar langar til din nistepose:
Eik og ceder av di ansemd tek sin nerk,
bjørki faar si dronningbragd utav ditt verk.
        Ingi store
vart det um du ei ditt yrkje gjorde.

Sigurd Nesse.

SOCIAL RADIKALISME OG KRISTELIG IDEALITET.

Av cand. jur. *Johannes Lavik.*

1.

Radikal maa man være d. v. s. til ondets rot maa man gaa. Og det sociale onde, saa indfiltret det er i samfundsmekanismen, saa intrikat forviklet med alle de økonomiske og politiske spørsmaal det reiser, om ondets rot kan der fornuftigvis ikke være tvil. Samfundet bestaar av, er bygget av mennesker. Det sociale ondes rot maa derfor med nødvendighet være at søke hos mennesket. Den sociale uret i alle dens faser og former er historiens konfirmation paa skriftens lære om menneskets manglende evne til at bygge harmoniske og fuldkomne menneskesamfund. Derfor vil til alle tider sand kristendom være den ypperste haandhævelse av social radikalisme. Ti kristendommen tar sigte paa omforming av selve menneskenaturen. Og mennesket — det er det sociale spørsmaal.

2.

Saa simpel og selvindlysende er denne sandhet at mange slet ikke ser den. Men de som saa den fandt ofte i den et farisæisk skalkeskjul for sin makelighet. De sa: Mennesket blir nu engang ikke bedre, ergo: samfundet blir heller ikke bedre, ergo: sover vi videre. Med skarpsindighet avdækket de lovmakeriets magtesløshet hvor det gjaldt at bedre livskaarene. I idealitetens navn talte de haapløshetens lære om alle tings uforanderlige uforbederlighet. Andre tok spørsmaalet fra samme side men i motsat retning. Med mistro til alt verdslig, politisk arbeide forenet de en brændende omhu for den enkelte. Frels ham, samfundet er saa allikevel forlorent. De saa kristendommens opgave ensidig i dette at redde den

enkelte ut av den brede strøm som paa den brede vei vandrer fortapelsen i møte. Den ene livsopfatning blev stikkende i sumpen, den anden fløi til himmels. Men midt imellem laa den brede, trygge, solide kirkelighet og ræsonerte omtrent som saa: Kristendommen kan ikke nøie sig med at omvende den enkelte. Det er vel og bra og al ære værd. Men kristendommen maa ogsaa planmæssig arbeide paa at gjennemsyre samfundet med kristenaand. For det første av den grund, at arbeidet for den enkeltes og for samfundets kristning hænger saa nøie sammen, at det aldeles ikke kan adskilles — men dernæst, eller rettere først og fremst, av den grund, at Kristus likefrem har befalet sine tilhængere at arbeide for folkeslagenes kristning. Dette ræsonement er saa rigtig, at det er omtrent uimotsigelig, og der staar bare igjen en liten undersøkelse av, hvordan kirkesamfundene har greiet den store opgave, som deres herre gav dem at løse.

3.

Her standser nu mange op foran resultatene og sier: De har slet ikke greiet opgaven. Beviser: 1) den frygtelige europæiske krig, 1900 aar efterat kristendommen begyndte at virke i verden. 2) Den himmelropende sociale uret ved samme tidspunkt. O. s. v. Og det er forholdsvis milde røster, som paa denne maate frakjender kirkesamfundene evnen til at gjennemføre, hvad de ifølge den dem anviste plads skulde og burde ha gjennemført. Der er langt strengere og langt fiendtligere røster end disse. De sier: Kirken har ikke alene vist en beklagelig evneløshet, hvor det gjaldt at kristne folkeslagene, den har i virkeligheten helt sveget og forfeilet sin opgave. Den *skulde* ha tjent retten, den *har* tjent uretten. Den *skulde* ha talt smaafolks sak mot magthaverne, den *har* holdt til huse med de store. Den *skulde* ha været at finde under fremskridtets faner, den *har* til stadighet hat sin plads i reaktionens leir. Den *skulde* ha ropt et kraftig: ned med vaapnene, den *har* velsignet og velsigner dem. Ja, for mange er dette med kirkens fiasko blit i den grad et yndlingstema, at der neppe kan ske noget galt, paapekes et eller andet misbruk, før de straks reiser sig og roper: kirken og presterne, hvor er kirken og presterne? Som snille bror gjerne faar

skylden for al den ugagn de andre søskende gjør, saa med kirken.

Nu kan man gjerne indrømme, at der er meget berettiget i mange av disse anklager. Kun maa man ikke overse, at billedet blir fortegnet, dersom man nøier sig med at summere op alt det kirken ikke har gjort eller gjort galt — men glemmer det den dog virkelig har utrettet. Fra sin første fremtræden i verden har kirken hat en frygtelig motstander: menneskehjertets naturlige hedenskap. Mot det har kirken kjæmpet en jættekamp og baade vundet og tapt. Den har — bortset fra de mange enkelte — vundet et i virkeligheten imponerende resultat i en kultur, som ihvertfald i sit ydre har mange glimrende træk. Tror nogen at den moderne kultur hadde været mulig uten kristendommens indflydelse? Den har tapt, fordi denne kultur i sit hjerte dog er gudløs. Beviserne herfor er de ovenfor angivne.

4.

Hvorledes har de store kirkesamfund drevet sit arbeide for folkeslagenes kristning? De har etablert kirkelige ordninger med daap, konfirmation, altergang, brudevielse, kristendomsforkyndelse og kristendomsoplæring for masserne. De store begivenheter i menneskelivet er blit paatrykt de kirkelige ceremoniers ærværdige stempel, kirken har fulgt den enkelte fra vugge og til grav med evighetens kald, den har møtt ham ved livets opstaaen og ved dets ophør og signende utbredt sine hænder over ham. Hvem vil underkjende betydningen av dette kirkens arbeide? Gjennem tusen smaa kanaler er ved det kristelig sandhet og moral sivet ind i det store samfundslegeme. Vækkelser, aandelige bevægelser og personlig kristendom har hat dette arbeide som sin forutsætning. Og den moralske kraft i folket har suget næring av det.

Allikevel maa man naturligvis medgi, at om kirken har troet med dette det hele folk omspændende arbeide at kunne dra masserne med sig til himmels som i en stor not — da har denne tro vist sig grundfalsk. Den store mængde har aldrig hat noget synderlig tilovers for kirkens kjærlige favntak. Enten den nu bukkende har passert den nødvendige

kirkelige ceremoni og vist kirken tilborlig honnør, eller den haanende har løssagt sig fra enhver forbindelse med den, enten dens stilling har været respektens, likegyldighetens eller hatets — utenfor er den i hvertfald blit staaende. Og saaledes vil det uten tvil vedbli at være. Dersom det at gjøre folkeslagene kristne betyr at gjøre alle samfundsborgere til personlige kristne, da er vel opgaven noget nær haaplos.

Men dersom ikke *det* er opgaven, hvad da? Har saa kanske allikevel de ret, som i smaakredsenes inderlige troesliv ser realisationen av det sande kristelige ideal, eller de, som mener at utviklingen peker mot sprængning av samfundet og isolation av det enkelte, sig selv betragtende og beskuende individ, en slags Robinson Cruso'sk økristendom — mens alt andet bare er form og ceremoni, altsaa hykleri?

5.

Nei, de har visselig ikke ret. Der ligger en stor samfundsopgave og venter paa kirken og paa den personlige kristendom. Det er den at gjøre kristelig idealitet til en magt i folkenes aandelige og politiske liv. *Det* er at kristne folkeslagene. Kunst, teater, literatur, hele folkets aandsliv indordnet under kristelig livssyn og idealitet. Samfundets institutioner, dets love og retsorden indrettet i overensstemmelse med retfærdighetens ideal. *Det* vilde være at ha kristnet *folkeslagene.*

En hovedbetingelse for, at man kan *begynde* at arbeide paa realisationen av dette program er, at kirken lærer at ta konsekvenserne av sin egen forkyndelse. Da de idéer og impulser, som utgik fra den store franske revolution i første halvpart av forrige aarhundrede fik en forbitret kamp at utkjæmpe mot reaktionen, hvor stod kirken da? Da hos os frihet og fremskridt brotes med det argeste bakstræv fra 1830 aarene og utover, paa hvilken side stod kirken da? Læs «opropet til kristendommens venner» fra 80-aarene. Naar i vore dage tanken om social retfærdighet griper flere og flere sind og med enthusiasme haandhæves av mennesker, som staar fremmede eller endog fiendtlige likeoverfor kristendommens øvrige livsværdier, hvad er saa kirkens standpunkt? Kan man be-

negte, at frihet og retfærdighetsidéerne er rundne av kristelig rot, at de er kristelige tanker? Hvorfor skal da kirken til stadighet bekjæmpe sin egen avkom, hvorfor skal den bestandig lyse den konventionelle tankegang i kuld og kjøn som sit eneste egtefødte barn?

6.

De store kirkers kulde, at den kaffeduftende bedehusluft over landet, smaakredsenes kjævl og lærestridighetenes goldhet danner en trist kontrast til revolverjournalistikens brandrøde svada. Naar den sociale, politiske eller literære radikalisme ikke bæres av kristelig aand og idealitet kjører den altid ut. Reaktionen blir saa meget diamanthaardere, saa meget seigere og vanskeligere at bekjæmpe. Der kan ingen tvil være om, at et heldbringende arbeide til løsningen av den sociale konflikt beror i første række paa, om den sociale radikalisme og den kristelige idealitet skal finde hverandre og lære at forstaa hverandre. Den «hellige alliance» er blit reaktionens symbol. End om man fik en ny frisindets «hellige alliance» — den mellem social radikalisme og kristelig idealitet?

«VIDENSKAPENS UKE».

En kan forstaa, at Mr. Herbert Stead, lederen av Browning Settlement i London og organisator av Labour Weeks, som læserne sikkert kjender — at han er journalist og av journalistiken har lært ikke bare at fornemme tidens luftning, men at gripe den og paa konkret vis gjør andre opmerksom paa den. Dennegang er det ikke hans opgave at vise, at arbeiderbevægelsen representert av sine ledere saalangtfra er ureligiøs, at den tvertimot gjemmer det religiøse som sin inderste drivkraft — dennegang tar han et andet omraade, som forresten hænger sammen med det netop nævnte: «Videnskap og religion». Er det noget dogme, som er seiglivet, saa er det dette, at videnskap og religion utelukker hverandre; ikke mindst gjør det skade fordi det er saa letkjøpt. Og det nytter litet at henvise til at mange videnskapsmænd, mange av de ypperste, har været personlig kristne; det personlige vidnesbyrd er ikke altid effektivt, naar det bare referes paa anden eller tredje haand. Ganske anderledes, hvis man blir sat overfor det personlige vidnesbyrd selv; og det var det Stead vilde med sin «Science Week». Der talte 7 videnskapsmænd, hvorav flere av Englands mest kjendte; fysikerne er i majoritet; kanske kommer det av, at de store geniale engelske fysikere har været kristne? (Newton, Faraday, Maxwell, Lord Kelvin for at nævne nogen navne) Ikke mindre end tre med et verdenskjendt navn er deriblandt: *Oliver Lodge, J. A. Fleming, Silvanus P. Thompson.* Den fjerde fysiker var en yngre mand, *J. A. Harker.*

Desuten talte en biolog (Bottomley), en patholog (Woodhead) og en geolog (Hull). (Da jeg ikke her er fagmand, kan jeg ikke dømme om hvor kjendte navnene er). Det er meget interessant at se baade valget av emner og den maate de er behandlet paa; selvfølgelig er de populært behandlet; i enkelte foredrag er de billeder, som er valgt, simpelthen udmerket.

Oliver Lodge talte om «Hjælp fra det usete» («Help from the unseen»), Fleming om «Den høie intelligens i og over naturen», biologen Bottomley om «Religionen som videnskapens krone» — for at nævne nogen emner.

Jeg kan ikke negte mig den fornøielse at citere en liten historie, som prof. Bottomley fortalte i sit foredrag. Det var en skisse han hadde læst om en forelæsning.

«Taleren var en rik personlighet, begeistret for sit emne, botanik. Hans klare, dristige hjerne hadde vundet triumfer i den videnskap, som behersket hans liv. Og han var materialist. Videnskapen fremfor alt! Men engang hændte det, for et øieblik, at en eller anden slumrende evne, en eller anden streng i hans sjæl som længe hadde været i ro, kom i bevægelse, tonet frem, forraadte ham, gjorde ham forvirret og bragte ham til taushet for første gang i hans løpebane som forelæser. Det gik slik for sig. Han holdt et foredrag over elementær botanik med folkeskolebarn som tilhørere. Det store rum var mørkt, man saa bare strømmen av hvitt lys fra hans laterna magica til det hvite tæppet bak ham. Stadig paanyt undret jeg mig over hvad slags tanker vel kunde opta disse smaa uklare hjerner hos barna, mens billede efter billede lyste op paa lærredet og aabenbaret for dem for første gang planterikets talløse vrimmel av liv, dets mysterium, dets under, dets individuelle fremadskridende livsformer, aldrig i ro, aldrig i tvil, hemmelig styret og altid paa marsch fremad. Hvad de uklare hjerner hos disse barn tænkte, vet jeg ikke; men de var meget stille og de barn som sat nærmest mig holdt hverandre i hænderne. Og mens billede efter billede vistes paa lærredet, forklarte talerens klare stemme alt saa taalmodig og sympatisk, uten nølen, uten en stans indtil han begyndte at beskrive cellen, protoplasmaet som den er fyldt med, og den livsenergi, som gir liv til protoplasmaet. Siden han talte til barn gik han fort over denne del av sit foredrag, og det var fordi han ikke kjendte barnets raske og ufordærvede intuition, at han mistet traaden og kom til at slutte forvirret. Han fortalte dem, at videnskapsmændene visste alt om protoplasmaet, at det var analysert, at professor Huxley hadde kaldt det «livets fysiske grundlag», «men», tilføiet han, «vi vet ikke hvad der gir protoplasmaet dets

livsenergi, dets evne til at leve og vokse. Det gir ophavet til alt. Vi vet ikke mer; døren er lukket for os. Bak døren hvorfra impulsen kommer er alt mysterium — bundløst mysterium». Da klang en klar barnestemme:

«De, bor Gud bak den døren?» — — —

Foredragene er utgit under fællestitlen: *Science and Religion,* by seven men of Science.

Det er meget overkommelig at kjøpe boken — den koster bare 1 sh. (138 s., paa W. A. Hammonds forlag, London).

Den er en samling interessante apologier. Men den har ikke sin største værdi som apologi; den er mest værdifuld fordi den er en samling av personlige dokumenter, som vi ellers ikke har mange av; og derfor vil jeg gjerne gjøre saa mange som mulig opmerksom paa den.

Olaf Devik.

SVENSK LITTERATUR.

Fra de «fornstora dar» til idag.

Underlig nok er der i enhver *fornyelse* altid et sterkt islæt av *historie*. Saaledes ogsaa i Sveriges sidste oplevelse av en ny tid. At trænge ind til kjernen i denne fornyelse vil ingen kunne uten gjennem historien. Nu vet vi alle at Sverige har en historie som intet andet nordisk land, men vi *kjender* ikke meget av denne historie. For at skaffe den bedste litteratur til dem (først mig selv) som vilde indenfor dette kjendskap, fik jeg ved svensk hjælp fat i nogen bøker som jeg nu efter at ha prøvet dem, kan anbefale andre.

De som vil ha større arbeider kan let finde vei dertil fra de mindre. Det er korte fængslende bøker vi først og fremst trænger. Det er da heller ikke noget overvældende jeg her vil forelægge.

I en almindelig skolebok (for den høiere skole) faar man som bekjendt det rids av historien som den dannede klasse i folket har inde. Men at anbefale en almindelig skolebok turde jeg ikke! Derimot maa det gaa an med en u-almindelig. Det er *Carl Grimberg: Sveriges historia* för realskolan. Docent Grimberg har nemlig anlagt sin bok slik som kundskapstørstende mennesker ønsker den: ikke som opregning, men som indforlivelse i personer og begivenheter. Boken er i 5 dele paa ca. 200 sider hver og hver del koster omkring 2 kroner. Imidlertid anbefaler jeg av denne serie egentlig bare det sidste, 5te bind: «1809 — närvarande tid» (kr. 2,25. P. A. Norstedt & Söners förlag 1912). Dette er unionstidens svenske historie. Men vi norske skal vite at Sverige har en historie uavhængig av unionen, ja den største del! (Hvad Grimberg har om Norge og unionen maa jeg desværre tie om, det er mig ufattelig at en videnskapsmand i en lærebok kan faa lov at avlevere disse litet overlegne hip. Forhaabentlig gjør de slet ikke den virkning paa svenske som paa norske

læsere). Den *politiske* historie spiller i det hele den mindre rolle (høist interessant er forresten de Geers forfatningsrevision 1865). Det er næringsliv og aandsliv, sociale spørsmaal, skolens stilling, litteraturen, kunsten o s v. som utgjør den rikeste del av Sveriges nyeste historie. En samlet oversigt over dette er det sikkert mer end en av os som trænger. Og til dette er Grimbergs bok aldeles ypperlig, ogsaa ved illustrationerne.

For den ældre historie er der et andet verk av samme forfatter, som jeg vil anbefale. Docent Grimberg har nemlig begyndt at utgi Sveriges historie i fortællinger og dokumenter. Straks i titelen lyser den aand som lever i svenskerne naar der er tale om fædrelandets historie: «*Svenska folkets underbara öden*» heter den. Hvert bind er paa 5—600 smaa sider, godt illustrert. Det første bind, den tidligste historie, kjender jeg bare overfladisk, det lot til at vi i Norge er bedre utstyrt for dette avsnits vedkommende. Men der hvor vor historie slutter, paa 1300-tallet, der begynder Sveriges. *Andet bind* av denne Grimbergs serie, omfattende *Vasatiden*, er det en oplevelse at læse. For at nævne et i vor kreds særlig værdifuldt avsnit: det er i denne tid Sverige oplever sin reformation. Og Sverige *hadde* en reformation. Tilmed en reformations*kamp*, av aandelig art. Den som endte med Upsalamøtet 1593, hvis resultat er indlagt i de ord, som under dyp grepethet blev talt ved dets slutning: «*Nu är Sverige vordet **en** man, och alla hava vi **en** Herre och **en** Gud.*» Da jeg ved nytaarstid iaar stod paa den plet i Upsala hvor de ord blev talt og hørte en av de unge svenske kirke-mænd gjenta dem, da skjønte jeg hvad det har at si for en kirkes fremtid at den har en historie.

Der er stof i de «underbare öden» som vi kan finde overflødig for vort formaal, men saa er boken saa oversigtlig at det ikke forvirrer os og saa billig at det overflødige ikke koster os noget (kr. 3,25 pent indbundet. P. A. Norstedt & Söners förlag 1914).

Grimberg har ikke endnu rukket til de store Karl'ers tid. Men der har svenskerne fra før Verner von *Heidenstams* tobinds verk: *Karolinerne* som netop nu er utkommet i

folkeutgave som «den svenska ungdomens bok» (To bind à kr. 1,00. A. Bonniers förlag).

Om ikke for andet saa fordi dette verk og dets forfatter har en slik plads i Sverige skulde vi læse det. Det følger Karl den tolvte fra guttetiden til Fredrikssten. Dog ikke med heltekongen til centralfigur. Kapitlerne danner ofte selvstændige noveller om heltehærens soldater («karolinerne») Det er soldaterne det dreier sig om, deres stolte svenske skjæbner. Mig forekommer det at der til forstaaelsen trænges baade nogen historiske forutsætninger og en del øvelse i læsning. Dette bør sies fordi boken kaldes ungdomslæsning, hvad den ikke vil være for norsk ungdom i ordets vanlige mening. Desto mer vil alle ældre goutere den for dens kunsts skyld.

Og nu maa vi desværre indskrænke læsekredsen endnu mere, naar den sidste og efter mit skjøn kunstnerisk lødigste og menneskelig rikeste bok skal omtales: *Erik Ahlman*: *Firman Åbergson* (Stockholm 1914. P. A. Norstedt. 360 sider. Kr. 4,75.)

Paa opfordring til at nævne den bedste skjønlitterære bok som var kommet ut i Sverige til julen 1914 svarte Fredrik *Böök* uten vaklen: Firman Åbergson. Baade Böök og (i Danmark) Harald *Nielsen* har fremhævet denne debut som baade opsigtvækkende og enestaaende. Det er den ikke i vanlig pikant mening, men ved sin bonitet. Den skildrer en handelsfyrstes liv mægtig som det kan bli i et stort distrikts centrum, og mangfoldig: med indførelse av psykologiske og kulturelle iagttagelser, av bipersoners livshistorier, saa at vi blir komplet *hjemme* i hele kredsen. Her er en Gösta Berlings eiendommelighet og intime kunst forenet med en Troels Lunds rigdom paa fornøielige historiske iagttagelser. Alt dette vilde, selv om det hadde aldrig saa stort værd som kulturhistorie, ikke avvinde os interesse, hvis ikke hver linje bar bud om en fint begavet forfatters behersket overlegne kunst. Som sagt: den er ikke en bok for en svært stor kreds, (i Sverige fik den forresten 6 oplag til jul), men desto værdifuldere for dem den passer for.

(Skulde nogen finde boken saa rik at den har raad til at taale det tap i kolorit som ligger i dens overførelse til dansk,

gjør jeg opmerksom paa at den netop i forrige maaned utkom i oversættelse hos Gyldendal i Kjøbenhavn).

Med de bøker som her er nævnt følger vi, baade utendørs og indendørs, det svenske folk like fra de fornstora dar op til vore dages moderne Sverige.

E. B.-J.

Keisarn av Portugallien. En Värmlandsberättelse av *Selma Lagerlöf.* Stockholm. Bonnier. 1915. 298 sider. Kr. 4.50.

Vi kjender nu alle Selma Lagerlöf. Vi vet at hendes store evne er en overdaadig indbildningskraft og at denne evne helt igjennem stilles i det godes tjeneste. Barmhjertighet er livets værdifuldeste egenskap, selvforglemmende godhet vinder altid seier tilslut, den som definitivt stænger døren for den gaar under. Det var sagtens dette hun underviste barna om den tid hun var lærerinde; det samme fortsætter hun med nu hun har faat tusener fra mange nationer til elever.

I denne sidste boken fortæller hun om en fars kjærlighet til sin datter, hvad den utretter i hans eget, uendelig beskedne og rørende fattigmandsliv oppe i «Askedalarna» i Vermland, og den endda større seier den vinder ved hans død. Det er ganske korte smaastykker, man kan læse to—tre høit paa en aften for venner, barn og tjenere. Og mens fantasien flyver over fortællingen og strør straalende blomster omkring sig, fører boken os fast og kjærlig og med psykologisk klarsyn gjennem sjælenes historie. Den stakkars far gaar fra forstanden av sorg for sin datter, men bevarer allikevel den høieste visdom; han ser og forstaar at den kolde egoisme gaar mot forfærdelsernes avgrund, han vet midt i sine keiserdrømme at hans elskede Klara Fina Gulleborg er faldt i sine fienders haand, «hat och högmod, last och lusta», og han seirer over dem alle ved sin uendelige, hele, énfoldige kjærlighet ind i døden. Samtidig opdrager han, midt i sin stakkars fantasiverden, sin Kåttrina, den trofaste hustru med de slitte arbeidshænder, for det samme liv. En høisang om det godes overmagt er «Keisarn av Portugallien», en enhet av lekende, overflødig fantasi og dyp, sand undervisning om livets mening.

Dertil en skildring av det jevne bondeliv i Vermland som viser det nære slegtskap mellem Øst-Norges og Vest-Sveriges skogbygder.

Johs. Johnson.

Anmeldt av *Bretteville Jensen.*

Henrik Schartau. Minnesteckning av *Gottfrid Billing.* Gleerups förlag. Kr. 0,75.

Om Schartauanerne visste jeg sandt at sige ikke stort mere end hvad jeg hadde igjen efter en liten aftensangspræken for mange aar siden i Uppsala: At de folk forlangte av sine prester at de skulde *læse op* sine prækner. (Og endda er jeg ikke rigtig sikker paa om det nu ogsaa *har* sig saa!). Saa det passet godt paa *mig* ialfald hvad redaktøren av dette tidsskrift gav som retledning da han sendte mig denne lille bok: *Disse Schartauanere maa vi høre litt om.* Det er i og for sig *vor simple skyldighet.* Saasandt biskop Billing jo nok har ret i det han siger, at ingen svensk kirkemand i forrige aarhundrede har hat saa stor indflydelse paa religiøs folkeaand i Sverige som netop den hos os saa litet kjendte sterke og stilfærdige presteskikkelse *H. Schartau* — han som gik sin *egen* vei og tænkte sine *egne* tanker efter et maal som vist ikke har passet paa mange av kirkens mænd i Norden: *Ortodoks* — og dog paa sin egen vis, *pietist,* og dog let at skille fra den almindelige trop og type, *biblicist,* men ogsaa her efter sin egen maner.

Knapt og fængslende, med klart syn for de store linjer, gir biskop Billing os manden, som religiøs-etisk personlighet (det interessanteste kapitel) prædikant, kateket og sjælesørger. Vi faar høre det vigtigste av det — ikke meget — som er at si fra hans eget bramfri, stilfærdige menneskeliv og tilslut nogen orienterende ord om *arten av hans indflydelse* (kapitlet: H. Schartaus lärjungar).

Baade Schartau selv og den eiendommelige, *sammensatte* indflydelse han har øvet blandt store deler av det svenske kirkefolk, frembyder nok av det som har stor interesse at dvæle ved.

Det er ved ham, og den indflydelse som utgaar fra ham, ikke litet av ting som har særskilt praktisk bud til *vor* tid.

Denne egenartede indflydelse tør vel ogsaa i ikke liten mon være med til at forklare arten av det vaagnende, praktisk religiøse liv mangesteds i vore dages Sverige.

Saa her var nok av det som det kunde lønne sig at skrive om. Jeg faar nu nøie mig med at sætte en tyk strek under dette dobbelte: Det er *vor simple skyldighet at bli noget kjendt med denne mand.* Og det *lønner umaken!* Jeg tør sige: Utbyttet av at læse de 96 smaa sider staar i usedvanlig smukt forhold til anstrengelsen! Takket være først og fremst *manden selv,* og dernæst hans fortræffelige biograf.

Albert Lysander: **Fältpredikningar.** Gleerups förlag. Kr. 0,75.

Forfatteren — det var ham som talte ved gudstjenesten under kongemøtet i Malmø — har betydningsfulde ting at gi, ogsaa til andre end sine yngre «kamerater» blandt kronprinsens husarer. Ikke mindst til dem som selv skal søke føling med forskjellige slags mennesker for Jesu evangeliums skyld. Jeg synes nok præknene iblandt forutsætter et lovlig høit aandelig *gjennemsnitsmiliø.* Men kan hænde retfærdiggjør de faktiske forhold denne forutsætning. En mand med saa *frisk og freidig tro* paa kristendom og landskirke, saa sikker *psykologisk evne* og slikt beundringsværdig *praktisk grep* naar det gjælder at lægge de evangeliske motiver tilrette for de ungdomsskarer han har at gjøre med — en saadan mand har sikkert ogsaa særegne betingelser for at løfte sin «kameratmenighet» til altid større forstaaelse. En ren perle i sit slags er den knappe, sterke fastelavnspræken: *Lyda och lida,* mesterlig tilpasset som den er efter soldatidealet og med sjelden evne til at la Kristusskikkelsen træ frem i sin ydmyge herlighet.

Barneboken **«Putte i blaabærskogen»**, tekst og billeder av *Elsa Beskow* (Nathanael Beskows hustru), er utkommet i 3dje oplag. Pris kr. 2,75.

«Putte» kommer altsaa nu i 3dje oplag, og for den som kjender ham fra før betyr det at han gaar ut og vinder sig mange nye venner. Og det baade blandt ældre og barn.

Jeg vet ingen barnebok jeg sætter høiere. Tegninger og vers saa fornemme og levende paa samme tid. Hver linje lyser av kjærlighet og forstaaelse av baade barnesjælen og naturen.

Vi kjender alle til at ligge paa maven en sommerdag og følge en marihøne paa vandring over stok og sten i den store urskog av græsstraa — kike ind i en lilleput-verden som om den var vor. Det er det Elsa Beskow hjælper os til idet hun lar den vesle blaabærkonge røre Putte med tryllestaven saa han blir et tommeliten-barn som gaar om i blaabærskogen og tyttebærskogen og møter alle de store smaadyr, kjører med mus, seiler paa korkeskib, gynger i edderkopspind og faar tilslut kurvene fuld av bær til mamas fødselsdag.

Den er simpelthen deilig den boken, et bud om svensk kulturrigdom i den fineste av alle former, den barnlig rene og klare.

Erling Grønland.

Blandt nyere svenske bøker vil vi foreløbig nævne disse:

Manfred Björkquist: **Kyrkan, kriget och nationalismen** (L. Norblad, Upsala, 46 sider).

—«— **Ridderlig kamp** (Skoglunds förlag, Stockholm. 106 sider. Kr. 1,25). Indeholder en samling ledende artikler fra den ungkyrkliga rørelsens opkomst-tid.

Natanael Beskow: **I världskrisen.** Två böndagspredikningar (Stockholm. Wahlström & Widstrand. 31 sider).

Knut B. Westman: **Den svenska kyrkans utveckling** fran St. Bernhards tidevarv till Innocents III's. Stockholm. P. A. Norstedt. 301 sider. Kr. 4,75.

Fredrik Böök: **Essayer och kritiker** 1913—1914. (P. A. Norstedt. 313 sider. Kr. 4,50).

Av erkebiskop *Söderblom* er en bok i vente: «Svenska kyrkans kropp och sjæl», hvis første kapitel stod i aprilheftet av Svensk tidskrift: «Svenska kyrkorganisationens historiska egenart», — en instruktiv og likevel spirituel artikkel.

ANMELDELSER OG NOTISER.

Missionen.

«Til de dannede blandt dens foragtere.»

Schleiermacher vovet selv at gi sine taler om religionen undertitelen: «til de dannede blandt dens foragtere». Johannes Johnson og missionsprest Einrem har aabenbart ikke engang hat en slik *tanke* med *sine* bøker om missionen, endsi git dem en slik undertitel. Desto mere paakrævet er det at læsere og anmeldere paafører dem adresse.

Adressen er den række prægtige kristne som ikke rigtig *kan* greie missionen eller som ikke har faat øie paa den indenfor *sin* horizont; som betragter den som liebhaberi for særskilt interesserte, eller som kanske ikke føler sit forsvar i orden naar tidens-tegn-ske angrep paa den føres i marken.

Det som slike mennesker vil ha, er ikke snak eller gripende appel eller autoritativ dom for at det ikke er i orden med ens kristentro hvis en ikke er missionsven. De vil ha to ting: *utredning* og *kontakt*. Det er disse to ting Johnsons og Einrems bøker gir.

De er begge fra Madagaskar – dette gir dem en særskilt mission — ti maa vi ikke nemlig bekjende at der er adskillige som overfor krisen i de kulturførende østens lande har maattet lytte til en tanke som den: at vi snarest burde gi op kristningen av de vilde lavtstaaende paa Madagaskar og overføre al kraft til kinesernes uendelig mer løfterike marker? For denne tanke sætter disse bøker avgjørende bom, ikke ved ord, men ved de følelser de vækker hos os. Først de nationale: her er *Norges* «koloni»! dernæst de kirkelige: her er et friskt skudd paa norsk kirkerot, her er et halvt aarhundredes kirkehistorie for norske menigheter! og endelig de kristelige: den som blir tro over litet, beregner ikke om der kanske kunde komme mere ut av en større affære!

Det er ugjorlig andet end at Madagaskar i vort sind blir indlemmet som en liten overmaade elsket plet av det

miljø som i en kombination av det nationale, det kirkelige og det religiøse føles av os som vort livs særlige fædreland.

Johs. Johnsons bok «Det første hundredaar av Madagaskars kirkehistorie» er i alle dele grei og oversigtlig. Den lægger ikke an paa at bringe historier, men historie. Den følger en traad, og det sker med gemyt saa at traaden blir rød og efterlater en klar linje i vor erindring. Det er ikke bare den *norske* mission han gir oversigt over. Der er intet chauvinistisk i saa maate, ofte ønsket man en mindre likelig fordeling av stoffet mellem engelsk, fransk og norsk. Men slik som det er, maatte det netop være for at efterlate os det *tilforlatelige* indtryk av *helheten.*

Det er vel forskjellig med de forskjellige, men de som trænger klare forestillinger av *stedet* for at kunne fæste og forstaa *begivenheterne,* vil begeistres over den genialt klare skildring av *landet* som Johnson gir. Det er netop ikke en digterisk maling, som vi ikke blir klok av, men en nøgtern videnskabelig beskrivelse, smuglet ind i beretningen om selvsyn. «En høi, skyfri himmel over en dypblaa, vuggende havvidde. I ubrutt kraft kommer de lange skinnende dønninger helt fra Australien, over en flate som fra Norge til Ækvator, og bryter mot en hvit skogkranset sandstrand, som strækker sig i svake buer ind og ut saa langt som fra Kristiania til Milano.» — Dette er begyndelsesordene. Og hele avsnittet om «land og folk» er skrevet slik at man blir revet med og interesserer sig for mere. Kapitlet om gassernes «religion og moral» har forskerværd ogsaa utover missionsinteresserte kredser.

Einrems bok er antipode til Johnsons. Den lægger ikke an paa orden og oversigtlighet, men disse ting har man heller ikke behov i en bok hvis styrke er personlig skildring. Hvad der adskiller «*I sol og vind paa Madagaskar*» fra saa mange andre personlige indtryk fra missionsmarken er den kultiverte behandling av stoffet og den digteriske finhet i utmalingen. Einrem opfatter ikke altid land og folk stricte qua bestaltet omvender. Hele mennesket i ham opfatter. Han kan se og skildre skjønhet i hedningeland uten den pædagogiske pekefinger: «hvor er det ikke sørgelig at dette er hedningers land.» Det menneskelige interiør er derfor ogsaa saa intimt

og rikt. Deri ligger det fængslende og indtryk-givende i en bok som adskiller sig fra en novelle bare derved at den ikke er bygget over en bestemt hændelse.

Som Johnson gir objektiv utredning gir derfor Einrem personlig tilknytning, og tilsammen vil disse høit kultiverte bøker være uimotstaaelige for folk med hjertet paa rette sted. De er dokumenterende og erobrende i like høi grad.

Begge er utkommet paa Missionsselskapets forlag i Stavanger. Einrems koster 2 kr. (256 sider). Den er alt utkommet i flere oplag. Johnsons er paa 238 sider, rikt illustrert og med to kart.

Joh. Warneck: **Evangeliets livskræfter,** en missionærs erfaringer fra hedningeverdenen, aut. oversættelse ved H. P. Hansen. Pios boghandel 1914. 245 sider.

Dette er en utførlig, realistisk fremstillig av det animistiske hedenskap, av dets nød og ulykke, av hedningernes forhold til evangeliet som blir dem forkyndt, og av evangeliets uimotstaaelig fremtrængende, omskapende og nyskapende makt.

Det animistiske hedenskap er skildret ut fra personlige erfaringer blandt malaierne — sælig batakkerne — Indovesten. De karakteristiske træk er forfædredyrkelse, dæmonfrygt og skjebnetro, — ganske det samme undertegnede fandt blandt kineserne!

Naar de religiøse plikter tages noget alvorlig, skyldes dette ikke gudstro eller hellighetslængsel, men *frygt.*

Og frygten forraaer folket, gjør dem vilde og grusomme. Fordi de frygter dæmonernes efterstræbelser, maa de ofre til dem og dyrke dem, mens Gud — skaberen, — som er en mild og godslig «bedstefader», ikke behøves at dyrkes.

Skjæbnetroen lammer alt initiativ, enhver sedelig stræben, avstumper alle ædlere følelser.

«Primitive» folks animistiske religion viser sig derfor ikke at være et første trin paa utvikling mot en høiere, monoteistisk religion, men et forfald og en utartning fra en oprindelig renere og høiere religion, — noget som ogsaa deres sagn om en tidligere «guldalder» synes at tyde paa.

Naar missionæren saa kommer med evangeliet, staar disse folk paa ingen maate færdige til at motta det, og det har i virkeligheten faa tilknytningspunkter hos dem. Naar det

allikevel overalt fortrænger det animistiske hedenskap, skyldes det 1) hedningernes følelse av sin *elendighet* og trang til frelse, 2) *kundskapstørst* og *dannelsestrang*, som gjør dem villige til at høre paa den høierestaaende europæer og lære av ham. 3) det personlige indtryk av missionærens velvilje og hjælpsomhet, — noget som virker *meget* sterkt ved den grelle motsætning til hvad de er vant med at se hos menneskene, 4) haapet om større lykke og velstand ved at anta de mægtige hvites religion.

Med en rigdom av træk fra sin egen og andre missionærers erfaringskreds belyser saa forfatteren det *ny* liv, som evangeliet overalt frembringer hos disse folk. Som en orientering over missionsarbeidets umaadelig rike *resultater* er derfor boken værdifuld. Fremstillingen er livfuld og realistisk, men vel bred og forraader litt for meget «gjentagelsens hemmelighet». *Andreas Fleischer.*

Anmeldt av *Oluf Kolsrud.*

Norske folkeeventyr, samla og sagde av *Rikard Berge.* J. W. Cappelen. Kristiania 1914. 92 sidor.

Høgt uppe i Telemarki, i Øyfjell sokn under Rauland, sit den flituge granskaren Rikard Berge. Mest kvart einaste aar kjem det ei bok fraa hans hand, alltid med nye skattar or Telemarks folketradition og bygdedikting. Det er utrulegt, kor rikt enno tilfanget er. Rikard Berge hev i verja Sophus Bugges samlingar (han er gift med dotteri hans); men meir hev han sjølv samla kring i bygderne. Og han løyner ikkje skattarne paa kistebotnen. Han hev gjeve ut seks samlingar bygdedikting fraa Telemarki med livsskildringar, tvo stevsamlingar, tvo visesamlingar, tvo samlingar eventyr og segner, og enndaa er ikkje alt nemnt. I 1914 kom ei liti ny samling norske folkeeventyr fraa honom. I mange av desse finn ein gamle kjenningar (mest med andre namn): Jomfruva fraa Rabialand, Lonkentuss, Rulleskaft, Smørball, Aase piltr i skinnstakk, Prinsessa paa glasberge, Aasmund min herre, Kvitebjørnen som sat paa trøya av far, Gjertrudsfuglen, Guten som tente hjaa rysen o. fl.; men alle hev dei noko serskilt ved seg, og dei lydest so nye paa norsk; det hjelp ikkje, kor sterk den norske svipen var i Asbjørnsens og Moes sam-

lingar, det reine norske gjev ordet paa folkemunnen sin rette ljod.

Telemarks-Festskrift 1914. Skien 1914. Utgjeve av Lutlaget Norig. 100 sidor.

Den gjæve telemerkingen, folkeminnesamlaren *Knut Loupedalen* i Brunkeberg sokn under Kviteseid fyllte 70 aar i 1914. Til heider for honom hev telemerkingarne gjeve ut ei festskrift med tildrag berre um emne fraa Telemarki, alle skrivne av fødde telemerkingar eller folk som høyrer Telemarki til Til ei festskrift aa vera er utstyret ringt; og skriftstyraren (Rikard Berge) burde skilt sig betre ved korrekturen; men ein fær taka viljen i staden for gjerningen i dette stykke, og det er elles mykje godt og leseverdugt i boki. Alexander Bugge fortel or tele-soga i gamle dagar; andre melder fraa ny tid: um jordbruk og skogbruk i det siste hundradaaret, folkehøgskulen, maalrørsla, fele-kappleikarne. Vetle Vislie greider ut Vinjes stoda til romantikken, og der er ei skildring av telebisparne Knud Gislesen og Halvor Folkestad. Folkeminni hev eit heidersrom i boki; her er granskingar um Tore-kall-visa og um upphavet til stevi, ei utsyn over soga um folkeminne-innsamlingi i Telemarki, eit par nye eventyr og ein bygdediktar. John Lie skriv ein liten morosam stubb um Fyrisdalspresten. Men det beste av alt hev Knut Loupedalen gjeve; han fortel eit eventyr so meisterlegt i form og maal og tone, at eg sjeldan hev høyrt maken; det skulde vera gildt um han vilde gjeva ut ei heil samling av dei folkeminne han hev sanka ihop; og etter det eg hev høyrt nemna, kann det vera von um, at han so gjer.

Anmeldt av sogneprest *Th. Dahl.*

Peter Hærem. Liv og virke. Efter *M. J. Færden.* Tilrettelagt av Halfdan Møller. Bjørnstads forlag.

Det er glædelig at Færdens fortjenstfulde skildring av Hærem nu er utgit i en vakker og tidsmæssig dragt, foroket med en liten oversigt over hvorledes det kristelige ungdomsarbeide siden Hærems død har vokset sennepskornets vekst.

Baade gamle og unge vil ha glæde av at lære at kjende denne ildfulde folkets og ungdommens ven. Det er beskjæmmende og opløftende, hvad Hærem, død 38 aar gammel, i en

kort virketid fik utrette av blivende ting. Det store ved Hærem var først og fremst, at han med vækkelsens glød forenet en vidtfavnende kjærlighet, som hadde sin rot i Jesu kjærlighet. «Jesu kjærlighet knuser vor egenkjærlighet» var hans gjentagende formaning og opmuntring paa dødsleiet. Og dernæst det, at han — som sogneprest Klaveness sier i et forord — er den første som slaar til lyd for den sandhet, at det gjælder ikke bare at frelse den enkelte — det gjælder at frelse *folket* og bygge *samfundet*, og dertil skal der noget andet end bare præken». «Hærem er en merkesten paa den norske kirkes utviklingsvei. Derfor bør hans minde ikke dø, men stadig friskes op igjen og leve».

Bokens værd økes ved, at Færden tilslut har tegnet et billede av Hærems merkelige mor, en sjelden from og begavet kvinde, som øvet stor indflydelse i vide kredse trods sine fattige enkekaar, og da navnlig paa sin elskede søn Peter. I sandhet opbyggelig er det at læse om hendes tillidsfulde bøn og ubekymrede tro, fra barndommen av og til det salige dødsleie. Og hendes tro var virksom i kjærlighet. «Hun vidste, hvorledes de timelige velgjerninger ofte hjælper til at oplate hjerterne for de aandelige goder. Hun saa ogsaa, hvorledes den aandelige og legemlige uhumskhet pleiet at følges ad: derfor begyndte hun ofte med at gi de fattige skillinger til sæpe og sætte dem igang med at vaske og skure, for først at faa hytten ren, saa kunde hun sidenefter med saameget større virkning ta fat paa hjertet».

Baade hun og endnu mere hendes søn Peter var forut for sin tid i forstaaelse av tanker som nu med magt trænger sig ind paa vor tids vaakne kristne.

«Partiets hus».

Bedehusene er flere steder blit benyttet til menighetsmøter, endda disse hus hverken eies eller ledes av menigheten, men tilhører en enkelt, ofte særpræget indremissionsforening inden menigheten. I Kristianssand fremkaldte dette foran avstemningen om kirke-organisationen en protest fra dr. Kristen Andersen i «Chr.sands tidende».

Doktoren mente at det hadde vist sig at menighetsmøter godt kunde holdes i kirken, og han fandt derfor ingen grund

til at de blev holdt i bedehuset. «De bør ikke mere holdes i *partiets* hus, men i det hus hvor alle kristne trods parti har ret til at føle sig hjemme, hjemme omend i ærbødighet for hjemmets ærværdighet.»

I et tilsvar til dette opsæt karakteriserte en av medhjælperne denne omtale av bedehuset som «like saa uberettiget som upassende.»

Hvortil dr. Andersen svarte: «Det er hverken uberettiget eller upassende at betegne bedehuset som *partiets* hus. Ti det *er* partiets hus og det er aldrig uberettiget eller upassende at benævne tingen med dens rette navn: Bedehuset er forsamlingshuset for det parti inden denne menighet, som betegner sig selv ved navnet *«de troende»*. Dette parti kan vel begrænses ved nærmere bestemmelser, det er sig i høi grad bevisst som realitet. Naar det ikke er sig bevisst som *parti* er det bare fordi det feilagtig opfatter sig selv som den egentlige menighet.»

Kjærlighetsbudet i strid.

Om det oven refererte og flere andre punkter i Kristen Andersens artikkel blev det av motparten beklaget at «uttalelser, der saa litet er i overensstemmelse med kjærlighetsbudet skal kunne tillægges en mand som doktor Andersen.» Til dette blev der svaret:

«Hr. . . . . bebreider mig at jeg er i uoverensstemmelse med det kristne kjærlighetsbud. Dette er begrundet i at vi har en forskjellig opfatning av dette bud. Budet indebærer efter min opfatning ikke, at man skal undlate at si sandheten klart og utilhyllet, naar dette fordres av saklige grunde, det indebærer endnu mindre at man skal naa den størst mulige fuldkommenhet i at kunne si ubehageligheter indhyllet i fromme talemaater. Det indebærer dette, at man trods de misstemninger som en strid maa medføre om den føres i personlig sandhet, skal bevare velviljens sindelag overfor sin motstander personlig At dette er en meget vanskelig opgave medgives gjerne. Den løses kun i tilnærmelse, og hvor stor tilnærmelsen er, kan intet menneske avgjøre, end ikke for sig selv. *Min handling* i dette forhold strider derfor efter min mening ikke mot kjærlighetsbudet. *Mit personlige sindelag* paa den anden side har jeg ret til at faa holdt utenfor denne meningsutveksling.»

En leilighets-strid har her bragt en principiel klargjørelse som har værdi utover Kristanssand.

SKAL VI TRO PAA MAGTEN ELLER PAA GUD?

Prædiken 17de mai 1915.

»Og Jesus svarte og sa til dem: Ha tro til Gud! Sandelig sier jeg eder, at den som sier til dette bjerg: Løft dig op og kast dig i havet! og ikke tviler i sit hjerte, men tror, at det han sier skal ske, ham skal det vederfares. Derfor sier jeg eder: Alt hvad I ber om og begjærer, tro bare, at I har faat det, saa skal det vederfares eder. Og naar I staar og beder, og I har noget imot nogen, da forlad ham det, for at ogsaa eders fader i himmelen skal forlade eder eders overtrædelser«. Mk. 11 22—25.

Ifjor 17de mai var der stor jubel i vort land. Iaar er der graat og tænders gnidsel over store dele av jorden. Dette virker ogsaa hos os. Vi kan ikke juble som ifjor, naar vi tænker paa al den ulykke, og al den navnløse sorg, som folkenes fælles fiende, krigen, skaper rundt omkring i landene.

For dem som samles i kirkerne idag vil takken og bønnen bli saa meget inderligere. Ifjor takket vi for Guds hjælp i de haarde tider for 100 aar siden, for vor frihet, vor gode grundlov og for freden, vi har nydt gjennem 100 aar. Vi følte alle at dette var gode ting at takke for. Men nu ligger takkens grund nærmere. Hver dag læser vi om forfærdelige ulykker som krigen bringer over andre folk. Vort folk er sparet. Ingen er blit enker og faderløse for krigens skyld. Ofte kjender vi en dyp taknemmelighetsfølelse strømme gjennem os. Idag skal denne følelse utløses i takkebøn og lovsang.

Man kan vistnok si, at der gror meget godt i et folk i haarde krigstider; offervilje, enighet, og en opvaagnen av det religiøse instinkt. Men dette opveier ikke den ødelæggelse av folkekarakteren, som krigens forbrydelser maa virke. Naar et helt folk skal forsvare og undskylde forbrydelsen mot den almindelige krigsmoral og folkeret, kommer det ikke moralsk

uskadt fra en krig. Derfor maa vi takke av hele vort hjerte.

Ogsaa bønnen vil iaar bli inderligere. Der var ikke fare paa færde ifjor; men nu lever mange ogsaa hos os i stor frygt for at vort land skal bli draget ind i krigen. La der være tro i vor bøn. «Alt hvad I beder om og begjærer, tro bare, at I har faat det, saa skal det vederfares eder», staar der i den tekst, som er bestemt for idag.

Nu kunde vi takke Gud for fred og bede Gud om fred og tænke paa alle de folk, som lider under krigen og bede Gud om snart at slippe tugtens ris av haanden — og saa gaa fra hinanden. Mange vilde være tilfreds med det. Men denne krig har ogsaa gjort et spørsmaal levende i mange hjerter, et spørsmaal som bringer pine med sig, naar det vaagner, og som de gjerne ønsker at faa klarhet over netop i kirken. Saalænge vi dvæler ved takken og bønnen er der fuld harmoni mellem deres fædrelandskjærlighet og kristendom. Men naar tanken gaar videre, kommer de til et punkt, hvor de føler, at den fædrelandskjærlighet, som de har været vant til at regne for hellig og kristendommen gaar fra hinanden.

Hvad ønsker I at jeg skal si om dette? Jeg spør om dette, for at I skal forstaa, at det ønske som ligger paa overflaten ikke er det samme som I kommer til, naar I har tænkt saken igjennem. Dette slutter jeg fra mig selv. Jeg kan ikke si det som jeg i første øieblik kunde ha mest lyst til. Det vilde jo være en fryd at præke 17de mai iaar, om man kunde faa patriotismen i deres yderste konsekvenser til at smelte sammen med kristendommen. Men nu er det ikke nogen udelt glæde at præke 17de mai iaar, fordi man maa gjennemleve paany den pinlige og smertefulde konflikt, som fædrelandet paa den ene side og Kristus paa den anden side skaper i ens sjæl saa ofte man tænker paa krig.

Nu vil jeg ikke komme med mine egne meninger om dette fordi de fleste tilhørere vistnok kjender dem, og endnu mere fordi nogen let kan tænke: «Ja saadant kan man si, naar krigen er i det fjerne; men det holder ikke stik, om fienden kommer over os». — Derfor vil jeg komme med vidnesbyrd fra krigens lande.

Jeg har læst mange tyske krigsprækener i den senere tid og er blit glædelig overrasket over dem. I næsten alle er der en tone og aand vidt forskjellig fra den vi møter i den tyske presse. Undertiden kan man nok bli forfærdet naar en prædikant tydelig sætter Tyskland over Gud og alle ting. Men saadant hænder vistnok ogsaa andre steder. Og som oftest sporer man en ærlig stræben efter at tænke i Kristi aand.

Der er en som præker om den 5te bøn: «Forlad os vor skyld som vi forlader vore skyldnere!» Vi merker at han har hat kamp med sig selv, og at han næsten har vundet. Vi føler, hvordan han prøver at overvinde de hatefulde tanker mot England som tilhørerne har.

Sin tale fatter han sammen i dette: «Overfor vore egne landsmænd maa denne 5te bøn gjælde uten indskrænkning. Der maa vi netop nu være rede til fuld tilgivelse. Overfor vort folks fiender er saadan tilgivelse vanskelig; men vi vil behandle dem menneskelig, der kommer til os som sit folks ulykkelige ofre. Og vi vil bede Gud: Gjør du, hvad vi ikke formaar, ti du er større end os og tilgiv dem alle».

Naar vi betænker, at han ogsaa er overbevist, om at Tyskland er blit overfaldt, og at England er rænkesmeden, kan vi ikke vente mere.

I en krigsandagt spør presten, om man kan bede om seier. Han sier sit folk mange alvorlige ord, han viser fuld retfærdighet mot de andre folk og slutter paa denne maate:

«Vi kan bede om seier, hvis hele vort folk i denne tunge tid kommer til besindelse, hvis det gaar i krigen med den hellige vilje nu i sandhet at bli et Guds folk. Hvis det ikke gaar i krigen med alle slags løfter og forsikringer som frygten avpresser det, men med den hellige beslutning: Hvis Gud gir os seier, da ind i den svære kamp mot vore folkesynder. Det er ikke bare drukkenskap og usedelighet. Registret er desværre ikke saa hurtig tilende.

Vil vort folk være rede til denne kamp. Hvis ikke — da skal det ikke bede Gud om seier, da har det ingen ret til det».

Naar vi sammenligner med mange bønner om seier, som

har lydt i engelse kirker, maa vi kristelig set gi denne tale fortrinet.

Hel og fuld kristendom straaler os imøte i en gripende gravtale over en englænder, som døde paa et tysk sykehus. Der findes ingen tone av mislyd. Det er et hjertelig farvel til en menneskebroder, en av krigens mange ofre.

Alt dette, jeg her har nævnt sier ikke direkte noget om det spørsmaal som brænder i os. Men den aand som møter os her, har ikke noget at gjøre med den tyske nationalforfængelighet, som har været med at skape krigen. Vi føler sterkt motsætningen mellem naturlig fædrelandskjærlighet og kristendommen. Hadde denne aand været den herskende, hadde der ikke været nogen krig.

Fra Frankrike skal jeg nævne et enkelt eksempel: Den bekjendte prest Alfred Manad i Paris fortæller i en præken: «Endnu hører jeg det gripende ord, som en ung officer, en ivrig kristen, der laa utstrakt paa en feltseng, langsomt og alvorlig sa til mig: Jeg har dræbt 5 av dem, den ene efter den anden, idet jeg sigtet paa dem. Det var min militære pligt. Den har jeg opfyldt. Men da kunde jeg ikke bede mere. Forstaar De mig: Jeg kunde ikke bede til ham, som er alle menneskers fader».

I denne bekjendelse ligger skjult noget om krig og kristendom, som kommer frem i klare ord i en artikel som en dr. Salter i England har skrevet i «Labour Leader» om en «kristen borgers pligt» — vel at merke efter at England var kommet med i krigen.

Han begynder sin artikel med en meget bemerkelsesværdig karakteristik av de to religiøse hovedretninger som findes i verden: 1. den religion, der sætter sin lid til magten og til de materielle kræfters endelige seier og 2 den religion der stoler og tror paa de aandelige kræfters magt og endelige seier — troen paa Gud.

Om den anden religion sier han, at det er den enfoldige tro: at det eneste som har betydning er, at Guds vilje sker, at hvorledes alting saa end gaar, hvor truende alt end kan synes saa er hans ord det eneste, som gjælder. For den, der virkelig tror paa Gud, er der kun én sand forsvarsak, kun én sand sikringstjeneste, kun én tydelig pligtens vei: Lydig-

heten mot Guds befalinger . . . Denne religion lærer os, at det godes sak i længden uvægerlig vinder seier.»][1]).

Om det spørsmaal, som skaper konflikten i os, sier han: «Jeg hverken kan eller vil plette min samvittighet med blod ved selv at gaa i krig eller ved at paavirke nogetsomhelst andet menneske til at gaa med. Jeg kan derfor ikke være med til at hverve rekruter, selv ikke til forsvar for England mot et direkte angrep. Det er min overbevisning at dette er det kristne og derfor det eneste rigtige synspunkt, skjønt det utvilsomt er et yderst upopulært standpunkt for øieblikket.»

Dette har en mand skrevet i et av de krigførende land. Det er denne tankegang som begynder at trænge sig frem i menneskeslegten. Og den har grepet mange fler end vi tror, selv om de fleste ikke vover at si det og næsten ingen orker at leve efter det. Det er næsten over evne at leve efter dette, fordi vi er litet troende.

Men saadanne tanker vil krigen nu vække hos mange kristne. Jeg er blit overrasket over hvor almindelige de er. Netop igaar fik jeg bud fra en student, en av dem som gjerne vil være en kristen og gjøre hvad der er ret. Da jeg traf ham for halvandet aar siden, var han ivrig forsvarsven. Nu skriver han, at det som denne krig har aabenbaret har bragt ham paa ganske andre tanker. Brevet [som ogsaa indeholder en alvorlig anklage mot kirkens mænd for deres sanktion av krigen][1]) ender slik:

«I nødsfald kræves det av en Kristi discipel, at han forlater far og mor — hjemmet og alt som er ham kjært for Guds rikes sak; er da fædrelandet, de nationale værdier saa meget helligere, at lydighetskravet der blir problematisk? De skriftlærdes fortolkningskunst er vistnok fænomenal, men det menneske kan umulig være ærlig mot sig selv, som ved hjælp av den faar Kristus til at passe i en løpegrav».

Nu er vi kommen dit, hvor tankerne gaar fra hinanden, hvor konflikten begynder. De som er kristne vil fra nu av hverken vælge det ene eller det andet uten først at føle sig som forræder — mot fædrelandet eller mot Kristus. Det er en forfærdelig lidelse naar det skal gjennemleves — teoretisk

[1]) [ ] Dette avsnit tilføiet efter at prækenen var holdt.

— og tusen gange værre er det vistnok, naar man staar overfor virkeligheten og skal vælge. Den som elsker sit land og som i sit hjerte er forpligtet av Kristus kommer ikke utenom dette valg.

Hvad skal vi da vælge? Hvad skal vi vælge, naar vi tænker først og fremst paa vort land?

Nu vet jeg at kristendommen ikke har noget med kloke beregninger at gjøre. Kristus spurte ikke om hvad der var klokt, men om hvad der var ret. Han spurte kun om sin faders vilje, fordi han virkelig trodde paa Gud Men nu er naturligvis livets love som Gud har sat slik ordnet, at det som er ret ogsaa er klokt. Historien om korset paa Golgatha og dets gjerning i verden kan overbevise os om det.

Hvordan er det med vort land? Hvilken religion bør vort folk vælge? Skal vi vælge den religion som sætter sin lid til magten — eller troen paa Gud? Har ikke det norske folk, naar vi tænker paa de sidste hundrede aars historie nogen grund til at vælge troen paa Gud. Det var vel ikke bare mundsveir, naar man ifjor rundt omkring citerte bondens ord: Gud er «attaat». Var det ikke virkelig vor mening? Er det ikke som et under det som er hændt vort land og folk? Sandelig. Gud har været god imot os. Denne hans godhet skal vi ikke lønne med vantro. Han som styrer historien fortjener, at det norske folk tror paa ham.

Der er nok et ordsprog som lyder slik: Gud hjælper den, som hjælper sig selv? Men det er ikke fra Kristi mund, at det ordsprog er kommet, og det er heller ikke i hans aand. Han sier som I hørte: ha tro til Gud! og gjennem hele bibelen fra begyndelsen til enden gaar denne tanke: Gud hjælper den som tror paa ham og vandrer paa hans vei. [I vor barnelærdom stod der endog citert et meget sterkt ord av profeten: «Forbandet er den mand, som forlader sig paa mennesker og holder kjød for sin arm og hvis hjerte viger fra Herren, han skal vorde som en hjælpeløs paa den øde mark»] [1])

Nu indrømmer vistnok alle, at vi ikke kan stole paa vor egen magt. Vi kan kun tænke paa heldig utfald i krig med

[1]) [ ] tilføiet efter at prækenen var holdt.

en stormagt, om der er en for os gunstig konstellation av de andre stormagter. Men hvem kan borge for at det altid skal være saa?

Naar vi tænker paa vort folks fremtid, har vi kun en ting at stole paa — at Kristus skal overvinde krigen, at kristendommen skal faa overmagt over den krigerske og magtlystne nationalisme som hersker i Europa. Vi kan først bli trygge, naar den naturlige fædrelandskjærlighet, som ogsaa vi har dyrket, er forvandlet av den kristelige, der elsker sin broder paa den anden side av grænsen.

For os og for de andre smaa lande gjælder ganske bogstavelig hvad Luther sier i sin salme:

«Vor egen magt er intet værd,
vi vare snart nedhugne.
Men en gaar frem i denne færd
for ham maa alting bugne.
Vil du hans navn faa vidst
han heter Jesus Krist;
den høvding for Guds hær,
i *ham* kun frelse er».

De store nationer er ved sit folketal og sin rigdom og de hære de kan skape, fristet til at stole paa magten. De smaa lande maa haabe at Kristus skal seire, om de ikke engang skal slukes av et rovdyr, saadan som det er hændt det ene lille folk efter det andet.

Hvad skal vi saa vælge? Det pinlige enten — eller, enten fædrelandet eller Kristus forsvinder, naar vi faar tænkt saken igjennem. For vort fædrelands skyld, for dets selvstændighets skyld i fremtiden maa vi vælge Kristus. «Den rigtige vei er ogsaa den bedste» sier dr. Salter i sin artikel. Mon ikke de krigførende lande har faat merke det? De har bittert maatte angre alle de gjerninger som ikke stemmer med den almindelige krigsmoral.

Men det er selve krigsmoralen og magtmoralen som maa utryddes av jorden. Og her er det de smaa nationer skal gaa foran.

«Læg merke til eders kald brødre», sier Paulus, «at ikke mange vise efter kjødet er blit kaldte, ikke mange mægtige, ikke mange høibaarne, men det som er daarlig i verden

har Gud utvalgt sig for at gjøre de vise tilskamme, og det som er *svakt i verden*, det utvalgte Gud sig for at gjøre det sterke til skamme».

Vi vet at dette er sandt, naar det gjælder enkelte mennesker. Skulde det ikke ogsaa være saa, naar det gjælder nationer? Og dette skulde være en særlig opgave for de smaa nationer: at hjælpe Kristus i at beseire magtmoralen og krigsmoralen. De er kaldet dertil, netop fordi de er smaa og ikke kan sætte sin lid til magt. De er kaldet dertil, fordi krig, saa længe den har hævd, sætter deres selvstændighet i fare.

Det er den største daarskap for de smaa lande at følge i de mægtiges spor. De skulde tvertom sætte al sin kraft ind paa at faa krigen bort.

Ja vel — sier man — det er bra nok, men hvordan skal det gaa til?

«Sandelig sier jeg eder, at den som sier til dette bjerg: Løft dig op og kast dig i havet! og ikke tviler i sit hjerte, men tror at det han sier skal ske, ham skal det vederfares».

I hørte disse sterke ord om troen. Det er ikke for sterkt. Troen har ofte gjort underverker paa jorden. Dersom vi tror og ikke tviler, saa skal vi snart faa gravlagt denne forfærdelige folkeødelægger. Ikke vort folk alene kan gjøre det. Men den avsky for krigen som vi har, den findes rundt omkring i landene. Den vil ogsaa bli sterk hos de mægtige nationer, som alle har følt krigens forbandelse.

Men de smaa nationer som faar leve i fred, kalder Gud til at gjøre et troens storverk. Ogsaa vort folk kaldes idag paa sin store dag gjennem de ord om troen som møter os fra Jesu mund, til at bli med i denne Guds gjerning.

Kristen Skjeseth.

HVAD SKAL VI GJØRE?

Det er nu nøiagtig et aar siden sogneprest Klaveness her i tidsskriftet rettet nogen spørsmaal til fredsvennerne om hvad de vilde gjøre. Senere er krigen kommet; men svar paa de opstillede spørsmaal er der ikke git. Og dog føler vi dem personlig sterkere og sterkere gaa os ind paa livet med hver dag. Her er da et svar fra en av dem spørsmaalet gjaldt.

«Hvad vil I gjøre, hvis der skulde bli krig i landet?»

I 1905 blev jeg opfordret til at overta en stilling som feltprest. Jeg svarte, at jeg dertil var villig. Jeg vilde anvende min yderste flid som sjælesørger for syke og saarede, jeg vilde med glæde følge med i skytterlinierne, om jeg kunde være til hjælp der. Om mit liv paa den maate kunde være til nogen nytte, vilde jeg gjerne ofre det, *men* jeg vilde ikke kunne ta nogens liv, ei heller vilde jeg kunne opfordre og opmuntre nogen til at dræpe (jfr. de tyske feltpresters taler fra 1870).

Jeg blev ikke antat. Jeg drog derav den slutning, at man kun kunde bruke feltprester, der hadde frimodighet til i Jesu navn at be nordmænd slaa svensker ihjel.

Hvis der var blit krig, var jeg betænkt paa at melde mig frivillig som sanitetssoldat, hvortil jeg i min ungdom var utdannet.

Mit svar paa det opstillede spørsmaal er derfor dette, at min samvittighet forbyr mig at dræpe mennesker i krig.

Det er, kan man si, et enkelt svar, men det er, som alvorlige folk sikkert ogsaa forstaar, ikke saa enkelt at komme til det.

Hele min opdragelse var anlagt paa at gjøre mig tryg i den «retfærdige» krig.

Den eneste, som har forstyrret for mig dette mit oprindelige standpunkt, er ingen anden end Jesus.

Hvor det var smertefuldt.

Jeg spurgte alle gode mænd.

En henviste mig til, at Jesus ikke bad høvedsmanden i Kapernaum at opgi sin officersstilling. Men vet man da ikke, at alt for Jesus maa komme indenfra? Han har altid *tid* til at gaa aandsveien, men da falder stillingerne av sig selv.

En anden forklarte, at i krig har *kun* øvrigheten ansvar: alle, som lyder sin øvrighet er uten ansvar.

En tredje forklarte meget vakkert om personlighetens selvhævdelse — ogsaa folkepersonlighetens.

Som man ser, ophæver disse 2 svar hinanden indbyrdes, idet som nr. 2 netop slaar en strek over personligheten.

Saa er jeg drevet ut i dette standpunkt: den, som ikke for sin samvittighets skyld kan dræpe i krig, maa la det være. Han har sendt os for at gi liv, ikke ta liv.

Men jeg er klar over, at dette ikke kan hævdes som en lov for verden, det er og blir en troessak, men denne tro — det vet jeg — vil engang seire over verden og gjøre slut paa krigene.

Det vil gaa med krigene, som med mangegiftet, slaveriet og kvindernes undertrykkelse. Det forsvinder, men kun ad den indre (troens) linie. Moralen er altid i utvikling, krigs moralen vil ogsaa engang bli et tilbakelagt standpunkt. Krigen er allerede for en stor del «løst i menneskenes sind», den nuværende krig vil vist fastsætte opløsningen, og saa kommer forløsningen i sin tid. Men de, som har faat denne tro, maa begynde straks at virke som surdeig.

En ting vil forandres: der maa paalægges alle krigsnegtere fuldt saa store byrder som de andre. At de kun slipper undav kan ikke gaa an. At presterne er fri for krigstjeneste er en stor skam, hvis det da ikke betyr, at det norske folk allerede har faat en skranten samvittighet overfor krigen.

Nei, vi er villig til at ta følgerne, og hvis mine overordnede vil be mig slutte som prest paa grund av dette mit svar, saa lover jeg paa forhaand at efterkomme opfordringen.

Paa de øvrige spørsmaal vil der findes svar i et foredrag, som jeg offentliggjorde allerede i 1908. Og da dette er en saa vigtig sak og det er mig magtpaaliggende at vise, at jeg har overveiet det en tid, maa jeg be om, at det maa bli

indtat samtidig med mit svar, om det end desværre vil opta vel meget av det ærede tidsskrifts spalterum.

Stavanger. I ærbødighet

Jens Otterbech.

*

Blandt de mange motsætninger, som har drat sig gjennem menneskeslegtens historie er ogsaa den mellem socialisme og individualisme, mellem samfundets ret og den enkelte personlighets ret.

I de tider, da samfundets ret har været hævdet med mest styrke, har ogsaa fredssaken hat sine varmeste talsmænd, som vi ser det i vore dage, at den socialistiske strømning gaar sammen med fredssakens utvikling. Og paa den anden side: i de tider, hvor de sterke personligheter trær frem, og hvor den enkeltes værd blir hævdet, der er det ikke fred, som er slagordet, men at man noget vil, ja at man vil vove alt, ogsaa livet, for sandhet og ret og frihet. Fred er den ene retnings slagord, frihet den andens, og endnu synes der ikke mange steder at være gjort noget alvorlig forsøk paa at forene frihet og fred.

Hvordan stiller Jesus Kristus sig til disse spørsmaal?

Vi lægger merke til at ingen som han har hævdet personlighetens ret og den enkelte sjæls værd. I hans programtale staar der, at han er kommen «for at føre de bundne ut av fangehuset og sætte de undertrykte i frihet» (Luc. 4, 18). «Faar sønnen frigjort eder, da blir I virkelig fri» (Joh. 8, 36). — det er ogsaa hans ord. Men forskjellig fra alle andre frihetshelte er Jesus deri, at han med like stor styrke hævder freden. Han er fyrste, men fredsfyrste. Ved hans vugge blev der sunget: Fred paa jorden. Som han hang paa korset, sa man om ham: han er vor fred. Og det første ord, hvormed den opstandne hilser sine disciple er dette: Fred være med eder.

Har Jesus tænkt sig denne fred komme først i den anden verden? Neppe; ti der blev jo sagt: fred paa jorden. Og

han har selv lært os at bede: Ske din vilje som i himmelen saa og paa jorden. Og da Peter ædelmodig vil forsvare ham, sier han: Stik dit sverd i skeden.

Saa Jesu stilling er klar: for frihet og fred, men friheten hævdes uten krig, men i aandelig kamp og ved legemlig lidelse indtil døden

Hvad har nu Jesu disciple gjort med dette mesterens program? De første apostle har ikke grepet til vaaben. Da Jerusalem blev erobret av Titus, da flygtede de. Fra et individuelt-nationalistisk standpunkt vil denne deres færd bli fordømt som feighet. Men at de ikke var feige, viste deres senere færd, da de tok med glæde forfølgelse og martyrdød for frihet og fred. Først 300 aar efter Jesu død ved statskirkens indførelse finder vi for første gang Jesu disciple med sverd i haand. Keiser Konstantin skal jo ha set korset over sin hær med denne overskrift: ved dette skal du seire, og fra dette syn henter han sin berettigelse til at føre krig; i evangelierne fandt han det ikke. Denne kristelige (eller ukristelige) krigstanke vokser nu i kirken litt om senn.

Omkring aar 800 vil keiser Karl d store kristne sakserne og bruker dertil vaabenmagt, ødelægger næsten hele folket, for han faar dem bøiet. Aar 1000 indføres kristendommen i Norge ved blodige midler. Men den egentlig store, hellige krig begyndte først i 1095, da paven paa kirkemøtet i Clermont præket det første korstog mot hedningerne. Da grep en glødende krigsbegeistring alle Europas folk, de fæster korsets tegn paa sit bryst og med ropet: «Gud vil det», drager nu i flere hundrede aar kristne ut til den hellige krig. Sjelden er det ædle ved krigen kommet bedre frem, og dog, velsignet er den ikke blit. Men fra korstogenes tid er krig blit kristnes pligt og kristnes ære: det blomstrer gjennem middelalderens riddervæsen, overlever reformationens gjenfødelse, og lyser i Gustav Adolfskikkelsen. I Napoleon naar denne bølge sin største høide, men der er ogsaa al helligheten væk, og avskyen for krigen kan regnes fra ham.

Tanken om den hellige krig har de kristne vistnok mottat fra muhamedanerne, hvor dette var religiøs pligt. Muhamedanerne jagedes ut fra Spanien 732, og aar 800 føres sakserkrigen.

Ved siden av den her fremstillede krigsutvikling gaar ogsaa, om end mere skjult, en fredsutvikling. I det gamle testamentes tid var «alteret» et fredlyst sted. Der skulde enhver ha fred for sine fienders angrep. Denne gamle tanke om at fredlyse stykke for stykke, indtil hele verden blir fredlyst, blev senere optat og ført videre. Fra alteret blev fredlysningen utvidet til kirken, senere blev det bestemt, at det sted, hvor ret blev skiftet — tinget — skulde være fredhellig, saa blev færdselslinierne fredlyst («veifred») og foreløbig naadde denne utvikling sit maal i den saakaldte «Guds fred» (treuga Dei). Aar 989 tok det samlede franske presteskap beslutning om kirkefred, i 1034 besluttede de gjenoprettelsen av «freden paa jorden», vernet av et hellig broderskap, og endelig 1041 oprettedes Gudsfreden (d. v. s. fuldstændig fredstilstand fra onsdag aften til næste tirsdag morgen). Disse samme bestemmelser vedtoges under stor fryd fra det fortrykte folks side i Tyskland i 1033, senere ogsaa i Italien, Spanien og England. Imidlertid druknet disse fredstanker efterhvert som korstogene opdrog en haardere krigsslegt. Men da de europæiske folk i 30-aarskrigen holdt paa at ødelægge hverandre, stiger atter længselen efter fred, og den skaffer sig et lysende uttryk i den lærde hollænder Hugo Grotius's verk: «Om krigens og fredens ret». Her appellerer han til folkenes sans for det menneskelige og søker at gjøre menneskekjærlighetens over alle dogmer og konfessioner staaende aand levende blandt menneskene. Denne bok har grepet saa dypt, at den kan siges at være blit grundlaget for den moderne fredsbevægelse, vi nu staar midt oppe i.

Hos os er vi nu kommet saa langt, at vi alle som en fordømmer angrepskrig, men det gjør ikke vore naboer endnu. Kun naar vi kommer til det punkt forsvarskrig, da stopper vi op. Vi føler det endnu som usselt ikke at forsvare sig.

Hvad skal vi da gjøre, naar et andet folk anfalder os? Svaret er git for 1800 aar siden og lyder saa: «Elsk dine fiender, og du vil ingen fiender ha». Vor mester og hans første disciple har vovet denne vei, og de har seiret. Naar vi faar tro til at vove det, vil ogsaa vi seire. For tiden er vi «lidet troende».

Men naar man i vore dage vover at gi dette svar, da

roper man op imot os i forfærdelse: hvor vil dette ende? Vil det ikke bli helt barbari? Er det ikke en skam og moralsk nedbrytende ikke at at forsvare hjem og arne, hustru og barn? Er det ikke netop i krig, at det ædleste, bedste, det mest selvopofrende i et menneske kommer frem? Og vi synes uvilkaarlig, de har ret, og vi siger: nei, det gaar ikke, forsvare os vil vi til sidste blodsdraape.

Men la os nu ogsaa spørge krigsmændene: hvor vil det ende? Vore forfædre her i Norge var som bekjendt meget krigerske, de slog sine fiender ihjel med lyst. Men merkelig nok har disse samme mænd fortalt os, at de ante, at dette vil ende i alles undergang. Ti tilslut skal der bli en stor kamp, hvor Thor dræper Midgardsormen, men selv drukner i dens edder, hvor Tyr dræper Fenrisulven, men selv blir slukt o. s. v. — Ragnarok (gudernes tusmørke) er alles undergang. Og dit bærer det ogsaa med os, om krigene skal fortsættes. De forfærdelige rustninger vil tilslut suge kraften og margen av folkene, og de forfærdelige myrderier vil slove og forraa menneskenes sind, saa at de tilslut blir udygtige til al god gjerning. Naar dette veies mot hinanden, da er det ikke godt at si, hvad der fører til det værste resultat.

Hvad skal vi da gjøre?

Maalet er: ned med vaabnene, om vi ogsaa skal faa spot og skam og død derfor.

Veien gaar gjennem det personlige samfund med Jesus, da der ikke findes nogen anden end han, som kan skape i os en slig *tro,* at vi vover det. Men overfor os selv og vore børn har vi den opgave at gjøre dem freden og friheten like kjære ved at lære dem at bede og lide, men samtidig gaa i spidsen og ville øve al mandig fredens idræt, al ædel kamp, alt opofrende arbeide. Vi ønsker ikke bløtagtige fredsvenner, men mandige fredskjæmper. Under de sidste bokseroprør i Kina kom en vild flok imot en ung amerikansk missionær. Han stod med en god rifle i haanden, og han kunde bruke den. Men han kastet den fra sig med disse ord: jeg er ikke kommen for at ta liv, men for at gi liv. Han blev selv dræpt. Dette er kristendom, dette er fredsarbeide.

Hvad der endnu binder vore tanker og vore viljer til krigen trods al dens meningsløshet er vort forhold til det

enkelte samfund, de enkelte mennesker. Peter vilde forsvare Jesus, og vi vil forsvare Norge, det nationale og det kristelige vil vi med vold og magt tvinde sammen, og vi vover ikke at gjøre os klar den smertefulde motsætning, som disse to indebærer. De kan gaa sammen længe, men den tid kommer, da de maa skilles, forat det store broderskap hele jorden over skal bli virkeliggjort.

Da kaptein Angell utgav sin bok om «Grænsevagten i 1905», gav han ogsaa, som ventelig kunde være, et hug til fredssaken. Han skjelner mellem «fredsvenner» og «fredsfaar» og antyr, at disse sidste er en foragtelig og feig race, som en fornuftig mand ikke kan forhandle med. Jeg tør dog uttale, at skal fredssaken seire, da blir det ikke fredsvennerne, men fredsfaarene, de lidende, som kommer til at bære saken frem Ti spørsmaalet om krig og fred er et spørsmaal om moral, og moralen har stadig været i utvikling. Vi har ikke den samme moral idag som for 3000 aar siden, og om nye 3000 aar vil de være kommet længere i moral end vi. Og denne moral kan aldrig føres over i nye linjer kun ved vor fornuft, men fremskridtet sker ved at der sættes ind en *irrationel* størrelse, som saa danner utgangspunktet for den nye utviklingsperiode. Vor fornuft staar for tiden stille overfor tanken om krig og fred, men det betyr bare, at vi nu er kommet til et punkt, hvor den irrationelle størrelse maa sættes ind: *offerlammet.*

J. Otterbech.

SVIGT ELLER OFFER?

Der er et par spørsmaal som stiller sig av sig selv overfor dem som tar ordet for kristelig fordømmelse av krig.

Selve spørsmaalet kristendom og krig behøver ikke løses før man besvarer dem. Saa vidt jeg kan se har i det hele dette spørsmaals *teoretiske* side nu oplevet en saadan krydsbehandling at enhver kan se at paa den grund er ingen løsning at finde. Bjergprækenen og fredsfyrstens øvrige tanker viser sig ikke at være alment avgjørende, fordi der kan stilles dels lokale dels principielle motbemerkninger. Det er kristne mænds *praktiske* erfaringer i skyttergravene og under bajonetanfaldene som nu kommer til at gi det vegtigste bidrag til klargjørelsen av kristnes stilling til krig. Vore akademiske debatter, vor fortolkning befinder sig for øieblikket *paa stedet marsch*. Det er derfor av rent kraftøkonomiske grunde like saa godt at gjøre bentfrem *holdt*. At demonstrere med fanetog for fred, er bare et forsøk paa at blænde. — Som om vi ikke i virkeligheten stod stille!

Men der er ett sted der er bevægelse. Og det er i det kristne menneskehjerte. Først og fremst hos dem som staar midt oppe i det forfærdelige. I de krigførende lande er *debatten* om kristendom og krig forstummet. Desto mer levende er *kampen* i mange enkeltes indre.[1]) Denne kamp speiler sig ogsaa i ord som kommer frem utenfor krigens lande, ord som fortæller at de ikke skriver sig fra en spekulerende og reflekterende hjerne, men fra livsavgjørelsernes dyp. Skal kristnes stilling til krig fornyes, saa blir det der indenfra at det kommando-ord maa komme, som bryter den teoretiske paa stedet marsch.

[1]) Det mest gripende vidnesbyrd derom, se Christliche Welt nr. 20, er delvis optrykt i Norsk kirkeblad nr. 23 under titelen «Djævelen har ordet».

Der er dem som allerede nu fornemmer dette bydende ord. Og ilde vilde det være om vi bare avviste dem med en borgerglad forsvarsfanfare. Skal der stilles dem nogen motspørsmaal, maa det ske i samme aand som der er talt til os i.

Der hvor vi maa ta stilling nu, det er til kristendommen og *denne* krig, til kristendommen og det norske neutralitetsvern om man vil. Det er her spørsmaalene skiller sig av sig selv, indenfra:

1. *Er vi ikke bundet av vor egen fortid?* Dette spørsmaal er ikke opstillet for overhodet at sætte bom for enhver kursændring. Et brudd med fortiden kan godt være vor pligt, ja, det beredes dagligen netop ved kristnes deltagelse i denne krig. Bruddet maa komme. Men hvordan kan vi foreta det midt inde i en kontraktsperiode? — Har vi ikke som kristne været med paa forsvarsbevægelsen fra 1895 av? Hvad var det kirken saa stolt pekte paa i 1905? At den hadde staat last og brast med unionsbrudd og selvhævdelse og magt bak en mands ord! De yderst faa som kviet sig ved at gi kristelig sanktion, gav bare desto skarpere relief til kirkens og kristendommens stilling i det hele tat.

Men nu naar konsekvensene melder sig, nu skulde vi løpe vor vei? Nu da det ikke længer gjælder en populær affære overfor en stat som vi har noget utestaaende med, men da det gjælder en langt renere, skjønt mindre populært gripende situation for vort land?

Er her ikke spor av «kjød» i vor argumentation? Baade dengang og nu? Er det ikke mulig at den sterke avsky for krigens forfærdelighet som nu har besat os — er det ikke mulig at den gjør det bent frem makeligere at steile kristelig og si: *heller offeret!* Dette sidste er ialfald et renskaarent standpunkt, og har et slikt greit standpunkts forføreriske magt i sig. Hvem siger mig at det av den grund er det kristeligste, at det er det *største* offer?

Vort kristensamfund som helhet har ansvar for vor hele forsvarssituation. De enkelte som har sagt fra, kan kanske trække sig personlig undav, det avhænger av deres solidaritetsfølelse med de brødre de ikke deler standpunkt med. De er i alle fald isolerte fænomener. Men helheten er bundet, *indtil nu.* Det gaar ikke an at si i fredstid: landsmænd, med-

kristne! Det land Gud har git os maa vi forsvare: la os mure med sverd ved lænd; bjergprækenen er ikke ordret at forstaa, Guds verdensorden er indrettet slik at vi hidindtil staar i det onde; derfor «med Gud for fædrelandet»! — Og saa naar timen kommer og murskeen skal byttes med sverd — skille sig ut og si: nei naar det er *saa* forfærdelig med krig som vi nu ser, da maa vi som kristne holde os borte derfra! — — Hvad vilde vi si om nogen handlet slik mot os, f. eks. i politik? Eller hvad vilde man kunnet si om de kristne hadde gaat den motsatte vei? Sæt at de til nu hadde tat djerv avstand fra krig (den blodige) og hadde sagt: om stunden kommer, da negter vi og blir martyrer heller end at drage sverd. Og at de saa naar stormen og folkeveiret kom, blev revet med de ogsaa og sa: Kom, vi gaar i fædrelandets hellige krig. — I begge tilfælde en skiftning av standpunkt midt i en situation, en «ofring» av fortid og forpligtelser som neppe vilde love bare godt for fremtiden.

Ja, men naar man nu indser sin feil, er det ikke da bedre at varsko i tide, før man selv og andre har tat de frygtelige konsekvenser?

Bortset fra hvad der ødelægges i ens indre ved slike (om end ubevisste) panik-overbevisninger helt i strid med ens fortid, vilde det kanske kunne forsvares hvis man levet under saa enkle, let foranderlige forhold at konsekvenser kunde avvendes i en haandvending. Men det er ikke tale om at nogensomhelst kristen militærnegtelse kan forhindre at Norge kommer i krig dennegang — hvis ellers krigen er uundgaaelig. Der kan i høiden bli tale om en liten kristelig demonstration. Sporsmaalet blir da — ikke om dette er det mest tiltalende for angjældende, men om det kristelig er det mest værdifulde. Man vil henvise til profeterne.

Men er det sikkert at det altid behøver være profetisk *tale* som forbereder en ny tid? Har der ikke været og kan der ikke ogsaa gives lidende tjenere, som taler ved taushet og upaaagtet handling hvor ord og demonstration er dem negtet?

Skulde det virkelig være det eneste *offer* av en kristen i slike tider og i en av ham selv fremkaldt folkesituation,

dette at lide et forholdsvis tiltalende martyrium for sin overbevisning?

Naar han tok sit folks skjæbne paa sig i fred, saa faar han beholde den ogsaa i krig, om han saa skulde føle at han derved gjorde synd og blev en «forbandet ting» — for sine brødre.

Dette er derfor det første spørsmaal: er kristne berettiget til *nu* at reise en kristelig anti-krigs-bevægelse? Eller er de forpligtet til at lide med sine brødre?

2. Det andet spørsmaal gjælder standpunktets inderste kjerne: *offertanken.* Enten man kalder den med dette navn eller man appellerer til *tro paa Gud* i motsætning til *tro paa magten* — i alle fald er der rørt ved det intimeste i en kristensjæl: at gjøre Guds vilje, og *bare* der, det koste ellers hvad det koste vil.

Hertil er der den bemerkning at gjøre at det gjælder ikke de enkelte, men det gjælder *folket.* Skal Norges folk bli et offerfolk? Kan det frembære sin nationale eksistens som et Herren velbehagelig offer — og overlate følgerne til den almægtige og alvise Gud?

Naar det gjælder folket, kan man ikke undgaa at erkjende: nei, ut fra kristelig tankegang, den som alene kunde gjøre offeret til offer, er her ikke tale om at faa folket til at la være at forsvare sig. Derimot ut fra behagelighetssynspunktet — er chanserne udmerkede. Altsaa en flok kristne idealister haand i haand med den krasseste materialisme? Kanske laanende evighetens skin til nedrighetens spekulation? I og for sig blir vi jo ikke noget offerfolk fordi om vi mister vort liv. Det er det *viede* som gjør ofret.

Men hvordan vies da folket? Derved at de kristne undrar sig det? Eller derved at de lider med det — lider uskyldig i een forstand, forsaavidt som det ikke er ondskaps synd de gjør; lider skyldig i en anden forstand, forsaavidt de tar konsekvenserne av sine handlinger?

Altsaa kommer spørsmaalet til at lyde: hvordan gjennemføres her offertanken, ved at trække sig unda til bjergene eller ved at bli i folket?

Til den specielle formning av problemet som faar uttryk

i ordet: tro paa Gud — eller tro paa magten, er der ogsaa et spørsmaal at rette. Kan man overhodet reflektere sig til slikt? Kommer det ikke av sig selv? Og gaar det an at si: vi *burde* tro paa Gud — men vi *gjør* det ikke i tilstrækkelig grad?

Ogsaa dette kan bli en talende, næsten reflekterende profetisme som ialfald ikke kan gjøre krav paa at være den eneste kristelige. Overhodet er *enkelheten*, det følelsesbetonte og øieblikssterke vel ikke altid det sikreste kjendemerke paa Guds vilje og bud. Vor stilling har ikke altid klarhetens behagelige karakter, enten det nu er til offer eller til selvhævdelse. Det kan bli krævet av os ogsaa at ofre vort offer. Og det kan stille sig slik at selvhævdelsen er et *offer*.

Det maa være os fuldstændig likegyldig hvorvidt vort standpunkt konvenerer de toneangivende eller ikke. Vi har ikke overbevisning for at tækkes hverken borgere eller arbeidere. Men *helhet* kræves der i vor holdning. Og det er fuldt mulig at denne helhet *efter* krigen kan komme til at være rettet stik motsat av hvad den er nu under (eventuelt foran) krigen. Av helhet fødes helhet. Hele forsvarshjerter kan bli de sterkeste freds-, ja avvæbningsfaktorer i den nye situation. De som er halve foran, kan faa føle halvheten som en nisse der flytter med. Derfor er ogsaa den uklarhet som nu søkes bredt over presternes og kirkernes stilling en farlig ting. Man vil hytte kristendommen mot skinnet av delagtighet i de forfærdelser folk daglig fyldes av (som om ikke beviset for denne delagtighet ligger i fortiden og aldrig kan utslettes) — og man opløser kanske derunder i stilhet de grundpillarer som skal være vor fremtidsstyrke. Da er de hele avvæbningsmænd at foretrække. Det var overfor det dyptgaaende kristelige i disses syn at de to spørsmaal ovenfor meldte sig.

Eiv. Berggrav-Jensen.

DEN KRISTELIGE BRORSKAPSBEVÆGELSE BLANDT DE ENGELSKE ARBEIDERE.

Av *Niels Steen.*

Det vil ikke være noget nyt, selv for dem, som kjender meget litet til baade arbeiderbevægelse og socialisme, at der blandt de store engelske arbeiderskarer raader en anden tankegang, naar det gjælder kristendom, ja, endog kirken, end blandt socialisterne paa kontinentet. Karl Marx og hans disciple, Engels og Lasalle var jo helt antikristelige. «Gudsideen maa ødelægges» sa Marx, og Engels erklærer, at religionens første ord er en løgn.»

I Storbritannien har der aldrig raadet en saadan antikristelig aand inden de store arbeiderbevægelser, om end saa fremtrædende og dygtige ledere som Cobbet, Owen, Cooper, Carlyle og nu sidst Robert Blatchford (bl. a. utgiver av «Clarion», men nu i aviskongen, lord Northcliffes, sold) bittert har kritisert ortodoks kristendom og kirken.

Men en anden og meget indflydelsesrik gruppe kristne socialister var de, som samlet sig om F. D. Maurice og Charles Kingsley. Frugten av deres arbeide sees idag i den store forening inden den engelske statskirke: «Christian Social Union of the Church of England» og i mange lignende foreninger for socialt arbeide inden næsten alle frikirkerne.

Som læserne av prof. Gerh. Grans «Religiøs Uro» la merke til, var der ihvertfald for 2—3 aar siden tydelige tegn til, at aandslivet i Europa atter engang skulde svinge noget mere over i den retning, hvor kristen tro og tanke ligger an. Det gjaldt aandslivet i det hele. At der i Storbritannien allerede før krigen var en stor religiøs gjenoplivelse blandt demokratiet, en bevægelse, som man aldrig hverken i hurtighet eller styrke har set make til, er sikkert nok. Og at

denne religiøse opgangsbølge fremdeles fortsætter at virke mens krigen raser, kan der heller ikke godt være tvil om. Den er nødvendigvis blit mere intens paa grund av krigen, om end dens ydre gang for en del har maattet bli hemmet. Og intensiteten kan kanske lettest maales paa sorgen over de mange døde og de spørsmaal, som reiser sig i den anledning: «Hvad er meningen med vort liv?» «Hvor er de døde?» «Er der et liv efter dette?» Skal vi se vore kjære igjen?» o. s. v.

Grundene til at ogsaa den engelske kirke har været utsat for slik sterk kritik fra nævnte hold kan kanske for størstedelen tilskrives følgende to aarsaker: 1. Kirken hadde som kirke ikke kjæmpet for de svakeres og de undertryktes ret og frigjørelse og 2) den religiøse individualisme som glemmer at Kristus og hans verk fuldt saa vel gjælder hele menneskeheten som den enkelte sjæls frelse, at Kristi evangelium snarere er et Guds rikes evangelium for alle end et godt budskap for den enkelte individuelle menneskesjæl. Ingen vil selvfølgelig negte, at evangeliet har begge disse sider, og at de stort set tilsidst maa falde sammen i formaal.

Sikkert er det, at aldrig var det store folk fjernere fra kirken end i den tid, da Manchesterskolen med sin økonomiske individualisme hadde saa stor indflydelse. Det var nemlig den religiøse individualisme, som var den økonomiske individualismes mor.

Den økonomiske individualisme førte til en sterkere undertrykkelse av arbeideren, og naar saa den religiøse individualisme oversaa baade arbeideren og den avhængighet, han stod i til kapitalen, saa er det ikke at undres over, at det gik som det gik. Kirken gik i en gate, arbeideren slog ind i en anden. Det er let forstaaelig, at det arbeidende folk søkte trøst og hjælp i andre ting, som dog ikke i længden kunne tilfredsstille.

I England vendte arbeideren sig til *fagforeningsbevægelsen*. (Trade unionism). Mens England fik socialismen fra kontinentet, roser engelskmanden sig av, at kontinentet fik fagforeningsbevægelsen fra Storbritannien. Fagforeningsbevægelsen med dens ideal: det fælles bedste — alles vel — blev for den engelske arbeider *næsten* en religion.

Men i det lange løp maatte jo nødvendigvis den intelligente og dyperetænkende, alvorlige arbeider finde ut at en ting, som bare er *næsten* en religion ikke kan tilfredsstille et menneskes inderste behov og dets dypeste trang. De begyndte at længes efter noget, som *virkelig og helt ut var religion.* Og mange fandt tilbake til den kristelige tro. Dér var hvad de søkte og længedes efter. Den tilfredsstillet helt. For den var hel og fuld religion.

Brorskapet, som foresvæver baade socialismen og fagforeningsbevægelsen, fører ikke arbeideren langt nok. De saa at dette ideal var dømt til at slaa feil, fordi det regner alene med mennesker og menneskemagt. De lærte om igjen, at at «hvad der er født av kjød er kjød». De maatte indse, at en falden menneskehet ikke kan gjenføde et faldent samfund, og at troen paa broderskap mellem menneskene uten tro paa Gud som alles Far er og blir en umulighet.

Den største religiøse bevægelse i Storbritannien i moderne tid er denne opvaaknen blandt arbeiderne og demokratiet idethele til et aandeligt liv. Dersom man vil faa et litet indtryk av hvorledes det endnu er sandt, at «vinden blæser, hvor den vil, og du hører dens susen,» saa lyt til ord, talt til store arbeiderskarer, og det er ord til at faa forstand av.[1])

En siger: Den drivende kraft bak arbeiderbevægelsen maa bli den kristne religion. Det er i Jesu Kristi evangelium, vi finder ogsaa vort Magna Charta. I evangeliet og ved det alene har vi ret til at gaa til menneskene og forlange ikke alene likhet i behandling, men ogsaa retfærdighet, barmhjertighet og medfølelse.»

En anden: «Hvad jeg ønsker at gjøre med den sociale bevægelse er at fylde den til randen med religiøs glød.»

Og lederen for arbeiderrepræsentanternes gruppe i Parlamentet, J. Macdonald: «Drivkraften bak vor bevægelse er ikke materiel, men spirituel. Den propaganda, som arbeiderbevægelsen stadig tiltrænger, aar efter aar, er den propaganda, som er inspirert av religiøs overbevisning.»

[1]) Se prof. Vald. Amundsen: Engelske arbeiderførere. Gads forlag. Anmeldt N. K. bl. nr. 43 1911 og «The Religions Revival in the Labour Movement» by George Haw i Hibbert Journal Nr. 2, 1915.

Og hans efterfølger, Arthur Henderson, siger: «Det som vi kalder organisert kristendom i vort land, har misforstaat demokratiet, og paa den anden side har demokratiet ikke rigtig forstaat, hvad kristendom er for noget. Der er ingen klasse i vort hele samfund — det siger jeg av egen erfaring og som følge av lang og nær forbindelse og iagttagelse av den — som i dypet av sin sjæl eier mere beundring for Jesu liv og personlighet, for hans lære og for hans principper end netop arbeiderklassen — det britiske demokrati.

Frank Goldstone, tidligere parlamentsmedlem for Sunderland, siger: «Hvis kirken ikke har noget at si til dem, som steller med vore sociale affærer, saa mangler den kraft. Hvis kirken vil ha almindelig respekt, saa maa dens ledere ha mod til at tale rent ut. De vil bli drevet fra sin post. Men det blev ogsaa deres Herre. De vil bli kaldt vranglærere. Men det kaldte man ogsaa Jesus.»

Og tilslut et vidnesbyrd av Keir Hardie, han, som er kaldt arbeiderpartiets far: «Hvis jeg var 30 aar yngre end jeg er og hadde den erfaring, som jeg har erhvervet mig i de sidste forbigangne 35 aar, saa vilde jeg gaa ut blandt folk og paany præke med al den styrke jeg kunde, det fulde Jesus fra Nazareths evangelium. Vi er alle mer eller mindre paa avveie. Hvad vi trænger er en ny inspiration, en ny vision, syn for den store sandhet, som Kristus gav sit liv for at kundgjøre: at vi ikke alene har vore egne, enkelte, individuelle sjæle at frelse, men at den enkelte sjæl ikke kan bli frelst med mindre den kollektive sjæl, folkesjælen, paa samme tid frelses.

En nordmand kan, synes jeg, ikke kjende sig igjen, naar han læser slikt. Saa stor forskjel er der paa den socialisme, baade i lære og liv, som fra Tyskland og over Danmark har naadd os, og den som hersker blandt arbeidermillionerne paa de britiske øer.

En betydningsfuld faktor i den moderne religiøse og aandelige gjenopvaaknen herover er den foreteelse som kjendes under navnet «The Brotherhood Movement», («broderskapsbevægelsen»).

I denne bevægelse har nemlig kristendom igjen fundet

sit bedste og tydeligste uttryk, tildels i nye former, blandt det arbeidende folk.

Det medlemstal, som «broderskaperne» har faat, siger dette. Der er nu noget over en halv million medlemmer, og av dem tilhører ca. 80 pct. lønsarbeiderne. Det er m. a. o. den største religiøse bevægelse siden metodistvækkelsen. Ja, endnu hurtigere end denne har «broderskapsbevægelsen» vokset. Den største metodistkirke, den wesleyanske, har nu, efter 150 aars forløp, næsten 1 million lemmer. «Broootherhoods» har faat halvparten paa 8 aar. Den primitive metodistkirke har nu 454 000 medlemmer eller ca. 100 000 mindre end «broderskapsbevægelsen». Alle baptistkirkerne har tilsammen ca. 416 000 eller omtrent 134 000 mindre.

Bare et yderst kort historisk tilbakeblik:

En viss John Blackham dannet i 1975 i Midt-England nogle smaaforeninger for hvad han kaldte «hyggelige søndagseftermiddage» («Pleasant Sunday Afternoons»). Omtrent 8 aar efter begyndte den bekjendte prest F. B. Meyer og andre at konsolidere denne bevægelse ved at faa istand en national sammenslutning av disse foreninger.

Fra først av var det kun mandsforeninger. Siden er der ogsaa dannet lignende foreninger for kvinder. («Sisterhoods»).

Hovedreglerne for «broderskaps» foreningerne er:

1. At lede mænd og kvinder ind i Guds rike.
2. At vinde folk for Jesus Kristus.
3. At forene i broderskap til gjensidig hjælp.
4. At opmuntre til socialt studium og at hjælpe til at føle de pligter en mand har som kristen borger.

I 1915 er det allerede nævnte parlamentsmedlem, Arthur Henderson, der selv tilhører den wesleyanske kirke, præsident for nationalforbundet av broderskaperne.

Forbundets officielle organ er «The Brotherhood Journal», der utkommer i London (og Stockport) (W. A. Hammond, adr. P. S. A. Brotherhood Publishing House, Holborn Hall, Clerkenwel Rd. London E. C.) 1 gang maanedlig med 32 sider (ill.) og koster 1 sh. pr. aar (forsendt til utlandet ca. kr. 1,25).

I januar-nummeret for iaar berettes om, hvorledes en engelsk deputation for Brotherhoods og Sisterhoods reiste til

Frankrike med det dobbelte formaal: dels at ordne med den hjælp og de forsendelser og gaver, som var indsamlet av britiske «broderskaps»- og «søsterskaps»-foreninger til trængende i Belgien og Nord-Frankrike, dels at føre broderskapsbevægelsen over paa fransk jordbund, til de franske arbeidere. Og der er gjort en lovende begyndelse i Havre, Lille og Paris.

* * *

Den kritik av bevægelsen, man oftest hører saavel blandt den engelske kirkes som frikirkernes presteskap, kan sammenfattes i følgende: Det er mangengang ikke de folk, man helst vil og bør ha, som kommer ind i Brotherhoods. Størsteparten av dem, som kommer der, er slike, som ogsaa ellers vilde sluttet sig til en kirke og dens arbeide. (Her i landet lægges der jo, som bekjendt, ganske anderledes vegt paa gjerningssiden, end der ihvert fald tidligere er gjort hos os). Og: Den kristendom som findes hos mange av medlemmerne, er av en temmelig doven og søvnig art. De kommer der til møterne om søndagseftermiddagene og aftnerne nærmest for at la sig underholde. At faa dem til at arbeide med i kirkens gjerning er der ofte ikke tale om.

Blandt de strengere kristne har jeg ogsaa hørt den indvending, at i mange Brotherhoods brukes Herrens dag (sabatten, som man inden visse frikirkelige kredse endnu ynder at kalde den) til adskillig, som efter deres mening ikke passer til dens hellige karakter.

Personlig har jeg ogsaa indtryk av, at man nok ikke ved bedømmelsen av broderskapsbevægelsen kan spænde idealernes bue svært høit og forlange en særdeles høi og ren kristendomsform. Men tildels ligger jo dette i forholdenes hele natur, at saa maa være, og her, om nogetsteds, kan man vel med sandhet si at «noget er bedre end intet.»

Det er kanske mere i bredden end i dybden de kristelige idealer nu strømmer gjennem den engelske arbeiderverden.

* * *

Av større interesse end disse mere almindelige bemerkninger, vil det formodentlig for norske læsere være at faa et utsnit av et engelsk «broderskaps» praktiske arbeide.

Jeg vælger av flere grunde en slik forening inden den engelske statskirke. (Church of England).

Mit arbeide som sjømandsprest fører det naturlig med sig, at jeg færdes meget rundt i dokkerne og i arbeiderstrøkene rundt disse.

Over i South Shields nær Tyne Dock ligger et kompleks av tørdokker midt inde i nogen elendige fattigkvarterer. Der har jeg i længre tid lagt merke til nogen store plakater, hvor der sandelig ikke har været spart paa sværte. Enkelte gange nu under krigen har ogsaa det røde Genferkors været at se. Det er for at gjøre bekjendtgjørelserne om «brotherhoods» møterne saa iøinefaldende som mulig. Den unge kapellan som leder virksomheten her, er en ren mester i reklamens kunst. Han har øiensynlig tat de bekjendte reklameplakater som aviserne her sender ut flere gange om dagen til forbillede. Om man der nok paa en iøinefaldende og tildels sensationel maate faar vite hvilke nyheter avisen indeholder, saa er de likevel altid avfattet saa snedig ufuldstændig at man maa kjøpe bladet for at faa nogen virkelig rede paa nyheten.

Den unge prests avertering de sidste dage i uken av sit tema for næste søndag mindet mig om disse plakater.

Som regel var temaerne høist aktuelle, hentet like ut av arbeidernes daglige liv eller tat fra forholde, der laa snublende nær for folk som færdedes netop hernede.

F. eks.: «En mand druknet i Tyne Dock!» «Doktoren bor like op i gaten her!» (Dette tema, blev det mig fortalt av en norsk haandverker, som bor der, bragte presten en visit av en ny doktor, som nylig var flyttet dit. Han vilde vite, hvorfor presten netop skulde tale om ham søndag). Eller: «Billig fisk!» «Søle!» «Tapt!» «Keiserens bøn!» (nu i krigens tid) «Et glas øl bare!»

Snart var det rene gaader, som: «Hvorfor netop Fulham?» Snart lyse, tiltrækkende som: «Staden paa bjerget!» eller den første strofe av den kjendte og yndede sang; «Lead kindly Light.» Eller: «Har Julen utspillet sin rolle?» o. s. v.

Jeg bestemte mig til at gaa og høre den presten. Møtene holdes hver søndag eftermiddag mellem kl. 3—4. Hver aften i uken er lokalet aapent og medlemmerne kan da samles til kammeratslig samvær (Club Meetings). Dette var ogsaa

grunden til at den lange smale sals nederste hjørne var optat av et stort billardbord og andre underholdningsgjenstande. Piano manglet naturligvis ikke. Ofte holdes her røkekoncerter (Smoking Concerts) med forskjellig underholdning.

Det averterte tema var den søndag: «Fundet!»

Nogen faa minutter over tre kom den litt svaktbyggede prest ind. Han bar den sedvanlige Church of Englands prestedragt og kom like fra søndagsskolen i kirkesalen ret over gaten. Der har han ogsaa en talrig trop av sine «Boy Scouts». Umiddelbart efter brotherhoodsmøtet skulde han ha barnedaaper, av denne grund fik jeg bare vekslet nogen faa ord med ham den dag. Senere paa aftenen hadde han aftensangs gudstjeneste. Arbeidet gaar i ét for en engelsk prest hele søndagen.

Den unge bispesøn er en mand som vil noget, og som kan noget. Trods sine gode forbindelser, familjens gode geistlige traditioner og sin rikdom, arbeider han nu paa fjerde aaret som kapellan hernede i et av det nordøstlige Englands værste fattigstrøk. Allerede det er jo mere end nok til at gjøre manden interessant.

Idag saa jeg i kirkebladet «The Gardian», at han hadde spurt sin biskop, den bredkirkelige Durhambisp, Dr. Moule, om han mente, en prest burde gaa i aktiv tjeneste som kjæmpende i krigen. Biskopen svarte at han kun i et enkelt tilfælde, hvor der forelaa særlige omstændigheter, hadde tillatt en av sine prester at gaa i krigen. Men det angret han nu paa. Forøvrig mente han om dette i denne tid saa brændende spørsmaal, at ingensinde hadde prester havt saa rik anledning og saa meget arbeide og saa mange muligheter foran sig for sit arbeide for Kristus og med evangeliet som nu. Dersom en prest trods dette, vilde gaa til fronten, var det biskoppens mening, at han gjorde langt bedre nytte for sig som feltprest eller sykepleier end ved i egentlig forstand at «gripe til sverd.»

Han vekslet nogen faa ord med dem paa de forreste bænke og bestemte saa sangen, som skulde synges. Forsamlingen, ca. 100 helgedagsklædte arbeidere, reiste sig, som skikken her er, og sang med kraftige mandsrøster et nummer

i sangboken for «The Church army» (en organisation inden statskirken omtrent tilsvarende frelsesarmeen).

Derpaa opfordret lederen til fælles syndsbekjendelse. Det var et likefrem gripende syn at se disse kraftige mænd alle som en bøie sig forover, dække ansigtet med hænderne og saa høit og lydelig fremsi efter presten en længre syndsbekjendelse og bøn om Guds hjælp til et for hver dag bedre og helligere liv.

Presten nævnte derefter 20—25 navne. De var «brødre», som nu var ved fronten. For dem i særdeleshet og for de tilstedeværende «brødre» i almindelighet bad han nu en kort, men inderlig bøn. Saa fælles fremsigelse av «Fader Vor». Derpaa fulgte velsignelsen og oplæsningen av teksten: 1 Mos. 28, 10—22 og Matth. 13, 44—46. Før prækenen kom saa som altid i engelske kirker, bekjendtgjørelserne. For nordiske læsere vil det vel falde temmelig underlig, at der forekom en bekjendtgjørelse om «whistparti førstkommende tirsdag». Men i England er det intet usedvanlig, at der fra prækestolen bekjendtgjøres, at der da og da «arrangeres et whistparti under sogneprestens ledelse.» Det hænger vel tildels sammen med folkekarakteren, den historiske utvikling og den langt sterkere følelse av kirkens sociale opgave.

Av prækenen gjengives kun hovedtrækkene, forsaavidt de har forbindelse med temaet «fundet».

«Ordet «fundet», sa taleren, «har ofte en særegen tiltrækning for nogen hver av os. Vi synes det er morsomt at finde noget, og det er kanske med flere, som det er med mig selv, vi læser med interesse den spalte i aviserne med overskriften: «Tapt og fundet».

I bibelen tales der ofte om folk, som finder noget. Paa næsten alle dens blade er der noget som angaar «tapt» eller «fundet».

De to parabler: den om manden, som fandt skatten i jordstykket og kjøbmanden, som fandt den ene, kostbare perle, handler derom.

Det er meget lettere for os nu, end det var for jøderne dengang, at forstaa disse lignelser. Det er gaat som det staar i lignelsesfortællingen om sennepskornet: kirken breder nu sine grene ut over den hele vide jord. Vi sitter alle i

dette store træs skygge. Hærene, som nu strider, marcherer dog frem under korsbannere. Religionen kommer nu til menneskene, ikke omvendt, menneskene til religionen. I liker at tilhøre dette broderskap! Vi liker alle at tilhøre en stor bekjendt og berømt organisation. Vi tilhører alle kirken. Men kirken som organisation er ikke det samme som Guds rike. Vi maa finde noget mere deri.

Der er mange i hvis religion der er utelatt et ord. Og dette ene ord er netop «fundet». De har ikke fundet noget personlig i religionen. Den er endnu noget upersonlig for dem. Hvad har *du* fundet for dig personlig? Har du som manden, der fandt skatten eller som kjøbmanden, gjort den store, pludselige opdagelse? Skatten har nok været der i hundreder av aar. Den er der endnu. Men vi maa finde den hver for os, enhver for sig personlig. Ogsaa den gamle fortælling om Jakobstigen sier os noget om en stor opdagelse, noget uventet, som Jacob fandt. Det blev en virkelighet for ham — ikke bare en drøm.

Hvorledes skal vi gjøre denne opdagelse?

Kjøbmanden hadde det som sin geschæft at søke efter perler. Han hadde vist søkt i mange aar. Kanske ogsaa fundet mindre perler, men aldrig en som denne ene, kostbare, Før nu!

I morgen skal I igjen ut og arbeide i dokken eller paa stoperiet eller i maskinverkstedet. Og jeg skal gjøre min gjerning som prest blandt eder imorgen igjen som før: besøke familjerne, de fattige og de syke o. s. v.

Har vi søkt? Skal vi ikke fortsætte at søke — til vi finder mere — skatten, den ene kostelige perle? Vi har kanske søkt i aarevis, men ikke endda fundet den. La os fortsætte. For Guds veie med os forstaar vi ikke allikevel. Vi synes det er underlig. Der er mange gode mænd, ogsaa her, som ikke har fundet perlen, endda de har søkt baade længe og alvorlig. Andre har slet ikke søkt saa længe og saa meget, men de har fundet den. Vi maa dog ikke opgi at søke.

Jeg vet idag at jeg tror paa Jesus, at jeg intet andet vet til min egen eller andres frelse og evige salighet. Og jeg haaper jeg aldrig skal opgi den tro. Dog haaper jeg at

jeg, om jeg lever, ikke skal tro akkurat det samme og paa akkurat samme maate, naar nogen aar er gaat, som jeg tror det idag. Jeg haaper at finde mere, meget mere — perlen.

Guds veie med os er underlige. Han handler ikke akkurat likt med os. Vi er mere end et nummer for ham. Jeg saa soldaterne opstillet til parade utenfor kirken idag. Av dem forlangtes akkurat det samme, de blev behandlet paa akkurat samme maate. Men saa behandler ikke Gud os.

Nogen av os husker det, vi vandt frem til, det vi fandt gjennem lidelse, i en for os særlig mørk tid. Pludselig saa vi skatten glimte i mørket. Paa en hemmelighetsfuld maate handler Gud med os ogsaa med at la os miste og finde.

De søkende var meget forskjellige. Den ene hadde det til sin livsopgave at søke — den anden ikke.

Men der var den store likhet mellem dem: da de fandt skatten, perlen, saa opgav de alt andet for at faa den.

Du og jeg kan heller ikke faa den kostelige skat uten at betale prisen for den. Vi tviler ikke paa, at den er der, perlen. Vi har anet, somme tider er det likesom vi har set den skinne, at vi saa at si har havt den nær os, ja, i vore hænder. Men vi har ikke villet betale prisen for den. Vi har ikke villet opgi alt, ogsaa al vor synd, for dens skyld. Og Gud trænger alt.

Evangeliet, budskapet fra Gud til os idag er dette: Vi vet hvad skatten er for noget, vi længes efter at finde den. — Men er vi ogsaa villig til at betale prisen for den?

Det er sandt: Den som vil berge sit liv mister det; men den som mister sit liv for Jesu skyld, skal vinde det.

Ja kun han faar skatten til sit personlige eie, til evig besiddelse.

* * *

Utenfor døren stod presten og trykket hver enkelts haand til avsked. Jeg vekslet dengang kun nogen faa ord med ham. Siden har jeg oftere møtt ham. — Litt længre borte paa gaten traf jeg igjen den gamle arbeider, som hadde sittet ved min side. «Hvor mange medlemmer tror De, det er i denne foreningen?» spurte jeg. «Det kan jeg ikke saa

nøie si,» sa han. «Men jeg antar mellem 2—300. For tiden er mange bortreist.»

«De er selv medlem,» spør jeg videre. «Nei,» svarer han. «Men jeg liker denne forening og det arbeide, den gjør her i menigheten. Og jeg har nu gaat til møterne mellem 2—3 aar og betalt til foreningen.»

«Det saa ut til at være arbeidere allesammen?»

«Ja,» sier han. «Det er de, nogen litt ældre, men som De saa, ogsaa mange yngre. Men spør presten, saa faar De bedre besked,» sier han.

«Ja, ham træffer jeg nok siden,» sier jeg idet jeg skilles fra den venlige gamle arbeidsmand.

DE TYSKE REVISIONISTER OG DET RELIGIØSE PROBLEM.

I den omdannelsesproces, som det tyske socialdemokrati har gjennemgaaet fra at være et revolutionært klassekampsparti til at blive et væsentlig socialreformatorisk parti, har den teoretiske kritik væsentlig rettet sine vaaben mod et bestemt punkt i den marxistiske ortodoksi; nemlig *Karl Marx' materialistiske historieopfattelse.*

Som bekendt danner Marx' økonomiske historiebetragtning en af hovedsoklerne i den videnskabelige socialisme, navnlig som den gennem aartierne er blevet doceret af det tyske socialdemokratis teoretikere. Efter denne anskuelse er de rent materielle produktionsbetingelser kilden til alle forandringer i samfundets bygning og udvikling. Produktionsmaaderne er samfundets grundlag. Politik, religion, moral og videnskab er kun overbygninger, der forandrer sig ved de skiftende produktions-former.

Denne anskuelse, hvis absolute rigtighed er meget vanskelig at fastslaa, har ofte i eftersnakkernes og fortolkernes mund faaet en saa massiv og dogmatisk udlægning, at den haand i haand med den filosofiske materialisme, som historieopfattelsens fædre stod i nær forbindelse med rent personligt, har foraarsaget megen uro, misforstaaelse, ja ligefrem skade indenfor den socialdemokratiske arbeiderbevægelse. Sagen er nemlig den, at hvor Marx mente: de materielle-økonomiske forhold har *en overordenlig stor indflydelse* — har de teologiske eftersnakkere og ikke mindst de socialistiske agitatorer i skrift og tale sagt: de økonomiske kræfter er *de eneste i tilværelsen*, der har betydning. Det vil atter sige: at socialdemokratiet — navnlig den marxistiske fløi — saavel teoretisk som praktisk altfor stærkt, ja uforsvarligt stærkt, har underkendt alle de ikke-materielle kræfter, dem Marx betegnede som «de ideologiske former». Man er derved fra

en vis side kommet ind paa en *ren mekanisk samfundsbetragtning*, der som oftest giver det udseende af, at socialismem med en jernhaard naturlovs nødvendighed maa afløse de nu herskende privatkapitalistiske samfundsforhold — og i konsekvens heraf *anviser den menneskelige intelligens, aands- og viljesliv en alt for underordnet betydning i denne udviklingsproces.*

Imidlertid er der i tidens løb fremkommet adskillige indvendinger mod den materialistiske historieopfattelse. Ikke blot den borgerlige nationaløkonomi har betvivlet og forkastet dens absolute rigtighed, dens ufuldkommenhed til at forklare alle den historiske udviklings fremtoninger; men hvad der er af større principiel og praktisk betydning, at den mest virkningsfulde kritik er fremsat af fremragende socialistiske teoretikere: Jaurès, Tugan-Baranowski og Ed. Bernstein.

Det har saaledes vist sig, at Marx' historieopfattelse i dens oprindelige dogmatiske udformning ikke danner nogen undtagelse fra en hel række andre hypoteser, *at livet selv korrigerer alle teorier og hypoteser.*

Blandt de mænd, hvis kritik af den materialistiske historieopfatning har faaet den største betydning og som ogsaa i sin tid vakte berettiget opsigt, bør nævnes den tyske socialdemokrat, nuværende rigsdagsmand *Ed Bernstein.*

I sit hovedværk mod den marxistiske ortodoksi («Voraussetzungen des Socialismus») hævder Bernstein saaledes, *at Marx havde tillagt de aandelige kræfter i tilværelsen altfor ringe betydning og indflydelse paa det økonomiske livs udvikling.* Dette var imidlertid ikke blot en paastand. Bernstein underbyggede den med uomstødelige beviser, idet han udfra Marx og Engels' egne udsagn paaviste, at Marx *oprindeligt* oversaa de aandelige kræfters betydning, og at Marx ogsaa *senere* indsaa denne feiltagelse og *indrømmede* rigtigheden heraf.

Fra denne kritik, der i sine konsekvenser fuldstændig maatte bryde med alt det mekaniske og fatalistiske i den ortodokse marxisme, gik Bernstein videre og hævdede, at naar den økonomiske udvikling ikke var en saadan mekanisk proces, der foregik ganske uavhængig af den menneskelige intelligens og handlekraft, saa kunde der ikke være tale om noget *socialistisk endemaal*, dette begreb, der har spillet saa

stor rolle i kampen mellem de socialreformatoriske og socialrevolutionære grupper indenfor partiet. Alt beroede paa udvikling — og en slig udvikling, hvori de moralske, intellektuelle og aandelige kræfter virker jævnsides med de økonomiske. Atter var der bragt ballance i forholdet.

Altsaa har man ret til at fastslaa, at den moderne socialisme paa dette punkt ikke føler sig forpligtet til Marx' oprindelige, men senere frafaldne økonomiske determinisme, men at den ønskede en vekselvirkning mellem de rent materielle og de aandelige kræfter. At Bernstein paa dette omraade har ydet en betydningsfuld indsats i mulighederne for socialismens videreudvikling, bør ikke underkendes, selv ikke af dem, der maa tage afstand fra hans øvrige kritik af marxismens teorier. Og at han har haft ret i sin kritik af den materialistiske historieopfattelse, er tilstrækkelig bekræftet gennem Marx og Engels indrømmelser. Det bekræftes ogsaa ved, at andre udenfor socialdemokratiet staaende socialistiske afskygninger som t. eks. *anarkismen* bryder med den økonomiske determinisme, ligeledes den i aller nyeste tid omsiggribende *syndikalisme*. Netop hos denne retning med dens revolutionære klassekamp og direkte aktion er bruddet med den økonomiske determinisme blevet afgørende og fuldstændigt. Snarere er netop disse teoretikere tilbøielige til at svinge over til den anden yderlighed: at tiltro den menneskelige viljeshandling ubegrænset rækkevidde. Men den syndikalistiske bevægelse er netop psykologisk set en reaktion overfor tidligere aartiers dogmatiske marxisme, og som saadan af stor værdi til en fordomsfri og retfærdig vurdering af socialismens indre udviklingsgang.

II.

Ved denne nye opfattelse af det økonomiske livs udvikling som et resultat af samarbejdet mellem materielle og aandelige kræfter, har Bernstein i virkeligheden *skabt udgangspunktet for et mere forstaaende og fordrageligt syn paa religionen.* Og karakteristisk er det at bemærke, at man netop de sidste to aartier indenfor det tyske socialdemokrati har sporet en *ændring* i opfattelse af kristendom og religiøse spørsmaal.

Den marxistiske socialisme i dens ortodokse form maatte føre til selve religionens fornægtelse. Marx', Bebels og Liebknechts socialisme lod ingen plads staa aaben for en overnaturlig livsforklaring. For dem var kristendommen den religiøse form, der knyttede sig til den kapitalistiske produktionsmetode, og som vilde ophøre med at bestaa, saa snart kapitalismen selv blev avskaffet gennem socialismens virkeliggjørelse.

Anderledes efter Bernstein. Denne standsede vel foran det religiøse problem. Saa vidt mig bekendt har han ikke udtalt sig om det religiøse. Men andre af hans tilhængere: *revisionisterne* har taget spørsmaalet op til behandling og blandt disse samler interessen sig stærkest om mænd som den tidligere præst, nu rigsdagsmand *Paul Göhre*, den teologiske forfatter, dr. *Max Maurenbrecher* og den ivrige boligsforenings forkæmper dr. *Hans Müller*.

Der er vel ingen af disse, der staar paa noget positivt religiøst standpunkt, men deres udtalelser om kirke og religion er ikke desto mindre interessante og staar i velgørende modsætning til de kras-materialistiske og snæversynte anskuelser, der kun altfor længe har siddet til højbords indenfor store dele af det tyske socialdemokrati. I det følgende skal jeg komme lidt nærmere ind paa deres forskjellige synspunkter.

III.

Som ung teologisk kandidat var Paul Göhre stærkt interesseret i det sociale spørsmaal. Det var dengang han udfra *religiøse* motiver søgte arbejde paa en stor saksisk fabrik for ved selvsyn at faa et indtryk af den arbejdende klasses liv og kaar, — et undersøgelsesarbeide, hvis frugter han nedlagde i sin opsigtsvækkende bog: *Tre maaneder fabrikarbeider*. Efterhaanden arbeidede Gøhre sig mere og mere bort fra den kristelig-sociale leir, hvor han oprindelig hørte hjemme; han kunde ikke indenfor dens rammer faa plads for sin proletariskfarvede kristendomsopfattelse. Og efterhaanden som de kristelig-sociale i politisk henseende led nederlag ved valgene gik han — iøvrigt sammen med dr. Maurenbrecher — over til socialdemokratiet.

Nu skulde man have ventet, at Gøhre betragtede det som en

af sine hovedopgaver indenfor partiet at bryde vej for det religiøse. Desværre *opgav han dette ret hurtigt.* Vel hævdede han i 1902, at kristendommen ikke var i modstrid med den moderne monistiske verdensanskuelse; at materialismen var et overvundet standpunkt; at religionen er noget meget mere end en verdensanskuelse; at Gud er løsningen paa alle spørsmaal. Videre hævdede han, at det er en utopi, naar man hævder religionen vil forsvinde i en overskuelig fremtid.

Men selvom man her tydeligt sporer en tilpasning af det religiøse, der stemmer overens med de naturvidenskabelige strømninger indenfor partiet, — Göhre udtaler sig saaledes *mod* de kirkelige dogmer — saa betoner han dog samtidigt, *at socialismen ikke er nogen religion*, ingen verdensanskuelse, ingen sædelære, men kun et politisk og økonomisk program, — og hvad der er vigtigere: *at han som partifælle absolut ikke vil kristne socialdemokratiet.*

Sidste udtalelse var maaske mere en forsigtighedsregel, idet man fra forskellig side i partiet mistænkeliggjorde ham for at øve religiøs propaganda. Ti paa partikongressen i Dresden 1903 førte han overfor Bebel et djærvt forsvar for sine anskuelser. I de følgende aar bliver han flittig medarbeider i partiet og udvikler sig stadig i mere *antikirkelig* retning, og skønt han egenlig ikke propaganderer, vokser hans sympati for kirkeudtrædelsesbevægelsen. Udtrædelsen skyldes følgende fem hovedgrunde, som han *slutter* sig til: 1) kirkens antikverede verdensanskuelse, som staar i den sterkeste modsætning til nutidens liv; 2) den kristne tros overveiende transcendentale karakter; 3) den kristelige sædelære, der bliver mere og mere ubrugelig og i modstrid med samfundslivet; 4) kirkens stigende reaktionære praksis; 5) den voksende erkendelse af, at kun et mindretal af menneskene virkelig har religiøs trang og overfører religionen paa deres eget liv.

Trods denne skarpe kritik af teologi og kirke, som han ønsker arbeiderne fjernede fra, angriber han ikke selve religionens væsen, de religiøse værdier. Tvertimod! I et skrift om kirkeudtrædelsen i 1909 skriver han bl. a.: «Selvinteressen, den mest levende af alle interesser i verden, byder socialdemokratiet helt igennem *at gøre alvor af sin grundsæt-*

ning om religiøs tolerance. I vor tid endog *stærkere* end i fortiden.»

Altsaa: Gøhre vil netop *værne* om religionen, befri den for den teologiske ortodoksi og kirkelige reaktion. Midlet hertil er udtrædelsen af landskirken. Af nogle udtalelser i 1911 (i Sozialistische Monatshefte) fremgaar det at udtrædelsesbevægelsen netop skal løse det religiøse problem og *udvikle det videre.* Kun naar de tusinder, der er færdig med kirken, men ikke med religionen, træder ud, kan der banes *nye veie* for en selvstændig religiøsitet.

Denne religiøsitet findes — efter Göhres mening — *indenfor socialdemokratiet.*

Han skriver i før nævnte skrift: «Det er ikke tilfældigt, at der indenfor socialdemokratiet mere end før høres, at en kristen i vore dage ikke alene kan, men *maa* være socialdemokrat. Ogsaa denne udtalelse er udtryk for, *at partiet nu er ganske anderledes intensivt paavirket af religion* end før.

I øvrigt er betoningen af denne sætning ikke blot *taktisk klog;* den er tillige *saglig rigtig.* Thi som kristendommens sidste indhold bliver altid det ord staaende, som allerede Jesus af Nasaret har citeret: du skal elske Gud af dit ganske hjerte og din næste som dig selv.

Men denne *næstekærlighed fører, klart gennemtænkt, i maskinernes og den almindelige valgrets tidsalder til socialismen.*» Og da Göhre videre hævder: «dog behøver en socialdemokrat *ikke* at være kristen,» saa vil man deraf kunne se, at Gøhre selv er kommet i konflikt med sit standpunkt i 1902, hvorefter socialismen netop *ikke* var en religion.

Vil man nu betragte Gøhres udvikling udfra et religiøst synspunkt, da er der efterhaanden ikke blevet meget tilbage af hans oprindelige kristendom; de yngre dages idealistiske stræben efter at kristianisere socialdemokratiet er forlængst opgivet. Socialismen er i virkeligheden kristendommen omsat i praksis. Kort sagt: en noget *tragisk* udvikling. Paa den anden side betyder Göhres betoning af socialismen som en bevægelse, der rummer stærke religiøse stemninger, ja endog kristendommens kernebud: næstekærligheden, samt hans udtalte vilje til at arbejde med paa det religiøse livs videre udvikling

dog *et væsentligt fremskridt*, naar det sammenholdes med den marxistiske ortodoksis guds- og aandsfornægtelse.

*

Medens Göhre saaledes har skudt det religiøse mere i baggrunden, har dr. Maurenbrecher søgt at vække den religiøse interesse ved udsendelse af en række religionshistoriske værker, hvori han paa en populærvidenskabelig maade — omend udfra strengt liberale synsmaader — søger at forklare kristendommens oprindelse og udvikling. I lighed med Karl Kautsky forsøger han at betragte urkristendommen som et produkt af tidshistoriske, sociale og økonomiske forhold og *Jesus af Nasaret som den store proletarfører*, der kun kan forstaaes udfra proletariske synspunkter. Den grundbetragtning bærer i hvert fald hans to bøger: *Von Nazareth nach Golgatha* og *Von Jerusalem nach Rom*, der begge behandler kristendommens oprindelse og videre udvikling.

Man kan stille sig tvivlende overfor værdien af et saadant forfatterskab Ikke desto mindre er det dog en kendsgerning, at Maurenbrechers religiøse oplysningsarbeide har medvirket til at skabe bedre forstaaelse af det religiøse indenfor arbeidernes lejr. Og alvoren af hans arbejde stadfæstes af, at han — i modsætning til sin tidligere kampfælle Gøhre — ikke sjældent *kritiserer sit parti* og partipressen for dens tvetydige og ufrisindede holdning overfor de kristne og religiøs-troende.

Han skriver bl a., at partiredaktørens stilling er *alt andet end neutral*. En troende katolik, der af social interesse læser pressen, maa i hundreder af tilfælde *føle sig krænket.* Det burde være i partiets interesse at kræve den *strængeste* neutralitet, gøre *alvor* af programpunktet. Ligeledes stiller Maurenbrecher sig *tilbagevisende* overfor de fritænkeriske strømninger i partiet, der ønsker en langt mere radikal holdning overfor religionen. Han indrømmer, at et stigende antal arbeidere forlanger en ny vendensanskuelse, idet *baade de kirkelige dogmer og den materialistiske filosofi ikke tilfredsstiller.* Men partiet *som saadant* kan intet have med disse bestræbelser at gøre, og han henviser sine partifæller til at oprette

selvstændige frireligiose menigheder, hvor den religionsvidenskabelige undervisning danner midtpunktet.

Videre er Maurenbrecher af den anskuelse, *at der i selve socialismen findes religion*, og ved at kalde disse religiøse elementer frem, vil man kunne *tilfredsstille* massens trang til religion. Derfor skal man ikke sige at socialdemokratiet trænger til religion og saa vise sig venlig overfor de overleverede religioner. Derimod maa man blive klar over, at der i socialismen findes bestemte elementer, der maa betegnes *religiøse* og som kun kan begrundes som saadanne. Endelig maa man undersøge, hvorledes disse religiose elementer stiller sig til det religiøse livs overleveringer, om de dækker disse eller om de ikke ligeoverfor den kirkelige religion betyder *et høiere trin* i selve den religiøse udvikling.

Naar Maurenbrecher imidlertid nærmere skal definere, hvad han forstaar ved «religiøse elementer» i socialismen, bliver han baade ubestemt og taaget. Han skriver herom:

«Troskaben overfor den ubekendte fremtid, arbeidet i verdensbevægelsens tjeneste, uden at vi forstaar dens oprindelse, mening og drivende kraft — det er det moderne menneskes religion, der føler sit liv som en del af den hele verdensproces — — —. Socialisternes religion er specielt den tanke, at de arbejdende klassers højnelse er den opgave, som kulturmenneskeheden just i vor tid har at gennemføre.»

Hvad selve forholdet mellem kristendom og socialisme angaar, da har Maurenbrecher udtalt sig ganske klart i det foredrag han holdt under den fri-religiose verdenskongres i Berlin 1910 (Der Socialismus als eine neue Stufe der Religion»).

Dr. Maurenbrecher stiller problemets kerne saaledes: er socialismen en afløser af de gamle religionsformer eller kan socialismen og religionen i forening frembringe noget nyt?

Betragter man nu livet i socialistkredse, da vil man se, at de socialistiske ideer med deres evne til at udvide folkets liv, *for disse mennesker betyder det samme som kristendommen for tidligere slægter.* De tyske arbejdere — siger Maurenbrecher — har egentlig aldrig haft nogen religion i dette ords sande betydning. Under den sociale trældom har de aldrig forstaaet religionen. Saa kommer socialismen, og paa

en vidunderlig maade opdager de, at de er en masse, der har en verdenshistorisk opgave at løse, og da de historiske religioner intet siger om slægtens fremtidsspørsmaal, men lægger hovedvægten paa de enkeltes evige frelse — saa fremmedgøres masserne for religionen.

Problemet bliver dernæst dette: kan kirkerne, ganske uafset deres sociale og politiske standpunkt, faa et saadant indhold, der er tilfredsstillende for den, der gennem socialismen har faaet fuld klarhed over menneskehedens historie og opgaver?

Hvis den kristne kirke da siger, at den *ogsaa* har de sociale reformer *indenfor* sine rammer, men dertil *noget mere,* da er det for socialisterne en *afgjort* sag, *at de og kirkerne i de religiøse kernespørsmaal staar adskilt.* Thi for socialisterne er den religiøse oplevelse kun én ting, og denne er en fortærende ild, en storm, en Gud, *der ikke taaler andre Guder ved siden af sig.*

Hvis derimod kristendommen skulde besinde sig paa sin oprindelse, da er det muligt, *at socialismen bliver den kristelige fromheds hele indhold,* og da kan kristendom og socialisme godt forenes. Kristendommens tanke om Guds rige indtræder nu paa et nyt trin i verdensudviklingen. De kristne maa tage det sociale reformarbejde op. Alene paa denne ubetingede pligt hviler forudsætningen om en forening af kristendom og socialisme.

Lad være, der ikke er megen kristendom i Maurenbrechers betragtninger; han har dog sat det religiøse spørsmaal paa partiets dagsorden, og selvom hans fortolkninger af kristendommen peger bort fra kirkens Jesusbillede, saa bevæger han sig dog hele tiden paa den historiske overleverings grund, hvor den kristne religion ikke — som hos mange af hans partifæller — reduceres til legendernes og sagaernes verden, til teologisk digtning.

*

Langt mere positiv er dr. *Hans Müller,* hvis afhandling i «Sozialistische Monatshefte» 1910 jeg mere udførligt skal anføre.

Han skriver:

Det socialdemokratiske partiprogram fastslaar, at religionen skal erklæres for en privatsag. Men dette har partiet *aldrig formaaet at overholde.* Saa vidt man kan forstaa Marx og Engels, synes religionen kun for dem at have været en fantastisk genspejling af økonomiske produktionsforhold. Denne anskuelse er imidlertid *opløsende* for religionen. Den mener som saa, at med det nuværende samfunds fald gaar ogsaa den kristne religion til grunde. Denne opfattelse deles endnu af mange socialister; navnlig da af socialdemokratiets literære ordførere.

Enhver kender af socialdemokratiet véd ogsaa, at forskellige antireligiøse og fritænkeriske bestræbelser er udført af det. I arbejderoplysningsforeningerne blev periodevis forhandlet mere om darwinisme og monisme end om socialisme og socialpolitik. Men hører den nuværende samfundsorden sammen med kristendommen, da er hvert angreb paa kapialismen tillige et angreb paa kristendommen. Derfor kan man strengt taget ikke udfra den anskuelse tillade at en socialist er religiøs eller troende kristen.

Dr. Müller henviser nu til, at religionen ikke blot i fortiden, men ogsaa i nutiden har været *en samfundsdannende faktor.* De fremskredne kulturlandes aandelige udvikling viser, at den religiøse interesse og trang er i tiltagen *Selv indenfor arbeiderbevægelsen er der i de sidste aartier stigende interesse for Gudstroen.* I forbindelse dermed bliver flere og flere klar over, *at det socialistiske ideal om et retfærdigt og harmonisk samfund har udviklet sig i nøjeste tilknytning til de religiøse idéer og trosforestillinger*, ja, at kristendom og socialisme i fremragende tænkeres øjne ikke udelukker, men gensidigt betinger hinanden.

Det er jo ogsaa en kendsgerning, at man i vore dage kommer til socialismen, ikke gennem materialisme og gudsfornægtelse, men *gennem religionen*, idet man i socialismen ser Guds riges virkeliggørelse.

Det socialistiske ideal er ikke tilstrækkeligt: det maa gøres stærkere ved en dyb religiøs overbevisning.

Vil man studere det oprindelige udspring til forskellige sociale bevægelser, der har søgt at virkeliggøre tanken om broderlighed og menneskelig solidaritet — *staar der som regel*

en religiøs personlighed bagved. Thi store tanker blir kun født i rene hjerter og udfolder sig kun i menneskehjerner, der lever deres liv for en sag, som ligger udenfor deres egne personlige interessers omraade. Det er kun udfra sin religiøse oplevelse, at mennesket kan skabe sig overbevisning om, at alle mennesker er brødre, at Gud er vor fader, at Guds rige maa komme, det rige, i hvilket vi vil blive forløst fra alle ulykker, fordi Gud elsker mennesket og vil dets frelse.

Dr. Müller er derfor af den anskuelse, *at religionen ubestrideligt er den fremaddrivende kraft i den sociale udvikling.* Ja, hans erfaring har bibragt ham den overbevisning, at religiøse kræfter overhovedet ikke lader sig undvære ved bygningen af socialistiske organisationer, *at enhver socialistisk bevægelse uden disse maa forflades.*

Det er derfor en af den moderne socialismes vigtigste opgaver at revidere sin opfattelse af religionen, dens væsen og betydning i menneskehedens udvikling. Socialdemokratiet maa træde i skranken for, at de fordomme fjærnes, som holder millioner af tilhængere borte fra at øse af denne kraftkilde.

*

Sluttelig skal jeg anføre endnu et par udtalelser af tyske revisionister.

Edmund Fischer skriver:

«Den store masse *mangler* noget, der kan fylde dens aandelige liv, glæde dens hjerte og sind og hæve den op over hverdagslivets bekymringer. I længden *formaar den politiske og økonomiske kamp ikke dette* . . . .

«Derfor, fordi vort parti ikke har befattet sig med religionen, vinder vi ikke en eneste troende for vor bevægelse. Men *hvis ikke vi imødekommer massens religiøse trang, vil den engang kunne berede os en stor skuffelse.*»

Og *Gerhard Hildebrand* skriver om den moderne hedningemission paa følgende maade:

Den drivende kraft, især i den protestantiske virksomhed for hedningemissionen, er en inderlig og levende tilegnelse af missionsbefalingen: gaa ud i alverden og gør alle folkeslag til mine disciple! Missionen er derfor *et bevis paa kristendommens overordentlige livskraft*, og dens historie i det 19de

aarhundrede er sikkert *det største vidnesbyrd om selvfornægtelse og verdensforsagelse, som menneskeheden har set.*» Og et andet sted skriver samme: «Alle de drivkræfter, der stadig trænger sig frem fra undergrunden i vor tilværelse, kan vi ikke fatte i formler; men ligesom saa mange andre før og samtidig med os maa vi iklæde dem overnaturlige dragter eller også — ligesom Goethe — med ærefrygt betragte dem som hemmeligheder. Men naar denne ærefrygt har vundet skikkelse i os, da har vi religion, og først da *kan vi i trofast hengivelse træde i skranken for store samfundsmæssige idealer.* Religion i denne betydning vilde ikke betyde svækkelse, men snarere *forøget styrke,* for arbejderbevægelsen, og den vilde samtidig betyde en socialisme, der ikke baner sig vei i kraft af magtfaktorer og ydre samfundsforandringer.»

Og endelig siger *v. Vollmar:*

«Vi kan bekæmpe religionens misbrug; *men aldrig de religiøse overbevisninger.* Med hensyn til disse bør socialdemokratiet vise en absolut neutralitet.»

Alt i alt tør man paa grundlag af ovenstaaende udtalelser nære den tro, at den tyske arbeiderbevægelse er ved at skifte signaler i religiøs retning. Naturligvis maa man vogte sig for at overvurdere tegnene. Om nogen religiøs renaissance i lighed med den, der gennemstrømmer den engelske arbejderverden, kan der endnu ikke være tale. Men paa den anden side er der selv i marxismens hovedborg tegn til at mere idealistiske og etiske stemninger vinder frem, at den tid snart vil være forbi, da en socialist nødvendigvis maa være materialist eller ateist. Men dette foreløbige maal peger fremad mod mere. Naar man betragter den indre udvikling, der faktisk er foregaaet indenfor det tyske socialdemokrati i løbet af det sidste slægtled, da spaar det — ikke mindst med henblik paa opfattelsen af det religiøse problem — store muligheder for religionens videre udvikling og vækst.

A. Kruse.

ANMELDELSER OG NOTISER.

Anmeldt av pastor *Th. Dahl.*

Social kristendom og protestantiskt församlingsarbete *i Frankrike och det franske Schweiz* av *Gustaf Montan.* Uppsala. L. Norblads bokhandel.

«Social kristendom» heter boken. Ikke: «kristelig socialisme». Ti kun yderst faa av de mænd, hvis tanker og virke her livfuldt skildres, har sluttet sig til det socialistiske parti. De fleste av dem mener med *Henri Appia:* Den kollektivistiske socialisme er *ett* forsøk paa at *løse* det sociale spørsmaal. Den «sociale kristendom» derimot er ikke et fuldfærdig system, den gjør ikke fordring paa at være en teoretisk løsning av det sociale spørsmaal, den er snarere en tendens, nemlig i retning av at tillempe kristendommen paa de sociale spørsmaal for at stille dem i den rette belysning.

Gjennem gjentagne reiser i Frankrik og Schweiz, samtaler med de i det socialt kristelige arbeide staaende mænd og studium av tilhørende litteratur har forfatteren vundet et indgaaende kjendskap til personer og arbeider som vistnok er litet kjendt her i landet.

I en indledning gis en koncis og interessant skildring av *Oberlin*, hos hvem sjælesørgergjerningen altid gik jevnsides med arbeide i civilisatorisk og social retning, og som kan ansees som en forløper for social kristendom. Videre skildres *Tommy Fallot*, *Elíse Gounelle*, *Wilfred Monod*, *Charles Wagner*, *Paul Passy* og flere for den sociale kristendom brændende og arbeidende mænd.

Fælles for dem alle — trods meningsforskjel i det enkelte — er en avgjort kristelig tro og *en bestemt vilje at virke for Kristi sak*, forenet med et frit moderne syn.

At retningen bæres av et dypt og egte kristelig syn, fremgaar av ord som disse av *F. Thomas*: Evangeliet har ikke uret, naar det sier at menneskets hjerte er ondt fra

grunden av. Om man vil spare sig for grusomme, bitre feilregninger, maa man nødvendig begynde med individuel sindsforandring. «Den første socialist eller frihetskjæmpe» erklæret, at man maa omvende sig og fødes paany for at se Guds rike.

Eller disse ord av *W. Monod:* «Vi skal fremstille for dem historiens vældige Kristus, frygtelig for synden, broderlig mot synderen, og som frivillig ofret sig paa Golgatas alter for at gi den menneskelige selvviskhet dødsstøtet».

Men det som særlig karakteriserer alle disse mænd, er at de ikke kan nøies med pietismens eller metodismens «enkeltmandskristendom», som jubler og synger naar man bare vet sig selv evig frelst, og saa er optat med at «frelse» enkelte andre fra det evige helvede. Man maa, som den egentlige banebryder for social kristendom, F. Fallot, uttrykker det, *samtidig indvirke paa individerne og paa det milieu hvori de lever,* og synden maa dømmes som synd baade i hjertet og i samfundet. Evangeliet er ikke det virkelige evangelium, naar det ikke efter engelens ord er et budskap for *alt folket,* det budskap nemlig: I Jesus Kristus gir Gud sig til dig for at du i Jesus Kristus skal gi dig til ham gjennem at hengi dig for andre. Den logiske følge av Guds faderkjærlighet er menneskenes broderkjærlighet. Omvendelsen er omvendelse baade til Faderen og til brødrene. Frelsen maa ikke være negativ, men maa ha et sædelig og socialt indhold: at være frelst er ved Jesus at være gjort duelig til at elske Faderen av hele sin sjæl og brødrene som sig selv. Et menneske kan umulig være religiøs og dog glemme lidende mennesker omkring sig. Om kristendommen bør være og forbli individuel, maa den ikke være individualistisk; den maa begynde med individerne, men danne dem for samfundet. Allerede *Vinet,* som omtales under indledningen til avsnittet om Schweiz, uttalte sig i den retning: «Det er i samfundets interesse jeg forfegter individualitetens ret; jeg vil se mennesket helstøpt, selvstændig, individuel, forat det som menneske skal underkaste sig det almenes interesse. Jeg vil at det helt skal være sin egen herre for bedre at kunne være andres tjener».

Endelig er det karakteristisk for en flerhet av disse mænd, at de konfessionelle og kirkelige skillepunkter mellem

protestanter betyr litet for dem. Saaledes hævder *Monod:* «Hindringer for frelsens verk er ikke bare synd og elendighet, men ogsaa den dogmatiske despotisme, det dødbringende magtbegjær som frakjender menneskene retten til at hylde Jesus som mester og frelser, saalænge de ikke har underskrevet visse formentlig guddommelige formler».

Roman og pædagogik.

Valdemar Rørdam: **Lykkelige barndom.** En fortælling. Gyldendals forlag. 379 sider.

Der er nogen bøker man straks kan anmelde. De efterlater ingen gjæring i ens sind, ingen uklarhet i opfattelsen, i fikseringen av indtrykket. Slik er Valdemar Rørdams sidste bok. Den er til forskjel fra hans anden produktion ikke poesi, men i enhver henseende prosa.

Man begaar utvilsomt uret mot en forfatter naar man uttaler sig avgjort om hans bok. Avgjort rosende kan være likesaa urigtig som avgjort nedsættende. En litteraturkritikker skal veie og prøve, se fra alle sider, ikke si noget bestemt, men la bokens egenskaper og tanker tale. For en anmelder derimot er det en lettelse naar han efter læsningen føler sig ganske klar over hvad han vil si — enten det nu er godt eller ondt.

Denne letvinthet benytter jeg mig av her: Rørdams bok er avgjort mislykket og usympatisk. Den er blit reklamert som «en aapenhjertig sterk skildring av barns og unge menneskers lyssky forvildelser og muligheten for deres legemlige og aandelige frigjørelse».

Boken vil altsaa være pædagogisk foruten at være kunst. Jeg er ræd pædagogikken har slukt kunsten uten dog at bli fetere. Det «aapenhjertig sterke» bestaar i en ugenerthet i at nævne ord og omtale gebærder med deres «rette navn». Dette virker forsaavidt pædagogisk som det virker ekkelt, som berøring med en padde. Altsaa en fysisk nervøs avsmak, ikke en moralsk. For opdragere som er ubevandret i disse mørkets labyrinter kan der være rent teknisk oplysning at hente i boken. Og la mig ikke være

uretfærdig: *enkelte* psykologiske iagttagelser og vink findes der selvsagt ogsaa.

Men pædagogisk er det en hovedindvending at aapenheten fremtrær i en *roman*. Derved blir den ikke *fuldt virkelig* denne aapenhet. Derfor virker den uappetitlig. Jeg tror ellers paa en viss grad av aapenhet, ikke netop en i alle detaljert, men en som gir *virkelig* grund under føttene. Disse iagttagelser fremsat av Valdemar Rørdam i et aapent ord til dansk ungdom og ikke tiltuklet i en roman — de vilde virket ganske anderledes mandig. Der er ogsaa ting han da ikke hadde tat med.

Interessantest er han netop hvor han i boken lar sin repræsentant, den unge magister, i en tale utvikle sine anskuelser. Dette kunde trykkes som en artikel, saa var det bedre end hele romanen. Kort sagt gaar talen ut paa mer frisk luft, mer freidig humør, mindre høitidelighet, mer nøgternhet i behandlingen av de kinkige forvildelser. — I dette avsnit merker man ogsaa kunstneren.

Kanske kan helheten virke forskjellig paa de forskjellige. Derfor bør pædagoger og forældre være opmerksomme paa boken. Dens rene hensigter vil ingen betvile.

Gunnar Gunnarson: **Den unge ørn**. Av borgslægtens historie. Gyldendals forlag. 136 sider.

Dette er fortsættelsen av «Gæst den enøiede». En kunde jo si sig selv at paa høide med den kunde den nye ikke staa. En forfatter skaper ikke to slike bøker efter hverandre med en juls mellemrum. Av de fire bøker om Borgslægtens historie staar Gæst der alene som den benaadede gave. Men forfatteren kan være sikker paa at han altid skal bli møtt med store forventninger. Saa faar han ogsaa ta den ære at vi blir skuffet over ham.

Eiv. B.-J.

TYSKLAND PRIVAT.

Av. *Eiv. Berggrav-Jensen.*

Det Tyskland vi har med at gjøre er saa at si det utvortes Tyskland. Vore aviser fortæller os dette Tysklands forskjellige mer og mindre tiltalende handlinger. Vi stilles overfor et torpedert norsk skib, vi stilles overfor avskyværdige krigsmetoder, vi stilles overfor et keiserord om at «Gud er med *os*». Og efter alt dette skal vi saa domme «Tyskland».

Særlig ligger det nær i vore kredse at si: hvordan har det sig med de tyske kristne? Hvordan kan de la være at protestere? Ja, hvordan kan de *forsvare* alt det forfærdelige? *Vi kan jo ikke ha kristelig fællesskap med saadanne mænd.*

Kanske er man ikke opmerksom paa at man under denne tankegang er sprunget over fra det kollektivt utvortes «Tyskland» og til de personlige forhold og de private mænd. Er denne overføring av landet *som vi ser* til mændene i deres private forhold *som vi ikke ser* uten videre tilladelig?

Man vil si at i mange tilfælde kjender vi deres private ytringer og kan domme efter dem. Man kjender Harnacks brev til englænderne, man kjender pastor Günthers forsvar for Lusitania — og de andre tænker naturligvis paa samme maate, — hvad haves da mer behov? Naar de tilmed forsvarer ogsaa traktatbruddet overfor Belgien, kan man jo aldrig mere tro tyskere paa deres ord!

Hvis der ikke var fler momenter at ta i betragtning end disse, kunde der ikke gjøres noget ved en slik forfærdelig slutning. Vi maatte finde os i ogsaa *dette* utslag av verdens almindelige ondskap. Men der *er* fler momenter. Selv om de ikke er avgjørende — *noget* er der i dem, og det er ikke sikkert vi har ret til at negligere dem selv om de skulde vanskeliggjøre en liketil dom.

For mit vedkommende er det gaat saa, at efterat jeg fik se og føle Tyskland *indenfra*, er det blit langt vanskeligere overhodet at faa plads til momentene indenfor det lille, let overskuelige omraade hvor vi maa ha dem samlet hvis vi skal kunne opgjøre os en avsluttet mening. En anden ting kommer ogsaa til: det at komme de mennesker *personlig nær* som alle andre taler om, fremkalder en viss tilbakeholdenhet overfor de spørsmaal som gaar vedkommende mennesker ind paa livet. Det forholder sig ikke saa at det bare er de for tyskerne fordelagtige momenter som økes ved et besøk dernede. Heller ikke er det saa at det personlige samvær fremkalder en nær-sympati som slører øiets klar-blik. Det er ganske liketil dette at der viser sig at være flere ting under solen end vi paa bjerget visste, og at man ikke blir saa selvsikker naar man istedenfor momenter faar med mennesker at gjøre.

Det er denne side av vort forhold til de stridende magter som for os har størst interesse: den personlig menneskelige. Dette med total-opgjørets ret og uret er det uvisst om nogen av os endda kan mestre. Og forsøker vi os paa det, saa gjør vi ialfald meget let uret mot det jeg har kaldt de personlige forhold. For en staternes dommer kan dette ikke undgaaes, han maa dømme efter det som kan fremlægges paa et bord. Men det er anderledes for dem som ikke er kaldede til saadan dommergjerning.

1.

Er der i det hele ikke en merkelig selvmotsigelse i det at være nøitral og samtidig være dommer? Rent juridisk kunde man si: der er jo netop den skjønneste harmoni — en som er part i saken kan jo *ikke* være dommer. Men her taler vi ikke om det utvortes statsretslige (bortset fra at det heller ikke er sikkert at man *selv der* behøver at fælde den til alle sider rigtigste dom fordi om man er nøitral). Vi holder os mer til den indre side av forholdet. Og netop her er selve vor dommerkapacitet svækket derved at vi er nøitrale.

Nøitral — et negativt begrep, som bare fortæller om et *ikke*, et hverken—eller, ikke fiende, og ikke ven, — næsten mindende om det blinde begrep et neutrum, om et menneske-

med hverken kvindelig eller mandlig utpræget natur. Man tænke sig f. eks. at la et slikt neutrum dømme i en strid mellem kjønnene — og man forstaar hvad jeg mener med den indre motsigelse i det at være nøitral og samtidig være dommer. La være at begge kjønsvæsener i sin utprægethet ikke i og for sig kan ansees som «objektive» dommere — — kan neutret da gjælde for det? Det har jo ikke kjending med de livskræfter som her gjælder, det vil betragte dem og dømme dem efter akademisk-teoretiske maal, kanske ogsaa paavirket av sin egen immunitet, saa at begge parter faar føle neutrets foragt fordi de i det hele lar slike kræfter husere i sig!

Det er paa to maater selvmotsigelsen et dommende neutrum viser sig. Først deri at det maa bli en rationalistisk dom, en kjendelse uten hensyn netop de irrationale momenter som skiller liv fra maskine. Dernæst deri at det er en dom som ikke har ringeste krav paa at bli hørt og tat hensyn til av parterne. Disse vil altid skyve den fra sig med den begrundelse: han har jo ikke anelse om hvad det hele egentlig er og hvordan det føles.

Jeg kan derfor umulig forstaa den rolle man gjerne vil tildele de nøitrale, at de skal være de uhildede dommere i verdenskonflikten. De maa snarere *til trods for* sin nøitralitet forsøke at leve sig ind i livs- og døds-kampen og vinde personlig føling med de kjæmpende. Dette vilde være at ophæve nøitraliteten indvendig fra. Mens det at optræ mer og mindre braakende med partitagen og dommervæsen utad i mange tilfælde truer med at skape neutra av nøitrale.

Vor *opgave* vil heller ikke bli den at skifte ret paa jorden eller at forsone motsætningene. De som vilde forsøke paa dette og kom til et bestemt resultat, vilde straks bli slukt av den ene parts advokat og avvist av den andens. Naar der endelig om hundreder av aar kan fældes «historiske» domme, da kan de like saa godt fældes av en tysker eller engelskmand som av en nordmand eller schweizer.

Heller ikke lægger jeg nogen vegt paa den saakaldte «verdensopinion» som vi efter sigende skal være med paa at lage, en slags foregrepet historiens dom, nemlig den uhildede samtids. For det første hvad *dommen* angaar, saa er den i

virkeligheten temmelig avmægtig. Gaar den den mægtige seirherre imot, saa hæver han sig over den. Den blir altsaa magtesløs. Og gaar den den tapende imot, da vinder den en letkjøpt seir og er i virkeligheten like saa magtesløs som i første fald. Og hvad dernæst *det uhildede* angaar, saa er det jo en kjendt sak hvordan det gang paa gang hænder at den historiske efterforskning til evidens beviser hvordan folkeopinionen har tat feil, — men beviser det til ingen nytte; for den populære opfatning er en bendel hvis hode man aldrig faar has paa! Den værste hindring for en klar historisk vurdering er ofte netop den «uhildede samtids» populære forkludring av billederne. Hvor folkeopinionen undertiden viser sig at ha ret overfor forskere eller dommere, er dette vel at merke næsten altid hvor folket har hat den nærmere personlige berøring med forholdene og hvor disse samtidig ligger slik an at folket kan dømme i kraft av sit psykologiske *instinkt*. Men dette sidste er jo netop *ikke* tilfældet med de nøitrale overfor de krigførende. Den berøring vi har med dem er for det første overmaade tilfældig og dernæst overmaade *utvortes*. Og da løper vore umiddelbare instinkter meget let feil.

2.

Her er jeg ved det jeg begyndte med og som jeg mener gjør det saa vanskelig at være nøitral. Vi kommer ikke indenfor skallet. Det er likesom bare den ydre gjenlyd av folkelivets pulsslag vi fornemmer. Ta et slikt telegram som keiserens om at «Gud er med os». Der kan, for alt det vi vet, ha ligget en inderlig mening i de ord da han sa dem. Og det folk som fik ordene, kan ha gjemt dem i sit hjerte. Jeg sier bare «kan» — for det er umulig for os gjennem telegraftraaden at faa oversendt en eneste kvint av den stemning som eventuelt har baaret ordene. De er bare tomme lyd for os som er utenfor stemningen — altsaa fælder vi vor dom: mundsveir, utiltalende forsøk paa sjælelig bestikkelse av sig selv og andre. Telegraf og presse kan bare formidle ord og begivenhet, ikke indre bevægelse og en handlingsmotiver. Hvor derfor ordene er blit talt og begivenhetene fortalt i et miljø som av sig selv var samstemt i indre

forstaaelse av sindelag og motiver — der utøvet de den rette formidler-rolle mellem menneskene. Men riv de nøgne fakta og ord løs -- flyt dem til et stemningskjølig sted, og de er ikke længere formidlere, men abnormiteter, som skaper forvirring og stifter skade. Tænke sig at mine ord i en intim samstemt kreds, ovenfor en os alle gripende situation, blev baaret ut til et kaldflirende publikum, — *mig* var forsaavidt ingen skade skedd som det jo ikke kommer an paa publikums skjøn, men for saken og sandhetens skyld og dermed for publikums egen skyld vilde der være skedd skade.

Et *folk* har i virkeligheten en slik intim sammenkomst naar det staar i en kamp paa liv og død. Mange ytringer kan der falde hjertevarme landsmænd i mellem, som sat paa stilk i en nøitral presse fremkalder ytringer om at «slike folk er da ikke normale». Meget kan ogsaa faa en skarpere form naar det gjælder motstanderen, end de utenforstaaende vil godkjende som parlamentarisk tale. Og saa fremkommer disse «skuffelser» som vi har havt saa mange av, hvor «mænd som vi før høiagtet som upartiske og fintfølende viser sig at være faldt aldeles ned til mobbens tænkemaate». Særlig er det de kristne i vedkommende land det gjerne gaar ut over — hvordan kan *de* ta del i de sterke ord og i de frygtelige handlinger?

Det var saa i 1905 ogsaa, skjønt vi synes ganske at ha glemt det. Det var et særlig haardt slag for Sveriges kristne at den norske kirke ikke dengang fulgte sin Herre og Mester i heller at lide end at gjøre uret. At Chr. Knudsen ifl. Mrgbl.s referat kunde sænke sit hode i bøn netop da Michelsen oplæste oprorserklæringen mot kongen og broderlandet — det har visselig forekommet de svenske kristne et like saa stivt stykke som at keiseren og de andre nu gaar til krigen «med Gud og retten». Eller naar vi tar forargelse over de tyske takkegudstjenester for seir og spotter over kombinationen «Gud og vore gode vaaben», — har vi da glemt den 7de december 1905? Jeg maa tænke paa svensken som ved den leilighet hørte os synge: «... har den Herre stille lempet, saa vi vandt vor ret», og efter sigende bemerket: «Saa rent «stille» tycker jag nu inte det gick just»; — det maler hvad en utenforstaaende fristes til at si ved slike leiligheter.

For os kan det jo være det samme, hvis vi følte noget egte da vi brukte ordene. For de andre maa det høres koldt. Derfor kan vi være gla til at ikke vor kirkeministers bøn og vore takkegudstjenester hadde den interesse for den daværende noitrale verden at der blev trykt dobbeltspaltede fete overskrifter i verdenspressen om «Gud og Norge».

Det er ikke min mening hermed at bestride at der i Tyskland (saa vel som i Norge i sin tid) kan være drevet en usund og usand spekulation i bruken av Guds navn som en slags psykologisk stimulans. Men hvad jeg vil bestride er at vi noitrale har nogen ret til her at være de moralsk entrüstede dommere. Til min bebreidelse overfor en norsk journalist som av keiser Wilhelms proklamation den 1ste august iaar hadde plukket ut ordene: «Gud vær med os» og sat dem som fet overskrift, blev der svaret at netop disse ord var det typiske ved proklamationen. Han burde sagt: det som *jeg* fandt mest typisk, — nemlig ut fra en kold noitral tankegang. Hadde han skullet *forstaa indenfra* vilde han aldrig gjort anskrik netop om disse ord. Han vilde indset at den utvortes maate hvorpaa de vilde bli opfattet her, vilde forskyve hele billedet saa det blev forvrængt.

Den kjække nøitrale forargelse paa vor Herres vegne over den tyske «krænkelse av hans nøitralitet» er derfor ikke ublandet imponerende, især naar den kommer fra folk som ellers i ny og næ, i store og smaa situationer «misbruker Herrens navn» for at forsterke sine talemaater, og paakalder himlen bare for at faa nogen avveksling i det de ellers bruker at berope sig paa. Overfor vore vittighetsblades gjøn med tyskernes gudspatent og overfor det følge av letklædte smaaborgere som de har, er det umulig at føle nogen sympati, selv om man ellers mener at der kan være en fare i den stadige offentlige appel til den almægtige.

Feilen er at det private saa ublut kastes i grams til et forslukent publikum av kritikkaklere. Og opgaven blir til trods for dette at forsøke at forstaa det private privat.

3.

Men der er andre forhold hvor vi staar overfor de tyske kristne med svære spørsmaal. Det er selve de offentlige for-

brydelser som vi gjør dem personlig ansvarlig for. Ogsaa her maa vi selvsagt før vi dømmer, ikke bare kjende de offentlige fakta, men søke at forstaa *hvorledes de har virket privat.*

La os ta nogen av de spørsmaal som har været avgjørende, krigsaarsaken, nøitralitetsbruddet overfor Belgien, ødelæggelsen av Lusitania.

Om *krigsaarsaken* synes der litt efter litt at danne sig en fæstnet anskuelse: hadde Tyskland ikke git Østerrike lov til at skyte skarpt, saa var det ingen krig blit. Understøtter maa saa dette syn med det merkværdige argument at Tyskland viste sig bedst forberedt og *altsaa* har pønset paa en anledning, da mener man at facit gir sig selv: Det er Tyskland som er den angripende part.

Naar man i en nøitral akademisk forhandling har med disse ting at gjøre er det ikke godt mulig at bli saadanne argumenter helt kvit. Selv om de skulde kunne motbevises — de staar der som spøkelsesskikkelser og *kunde* være virkelige. Ut av denne uvisshet vil vel aldrig vor generation komme.

Hvor ganske anderledes inde i selve Tyskland. Man kan komme med aldrig saa megen lurende skepsis, og man kan finde forskjellige forhold som ogsaa her har to sider, men om ett kan der ikke herske nogen som helst tvil: de tyske enkeltpersoners granitfaste overbevisning om at krigen er dem *paatrunget.* Man kan forsøke sig som nøitral psykolog og ville *forklare* en slik masseforblindelse, men at *bortforklare* selve det faktum at der hersker den fuldstændigste og ærligste overbevisning hos alle tyske borgere om at de er angrepet, truet, at de *forsvarer* sig, det kan ikke nytte. I det høieste har vi derfor at konstatere et merkværdig dobbeltfaktum: Tyskland er *angriperen* — men alle tyskere er til det inderste overbevist om at de er *angrepet.* Man kan derimot ikke argumentere: Tyskland begyndte krigen, den er altsaa en ren rovkrig, hvordan i al verden kan da Tyskland vove at ta Guds navn forfængelig og bespotte baade ham og os andre ved at la de trampende legioner løfte hans navn over sine rækker?

At *betvile* at det private Tyskland mener sig anfaldt, eller at betvile at denne overbevisning er egte, saa den meget mer er blit til sandhet av nød og av gjentagelse — er en like saa letvint som uhistorisk fremgangsmaate. For den

som ønsker med *forstaaelse* at komme litt indenfor det irriterende dobbeltfaktum, er der bare én vei at gaa: at finde ind til det personlige liv hos enkeltmenneskene. Det er vanskelig. For det er ikke alle som vil aapne en fremmed veien. Om man taler med en eller anden bestaltet apologet, faar man ikke derfor fast grund under føtterne. Gjennem bedyringer om uskyld er vi vant til at se den truende selvanklage indenfor. Men træf et menneske paa tomandshaand, la mig f. eks. si et menneske som man i aarrækker har havt baade personlig og kristelig forbindelse med, sit og tal rigtig ut med ham — da har De fast grund under føttene. At *han* er overbevist om at hans fædreland hverken vilde krigen eller er angriperen, *det* kan De ialfald i det øieblik ikke være i tvil om. Og saa har man liksom en fotsbred fast grund at staa paa. Og fra den kan man da bygge videre; f. eks. idet man faar vedkommendes klare forsikring om at ingen av de han kjender og lever i fortrolig tankeutveksling med har et andet syn paa dette end han.

Men om de saa ikke kan tænke sig at de *styrende* har villet krigen? — Hvilke styrende? Riksdagen kan det jo ikke ha været. Og høiere op har vi bare kansler og keiser. Ja, om ikke keiseren i grunden — — ?? — Det kommer noget an paa hvem De sitter sammen med naar De sender ut den prøveballon. Der er dem som blir aldeles stive av forfærdelse. Der er andre som blir dypt alvorlige og sier: jeg vet at han blir mistænkt og smædet og haanet av de utenforstaaende . . . la os tale om noget andet . . .

Keiseren er blit noget av et hjerteanliggende ikke mindst *for de bedste*. Man tænker sig saa let, fordi han er gjenstand ogsaa for saa megen svada og bombastisk hyldning, at saa maa det være noget hult ved begeistringen for ham. Og det er jo ogsaa hævet over al tvil at mangfoldige ærlige tyskere ofte har været haardt trykket av hans optræden. Men det er som forsvundet nu, ja det er slaat om i sin motsætning. Han agtes og elskes i næsten like høie maal. Aarsaken er ikke egentlig at han har gjort noget. Han lever jo faktisk aldeles incognito, og man merker mer til ham gjennem telegraftraadene til utlandet end man gjør i selve Tyskland. Nei, forklaringen er den at han er et *hjertemenneske*. Kom

skyggesiderne derav til at træ frem i medgang, saa er til gjengjæld de inderlig betagende sider derav kommet frem nu. Som et chock gik det gjennem befolkningen da de saa det første billede av ham fra felten. Det var en forandret mand, en mand som ikke hadde det let. De føler det tyskerne som om han inkorporerer folket ikke mindst i dets *personlige* kamp i denne tid . . . At *keiseren* skulde ha villet krigen? Det er et spørsmaal for nøitrale.

Derimot kan De meget godt forhandle med Deres tyske venner om *militærpartiets* forhold. At der eksisterer et militærparti er alle enig om. At det har havt en del magt er utvilsomt. Men hvor *meget* vet ingen. At det hos den nuværende kansler skulde ha noget aapent øre er ganske usandsynlig. Kyndige mænd mener i det hele at dets indflydelse staar i omvendt forhold til det prætentioner. Men i alle fald er der her aapen plads for et spørsmaalstegn.

Det samme er i nogen grad tilfældet med det tyske *diplomati*. Det er jo snart blit en trivalitet, saa ofte er det gjentat, at det tyske diplomati ved sin klodsethet (og det engelske ved sin fiffighet?) har fremkaldt krigs-*situationen*. Men denne forbrydelse blir vel i saa fald at henregne til det vi i den gamle dogmatik kaldte skropelighets-synder, som skrives paa de manglende evners konto.

Hvad der for os er hovedsaken: vi maa skille mellem de personer og deres liv som utgjør det tyske *folk* og den abstraktion som kaldes «Tyskland».

I spørsmaalet om krigens aarsaker vil De ikke finde en eneste alvorlig tysker som ikke føler sig staaende i en avgjort *forsvars*-krig. At de nøitrale trækker paa smilebaandet forandrer ikke *dette* psykologiske faktum. Heller ikke at forsvaret begyndte med et *angrep*.

4.

Dette sidste — Belgien — vil for alle nøitrale smaastater bli et ulægelig saar. Man maa ikke forlange at vi skal godkjende en saadan handlemaate, selv om den var aldrig saa «nødvendig». Tyskernes fremfærd mot Belgien vakte netop hos os andre nøitrale den samme *solidaritetsfølelse* som i Tyskland skapte folket av partiene. Belgien var en av de ting

jeg længtet efter at snakke ut om med lidenskapsløse og varmhjertede tyske venner.

Jeg vidste at der kunde opføres en regulær *debat* med argumenter for og imot. Jeg hadde nøie studert de i Brüssel fundne dokumenter og indsaa deres værd for tysk opfatning. Men debatter kommer der intet ut av, man stivner i kantede figurer og faar ingen fælles basis. Men hvad tænkte en mand som f. eks. pastor M. i N.[1]) i sit inderste om den sak?

Belgien laa ham *tungt* paa sindet, sa han. «At vi der begik en uret er jeg ikke i tvil om. Det er noget av det haardeste krigen har budt mig». Men han hadde, da han skulde dømme de mænd som hadde ansvaret, maatte spørre sig selv: «kunde *du* ha handlet anderledes? Dine generaler siger dig, og du kan selv med et lægmandsøie se at de har ret: hvis vi ikke gaar gjennem Belgien er efter al beregning Tysland færdig; vi vil bli klemt ihjel fra øst og fra vest samtidig og vil ikke kunne faa luft. Valget er altsaa: enten gjennem Belgien — eller fædrelandet staar foran undergangen . . .» Han turde ikke si hvad han hadde valgt. Hadde det bare været sin *egen* undergang han i tilfælde skulde avverget med en uret, men de andres, folkets, fremtidens? Det var et valg hvor der ikke efter *nogen* avgjørelse kunde komme en rolig samvittighet. Og som det nu er, sa han tilslut, *er dette en av de ting jeg maa bære med mit folk*, ogsaa som *min* skyld.

M. var ikke i tvil om at omtrent saadan hadde ogsaa rikskansleren følt det. Bare paa bakgrund av en saadan kamp kunde det forklares at han kom med den aapne og nu bakefter som udiplomatisk angrepne bekjendelse, at vi gjorde uret. — Hvad der siden er opdaget av belgiske konspirationer med Frankrike og av engelske brutaliseringsforsøk overfor Belgien forandrer ikke noget i denne enkle samvittighetskonflikt.

Paa et saadant grundlag kan man møtes. Og jeg har al grund til at tro at dette standpunkt er langt mere utbredt netop i alvorlige tyske kredse end man faar indtryk av ved det som avisene og apologetene skriver. Det var ikke een, men mange, som følte som M., kanske mest i Syd- og Mellem-

[1]) Jeg har i korrekturen fundet det rigtigst at utelate hans fulde navn, som er meget kjendt baade i Tyskland og i Norden. Jeg burde nemlig ellers forelagt ham det følgende til gjennemsyn først.

tyskland. Den brandenburgisk-prøissiske art er undertiden mer kort for hodet og mer trang om brystet. (Hvad der ikke berettiger til at søke det «egte» *tyske* væsen netop der).

5.

Men nu *krigsføringen,* hvor Tysklands kultur-barbari særlig har vakt anstøt i de neutrale land, dels gjennem de kolorerte skildringer som fiendens pressebureauer har forsynt os med og dels gjennem de fakta vi selv har oplevet. «Hvad sier tyskerne privat om Lusitania, f. eks.?»

Jeg hadde ventet at *dette* tilfælde maatte ha gjort et endnu sterkere indtryk netop i kristne kredse end f. eks. Belgien. Men det var omvendt. Professor *Rade* svarte mig f. eks. paa et brev om L. saaledes: «*Jeg har ikke et øieblik vaklet i min moralske dom i Lusitaniaaffæren.*» — — Det er likesom ikke til at begripe *Han* —! Det høres likefrem forhærdet. Han maa være blit slukt av det store uhyre dernede han ogsaa . . .

Og saa træffe ham . . . Elskværdig som vanlig møtte han selv paa stationen, — — men for et chock at se ham, — saa ældet, saa ribbet. — Det er krigen, sier hans venner. Han har lidt saa under den. Hans idealistiske sind hadde ført ham langt ind i utsoningsforsøkene med England; han har søkt at holde fast paa haabet og forstaaelsen selv nu efter den uhyre skuffelse; han har hat mange ubehageligheter fra chauvinistisk hold av den grund, ogsaa i sin egen kreds; og saa dertil hvad han i sin nærmeste familie- og vennecirkel har faat føle av krigens gru.

Nei, hærdet eller forhærdet var det sidste han var. Men hvordan *kunde* han forsvare «Lusitania»?

«Skal jeg behøve at forsikre Dem at det væltet sig konvulsivisk ind over en da efterretningen kom: alle de uskyldige . . .! De kjender os som mennesker og vet hvad vi som mennesker da led. Men følelser og samvittighet er to ting man ikke skal forveksle. Og netop i den oprørthet som ens følelse og medfølelse kom i, viste samvittigheten sig ganske fast og klar.»

— — For en neutral tankegang er vi jo ikke dermed kommet forstaaelsen nærmere. For at dette kan ske, maa vi ta saken fra grunden av. Det er to ting som her avgjør

den væsensforskjellige tænkemaate hos en tysker og hos en nordmand: først *selve den bakgrund* hvorpaa efterretningen mottas, den *disposition* hvori folkegemyttet befinder sig. Dernæst selve divergensen i de *fakta* som vi dømmer efter.

Den psykologiske bakgrund er nok den som skiller et kjæmpende folk aller sterkest fra et neutralt. I sin almindelighet kan vi ikke her komme ind paa det spørsmaal i hvilken grad ens egen nød paavirker ens dom om hvad der er ret overfor andre. Der er visse sammenligningspunkter at finde i 1905-historien. Men der kommer her mer specielle dispositioner til.

Uthungringskrigen er forlængst av England selv indrømmet at være en fiasko: da Tyskland mobiliserte potetene og organiserte brødskorpene blev det uindtagelig ogsaa i denne henseende. Men der er to ting vi glemmer naar der er tale om den virkning Englands sulte-forsøk gjorde i Tyskland. Den ene er den følelse som maa vækkes i et folk, fra øverst til nederst, den dag det faar vite at verdens mægtigste sjønation ved at bryte folkeretten vil gaa det rent privat ind paa livet ved at pine det med hungersnød [1]. Man kunde jo ikke dengang *vite* at det ikke skulde lykkes. Og fremfor alt kunde man ikke være sikker paa om ikke folkesundheten vilde svækkes, saa at der indirekte, ved underernæring, skaptes dødsfare for visse dele av befolkningen. Og dermed er vi kommet op til den anden faktor: hver brødskive fortæller daglig ved sin sorte farve og minder ved sin smak om den uret motparten, tildels ved trudsler ogsaa overfor neutrale, formaar at sætte i verk overfor ens folk. Og de som færdes i fattigkvarterene, prestene og menighetssøstrene, kan fortælle om hvorledes England *der* høster de frugter det hadde tiltænkt hele folket: hvor nemlig brød og kaffe (som hos os) er baade morgen-, middags- og aftensmat fordi kjøt er for dyrt, — der har potetene rykket op og indtat hovedpladsen paa menuen. Jeg sætter at en prest kommer fra et slikt hjem (jeg holder mig til bestemte tilfælder i Frankfurt), fyldt

[1]) Man har fra meget naivt hold i Norge forsøkt at komme med tyskernes egen beleiring av Paris 1870—71. Paris var en *fæstning*, Frankrikes sterkeste. Den civile befolkning ellers er av folkeretten beskyttet mot saadant barbari som utsultning.

av den uret som de uskyldige her lider, men som telegrambureauene ikke laver sensationsmalerier av, — og saa læser telegramet om Lusitania. Han vil kanske synke sammen i sin stol av ulykkens dobbelte vegt, *men kan De forlange at han skal reagere ganske som en neutral bedsteborger overfor denne hændelse?*

At det ogsaa kan *sees* paa flere maater er den anden ting vi i vor alsidige oplysthet har let for at glemme. Dels blir jo de forskjellige fakta anderledes anskuet hvor vurderingen kommer an paa den psykologiske disposition. Og dels *berettes* simpelthen andre fakta i Tyskland end i England. Det har aabenbart spillet en rolle i Tyskland at man alment trodde at *hjælpekrydseren* Lusitania var *armert*. Hos os har motbeviset herfor virket saa sterkt at vi i forvissningen om Englands uskyld ganske har overset de to fakta som tyskerne holder desto sterkere fast paa: 1) at den var en særlig konstruert og statsunderstøttet hjælpekrydser som nogen tid ogsaa hadde gjort militær tjeneste, og 2) at den hadde *ammunition* ombord, bestemt — som tyskerne med en for os noget sentimental biklang sier — «til at dræpe vore søuner og brødre.» Paa dette grundlag føler *de* det som at England (og Amerika) spilte *høit spil* ved at la baaten gaa i kombineret militært og civilt erende. (Gesandtens *varsko* til passagererne lægger man ogsaa stor vegt paa; men det lykkedes mig i flere tilfælde at forklare fyldestgjørende at et saadant varsko maatte føles som en tom og dum trudsel i den da foreliggende situation. Til gjengjæld, svarer man saa fra tysk hold, faar England ta skaden for sit overmot da de proklamerte at man kunde være *aldeles* sikker for Lusitania, den gik *altfor* fort til at nogen undervandsbaat kunde knipe den.

6.

Det var oprindelig min hensigt at gjennemgaa endnu flere led av synderegistret. Og naar jeg nu lar det være, er der vel en og anden læser som blir sittende med spørsmaal om hvordan *det* og *det* og *det* som her ikke er berørt, vel kan «undskyldes».

Men dette er ikke hovedsaken. Det er mig ikke om at

gjøre at levere et *forsvar* for tysk handlemaate; jeg har bare villet ta frem nogen eksempler paa hvorledes en utvortes betragtning ikke kan bli helt fuldstændig eller sand naar den overser det moment jeg har kaldt Tyskland privat.

Der er imidlertid et punkt av en noget anden karakter som jeg finder det av særlig betydning for os at bli klar over; det er det tyske *had*. Hvordan *kan* de kristne se rolig paa at denne ondskapens magt brer sig i folket?

Før mit besøk i Tyskland var jeg nærmest tilbøilig til at anse det omsiggripende had nationerne imellem for at være det forfærdeligste ved denne krig. Værst i saa maate saa det ut til at være i Tyskland. En norsk avis hadde stillet sammen nogen «Krigsmerker» fra forskjellige land; den hadde valgt et engelsk med en engel svævende over jorden og indskriften «Den sidste krig». Det tyske derimot var en knyttet næve og devisen: «Gott strafe England». (I parentes bemerket: hvilken delikat journalistik!)

Det var derfor en av de ting jeg først og fremst vilde ha besked om: gik de og *hadet* England dernede?

Den første jeg kom til at tale med om det var oversøsteren paa et stort lazaret som var indrettet ute i Friedenau i en folkeskolebygning. Vi hadde gaat omkring i sykeværelsene, og de saarede hadde slet ikke svaret til min forestilling om saarede løver — de lignet mer blotgjorte gutter, — og saa spurte jeg hende: de hader selvfølgelig efter alle disse lidelser sine fiender av et oprigtig hjerte? — «*Absolut ikke!*» svarte hun forbauset, «de føler at de andre er mennesker akkurat som de selv.»

Jeg hadde en mistanke om at, skjønt det ikke var noget hadefuldt i alle disse milde øine, saa kunde likevel den humane frøken Oberin ha set for rosenrødt paa det. Dagen efter var jeg hos presten ved et lazaret i Charlottenburg. «Englænderne taler vi ofte om,» sier han. «Nei, det er umulig at si at soldatene føler *had* overfor dem. Og især finder De ikke hos disse jevne soldater spor av det «handels-had» som ellers har vist sig. Naar jeg undertiden har merket en forskjel hos de saarede paa deres tale om engelskmændene og franskmændene, saa er det dels fordi vore soldater synes det er saa foragtelig at englænderne er leie-tropper («Söldner»), at de er «kjøpt»

til at slaas, og dels fordi de synes englænderne betragter krigen som en slags sport. Naar vi et sted begynder at snakke om England, flokker det sig altid nogen omkring sengen. Det kan bli ren debat, og der forekommer da undertiden rent filosofiske bemerkninger som f. eks. forleden: «Men England forsynder sig da mot den hvite rase, hr. pastor!» En kunde jo tænke sig at de da blev ivrige, men det gaar altid ganske rolig for sig, knapt en gestus. Og der er mer humør end had i denne bemerkning av en som laa der med begge ben amputert: «men naar vi skal over til England, hr. pastor, da maa jeg ogsaa være med!»

Jeg spurte ham hvordan han trodde de følte det derute *mens* de stod i kamp. «De føler ikke had eller raseri,» svarte han, «de tar det hele som *et smertelig arbeide som skal gjøres*.»

Om nu dette virkelig kan holde stik? Efter selv at ha besøkt fronten og talt nøie og indgaaende med officerer i forreste række, reserveofficerer som tildels har været mine studiekammerater, er jeg temmelig sikker paa at det er noksaa rigtig. Det slog mig især hvad en av dem sa: «det man kalder had, ja i det hele tat de sterke følelser, merker de mindre til jo nærmere de kommer fronten. Herute staar vi dem for nær, her kjender vi dem for godt, vore fiender, til at vi skulde enten hade eller foragte dem. — Det holdt derimot paa at koke over hos os da vi i høst fik sendende brevkort og vittighetsblade hjemmefra hvor englænderne og franskmændene var fremstillet i latterlige og nedværdigende situationer. Saa utbredt og intens var forbitrelsen over dette hos soldatene at der ved forbud maatte sættes stopper for trafikken.» — Den samme løitnant, han heter Koch og staar oppe ved Arras, fortalte ogsaa hvordan hans gutter hadde tat imot efterretningen om Italiens krigserklæring: «Nei er det sandt, hr. løitnant! . . . Da faar vi ta nogen timers overtid ikveld.» (De holdt paa med et forskansningsarbeide). Den næsten til flegma grænsende ro som maler sig i slike ord er saa vidt jeg kan skjønne typisk for fronten.

Overfor Frankrike traf jeg i det hele bare en eneste som var *arg* og det var en professor som netop hadde mottat et (paa en pudsig maate indsmuglet) brev fra en tysk saaret

fange derborte. Jeg læste brevet; det fortalte om slarv og en ukyndighet uten like. «Det er ikke det eneste,» sa han. Han mente at franskmændenes blodfulde temperament tok igjen hvad de ikke magtet overfor de vaabenføre tyskere paa de fangne. — Men ellers er der gjennemgaaende bare een stemning at merke: medfølelse, man fristes til at si sympati med Frankrike. Og ute ved fronten tillike: en overrasket *respekt* for dem.

Dermed er ikke sagt at ikke baade had og hevn findes hos de kjæmpende. Jeg kan ikke her gaa nærmere ind paa disse særlige forhold, men jeg gjør opmerksom paa at vi har med 6 millioner soldater at gjøre, hvor altsaa ensartethet er praktisk talt utelukket. Desto sterkere falder det i øinene at den rolige tankegang hos frontmændene er den *typiske*. Det er sandsynlig baade at de kan være mer stortalende naar de skriver hjem eller til offentliggjørelse, de jevne soldater, og at det sikkert nok vil bli undtagelserne, de hidsige, som kommer til at gjøre mest av sig overfor publikum. Det skal netop derfor staa fast at totalindtrykket ikke stemmer med de flammende billeder som forvrængt soldaterkjækhet og en kritikløs presse kan finde paa at male os paa væggen.

Det er derfor ogsaa en dobbelt forargelig trafik man kan se f. eks. paa Berlins forlystelsessteder, at »rodbuksene« (saa utrolig det er, den franske hær har virkelig endda de røde bukser) fremstilles som knæhøner. Der skulde komme et kompani fra fronten og se hvad de præsterer ute i teatret paa Nollendorfer plads — det skulde ikke vare længe for de ryddet scenen eftertrykkelig.[1])

Det er den slettest mulige forberedelse til den eventuelle tilnærmelse og utsoning Tyskland og Frankrike imellem naar man fra tysk hold behandler franskmændene med overbærende medlidenhet.

Det er ikke bare klodset og ufint, det er ogsaa *usandt*.

---

[1]) Jeg negter ikke at der ogsaa i fremstillingen av den tyske soldat og især av underofficerstypen var en god del selvironi — men de kommer desto flottere fra det naar det gjælder æren, bravuren. Det er her der optræs saa simpelt overfor de franske repræsentanter.

«Der eksisterer absolut ingen forskjel mellem franskmændene og os naar det gjælder tapperhet,» sier en tysk officer. Hvilken som helst soldat i skyttergraven vil bekræfte det.

Men det er dette fortvilede moderne begrep som heter «publikum»! Dets letlivede kjæphøihet har i dette tilfælde smittet lovlig langt opover. Forskjellen mellem fronten og indlandet er i saa maate paafaldende. Man kan efter mit skjøn ikke komme forbi at her har bremseapparatene svigtet hos en del, ogsaa gode kristne mænd. Den psykologiske bakgrund for dette er den bundløse skuffelse over Englands krigserklæring. Vi vet at fra smaabarn og op til stormagter har skuffethet altid let for at omsættes i bitterhet og hadskhet. Og at dette skedde i de frygtelige dage da fienderingen lukket sig om Tyskland — det kan ingen undres over. Men ogsaa da eftertanken ellers var vendt tilbake, fortsatte man med at gi England en særstilling hvad had angaar. Jeg tar som eksempel en sjømandskalender for 1915, utgit av «Deutsch evangelische Seemannsmission» (Stettin), hvor Ernst *Lissauer's* bekjendte «Hadesang mot England» er optat. Denne sang er ikke spor bedre gjort end mangfoldige av de andre spekulationspoeters rimerier i døgnpressen, men den har havt lykke til i en særlig grad at bli — for en stakket tid — næsten nationalsang. Dens slutning lyder:

«Dich werden wir hassen mit langem Hasz,
wir werden nicht lassen von unserem Hasz,
Hasz zu Wasser und Hasz zu Land.
Hasz des Hauptes und Hasz der Hand,
Hasz der Hämmer und Hasz der Kronen,
Drosselnder Hasz von Siebzig Millionen,
Sie lieben vereint, Sie hassen vereint,
Sie alle haben nur einen Feind:
England!

Der vil ikke kunne fremføres endog en skygge av forsvar for at saadanne ord gis plads i en evangelisk missionsbok. Dobbelt ilde blir det ogsaa derved at sangen var saa almindelig utbredt at man kunde beregne at alle læserne hadde den før, saa at det altsaa bare er en slags *demonstration* at man trykker den op.

Men regnskapet for en slik optræden kommer tyske kristne sikkerlig til at gjøre op uten vor indblanding. *Der er forlængst et tydelig tilbakeslag i luften* og det vil bli nye røster som kommer til at ha fremtidens øre. I saa henseende er det høist interessant at merke sig hvordan det gaar med selve Lissauers hadesang. For kort tid siden kom en katolsk prest i Kölnische Volkszeitung og protesterte mot at den nævnte sang fik komme ind i *skolebøkene*. «Et kristelig tænkende menneske kan virkelig ikke *nu* (uthævet her) læse den lissau'ske hadesang mot England uten indre motvilje». Bladets redaktion erklærer sig enig og tilføier at denne sangs vide utbredelse synes at kunne faa uoverskuelige følger. «Den som saar gnister, høster flammer».

Og saa ruller det som en sneball· «Berliner Tageblatt» optrær og vidner at det alt fra første stund av ikke bare har læst hadesangen med indre motvilje, men med aabenbar avsky og ikke kan finde at den har mer med virkelig patriotisme at gjøre end de berygtede gummistempler med «Gott strafe England!»

Og saa optrær endelig sangens forfatter hr. Lissauer selv, paa arenaen og trækker sig under mange undskyldninger tilbake fra ansvaret: han hadde skrevet sangen i en meget ophidset tid, da ingen saa klart, osv.; han hadde intet gjort for at sprede sangen; den var desuten et politisk digt, slet ikke rettet mot den *enkelte* englænder osv Kort sagt: han beklager sit produkt.

Det forekommer mig at hr. Lissauers artikkel, som findes i Berl. Tagebl for 12. august, er symptomatisk: det er hadets udyr som med halen mellem benene trækker sig baklængs ut av de tyske rækker.

Og i dets plads vil der bli rum for evangeliske toner om at forlate og at elske — slik som det har været praktisert alt længe av frontens folk. Ogsaa de hidsige pennehelte og snakkepaver i det indre av Tyskland vil maatte gaa i sig selv saa snart de føler at de har mistet sit publikum. Jeg spurte en av de værste av dem, en fremragende videnskapsmand, om han trodde der blev nogen aandelig forbindelse med England efter krigen: det vil komme saa snart freden er sluttet, sa han, vi kan ikke undvære hverandre.

Det er derfor ikke overensstemmende med de faktiske forhold at tale om hadets frygtelige herjinger hos de stridende folk. Hadet har overlevet det første brus kun hos endel papirmennesker fjernt fra livets alvor. Det har hos alle andre efterlatt en avsmak som ikke er den daarligste forbereder for en fremtidig bro *ogsaa over kanalen*[1].

7.

Hvordan kan vi neutrale hjælpe til med at forberede dette eventuelle møte mellem landørnen og sjø-ørnen?

Der har enkelte nøitrale steder været synlig en næsten underlig tilbøielighet til at være geschäftig for fred og forstaaelse og tilrettevisning de kjæmpende imellem. Baade paa grund av maaten hvorpaa dette er gjort og paa grund av at saken i sig selv er uhyre vanskelig netop for os, har disse forsøk sandsynligvis intet som helst utrettet. Kanske har de imidlertid git os selv en falsk følelse av at være de uskyldige og de som alene repræsenterer fornuften og samfølelsen. Og dermed bidraget til at avlede opmerksomheten fra de *nærmere opgaver* som vi har og fra de synder vi daglig gjør os skyldig i og som er vort bidrag til forøkelsen og befæstelsen av det had vi sier os at ville utrydde.

Jeg sigter ikke til renskaarne uttryk for harme over nogen av de krigførendes optræden. Men jeg sigter til endel avisers reportage om utiltalende eller endog avskyværdige ting hos de krigførende. Særlig dette at en korrespondent, la os si f. eks. i Paris, ustanselig derfra telegraferer alt hvad man der hører fortælle av sandt eller opdigtet eller fordreiet om tyskerne. Det store publikum har *ingen* sans for kildesondring saa det skulde kunne si sig selv: dette er fra Paris og skal kaste stænk paa tyskerne, altsaa la os lægge det forsigtig ad acta. Det store gross tar alt for godt som staar paa tryk. Paa denne maate blir vi neutrale en opsamlingskum for alt hadskhetens avfald, vi blir som en akkumulator til opbevaring av spændingen folkene imellem. Herfra vil den igjen senere fordeles utover: det vil i lange tider virke i høi grad paa stemningen

[1] De uthævede ord hentet fra generalsuperintendent Lahusens præken i Berlin 7. mars 1915.

i Tyskland og England hvordan de neutrale er «ladet» overfor dem.

Kunde vi istedet *neutralisere* ondskapens gnister og bli en slags jordledning for overspændtheten, da gjorde vi en langt større indsats til forsoning og fred folkene imellem end ved utallige resolutioner og proklamationer. Men denne gjerning vilde koste *selvovervindelse* baade hos publikum og presse. Og denne pris er dyrere end reisepengene til fredsmøtene. Og heller ikke kaster den nogensomhelst glans.

Midlet til at komme ind paa denne vei maa være det at se oplevelserne indenfra. Alt hvad der kan hjælpe os smaa til dette er et bidrag til fremtidens forstaaelse ogsaa de store imellem. Hver faar gjøre det lille han kan indenfor sin kreds. Derfor har jeg tillatt mig at henvende denne artikkel til «For kirke og kultur»s læsere.

NY SALMEBOK.

Gustav Jensens længe ventede utkast har fremkaldt en flom av uttalelser i avisene. Før jeg slutter mig til dem vil jeg gjerne si et par ord til indledning om den svenske og danske salmebok sammenlignet med Landstad, og dernæst om de betingelser den norske kirke idag byr skaperen av en ny kirkesalmebok.

I Sverige har man i indpaa firti aar holdt paa at skulle faa sig en ny salmebok. Jeg ser av bladene at stemmer baade fra høieste poetisk og høieste kirkelig hold fraraader forandring og helst foreløbig vil opgi forsøket, fordi man ikke har nogen betydelig salmedigter til at skape det nye verk[1]). Den nuværende svenske salmebok er fra 1819 og blev skapt av en betydelig digter, Johan Olof *Wallin*. Av dens 500 salmer er 208 enten forfattet eller — for et forholdsvis litet antals vedkommende — oversat av Wallin, over 40 pct. altsaa.

I den danske kirke blev rationalismens «Evangelisk-kristelige salmebok» i femtiaarene av forrige aarhundrede efterhaanden avløst av Roskilde prestekonvents salmebok, og denne, med dens nyere tillæg, i 1897 av den nuværende «Psalmebog for Kirke og Hjem», som vel har utsigt til at holde sig længe fremover. Av denne boks 675 salmer er 26 pct. av Grundtvig, 16 av Brorson og 14 av Kingo. Der findes ogsaa salmer av en række norske salmedigtere, Joh. Nord. Brun, Wexels o. a., deriblandt adskillige som Landstad ikke fandt at kunne bruke. Derimot har boken bare 5 salmer av Landstad selv, derav 3 oversættelser fra svensk. Av Landstads originalsalmer har den merkelig nok bare to: «Hos dig, o Jesu, sent om nat» og «Gud, lad dit ord i naade lykkes».

---

[1]) Det er især den ungkirkelige bevægelse, Sveriges kirkelige vækkelse, under ledelse av biskop Eklund, som nærer og uttaler ønsket om en ny salmebok, og inden vækkelseskristendommens rækker klages der over Wallins her og der fremstikkende rationalisme og den ringe plads Jesus faar i forhold til Gud.

Til denne Landstads ringe evne til at vinde det danske øre efterat Grundtvig er blit dets yndlingssanger svarer Landstads ringe øre for Grundtvig. I Landstads salmebok med dens 634 numre er bare 37 salmer, 6 pct., av Grundtvig, der dog efterlot sig over 1200 salmer og aandelige sange. Saa det er ikke at undre sig paa at Gustav Jensen i sit utkast har foreslaat 31 til. »Den grundtvigske salmesang«, skrev Landstad i 1858, »er i tone og stemning altfor lidet alvorlig og ydmyg til at være kirkelig. Der er ingen hunger og torst efter retfærdighed, men mættelse og beskuelse i besiddelse. Den udtaler — ikke som enkelte udbrud av frimodigt, oploftet sind, men som noget vedvarende — en jublende glæde, en legende lyst, den fulde forvisnings fryd og, som mig synes, en altfor dristig stolen paa sin barneret og sin benaadede stand, som var det ikke den sukkende, stridende og lidende kirke der sang, men den seierrige der loftede sine palmer. — — — Mig gaar det saa at naar vi kommer sammen for at tilbede, saa synger jeg heller en bodssalme. — — Udtryk som disse: Stol du kun paa dit Fadervor og Sikre paa, vor arv og løn er med Guds enbaarne søn kunne let misforstaaes i retning av kjødelig tryghed.«

Jeg citerer disse uttalelser fordi de hilser os fra tre aandelige kjendsgjerninger: Landstads litt tunge, sukkende sind, den Johnsonske vækkelses grundstemning overfor grundtvigianismen, og det norske folkelynnes realistisk-kritiske drag i motsætning til det danskes lysere, barnligere og mindre reflekterte.

I Landstads salmebok er ellers 20 pct. av salmene av Kingo, 19 pct. forfattet eller oversat av Brorson og 24 pct. forfattet eller (især) oversat eller bearbeidet av Landstad.

Dette øiekast paa de tre nordiske lands kirkesalmebøker[1]) er nok til av vise os hvor litet selvhjulpne vi er i kristelig poesi. Omtrent en tredjedel av den svenske salmeboks salmer er født utenfor Sverige, noget over en tredjedel av den danskes utenfor Danmark; men av salmene i Landstads salmebok er omtrent ni tiendedele av utenlandsk, mest av dansk og tysk

[1]) *Hauges* (autorisert 1873) er forsaavidt i endnu ringere grad end Landstads av norsk oprindelse som den jo mangler Landstads salmer.

oprindelse. Det første hundredaar av vor nationale selvstændighet bragte os paa profandigtningens omraade en guldalder hvis glans naar saa langt som vesterlandenes kultur, men med den kristelige poesi skedde ikke noget tilsvarende; og det uagtet Wergeland var teolog, Jørgen Moe en fremragende prest, Welhaven og Munch sterkt religiøst interessert og selveste Bjørnson i mange aar fanget av Grundtvigs sterke aand. Welhaven forsøkte, som bekjendt, men fandt hverken den inderlighet eller den folkelighet som utgjør «kirketonen». I begge henseender lykkedes det bedre baade for Ingemann og Chr. Richardt. Hos os blev det med den vemodige heilo paa sin tue, Landstad, og den store salmedigter venter vi endnu paa. Ti heller ikke Blix er den store, men kanske et løfte om at han kommer.

Nu er det altsaa vort kirkestyres tanke at gi os en ny salmebok, bygget paa Landstad. Vi skylder takk baade til kirkestyret for dette tiltak og til Gustav Jensen som paatok sig det store arbeide.

Naar vi nu sammenligner vor kirketid med de tider da vi hadde vore tidligere salmeboksombytninger, blir vi opmerksom paa en ganske betydelig forskjel.

Da Kingo i 1683 fik anmodning om at skaffe den dansknorske kirke en ny salmebok, hadde vi brukt Hans Thomissøns yderst ufuldkomne begynderarbeide i næsten 120 aar, og da Landstad i 1852 fik det samme opdrag i Norge, hadde vi brukt Kingo i over 150 aar, eller vor salmesang var blit sig berøvet sin folkelighet og kraft gjennem Guldbergs salmeboks pompøse rimerier («Naturen sov ved tændte nattefakler») eller «Den evangelisk-kristeliges» flate og grunde prosa.

Denne gang er det ikke gaat femti aar siden Landstad, i 1869, gav os sit verk; i mangfoldige menigheter blev det først indført i 80- eller endog i 90-aarene; og hans salmebok anerkjendes av alle baade som egte kristelig, folkelig og poetisk forsvarlig, og der kan ikke siges at være nogen almindelig følt trang efter en ny blandt den store flerhet av troende mennesker, slik som tilfældet var baade i Kingos tid og i midten av forrige aarhundrede her i landet.

Dertil kommer at der er nogen særlige omstændigheter

som gjør det vanskelig at skape et nyt, varig verk akkurat nu. For det første arbeider vi med den vanskelighet at religion og kultur gaar hver sin vei. Selv en Grundtvigs flugt, han som i sin bedste tid saa ypperlig forente de to, har nu ondt for at favne over kløften. Av en ældre salmebok forlanger man heller ikke at den skal det; den staar hvor den staar, med alderens ret. Men av en salmebok utgit i 1915 forlanger man i saa maate med rette mer; og til at skape en slik bok trænger vi vist en ny Grundtvig eller Wallin, som Herren nok skal gi os i sin tid; ti kultur og religion er begge fra ham og maa forenes; og denne forening maa, ved siden av de gamle salmers ja til aabenbaringen, gjennem nye salmer gi et nyt ja ut fra den nye indsigt i natur og historie vi nu vinder og de nye menneskeoplevelser vi holder paa at gjøre; mon vi ikke i mange maater staar foran det aldrig før oplevede?

For det andet lider vi under kløften mellem kirke og bedehus. I bedehuset vil de helst ha de aandelige viser som kom igaar og erstattes imorgen. I kirken derimot avtar besøket; orgel og sangkor kverker den sang som endda hørtes for 30—40 aar siden; i store dele av landet har folk, praktisk talt, holdt op med at ta del i den offentlige gudstjeneste. Jeg synes disse omstændigheter er daarlig sangbund for en ny salmebok. Først skulde vi ha en svingning i hele kristendomsskikkelsen henimot større historisk taknemmelighet, kirkelighet kalder vi den, og paa den anden side en sterkt øket indsats av aandsfyldt, initiativrik og tidsforstaaende sjælesorg i hele vort offentlige kristningsarbeide, baade geistlighetens og religionslærernes; først disse to forandringer kan fylde kløften mellem kirke og bedehus og dermed skape en menighet omkring sakramentene, den offentlige gudstjeneste og det kristelige arbeide som vilde danne taknemmelig sangbund for en ny salmebok.

For det tredje plages vi av den sproglige kløft. Et stakkars høvdingeløst folk — høvdingeløst bl. a. fordi det i sin kritik, ubændighet og misundelse ingen høvdinger taaler — har maattet opleve gjennem 600 aar at ha sit høieste styre utenfor landet, hvorved dets gamle kultur er sunket ned i den norske bondes fattigdom, den han først nu langsomt begyn-

der at løfte sig av; den nye kultur, byenes, som imens er blit til, finder bonden — som heldigvis fremdeles utgjør folkets hovedmasse — altfor litet norsk. Sprogstriden føres, i overensstemmelse med vort folkelynne, med en forbitrelse som vi ikke endda ser nogen ende paa. Fredsæle mennesker taler om at vi arbeider os frem mot et kompromis, en høiere fælles enhet; men jeg er ræd for det likesaa godt kan drive frem mot en styrkeprøve hvor den sterkeste kaster den svakeste paa dør. For der appelleres fra begge sider til det store folk, — det arme store folk som har saa meget andet at bestille, og nu ogsaa skal værsgo at vælge om det paa et saa imtimt omraade som sprogets vil prøve at gjøre om sin bedrøvelige fortid eller ei.

Et fænomen som hænger sammen med vor sprogstrid er vor forandring av riksmaalets retskrivning; hvad denne vore skoleautoriteters beslutning kan koste salmeutgiveren for besvær og salmene selv for smertelig en behandling viser det nye utkast os. Og er vi nu kommet til den endelige ortografi? Nei, siger mange av vore bedste forfattere, og Gustav Jensen med, Redegjørelsen side 441.

Jeg er mest tilbøielig til at tro at det under disse omstændigheter ikke er tiden til at utgi en ny kirkesalmebok. Trangen til nyt paa salmesangens omraade synes mig bedst at maatte kunne avhjælpes ved to tillæg som man — hvert for sig — kunde faa bruke sammen med den autoriserte salmebok man har. Først et *riksmaalstillæg*, som maatte gi os noget mer av Brorson og særlig av Grundtvig end Landstad har gjort, og desuten det bedste av de sidste 50-aars salmedigtning i Danmark og — paa riksmaal — i Norge. Hvad vi særlig trænger er salmer med en videre samfundsklang end den uavladelige jeg-tone hos Brorson-Landstad, og dertil salmer om kristelig arbeide, skjønt de er vanskelige at faa poetisk værdifulde. Disse salmer burde helst, i paavente av mere definitive resultater paa riksmaalsutviklingens omraade, alle optages med den retskrivning vi nu har i Landstad, undtagen de som maatte være blit til saa nylig at forfatteren selv har brukt den nye riksmaalsortografi. Der kunde kanske være tale om at gi det eventuelle tillæg til Hauge (der har samme nummertal som Landstad) en noget

forskjellig sammensætning fra det til Landstad, nemlig fordi Hauge paa forhaand har adskillige salmer av Brorson og nogen av Grundtvig som Landstad ikke har. Kanske ogsaa de bedste av Landstads egne orginalsalmer burde optages i et slikt tillæg til Hauge, om det overhodet skulde findes paakrævet med den forholdsvis ringe utbredelse denne salmebok har.

Saa maatte vi ha et *landsmaalstillæg* for de menigheter som vilde ha *det*: baade det og riksmaalstillægget maatte der være leilighet til at faa kjøpt som egen bok. Det skulde utelate Blix's svakeste salmer og erstatte dem med nye av yngre landsmaalsdigtere. Garborgs «Aa hjelp meg du som hjelpa kan» maa sandelig være med; og hans oversættelse av «Crown Him Lord of all» er da virkelig meget bedre end baade Jonas Dahls og frk. Sindings riksmaalsoversættelser; den sidste har Gustav Jensen optat i utkastet. Landsmaalsfolk klager dernæst bittert, og, som det synes mig, med rette, over at G. J.'s utkast har tat fra dem landsmaalsformene av de gamle latinske, tyske og danske kjernesalmer. Det synes indlysende at de for hvem landsmaalet virkelig er hjertesproget, først og fremst maa kræve de gamle mægtige kirkesalmer paa dette maal. Kanske ogsaa en og anden landsmaalssalme fortjente at oversættes til riksmaal og optages i det eventuelle riksmaalstillæg.

Men nu har altsaa vort kirkestyre faat vor gamle riddersmand for kristendom og kultur, Gustav Jensen, til at utarbeide sit utkast. Naar jeg, efter redaktionens opfordring, skal prøve at uttale mig litt om det, vil jeg begynde med at si om de 130 *utelatte salmer* — dem «Norsk Kirkeblad» bl. a. indeholder et register over som jo helst allerede burde været trykt i utkastet selv [1]) — at jeg paa faa undtagelser nær synes de er rigtig vraket. Og at listen vist godt kan økes med nogen flere naar vi først skal ha en ny salmebok.

Dernæst at det største arbeide G. J. har utført i dette utkast er hans *omredigering av baade de gamle og de nye salmer*. Hvad særlig oppudsningen av Landstads resterende 500 angaar, synes jeg det i det store og hele er et arbeide som

[1]) Under korrekturlæsningen ser jeg at G. J. selv nu offentliggjør denne liste.

den norske kirke — enten vi nu straks eller først senere faar vor nye salmebok — skylder G. J. stor takk for. I den hittil fremkomne kritik har man, saavidt jeg har set, bare gjort opmerksom paa de forholdsvis faa tilfælder hvor rettelsene har været mindre heldige. Men en sammenligning mellem Landstads og G. J.'s tekst vil vise os mange hundrede av større og mindre forbedringer i *det store flertal som utgjøres av middels eller ringere salmer;* de gjælder altid sproget, ofte det religiøse indhold, ikke sjelden den poetiske skjønhet. Her har G. J. fortsat Landstads — forresten allerede længe før Landstad begyndte — sprogmodernisering. Et eksempel valgt paa maafaa:

Kingo[1]) (Anden Aften-Sang no. 10):

Giv, O Gud, jeg aldrig glemmer
At jeg Arme bleven er
En udaff din Kirkes Lemmer
Som dit Kiendemerke bær!
Gid din Kirke hos os staar
Som en vandet Urtegaard,
Lad Vildbassen ey omroode
Det du har begyndt at poode.

Landstad (no. 386):

Giv, o Gud, jeg aldrig glemmer
At jeg Arme bleven er
Een udaf din Kirkes Lemmer,
Som dit Kjendemerke bær!
Gid din Kirke hos os staar
Som en vandet Urtegaard!
Lad ei trædes under Fode
Det du har begyndt at pode.

Gustav Jensen (no. 389):

Giv, o Gud, jeg aldrig glemmer
At jeg engang tegnet er
Ind iblandt din kirkes lemmer
Som dit kjendemerke bær!
Giv din kirke hos os staar
Som en vandet urtegaard,
Lad ei fiendens ukrud raade
Der hvor du din hvete saade![2])

V. 2. *Kingo:*

Giør vor Kongis Arve-Sæde
Høyt i Seyer, Ær' og Agt,
Lad alt Kongens Hus optræde
Til jo størr' og større Magt!
Lær du selv hans høye Raad
Hvad der er dend bedste Daad,
Til din Ære at forfremme,
Og hans Fiender at beskiemme.

Landstad:

Lær os, Gud, med Lyst og Glæde
Tage dine Bud i Agt,
Ret og Sandhed lad optræde
Blandt os med alt større Magt!
Lær du Kongen og hans Raad
Hvad der er den bedste Daad
Til din Ære at forfremme,
Kirkens Fiender at beskjemme!

[1]) Efter Skaars Salmehistorie.

[2]) NB dog at man saar hvete paa akeren, ikke i haven!

Gustav Jensen:

Giv at vi med lyst og glæde
Tager dine bud i agt,
Ret og sandhet lad fremtræde
Blandt os med alt større magt
Lær vor Konge og vort raad [1])
Hvad der er den bedste daad
Til din ære at forfremme
Og det onde at beskjemme!

V. 3. *Kingo:*

Lad din Fred og Leyde blive
Laasz og Lukke for vort Land,
Lad Ulykke overdrive,
Knuus du Satans Løve-tand,
Lad enhver i Fred og Roo
Under dine Vinger boo!
GUD beskierme og beskytte
Thronen, med dend mindste Hytte.

Landstad:

Lad din Fred og Frelse blive
Laas og Lukke for vort Land,
Lad Ulykken over drive,
Knus du Satans Orme-Tand!
Lad enhver i Fred og Ro
Her i vore Dale bo,
Gud beskjærme og beskytte
Thronen med den mindste Hytte!

Gustav Jensen:

Lad din fred og frelse blive
Laas og lukke for vort land,
Ufredssky lad over drive,
Sluk med magt al onskabs brand.
Lad enhver i fred og ro
Her i vore dale bo,
Gud velsigne og beskytte
Kongens slot og mindste hytte!

Jo mindre fuldkomne vedkommende salmer er baade i indhold og form, desto taknemmeligere er man for slike forandringer; kanske de til slut kunde bringe mange av dette store flertal av vore salmer i mere bruk end de hittil har været.

En anden sak er det derimot med virkelig betydelige salmer eller vers, slike som enten ved formens digteriske flugt eller indholdets kristelige fynd eller begge dele har sunget sig ind i menighetens hjerte. Her mener jeg at man maa gjøre adskillig flere undtagelser fra retskrivning og herskende sprogform end G. J. har anset for rigtig; og paa dette punkt

[1]) Stortinget?

er det da ogsaa — som før nævnt — at hans utkast har møtt sterkest kritik. Hvor en benaadet sjæl har faat lykke til at skape det klassiske i kristelig poesi, skal vi holde fingrene av fatet, — i norsk salmedigtning som de gjør det i Tyskland. England, Frankrik, Danmark, Sverige, som vi gjør det i folkedigtning, kunst, dekoration. Dette gjælder det betydelige baade i ældre og nyere tid, fra Hans Christensøn Sthen til Grundtvig og Ingemann. Skal vi beholde vort riksmaal, skjønner jeg ikke andet end at vi maa kunne synge salmer av disse danske digtere fra fællesliteraturens tid i deres danske form; vi er da ikke skolemestre mens vi synger

Hvorledes skal jeg møde
og favne dig, min skat,
du skjønne morgenrøde
mod al min jammers nat,

saa vi for vort østlandske møtes» skyld skulde behøve at forandre det til:

Hvorledes skal jeg finde
og favne dig min skat,
du sol fra himmeltinde
mot al min jammers nat, —

hvor hele adventstemningen er forsvunden.

Det er ikke bare vor pro-tempore retskrivning som har bragt Gustav Jensen til at foreta en række slike forandringer i klassiske vers, men ogsaa hans tydelige frygt for dristige og sterke uttryk: hvorfor skal Grundtvigs linjer:

thi hvor han kommes ret i hu
lyslevende han er endnu

forandres til:

der levende han er endnu?

«Lyslevende» er jo netop det ord vi *hører* i dette vers. Vi vet nok at den poetiske smak skifter; ingen vil længere kunne synge med Brorson:

Ach seer dog, der kommer min persede Drue
mit Hierte at favne i Kierligheds Lue

eller:

for Thronen staaer de Slagte-Faar
i Himlens Præste-Dragt;

men den slags forandringer er alt foretat av Landstad; jeg synes allerede han gjorde formeget av det naar han ændret Grundtvigs pragtfulde linjer:

> Lad hvisle kun i Orme-Gaard
> at Riget er lagt øde

til

> Lad høres kun det Raab som gaar;

og G. J. er gaat videre ogsaa paa denne vei, men det skulde han ikke ha gjort, synes jeg, for poesi er en merkelig og fin ting som griper os om hjertet og kryper koldt nedover ryggen og roper av veien til forbedrerne; det er ilde naar de optrær i skolebøker hvor det gjælder for enhver pris at lære barn retskrivning, men det maa kanske til; en kirkesalmebok derimot er ikke til læseovelser. Sigvald *Skavlan* kunde nu og da gi os en liten mindelse om Brorsons eller Grundtvigs sterke og dristige flugt; hans linjer:

> — — «nu har du byttet nagler
> med scepter og med spir[1])
> blandt tusind stjernefakler
> paa tronen av safir»

avmattes ved av G. J. at ændres til:

> — — «nu har du nagler byttet
> med septer og med spir
> og er fra korset flyttet
> til tronen av safir». (G. J. 329).

Men, som sagt, der er forskjel paa de fattige, sjeldent sungne vers og det som er virkelig poesi; de første skal for menighetens skyld forbedres, og det har G. J. gjort, de sidste skal, for menighetens skyld, bli staaende i sin uregelmæssige og originale skjønhet, for de lever.

Om de *nyoptagne salmer* gir kort redegjørelse besked i punkt 4 (utkastet s. 437). Det er de værdifuldeste fra Hauge, dernæst en del «aandelige sange» som alt har erobret sig plads blandt Norges kristne, endelig en række originale og oversatte salmer fra nyeste tid, i alt omtrent 220. Av

[1]) Er ikke scepter og spir det samme? Heller f. eks.: «med almagts kongespir».

disse er, om jeg ikke har talt feil, 31 av *Grundtvig*, ikke alle første klasses, 22 av *Brorson*, næsten alle utmerkede, 26 av Jonas Dahl, 26 forfattet og 20 oversat av Gustav Jensen selv, og endelig 97 av en lang række forskjellige forfattere, J. N. Brun, Wexels, biskop Darre, J. N. Skaar[1]) (7), Skavlan, Jørg. Brochmann (overs. fra latin), Sophie Bonnevie; der findes en av gamle Hans Nilsen Hauge («Jeg er hos Gud i naade, hvad skader verden mig») og en av hans sønnesøn og navne (17de maisalmen: «Frihet, Herre, du os gav»), en av biskop Bang (bryllupssalme), en vakker av sogneprest Hesselberg og, saavidt jeg kan se, ikke mere end et litet vers (no. 155) av den betydelige digter og prest Jørgen Moe, saa vakkert at det er høist merkelig der ikke kom fler[2]).

Jeg maa tilstaa at der blandt disse 220 nye salmer synes mig at være et forholdsvis stort tal av maatelige og temmelig poesiforlatte rimerier. Jeg tror der kunde findes en række av Brorsons og Grundtvigs av betydelig høiere værd end storparten av hvad der senere er skapt. Salmer som Grundtvigs «Vor Frelser opstod fra de Døde», «Sin Vogn han gjør av Skyer blaa», «Giv mig Gud, en Salmetunge», «Helligaand, vor Sorg du slukke» og mange, mange andre melder sig for tanken.

Men samleren av disse 220 har dels været bestemt av sin frygt for det sterke og dristige, en frygt hvis anden side er mildheten og eftergivenheten overfor meget som er middelmaadigt, naar det bare er formelt udadelig, dels av den opgave som var ham forelagt, nemlig, som han sier i redegjørelsens første linjer: fremfor alt at beholde Landstads

[1]) Skaars «Lovsange og aandelige Viser», 3dje utg. 1881, har 92 numre, mest oversættelser fra tysk og latin. Han prøver at træffe den gamle kirketone, men faar det sjelden til.

[2]) Jeg vil dog her gjøre opmerksom paa følgende sanger av Jørgen Moe, som, tildels ved litt omredigering, kunde forsvare sin plads:

Ved Juletræet (2 sidste vers).	Saml. skr. 1914	I	side	128.
Ved Morgen- og Aftentid (4 sidste v.)	—«—	—	« —	130.
Ved en Kirkes Indvielse	—«—	—	« —	132.
Se nu er Smertesukket (utvalg)	—«—	—	« —	179.
Math. 25,40 (litt omredigering)	—«—	— II	—	62.
Der er en Blomst med Liljeskjær	—«—	—	« —	75.
Den Syges Bøn	—«—	—	« —	98.

salmeboks karakter fra før av. Til denne karakter hører nemlig ogsaa det princip som har været hævdet helt fra Kingos dage, at *kirkesalmeboken skal være en poetisk ledsager til kirkeaarets tekster.* Salmer av historisk karakter til evangeliene og av dogmatisk etisk eller formanende indhold til epistlene blev saaledes digtet paa bestilling» av Kingo. Peter Dass, Landstad, Gustav Jensen og Jonas Dahl Baade den svenske salmebok av 1819 og den danske av 1897 har helt brutt med dette princip. De ordner, likesom de store europæiske og amerikanske evangeliske kirkesamfund, sine salmer i grupper efter de religiøse hovedtanker som hersker i dem eller efter kirketidens hovedkarakter; Hauge har — uheldig — prøvet at forene begge dele ved forst at gi os en salmesamling til kirkeaarets tekster, derpaa i bokens sidste tredjedel en samling efter det andet inddelingsprincip.

Det uheldige ved kirketekstprincipet er efter mit skjøn følgende:

1) Det er poetisk uforsvarlig at digte en salme over et skriftstykke; det blir let en prækendisposition omsat i vers; flere av G. J.'s egne orginale salmer er slike karakteristiske prækensalmer, teksttro, med den øvede talers aandfulde eller undertiden litt anstrengte utnyttelse av alle tekstens tanker og billeder; læs f. eks utkastets no. 98, 319, 600. En salme skal ikke laves over et skriftavsnit, men vælde frem av en stemning født og næret av mange skriftord, ja av hele evangeliet eller hele sider av det.

2) Den gang dette princip blev knæsat hørte en lang historisk og eksegetisk tekstutlæggelse til paa prækestolen og folk var vant til at presten «tøvede» der mere end en time. Nu vil man ha en præken paa 25—30 minuter, og den voksende psykologiske interesse og evne gjør at ti prester over samme tekst holder ti prækener med helt forskjellige emner. Dette kræver av en salmebok ikke bestemte salmer til hver tekst, men salmegrupper om kring de vigtigste tanker som præknene behandler.

3) Derfor skaffer kirketekstprincipet os mange poesifattige rimerier som vanskelig lar sig synge, fra Kingos Det runde himlens stjernetelt» (L. 192) til Landstads Sankt

Peder faldt for Kristo ned» (L. 480), Gustav Jensens: «Skammelig er manges skik» (G. J. 558) og Jonas Dahls: «Verden spørger: Kan der være noget godt fra Nasaret» (G. J. 525). Jeg tror mange prædikanter er enige med mig i at adskillige av disse historiske og tekstrepeterende salmer, f. eks Kingos passionssalmer, ikke lar sig bruke mer.

Paa den anden side er en række av dem fulde baade av poetisk glød og kristelig fynd; men da har de den feil at de, fordi de er digtet over en enkelt kirketekst, vanskelig eller sletikke kan brukes uten til denne tekst; en herlig salme som Kingos «Se hvor nu Jesus træder» (L. 300) kan bare brukes til Palmesøndagsevangeliet, Brorsons skjønne Effata salme: «Min Jesus, grund til al vor lyst» (L. 513) kan egentlig bare synges en gang hvert tredje aar; en av Landstads bedste, «O Jesu, herlighedens haab», kan man ialfald bare bruke de to sidste vers av uten netop til teksten Matt. 5, 1 ff.

Gustav Jensen har været tro mot dette forlængst i vor kirke knæsatte princip, se alle hans henvisninger til søndagstekstene, og jeg tror det har bragt ham baade til at beholde, ta op og selv forfatte adskillige salmer som han ellers vilde ha betænkt sig paa.

De to største helt nye bidrag til salmeboken som utkastet byr os er *Jonas Dahls* og *Gustav Jensens*.

Jonas Dahls 26 salmer er tat fra hans «Norsk Salmeverk» (1910, 216 numre); det synes mig et paafaldende litet utvalg av en saa betydelig produktion. Jonas Dahls salmedigtning har sine iøinefaldende feil; fra indholdets side at der ret som det er kommer en usyngelig linje av skjæreste prosa midt inde i skjær poesi; og at mange av hans salmer — likesom mange av Gustav Jensens — bærer tydelig præg av prædikanten som tumler med sin teksts tanker, punkter og billeder; fremdeles at han ofte henfalder til en godmodig, jevn, litt spisborgerlig formaningstone som passer godt i en fortælling eller en tale, men vanskelig lar sig uttrykke i menighetssang. Formelt er han ofte sproglig ubehjælpelig, kunstlet og vrien, har en urimelig ordstilling og en skrækkelig foragt for linjeinddelingen: «Komme dit Rige, Fader vor, Efter Forløsning vi stunder. Aa hvilken Seiers-

jubel, naar Du har hans Fiender under Frelserens Fodders Skammel lagt Og det er alt, ja alt fuldbragt. Amen, ja kom Herre Jesus».

Men alt dette hindrer ikke at Jonas Dahl, med al sin poetiske vårdslöshet, er *digter:* han har skrevet vers av egte og skjær poesi og har i somme av sine salmer en enfoldig, barnlig troestone som vi vist ikke har maken til i vor salmedigtning. Læs hans indgangssalme: «Fra Verdens Jag til Gud idag» G. J. 22! At hans formelle feil kan rettes har G. J. selv git de bedste beviser paa i de fleste av disse 26 salmer, hvor jeg synes at hans (G. J.'s) ændringer gjennemgaaende er bedringer. Og da mener jeg der burde været med flere av «Salmeverket». Sange som: «Fra Hjertet udgaar Livet», «I Nøden prøves Venner og Jesus allerbedst.» «Det suser i Træernes Kroner», «Al Verden har drømt om den hellige Flod», «Hvor er den Kraft at finde», og mange andre, kunde vist, med litt formel revision bli kjære menighetssalmer[1]).

Det forekommer mig ellers at utkastet har tat med nogen av svært ringe værd. No. 160, «Nytaarsdagen stiger frem» synes mig digterisk at staa langt under Jonas Dahls anden nytaarssalme «Altets Bærer, uden Baand (med litt overarbeidelse), og no. 525: «Verden spørger: Kan der være noget godt fra Nasaret» er usyngelig prosa.

Gustav Jensens egne 26 salmer og hans 20 oversættelser bringer os nogen værdifulde forøkelser av vor salmeskat, som den udmerkede «Det skal ei ske ved kraft og magt» og den nye «Langt lyser arven som slegterne samlet» (773). Han passer meget bedre paa rimreglene end Jonas Dahl, men er ham likesaa underlegen i fantasi som han overgaar ham i prædikantdybde. Hans fleste salmer er tankevegtige, undertiden litt anstrengt aandfulde prækener paa rim. Men det tør hænde at adskillige av dem allikevel ved sit dypt kristelige og psykologisk rammende indhold vil bli menigheten kjære. Og hans oversættelser staar betydelig over det meste av al den salmeoversættelse, særlig fra engelsk, som de sidste aar har bragt os.

[1]) Digterens søn, pastor Fasmer Dahl, utgir nu en 40—50 nye melodier til et utvalg av sin fars sanger og til enkelte av andre forfattere.

Om de 150 landsmaalssalmer tør jeg ikke uttale mig; jeg synes, som dr. Alfred Eriksen, at jeg her ikke har tilstrækkelig sikker sprogfølelse. En del nye første klasses sange er der sikkert; jeg har særlig merket mig nogen av Matias Skard. Men jeg er av den bestemte mening at de, i tilfælde, ikke bør indlemmes i den nye kirkesalmebok, men som hittil, danne et tillæg til den.

Jeg gjentar hvad jeg begyndte med: Jeg tror ikke tiden er kommet til en ny salmebok; Gud maa først gi os en større tid og en større digter; vi skulde nøie os med to tillæg til Landstad. Men Gustav Jensens lange, trofaste arbeide vil isaafald ved utarbeidelsen av disse tillæg fremby grundstokken til dem og, naar tiden kommer for den nye salmebok, tjene som uundværlig forarbeide. Og blir ikke riksmaalets historie i Norge voldsomt avbrutt, saa vil den allerstørste del av hans sprogmodernisering bety en varig vinding for vor kirke.

Johs. Johnson.

FREDSSAK OG FORSVARSSAK.

Av *stiftsprovst dr. Otto Jensen.*

Krigen har gjort at fredssaken gjærer i manges sind sterkere end før. Hos enkelte er den brutt igjennem saa de ganske enkelt siger: Krig er synd. Derfor: ingen militærtjeneste! Intet forsvar! Kommer nogen og overfalder os, faar vi lide uret og bli fredssakens martyrer. Men ingen magt i verden skal faa os til at gjøre uret, d. e. forsvare os med vaaben. Det synes som om dette standpunkt griper om sig endog blandt prester.

Det er «Bjergprækenens» ord, der staar lysende foran: «Men jeg siger eder, at I ikke skal sætte eder imot den som er ond mot eder; men om nogen slaar dig paa dit høire kind, da vend ogsaa det andet til ham!» Dermed synes saken grei og klar. Standpunktet er helstøpt. Da kan alle vaaben smies om til plogjern og gartnerknive. Fredsriket er kommet paa jord.

Andre som ogsaa gjerne vil kaldes «fredsvenner», stopper dog op ved en stor vanskelighet: Forsvaret.

Hvor det gjælder erobring, utvidelse paa andres bekostning mot deres vilje, altsaa vold, er saken klar nok ogsaa for dem. Erobringskrig er himmelropende uretfærdighet.

Men nodverge, forsvar, er ikke det noget helt andet?

Ens hjem, ens hustru og barn, ens økonomiske eksistensmidler, — skal det ligge aapent for enhver voldsmand, som med revolver i haand og med den brutaleste frækhet i sit hjerte vil skjænde, plyndre, myrde, — skal vi staa og se paa det og si: Værsaagod! Jeg gjør ikke motstand. Slaar Du mig paa høire kind, her er ogsaa venstre. Dræper Du mit ene barn, saa vær saa god — der er ogsaa det andet.

Eller ens fædreland! I tusen av aar har fædrene ryddet det og bygget hjem. Deres livsarbeide og kjærlighet er lagt ned deri. Selv hviler de i dets jord. De har arbeidet det

op til en kultur, saa vort folk kan utfolde ogsaa sine aandskræfter og gjøre sin indsats i slegtens utvikling. Det er den gudgivne opgave, som berettiger det folk til selvstændig existence, til frihet og livsutfoldelse.

Det er Guds styrende haand, som gjennem aarhundreder har ført dem dit og været ildstøtte og skystøtte for dem paa veien

Og dette land, disse værdier, denne folkeopgave er betrodd den slegt, som nu lever.

Saa svarer enkelte av denne slegt: Vi vil ikke forsvare det. La friheten og folkeselvstændigheten gaa tilgrunde, vor særegne livsopgave blandt folkene utslettes, — værdierne vi har arvet fra vore fædre og som er os betrodd, lægges for hestefot. La en fremmed haand styre os og bøie os under sit septer — *vort* høieste ideal er: bli martyrer, la os utslette. Vi vender det andet kind til. Tar voldsmanden byerne, saa la ham ogsaa faa bygderne.

Resultatet blir: Voldsmænd regjerer paa jorden. Den sterkestes magt sættes i høisætet; alt det fine og ædle trædes under fot. Materialisme og nydelsessyke kommer til at være livsidealet — herremoralen med hele sin brutalitet og sit begjær florerer paa jorden! Alle som har en motsat livsanskuelse skal la sig skyte ned, naar den mægtige griper til de sterkeste midler: vaabnene. — Vilde det ikke da være bedre, om denne jord aldrig var blit skapt, og den slegt som længter mot lyset, aldrig hadde set nogen dag bryte frem?

Skal vi ikke forsvare os med de midler som staar til raadighet og in casu er nødvendige, nemlig vaabnene, og sætte livet ind paa dette forsvar og slaa voldsmanden til jorden, blir vi *medskyldige* i at denne jord, som er os betrodd, blir en rykende brand og et helvede. Først ved forsvaret indtil blodet kan vi to vore hænder for medskyld. Og av de idealer vi da har kjæmpet for, gror der selv efter nederlag fremtidig haap.

Derfor maa fredstanken gjøre sig klar over sit forhold til forsvarssaken.

Uten en klargjørelse paa dette punkt kan «fredsvennerne» istedetfor veiledere til en lysere fremtid bli vore værste vildledere.

Saken er langtfra saa enkel som «fredsvennerne» fremstiller den.

Fredssaken har to noksaa forskjellige sider: En ideel og en praktisk, en som former idealet, og en som arbeider med dets realisation under næsten umulige forhold. Den første tegner det ideelle omrids av hvordan menneskene skulde være, hvor gudslivet var kildevældet i dem og Guds vilje deres lov. Den anden maa operere med verden og menneskene som de er.

Livets opgave er at realisere idealet, indarbeide det i menneskenes sind og gjøre det til norm for deres handlen. Det er *Guds rikes* opgave. Lovene i Guds rike er ideelle, og for dem som har aapnet sit hjerte for dem, er de livets love, først og fremst sindelagets, hjertelagets love. Og saa langt ske kan, med al viljens energi, maa de gjøres til lov ogsaa for det praktiske liv.

Her møter vi «Bjergprækenens» altid lysende ord. «Kristendom er i en sum fredens evangelium». Grundlaget er forsoning og fred med Gud. Konsekvensen er brodersind mellem alle mennesker, — for Gud er alles skaber og fader. Jesus, forsoneren, er samtidig fredsfyrsten, hvis fottrin drypper av velsignelse. Ved hans krybbe blev sunget: «Fred paa jorden». Hans krav gaar like til: «Elsk eders fiender! Gjør vel mot dem, som hader og forfølger eder!»

Inden Guds rike skulde der derfor ikke kunne forekomme nogen ond strid. Det har vistnok ikke været saa; men det er en skamplet paa kirkens klædebon. Selv stenene skulde her rope: Bort med vaabnene.

Den kristne anerkjender ubetinget retstanken, domstolene Lojalitet, lydighet mot den lovlige øvrighet hører med til kristendommens bud. Guds rike kan ikke bruke vaabenmagt. «Stik dit sværd i skeden!» Lid uret som en god Jesu Kristi stridsmand.

Det er først og sisst Jesu egen aand! Derfor blev han den korsfæstede!

* * *

Men Guds rike er her paa jorden som et centrum med radier utad. Som en surdeig midt i en umaadelig stor usyret deig.

Selv Jesu eget kald var begrænset ved hans opgave. Han vilde ikke være skifteforvalter. Og han kunde sikkert ikke været hverken konstabel eller soldat. «Mit rike er ikke av denne verden!» Det var menneskehjerternes sindsforandring fra grunden av som tok hans kraft og hele hans arbeidsdag. Den samme kaldsbegrænsning har hans tjenere paa jord. Det er ikke naturlig for os at tænke prester i første skytterlinje med gevær i sigtestilling. Og missionærer, som skal flytte Guds rikes milepæle utover mot periferien, kan ikke gaa frem med revolver i bæltet. Missionæren maa ta martyriet, hvis det er nødvendig.

Den inderste ring omkring centret er derfor Kristus med fredsriket. Her er englenes sang: «Fred paa jorden!» fuld sandhet. Men verden bestaar ikke bare av denne ene ring. Utenfor denne ring møter vi en ny ring: den *borgerlige retssfære,* hvor den moralske retsbevissthet har frembragt retsstaten. Her har kristendommen gaat erobrende frem og i stadig økende grad præget opinionen og livssynet: Vi har faat veifred, kvindefred, landefred. Ned med vaabnene. Politimyndighet og retssikkerhet har trængt igjennem i det kristne borgersamfund. Høiesteret avgjør og trænger ikke soldater.

Det er en av vor tids største opgaver at indarbeide denne retssikkerhet til ogsaa at gjælde *de internationale forhold.* Og bringe til gjennembrudd i bevisstheten at det er folkenes pligt, — en samvittighets- og æressak — at bøie sig for en international domstols avgjørelse. Der spørres ikke om at elske sine fiender eller at vende det venstre kind til, om De faar et slag paa det høire. Vi befinder os nemlig ikke her indenfor inderste cirkel, men i den ydre. I denne cirkel spørres der om folkeret og hævdelse gjensidig mellem folkene av den moral og retsbevissthet, som den kristelig-humane kultur har frembragt inden landene i Europa og Amerika. At Kristi kirkes talsmænd er kaldt til i første linje og med al energi at brænde denne følelse ind i menneskenes samvittighet, at stridigheter ikke maa avgjøres ved krig og brutalitet og den sterkeres

magtmidler, men ved retsavgjørelser — det følger av Kristi evangeliums aand og livsopgave. For krig hænger sammen med gamle levninger i urgrunden av hedenskap og raaskap.

Men hvad skal man da gjøre, naar et folk — en stormagt eller en alliance av stormagter — ikke vil bøie sig for en international retsavgjørelse? Der er intet at gjøre ved det uten fortsat at arbeide energisk paa den moralske retsbevissthets indtrængen i menneskenes sind. Det arbeide tar tid; men det gaar fremover. Vi ser det i den nuværende krig. Ingen av de krigførende stormagter vil være ved, at de har begyndt krigen, eller at det er en erobringskrig. De paastaar at det er forsvarskrig, nødvendig, ideel forsvarskrig de fører allesammen. Det betyr saa meget som at retsbevisstheten i dem er blit saa sterk, at i samme øieblik som det gik op for dem, at det er en voldskrig de fører, vilde de miste det nødvendige fotfæste i folkets moralske bevissthet, og de vilde synke sammen. Selv om det er en illusjon, saa maa denne illusjon paa ingen maate briste. For da brister grundlaget i folkebevisstheten. Attila er vi færdig med. Muhamed som kriger likesaa. Hellig krig er ene og alene forsvarskrig for en nations bærende værdier. Saa langt er vi kommet. La denne moralske bevissthet vokse sig sterkere og sterkere, og det vil bli vanskeligere og vanskeligere at faa et folk med paa krigserklæring. Især hvis avgjørelsen blir lagt i folkerepræsentationens haand.

Avrustning i form av gjensidig overenskomst om en viss indskrænkning av militærrustningerne er vanskelig at tænke. Men avrustning i form av at vaabnene mere og mere *rustner* er vel tænkelig. Ti saadan er det gaat før. I gamle dage hang sværd og økser skarpslepne paa væggen. Hvert hjem maatte ha vaaben. Eftersom retssikkerheten vokset, rustnet vaabnene. Nu har de fleste hjem, i byerne ihvertfald, ingen vaaben i huset. Paa lignende maate kan det tænkes at gaa med folkenes store hjem, om det end vil ta lang tid. Men energisk arbeide for retsavgjørelsen vil forkorte denne tid. Ihvertfald: Her er maalet! Hic Rhodus; hic salta! Militærrustningerne maa mere og mere reduceres til politimagt.

Og i utpræget grad maa dette gjælde de hedenske folk, blandt hvilke vi missionerer. Det er oprørende mot alle

menneskerettigheter at ta deres land og gjøre dem til trællefolk for europæerne. Maatte Kristi stridsmænd faa tunger av ild at tale med.

* * *

Men hermed er vi ikke færdig. Utenfor denne cirkel, som dannes av den borgerlige retssfære, møter vi en ny sfære av en ganske anden karakter. Det er den *bevisste ondskaps* sfære, med vold, indbrudd, hensynsløs despekt for alle moralske bud og alle menneskelivets værdier. Intet ønsker disse voldsmænd mere, end at man ikke skal gjøre dem motstand. Hænderne i veiret! Politimyndigheterne magter dem ikke altid. Hver mand og hvert hjem maa til en viss grad værge sig selv. Derfor har vi laaser for vore dører og træffer vore sikkerhetsforanstaltninger. Alle samfund anerkjender nødværgeretten. Den maa bare kontrolleres av myndigheterne bakefter, om det ogsaa virkelig var nødværgeret. Men selv hvor det gjælder saadant forsvar, er der enkelte, som vil gjøre Bjergprækenens bud til retsnorm ogsaa i denne sfære. Man vil anvende en maxime, som har sin fulde berettigelse i én sfære, ogsaa i en anden, der er diametralt motsat. Dermed vil man kun opnaa at ondskapen triumferer og kommer i høisætet. Intet nederlag kan være større; for da blir selve livet ikke til at leve. De værdier vi er sat til at forsvare, er betrodde værdier, git av Gud gjennem hans styrelse og nedarvet fra slegt til slegt. Likeoverfor voldsmænd maa disse værdier forsvares med alle til raadighet staaende midler og med livet som indsats. At gjøre det er at tjene det godes sak. At svigte, er at forraade den.

Her møter vi krigens berettigelse som *forsvarskrig*.

Under retstankens gradvise fremskridt er det først i vor tid, at angrepet for alvor har begyndt at rette sig mot den urgamle, av hedensk livssyn beherskede internationale utenrikspolitik. I denne utenrikspolitik finder man en ubrutt tradition helt fra naturlivets «kamp for tilværelsen»; en egoistisk og brutal selvhævdelse. Panteren, løven, ræven gaar igjen. Intet land er sikkert for naboens begjær. Det 9de bud: «Du skal ikke begjære din næstes hus», har ikke naadd ind i utenrikspolitikken. Det eneste middel man har havt, har

været at væbne sig mest mulig for at være frygtet. «Si vis pacem, para bellum», ɔ: vil du freden, saa rust dig til krigen. Det er panterens færdige beredthet. Ikke bare øie for øie; men slaar du ind mit øie, saa slaar jeg ind øine og næse og mund paa dig. Derfor frygt og hold dig i skindet; saa hersker freden. Den væbnede fred har længe været Europas ideal. Et frygtelig ideal!

Saalænge dette er situationen, kan et land aldrig være trygt.

Og det vil intet mindre sige, end at fædrelandet kan være i fare naarsomhelst. *Fædrelandet!* Summen av alt det vore og vi har sat ind av livskraft og livsværdier, — al vor vekst fra urland til kultur, til hjem, til aandsliv —! Alle vore minder, alle vore sagaer og sagn, vor barnefryd, vor glæde og vor taare. Vort sprog — *vi* — *vort* — det uten hvilket vi ikke er noget, men blir hjemløse og navnløse. Derfor er fædrelandsfølelsen en umiddelbar, instinktiv *naturfølelse*, som gjennemstrømmer os, som knytter os til vor jord og samler os til et folk. En mystisk mægtig kraft, som vi ikke kan gi ord for, og hvis værd vi først forstaar, naar fædrelandet er i fare. Som en god velsignet mor, hvem barna ofte var uskikkelige mot og tilsynelatende ikke satte saa stor pris paa, naar alt er godt og vel. Men blir hun farlig syk, vilde de gjerne gi sit hjerteblod for hende; dør hun, er sorgen knugende.

Derfor blir det livets forfærdeligste spænding, naar fædrelandet er i fare! Det sætter pludselig ind en magnetisk strøm av ild i et folk, som paa et øieblik forvandler det folk. En naturstrøm saa sterk, at den feier ut som tørre kvister alle forsvarsnegtere, eller rettere: omsmelter dem paa en nat til forsvarsvenner, kanske de ivrigste.

I en saadan situation staar krigen for døren.

Krigen har et janusansigt. Det ene er præget av menneskenaturens grufulde brutalitet. Et medusaaasyn! Det andet er et aasyn med præg av heltemot, av ideel trang til at ofre alt for fædrelandet: velvære, hjem, de største værdier, selve livet. De nøitrale, som ikke er forvandlet av den magnetiske ildstrøm, de ser kun medusahodet og roper ut fra sin forfærdede menneskefølelse: Hold op! Ned med vaabnene; det er kulturens krav! De glemmer, at hvis deres eget land

kom ind i hvirvelen, vilde de selv forvandles i et øieblik og gripe til vaabnene.

Vaabnene er dog kun et *magtmiddel* i den brutale lidenskaps vold, ikke selve rotondet. Ingen læge siger: Væk med saarene — læg plaster over! Men han siger: Gjør saarbunden ren. Derfor er der ingen anden utvei med krigen end at øke i menneskenes sind retsbevisstheten, og la retsbevisstheten gjennemstrømmes av broderskapets fredstanke. Det er menneskene som maa forandres. Det er fortsættelse av Jesu store livsgjerning, som trænges. Det er tilslut «Bjergprækenen» som indeholder slegtens dypeste livslove. Kun paa den kan Guds rike bygges, og hedenskap forvandles til kristendom.

Men saalænge den brutale magt er en levende faktor paa jord, maa det gode værges mot den med alle midler, — forsvaret er en hellig pligt. Ikke et ideal; men en haard og bydende nødvendighet. For hjerternes ondskaps skyld! Og den som ikke vil bringe offeret, som selvforsvaret kræver, bør ogsaa frasi sig retten til, — naar fædrelandet er reddet ved deres opofrelse, som gik i kampen og bragte seiren, — frasi sig retten til bakefter at leve som fri borger i dette land og nyde det lands livsgoder, som de i farens stund sveg.

LITURGISKE VESPERGUDSTJENESTER.

(Foredrag i Bergens presteforening av pastor *A. Fasmer Dahl*).

De liturgiske vespere er middelalderkirkens, av den første lutherske kirke arvede aftengudstjenester, hvori det *liturgiske* ɔ: gudstjenestens karakter av *menigheds*gudstjeneste er det alt overveiende. Det personlige og subjektive prækenforedrag (eller vidnesbyrd) træer tilbage for den liturgiske vekselvirkning mellem prest og menighed.

Disse gudstjenester er, med selve sin harmoniske og kunstfulde ordning, de samme skjønne mindesmerker over middelalderens kirkeliv, som vi den dag i dag beundrer i de middelalderske kirkebygninger.

Hvor var ikke de gamle ganske anderledes *kirke*folk end vi! For dem var ikke kirkerne bare søndagens tilflugtssteder, men de hvælved sig ogsaa over hverdagens liv. Kirkerne aapnet sig ikke bare for *søndagens* høitidsstunder, men ogsaa for hverdagens *andagtsstunder*.

De gamle hadde sine *«horæ canonicæ»*, daglige bønnestunder i kirkerne, og disse andagter omspændte hele dagen. Det var: *Matutin eller Laudes, prima, tertia, sexta, nona, vespera* og *completorium*.

I almindelige menigheter la jo praktiske hensyn sig iveien for en fuldstændig kirkelig overholdelse av disse andagter, men i klostermenigheterne overholdtes de, og overholdes de den dag idag i den katholske kirke.

Av disse daglige andagtsstunder traadte igjen Matutinen og Vesperen frem, særlig den sidste. Og hvilken dragende magt den skjønne gammelkirkelige aftenandagt den dag idag over over folket illustrerer jo, paa uforglemmelig maate, *Millets* berømte maleri. Men ogsaa hos os, hvor forøvrig ethvert spor av Vesperne er utslettet, klinger endnu somme steder vesperklokkerne mod aftenskumringen.

Hvem har ikke, som f. eks. i Danmark hvor man erindrer, at klokken er «Bedeklokke» følt toner fra gamle stemningsfulde og andagtsfulde kirketider bæres sig imøte?

De *førreformatoriske vespere*, som enten var daglige aftenandagter eller andagter paa helligaftener og festaftener, hadde følgende ordning:

Først: Stille bøn.

Dernæst 1: Et versus, bestaaende av et Psalmested, med responsorium, dannet av samme salme.

Det staaende versus i vesperen er: «*Deus in adjutorium meum intende*» — med svar:

«*Domine ad adjuvandum me festina*» (skynd dig Gud at redde mig — Herre iil til min hjælp).

Dernæst kommer det lille gloria: Ære være faderen sønnen og aanden osv.

Saa kommer:

2. Fem Davids salmer Ps. 110—114, hver indledet med en saakaldt *Antifon* ɔ: en *vekselstrofe* mellem liturg og kor, eller mellem to halvkor. Antifonen, hvis tekst er bibelsk, angir som et kort tema salmens eller høitidens indhold. Davidsalmerne foredrages i de oldkirkelige recitativiske salmetoner.

3. Dernæst følger et kort «*Capitulum*» ɔ: lektion av et skriftavsnit.

4. Nu kommer den saakaldte «*Hymnus*», hvor koret foredrar en eller anden av de pragtfulde gammelkirkelige hymner, somoftest ved vesperen: «Lucis creator optime. lovsangen til Gud som lysets skaber.

5. Derefter synges den saakaldte: «*Magnificat*», Marias lovsang, hvori i aftengudstjenesten Gud prises for Kristi kjødspaatagelse, den *fuldbragte* forløsning, mens i Matutinen Zacharias' lovsang: *Benedictus* priser den *kommende* forløsning.

«*Magnificat*» synges likesom salmerne i en av de gammelkirkelige salmetoner, og omrammes av antifoner.

Efter «*Magnificat*» kommer i Advents og fastetiden de saakaldte: «*Preces*», responsoriske forbønner, sammensat av Kyrie, fadervor og steder fra Davids salmer, alt mundende ut i en *kort* og *kjernefuld* kollekt.

6. Endelig kommer de saakaldte *Commemorationes:* Ihu-

kommelsesbønner, bønner hvori man ihukommer: *Kristi* kors Guds moder og de forskjellige helgener, endvidere: bøn om fred. og saa tilslut: Bøn for de avdødes sjælefred.

Den hele vesper avsluttes saa med liturgens salutation eller hilsen til menigheten, velsignelsen, og saa tilsidst stille bøn.

Dette er den dag idag den katolske vesper i store træk

Og om vi end tar avstand fra de, forøvrig yderst faa ikke evangeliske elementer, og fremforalt fra den maskinmæssige og aandløse utførelse, som saavel denne, som andre gudstjenester ofte faar i den romerske kirke (presternes og ikke menigheternes skyld forresten), saa kan vi ikke andet end beundre den tilbedelsens aand og den formens skjønhet, der gaar gjennem saadanne gudstjenesteordninger. De er som arkitektoniske kunstverker, bygget sammen av kristenhjerters taknemmelige og ydmyge andagt og skjønhetssans.

Den *lutherske reformation* overtok de middelalderske vespere, og beholdt dem i sit gudstjenstlige liv, i næsten 200 aar. Naturligvis undergik disse gudstjenester endel forandringer i evangelisk aand.

Fremforalt blev *skriftlæsningen* utvidet, til ikke blot at omfatte et «capitulum», men til 3 skriftlektioner, fra saa vel det gamle som det nye testamente. Fremdeles blev benyttelsen av *Davids* salmer indskrænket til i høiden 3.

Men forøvrig beholdtes de gamle vespere i sin rikt utstyrte form, med antifonier, responsorier, psalmodier (foredrag av Davids salmer), med hymner («Magnificat» og «Benedictus») og doksologier.

En nyskabelse paa protestantismens grund, som ogsaa her fik en rik anvendelse var den *protestantiske koral*. Vi har vanskelig for at gjøre os en idé om det rike gudstjenstlige liv, som pulserte i den gammellutherske kirke.

Det var virkelig, i ordets sande forstand, levende gudstjeneser. Ikke bare presten, men menigheden holdt gudstjenester. Presten som menighetens røst til Gud, og fra Gud, som gjennem overbringelsen av Guds ord, og gjennem salutationer, antifonier og kollekter vakte menigheten til, med responsorier, hymner, litanier og doksologier at følge guds-

tjenesten, bekjendende, betragtende, bedende, anraapende og lovprisende.

Og saa *koret* — *menighetens forsanger*, som uavladelig faldt ind og stimulerte menighetssangen, *det blandede* kor, dette skjønneste instrument, som findes! Det var netop i den lutherske kirke i Tyskland, at det blev utviklet til sin fuldkommenhet, gjennem gymnasiernes sangskoler.

Vi har jo saadanne lutherske sangskoler den dag idag, den gamle *Thomanerskole* i Leipzig, og av nyere datum: *Domkoret* i Berlin. De gaar, paa den kirkelige korsangs omraade, i spidsen i hele verden.

Skal den liturgiske vesper fornyes hos os, maa det naturligvis ske paa gammelluthersk grundlag. Derfor kaster vi nu et blik paa disse gudstjenesters enkelte dele.

1. Som et indgangssignal virker, foruten indgangskoralen de indledende versikler ɔ: skriftsteder, enten læst eller sunget av presten, med svar fra koret. Her bør man forlate det romerske altid tilbakevendende: *Deus in adjutorium* o. s. v. — og vælge skriftord «de tempore» eller «de festo», svarende til de respektive tiders og festers karakter.

2. *Davids salmer.* Der bør kun foredrages *én* salme. Salmesangen foregaar ved benyttelse av en blandt de 9 saakaldte kirketonearter — en urgammel maate at synge Davids salmer paa, som fra synagogen er gaat over i den kristne kirke. Denne ældgamle syngemaate virker meget opbyggelig. Den er let at lære, og der opnaaes, ved denne brug av Davids salmer, dette fremforalt, at denne *kirkens ældste salmebok* virkelig blir kjendt og brukt.

3. Dernæst kommer lektionerne, læsestykker av Guds ord — 2 eller 3.

Vor tids kristne synes at ha glemt det, som den gamle kirke vidste saa vel, at Guds ord *ikke er bare prækenen.* De gamle betonte flittig, at man *ikke bare skal præke* Guds ord, men *synge*, *male*, *lære* og *læse* det.

Bibelen synes ogsaa nu at være saa litet brukt og kjendt, at en «*lectio continua*», i det mindste i indskrænket maalestok, ikke vilde skade.

Og i ethvert tilfælde vil en saa rik anvendelse av skriftordet, der i vesperen, foruten i skriftlæsningsdelen, finder

sted i Psalmodier, responsorier og antifonier, i høi grad styrke bibelkundskap.

Efter den tredje lektion kan det frie vidnesbyrd, om ønskes, faa plads. Men under ingen omstændighet som præken. Vi har saa nok av prækenforedrag, og baade vi prester og vore menigheter har godt av, at vi tier lidt. Om der i den liturgiske vesper skal siges noget, la det være nogle faa hjertelige ord.

At si meget i faa ord, et eneste levende billede istedenfor mange abstraktioner, en eneste hjertetone istedenfor utallige ut- og indlægninger — vi forstaar saa lidet vi prester, at det er det, som virker mest, selv paa de mest blaserte, og vi vurderer og anerkjender ikke de faa, som har denne gave.

4. Nu kommer koralen i den gammelkirkelige «Hymnus's sted.

Gammelkirkelig og av stor virkning er *koralen*, naar den foredrages som vekselsang mellem kor og menighet.

Her har ogsaa koret sin store opgave i den firstemmige koral, som vel er en av musikens skjønneste og mest betagende former,

Den som har hørt: «*Bachs passioner* kan overbevise sig herom.

Den kirkelige korsang eller kunstsang er litet dyrket hos os, og næsten bestandig utenfor forbindelse med menighedsgudstjenesten. Det gjælder om korsangen som med al kirkemusik, *at den i første række* bør være *liturgisk.* Og som saadan bør den ikke negligeres som hos os. Det gjælder kirkemusikken som alt ellers, at intet maa være for godt til Guds hus.

5. Hvis «Magnificat» kan utføres vil det være en stor vinding. Dens bruk i vesperen er urgammel, og skjøn sindbilledlig. Men hvis ikke: «Magnificat» synges, kan her, likesom istedetfor Davidsalmen, komme en fri korsang, eller menighetskoral.

6. Endelig kommer: *Tilbedelsen.* I vore gudstjenester er der litet bøn. Lidt fri bøn av præsten, ingen stille bøn, og som fællesbøn væsentlig kun den, som et løst appendiks til prækenen, meget litet virkende kirkebøn.

I retning av tilbedelsen utfoldede den gamle kirke en stor kunst.

De hadde i sine versikler, responsorier, preces, commemorationes, orationes, et rikt og fyldigt uttryk for alle former av tilbedelsen.

Og vi gjorde vel i at lære av dem. En række av den gamle kirkes kjernebønner staar her til vor raadighet.

Naar vi saa sluttelig nævner vesperens avslutning gjennem slutningssalme, versus med responsorium, slutningskollekt og velsignelse, har vi foretat en oversigt over den *lutherske* vesper, saaledes som den frembyr sig for os til gjenoplivelse.

Vi er saa heldige, til vor disposition, at ha et rikt baade historisk og musikalsk materiale, gjennem den store bevægelse som er opstaaet i Tyskland for disse gudstjenester. Denne bevægelse støtter sig til de evangeliske kirkesangforeninger, som er utbredt over hele det evangeliske Tyskland. De har sine egne organer («Siona» og «Monatsschrift für Gottesdienst und kirchliche Kunst»). Bevægelsens repræsentanter var i ældre tid mænd som professor Schoeberlein, Löhe og Dieffenbach, i nyere tid fremfor alt dr. *Max Herold*, der i sit «*Vesperale*» har levert en fortræffelig haandbok. Jeg nævner ogsaa, at i den engelske kirke har altid de saakaldte bigudstjenester været viet en særegen omhu, og i den engelske, «Commun prayer Book» finder vi ritualer baade for matutin og vesper, som begge væsentlig følger det gammelkirkelige skema. Endvidere er der i Sverige kommet op en hel bevægelse for de gamle aftengudstjenester, og saavidt vides har de ogsaa faat plads i den nye svenske alterbok.

Hos os er der kun forekommet spredte, og mer eller mindre vilkaarlige tilløp.

Jeg mener, at disse gudstjenester igjen burde forsøkes hos os. For det første anbefaler de sig ved sin *ærværdighet*. For det andet ved sin *opbyggelighet*. For det tredje frembyr disse gudstjenester de *taknemmeligste* opgaver, baade for en *forstaaelsesfuld prest*, og fremfor alt for *menighetens frivillige kræfter*.

Jeg tænker særlig paa *ungdommens aktivitet* i *gudstjenesten*, gjennem den liturgiske sang. Skulde det ikke bli slik hos os som i England, at det blev en glæde og en ære for ung-

dommen at være med i kirkekorene? Ja for i England kan man i bokstavelig forstand paa den ungdom, som i gudstjenesten tjener med «musica sacra», anvende salmistens ord: «Din ungdom møder frem i hellig prydelse.» —

Men vil man indvende:

Kan der tænkes noget opbyggende i gudstjenester, hvor prækenen enten mangler, eller er helt underordnet?

Ja her har vi et karakteristikon for vor tids kristendom.

Vi har sandelig stor tillid til os, og liten tillid til Gud, naar vi indbilder os, at Guds ord *bare* forefindes der, hvor jeg fører ordet — med al anerkjendelse forøvrig av det frie vidnesbyrds nødvendighet og opbyggelighet.

Og jeg viser liten tillid til menigheten, naar jeg mener, at gudstjenesten kun kommer istand der, hvor jeg dominerer. Men — dette *prækeherredømme* medfører ogsaa en blodig uretfærdighet mot os prester.

Ti paa grund av det er det vi, i saa stort mon, anerkjendes og underkjendes, ikke efter vort virkelige pondus, men efter vore talegaver.

Mon der ikke netop i vor geschäftige, urolige, prækende tid skulde være et suk efter de gamle vespergudstjenester, med mere bøn, skriftlæsning og lovsang?

Thi det er ikke bare de *trætte*, som sukker efter slike hvilestunder i Guds hus. Ogsaa vor *aandskultur* gaar med en stille længsel efter det gamle kirkehus, om hvilket Jonas Dahl synger i sin salme:

«Hvor deilig er Guds bolig,
hvor svalt i skib og kor.
Hos dig er sjælen rolig,
thi du har livets ord».

At vor aandskultur fjerner sig fra kirke og kristendom er et faktum. Men hvad gjør vi egentlig for den? *Absolut intet.* Overfor arbeiderklassen gjør vi da noget. Overfor den religiøse halvdannelse gjør vi meget. Den rækker vi somoftest begge hænder.

Men vor aandskultur — skal jeg la en typisk repræsentant for den tale?

Vi husker vist Johan Bojers artikkel i «For Kirke og Kultur». «Den tomme kirke».

Hans ensidighet og tildels urigtige paastande tar jeg selvfølgelig avstand fra.

Men der gaar en gripende længsel gjennem hans ord — et kultivert nutidsmenneskes suk efter den tapte helligdom og helligdag. Hvad er det som Bojer søker, men sjelden finder i vore gudstjenester?

Som han selv uttrykker det:

«*Det som ikke kan siges i ord*». Med andre ord: Den hjertegrepne og løftende andagt.

Det er saa langt fra, at prækenen her er fyldestgjørende, at den for Bojer undertiden hindrer andagten.

Naar en slik mand føler andagten løfte og varme sig, gjennem kirkens arkitektur, billedverden, orgel og sang, kan prestens tilsynekomst paa prækestolen paa ham virke som støi fra gaten.

Nu — overdrivelse fraregnet — slik føler og tænker en slik mand, og mange med ham.

Skulde vi ikke forstaa dem og komme dem imøte?

Der blev nylig sagt i et foredrag: Vi maa faa mere av bedehuset ind i vore kirker og mere av kirken ind i vore bedehuse. Heri er jeg grundig uenig. Ære være bedehuset. Men: Lad bedehuset være bedehus og kirke være kirke. Naar vi kommer fra bedehuset til kirken, venter vi ikke at gaa paa samme plan, men at stige mange trin op. Hvad har vi ellers kirken for?

Dette — og det er det underlige — liker igrunden alle, selv den religiøse halvdannelse. De vil gjerne komme paa et høiere nivaa end gitarerne og chokoladefesterne.

Jeg holdt nylig, i al beskedenhet, en Allehelgensvesper i min kirke.

Der var baade bøn og skriftlæsning, likesom baade den gamle og nye salmedigtning var repræsentert. Men gjennem alt det som blev sunget, bedt og læst, av menighet, kor, solister og prest var der én sammenbindende tanke.

Da vi var færdig, sa en egte møtemand og typisk lægmand: Dette var en *enestaaende opløftelse!* — Ja — han skrev en begeistret tak i avisen.

Nu er der en særlig anledning for os til at faa begynde med vore bigudstjenester.

Den specielle tilladelse som Bergens menigheter før har hat til en saakaldt utvidet aftensang er nu utvidet til at omfatte hele landet.

Vi har nu anledning til, ved disse gudstjenester, at benytte friere former og at gjøre bruk av salmer og sange, ogsaa utenfor den reglementerte salmebok.

Men hvordan vil nu denne anledning bli nyttet?

Jo først og fremst til flere talere. Nu — lad gaa dette offer til vor kirkelige snakkesalighet og vort kristelige demokrati.

Men sangen? Ja det kan vi være sikker paa, at vi faar ingen fornyelse av den. Nu er der aapent rum for alskens engelsk-amerikansk yankeydoodle i vore kirker — for vær vis paa, at dette kommer ind *forut for noget andet.*

Det gedigne baade av gammel, og ikke mindst av ny kristelig poesi og musik, faar nok finde sig i at ligge ubrukt, nu som før. Men dette er en skam! Vi har ikke saa litet ny religiøs salmedigtning, der baade i form og i tanker vilde berike gudstjenesten. Kun en brøkdel vil kunne komme ind i den nye salmebok, hvor alle baade mulige og umulige hensyn skal tages. Men i vore bigudstjenester burde de finde anvendelse, og ved offentlig foranstaltning burde det forhindres, at gjennem vore utvidede aftensange engelsk-amerikansk dusinkram erobrer vore kirker, og fortrænger vort eget!

Og saa har vi her i Bergen saakaldte «*musikalske andagtsstunder*».

Her er ogsaa en speciel anledning for Bergen til alternativt at benytte de liturgiske vespere, som bedre vil svare til navnet: «***Musikalsk andagtsstund***».

Ti skal en konsert bli en andagtsstund, maa musikken absolut være liturgisk, samt være harmonisk sammenbundet. og ikke et mixtum compositum, som almindelig er tilfælde

Men for at komme til en konklusion. La os gjenopta de *liturgiske vespere.* Tiden kræver det. Vort gudstjenstlige liv vil berikes. Disse gudstjenester vil bli rene hvilestunder for os og alle. De lar sig meget let rekonstruere. Tyskerne har gjort baade tekster og musik tilgjængelige, i et overflødig rigt utvalg.

Enhver prest kan utføre dem. Ti selvom ikke presten

messer, blir der dog en vekselvirkning mellem prest, menighet og kor av mægtig og gripende virkning.

Som passende tider kommer først og fremst festtiderne i betragtning: Advent — Jul — Faste — Paaske — Pintse, samt Allehelgensdagen.

Vi prester bor i dette arbeide samarbeide, baade med hverandre, og med vore kantorer og organister.

Den religiøse sang bør tages i bruk for kirkerne, og derigjennem hæves — den ligger *utrolig lavt*, i vort land, sammenlignet med andre lande.

Der klages over tomme kirker. Jeg har troet og tror, at en vigtig grund til de *tomme kirker* er de altfor meget *lukkede kirker*.

Luk kirkerne op — ikke bare for dem, som vil høre *prækenen*, men ogsaa for dem, der søker *stilheten* og *lovsangen*, *tilbedelsen*, og *det «som ikke kan siges»* — og vi skal se, de vil bli fyldt, kanske av dem, som vi mindst troet det om.

HVAD SKAL VI GJØRE MED BJERG-PRÆKENEN?

Jesu bjerpræken er med rette betegnet som Jesu programtale; Jesus forkynder her den *nye retfærd*, som skal danne grundloven i det nye Guds rike som han var kommet for at grunde. Den gir samtidig i korte drag Jesu forhold til loven og profeterne og dermed til hele Guds tidligere aabenbaring, og tegner knapt, men dog tydelig den nye mennesketype og det nye samfund som Jesus følte sig kaldet av sin himmelske far til at grunde paa jord.

Denne Jesu forkyndelse av «den nye retfærd» har altid staat for den kristne menneskehet som det avgjørende ord der har været sagt om vort forhold til vor Gud og Fader og til menneskene vore brødre; men samtidig har det altid forekommet slegten og kirken, at disse krav til menneskene har ligget saa fuldstændig «over evne», at der aldrig har været gjort noget alvorlig forsøk paa at gjennemføre disse krav.[1]) Imidlertid staar de dog der skarpe og umedgjørlige, uttalt av av Ham som vi anerkjender som slegtens Herre og Frelser; og der dukker altid paany op profeter, som optar disse Jesu ord og gir dem nyt liv og ny kraft. — Sidst vet vi den store russiske tænker og digter Leo Tolstoy krævde dem gjennemført i selve statsstyrelsen, og angrep kirkerne som her hadde svigtet sine idealer. Og den danske tænker Søren Kierkegaard benyttet for 60 aar siden bjergprækenens idealer til at rette et flammende angrep paa vor gjennemsnitskristendom tanker som atter er optat i udødelige ord i Ibsens «Brand», og herigjennem fra Norden atter er blit ringet ut over verden.

I skrift og tale dukker da ogsaa altid paany spørsmaalet op: «Hvad *skal* vi gjøre med bjergprækenen?

[1]) Med undtagelse av et meget kortvarig eksperiment av de *første* kristne, Ap. Gjern. 2, 44—47.

Saaledes anfører Nathan Søderblom i sin bok «Jesu bärgprædikan och vår tid» følgende av Hall Caines storslagne bok «En kristen»: Den gamle statsmand spør sin begeistrede brorsøn: «Hvor er det vel mulig at tænke sig et ministerraad, som skjøtter nationens opgaver efter de elskværdige principper «ikke at ha omsorg for morgendagen», «at elske sine fiender», «at vende det andet kind til», og «at sælge alt og gi det til de fattige». John forsvarte sin overbevisning. Hvis den kristne religion ikke kunde danne det bestemmende princip for en kristen stats styrelse, kom det alene derav, at vi savnet tro og stolte mere paa de mekaniske love som er opstillet av statsmænd, end paa de moralske love som Kristus har indstiftet.

«Enten betyr Kristi liv som en høieste rettesnor og eksempel noget, eller ogsaa betyr det intetsomhelst. Hvis det betyr noget, saa la os forsøke at gjøre det til vor rettesnor; men hvis det inter betyr, saa la os for Guds skyld forkaste det som et grusomt, bedragelig og forkastelig spilfægteri».

Vi kunde da muligens fristes til at misunde fritænkerne og ville frigjøre os fra Jesus og hans bud. Men der støter vi paa den besynderlighet, at mangfoldige som offentlig har avsagt troen paa Jesus som frelser og som Gud, allikevel blir staaende ved bjergprækerens bud. Vor egen store Bjørnson har jo skrevet den deilige, kristelige fredssang «Der gaar et stille tog», og slutter sit samfundsdrama «Over Evne» med ordene: «Der maa nogen begynde med at tilgive», — ord som kunde være talt av Jesus selv. Og det store internationale arbeiderparti, som indtar et kjølig forhold til kirken, nærer dog etslags religiøs tro paa et kommende samfund, et menneskeslegtens rike som eier en merkelig likhet med Guds rike som vi forventer og som bestaar i retfærd, fred og glæde. — Da verdenskrigen ifjor brøt ut, spurte ogsaa folk av de forskjelligste partier: «hvor har vi nu den kristne kirke?» — ikke blot som spot, men snarere som i angst, saa at en kunde mindes Pauli ord: «Skabningen længes og stunder efter Guds børns aabenbarelse». Og en av vore ledende mænd som ikke netop hører til «kirkefolket», uttalte nylig, at maalet maatte være at faa kristendommens grundsætninger gjennemfort, ikke blot i forholdet mellem enkeltmenneskene, men ogsaa mellem nationerne.

At nøie sig med at konstatere, at bjergprækenens bud ikke passer i verden, er derfor ingen løsning. Jesus og hans ord blir slegten aldrig færdig med. — La os derfor i korthet betragte de forsøk som den kristne kirke har gjort paa at virkeliggjøre bjergprækerens bud, og saa se hvad *vi* skal gjøre med den.

1. Det enkleste og rimeligste vilde da synes at være at ta Jesu ord *bokstavelig*, som etslags *lov* for Guds rike og for Jesu diciple. Saaledes vilde jo Kierkegaard, saaledes vilde nu Tolstoy opfatte dem, og saaledes forsøkte den hellige Franciscus og senere kvækerne at praktisere dem. Men denne opfatning strander paa, at Jesus *selv* tydelig ikke har følt sig bundet av bergprækerens bud som en *lov*. Vi har vel neppe ret til at si at Jesus avla èd for ypperstepresten Kaiafas; for det var jo ypperstepresten og ikke Jesus som besvor ved Guds navn. Men med hensyn til Jesu mest omstridte ord (Matt. 5, 39 flg.): «I skal ikke sætte eder imot den som er ord; men om nogen slaar dig paa dit høire kind, da vend ogsaa det andet til ham o. s. v.» er det sikkert, at Jesus *selv* ikke har praktisert denne lære bokstavelig. *Han* vendte ikke det andet kind til yppersteprestens tjener, da denne slog ham, men foreholdt ham i alvorlige, bestemte ord det usømmelige i hans adfærd. Og *han* gjorde motstand mot de onde! Han saa det jo som en hovedsak ved sin gjerning at utdrive og overvinde djævelen og hans rike. Men han gjorde ogsaa motstand mot de onde *mennesker*. Han spottet kong Herodes — «den ræv», og holdt flammende taler mot folkets ledere, skriftlærde og farisæere, endog med ukvemsord — «orme-yngel», «slanger» —, fordi de ledet folket paa en gal vei. Han viser ogsaa alt andet end bløt undfaldenhet og medgjørlighet overfor privatfolk, med hvem han ikke var enig (kfr. Luk. 12, 13 flg., 13, 23 flg.).

Og Paulus, Jesu største apostel og forfatter til over halvdelen av Det nye testamente, procederte f. eks. paa sin romerske borgerret imot sine motstandere, kaldte yppersteprestell «en kalket væg», da denne lot Paulus mishandle, og tok baade for sit eget og de hedningekristnes vedkommende forholdsregler til at sikre deres retsstilling i den verdslige stat.

Senere er det gaat slik, at efterhvert som kristendommens

indflydelseskreds er blit utvidet, er man kommet stedse længere bort fra den bokstavelige overholdelse av bjergprækenen, — som professor *Paul Wernle* i Basel træffende bemerker i sit foredrag fra ifjor: «Evang. Christenthum in der Gegenwart»[1]. Og de smaa kredse som har villet trodse paa bjergprækenens bokstav, som kvækerne o. lign., *har hat en uendelig meget mindre indflydelse paa utfoldelsen av kristendommens aandsliv i verden end de større kirkesamfund som ikke har gjort noget forsøk paa en bokstavelig overholdelse av bjergprækenens bud.* Ethvert slikt forsøk fra de smaa kredses side har altid faldt magtesløst til jorden.

2. Hvad skal man si om den *katolske* kirkes løsning? Denne gaar jo ut paa, at Jesu bud i bjergprækenen er evangeliske raad (concilia evangelica), som *ikke alle* kristne er forpligtet til at følge, men kun de egentlige «religiosi», de som i særlig forstand har overgit sig til Gud, — nemlig munker og nonner og presteskapet. Som *Nathan Søderblom* sier i sin bok om «Jesu bärgspredikan och vår tid» (1898): «Mellem de vanlige kristne og de særlig fromme er et svælg befæstet, om de end lever nær hverandre i rummet. Men avstanden forskjønner. Noget av den egte kristendoms begeistrede, verdensforsagende karakter bevares i det mindste som et skin i de aandeliges særskilte livsform. Hvor bedrøvelig er ikke ofte motsætningen mellem fordringen paa at føre et apostolisk, opofrende liv og det bekvemme, sorgløse liv i klostrene, hvorhen, — som jeg selv har seet, — saa mange, særlig ubemidlede tar sin tilflugt bort fra det sædvanlige menneskelivs tunge pligter, ja likesom jøderne gjorde med sin korban, Mk. 7, 11, bort fra pligterne mot sine nærmeste».

Denne løsning er vi kommet bort fra, og den strander av følgende grunde:

a. Jesus uttaler sine bud til *alle* Guds rikes medlemmer, ikke blot til apostlerne.

b. En slik to-deling av kristenheten vil føre til skade for begge parter. For de særlig gudindviede til farisæisme og hykleri, og for den «lavere verden» vil det føre til at den

[1]) Referert i Norsk Kirkeblad for iaar.

røves ethvert motiv til at stræbe høiere. De gudindviede *kan* nu ikke, — slik som denne verden nu er indrettet, -- kræve av *alle,* at de skal leve det indviede liv. De blir derfor helt avhængige av de «lavere» menneskers arbeide og tjenester, og ser dog samtidig hovmodig ned paa dem.

c. Ved paa denne maate at «akkommodere» Jesu bud til den nærværende verden og samfundsordningen, som den nu engang er, hindrer man netop deres hovedhensigt: at Guds rike kan komme.

3. Vi vil saa betragte *Luthers* opfatning, som Paul Wernle i sit før nævnte foredrag fra ifjor nærmest synes at bli staaende ved. Luther forkaster med rette den katholske tvedeling av kristenheten i en høiere og en lavere del, men blir istedet nødt til at indføre en kløvning i den enkeltes liv mellem det egentlig kristelige og det som hører til det naturlige liv. Den kristne tilhører jo *to* riker, baade denne verdens og Guds rike. Og i denne verdens rike har den kristne at lyde øvrigheten og at gjøre sin pligt i sin samfundsstilling. Men denne utfører han da som en almindelig verdslig person, mens hans hjerte tilhører Gud og forblir rent i hans kristendom.

En *kristen* kan saaledes ikke forsvare sig mot uret eller sætte grænser for det onde i verden, men blot bede: «Forlat os vor skyld, som vi forlater vore skyldnere» «Men er du fyrste, dommer, husbond, husmor o. s. v. og spør, hvorledes du skal hævde din ret eller utføre din pligt, saa maa du ikke spørre Kristus, men Keiseren eller dit lands ret derom.»

Endog i et saa inderlig og dyp personlig forhold som egteskapet gjennemfører nu Luther denne kløvning i menneskelivet.

En kristen er nemlig som saadan hverken mand eller kvinde, og har intet med at begjære en anden kristen person til egtefælle. Men som egtemand skal han holde sig til sin hustru, og som mennesker i denne verden skal de gi og ta til egte.

Luther har ganske visst en uvisnelig fortjeneste av at ha hævdet, at Jesu bud først og fremst gjælder det indre, personlige liv, som «er skjult med Kristus i Gud», og at det ikke kan gaa an at ville praktisere dem i staten, fordi staten *ikke* er kristen, og fordi *ikke* alle mennesker i en stat er

kristne. Rigtig er det ogsaa, at der er en slik kløvning av den enkeltes personlighet, fordi vi alle hører hjemme i to verdener av vidt forskjellig art og formaal, — Guds rike og verden. En kristen dommer vil f. eks. nok være nødt til at dømme en forbryder til straf; men samtidig vil han som menneske kunne vise ham personlig venlighet og medfølelse. Eller, som nu i krigen, staar kristne soldater imot hinanden som fiender, og kan dog som saarede ligge fredelig ved siden av hverandre og vise hverandre venskap og medfølelse.

Men feilen er at ville fastslaa, at slik *skal* og *maa* det være. Dobbeltheten, personkløvningen, vil jo maatte føles som en vanskelighet, som en ulykke og en lidelse.

Den vil jo ogsaa saa let føre til hykleri: At kristendommen kun har med Gud og sjælen at gjøre, og intet med hverdagsarbeide, pengesaker og kaldspligter at gjøre. Og hermed vil da ogsaa haapet om samfundets kristning, om verdens frelse og om at Guds vilje skal ske *paa jorden*, som den sker i himlen, maatte opgis. Jesus forkyndte jo ogsaa, at Guds rike skulde komme, at Gud skulde holde dom og kaste denne verdens fyrste ut. Og dette Guds rikes komme skulde saa Jesu disciple ogsaa være med at hitføre ved at leve efter bjergprækenens bud. Og naar Gud lot riket komme med kraft, skulde *alle* leve efter disse bud.

4. *Hvad* skal vi saa gjøre med bjergprækenen? Skal vi gjøre streik mot dette samfund vi nu tilhører, og unddra os fra enhver befatning med det? Hvis dette skal gjennemføres *konsekvent*, vil det bety at vi maa *dø*, — vi og de som er avhængig av os. — Og vil vi blot unddra samfundet vor tjeneste, saa langt det er bekvemt for os, vil det, — som Luther rigtig bemerker, — komme i strid med *kjærlighetens* krav. Paul Wernle har derfor utvilsomt ret, naar han i sit før nævnte foredrag hævder, at en kristen kan finde det som sin pligt baade mot Gud og mot Kristus at ta del i samfundslivet paa ledende hold, i handel, i pengeaffærer, ja — som nu — i *krig*, som en følge av sine kaldspligter i verden, og samtidig i sit hjerte føle brodden og sandheten av Jesu bud i bjergprækenen. Vi lever jo som kriste i *to* verdener. Den ene er den naturlige verden, i hvilken synden er kommet ind, og med synden ulykke, for-

virring, forfængelighet, lidelse og død. Den anden verden er Jesu Kristi rike, — retfærd, fred og glæde i den Hellig Aand, som vi oplever og bærer i vort hjerte, og som vi ogsaa drives til at gi virkelig skikkelse i den ytre verden. Dette fører, — som Luther rigtig hævdet, — til en kløvning i vort liv og til en dobbeltstilling: «Vi er *i* verden og dog *ikke av* verden». — Denne kløvning og dobbeltstilling vil føles som et *kors*, en *byrde*, og er nok et av de forhold, som Jesus har i tanke, naar Han sier at Hans discipel maa ta sit kors op og følge Ham; for i mangfoldige forhold varer denne personkløvning og denne næsten utaalelige dobbeltstilling like til vor død. Og vi maa ofte resignere. Meget vi ser for vort indre øie, faar vi ikke git skikkelse i verden. Men det gaar dog ikke an, — som Luther vilde, — at forbeholde blot vort sjælelige liv for Guds rike. Vort maal og vor pligt er at dra ind i vort Guds-forhold og ind i Guds rike det ene omraade efter det andet av vort naturlige liv og av samfundslivet, og *det* gjør vi netop ved at gjennemføre bjergprækenens bud paa det omraade som kristnes.

5. Vi kan saaledes trygt si, at vi er kommet forbi Luthers skjelnen mellem en kristens forhold til Gud og hans — eller hendes — stilling som egtefælle. «Det kristne hjem» er jo for os det begrep som nærmest gir uttryk for vore tanker om Guds rike. *Her* venter vi, at *kjærligheten* skal være den raadende lov mellem egtefællerne indbyrdes og mellem forældre og barn, saa der ikke blir eller ikke behøver at bli nogen kløvning mellem deres liv i hjemmet og deres liv i Gud. Vistnok *forekommer* denne kløvning selv i mere betydelige kristnes liv, ogsaa *nu*; men vi er dog nu alle klar over, at dette *ikke behøver* at være saa.

Indenfor kirken og kristelige sammenslutninger er vi nu ogsaa kommet bort fra at bruke vold og magt, ja væsentlig ogsaa fra at bruke den kolde og upersonlige lov og ret, saa det efter min formening ikke behøver at bli nogen kløvning mellem vor stilling til bjergprækenens bud og vor stilling til kirken og de kristelige sammenslutninger.

Jeg tror, at W. Rauschenbusch i sin bok «Samfundets kristianisering» ogsaa har ret i at ta med *skolen* blandt de omraader, hvor Jesu bud om kjærlighet og tjenersind som de

ledende principper er gjennemført, saa at en lærer, saavel som en prest, bør kunne finde den skjønneste overensstemmelse mellem sin livsstilling og sin kristenpligt. Men her gjælder det ogsaa, at der ikke blir tale om en *bokstavelig* efterlevelse, f. eks. overfor næsvise barn, — hverken i hjemmet eller i skolen! — Men naar W. Rauschenbusch videre nævner *politiken* som et «kristnet» livsomraade, steiler vi alle selvfølgelig. Rovpolitiken er jo netop den samfundssynd, som verdenskrigen nu har fremstillet for os i al sin hæslige brutalitet. Politiken er visselig like lite kommet ind under Kristi lov som forretningslivet og pengevæsenet.

Alle længes og stunder efter, at retfærdighet, fred og glæde maatte bli herskende i samfundslivet og forretningslivet, like saa vel som i hjem, skole og kirke.

Og her er det, at vi ikke naar frem til bjergprækenens maal ved at unddra os de pligter, som det nuværende samfund lægger paa os og som kommer i strid med bjergprækenens bokstav, og vel endog med dens aand; men vi maa finde os i at bære det kors, som sjælekløvningen og dobbeltstillingen medfører. Saaledes er det ikke tvil om at de mange troende mennesker, der nu og tidligere er faldt i krig for hvad de har anseet for en hellig og retfærdig sak, har bidraget til Guds rikes fremme likesaavel som de der er døde som martyrer uten motstand. Ja, ofte har det vist sig at martyrerne er døde tilsyneladende forgjæves, hvor der ikke efter dem er kommet mere determinerte folk, som har hat baade mod og evne til «at gjøre *motstand* mot de onde» og at *overvinde* dem. Og vi maa huske paa, at «her i verden er Guds kirke *stridende*», netop for at lægge ind under Kristi magt det ene livsomraade efter det andet. Den uro, som driver os og den hele slegt fremover i stadig ny kamp, kommer netop fra bjergprækenens idealer, — som altid er mer «moderne» end den rødeste radikalisme. Og denne uro og kamp volder ufred. Og dog vil Guds barn og Jesu disciple faa kjende, at ingen ufred og ingen personlighets-kløvning og ingen pinlig dobbeltstilling dog formaar at røve os «Guds fred som overgaar al forstand, og som skal bevare vore hjerter og vore tanker i Kristus Jesus.»

Men det er rigtig, naar det blev nævnt av docent Knut

Westmann fra Uppsala paa Framnes-møtet i sommer, at det for os i denne verdens pinagtige forhold ikke gaar an at spørre: «Hvad vilde *Kristus* gjøre?» Derimot maa vi spørre: «Hvad vil *Gud* at *jeg* skal gjøre?» Og det nytter ikke under utførelsen av vore pligter ensidig at holde sig til enkelte av Jesu *ord;* men vi maa be om at bli fyldt av Hans Aand og bli ledet av Aanden. Og *da* skal vi faa merke, at «Hvor Herrens Aand er, der er frihet. Og vi som med utildækket aasyn skuer Herrens herlighet som i et speil, vi blir alle forvandlet til det samme billede fra herlighet til herlighet, som av Herrens Aand».

Andreas Fleischer.

LITERATUR.

Anmeldt av pastor *Th. Dahl.*

Agnes Clausen: **Koranens Aag.** J. Frimodts forlag. Kr. 2,75.

Fru dr. Clausen arbeidet i to aar som lægemissionær blandt muhamedanere i Indien, men maatte av helbredshensyn opgi en gjerning, hun hadde faat saa kjær. Nu vil hun gjerne la sine indtryk av koranens skjæbnesvangre indflydelse paa sine tilhængere gaa videre, ikke bare til danske venner av muhamedanermissionen, men ogsaa til andre som følger tyrkernes og de øvrige muhamedaneres skjæbne med interesse.

Vi lærer i denne bok muhamedansk tankegang at kjende gjennem koranens lære, ikke videnskabelig, men som den møter os hos muhamedanerne i det daglige liv.

Bortset fra enkelte unødige gjentagelser finder jeg boken overmaate grei og interessant — og trosstyrkende, forsaavidt som kristendommen straaler dobbelt klar frem paa denne bedrøvelig mørke bakgrund.

Indholdet falder i en fremstilling av koranen og dens vældige magt, dens lære om tro -- paa Allah, englene, bøkene, profeter og apostle, dommedag og det evige liv og forutbestemmelsen; dens lære om gjerninger — pligten til at bekjende, bede, faste, gi almisse og gjøre pilgrimsreisen, og de sociale forhold koranen har skapt.

Skjønt forfatterinden vistnok gir koranen den ret som tilkommer den, blir totalindtrykket: en vældig overtro, dumhet, forblindelse, utvorteshet og navnlig for kvindernes vedkommende fortvilede sociale forhold «i stovet for mandens fot», under flerkoneri og «flerskilsmisseri» og under prylgestraf.

Boken vil læses med stort utbytte av enhver som er interessert for mission eller religionshistorie, og anbefales meget til alle som søker hjælpemidler til interessante foredrag. Den gir stof til baade ett og to.

Sven Hedin: **Från fronten i Väster.** 801 sider (300 billeder, 4 karter). Stockholm. Bonniers forlag. Heftet kr. 10. Indb. kr. 12.

En værdifuld og en vanskelig bok. Tilsynelatende saa helstøpt — og ganske sikkert av ædleste metal —, men i grunden saa variabel og vekslende i værdi som selve fjeldet. En henrivende stilistisk evne har Hedin; en saa letlæst bok faar man sjelden i hænde. Sidene flyver avsted med en. Med den sterke detaljering følger ogsaa en utpræget personlig *aapenhet.* Og endelig er det utvilsomt, at han baade har set meget og har *hat tid* paa sig. Derfor er det en værdifuld bok.

Men vanskelig er den ogsaa. Hedin skildrer saa brilliant, saa henført. Og tilsynelatende saa fuldstændig. Men man har indtryk av, at han har kunnet se som et barn paa det hele. Det viser sig ogsaa i hans ræsonnement. Han kan med et «altsaa» slaa bro mellem bredder som absolut ikke vender ut mot hinanden. Desuten faar jeg indtryk av, at han i skildringen av de rent personlige fornemmelser ikke har været realistisk nok. Han har f. eks gaat ut fra den sedvanlige forestilling som vi alle har, at naar vi staar i en frontstilling og ser fienden, saa maa vi føle noget ganske ekstraordinært. Dette er slet ikke tilfældet, som bl. a. ogsaa Hedins landsmand professor *Hildebrand* har pekt paa. Men det gir jo en ganske anderledes farve og futt i skildringen, naar man kan beskrive sin stigende spænding, sin aparte følelse av at staa midt i dødens mulighet. Det er bare den hake ved tingen, at man føler sig saa rent fortvilet litet betat av det, naar man staar der. Paa dette punkt skatter Hedin til den gjængse publikumsopfatning.

Eller er han anderledes end andre, er han mer umiddelbart aapen for selve muligheten av et indtryk? I alle fald en henrivende skikkelse. En Gustav den 4de som er *født* i Karl den 12tes klær. For hos Hedin er det *egte.* Og *totalbilledet* av den tyske hær er i alfald hos ham langt nærmere den fulde virkelighet end de fortumlede forestillinger som fra England og Frankrike har faat gang iblandt os.

E. B.-J.

Cand. *Berggrav-Jensens* adresse er fra 1ste oktober Fetsund.

KRISTENDOMMENS STILLING TIL NUTIDENS HEDENSKAB.

Af *Edv. Lehmann.*

Den tyske filosof, Friedrich Paulsen har i et af sine skrifter talt om religionsundervisningen i gymnasiet og der for de høiere klassers vedkommende stillet den opgave, at eleverne skulde lære, hvorfor kristendommen er bedre end andre religioner. Spørgsmaalet synes at være naturligt og nødvendigt, og man maatte ønske, at enhver kristen kunde besvare det; men det er sværere end man tror, fordi alle de fænomener, som her skulde sammenlignes, er saa komplicerede, indeholder værdier af saa fin og aandelig natur, at man ikke gennem nogen enkel anatomisk dissektion eller historisk analyse kan komme til klarhed om deres værdi.

Hvad jeg kan sige om sagen, er derfor helt igennem mere personligt end videnskabeligt, mere et udtryk for overbevisning end et resultat af forskning. Ikke heller kan jeg i korthed tale om sagen paa en saadan maade, at hele kristendommen kommer paa tale, end mindre hele hedenskabet. Men jeg skal forsøge at samle mit indtryk af det, som dog altid bliver hovedsagen i kristendommen, nemlig den kristnes forforhold til Gud, og jeg kan ved sammenligning med hedenskabet bringe dette til udtryk gjennem de tre sætninger, der saa at sige blot bliver tre grader af den samme paastand:

Vi har en Gud,
vi har en levende Gud,
vi har en naadig Gud.

Den første sandhed er det lettest at overtyde sig om, naar man sammenligner kristendommen med det primitive hedenskab, de uciviliserede folks religioner, som vi har havt leilighed til at iagttage endnu i vore dage og som man med

ældre udtryk betegnede som naturreligioner eller fetischisme, med modernere udtryk animisme, naturisme, vitalisme e. l.

Vore missionærer arbejder blandt disse folk og ofrer dem i dette øjeblik en særlig opmerksomhed, fordi man har indtryk af at de moderne færdselsmidler har ført kulturen saa nær til dem, at det i særlig grad gælder om at vinde dem netop for kristendommen; og man nærer med rette den frygt, at hvis kristendommen ikke benytter det heldige øjeblik, saa kommer Islam eller Buddhismen eller en anden missionerende religion til at gjøre det. Under dette missionsarbejde har man gjort den erfaring, at dette, at omvende et primitivt menneske til kristendommen, ikke blot betyder at indvirke religiøst paa det, men ogsaa at tildele det en kultur. Ja, et naturbegreb, en verdensopfattelse vinder han derigennem, som han ikke havde før. Ikke at have nogen Gud betyder for ham det samme som ikke at finde nogen sammenhæng i naturen. Alt hvad der sker, biver tilfældigt, er et spil av lunefulde magter, som han nok af og til kan beherske ved sin magt, men som dog i det store og hele fylder hans liv med uro og ængstelse og holder ham i en bestandig tilstand af magtløshed. Han kommer aldrig til at være herre over sit liv, fordi han ikke kan blive herre over naturen. Han bliver ikke herre over naturen, fordi han ikke kender nogen grundmagt, som behersker eller gennemtrænger den.

Hans guder er mest de afdødes sjæle, til hvilke han beder og hvem han bringer gaver: maaltider eller andet godt, for at vinde deres velvillie, afværge deres vrede eller maaske endogsaa tvinge dem til at føje sig efter sin egen villie og attraa. Han lærer deraf ikke dette, som vi lærer af at have en Gud: at have en autoritet, for hvilken vi bøjer os, en villie at lyde, et væsen, til hvilket vi helt kunde hengive os. Ganske vist har han lært sig en vis *social* hengivelse; han har en udpræget følelse af at tilhøre sin stamme, at burde følge dets love og eventuelt opofre sig for den. Men et personligt ansvar for sin handlemaade og et personligt maal med sit liv har han ikke, fordi der i hans tanker ikke findes noget personligt væsen som hæver sig over stammen, dens bud og dens interesser, og som derfor kan stille sig i umiddelbart forhold til individerne. Derfor kan han heller ikke frigøre

sig fra stammemoralens begrænsning, og her mærker man tydeligst de primitive religioners store afstand fra kristendommen.

En missionær fra Afrika fortalte mig, at det vel lykkedes godt nok for ham at faa negerdrengene til at forstaa Kristi mirakler; i dem fandt de ikke noget mærkværdigt, de er altid tilbøjelige til at tro paa det mirakuløse. Derimod var det temmeligt vanskeligt at faa børnene til at fatte lignelsen om den barmhjærtige samaritan; at man kunde optræde saadan mod en fremmed, en som ikke tilhørte stammen, tage sig af ham, helbrede hans sygdom, betale for ham, — det var for dem det mirakuløse, det som de ikke var villige til at tro. Og hvad der gør det dybeste indtryk paa saadanne folk, naar den kristne religion kommer til dem, det er at den bæres frem af mænd og kvinder, som handler paa samme maade som den barmhjærtige samaritan: at disse ikke undslaar sig for at gaa ind til sygelejer, som de indfødte selv ikke vover nærme sig, at de gør det gerne og med fuld fortrøstning, fordi de føler, at de er i Guds haand.

Dette er kristendommens stilling til det primitive hedenskab; hvis den blot vil begynde med dette sidste, saa er værket godt begyndt og halvt vundet. Naar man blot praktiserer kristendom blandt disse mennesker, saa lærer de lidt efter lidt — og lærer vel kun paa denne maade — kristendommens teori.

* * *

Men der findes andre og højere former af gudløshed i hedenskabet end denne den primitive aandetro. Den største af hedenskabets verdensreligioner, det finest udviklede af de indiske systemer: *buddhismen*, er ateistisk, en bevidst og konsekvent gennemført ateisme.

Buddha var ingen gud eller gudesøn; Buddha havde ikke nogen Gud; Buddha tilbedes ikke som gud. Han var en lærer, som levede i tider, da gudstroen havde opløst sig i filosofisk spekulation og denne spekulation atter var blevet opløst af en kritisk benægtelse, var blevet erstattet af materialistiske eller atomistiske verdenssystemer og psykologiske

sjælsanalyser. Han var hvad vi skulde kalde en agnostiker, en slags positivist, som ikke vilde spilde et ord paa det som ligger udenfor erfaringen. Erfaringen, mente Buddha, lærer os ikke noget om en Gud, lige saa lidt som den lærer os, at der uden om os findes en af sig selv avhængig verden eller materie. Det eneste erfaringen lærer os er dette, at vi *lever*, at der i os rører sig sjælelige funktioner, som i vor bevidsthed fremkalder det billede, vi kalder verden. Men om dette billede er realt, om det indeholder nogen virkelighed, derom lærer erfaringen os intet; sandsynligvis er det hele blot en illusion. Men der findes noget, som ikke er illusorisk, som er en tilforladelig virkelighed for hver og en, som har erfaret livet: det er at livet er en *lidelse,* at alle vore livsfunktioner, alle vort livs stadier ligesom er mærket med utilstrækkelighed, med skuffelse: at fødes er en lidelse, at ældes er en lidelse, at dø er en lidelse, atter at fødes er en lidelse,» — alt er lidelse, og disse lidelser er den eneste virkelighed, som vi har at gøre med.

Uendelig bliver denne lidelse derved, at den ikke blot er bundet til denne ene eksistens, men derved, at vi lever i stadig fare for gentagne fornyede eksistenser. *Sjælevandringen* er forutsætningen for buddhismen ligesom for al anden indisk livsfilosofi. Det er frygten for kommende eksistenser og for at en i en uendelig række av disse skal nødes til at bære følgerne af sit levned, som kalder indierne til alvor, ja driver dem til fortvivlelse. Det er den der fylder dem med længsel efter *forløsning.* Men denne forløsning er ikke, som for de kristne, en frelse fra synden; — det onde, som man vil frigøre sig fra, er selve *eksistensen*, den menneskelige tilværelse som saadan, og frelsen kommer derfor til at bestaa i at søge en udvej fra livet. Ikke gennem selvmord, thi dette skulde blot lede til nye og svære eksistenser; men man søger en methode, gennem hvilken man formaar at udrydde livskimen af sjælen, saa at intet nyt liv senere kan opstaa.

Om man skal udrydde livskimen, er den sikreste vej den at afstaa fra alt begær efter liv. Om man har indset, at livet ikke fortjener at leves, at alt det som lokker os til livet, ikke har nogen værdi, at alt det, som synes os godt, blot leder til noget ondt — i hvert fald altid til det onde,

som kaldes livet — saa kan man haabe paa at faa fred. Og denne fuldkomne sjælefred, denne uforstyrrethed af livet og verden er for buddhisten den ideale livstilstand. Ydre gerninger forsmaar han, thi de gerninger, et menneske gør, binder ham blot til livet. Gærningernes frugt, *karman*, indeholder livsfrøet, ligesom alle andre frugter har deres frø i sig.

Derfor kan buddhisten kun leve som tiggermunk; sin højde af udvikling naar han, hvis han kan leve i fuldstændig fred og ro, spise andres mad og tænke sine egne tanker. Disse tanker er hans arbejde, en indre gerning af hvilken han stadig er optaget. Den bestaar af en uophørlig analyse av hans egen sjæl og alt, hvad der foregaar i den. Hvert indtryk, som han faar fra verden, skal opløses, hver lyst, som opstaar i ham, skal tilintetgjøres, saa at det ikke leder til noget begær og at der ikke skal opstaa nogen villie til liv i ham. Thi begæret avler gerning, og gerningen avler liv, og livet avler genfødelse; det er den evige lov. Kan han derimod opløse alle sine sjælstilstande og med sin tanke forfølge dem i deres konsekvenser, saa at han derigennem kan afværge dem; kan han paa denne maade gjennemskue livet og paa hvert punkt erkende dets intethed — da er han sikker paa, naar han en gang dør, ikke lade noget tilbage i sin sjæl, som kunde føre denne til nye eksistenser. Da findes der intet *karman* i ham eller efter ham, intet baand forener og fastholder hans sjælslige funktioner, de falder fra hinanden ligesom staverne i et udtørret kar.

Det er denne ophøren, som buddhisten kalder nirvana. Om det er eksistens eller ikke eksistens, om det er liv eller død, derom vil Buddha ikke sige noget, det er kun dette ene: at der ikke findes nogen sjælevandring for ham: han er udfriet af kredsløbet, han er frelst.

Man ser nu, at buddhistens ateisme ikke er nogen tilfældighed, ikke noget, som kan lægges til eller trækkes fra systemet. Der findes ingen gud, fordi der ikke er nogen nødvendighed for nogen gud; lige saa lidt som der tales om at gud har skabt den verden, om hvis eksistens der tvivles, lige saa lidt kan denne gud frelse menneskerne. Thi mennesket frelses af sig selv gennem sin meditation, gjennem sin indifferens, gennem sin egen udryddelse af livstørsten. Forholdet

til Buddha kan derfor heller ikke faa karakter af tilbedelse eller blive en erstatning for gudsforholdet Buddha var et menneske, og nu, da han er gaaet ind i Nirvana, er han forsvundat, — ingen ved hvor han er eller om han overhovedet er til.

Det religiøse behov: at rette sin tilbedelse til et højere væsen er imidlertid ikke slukket i de buddhistiske lande. Særligt i den nordlige buddhisme, i den saa kaldte Mahayanalære, er forestillingen om et saadant væsen levende; man kalder det *Bodhisattva*, «oplysningsvæsenet». Bodhisatta er den vordende Buddha, som i sin himmel afventer det øjeblik, da han behoves paa jorden og kan nedstige i menneskeskikkelse, ligesom Gotama-Buddha nedsteg til menneskeslægtens oplysning og frelse omkring 560 f. Kr. Til denne Bodhisattva tager man sin tilflugt, til ham kan man paa en vis maade bede, men kun som katolikkerne beder til en helgen. Han er i det højeste en maskulin madonna, men bliver aldrig nogen gud eller gudeson. Thi Bodhisattva er oprindelig et menneske. Det er en hellig mand, som gennem sin askese, snart gennem faste og spægninger, snart gennem barmhjærtighedsgerninger, snart gennem meditation og sandhedskærlighed har højnet sig skridt for skridt gennem mangfoldige eksistenser til en saa høj grad af oplysning, at hele hans væsen *er* oplysning; og dette er just det som betegnes ved hans navn. Til ham kan det religiøse sind vende sig med sit begær og sin bøn bedre end til Buddha; men hvis Bodhisattva har fuldendt sit løb og er blevet Budda, da ophører dermed saa at sige hans religiøse betydning; det kommer til at gaa ham som den forrige Buddha: han gaar ind i Nirvana og forsvinder. Og han lige saa lidt som nogen anden, lige saa lidt som nogen buddhistisk tænkning, kan skaffe buddhismen nogen gud. Den er principielt og konsekvent ateistisk

Den livsførelse, som buddhismen anviser sine tilhængere, svarer til denne religions teoretiske grundtræk. Den helt negative karakter, som den har, er blot en regelret følge af de ateistiske forutsætninger. Idealet er at vinde den tomhed, som betragtes som verdens eller tilværelsens grund. Maalet er at opløses i intet og saaledes komme bort fra en tilværelse, som ingen værdi har fordi den ikke har nogen positiv bærende

magt. Ogsaa buddhismen driver filosofisk spekulation og søger et hojeste begreb, som kan omfatte eksistensen. Men dette begreb defineres udtrykkeligt som «tomhed», og kun i fuldstændig degenerede former af buddhismen tales der om Nirvana som en tilstand af salighed. Det ortodokse og konsekvente er at tænke sig Nirvana: praktiskt som en ophøren af sjælevandringen, teoretiskt i hvert fald som en negation af de eksistensformer som er os bekendte.

Men er buddhisten dog ikke en mild og venlig mand, er hans religion ikke et godhedens, om end ikke et kærlighedens evangelium, er den ikke fuld af sympati med skabelsen, ja, tales der ikke deri om barmhjærtighedens gærninger i de buddhistiske klostre og lasaretter? Sikkert nok er mildhed buddhismens mærke, sikkert er den behersket af et vennesind og en medfølelse med den lidende menneskehed, som ved en udvortes betragtning kunde tage sig ud som kristendom. Men kun ved en udvortes betragtning. Thi ser man noget dybere ind i buddhismen, mærker man straks, at denne optræden har en anden karakter, ligesom ogsaa en anden motivering, end den kristelige. Hvis buddhisten holder fred med sin næste, saa er det væsentligt, fordi han søger fred for sig selv. Han ved, at af had kommer had, af kiv kommer kiv og at enhver form af ufred skulde forstyrre den indre fred han behøver for sin meditation; hans tanker skulde forurenes som et oprørt vand, ikke komme til ro som et dirrende spejlbillede. Derfor øver han sig i mildhed, i fordragsomhed, derfor tilgiver han og glemmer uret.

Nægtes kan det imidlertid ikke, at hvor buddhismen antager større former, hvor den opstiller et praktiskt maal for sig i verden, som i Mahayama-læren; hvor den driver mission og virker blandt mennesker, der optræder den med sympati, som ikke blot er en følelsesfuld reflektion, men en virkelig handlen til gavn for mennesker. Der findes en buddhistisk kultur, som har forstaaet at skabe fred mellem folkene og som har lært menneskene at leve et stille, nøjsomt liv. Men vel at mærke, denne kultur er ikke buddhismens egentlige opgave; selv barmhjærtighedsgærningerne og det kærlighedsfulde liv er ikke det højeste buddhisten stræber efter. Det er blot stadier, som han passerer paa vejen til det højeste.

Idealet er ogsaa her, lige saa vel som i den oprindelige buddhisme, at blive en «*arhat*», «en som fortjener det», nemlig Nirvana, en munk, som nærmer sig udgangen fra livet og som nu, for at kunne opløse sin sjæl, har fjernet sig fuldstændig fra livet. En mand som i sin fuldkomne sjælefred hverken kender lyst eller smerte, end mindre udover nogen handling, som kunde skabe *karman* og derved binde ham til livet og dets fornyelse.

Saaledes forefindes ikke alene i buddhismens grundteori men ogsaa i dens livspraksis, en væsentlig, ja en diametral forskel mellem denne religion og kristendommen. Og denne divergens bliver ikke mindre, hvis man nævner det ord, som klinger gennem begge religionerne, nemlig *lidelsen*. Jesus og Buddha har begge gjort lidelsen til det centrale. Buddha forkyndte jo, at alt er lidelse; Jesus gjorde hele sit liv til en lidelse. Men just her træder den princippielle forskel tydeligt frem. Hvad Buddha vilde lære menneskerne, var kunsten at *undgaa lidelsen:* hvordan man skulde bære sig ad med skridt for skridt at ophæve lidelsen for sig selv ved at undgaa livsbegæret og udrydde livskimen i sig. Hvad Kristus har lært menneskene, er noget andet, er lige det modsatte; ikke at undfly lidelsen i verden, men at *overvinde* den ved at *tage den paa sig*. At befri sin næste fra hans smerte ved at gøre den til sin, at glemme sin egen smerte ved at lide for andre. I denne forstand er Kristi død en offerdød: den højeste lidelse for andre. Buddha gik bort i den mest fuldkomne sjælefred. Han nagedes ikke af nogen sorg eller smerte; han havde gennemskuet livet og forlod det gerne.

Saaledes kommer intet andet ud af en religion end det som er kommet ind i den. Buddhismen er det bedste vidnesbyrd om hvorledes en fornægtelse af Gud fører til en fornægtelse af livet; og med større følelse af sin egen værdi end, hvor det kun gælder modsætningen til den primitive gudløshed, kan kristendommen her, overfor sin største medbejler blandt religionerne, udtale ordene: Vi har en Gud.

* * *

Et bedre skudsmaal kunde i dette spørgsmaal den religion synes at fortjene, mod hvilken buddhismen rettede sin polemik i Indien, nemlig *brahmanismen*. Ti Brahma er dog en guddom, brahmanismen har et gudsbegreb. Den fromme brahman søger sin sjæls forløsning i at bringe den til enhed med den uendeliges verdensaand, som gennemtrænger hele naturen, hele tilværelsen, og som er den højeste eller eneste virkelighed. I denne gudstanke finder brahmanen fred, om han fuldt ud virkelig har optaget den i sig, om han ikke blot har tænkt, men ogsaa følt, at denne verdensaand ogsaa gennemtrænger ham selv, at hans eget liv blot er en del af dette, ja at han selv er ét med Brahma.

Dette er jo ganske vist et *guds*begreb, men paa den anden side dog et *natur*begreb; og det er svært nok at sige, om det i virkeligheden er andet end et naturbegreb, saaledes som det i panteismen overhovedet er vanskelig at afgøre, hvor Gud begynder og hvor naturen hører op. Og selv om det ser som et gudsbegreb, er det tydeligt, at det er ganske *upersonligt*. De indiske filosofer har fra gammel tid ej blot fornægtet al personlighed i denne guddom, men de har ogsaa søgt at berøve Brahma alle egenskaber, al positivitet. Intet kan siges om ham med bestemthed; det eneste, som kan forstaaes, er at han er «ej saa, ej saa»; intet passer paa ham som kan siges om denne verdens ting eller mennesker; han er «det værende» i almindelighed, eller snarere det «ikke værende»; selv det at tillægge ham existens, synes at være formeget. Man naaede til dette begreb *via negationis*, som de gamle skolastikere kaldte det; man haabede at faa den rene aandelighed frem for sin tanke gennem at fornægte alt hvad der er positivt.

Selvfølgelig staar et gudsbegreb som dette saa langt som muligt fra en «levende Gud»; og erfaringen har til fulde vist, at en saadan abstraktion ikke i længden kan indtage guddommens plads. Det er mærkværdigt at se, hvordan inderne selv i aarhundredernes løb har arbeidet sig bort fra det tankefoster, som de har opbudt saa stor virtuositet for at frembringe. Da den tyske filosof og indolog, professor Deussen paa sin reise i Indien fik leilighed til at disputere med brahmanerne, maatte han til sin sorg erfare, at den gamle

Vedanta-filosofi, som har frembragt disse abstraktioner, nu næsten er uddød, fortrængt af en anden panteisme, som staar vort kristne gudsbegreb nærmere, men som ikke desto mindre maa kaldes panteisme og filosofisk gudsdyrkelse. Det er den religionsfilosofi, som skabtes i den indiske middelalder (ca. 12—1300) af Ramanuja og Ramananda. Den lader tanken stige til Gud, ikke *via negationis* men *via eminentiæ*, den udelukker ikke egenskaber hos guddommen, men vil tvertimod indlægge alle existerende og tænkelige egenskaber i ham for at han kan blive det absolute i positiv forstand, det som omslutter alt og indeholder alt liv og al virkelighed.

Hvorvidt dette gudsbegreb er opstaaet uden indflydelse fra muhammedanisme eller kristendom er vanskeligt at afgøre. Det faktiske er, at inderne nu foretrække det for det tidligere, og at den fromhed, som vi nu iagttager i den saakaldte *hinduisme* (de nuværende religiøse sekter i Indien) gennem sit forhold til en guddom, hvis væsen forklares saa positivt, og hvis ydre fremtræden tænkes i menneskelige former, har faaet et menneskeligere præg, en karakter af inderlig og varm hengivenhed. Man kalder denne fromhed *bhakti*, og søger ofte, efterhaanden som sammenligningen mellem buddhismens sympati og den kristne kærlighed svigter, at betragte bhakti som en parallel til den kristne kærlighed. Med hvilken ret skal vi faa at se, naar vi vender tilbage til hinduismen. Indtil videre maa vi blot betragte dens gudsbegreb som et vidnesbyrd om den menneskelige aands bestræbelser for at tænke sig Gud som en levende Gud og gennem sin egen kraft komme til det, der er blevet den kristne aabenbarings udgangspunkt.

En mere naturalistisk form for en upersonligt tænkt guddom byder det moderne hedenskab i den *kinesiske* religion, som efter sin stifter Kongtse af os sædvanligvis kaldes konfucianismen. Om man overhovedet skal kalde denne «religion» er et spørgsmaal. — paa os gør den indtryk af at være en slags filosofi: et system, som omfatter det hele universum og indeslutter menneskelivet i dets totalitet. Himlen har foreskrevet verden love, som staar at læse i stjærnerne, staar at

læse i oldtidens skrifter, love, som behersker naturen og opstiller idealer for menneskelivet, ja ovenikøbet regler for statsstyrelsen og for det daglige liv. At denne himlens vilje betragtes som guddommelig, ja, at der tales om en himmelsk gud, Shang-Ti, hvis vilje er verdens lov, gør ikke denne til nogen virkelig gud. Netop her, hvor vi staar overfor den yderste modsætning til vort gudsbegreb, se vi forholdet saa meget klarere. Vi føler den absolute afstand mellem den personlige gud og en guddom, som til den grad falder sammen med selve verdensordenen, med naturloven, med statslivet, at det er et spørgsmaal, om denne guddom bestaar som et væsen udenfor denne. Man skulde aldrig kalde Shang-Ti for en levende gud i nogen betydning af ordet; ti en mening kan der dog kun blive i dette ord som man tænker sig guddommen som et selvstændigt væsen.

Der kan gives en simpel anvisning paa, hvorledes man i hvert enkelt tilfælde skal gøre sig rede for en guddoms selvstændighed. Man stiller ordene «Gud», «natur», «menneske» ved siden af hinanden og undersøger, om disse begreber falder sammen eller om de kan bestaa uafhængige af hinanden. Nu ser man let, at i den indiske mystik er det særligt vanskeligt at holde «Gud» og «menneske» ude fra hinanden; i den kinesiske konfuciasnisme er det især «Gud» og «natur» som falder sammen. Og, om det end ikke altid er let at gøre rede for gudsbegrebet selv, saa findes der dog en vej at betræde; det er at spørge, om der kan *bedes* til denne Gud. Da bliver svaret let og klart: kineserne beder ej til himmelguden, men ofrer til ham, d. v. s. over gennem kejserens aarlige offerhandling en magi, som skal regulere himlens vilje. Eller de nøjes med at *tyde* dens vilje, som tilkendegives af naturbegivenhederne, og hvad inderne angaar, maa man stadigt bemærke, at det højeste forhold til Brahma eller andre guddomme som opstilles, ikke er bønnens men tankens. Naturligvis bedes der til indiske guder ligesom der ogsaa ofres til dem, men ligesaa sikkert er det, at alle indiske religionssystemer er enige om at betragte dette som lavere, ikke fuldt effektive former for gudsforholdet. Den virkelige, egentlige forløsning, befrielsen fra sjælevandringen, ophøjelsen til guddommelighed, vindes alene paa er-

kendelsens vej, ved en begriben af selve gudsbegrebet gennem en intuitiv fordybelse i guddomsvæsenet.

Saaledes bærer ethvert indisk system det tydelige præg af at dets guddom er en *tænkt størrelse,* et produkt af mennesketanken. Og hinduen selv er sig dette bevidst: brahmanen ved meget vel, at han gennem sin tankekraft kan producere guden, kan fremkalde Vishem eller Siva i hvilket øjeblik eller paa hvilket sted han ønsker. Og endnu klarere staar det for ham, at hans frelse i det afgørende øjeblik beror paa, om han til fuldkommenhed kan tænke gudstanken, udrede gudsbegrebet. Hans gudsforhold er efter sit væsen spekulativt.

Ligeoverfor saadanne religiøse formationer faar vort udtryk: «den aabenbarede Gud» en særlig tydelig og betydningsfuld mening. Det præciseres dermed paa den ene side, at Gud er et selvstændigt væsen, som ikke er udtømt med naturen, hvis begreb ikke udfyldes af naturbegrebet. Paa den anden side, at Gud ikke er et produkt af mennesketanken, men staar for os som en given størrelse, der existerer uafhængigt af vor tanke og blot delvis kan opfattes af denne. Det er ogsaa karakteristisk, at inderne, som med største iver taler om aabenbarede skrifter, og som ogsaa kan tale om, at den eller den gud har aabenbart sig paa det eller det sted, ikke benytter udtrykket: «aabenbaret Gud», — en saadan empirisk guddom vilde efter deres opfattelse, altid kun have underordnet betydning, sammenlignet med det af tanken skabte gudsbegreb. Men set i denne sammenhæng bliver aabenbaringens Gud for os det samme som den levende Gud, den Gud som var til, førend nogen mennesketanke fattede ham, men som træder frem for den menneskeslægt og for det menneske, som behøver ham.

* * *

Udtrykket «levende Gud» er hentet fra bibelen. Det gælder saavel for det gamle testamentes religion som for det nyes. Israeliterne har stadig forholdt sig til en gud, som stod for dem som en virkelighed, som et væsen, der ikke spørger menneskene om sin eksistens, og som vil bestaa, selv om

alle mennesker og hele verden skulde forgaa. Det er nedstamningen fra dette gammeltestamentlige gudsbegreb, som gør, at selv Islams gud, muhammedanismens Allah, kan kaldes en levende gud. Ligesom kristendommen udgaar fra jødedommen, forædlet og aandeliggjort, saaledes bliver muhammedanismen en forringet og forraaet jødedom («ein vergröbertes Judenthum», for at bruge et ord af Nöldeke). Allah er først og fremmest *Herre*. Han er Skaberen, han er Dommeren, men først og fremmest Herren, og hans herrevælde er tænkt med fuld konsekvens efter det orientalske eksempel. Hans villie hersker som den sidste inappellable instans Hans villie er en evig lov, hans ord den højeste autoritet. Der findes ingen forandring, ingen undtagelse i ham.

Mærkeligt er det, at just denne gud skulde finde sit udtryk gennem en formel, som vi kristne langt snarere kunde ønske at have som udtryk for vort gudsbegreb. Det er bekendt, at ethvert arabisk skrift begynder med ordene: «i den barmhjærtige forbarmers navn», et udtryk, som endogsaa er indgaaet i den muhammedanske fromhed og som man maa haabe ikke lever forgæves deri. Modsigelsen mellem dette udtryk og den islamske teologis egentlige indhold er af historisk art; udtrykket synes at være laant fra jødedommen eller vel snarere fra kristendommen, fra hvilken Muhammed og den første muhammedanisme tog en god del af sine tanker og sin terminologi. Tankerne om Guds absoluthed derimod har udviklet sig selvstændigt hos de viljefaste muhammedanere som en videre udforelse af de forestillinger om guddommens ophøjethed og absoluthed, der altid trives paa semitisk grund.

En særegen haardhed antog denne gudstanke, da den muhammedanske teologi udformede sin *prædestinationslære*. For Muhammed selv var denne alle tings forudbestemmelse gennem Guds villie vel en betydningsfuld tanke, men endnu ikke en hovedtanke; i den muhammedanske teologi derimod blev den grundtanken, paa hvilken hele systemet byggedes op. Alting beror paa Allahs villie; men nu indtræder modsigelsen, der saa ofte kommer frem gennem al for stærk konsekvens: denne villie er i sig selv bunden af sin ubønhørlighed; og resultatet bliver, at denne guddom, som tænkes som den absolut selvraadige, saa at sige bliver suspenderet af sin

egen raadslagning, paa en vis maade bliver overflødig paa sin egen domstol, fordi dommen fældes af sig selv. Skæbnen var jo bestemt i forvejen, for den troende til salighed, for den vantro til fordømmelse. Det retslige som allerede laa i jødedommen, har her udviklet sig til gennemført jura, domshandlingen er given med den menneskelige handling, ja med selve den handlendes position, om han hører til de udvalgte eller ej, og den barmhjærtige Forbarmer bliver i grunden kun dette derved at han har forudbestemt sine troende til frelse. Forbarmelsen er ikke saadan at forstaa, at Allah forbarmer sig over den enkelte synder eller den enkelte synd. I denne forstand kan Allah ikke kaldes nogen naadig gud; og det er jo egentlig kun i denne forstand man kan tale om naade. Derfor bliver selv her, hvor vi trænger ind til gudsbegrebets kærne, afstanden fra det kristne gudsbegreb aabenbart og indholdet af ordet: «Vi har en naadig Gud» kommer til at ses i større dimensioner end om vi kun betragtede dette i modsætning til f. eks. katolicismens retslighed.

* * *

Er det da kun de kristne, som taler om naade? Nej, ogsaa i hinduismen spiller dette begreb en rolle, ja, er saa fremtrædende, at det kan blive til en hovedegenskab hos guderne. Vishnu er naadig, Shiva er naadig, og fremfor alt er Rama den naadige Gud. Fuld av barmhjærtighed mod syndige mennesker, i længsel efter at frelse dem, er guden steget ned til jorden og har antaget jordisk skikkelse, enten som et menneske eller som et venligt dyr. Bønnen, som retter sig til Siva eller Rama, priser hans naade, attraar hans naade, ja trygler om hans naade som slaven ved sin herres fod.

Just dette sidste er betegnende. Altid er i disse hymner mennesket ingenting, guden alting, mennesket slave og guden herre, mennesket skygge og spejlbillede, guden er væsen og virkelighed. Her har vi igen orienten, kun i en anden form end hos muhammedanerne. Ikke den ubarmhjærtige arabiske scheik, men den sanselige, lunefulde indiske raja er den herre, efter hvis forbillede guddommen er skabt. Ikke

semitens aktive lydighed, men hinduens vege frygt og smægtende hengivenhed har skabt fromhedstypen. Denne naade staar egentlig ikke i forhold til nogen retfærdighed eller noget moralsk begreb; den er i virkeligheden kun den gunstige stemning, som man søger at fremkalde hos en despot for ikke at hjemfalde til hans ugunst. Derfor maa man saa at sige daglig begære denne naade, ligesom man daglig maa stemme en saadan herre naadigt. Der findes ingen kontinuitet, intet princip hos ham, hverken retsligt eller moralsk, som en gang gør sagen klar, om man i ham har en naadig gud eller ej. Hans naade er et lune, et temperament, en form af venlighed eller mildhed eller maaske af overstrommende huldsalighed. Hvad der mangler den indiske gud er *karakter*, og hans naade har ingen moralsk værdi, fordi den mangler sin modsætning i hellighed og retfærdighed. De behøver i sandhed en gud, som er «den samme igaar og idag og i al evighed.»

Den fromhed, som opstaar i forholdet til disse guder, er kendetegnet af samme svaghed. Det er *bhakti*-fromheden med dens bløde, sødladne hengivenhed, med dens sværmeriske entusiasme, med dens mystiske fordybelse og dens betænkelige erotiske tilbøjeligheder, som behersker hinduens religiøsitet, indtil han paa tankens vej har højnet sig over denne personlige hengivenhed og har naaet spekulationens forening med Gud. Men det er just karakteristisk for denne bhakti, at den ikke indeholder *moralske* elementer, ikke *forpligter* til nogen bestemt handlemaade. Den indiske frygt for *karman*, ligegyldigheden for gærninger og i det hele taget for praktisk virkeliggjørelse af det indre liv røber sig endogsaa her i det religiøse forhold og har vel sin store andel i den karakterløshed og upaalidelighed, som man almindeligt støder paa hos hinduerne. Det er bekendt, at det næsten er umuligt at afslutte en mundtlig, ja knapt en skriftlig kontrakt med en hindu, men at man i det indiske forretningsliv maa lide paa Parsis og muhammedanere. Ogsaa her svarer livet til gudsbegrebet. Den brødefulde hindu haaber stadig paa at finde naade hver gang han har krænket sin herre, og retfærdigheden spiller en lige saa lille rolle i hans daglige tanker som i hans gudsbegreb.

* * *

Hvad er da *naade* i den mening vi kristne opfatter den? Hvad er det at have en naadig Gud?

Det er svært at fatte livets dybeste sandheder i begrebets form, men et enkelt og menneskeligt udtryk, som findes i skriften, kan maaske hjælpe os her. Det staar i 1 Joh. 3,20: «Selv om vort hjærte fordømmer os, saa er Gud dog større end vort hjærte og ved alt.» En guddom altsaa, hvis sjæl er større end et menneskes, hvis hjærte er større end menneskehjærtet, fordi hans viden er større end menneskets kundskab om sig selv. Han ved alt, han ser gennem vore handlinger og deres motiver, han kender den enkeltes natur, hans svagheder, hans anlæg; han elsker dette menneske højere end det elsker sig selv og vil, at det skal komme til evige ret. Det er den ideale fader, som Jesus tegnede ham i den vidunderlige lignelse om den fortabte søn. Det er ikke blot den ideale fader; han er med det samme den ideale dommer; alt det, som den moderne retsvidenskab søger efter, retfærdighedens fuldkomne individualisering med hensyn til forbryderens tilstand og motiv, til hans redning og fremtid. Al denne omsigt og finfølelse, som vi selv i ringe maal i vor bedste stræben søger at udvise mod mennesker og efter hvilke vi helst vilde bedømme et menneskes værdi, — det fik sit fuldkomne udtryk i Jesu ord og i den første kristne forkyndelse.

Saaledes fremtræder naaden for os som den højeste retfærdighed, og den naadige gud aabenbarer sig som den højeste, den fuldkomne personlighed. «Levende Gud», «personlig Gud» bliver først bestemmelser, som gælder kristendommens gudsbegreb, naar det tredie udtryk, «naadig Gud» kommer til; thi dermed er Gud bestemt som personlighed i højeste forstand. I dette kristne naadesbegreb ligger helligheden og retfærdigheden gemte. Mod deres baggrund træder naaden frem og giver den guddommelige personlighed den fuldkommenhed, som selv i skriften er blevet fremholdt som vort eget ideelle forbillede. «Vorder fuldkomne som eders himmelske Fader er fuldkommen». En fuldkommen Gud, et fuldkomment menneske, — begge indsluttede i begrebet «fuldkommen personlighed».

Saaledes er paa samme gang idealet tegnet og fordringen opstillet. Den dybe samklang mellem gudstanken og menneskelivet lyder til os fra apostlens opfordring, ligesom den viser sig for os overalt, hvor mennesker har tænkt sig en Gud og uvilkaarligt har formet deres liv efter hans forbillede.

NOGLE RESULTATER OG PROBLEMER I VOR TIDS NATURVIDENSKAP.

Vilde vi inddele videnskapen i historisk videnskap og eksperimentel videnskap blev nok en slik inddeling skematisk, men rammet likevel noget karakteristisk: historisk videnskap søker sammenhængen i det som er historisk git, prøver sin opfatning av den historiske utviklings gang paa materiale som alt findes; en forandret opfatning vil da væsentlig skyldes, at mere materiale drages frem av det som *allerede er der;* den eksperimentelle videnskap derimot søker først og fremst selv at forme *nyt* materiale for at prøve sine teorier.

Selvfølgelig er den ogsaa til en viss grad historisk, den maa jo ta tidligere undersøkelser med i betragtning; men dens væsen er at rette blikket mot fremtiden. Men det kan hænde, naar man arbeider med at klarlægge nye omraader, at de beregnede resultater ikke stemmer og man kan finde helt andre; da kan det bli nødvendig at revidere enkelte naturlove, som allerede var opført som anerkjendte sandheter, og der aapner sig uante muligheter og nye konsekvenser. Aldrig er naturvidenskapens arbeidsfart større end i slike tider, og da lønner det sig at kaste et blik ind i dens verksted.

Jeg vet ingen eksperimentel videnskap, som i de sidste aar har havt en saa fruktbar periode som fysiken; vi staar midt oppe i den endnu, men hvad der er naaet er saa betydningsfuldt, at det har konsekvenser langt utenfor den rene fysik; det gaar ind til selve grundvolden for hele vor naturvidenskapelige tænkning.

Den moderne fysik har én side jeg vil fremhæve: Den viser sig merkelig litet bundet av anerkjendte synsmaater og opfatninger. Den ældre fysik søkte saaledes fremfor alt at finde en *anskuelig* sammenhæng bygget op paa konkrete forestillinger; det er formet klart i det, den berømte fysiker Hertz

sa i 1894: «Alle fysikere er enige i, at det er fysikens opgave at føre naturfænomenerne tilbake til mekanikens enkle love», m. a. o. at forklare alt som bevægelse og gjensidige kraftvirkninger mellem stoffets enkelte dele. *Nu* vil en slik uttalelse ikke ubetinget samle alle fysikere. De mest moderne vil selvfølgelig gjerne beholde anskueligheten saa langt som mulig, men de er ikke ræd for at opstille teorier og trække konsekvenser, som fuldstændig sprænger vor indskrænkede evne til at danne os konkrete forestillinger. Ett krav maa opfyldes strengt: kravet til logisk opbygning og sammenhæng; kravet om anskuelighet kommer saa i anden række. Det er en suverænitet overfor sanserne, som har bragt mig til at tænke paa den eiendommelige parallelisme i den samtidige filosofiske tænkning; fysikens omstøpning foregaar samtidig med, jeg kunde ha lyst at bruke betegnelsen metafysikens renæssance, slik denne krystalliserer ut i nutidsfilosofers tænkning.

Jeg er ikke i tvil om, at dette har sin grund i en fælles aarsak, kanske mindre i gjensidig paavirkning av filosofi og naturvidenskap end i det, at de begge to er ført ind i en ny tankeretning, hvor gamle selvgjorte grænser for den videnskapelige tænkning blir sprængt.

Skal vi i korte træk skissere utviklingsgangen i den moderne fysik, maa vi først gi et tilbakeblik.

Naar vi nævner ordet fysik, saa husker vi fra vore skoledage, at vi regnet med flere grupper — mekanik, læren om lyd, varme, lys, magnetisme og elektricitet. Det var den klassiske inddeling, som vi forresten endda beholder av pædagogiske grunde fordi grupperne knyttes saa direkte til vore sanser; hver enkelt er bygget paa de erfaringer vi gjør med bestemte sanseorganer — lyslæren f. eks. paa øiet, lydlæren paa øret.

Berliner-fysikeren Planck karakteriserer det slik: «Det gamle system i fysiken lignet slet ikke et enkelt maleri, men heller et helt billedgalleri; ti for hver klasse av naturfænomener hadde man et særskilt billede. Og disse forskjellige billeder hang ikke sammen, man kunde fjerne et av dem uten at det gjorde noget for de andre».

Men det lyktes fysikerne mer og mer at bygge disse forskjellige omraader sammen; lydlæren viste sig saaledes snart at være en underavdeling av mekaniken. Den vakreste symfoni av Beethoven og hvinet fra en dampskibsfløite forklares fysikalsk seet som samme mekaniske fænomen: rytmiske bevægelser, der breder sig ut i luften paa lignende vis som ringene fra en sten man kaster i vandet.

Og mekaniken tok snart ogsaa en god del av varmelæren; resten av varmelæren, fremforalt det, som angik varmestraaling, gik samme vei som lyslæren, de havnet i elektricitetslæren.

Allerede *Faraday* hadde i genial intuition dannet sig forestillinger om elektriciteten, hvis rækkevidde vi først i vor tid kan se; *Maxwell* ga hans tanker matematisk form og *Hertz* prøvet, hvad Maxwell hadde regnet ut: der maatte findes elektromagnetiske bølger, som fulgte nøiagtig de samme love som lyset. Det stemte, og dermed var det omvendt klart, at lys var en slags elektromagnetiske bølger. Vore fyrtaarne og vore stationer for traadløs telegrafi ser høist forskjellig ut, men de er altsaa principielt av samme art; det er bare den forskjel, at fyrtaarnene sender ut elektromagnetiske bølger (lys) saa korte, at det gaar et par tusen paa en millimeter, mens en radiostation sender ut bølger, som gjerne kan være kilometerlange. I det omraade, som ligger mellem disse bølgelængder, hører saa varmestraalerne hjemme.

Paa denne maate blev det altsaa bare to store omraader igjen av den klassiske gruppeinddeling: mekanik og elektricitetslære. Men at bygge bro mellem disse var ikke let; skulde de elektromagnetiske fænomener betragtes som bevægelser, maatte jo disse bevægelser foregaa i et eller andet stof; det laa nær at gripe til det samme, som franskmanden *Fresnel* hadde tænkt sig for at forklare lyset, at hele rummet er fyldt av et eiendommelig stof, æteren; lyset var da elastiske tversvingninger i æteren. Men de egenskaper hos æteren, som var nødvendige for at faa slike svingninger kunde ikke gjøre regnskap for alle de elektromagnetiske fænomener. Hertil kom, at i tiden efter Hertz's opdagelse av de elektromagnetiske bølger kom det slag i slag den ene nye opdagelse efter den anden, som ledet opmerksomheten hen paa andre

problemer; man lot derfor spørsmaalet om en sammenbygning av mekanik og elektricitet ligge; bare heroppe i Norge drev *C. A. Bjerknes* sine dyptgaaende studier, som blev fortsat og tat op i helt generelt omfang av hans søn *V. Bjerknes*, for at finde et mekanisk billede av de elektromagnetiske fænomener. Det kan være uvisst, om ikke fysiken tildels vilde tat en anden vending, hvis ikke Bjerknes hadde sittet alene i et hjørne av Europa med sine arbeider; og hvem vet, om ikke disse arbeider engang vil faa en indgripende betydning; men nu kom fysiken til at gaa en vei, som har fjernet sig mer og mer fra Hertz's og C. A. Bjerknes's program, ja saa langt, at den nyeste teori nu, som vi skal se, slet ikke antar, at der fins en æter.

Det begyndte med studiet av hvordan elektriciteten vandrer gjennem fortyndede gaser i utladningsrør (J. J. Thomson, P. Lenard, Goldstein, W. Wien o. a.). Dette ledet igjen til opdagelsen av X-straalerne (Røntgen), som vakte en opsigt, der bare blev overgaaet, da radium blev opdaget (Becquerel, Curie og fru Curie, Rutherford, Ramsay).

Elektronteorien blev fremsat (Lorentz, Thomson, Zeemann), Planch fandt lovene for varmestraaling, og Einstein og Minkowski stillet op relativitetsprincippet.

Det er i faa ord den moderne fysiks materiale; i det følgende vil jeg prøve at gi en oversigt over de resultater, som er fundet, og enkelte av de vigtigste problemer man blir ført til.

Elektronernes opdagelse. I den første tid man studerte elektriske utladninger i luftfortyndede rum, var det naturlig at ta de fænomener man der saa for elektriske svingninger; like før hadde jo Maxwell og Hertz paa genial maate vist, at lys og elektromagnetiske bølger er av samme slag; og den æter, som bar disse bølger avgaarde, maatte ogsaa kunne befordre de særegne svingninger, som man trodde fandt sted i et utladningsrør. Men det viste sig, at den forklaring holdt ikke stik; elektriciteten blev ikke transportert gjennem et utladningsrør som svingninger; *Crookes* hadde seet ret, da han flere aar før talte om «straalende stof»; *J. J. Thomson* viste, at alt det som man iagttok i et utladningsrør, lod sig enkelt

forklare, hvis man antok, at elektriciteten transportertes saa at si i atomer, som det vi kalder *elektroner*. Straalerne fra katoden i utladningsrøret var ikke andet end slike smaa «elektricitetsatomer», som blev slynget ut fra katoden som kanonkugler i miniature.

Merkelig nok har det ikke lykkedes at finde mer end en slags elektroner, og de har negativ ladning; store er de ikke, disse elektroner; det allerletteste atom, vandstofatomet, er to tusen gange tyngre end en av dem. Men de kan slynges ut med en enorm hastighet; i et vanlig utladningsrør er det ikke vanskelig at gi dem en fart paa 100 000 km. i sekundet! D. v. s. de vilde i lufttomt rum flyve dobbelt saa langt som fra Kristiania og til Trondhjem paa et hundrededels sekund! Naar de kan ha en slik fart og er saa smaa, er det forstaaelig, hvad der ved første øiekast ser umulig ut, at slike elektroner kan gaa tvers gjennem tynde metalvægger uten videre (Lenards aluminiumsvindu paa et utladningsrør); men vi skal huske paa den moderne opfatning av stoffet, at molekylerne selv er smaa i forhold til det rum, som fins mellem dem; og selv et atom maa vi, som vi skal se, opfatte som et helt litet solsystem i det smaa; og da er det forstaaelig, at en liten elektron med svimlende fart kan fare igjennem der, hvor et helt molekyl straks vilde bli stoppet.

Videre fandt man det merkelige, at hvad slags metal man brukte til katode og hvad slags gas man hadde i utladningsrøret, saa var elektronernerne altid ens; og da man først hadde opdaget elektronerne i utladningsrøret, viste det sig at de ikke bare forekom under slike ekstraordinære forhold; man fandt dem snart sagt overalt, for eksempel hver eneste flamme, hvert glødende legeme sender ut elektroner i mængder. Og hvor de end stammer fra, er de altid uforanderlig av samme sort. Alt dette tydet paa, at elektronerne maatte spille en rolle ved grundstoffenes opbygning; og den opfatning blev bekræftet paa en glimrende maate ved opdagelsen av radium.

Radioaktiviteten. Aldrig har vel nogen videnskabelig opdagelse vakt større opsigt end opdagelsen av radioaktiviteten. Først paa grund av de nye egenskaper selv, men endnu mer fordi det saa ut som om de nye opdagelser skulde under-

minere selve grundlaget for fysikens og kemiens videnskabelige opbygning. La os i korthet ta frem igjen hvad man fandt. En forsvindende mængde av et radiumpræparat sendte ut nogen merkelige straaler, som delvis hadde en enorm evne til at gaa gjennem stof, endda mer end røntgenstraalerne; de gav sterk fluorescens, virket paa en fotografisk plate og gjorde gaser ledende for elektricitet. Og denne straaling gik uavladelig for sig, uten at præparatet trængte nogen paavirkning utenfra, og den lot sig ikke forandre ved nogenslags midler; og præparatet utviklet stadig varme; perpetuum mobile syntes at være opdaget! Desuten avgav præparatet uavladelig en eiendommelig gas, emanation, rigtignok i forsvindende mængder; under et meget sammensat levnetsløp avgav emanationen straaler og endte endelig som en helt anden gas, det velkjendte grundstof helium! Og alt dette uten at man — dengang — kunde opdage, at præparatet tapte i vegt.

Her syntes fysikens og kemiens fundamentallove, lovene om energiens konstants, om massens bevarelse og om grundstoffenes egenart at slaa feil. Nu, nøiagtige maalinger og teoretiske overlægninger har vist, at energiloven fremdeles er naturvidenskapens hovedhjørnesten. Men kemien maatte gi slip paa et hovedprincip i sin atomteori: at grundstoffernes atomer var absolute, udelelige enheter, som ikke kan overføres i hverandre. For radioaktivitet kunde, efter hvad der viste sig, ikke opfattes paa anden maate end som en forandring av atomerne selv; de som efter hvad man før hadde ment ikke kunde spaltes i mindre dele ved nogenslags midler, viste sig at kunne springe i stykker. Hvordan det har gaaet med loven om massens bevarelse skal vi siden se.

Man fandt, at de vigtigste av de eiendommelige straaler bestod av tre slags (α, β og γ-straaler); og merkelig nok var den ene sort, β-straalerne i enhver henseende identiske med katodestraaler; det var ogsaa elektroner.

Alt dette aapnet muligheter for et studium av det enkelte atoms bygning, som man aldrig før hadde havt. Atomet aabenbaret sig som en hel liten verden for sig selv, og det blev derved mulig for alvor at ta fat paa den opgave *at finde sammenhængen mellem stof og elektricitet*. Det er en opgave, man arbeider intenst med den dag idag; men et stykke paa

vei er man naaet, og det skyldes først og fremst det kjendskap man har faat til elektronerne og til den rolle de spiller. Hvad man her har fundet hører til de smukkeste eksempler paa, hvad teori og eksperiment i forening kan utrette; det blir bare en ufuldstændig skisse de følgende avsnit kan gi.

Elektronteorien. La os begynde med at se paa et av de problemer, som længe hadde ventet paa sin løsning. Hvorledes er egentlig mekanismen naar et stof lyser? Hvordan gaar det f. eks. til, at et glødende jernstykke sender ut lys? Vi har faat vite, at lysstraalerne er elektromagnetiske bølger av samme art som dem vi bruker til traadløs telegrafering, bare meget kortere. Og vi har længe havt den opfatning, at naar jernstykket gløder, saa er jernatomerne i heftig bevægelse. Men hvordan i alverden kan denne *mekaniske* bevægelse gi en ren *elektrisk* bølge?

Først elektronteorien har kunnet svare paa dette og paa en række lignende spørsmaal; med et lykkelig grep forener den de nye erfaringer om elektronerne med Maxwells og Hertz's resultater om elektromagnetiske bølger. Efter den opfatning disse hadde — Faradays opfatning — var det vigtigste ved en elektrisk strøm ikke saa meget ledningen som rummet omkring, hvor de elektriske og magnetiske kræfter optraadte; elektriciteten blev efter den opfatning ikke andet end de geometriske endepunkter for de saakaldte elektriske kraftlinjer. Elektronteorien, som først blev fremstillet i sine store hovedtræk av hollænderen Lorentz, kommer nu og sier, at disse endepunkter er noget mer end et matematisk begrep; de elektriske kraftlinjer ender i *elektroner.* En elektron staar nemlig i en uadskillelig sammenhæng med et elektromagnetisk felt; er den i ro, har den et elektrisk felt omkring sig; saasnart den kommer i bevægelse, optrær der ogsaa et magnetfelt omkring den, desto sterkere, jo større farten er, og samtidig forandres ogsaa det elektriske felt (men rigtignok merkbart først ved meget store hastigheter). Farer en hel masse elektroner avgaarde i samme retning, fører de sit felt med sig, og tilsammen vil de nøiagtig optræ som en elektrisk strøm. Elektronteorien har virkelig kunnet forklare de eiendommelige forhold man ved eksperimenter har fundet ved elektrisk

strøm i ledere; den antar da at der mellem molekylerne i et stof, især i metaller, fins frie elektroner, som kan bevæge sig avgaarde naar de utsættes for en elektrisk kraft.

Mens man før opfattet elektriciteten som et vegtløst fluidum, gir elektronteorien den en kornet struktur; men rigtignok er hvert «korn» forsvindende litet, to tusen gange lettere end det letteste atom og det har et tversnit som er hundrede tusen gange mindre end et almindelig molekyls; og et molekyl har jo ikke store dimensioner: av middels store molekyler gaar det omkring en million paa millimeteren!

Efter elektronteorien vil en elektron, som er i sterke svingninger overføre disse paa det kraftfelt, som er uadskillelig knyttet til den; og forandringerne i kraftfeltet vil fare utover i rummet med lyshastighet som elektromagnetiske bølger, som lysstraaler. I princippet er det paa den vis man tænker sig at lys utsendes fra flammer og glødende eller lysende stoffe; elektronerne er der i raske svingninger.

Elektronteorien peker saaledes paa en enkel løsning av det problem vi nævnte: hvorfor f. eks. et glødende jernstykke lyser. Den exakte gjennemførelse er imidlertid ikke let; som vi snart skal se (kvantateorien) har den faat overmaade vigtige konsekvenser. Allerede paa et tidlig stadium hadde elektronteorien en stor triumf paa dette omraade; det var i 1896, da *Zeemann* fandt paa at gjenta et av Faradays forsøk: at undersøke lyset fra en natriumflamme, naar den blev anbragt mellem polerne paa en kraftig elektromagnet. Mens Faraday intet fandt, lykkedes det Zeemann med sine fuldkomnere instrumenter (bøiningsgittere) at paavise, at natriumlysets spektrum *var blit forandret*. Og *Lorentz*, elektronteoriens far, viste, at det akkurat stemte med beregningen, hvis man antok, at natriumlyset blev utsendt av svingende elektroner. I principet er forklaringen til Zeemanns fænomen enkel: som enhver anden elektron i bevægelse vil en elektron i svingninger ogsaa paavirkes av et magnetisk felt, saa svingningerne forandres; følgelig vil den utsende lysbølger av en litt anden bølgelængde, naar den befinder sig i et magnetisk felt end naar den er utenfor det.

Opdagelsen av Zeemanns fænomen gav elektronteorien et vældig støt fremover; og snart kom opdagelsen av nye

fænomener, fremforalt radioaktiviteten til. Det blev fysikernes opgave at bygge elektronteorien slik, at den rummet baade det gamle og det nye; og med en vældig intensitet tok man fat. Det blev snart sagt ikke et eneste omraade igjen av hele fysiken, hvor ikke elektronteorien kastet nyt lys, og den dag idag staar den i forskningens brændpunkt.

Vi kan her bare skissere de vigtigste av de nye opfatninger, som elektronteorien har været med at skape: vor opfatning av energien, stoffet, av rummet og av tiden; de har det tilfælles, at de stiller fysikens aller mest fundamentale begreper i ny belysning.

Hvorledes energi og stof bygges op. Den saakaldte *kvantateori*[1]) tar fat paa fysikens mest generelle størrelse, *energien*, og anvender paa den det samme princip, som hadde vist sig saa nyttig for at forstaa baade stoffet og elektriciteten: atomprincippet. At energien skulde bestaa av «energiatomer» er en tankegang, som er alt andet end liketil; for er det noget, man har betragtet som sammenhængende, kontinuerlig, saa er det energien, f. eks. i en lysstraale. Men tyskeren *Planck* blev ført til at opfatte en lysstraale slik, at det ikke er en jevn, sammenhængende bølge, men en rækkefølge av adskilte ganske bestemte kvanta, de saakaldte lyskvanta; størrelsen av et slikt er avhængig av bølgelængden.

Han bygget sine undersøkelser paa den moderne opfatning av varmelæren og elektricitetslæren. I varmelæren (termodynamiken) har *Boltzmann* fundet, at de store love viser sig som resultat naar man regner ut den *sandsynligste* tilstand ved hjælp av sandsynlighetsregningen. En lignende betragtning brukte nu Planck; vi kan tænke os, at naar et legeme lyser, saa er de straalende enheter (elektroner) at ligne med likesaa mange traadløse telegrafstationer; de kan utsende og de kan motta bølger av en bestemt bølgelængde; er der nu en viss energimængde, som skal sendes ut av alle tilsammen, kan den fordeles paa uendelig mange maater, hvis energien kan deles op i hvor smaa dele det skal være; men den kan bare fordeles paa et endelig antal maater, hvis energien ikke

---

1) Se herom f. eks. en artikel av J. Holtsmark i «Naturen»s aprilhefte iaar: «Er energien atomistisk?»

kan deles under en viss grænse; og netop denne forutsætning maa til forat man skal kunne bruke sandsynlighetsregningen til at finde loven for utstraalingen.

Plancks undersøkelser viste, at paa den maate fandt man teoretisk netop de love, som eksperimenterne hadde git for straaling. Planck og Einstein trak herav den konsekvens, at en slik opdeling av energien i kvanta, som først var indført som et matematisk kunstgrep, gaar meget dypere, det er en fysikalsk realitet. Hvordan vi skal forestille os det, er ikke godt at si; men kvantateorien er blit saa glimrende bekræftet, at den maa sies at ha faat almen anerkjendelse. Ganske slaaende har kvantateorien forklaret mange merkelige forhold; for at nævne ett av dem: ved meget lave temperaturer (under ÷ 250° C. som man kan skaffe med flytende vandstof) viser det sig ganske overraskende, at metallers elektriske motstand blir forsvindende liten; ved flytende vandstofs temperatur kunde man sende hele Rjukan kraftstations vældige strømmængde gjennem en ganske tynd traad!

Slike ting gjør kvantateorien regning for; og paa en række andre omraader, f. eks. ved studiet av lovene for gasarter, har den git en række interessante resultater. Men uvant er dens tankegang, naar den gjennemføres konsekvent; saa skulde f. eks. en tonende stemmegaffel ikke gi absolut kontinuerlige svingninger, men sende dem ut portionsvis; rigtignok er herved at merke, at hvert kvantum er umaadelig litet ved det lave svingetal, som en lydsvingning har; faktisk vil derfor lydlæren bli at behandle nøiagtig paa samme vis som før; akkurat likedan som vi behandler stoffet omkring os som fuldstændig kontinuerlig, endda vi vet, at det strengt tat er diskontinuerlig, bygget op av atomer.

Blandt alle kvantateoriens anvendelser er en av de interessanteste den, som dansken *Bohr* har gjort ved sin atomteori. Jeg kan ikke her gaa nærmere ind paa denne, men kun nævne hovedprincippet. Bohr gaar ut fra at atomet er bygget op av en positiv elektrisk kjerne, og utenom den et visst antal elektroner, desto flere jo høiere atomets vegt er (Rutherfords atommodel). Imidlertid vil en slik anordning ikke være stabil, hvis elektronerne uten indskrænkning kan straale ut elektriske bølger; men antar man, at elektriske

bølger bare kan sendes ut i bestemte kvanta, saa vil det hele være stabilt; for hver elektron vil der være en serie zoner, som den bare kan passere, hvis den sender ut et helt energikvantum, ellers ikke; og zonerne er adskilt av stabile baner. Det er lykkedes Bohr ut fra en slik atommodel at forklare i detalj f. eks, vandstoffets spektrum; men selvfølgelig blir behandlingen vanskeligere, jo flere elektroner man maa regne med, d. v. s. jo høiere atomvegten blir.

De nyere undersøkelser tyder paa, at den positive kjerne ogsaa kan opdeles i enheter; og de radioaktive fænomener sier os, at denne enhet er en α partikel. Det viser sig nu, at antallet av α-partikler og elektroner i et atom staar i den nøieste sammenhæng med elementets plads i det saakaldte periodiske system; numererer man stoffene efter hverandre, har man fundet, at hvis et radioaktivt elements atom avgir en α-partikel, dannes der et nyt element med lavere atomvegt, og det faar det foregaaende nummer i rækken; foregaar en lignende proces mens én β-partikel sendes ut, dannes et nyt element som gaar et nummer *frem* i rækken. Ved kombinerte straalinger kan man paa den vis faa frem elementer, som har *samme* plass i rækken, og derfor identisk samme kemiske egenskaper, men *har forskjellig atomvegt* (isotope stoffe); det er da ikke mulig at skille dem ad ved almindelige kemiske og fysiske midler; man er m. a. o. kommet til det resultat, at det ikke er atomvegten, som er helt ut karakteristisk for et element, det er elementets nummer i rækken, som avgjør dets egenskaper.

Det er endnu langt frem, før man kan si, at nu kjender vi et atoms bygning; men et stykke paa vei er man kommet, man har faat indblik i stoffets bygning, som man for femten aar siden ikke vilde regnet for mulige. Det er paa tre veier, man er kommet frem: ved at studere 1) de radioaktive processer, 2) hvorledes lys sendes ut fra atomer, 3) hvilke fænomener der optrær, naar stof (ɔ: atomer) belyses. I sidste tilfælde er det særlig blit fundet meget vigtige ting ved at man har benyttet lys av saa kort bølgelængde, at molekylernes tversnit ikke længer er forsvindende litet i forhold til bølgelængden. Det viser sig f. eks. at ultraviolet lys har evne til at utløse elektroner fra det atom lyset træffer, og endda mer

er det tilfældet med røntgenstraaler, som har vist sig at være lys av endnu langt kortere bølgelængde end det ultraviolette. Netop røntgenstraalerne har git os et overmaade interessant indblik i krystallernes indre struktur (Laues undersøkelser) og bekræftet krystallografernes opfatning av hvordan krystallerne er regelmæssig bygget.[1])

Paa denne vis er vort kjendskap til stoffets opbygning gaat meget frem; men der reiser sig mange ubesvarte detaljproblemer, og fremforalt gjentar det sig, hvad man altid finder, naar man gaar bakover i en-aarsaksrække: det led man stanser ved, indeholder i sig et fundamentalt problem. Saaledes blir de ubesvaret de to spørsmaal: hvorledes skal man opfatte elektronen selv og hvorledes skal man saa tænke sig en positiv enhet? Vor viden om elektronen beror i sidste instans paa, at vi fra vore eksperimenter med elektriske strømme har sluttet tilbake til en elektrons egenskaper; men en helt konsekvent analogislutning fører til, at elektriciteten i en elektron maa frembringe enorme spændinger i elektronen selv, som maa ophæves av andre kræfter; av hvilken art er saa disse kræfter igjen? Og kan ikke elektronen deles videre? Lignende vanskeligheter gir den positive elektricitet. Vor tænkning kan ikke stanse ved en udelelig enhet; akkurat som vi ikke kan angi et tal uten at vi samtidig kan angi et som er endda mindre. Men i naturen maa udelelige enheter antages at eksistere; den motsigelse som saaledes findes, opløser sig tilsyneladende i det, at for at angi egenskaper maa man avgrænse en individuel enhet som har disse egenskaper; men nærmere beset kan jo denne enhet tænkes vilkaarlig liten — problemet blir staaende. Nu, det er mer av filosofisk end av fysikalsk art; for fysiken er den ting den vigtigste, at man omvendt fra elektronen kan utlede, d. v. s. forstaa stoffets mangfoldige fænomener fra det enkle synspunkt, at de skyldes elektroner i samspil. Det er en triumf for den moderne fysik, at det kan sies, at dette for store omraaders vedkommende allerede er lykkedes.

[1]) For dem, som vil sætte sig mer ind i disse ting, kan f. eks. henvises til en artikel i «Naturen», april 1915, av docent *Vegard*.

Er rum og tid avhængig av hverandre? Ikke bare stoffet og energien blir stillet i ny belysning av den moderne fysik, ogsaa rummet og tiden blir sat under diskussion.

Og de nye synspunkter er like revolutionære som det, Kopernikus i sin tid fremsatte om jordens stilling i universet. La os et øieblik analysere vor opfatning av tid og rum.

Vi har alle anset dem for at være noget absolut, noget fast og entydig. Selvfølgelig er vi klar over, at vor tidsregning og vort tidsmaal (sekund, minut osv.) er valgt efter en vilkaarlig overenskomst; men «tiden» har vi tænkt os som noget, der gik bakom alt sin rolige jevne gang, uanfegtet av alt mulig.

Og hvad rummet angaar, vet vi jo godt, at vore længdemaal er vilkaarlig fastsat; men «rummet» selv tænker vi os som noget uforanderlig, som den tomme beholder, hvor hele verdens mangfoldige fænomener finder sted.

Paa andre omraader er vi blit klar over at vore begreper er relative — koldt, varmt, lyst, morkt, farver osv.; men rum og tid har vi betragtet som absolute; nu kommer de nye synsmaater og sier, at heller ikke rum og tid er absolute; vort tidsmaal f. eks. er avhængig av den fart, hvormed vi bevæger os i rummet!

Det er umulig i en kort artikel at gaa noie ind paa disse tanker, som fremsættes av den saakaldte *relativitetsteori*; men vi skal antyde enkelte hovedtræk.

Allerede vor dagligdagse erfaring rokker ved vor opfatning av rummet, hvis vi analyserer den. Vi vet, at f. eks. i en jernbanevogn vil en fyrstikæske falde ret ned enten vognen er i fart eller ei; spiller man derinde, er tonehøiden den samme som naar vognen staar stille o.s.v. Og vor jord afficeres ikke det spor av sin fart rundt solen (endda farten er 30 km. pr. sekund), fordi bevægelsen nærmest kan betragtes som retlinjet for kortere tidsrum.

Aarsaken til dette er let at forstaa: bevægelse i og for sig foranlediger ingen kræfter; det er bevægelses*forandringer*, som frembringer kræfter.

Og naar ingen kræfter optræer, som følge av den jevne fart, saa er det os følgelig umulig at angi nogen absolut for-

skjel mellem et rum i hvile og et rum i jevn fart. Men det vil si, at «det hvilende rum» er et relativt begrep.

Saa meget kan mekaniken si os; men nu kommer den anden halvpart av naturen, den elektromagnetiske, og reiser en række spørsmaal.

Her gjælder øiensynlig ikke, at det er likegyldig om et rum er i hvile eller jevn bevægelse. For en elektrisk ladet kugle f. eks. opfører sig ganske forskjellig i de to tilfælder; i hvile har den bare et elektrisk felt omkring sig, men er den i bevægelse, har den desuten et magnetisk felt omkring sig, desto sterkere, jo større farten er.

Hvorledes skal man bringe erfaringerne fra mekaniken og fra elektricitetslæren i samklang med hverandre? Den enkleste tanke var den samme, som vi før har omtalt: at søke at forklare elektricitetslæren paa mekanisk vei ved at anta en æter som bærer av de elektromagnetiske fænomener.

Efter det blev altsaa egentlig rummet det samme som æteren, noget haandgripelig. Men skulde nu rummet være et relativt begrep, saa synes det at maatte føre til at *man opgir æterhypotesen.* For en fordring! Altsaa skal vi kunne ha lys og andre elektriske bølger uten medium, svingninger uten stof!

Vi skal se, hvordan man støttes i en saadan fordring av eksperimenter.

Det har nemlig hittil ikke lykkes at paavise nogen æter, endda man har gjort en række forsøk. Den første, som gjorde et slikt forsøk, var allerede *Fizeau;* han ræsonnerte som saa, at naar lyden i luft gaar hurtigere med vinden end mot, saa maa lyset gaa hurtigere hvis æteren bevæger sig i samme retning som lyset Men hvorledes sætte æteren i bevægelse? Han antok, at æteren mellem molekylerne blev ført med hvis molekylerne var i fart; og han prøvet sin opfatning ved at sende lysstraaler gjennem strømmende vand. Det viste sig virkelig, at lyset gik fortere med strømmen end mot, men forskjellen var ikke saa stor som den skulde være hvis æteren fulgte fuldstændig med vandmolekylerne i deres bevægelse. Følgelig maatte der være en relativ bevægelse mellem stof og æter. Det laa da nær at undersøke, om der fins en relativ bevægelse mellem vor jord og æteren; vi farer

jo avgaarde med 30 km.'s fart i sekundet. Men trods alle forsøk var det ikke mulig at paavise det, og det lyktes ogsaa Lorentz ved sin elektronteori at forklare, hvorfor resultatet blev negativt. Han gik da ut fra, at æteren er i absolut ro — en dristig tanke! Altsaa skulde de, som i dette øieblik læser dette, suse gjennem et stillestaaende æterhav med en fart av 30 km. pr. sekund — æteren vilde passere alt stof som vandet passerer en sil. Men det var ett forsøk, som ikke lot sig forklare av Lorentz's teori, et forsøk som var utført med den ytterste grad av præcision av amerikanerne *Michelson* og *Morley;* dette forsøk, som *maatte* ha vist jordens relativbevægelse mot æteren, viste den slet ikke!

For at redde sin teori antok nu Lorentz at en elektron, som var i bevægelse vilde forandre form, bli flattrykt i bevægelsens retning; og da elektroner er med paa at bygge op alt stof, maatte det samme være tilfældet med stoffet. Følgelig skulde en meterstav være kortere, hvis den bevæges i sin egen retning end om den bevæges tvers paa den; en meterstav skulde f. eks. være kortere naar den ligger i ost - vest, end naar den ligger i nord—syd, fordi jorden dreier sig om sig selv! Forskjellen skulde rigtignok være umaadelig liten, men den vilde være stor nok til at forklare hvorfor Michelsons forsøk var negativt.

Men for en utvei! Gi slip paa den grundlæggende forestilling, at en meter er og blir en meter, hvor saa i verden en anbringer den!

En dypere forstaaelse av dette gav *Einstein* i 1905, da han stillet op *relativitetsprincippet.*

Grunden til det negative resultat fandt han i det, at man overhodet *i et jevnt bevæget system aldrig kan finde systemets bevægelse ved observationer bare i systemet selv.*

(Hvis vi ikke saa stjernerne, vilde vi ikke ane, at vort solsystem, iberegnet vor jord, har en bevægelse i rummet).

Gik han ut fra at dette var rigtig, saa lot Michelsons forsøk sig enkelt forklare, hvis han antok, at *lysets hastighet er en konstant størrelse som altid findes like stor*, enten lyskilden eller den som maaler hastigheten er i hvile eller ikke. Enten maatte Einstein lægge dette princip om lyshastighetens

konstante værdi til grund, eller ogsaa maatte han opgi relativiteten av alle vore iagttagelser.

Det blev det første som seiret, fordi hittil alle iagttagelser tyder paa, at lysets hastighet er en universel konstant.

Men det fører til en række konsekvenser, hvor den vigtigste vel er den, at tiden blir avhængig av rummet. La os ta et enkelt eksempel.

Der sendes ut fra den traadløse station paa Eiffeltaarnet tidssignaler; alle stationer som har samme avstand fra denne centralstation mottar da signalet til samme tid og kan rette sine ure efter det. Dette er godt og vel saa længe vi betragter det fra jordens synspunkt.

Men kunde vi i ett øieblik se det hele f. eks. fra solen, er det klart, at de stationer, som regnet fra centralstationen ligger i retning av jordens egen bevægelse, faar signalet senere end de som ligger i den motsatte retning, fordi de første stationer maa indhentes av de elektriske bølger, mens de sidste stationer kommer bølgerne imøte. Set fra solen gaar jordens ure galt, mens de for os gaar rigtig.

Gjennemfører vi en slik betragtning konsekvent, ser vi, at det er umulig at gjøre en tidsbestemmelse som er navhængig av iagttagerens egen bevægelse.

Hvis der findes solsystemer med forskjellig hastighet i vort univers — og det gjør det nok — saa vil altsaa tiden maales paa forskjellig vis indenfor disse systemer. Et sted gaar tiden fortere, et andet sted gaar den langsommere, og man kan ikke længer tale om, at noget sker *samtidig* i to forskjellige systemer. Strengt tat blir begrepene *fortid, nutid og fremtid bare gjældende for vedkommende system.*

Man ser, hvilke konsekvenser for vor tænkning disse fysikalske undersøkelser har medført!

Men gjennemfører man relativitetsprincippet i alle dets konsekvenser, stilles der endda større krav til vor forestillingsevne.

Relativitetsteorien forlanger saaledes, at en længde er avhængig av farten; det vil igjen si, at legemernes form synes forskjellig, avhængig av den relative hastighet mellem gjenstand og iagttager. Enhver gjenstand som bevæger sig i forhold til en iagttager vil synes forkortet i bevægelsens

retning; rigtignok blir det først merkbart ved enorme hastigheter; men kunde vi fare forbi vor egen jord med lysets hastighet, saa vilde den se ut som sammenpresset til et tyndt blad paa høikant!

Videre fordrer relativitetsteorien, at et legemes masse er avhængig av dets fart. Man steiler uvilkaarlig: altsaa skal en kanonkugle, som er skudt ut være noget *tyngre* end om den hadde ligget stille! At vi ikke har nogen utsigt til at maale den forsvindende tilvekst, er principielt uten betydning; for paa et andet hold har man virkelig fundet, at masse kan være avhængig av hastigheten. Det er igjen elektronerne som har vist det; *Kaufmann* fandt for 12—13 aar siden, at *en elektrons masse tiltok, naar farten øket.* At det lot sig paavise, kommer av, at vi kan gi elektronerne en saa enorm hastighet, at den faar noget at si ved siden av lysets hastighet. Hvis derimot en anden iagttager kunde følge med elektronen, vilde han ikke finde nogen øket masse, og han vilde heller ikke opdage spor av det magnetfelt, som den første iagttager paastaar elektronen omgir sig med. Det kommer av det relative i deres iagttagelser.

Stof, rum og tid — alt blir efter dette relativt. Rummet og tiden blir rent sideordnede størrelser; derfor har ogsaa en teoretisk fysiker, *Minkowski*, betragtet rum og tid som dimensioner i et rum med fire utstrækninger. Matematikerne kan nøiagtig angi et fire-dimensionalt rums egenskaper, selv om vi ikke konkret kan forestille os det, siden vi jo tænker i tre dimensioner og i tid.

Tiden betragtes da som den fjerde dimension. Har vi et punkt i bevægelse, vil det til en bestemt tid ha en bestemt plass i vort tredimensionale rum; til denne plass og dette tidspunkt svarer i det fire-dimensionale rum et eneste punkt, og til hele livsløpet i det tredimensionale rum svarer en stillestaaende kurve. Opfatter vi alt det som hænder i den fysiske verden som samspil av elektroner, vil alle naturfænomener avtegnes som kurver i det fire-dimensionale rum, en kurve for hver elektron. Det vi kalder naturlove vilde være sammenhængen mellem disse kurver.

De krav, en slik tankemaate stiller til vor forestillings-

evne, blir ikke mindre, naar det gjælder opfatningen av *æteren*. Æteren blev jo oprindelig indført fordi man rent tankenødvendig krævet, at energi maa overføres av *noget;* relativitetsteorien derimot sier radikalt, at æteren ikke eksisterer; elektriske bølger er en tilstand i det tomme rum. Dette er efter min mening det allermest radikale ved hele tankegangen; hele vor fysiske viden er bygget op paa konkrete eksperimenter, hvor vi altid gaar ut fra, at en egenskap er uttryk for et «noget» som har denne egenskap; et tomt rum med «tilstande» og «egenskaper» er uforstaaelig efter vor tilvante tankegang. Og allikevel hævdes det av relativitetsteorien!

Hittil har relativitetsprincippet greiet de indvendinger, som er reist mot det; princippet om lyshastighetens konstante værdi, som bærer det hele, har hittil holdt stik. Men det er for tidlig endnu at indregistrere relativitetsprincipet som en av fysikens anerkjendte sandheter; fremtiden vil avgjøre hvad der vil bli staaende og hvad der vil falde av dets præmisser og radikale konsekvenser.

Praktisk seet vil det ikke bety meget, fordi de avvikelser vi har talt om, først gjør sig gjældende ved meget store hastigheter, der ikke længer er forsvindende i forhold til lyshastighet. Men slike hastigheter forekommer jo ikke i almindelighet paa vor planet, saa vi ikke vil merke nogen avvikelse fra de naturlove, som vi før har fundet. Men princippets teoretiske betydning er jo like stor for det!

Slutning. Som vi har set har den moderne fysik stillet alle de fundamentale begreper i nyt lys — stof, energi, elektricitet, rum og tid. De tre første er indordnet under fælles synspunkt, likesaa de to sidste. Herved er det to ting at merke:

Først det at man saa at si endevender forholdet mellem de to store omraader mekanik og elektricitetslære; man opfatter ikke de elektromagnetiske fænomener som mekaniske, men søker tvertimot at tyde mekaniken elektromagnetisk; det medfører, som vi har set, at mekanikens fundamentalbegreper (længde, masse og tid) blir ikke absolute, men relative størrelser, og at mekanikens love blir tilnærmet rigtige, fordi de hastigheter vi kan operere med er saa smaa.

For det andet lægger man merke til, at den atomistiske betragtningsmaate vinder frem overalt.

Alt opfattes diskontinuerlig: ikke bare stoffet, slik som kemien længe har visst, ikke bare elektriciteten, som elektronteorien har klargjort, men ogsaa fysikens mest universelle størrelse, energien. Gang paa gang har eksperimenterne bekræftet et slikt synspunkt slaaende. De Brown'ske bevægelser — underlige zikzakbevægelser som mikroskopiske smaapartikler utfører i væsker — viser, at en væske haandgripelig bestaar av molekyler i livlig bevægelse. Radiums α-straaler og β-straaler har vist sig diskontinuerlige; det har lyktes at paavise virkninger av en enkelt α-partikel, ja det har ved et kunstgrep sogar lyktes en englænder (C. T. R. Wilson) at fotografere en slik partikels bane gjennem luften!

Og de nyeste forsøk med røntgenstraaler (tyskeren Laue) har, som omtalt, vist, at krystallerne bygges op av molekyler og atomer slik man har tænkt sig.

Paa ett punkt har man ikke nøiet sig med at bryte med kontinuitetsprincippet; det gjælder æteren — den har de mest moderne simpelthen ingen bruk for, hvor meget end vort krav paa konkrete forestillinger protesterer mot det.

Som man ser, er det en radikal omvurdering av det vi mente var nogenlunde endelig fastslaat.

Men, kan man spørre, hvilken garanti har vi saa for, at dette billede, som fysikerne paa denne vis danner sig av verden, er rigtig?

Kan vi hævde, at det egentlig er andet end et ordnet system av vore egne forestillinger, et system som vi ikke kan paastaa stemmer med en virkelighet utenfor os?

Bevises kan det ikke. Men — som Planck sier etsteds — det er en anden tankegang, som ofte glemmes: det kan heller ikke paa nogensomhelst maate bevises, at det fysikalske verdensbillede *ikke* stemmer med en virkelighet utenfor os.

Set fra det synspunkt blir der en enhet i grundlaget baade for vort verdensbillede og for vor livsanskuelse: begge henter sin raison d'être fra samme evne i menneskets sjæl — evnen til at tro paa et virkelighetsgrundlag for vore forestillinger, *i sidste instans fordi dette grundlag ikke kan motbevises.*

Olaf Devik.

KIRKELIV OG MENIGHETSARBEIDE.

En hilsen til stiftsprovst Gustav Jensen paa hans 70-aarige fødselsdag. Kristiania 1915. Grøndahl.

Disse teologiske og kirkelige avhandlinger er skrevet av disciple og venner av Gustav Jensen, og det er hans ideer og idealer som behersker samlingen. Saaledes er forholdet i stort set, men f. eks. begge de 2 Johnson'er som har levert bidrag, baade Johannes og Gisle, gaar sine egne veie, som man maa vente det i den slegt. Begge leverer karakteristiske bidrag til missionsteorierne paa de omraader, hvor deres livs arbeide hører hjemme. Navnlig bør vi læse Johannes Johnsons bemerkninger om daapspraksis og katekumenat paa Madagaskar med leilighetsvise sideblik til kirkernes stilling i almindelighet og til specielle forhold hos os. Hans avhandling er en nøktern avveielse av forholdet mellem kristendommens utbredelse gjennem assimilation og gjennem personlig valg. Den umiddelbare sympati gaar hos ham til den sidste side.

Heller ikke professor Ihlens studie over teosofien falder ganske indenfor den ovennævnte ramme, idet den har mere teoretisk interesse end der egentlig hører hjemme indenfor den. Teosofien og lignende retninger har forøvrig større interesse som symptomer av praktisk interesse end som teori, da de er saa omtrent fri for erkjendelseskritiske hensyn og derfor ogsaa uten større realt indhold. Ihlens studie er skrevet med sympati og vidner om samvittighetsfuldt arbeide med stoffet. Den kan læses med utbytte av alle som har at gjøre med saadanne retninger.

Sogneprest Brochmann leverer latinske salmetekster med oversættelser, hvad der vel hænger sammen med hans og Gustav Jensens fælles interesse for kirkesalmen, men den egentlige kjerne i boken, dens fremstilling av en gruppes idealer findes hos de øvrige bidragsydere.

Hertzbergs fremstilling av Gustav Jensen selv er frisk og der findes endog streif av lune deri, hvad man maa sætte særlig pris paa naar det gjælder Gustav Jensen. Men undersøkelsen gaar ikke dypt nok. Hvor kan nogen skrive om Gustav Jensen uten at nævne den kristne og teolog han skylder mest av alle, *Schleiermacher?* Christopher Bruuns formel (gjentat av Hertzberg), at han er en (heldig) sammenfatning av Grundtvig og Hans Nielsen Hauge, er ikke rigtig. Bl. a. av den grund at intet menneske kan faa de to retninger til at gaa sammen uten et dypereliggende enhetspunkt som gir rum for en formidling. Og — bevidst eller ubevidst, direkte eller indirekte — har Gustav Jensen dette enhetspunkt fra Schleiermacher. I den grad er det tilfælde at hver gang vi faar et nyt ritual, og dermed et nyt indskud i teksten om at dette gjælder «i denne kristne menighet» saa læser vi i den Schleiermacherske erkjendelseslæres abc.

Ut fra den forstaaes ogsaa hans interesse for det kristelige arbeide som grupperer sig om kultusmenigheten, for smaakirkerne med sit arbeidsomraade, for den specifikt menighetsmæssige fattigpleie Der grupperer sig et helt menneskeliv om kultusen, der dannes et avsluttet solsystem ut over hvis grænser blikket ikke behøver gaa. Her ligger docent Moes og pastor Maronis avhandlinger om menighets- og fattigpleie, som direkte og indirekte tar sigte paa denne sammenhæng. Ogsaa pastor A B Jahnsens avhandling om kirke og diakoni hænger sammen med dette grundsyn. Men det skjærer paa to punkter ut av sporet — for det ene er diakonissegjerningen vistnok tildels og kanske fortrinsvis knyttet til kultusforsamlingen. Men ikke helt — den har en forbindelse med lægernes synspunkt og med den almindelige borgerlige anskuelse, at man skal hjælpe, hvor hjælp trænges selv om det ikke sker i menighetsmæssig form. Med andre ord: den reale faginteresse tar undertiden kommandoen. Desuten er jo diakonissehuset en institution som staar paa sine egne ben. Ikke engang økonomisk er den saa avhængig av kultusforsamlingen som f. eks. missionen (offer paa alteret). Det staar vel ogsaa i sammenhæng dermed at den «fri folkekirkes» idealer træder noget skarpere frem hos Jahnsen end i boken forøvrig. En national institution som diakonissehuset, der dog

fortrinsvis hælder mot kultusforsamlingens ideal, vil ifølge naturen kræve dette ideal utformet i national skikkelse.

Tvert imot denne slags kirkelighet staar de anskuelser, som pastor Skagestad bygger paa i sin avhandling. Han avdækker her en tankegang som er en avart av den rent Schleiermacherske hos Gustav Jensen, han bygger saa at sige énsidig paa H. N. Hauge. «Denne kristne menighet» er hos ham hverken nationalkirken eller den av presten ledede lokalmenighet. Den kristne menighet finder sit tydeligste uttryk i lægprædikantteologien. Ve fagteologerne om de skiller sig fra den, ti den er ønskekvisten over det virkelige livs vandaare. Jeg har gjemt dette tilsidst, fordi jeg ønsker at sige noget om denne anskuelse.

Skagestad er endnu idag for meget teolog til at gaa op i lægprædikantteologien. Han kan ikke endnu, men han vil gjerne, fordi den for ham avmerker tryllekredsen om det sande liv, og han finder sig i overensstemmelse med den linje, der fører fra Schleiermacher over Wichern til det, de kalder indremission i Tyskland. Han ser teoretisk med tyske øine paa vor indremission, og tror den er av samme art som den tyske. Men det er den nu ikke, den er helt anderledes konstruert, har blandt andet en meget sterkere bevidsthet om *selv at utgjøre de sande kristnes forsamling* og en tilsvarende strammere holdning likeoverfor den almindelige lokalmenighet og det ved universitetet utdannede presteskap. Skagestads egne tidligere skrifter og hans modige optræden mot den frie folkekirkes kirkepolitik var ogsaa baaret av dette syn, det norske indremissionssyn, som jeg vil kalde det. Men i denne avhandling kan man iagtta en svingning eller omteoretisering efter Kristiania-mønster. Det er forklarlig, men det fører ikke frem. Indremissionssynspunkterne vil nu som før faa leve og gro efter sine egne livslinjer. Og nationalkirken faar faa lov til at leve efter sine. Vi bør nu snart alle bli klar over at veiene skilles.

Forøvrig har Skagestad mange træffende bemerkninger om lægprædikantteologien, men han ser ikke altid klart nok. Han mener f. eks. at den ikke behøver holde paa den bokstavelige inspiration.

Med dette forholder det sig saa, at lægprædikanterne

taaler avvikelser fra teorien om bokstavinspirationen — men nb. kun hos teologer som forøvrig er enig med dem eller idetmindste ikke siger noget imot dem. Men av kirke og skole forlanger de indprentning av bokstavinspirationen likesom av al rettroenhet forøvrig ɔ: de forlanger grundlæggelse av en livsanskuelse som er skikket til at være en vistnok verdslig men dog nødvendig forutsætning for den gudelighet, de selv bringer. Naar nationalkirke og skole arbeider paa den vis, kan de tillate sine venner mer frihet, likesom de jo selv gjerne vil ha frihet til at fortolke bibelen efter Pontoppidan eller F. B. Meyer eller Moody.

Med andre ord: motsætning mot og sammenhæng med kirkeligheten har meget større betydning end teorien. Det gjælder ogsaa de teorier om forlikelsen med Gud over hvilke Skagestad advarende løfter sin finger. Den som har evne til at høre, hvad der virkelig blir sagt, vet meget vel at hverken den ene eller den anden teori har noget at sige *som teori*. *Navnene* har ganske vist *noget* at sige, saaledes er Ritschls navn ugunstig fordi han var tysk universitetsteolog, men Waldenstrøms navn er et gunstig aspekt, fordi han er stortingsmand, avholdsmand og missionsforbundsmand. Men i virkeligheten gjælder det ogsaa her væsentlig at nationalkirken *ikke* maa være bærer av evangeliet, den maa fastholde folket under loven forat evangeliets lys kan komme rigtig ind. En saadan tvedelt livsanskuelse maa til. Og de som ikke vil hjælpe til med den kan ikke brukes.

Mens Skagestad saaledes mener at fagteologen bør øse visdom hos lægprædikanten, mener jeg omvendt. Lægprædikantens teologi er bestemt ved praktisk motsætning til nationalkirkelig syn og ved teoretisk avhængighet av fagteologen. Teoretisk er der intet at lære av dem, men praktiske iagttagelser av deres virkemidler og av refleksen av visse uuttalte motsætninger kan være meget nyttige. Teoretisk-teologisk er lægprædikanterne avhængige av fagteologerne. Før væsentlig av den teologi som for et par menneskealdre siden arbeidede sig frem trods sterkt mottryk fra den kirkelige administration, men nu i det sidste væsentlig av andre og nyere kilder. Disse er i stor utstrækning at søke i Amerika, men ogsaa tildels i den nyere teologi som arbeider sig frem hos os,

ogsaa dennegang under noget tryk fra den kirkelige administration.

Denne teologi har sine opgaver fra det virkelige liv og ikke fra kultusformerne enten nu disse er de fastlagt kirkelige eller lægprækenen. Derfor kommer man likesom over i en anden luft igjen naar man læser sogneprest Frøvigs betragtninger over livserfaringens betydning eller pastor Hygens skildringer av prestens almenmenneskelighet.

Her, i den personlige gjennemarbeidelse ut fra personlig tilegnelse av det evangelium, som *frelser mig selv* (og ikke fra kultusen eller fra andre prædikanter) her findes den virkelige kraft. Og enhver av os vil finde, opleve, erfare saameget mere av dem, jo mere han kan lade være at skjele efter andre og den kraft de maatte synes at ha

Jeg henholder mig derfor i ærbødighet fornemmelig til presterne Frøvig og Hygen uten fornærmelse for nogen av de tilstedeværende.

Arendal, august 1915.

Jens Gleditsch.

GAA UT FRA DIT LAND —

«For Kirke og Kultur» for september indeholder to artikler om kristendom og krig, som hver for sig og set sammen er meget interessante. De møtes i det konservative standpunkt, som hævder fædrelandet som den høieste værdi. Deres grundaksiom er at fædrelandet under ingen omstændighet maa krænkes. Dette standpunkt søkes saa tankemæssig forenet med kristendommens krav. Og vi maa være taknemmelige for at nogen som føler vanskeligheten, vil forsøke at hjælpe os. Spørsmaalet er bare om vi kan bli hjulpet — paa den maate.

Svarene i de 2 artikler er derimot forskjellige. Dr. Otto Jensen vil at vi skal leve i 3 sfærer: den centralt kristelige, den borgerlig retslige og den lovløst elendige, og han vil at kristendommens krav skal behandles forskjellig efter de forskjellige sfærer. Pastor Fleischer anerkjender ikke disse sfærer; han vil at vi skal leve med i den borgerlige stat med kristne krav, vaakne overalt, men naar spændingen kommer mellem fædreland og kristendom, skal den vendes indad og bæres som et kors. Solidaritetsfølelsen er saa sterk, at han ikke kan tænke sig at «melde sig ut av samfundet». Forskjellen mellem begge kan gjerne beskrives saa, at dr. Jensen med god samvittighet gir avkald paa kristendommens krav, idet han vælter ansvaret fra sig ut i «sfæren», mens pastor F. gjør det samme med ond samvittighet, idet han bærer konflikten indvortes som et kors.

Nu er det mange av os som ikke kan sætte kristendommen ut av kraft med god samvittighet. Og vi har derfor vanskelig for at la os hjælpe av dr. Jensen. Vi fristes til at rive i stykker det slør av ræsonnement som lægges over kravet. Og naar dr. Jensen avviser «fredsfaarene» med at da vilde voldsherredømmet fordærve jorden og gjøre den til et helvete, da maa vi svare med Skjeseths artikkel: Skal vi tro paa magten eller paa Gud? Hvordan kan man beholde

doktorens lyse tro paa fremskridt, naar man samtidig tror at voldsherredømmet egentlig er det sterkeste, eller at det ialfald seirer avgjort overfor bjergprækenens moral? Med hensyn til de 3 sfærer kan vi saa svare med pastor Fleischer og hans kritik av Luthers opfatning. Selv i den borgerlige retssfære vil vi jo nok føle det som vor pligt at adlyde Gud mere end mennesker. Og selv naar det gjælder den laveste sfære kan vi ikke la være at tro at kjærligheten er den sterkeste magt.

Men der er ogsaa dem som ikke kan bli staaende ved pastor F.'s indre spænding, d. v. s. spændingen blir saa sterk at det brister for den enkelte, og han blir radikal i forhold til samfundet. Da nytter ikke verdenskloke indvendinger mere. En sandhet blir levende i os — *det onde kan ikke overvindes med det onde*, man kan ikke utdrive Belzebub ved Belzebub. Naturligvis kan ogsaa den sandhet forstaaes forskjellig. Mange vil ut fra den tanke ikke forkaste ærlig aandelig kamp, heller ikke streng tugt i opdragelsen. Men *drap er ondt*, hvordan man end dreier det. Og krig er en forfærdelig synd, overalt hvor den drives. Og *hellig krig* blir likefrem et antikristelig uttryk.

Vil nogen indvende at da er man endda ikke konsekvent i forhold til bjergprækenen, saa er dertil at svare, at vi faar handle konsekvent saa langt som sandheten blir levende i os og ikke saa langt som konsekvensens tørre tanketraader kan spindes. Det maa vel egentlig være at følge mesteren i frihet, aand og sandhet.

Men en konsekvens er klar og forfærdelig, den nemlig at vi blir kaldt for *fædrelandsløse*, og paa en viss maate blir det. — Og Herren sa til Abraham: Gaa ut fra dit land og fra din slegt og fra din fars hus til det land jeg vil vise dig. — Det er forfærdelig at bli rykket op fra sine fædres jordbund, fra sine historiske minder, fra hjemmets sprog, fra alt som kaldes fædreland (tænk ikke mere at kunne synge «Ja vi elsker» til slut!) for at gaa dit Gud peker. Og det kan ikke undre os at de fleste viker tilbake i angst og ikke kan gjøre det i tro.

Men er det ikke den tro som skal overvinde verden? Lysende klart maa det engang bli at der er værdier som staar

høiere end fædrelandet. Jesus sa: Mit rike er ikke av denne verden; var mit rike av denne verden, da hadde mine tjenere stredet for mig. — Og de helliges internationale samfund staar høiere end fædrelandets kirke. Paa disse tanker kan der ikke dannes nogen fredsforening. Og de som vil putte os ind i antimilitaristernes organiserte rækker begaar uret. Det faar bli den enkeltes sak midt i fædrelandet at staa imot fædrelandet, mot enhver tanke om at slaa ihjæl. Kun den kan gjøre det som tror mere paa Gud end paa vold og magt. De «kloke» mennesker vil kalde disse enkelte fædrelandsløse fredsfaar.

Hans Ording.

KRISTNE OG SOCIALISTER.

Redaktør *Einar Li*'s foredrag ved Labourweek 1915.[1])

Sekretæren for det norske arbeiderparti foreslog, at jeg skulde anmodes om at tale ved denne arbeideruke. Jeg behøver ikke at si, at det var en stor fornøielse at faa en saadan indbydelse. Jeg besøkte England for 13 aar siden. Da var ogsaa eders land i krig desværre. Men mens jeg i 1902 opholdt mig ved Ruskin Hall, blev jeg godvenner med mange av dem, der i Oxford studerte arbeiderbevægelsen. Dette skedde ogsaa, da den «Internationale visits committee» i 1907 og 1908 opholdt sig i Norge, hvor jeg holdt foredrag om den norske arbeiderbevægelse ved Kristiania universitet. Efter den tid har jeg reist i mange lande; men det er sikkert, at dersom jeg skulde leve i utlændighet — noget som mange av mine kjære landsmænd gjerne skulde ønske jeg gjorde — saa vilde jeg føle mig mere hjemme i England end noget andet sted. Jeg skulde være tilbøielig til at vælge England som mit andet fædreland, akkurat som Browning valgte Italien.

Dette er mere end en personlig kjærlighetserklæring. Det har andre gode grunde. Vor historie fortæller os at vore to folk meget tidlig blev kjendt med hinanden og at forbindelsen dem imellem siden har været meget hjertelig, og det baade i handel og vandel, i kunst og videnskap og literatur. Kanhænde nordmanden føler dette slegtskap bedst med skotlænderen.

Naar jeg spør mig selv: Hvad er det karakteristiske ved denne nære slegtskapsforbindelse mellem vore racer, saa maa jeg si, at det efter min mening ligger deri, at det britiske folk er et religiøst folk. Det har jeg ihvertfald et meget sterkt indtryk av. Og jeg er glad over at kunne si, at dette ogsaa er tilfældet med mit folk. Ogsaa det er et religiøst folk.

[1]) Fra foredragssamlingen «*Together at Last*», oversat ved sjømandsprest Niels Steen.

Vi har intet Browning Settlement hjemme. Men da vi hørte om dets arbeideruker med de glimrende taler i denne sal, om Keir Hardie, Macdonald, Henderson og mange andre arbeidermedlemmer i Parlamentet, saa mindet det os om, at selv om vi ikke har saa fremragende talere som I, saa har dog mange fremtrædende medlemmer av vort arbeiderparti valgt Jesus Kristus som sin fører og veileder (guide & standard).

Dette er ikke mindre sandt om min egen by Stavanger. Det er ikke alene den by i Norge, hvor den første K. F. U. M. blev oprettet av en mand ved navn Hærem. I Stavanger blev en av veteranerne for avholdsbevægelsen født. Det var Asbjørn Kloster, som begyndte den første totalavholdsforening netop paa det sted, hvor hans vugge stod. Fra et av de store nationale digterverker, «Peer Gynt», av vor berømte dramatiker Henrik Ibsen, vil I kanske ogsaa huske nogle spottegloser om «Missionæren fra Stavanger». Dette sigter til, at det var i denne by det store norske missionsselskap opstod. Der har det fremdeles sit hovedkvarter. Paa samme tid vil I finde, at nogle av de mest fremtrædende medlemmer av arbeiderbevægelsen i Stavanger tar del i det religiøse liv og arbeide. En av vore medlemmer av kommunestyret er formand for indremissionen og et andet kommunestyremedlem, en dame, arbeider med meget held i kvindernes «Hvite Baand»s forening. Nogle av vore dygtigste fagforeningsmedlemmer er komne til os fra K. F. U. M. — Postmesteren i Stavanger, som ogsaa er socialistmedlem av formandskapet, er medlem av en kongelig kommission til behandling av alkoholspørsmaalet. Arbeiderbevægelsen opretholder her byens traditioner.

Ikke destomindre maa vi overalt i Norge — som ogsaa meddelt av bestyreren for dette Settlement efter hans deltagelse i studentermøtet paa Lillehammer — meget energisk tilbakevise den beskyldning for at være fiendsksindet overfor religionen, som saa ofte rettes mot os fra vore motstandere. En slik anklage er i mit hjemland en velkjendt politisk list (dodge) netop fordi partierne meget vel kjender folkets sterke religiøse følelser. Endog liberale talere og aviser benytter sig av denne uhæderlige og uretfærdige beskyldning mot

arbeiderbevægelsen. Men akkurat paa samme maate pleiet de konservative at anklage de liberale for at ville avskaffe kristendommen i landet og ta den bort i skolerne. Skjønt hvert menneske kunde si sig selv at slikt noget frygtelig var ganske umulig, saa offentliggjorde nogle av vore professorer, videnskapsmænd og mænd med sin tids største lærdom — en profeti om, at hvis de liberale kom til magten i landet, saa vilde de avkristne folket. Dette historiske dokument er nu ca. 30—40 aar gammelt. Og de liberale har hat majoriteten i stortinget mange ganger siden og de har det den dag i dag. Men jeg har ikke set noget forsøk i den nævnte retning. Og som hedenskapet ikke kom ved det liberale styre, saa tør jeg med tryghet si, at vi ikke skal bli kastet tilbake til hedenskapets mørke ved at arbeiderbevægelsen kommer til magten.

Naar de liberale anklager socialismen for at være motstander av den kristne religion, saa tar de bare et slags søt hevn. Men hvis en eneste enkelt socialist har sagt et ubevogtet, uforsigtig eller dumt ord om religiøse ting, f. eks. «at ingen socialist kan være en kristen», saa trykker alle konservative og liberale aviser dette opigjen og opigjen med begjærlighet. Det hjælper ikke, om vi hundreder eller tusen ganger gjentar, at socialismen som bevægelse eller som parti hverken arbeider mot religionen eller kan gjøre det, eller at mange likesaa dygtige socialister har sagt akkurat det motsatte, nemlig at de er kristne og derfor socialister.

Hvis vi ser paa de enkelte tilfælder, vil vi finde likesaa mange blandt samfundets «upper ten», hvorfra jo de konservative og liberale partier rekrutteres, som har mistet sin kristne tro, som i de arbeidende klasser som tilhører socialistbevægelsen. Men det er umulig at gjøre et helt parti ansvarlig for uttalelser, som et enkelt medlem har latt falde. Ihvertfald har jeg hørt mange folk fra *alle* partier si: Der er ingen Gud! Men jeg ler ikke av dem. Man maa jo beklage dem. Og jeg er virkelig i tvil om, hvorvidt de mener det for alvor og om man skal behandle dem alvorlig. Hvad skulde man f. eks. tro om en parallel uttalelse som: Der er ingen musik», der er ingen kunst» o. s. v., skjønt slike uttalelser kunde ha sine grunde. Mange er jo mere

eller mindre umusikalske, og der er dem, som har hat liten eller ingen anledning til at dyrke og utvikle sin kunstneriske smak. Saaledes kan ogsaa de religiøse evner bli forsømte. *Men hvert eneste menneske har religion*, ogsaa de, som selv tror de ingen har. Den store russiske tænker Tolstoy har ret, naar han sier «at en mand uten religion er likesaa utænkelig en skapning som et menneske uten hjerte».

Hvis jeg skulde bo i en storby som London, saa kunde det vel hænde, at jeg kom til at gaa mig bort. Hvis der er nogen tilstede her i aften som i en dypere mening har gaat sig bort, d. v. s. fra Gud, saa vil jeg som et godt raad foreslaa, at han f. eks reiser til Oxford og der spør efter Keble College. Der vil du inde i den temmelig mørke kirke finde Holman Hunts maleri: «Verdens lys». Det er ikke alene et vidunderlig maleri. Men se paa det! Jeg tænker du vil finde, at det er en likesaa virkningsfuld præken som nogen, du har hørt i Westminster Abbey eller St. Paul. Staa der et øieblik! Efterpaa skulde jeg gjerne ville ha en samtale med dig. Eller om du blev med mig til Norge — det vilde jeg naturligvis foretrække — saa vilde jeg ta dig med op paa høifjeldene, hvor dit øie vilde blændes av solskin fra de blaaeste skyer du nogensinde kan drømme om — solskin over den mægtige sneflate saa langt øiet naar. Eller følg mig til stranden i en svær vinterstorm, naar kjæmpemæssige bølger bryter mot dig og knuser alting paa sin vei, der hvor mænd mister livet, mens deres hustruer og barn ser paa og dog er ute av stand til at bringe manden, faren eller broren nogen hjælp.

Da, tænker jeg, vilde du i det mindste forstaa, hvorfor folket, som bor her og som er meget fattige folk, bøier sine knæ, folder sine hænder og bøier sine hoder for Ham, den Almægtige og Uransakelige. Eller har du aldrig selv været meget syk? Eller har du avlagt et besøk paa et hospital, kanske gaat til en av dine kjæreste, som netop staar ansigt til ansigt med døden? Eller du har ihvertfald engang været ulykkelig, ja dypt ulykkelig! Eller du har gjort noget galt og følt samvittighetens røst, saaledes at du ikke kunde se ind i et uskyldig litet barns klare øine. Da er det ganske

unødvendig at diskuttere, om der er en Gud eller ikke, eller om du har nogen religion.

Jeg gaar over fra denne mere individuelle eller psykologiske side ved sporsmaalet, og vil be Dem betragte religionen fra et mere socialt synspunkt. Det er hverken tilstrækkelig eller tilfredsstillende at folk faar tak paa dette rent teoretisk. Vi vil se religionen praktisert eller praktisk kristendom. Kristne mennesker maa handle kristelig. Jeg nævner nogle kristne dyder i det sociale liv.

De første socialister blev forfulgt, akkurat som de første kristne. Religionen har hat sine martyrer; deres blod var kirkens sæd. I vil tillate mig at nævne en av de franske socialister i denne forbindelse. Jean Jaurès gav sit liv for fredens sak. Hans navn skal nævnes med ærbodighet ved denne første internationale arbeideruke.

Et av kristendommens hovedprinciper kan, synes jeg, meget kort og godt uttrykkes saaledes: Gjør godt, gjør det bedste du kan for alle . Og først og fremst: Gjør ikke mot andre, hvad du ikke vil de skal gjøre mot dig. Jeg er bange for at undersøke vore samfund fra dette synspunkt Jeg tænker ikke bare paa krigen. Vi kalder den tid vi lever i for den kapitalistiske tid. Dens stikord er: Er jeg min brors vogter? Den sterke individualisme taler til os paa den maate. Men altruisten, den sociale reformator, socialisten, har lyttet til disse Herrens ord: Fød mine lam! Røkt mine faar!

Hvor finder vi denne sociale solidaritet mere utpræget end hos arbeiderne? Hvor finder vi at folk hjælper hinanden som i fabrikkerne? Har ikke arbeiderne hat hjælpeorganisationer endog længe før samfundet traadte støttende til ved deres forsikringsfond? Jeg vet vel, at en hel del barmhjertighetsarbeide gjøres av andre klasser, og jeg værdsætter den barmhjertige samaritan, hvor han saa kommer fra. Men la os ikke glemme, at meget av dette arbeide er en ringe tilbakebetaling og kun et forsøk paa at læge den skade, som gjøres ved det eksisterende system. Først forsyner man folk med drikkevarer og siden maa der findes paa restriktive forholdsregler og bygges sindssykeasyler eller fængsler for ofrene. Det er rationel politik i vore dager!

Vi bør ikke stanse med barmhjertighet, men prøve at øve retfærdighet.

Mange ser paa streiker som larmende uroligheter og opdager ikke, at de er i kamp for retfærdighet. De tænker ikke paa de etiske værdier, som findes deri; de uhyre ofre som streikerne og deres familier lægger deri. De kjæmper ikke bare for sig selv, men de tar likesaa villig byrderne paa sine skuldre for sine kamerater, som de aldrig har set. Deres maal er ikke snever egoisme som mange tror. De lider for sit hjem, for hustru og barn, for kommende generationer. De vet, at hvis arbeiderne undertrykkes, vil hele samfundet komme til at lide derfor. Men dersom de som utgjør den største, den talrigste klasse i samfundet faar en rigtig og forholdsvis del i utviklingen, saa vil hele samfundet gaa fremad i lykke og velstand. De ønsker ikke at utnytte nogen paa en uretfærdig maate og derfor vil de heller ikke selv utnyttes.

Hvis kirken betragtet det som en værdifuld opgave at frelse Europas arbeidende klasser fra materialisme og ateisme, saa skulde den snart faa merke, at den aand, som bor i arbeiderbevægelsen, er meget nær forbundet med social religion og at socialismen er Kristi levende evangelium.

Man venter, at Browning Settlement skal bringe os dette Jesu Kristi arbeiderevangelium. Og aldrig før har bestræbelsen derfor krævet en mere alvorlig stræben end nu. Men heller ikke har den nogensinde før git os en sterkere inspiration end netop nu. Jeg ønsker bare at vi kunde faa grener av dette arbeide i alle verdens lande.

Jeg læste fra den fjerde arbeideruke, at en ven, som indehar en ansvarsfuld stilling i United Free Church i Skotland, skrev om den nødvendige forbindelse mellem kirken og arbeiderbevægelsen: »Min mening er, at kirken bevæger sig hurtigere henimot en forening end arbeiderbevægelsen gjør«. Jeg beklager, at jeg ikke kan si det samme om den norske kirke. Skjønt Norge ikke er et katolsk land, slik som Vandervelde talte om igaar, saa forsøker den protestantiske kirke i mange tilfælder at motarbeide arbeiderbevægelsen paa samme grundlag som de konservative og de liberale.

Naar derfor forholdet mellem kirken og arbeiderbevægelsen

endog hos os i mange tilfælder er fiendtlig, saa er feilen ikke bare paa arbeidernes side.

Hertil kan føies, hvad en dansk kamerat, Alfred Kruse, som har oversat «Christ and Labour», men som den norske regjering har utvist av landet, har sagt, at «ikke alene bør de kristne i vor tid frembringe en mere praktisk kristendom, som henter sine idealer fra Jesus og de første kristne, men ogsaa socialdemokraterne trænger at indse, at arbeiderbevægelsen ikke kan fuldføre sin historiske mission eller gjøre det fornødne fremskridt uten kristendommens hjælp». Jeg haaber vi skal indse det. Men jeg kan tælle paa en haand ikke alene de prester, som har sluttet sig til vor bevægelse; men ogsaa de av dem, som har vist forstaaelse for vore bestræbelser. De er mere optat med teologiske kontroverser om kristelige dogmer.

For at være retfærdig saa tror jeg, at denne mangel paa social interesse er et temmelig almindelig karaktertræk hos det norske folk, noget som man ikke finder noget motstykke til i England. Vi har meget faa og meget ufuldkomne sociale love: en om ulykkestilfælder, en lov om syke- og arbeidsledighetsforsikring og en om fabrikinspektion, som dog alle trænger en grundig revision. Foreningsretten er ikke fastsat ved lov, og vore lovgivere forsøker sit yderste (are breaking their heads) for at hindre fagforeningerne, den kooperative bevægelse og det politiske arbeiderparti — tre grener av den samme stamme. Jeg har aldrig kunnet forstaa, hvorfor Adam Smiths «Wealth of Nations» blev oversat til norsk i 1779, kun tre aar efter at den berømte bok utkom paa engelsk. Ti selv nu, over 200 aar senere, har vi likesaa liten social videnskap som vi har sociale love.

Som Malthus fandt ut under sit ophold i Norge, saa var vort land et meget lykkeligt land baade hvad befolkning angik og i andre henseender. Og vore politikere har til for ganske nylig hævdet, at i Norge eksisterte der slet ikke noget socialt spørsmaal. Arbeidsklassen har dog aldrig været enig med dem deri. Det viser de følgende tal. Saa sent som i 1900 tællet det norske arbeiderparti kun 7000 stemmer ved stortingsvalget. Men tiltrods for beskyldningerne fra de andre partier og kirkens fiendtlige holdning og tiltrods for

den meget ringe sociale interesse, saa fik vi i 1903 24000 stemmer og for første gang tok 4 socialister sæte i stortinget. I 1906 opnaadde vi 43000 socialiststemmer. I 1909 90000 og i 1912 125000. Det sidstnævnte aar besatte vi 22 av stortingets 120 plasser. Iaar skal vi ha stortingsvalg, og da skal vi se hvorledes de sidste begivenheter har paavirket vor politik.

Paa samme tid har den kooperative bevægelse vokset meget hurtig Og fagforeningernes landsforening har gaat op fra 3000–70000. Naar man husker paa at ogsaa kvinder har stemmeret, saa svarer disse tal temmelig nøiagtig til tallene ved stortingsvalgene, og man kan si, at i det store og hele er alle fagforeningsmedlemmer socialister Det politiske arbeiderparti bestaar simpelthen av fagforeninger. Kommunevalgene hos os er ogsaa politiske. I 1901 fik vi 150 kommunestyremedlemmer i hele landet. I 1904 300; i 1907 800; i 1910 1460 og i 1913 1800. Det kan ikke være tvilsomt i hvilken retning vi gaar, og vort fremskridt viser, og det er det bedste, at vore motstanderes beskyldninger mot os for at være religionens fiender ikke er sande. Og jeg kan ikke se nogen grund til at denne solide utvikling skulde stanse.

Styrken av vor bevægelse illustreres kanske bedst derved, at vi har 10 — ti — socialistdagblade Og ved siden av dem har vi 16 andre aviser. Nogle kommer ut 3, andre 4 ganger i uken. Eders bekjendte mand William T. Stead nævner etsteds tre karakteristiske træk ved den nye æra, paa hvis tærskel vi staar: 1. Verden holder paa at gaa over paa de engelsktalende folks hænder. 2. Kvinden blir tilsidst anerkjendt som et væsen med samme ret til samme privilegier og rettigheter som manden: det er væsentlig et moralsk spørsmaal. Og 3. Samfundet holder paa at reorganiseres paa en socialistisk basis: en økonomisk bevægelse.

Hvis man ikke vil anerkjende dette vidnesbyrd, saa la mig anføre, hvad professor Sidgwick skrev med hensyn til det sidste punkt, og ingen av Dem vil tvile paa hans autoritet i disse ting: «De som lægger merke til strømningerne i vor tids politiske tænkesæt og praksis, hvor forskjellige deres

domme om tendenserne deri ellers er, synes at være enige om dette: at socialismen sætter ind paa os med fuld fart.

Hvilken sørgelig tid! Ingen er i tvil derom. Jeg synes, at netop den økonomiske situation i de sidste ni maaneder har git Sidgwick ret. Hvad krigen end har brutt ned og kommer til at ødelægge, saa har vi lært noget av den. Jeg hører atter en kristen si: International socialisme kunde ikke forhindre krigen. Hvor er broderskapet nu?» Og jeg hører socialisten svare: «Vi har præket vor internationalisme i 50 aar, og vore bestræbelser slog feil. Men de kristne har præket evangeliet om Jesus Kristus i 2000 aar, og deres bestræbelser slog feil. Vi blev overmandet, men *forsøkte* I?»

Jeg synes vi ikke skulde stride om fortiden eller faa en ny strid gaaende mellem kristne og socialister. De doktrinære vet ikke om et godt samfund er et produkt av gode individer, eller gode individer er produktet av et godt samfund. Jeg tror vi gjør ret i at si, at de begge gjensidig virker paa hinanden. Og da der ikke er nogen dualisme mellem det spirituelle og det materielle, burde kristendom og socialisme som gode brødre dele ansvaret for det svundne og det nuværende.

Det er klart for enhver, hvorfor krigen kom. Meningerne om de ydre omstændigheter kan være forskjellige; men ogsaa der har man i Jaurès ord en retningslinje. Det er altid vanskelig at si, hvilken er den defensive og hvilken er den offensive magt. Men Jaurès sa, at den magt er den angripende, som avslaar mægling eller konferanse. Du anklager en regjering, en anden anklager en anden. Det avhænger for en stor del av hvor langt man gaar tilbake i historien. Og det er altid vanskelig at vite, hvor man skal begynde historien», som en av eders store mænd sier. Mange ting har bidrat til krigens utbrudd, og det er ikke bare regjeringer eller enkeltmænd eller en enkelt mand, men hver eneste person i hvert eneste land, ogsaa i neutrale lande.

Kapitalismen medfører baade opdelingen av verden i store nationer, kolonipolitiken, og spørsmaalet om toldbeskyttelse eller frihandel og alle økonomiske kampe saavel mellem enkeltpersoner som mellem nationaliteter, f. eks. mellem Østerrike eller Ungarn og Serbien, Rusland og Tyskland,

Tyskland og England o. s. v. Militarismen medfører kaprustning, hemmelig diplomati og alliancepoliken. Men hvad er spørsmaalet nu? Jo, spørsmaalet efter krigen er dette: Lærer vi av erfaring? eller skal vi begynde fra begyndelsen igjen og faa den samme tragedie endnu engang?

Under krigen har vi socialister idetmindste lært noget andet med hensyn til det bestaaende samfund. Vi har set det saa lovpriste system, den frie konkurranse, slaa aldeles feil, naar det gjælder at forsyne folket med det, det har fornødent. Samfundet har maattet gripe ind paa mange maater. Jeg var f. eks. heldig nok til at faa høre Loyd George i Parlamentet sidste torsdag. Han sa, at han ikke vilde foreslaa den nye lov om alkoholen som en avholdslov, ja heller ikke som en social reform. Det var bare under krigen avgifterne skulde sættes saa høie. Det er ganske i sin orden. Men jeg synes, at alt det, som regjeringen eller staten har fundet nødvendig for at styrke nationens kræfter under en krig og for at spare den for en kapitalistisk plyndring, det skulde man ogsaa huske som et godt eksempel i fredstid. Ti ogsaa *da* burde det være vor pligt at gjøre vort bedste for at faa et ædruelig folk og at forsyne folk med livsfornødenheter paa den mest fornuftige maate og sætte en stopper for den organiserte plyndring.

Carlyle sier, at samfundets evolution betyder en ophævelse av klasseforskjellene. I visse henseender har krigen gjort dette. I en anden henseende ikke. Som førsteministeren i Danmark sa: «Den fattige er blit fattigere og den rike rikere.» Derfor tror jeg ikke, at arbeiderbevægelsen vil gaa ut av disse frygtelige tider svakere end før.

Men jeg skulde ønske — selv om hverken socialisterne eller de kristne kunde stanse krigen — at de kristne socialister, ved at erkjende de fælles økonomiske og menneskelige interesser, vilde forsøke at bryte ned hatet mellem nationerne. Ti for det er jordbunden altfor godt forberedt.

Krigen er en nedværdigelse av menneskeheten og en dum affære, jo mere man tænker paa den. Jeg ønsker derfor at stille Dem et spørsmaal: Er det nødvendig at kjæmpe den tilende eller er det bedst at faa slut paa denslags taapelighet jo før jo heller? Jeg bare spør og vil ikke diskutere det. Jeg vet altfor vel at begge parter ønsker at slaa hinanden til jorden, og at tale om fred synes at vidne om svakhet. Et land som viser mig gjestfrihet, vil jeg ogsaa vise loyalitet.

Men naar den tid kommer, da der er utgydt nok av blod og av taarer, saa stil eder ikke i de mest ufornuftige og de mest uforsonliges række. Jeg ber derom, fordi jeg synes, at det er mere end en *ret* for en socialist at væren en kristen og for en kristen at være en socialist. La os gjøre vor plikt! Vi er alle brødre.

BARN, EVENTYR OG NATUR.

Av *Lagertha Broch.*

Eventyr og barn — er der noget i denne verden som hører sammen, saa er det dette. Barnehjertet og den lille sjæl higer efter at høre, se, føle og leve i eventyr Og eventyret selv er utvilsomt fra første begyndelse av sprunget ut av det reneste, mest uforfalskede barnesind og oprindelig ment kun at være for barnet.

Man kan nævne de forskjellige digtarters hensigt, deres bygning og form — og ha delte meninger om berettigelse og fortrin. Men eventyret — det sande og egte eventyr som et samlet begrep — taler for sig selv. Menneskelig kritik blir betydninsgløs og falder til jorden overfor det Eventyret virker, kan man si, *suverænt* — som alt oprindelig. Det overbeviser som en uomstødelig selvfølge den mest vantro og skeptiske filosof og kritiker.

Hvori ligger egentlig hemmeligheten — hvad er det som gjør, at saadan en eventyrhændelse, — en opdigtet begivenhet, hvori det overnaturlige spiller hovedrollen — og situationer som er fuldstændig uforenlige med det daglige livs syn og erfaringer, — at alt dette kan ha saadan overbevisende magt og virke saa tilforladelig paa os? Jeg sier *os*; for de fleste voksne *er* barn i den retning, enten vi vil indrømme det eller ikke. — Jeg skulde tro det maa komme derav, at vi selv er med at digte eventyret i det øieblik vi læser eller hører det. Vi *vet*, det er eventyr, vi *vet*, det er usandsynligheter; men ikke destomindre vilde vi selv forme det paa akkurat samme selvfølgelige maate, som der staar i boken Alt gaar jo saaledes som vi ønsker det, og finder at det *maa* gaa! Med andre ord, det er det godes ubetingede seier over det onde, — de smaas og forurettedes kommen til hæder og værdighet efter fortjeneste. Paa den ene side naaes de allerhøieste maal, og paa den anden det dypeste fald med ondskap og misgjerning som faar sin velfortjente straf *alt* i samklang med vor egen naturlige retfærdighetsfølelse.

Denne eventyrets — man kan si «livgivende tendens» — har været den samme til alle tider. Man finder den samme grundtanke allerede i de *Æsopiske fabler*, hvis oprindelige forfatter menes at ha levet i det 6te aarh. før Kristus, og som til fuldkommenhet utviklet den i oldtiden saa yndede kunst at gi praktiske og gode lærdomme i sindbilledlige fortællinger. Disse holdt sig længe i prosaform ved mundtlig overlevering, men blev saa tre hundrede aar senere samlet av Demetrios Phalereus; og fablerne benyttes og læses den dag i dag, men er utvilsomt efterhaanden blandet med mange senere tilsætninger. — Og saa har vi «Tusen og een nat» — den berømte gamle samling av østerlandske eventyr og fortællinger, hvis oprindelse antas at være baade indisk, persisk og arabisk. I sine grundtræk synes verket at være opstaat i det 9de aarh. efter Kristus, men hadde da allerede et persisk forbillede. I den skikkelse vi nu har det, er det i det 15de aarh. kommet til Europa fra Ægypten og blev først rigtig bekjendt ved den franske forfatter Gallands «Les mille et une nuits» som utkom 1704—08 i 12 bind. Senere er det oversat og bearbeidet paa alle mulige sprog.

Jeg nævner disse par eksempler for at paavise, hvor ældgammel eventyrtrangen er, og at den hører hjemme over hele jordens kreds.

Al digtnings — og jeg mener fortrinsvis eventyrets — generalnævner er *fantasien*, eller den frembringende og skapende indbildningskraft. Baade forfatterens og læserens. Fantasien som, for at gjøre en sammenligning — i endda høiere grad end paa det aktive og passive musikomraade — smelter sammen i gjenklang og reflekser paa den fælles sangbund. Ja, i en høiere grad — uanset specielle og individuelle evner og anlæg, — fordi man i eventyret, den retoriske digtning, gjennem fortællingens gang føler sig som ett med forfatteren, mens der i musikken skal forutsætninger, kundskaper til at føle sig anderledes end som den passive tilhører. Vi kan nok nyde, men ikke selv være med *at skape*, som i eventyret.

Naar man tænker tilbake paa sin egen barndom, — eller følger barnet i dets lek og tanker den dag i dag, — saa vil vi sikkert komme til det at eventyr, — illusion — indbildning gaar som den røde traad gjennem *alt*, helt op til den voksne alder og kanske endda længer. I leken med dukker blev

dukkerne levende, de tænkte, snakket og handlet som os selv. Bygget vi hus paa marken mellem blomster og sten, blev huset til slot baade med taarn og spir som naadde hoit over skyerne, — eller til det koseligste, mest komfortable hjem, — efter arkitektens egne interesser eller naturlige anlæg. Blaaskjellene paa stranden, — vore barkbaater i rendestenen — for barneoiet enorme krigsfartøier, vikingesnekker, motorskøiter, osv. paa fart fra land til land og fjerne, fremmede kyster — i kamp mot den underlegne fiende, eller førende det vidunderligste fragtgods! Ja, vi husker nok allesammen vore høitflyvende planer og de merkværdige paafund fra hin tid og — senere opover — i alt, hvad man foretok sig, bare med andre og litt tillempede former efter alder og forstandens utvikling. Kort og godt: Barnets fantasi og medfødte eventyrlige trang kræver avløp — i lek, i alvor, i beskjæftigelse — et faktum, som selve naturen har tat patent paa hos ethvert sundt og normalt barn fra og med dets første, bevidste tanke. End ikke matspørsmaalet er utenfor eventyrlighetens grænser, — — — f. eks., naar der sies saaledes: «Denne biten spiser vi for mor, — og denne for far; saa en for hønen, og en for koen», osv. Barnets øine blir store og minen alvorlig; interessen og fantasien er vakt; og den lille hjerne arbeider. Barnet ser alt for sig — far, mor, hønen, koen.

Fantasien er en vidunderlig og lykkelig gave. Den hænger sammen med skjønhetssansen og er for de smaa som livets solskin fra uskyldighetens og ubevissthetens himmel. Og hvor vi voksne kan benytte barnefantasien og faa — la os si en liten synder paa ret kjøl i igjen uten større jusits ved i et saadant pinlig øieblik at fængsle opmerksomheten ved noget ganske andet, (vel at merke saaledes at hverken forcert tonefald eller nervøs uro for barnets hurtige opfatning maa røbe hensigten). F. eks. midt op i en liten trodsig scene at si noget lignende som: «Det er rart, at denne traaden engang har været uld paa en sau, du». — Barnet hører det, men vil ikke straks la sig merke med det. — «Og den sauen gik paa marken sammen med en hel del andre, som ogsaa skulde klippes. — — — Undres, om den var sort eller hvit, jeg — ?» Kan dere ikke se den lille trodsige skikkelsen for dere — saadan halvveis med ryggen til og fingeren i munden? — — — «Det maa vel nok ha været en sort sau, siden

denne traaden her er sort — — — forresten, menneskene kan jo ha farvet den ogsaa — — —.»

«Hvordan farver de traader? Kan du farve traader?» Barnet har snudd sig og spør baade med øine og mund.

«Og saa stod den sauen og trampet med forbenene i sinne, kan du tænke dig likesom — — —.»

«Jamen, hvem var den sint paa, da?» o. s. v.

Saa er isen brutt. Var man derimot begyndt med den sidste passus — om «at trampe i sinne», vilde den lille øieblikkelig opfattet hentydningen og uten tvil fortsat med sin trods. —

Men fantasien — den kan sagtens ogsaa volde vanskeligheter, naar den — som meget ofte sker — løper av med barnets saakaldte «sandhetskjærlighet», og det for uforstaaende eller forhurtigdømmende kan se ut som paatagelig løgnagtighet, — utslag av «en viss hang til at fortælle smaahistorier», som det mere liberalt heter. Jeg undres om det i grunden ikke er meget sjelden at smaa barn virkelig lyver; denne egenskap skulde jeg tro maa hænge sammen med et andet moment — frygten for straf.

«Jamen —» kan der indvendes, «naar nu barnet fortæller saker, som absolut er uefterrettelige, da?» Jeg vil ta et eksempel: Barnet kommer farende ind i stuen og roper: «Aa tænk — jeg saa en svær, svær bjørn paa gaten!» Saa vil man kanske svare: «Nei fy, saant maa du aldrig si; for det er jo ikke sandt!» «Jo, det er sandt — jeg gjorde det!» Hvis man nu hadde svaret saaledes: «Jassaa? Hvordan saa den bjørnen ut, da?» — — — saa vilde den lille si: «E — ja — — —», men straks bli roligere, kanske litt vaklende ved det. Gik man saa videre og spurte: «Hadde den bjørnen fire ben? Og lang hale? Og blaa fjær paa kroppen?» — — — vilde barnet le henrykt og svare «ja» til det altsammen; for fantasien fremtryller det hele i samme øieblik, det bare blir nævnt.

Nu kan der igjen indvendes, at man maa da dæmpe slik overdrivelseslyst, saa den ikke tar overhaand og sætter sig fast. Ja — ganske visst. Men efter min mening gjøre saa lite nummer ut av det som mulig. Naar det fortalte hverken vækker særlig motsigelse eller rystende sensation, saa taper lysten sig til at overdrive ganske av sig selv. Forklaringen

paa en saakaldt «usandhet» vil som oftest simpelthen findes deri, at man ved en eller anden leilighet har fortalt barnet en grufuld bjørnehistorie, som har fæstet sig i den lilles fantasi baade for drøm og virkelighet, og som altsaa har git stof til den endnu ikke bevisste, men naturlige «skaberevne» eller «digtetrang», om man vil, og som for barnet selv viser sig som en selvfølgelighet. Naturligvis maa «digtetrangen» ledes, — ledes paa ret spor; men for alting ikke hæmmes slik, at den finder utløp paa veier utenfor hjemmet! Tørre helt ut — kan den nu ikke hos et sundt barn. Men det gjælder at bevare og regulere den lille «digteraare», saa den kan sprudle ren og frisk op fra jordbunden.

Og her kommer jeg like ind paa det, der for mig staar som det bedste — den aller skjønneste og rikeste eventyrbok, som findes, — det er selve naturen med dens yrende liv av smaat og stort, dens storslagenhet og ynde, dens vidunderlige sammensætning og uuttømmelige forraad av mirakler og eventyr, — i skog og mark, i luft og vand; fra fjeldets tinde og til jordens dyp! Aldrig blir der slut paa den bokens billeder og blade; og aldrig vil barnet bli træt og kjed av at se eller høre om og om igjen, hvis bare nogen vil fortælle — eller peke paa, saa barnet selv forstaar at høre og se. Og den lærdom vil aldrig utpine en stakkels liten hjerne, men bare gi stof til styrke og utholdenhet — baade for skoletiden og de kommende dage.

Men bjørnen, da? Bjørnen og barnets for livlige fantasi?

Javist — der er baade bjørn og ulv og blod og skarpe tænder i naturen; men hvorfor fortrinsvis oplyse om dette?

Saadanne eventyr, som sætter barnesindet i for sterk bevægelse og fremkalder frygt, mørkerædhet, o. s. v. — kan vi gaa ut fra som sikkert ikke er av det gode. Men der kan lempes paa det, og fortælles om bjørn og andre vilddyr uten at præcisere deres grusomhet og rædselsgjerninger! Bjørnen er jo i grunden et morsomt dyr i sin groteske klodsethet. Og saadant f. eks., at den store skabning med begjærlighet kan spise noget saa smaatt som en hasselnøtt eller et litet blaabær, — er av meget stor interesse for barnet. Likeledes, at ulven — som alle andre dyr — er glad i sine smaa unger og passer og varmer dem, og — naar det er rigtig koldt om vinteren — søker nedover mot husene, hvor

menneskene bor, for at finde mat til sig og barna sine. Paa hvilken maate — er det jo unodvendig at fremholde, hvis der ikke direkte spørres.

En ting, som jeg synes er absolut forkastelig, og som gjør galt i mere end een forstand overfor barnet, er at lægge for sterkt eftertryk paa verber og adjektiver, naar man fortæller om bjørn, ulv, troll, o. s. v. Og særlig fremhæves alle ufordelagtige egenskaper, saa disse blir det væsentligste ved hele historien. Saadan f. eks.: »Der var engang en *stor*, *svær*, *diger* bjørn. Den bodde i en *forfærdelig mørk* og *dyp* hule, og midt inde i *tætte*, *tykke* skogen. *Saa sint* var den, at en kunde høre den *brumme langt* borte — som om den var færdig til at *sluke alt*, som bare kom i nærheten av den!« — — — Tænke sig, hvor det stakkels barnet med engang faar uhygge og skræk i sig. — — man kan føle det lille hjerte banke. — —

Hvorfor ikke heller fortælle det saaledes: »Der bodde engang en stor bjørn i en hule midt inde i tætte skogen. Sint var den — og brummet, naar nogen kom i nærheten; men —» o. s. v. Saa dramatisk som det første var jo ikke fremstillingen; men barnet ser like godt for sig bjørnen, hulen og skogen, — forstaar ogsaa, at bjørnen kan være sint — likesom pus f. eks. naar vi erter den; men uhyggefølelsen og rædselen er borte. Barnesindet er rolig, skjønt interessen er vakt

Jeg har altid indtryk av, naar jeg læser eller hører fortalt et eventyr paa førstnævnte maate, at forfatteren eller fortælleren fuldt saa godt vil bringe sig selv som den lille tilhører i affekt. Der ligger en viss magt i dette nemlig, — noget i likhet med den brutale overlegenhet, man sommetider — desværre — kan more sig med utvise overfor dyr. Men det er en langt større, og ædlere, kunst at fange interessen med mindre og enklere — og dertil for barnet uskadelige midler. Det er stor synd at fremkalde mere nervøsitet og ængstelse i et litet menneske, end naturen allerede i forveien kanske har betænkt det med. Og man tør ganske sikkert — uten at gaa pietetsløst frem mot forfatter og emne — moderere uttrykkene til bedste for barnets sindsro i øieblikket og drømmene om natten. Et hvilketsomhelst nisse- eller huldreeventyr, fratrukket de sterke super-

lativer og nævnte kraftsatser vil i gjenfortælling meget sjelden tape i værdi for den lille tilhører; naar «askeladden» bare faar «prinsessen», og alting ender godt, saa er der spænding nok i fortællingens traad og rikelig nok av stof for barnefantasien til selv at konstruere biomstændigheterne. Og for mig staar det som en for stor tankeløshet — for at bruke et mildt uttryk — at forcere barnet ut paa vidder, hvor det ikke mere kjender fast grund under sig, men bare, som sagt, blir mørkeræd og vettskræmt.

Man kan godt merke paa barn, naar de for tidlig har faat for meget ukontrollert eventyrstof i sig. Der kommer da ofte noget eget søkende og flakkende i blikket; og der kan være likesom en urolig begjærlighet over hele deres væsen. Men det er jo ogsaa ganske naturlig, at saa maa være; det blir med dem som med alkoholister eller andre stakkarer, som ligger under for forskjellig slags sanse- og nervepirrende nydelse; de synes aldrig de kan faa nok! Og mindre og mindre blir motstandskraften.

Jeg har altid forundret mig over, at man ikke er ræd for at la pikerne fortælle barna eventyr, eller synge viser for dem, — men tvertimot finder det er gildt, og en anbefaling for piken, at hun «er saa snild til at fortælle». Ja, det *er* i og for sig en god og elskværdig egenskap. Men jeg tror, jeg som mor helst vilde være tilstede — eller ogsaa avverge underholdningen, hvis jeg ikke hadde grundig kjendskap til piken og hendes interesser. Dernæst vilde jeg bestemt ha indsigt med *hvornaar* der skulde fortælles, — og, som regel, banlyse evntyret ved sovetid. Selv ikke pene smaahistorier av religiøs art vilde jeg sætte større pris paa. Det kunde let gaa som med en liten pike av mit bekjendtskap, der — da hun skulde lægge sig — blev indprentet, at hun kunde være ganske rolig og tryg, naar nu lampen blev slukket, og mor gik; for alle englene var jo om hende og bevarte hende mot alt ondt. Barnet laa en stund stille; og man trodde hun sov. Pludselig skrek hun i vildeste rædsel: «Mor, mor! Jeg er saa ræd for alle de englene, jeg!» Og hun var i lang tid umulig at berolige. Hvis man hadde fortalt f. eks. at nu bøiet alle blomsterne i skogen hodet for at sove. Fuglene likedan; de sat alt godt og trygt paa grenen med hodet under vingen. Dukken sov, kattepusen sov, o. s. v., — eller fortalt

en liten koselig historie om, hvad far og mor i stuen skulde gjøre saalænge indtil de ogsaa vilde lægge sig, — eller fortalt om, hvor vaskesvampen var vokset henne, hvad haandklædet var gjort av, — at en liten fyrstik er kommet av et vakkert aspetræ, som engang vokset i skogen, — om træets blade, som skjælver i en sagte sommervind og om høsten faar de deiligste røde og gule farver, — i det hele tat fortalt om noget paatagelig, som ikke gav videre tankestof utenfor det dagligdagse, — saa var ganske sikkert denne lille pike som alle andre sunde barn til rimelig tid faldt i en rolig og drømmeløs søvn.

Det er forresten ikke bare den mundtlige fortælling, som enerverer. Vi vet jo alle, at barn av naturen er meget forskjellig disponeret. Jeg har kjendt flere smaa, som berørtes sterkt av billeder med mørke, dystre farver, — et oprørt hav, sorte skyer paa himmelen — og endda mere av dyreslagsmaal eller krigsscener, saadant, som igjen har saadan tillokkelse for andre barn — specielt gutter — og som ikke tilsynelatende ialfald har nogen indflydelse paa disse. Flere barn har jeg set, som har været mere end almindelig omtaalige i tordenveir, i sterkt maaneskin og ved synet av en klar stjernehimmel, og rent er kommet i affekt ved det. Det maa altsaa være en ubevisst følelse av noget grufuldt uforstaaelig, uhyggelig-eventyrlig, som virker saaledes paa det lille legeme. Men jeg vil ogsaa si, at ingen av disse barn var uten specielle nervøse og sykelige dispositioner.

I en artikkel om nervøsitet het det for en tid siden i en av de store dagsaviser: «De omsiggripende nervesygdomme i vor tid er en fare, som truer folkehelsen i kanske likesaa høi grad som tuberkulosen. Og det forfærdelige er, at forholdene som de nu er, lægger grundvolden til elendigheten hos alle barna, fra de er ganske smaa av. Der maa prækes korstog mot alt, som skaker og ødelægger menneskets fineste og styrende organer, *nerverne*, for det — mennesket — endnu er voksent. Og — kunde man faa gjenemført en rationel nervehygiene i barneaarene inden alle samfundslag, saa vilde kampen mot de store samfundsonder som drik og usedelighet falde betydelig lettere. De fleste av de mennesker, som ligger under for disse laster, er nemlig saadanne som træder ind i den voksne alder med et ødelagt nervesystem.»

Hvorfor barnet fortrinsvis forlanger at faa høre om troll og vilde dyr, er vel igrunden fordi de voksnes egne overfyldte hjerner finder en lettelse i at holde den lilles interesse fangen med de bekvemmeste midler, — de, man selv er opfødt med. Derfor tar man kritikløst det første det bedste eventyr, som i almindelig folkeomdømme har faat hævd paa sig for smaaøren, — det være «Rødhætte», «Bukkene Bruse», «Hans og Grete» — eller hvadsomhelst. Og man tænker ikke

det fjerneste paa, om det er gavnlig eller skadelig for barnet at høre netop den eller den historie. «Vi har selv hygget os ved den, — saa kan vel barn nutildags ogsaa ha moro av den!» — — Men tænk, for en gjenvei i sin velmenthet man mangen engang kunde skyte ved først *at kjende barnet*, før man gir dets fantasi for meget næring, — forsøkte at sætte sig ind i dets tankeverden, — finde frem hvad det særlig er glad i — eller føler sig frastødt av, — dets smaa anlæg i forskjellige retninger, og i det hele tat prøve paa at faa forstaaelsen av en vordende *individualitet*. Og likesaa av at heller ikke for et barn er alle dage og alle tider like. Ogsaa av den grund burde man nøie overveie, hvad der for anledningen tør puttes ind i en liten barnehjerne. La os f. eks tænke os, at netop samme dag har barnet gjennemgaat en eller anden ængstelse, en sorg eller ualmindelig glæde. Mon det da vilde være heldig at øke sindspaavirkningen med et spændende eller grufuldt eventyr? Jeg tror ikke engang i den hensigt at distrahere barnet. Det vilde uten tvil fremkalde unødig og forsterket nervøsitet. Man hører ikke sjelden at barn — istedetfor at beroliges — slet ikke kan komme til at sove under indflydelsen av et eventyr. Og heller ikke sjelden, at voksne ikke har kunnet begripe aarsaken hertil. Hvorfor? Fordi man i regelen ikke lægger tilbørlig vegt paa, at en liten stakkar i dagens løp kan ha hat sterkere anfegtelser end ellers.

Psychologi og pædagogik — er store faktorer at sætte i forbindelse med noget saa tilsyneladende uvæsentlig som det at fortælle barn eventyr, og det er i og for sig en kjedelig bemerkning. Men — det er jo ikke bare moro det dreier sig om heller, men barnets aandelige og legemlige vel — i dette spørsmaal som i alt andet Nemesis har skrevet paa timetabellen i personlighetens forberedelsesklasse! — Naar man nu tænker sig en saadan uhyrlighet som at der virkelig er barn, som ikke en eneste aften blir lagt tilsengs uten eventyr og historier; hvis hjerne altsaa forsætlig overbebyrdes med oprivende tanke- og fantasistof like ind i natten, i søvnen, som den lille trænger uforstyrret fremfor den voksne; naar saa dertil føies spændingen ved en forutgaaende kinematografforestilling og anden slags leilighetsmoro i dagens løp — saa kan man næsten ikke fatte, at der — naar den tid kommer, at skolepligten kalder, — er saapas forstand og kraft igjen, at barnet nogenlunde normalt magter at kunne tænke til sine lekser, — tænke og arbeide uten rent at ligge under for blodmangel, bleksot og nervøse foreteelser! — Dette synes at være sat paa spidsen, ialfald for de mindre barns vedkommende; men mon det er det, hvis man vil gaa rigtig tilbunds? Hvad det ene barn kan taale, taaler ikke det andet. Og selv om følgerne av saadanne overdrivelser ikke altid viser

sig i øieblikket, saa sier den personlige erfaring os nutidsmennesker, at følgerne ufravigelig vil komme paa den ene eller den anden maate, — og kanske allersnarest i den farlige overgangsalder, da barnet er bedst disponeret til legemlig svækkelse og aandelig avslappelse.

Jeg henviste før til naturen som livets allerrikeste og herligste eventyrbok. Ja, i sandhet — i den findes stof og næring nok for det mest vitebegjærlige barn og den livligste fantasi! Vi har jo tryllekunster og mirakler i *alt* omkring os, — i planternes vekst, i dyrenes eiendommeligheter, — i de smaa og døde gjenstande, som kan anvendes til saa meget vi har bruk for, — eller som er fremkommet gjennem menneskelig tanke og opfindsomhet, — ja, til og med i skarnet, som ligger paa veien — det, vi naturlig foragter, men som allikevel er uundværlig i livets store husholdning. *Alt* har sin interessante og morsomme historie; *intet* er for prosaisk eller frastøtende til at kunne omgis med eventyrglorien! Tænk bare paa alt det som lever og vokser i skogen, paa akeren, i engen — — — Fantasien har jo ubegrænset tumleplads mellem blomster, fugler og insekter. Vitebegjærligheten tilfredsstilles paa samme tid som man aldrig kan faa set og hørt, lært nok, naar først natursansen vaakner.

Og tænk bare for alle de heltebedrifter, sagn og legender, ridderromaner og kjærlighetshistorier, man kan høre fra skog og mark, fra li og fjeld, fra sjøen dernede og høit oppe i dalen, — Askepot og prinsen, forbyttede barn og trolltøi — alt trives jo derute. Hele naturen er som den uuttømmeligste, dyreste eventyrskat!

Hvor ofte hører en ikke barn si: «Fortæl om noget ordentlig, da — om noget som er sandt!» Hvad ligger saa nærmere end at benytte Guds frie natur under aapen himmel? Solen, som varmer og forgylder, — regnen, som smelter isen og gjør den haarde og frosne jord frugtbar, — snefnokkenes dans, — rimblomsterne paa ruten og alle aarstidernes vidunderlige historie! Det er jo vore egne, vi voksnes selvoplevede eventyr altsammen. «Fortæl fra da du var liten —» det er det bedste, barn vet.

Uimotsigelig er det saa, at barns interesse mest fængsles av menneskelige egenskaper og personoplevelser, hvilket naturlig kommer av, at her kan de høre, se og føle — være med selv. Og dette behov kan jo saa udmerket godt tilfredsstilles, uten at man derfor i realiteten gaar utenfor den naturlige ramme eller gir barnet skjæve forestillinger om det væsentlige Barnets fine instinkt vil som regel selv trække grænsen; det kommer saa ofte frem i en eller anden form, f. eks.: «Jamen den humlen eller blomsten kan ikke ordentlig snakke: det er bare paa lissom», o. s. v. Men den lilles fantasi vil allikevel uvægerlig — til sin egen forstaaelse av

det læste eller fortalte — selv fremtylle menneskelige former og egenskaper, baade i luft, i vand og paa land, hvilket igjen refererer til den medfødte «digteraare», vi nævnte før. Det er sikkerlig paa den maate alle vore overnaturlige evertyrvæsner er opstaat, — trollet, nissen, nokken, fossegrimen, som baade luft, jord og vand er befolket med, og som i virkeligheten repræsenterer vore egne menneskelige begreper om godt og ondt.

Men for den voksne er det en større og ædlere kunst at fange barnesindet ved det, som omgir os, saa meget som mulig uten disse oversanselige figurer og væsener, — at peke paa blomsterne, trærne, insekterne i al deres naturlige eventyrglans. La det saa bare snakke altsammen og iklæs menneskelige egsnskaper og interesser, naar bare eventyrformen staar klart; man tør trygt forsvare, som sagt, at indføre en blomst eller et insekt talende, naar meningen av deres ord od des liv og levnet forøvrig ikke støter an mot sandheten.

Saa kommer dertil, at paa den maaten faar barnet virkelig nyttige kundskaper, som vil sitte fast for livet — og paa samme tid et morsomt «eventyr,» som aldrig vil virke enerverende og uhyggelig, endskjønt fantasien sættes i fuldt saa livlig og kraftig bevægelse som ved trolltøi og alt denslags.

Smaabarn er av naturen saa inderlig taknemlig for alt, man bare vil meddele dem, — baade av nyt og de samme nyheter op og op igjen. Og de føler instinktmæssig at høre hjemme blandt blømsterne og alt det kjendte, kjære som findes langs med jorden. Der er de trygge, rolige og glade; og der forstaar de at gi sig selv svar paa det, de vil vite. Alt er som deres egen eiendom, uten at de gjør sig rede for det. Og alt derute tar form efter barnets naturlige eventyrtrang og dets aapne blik for det rare og det vakre i alt det smaa paa marken.

Ak, om man magtet at holde haand over denslags interesser og la barnet faa beholde sit første skjønhetsindtryk, helt og rent som det er! Det vilde være det bedste værn mot kommende sorger og vanskeligheter, som maatte bunde i dets egne tilbøieligheter og temperament. *Hensynsfuldhet* og *selvbeherskelse* er noget av det første de smaa faar begrep om i lek mellem blomster og dyr. Vis barnet hen til naturen, til livets allerdeiligste og kunstfærdigste billedbok. Lær det at læse og at elske verdens vidunderligste eventyr! Husk at natursansens hos de smaa er den *første spire til fædrelandskjærlighet!* Der kræves ingen digtersjæl, ingen forfatter av navn eller rang til at tolke landets, naturens skjønhet og rigdom for barnet, — men et bævende moderhjerte, et ydmygt og taknemlig sind.

PRÆDIKEN VED PRESTEFORENINGENS GENERALFORSAMLING.

Av stiftsprovst *Gustav Jensen.*

Tekst: Mt. 16, 1 ff.

Naar vi i vore dage søker at forstaa *tidernes tegn,* kan vi da si at de tyder paa godt veir i aandelig mening, en lys fremtid for Kristi kirke og det menneskeliv den er sat til at tjene paa jorden?

Der er nogen tegn som vi har glædet os ved at se. I den tid vi har gjennemlevet, har vi set Kristi evangelium gaa videre ut over jorden end nogensinde for; sansen for Herrens sidste vilje, at hans discipler skal gaa hen og kristne alle folkene, er vaaknet op i nogen maate som i de første tider. Kristi kirke har vist sig ikke at ligne den trætte alderdom som er færdig med sin gjerning og uttømt trækker sig tilbake, men at eie en ungdommelig livskraft som sætter sig de høieste maal, og vi har i den begyndelse som er skedd, set løfter om det større som siden skal komme.

Fremdeles: Inden den kristne verden hvori vi lever, har vi syntes at se nogen spor til en troende menighet med større aandelighet og selvstændighet end før, mere adskilt fra verdenslivet, mere forbundet i den ene tro, den ene daab, den ene Herre, den ene Gud og alles Fader, mere handledygtig og beredt til at tjene sine menneskebrødre i kjærlighet og offer og bære lyset av Guds kjærlighet ind allevegne i denne verdens synd og mørke. Heller ikke kan vi glemme, hvis vi nogensinde har git den store sak vort hjerte, hvorledes der i de forskjellige tit stridende kirkeavdelinger er blevet en større trang til enhet og samfund om de store ting i Kristi evangelium, saa de blir flere som beder for den ene hjord under den ene hyrde — at de maa bli ett, siger hyrden, forat verden maa tro at du har utsendt mig.

Vi mente ogsaa at se, ialfald til for kort tid siden, at Kristi evangelium hadde avsat noget av sit dyrebare indhold

i folkenes fællesliv, saa der inden de kristne folk var blit en sterkere medlidenhetsfølelse overfor al den menneskelige nød, mere trang til at søke den avhjulpet ad retfærdighetens og barmhjertighetens vei, i det hele en større agtelse for menneskeværd og fred.

Er det altsammen kun indbildninger og optimistiske drømme? Ti der er andre tegn som gjør sig forfærdelig kjendelige, saa det er som de smaa lys vi syntes at se, slukkes ut og blir borte i deres fortærende brand.

Himlen er rød og mørk, den er rød og mørk av *blod.* De folk som vi er vant til at se op til, naar der spørges om fremskridt i kristendom og menneskeliv, *Livingstones* folk, *Luthers* folk, holder paa at kvæle hverandre i en frygtelig omfavnelse, og flere og flere av de kristne folk, ogsaa av de ikke kristne folk, drages ind deri, saa det er som den hele jord er blit en uhyre slagmark, hvor ungdomsblodet flyter i strømme og følges av en regn av bitre taarer og en sæd av harm og hat, og de faa folk som endnu staar utenfor, ruster sig og skjælver og spørger naar deres tid kommer. Er vi sunket tilbake i hedenskapets og barbariets mørke, før Kristus blev født, eller er det de stormvarsler han har bedt os at agte paa, stormvarslerne før han kommer igjen?

Og mens saadanne ting sker for vore øine, ser vi da meget av det alvor, den selvbesindelse og omvendelse som skulde findes hos mennesker over hvem en vældig haand er utrakt fra skyen og *slaar og slaar,* for at der skal bli ydmygelse og nye ting? Aa der findes vel noget derav, der lyser noget derav ogsaa ut gjennem blod og taarer. Gud give at der var mere derav end vi ser, og hvem undrer sig ikke over *Voltaires* folk som synes at ville gaa foran paa den nye vei? Men om nogen gjerne vil haabe, ser han dog ikke meget mere, hos os som ute i den store verden, av det letsind som lar alle tegn gaa sig forbi og spørger efter at nyte dette eneste liv, av den mistillid og strid som fjerner de nuværende samfundslag langt fra hverandre, av den umoral, som underlig let hen kan krænke de sædelige love, av den vantro, for hvilken endog troens menneskelige grundvolde ligger i grus, at Gud er til og lønner dem som søker ham? Det blir *storm,* himlen er rød og mørk av tidernes tegn.

Og nu *Kristi kirke.* Kunde ikke de der elsker den, ja elsker den over alt i verden, fristes til at si: Aa du stakkels fattige skyldbetyngede kirke, hvad er du, at du efter to tusen aar ikke har formaadd at hindre at saadant sker? Du som har fredsfyrstens evangelium, broderskapets og hjerterenhetens evangelium, du hvem den hellige og salige kristentro er betroet, at du paa den skulde opbygge et tempel i Herren som skulde lyse over folkene og kalde dem til dig for at lære dine hemmeligheter, du som er skapt til een strid, til at stride indtil blodet mot det frygtelige onde i verden, og har fortæret saa meget av din kraft i indbyrdes strid — hvor er vel din plads, naar du læser tidernes tegn? Aa lavere end andres i bodens dal, ti dommen skal begynde fra Guds hus, og den hvem meget er betroet, av ham skal meget kræves.

— — —

Vi som elsker Kristi kirke og heller vil dele dens fornedrelse end være mætte og rike i verden, vi maa rense vore sjæle i bodens vand og i det blod, forsoningens blod, Jesu Kristi Guds Søns blod, som er dyrebarere end alt blod som indtil idag er utgydt paa jorden. Og naar vi stiger op av denne anden daab — om end himlen er rød og mørk av tidernes tegn, har vi dog ett tegn tilbake: *profeten Jonas' tegn, Jesu Kristi opstandelse fra de døde.*

Det er et underlig tegn. Ti intet menneskeøie saa Herrens opstandelse, og efterat han var opstanden, aabenbaret han sig kun for sine discipler og ikke for verden. Derfor blir det altid et tegn som motsiges og skal *kunne* motsiges; der skal ikke gives noget tegn som tvinger menneskene skjønt de ikke vil, før menneskesønnens tegn tilsidst aapenbares i himlens skyer. Ti troen er en fri aandelig overbevisning, og de som vil undgaa denne sande, denne farlige, denne lykkelige troens vei og istedet tvinges med tegn, de blir en *ond og utro slægt,* og tegnløse, uten forstand paa tidernes tegn, hvor meget de ellers forstaar, alene med sig sig selv i en tom og død verden. Derfor staar der ogsaa: *Han forlot dem og gik bort.*

Men hans discipler hadde set noget av hans aandelige herlighet, de troede paa ham, de elsket ham. Derfor hadde de

ogsaa øine til at se ham som vel led døden efter kjødet, men blev levendegjort efter Aanden, og han aabenbaret sig for dem, ikke som et foster av deres tro, en skygge, en drøm, men, som skriften ikke blir træt av at gjenta, i fuld virkelighet og legemlighet, som den der hadde overvundet dødsmagterne og ført dem i triumf ved sit kors og brutt det evige livs bane for sine brødre:

Ungdommelig, udødelig
vor drot stod op av døde,
med ham til korset nagledes
vor dødsdom og vor brøde.
Halleluja i graatens dal,
halleluja i glædens sal
for livets førstegrøde.

Jonastegnet, mine brødre, paa een gang skjult og aapenbart, til at motsige og uimotsigelig, ti saadanne er troens sande og farlige og lykkelige kaar i denne verden, paa det dype, paa de tusen favne vand. Skjult og aapenbart, til at motsige men ogsaa uimotsigelig, ti han som opstod en paaskemorgen, han opstod ogsaa i sine disciplers hjerter, han tok frygten bort og gav dem en Aandens kraft og glæde som ikke er av denne verden, han vandret med dem fra Jerusalem til Rom, og la verdensrikerne for deres fot. Og der har ikke siden været nogen saa mørk tid i hans menighets liv, da han syntes at være gravlagt, død og borte, uten han atter har aapenbart sig som den fra døde opstandne saa menneskene undret sig, og har skapt opstandne hjerter som priste hans navn for frelse og fred, og nye tunger som prædiket hans evangelium for de fattige:

Ungdommelig, udødelig
vor drot stod op av døde,

har I selv ikke merket det? Og saaledes skal det bli herefter, indtil Jonastegnet avløses og fuldendes i menneskesønnens tegn som skinner fra østen til vesten, helt aapenbart og umotsigelig, i Guds rike.

Kristne menighet, og I den kristne kirkes tjenere som her er sammen! Vi søker at tyde tidernes tegn og staar der forvirrede, ti tegn staar mot tegn, og de sterkeste av dem synes os at spaa ilde. Men naar vi har klaret vore øine i bodens dal ved forsoningens kors, ser vi tegnet over alle tegn lyse mot os, Jonastegnet, den for syndens skyld i døden hengivne og fra de døde opstandne Herre Jesus Kristus, som vandrer frem mellem guldlysestagerne, gjennem menneskehistorien, i gode og onde tider, mens andre tegn veksler og forvirres, ungdommelig, udødelig, frem mot sin egen dag. Mine venner, tillat en av den kirkeslegt som snart skal gaa bort for at se hvad den har troet, at tale til eder: Hold fast ved dette tegn i troens enfoldighet, bli enige i dette tegn, lad ingen aandelighet berøve eder dets virkelighet og ingen virkelighet berøve eder dets aandelighet, lid og dø med ham at I ogsaa skal leve med ham, lad ham som opstod engang av graven ved Jerusalem, ogsaa opstaa i eders hjerter, i eders liv, i eders gjerning ved sin levendegjørende Aand! Og, mens en ond og utro slegt søker andre tegn og ingen faar, ingen *kan* faa, skal I se tegn av hans tegn, undere av hans undere og selv være med at virke dem frem: aandsopstandelsens undere, lys av mørke, liv av død her i vort fædreland og i den blodskyldige kristenhet og i hedningeverdenens nød, og tilsidst kjødsopstandelsens undere fra ham som overvandt ogsaa legemets død en paaskemorgen.

Gud signe den norske kirke, dens menigheter og dens tjenere med Kristi korses naade og hans opstandelses kraft!

Opstandne Herre, opløft dit banner over os, *samle* os om det og *før os frem!* Amen i dit navn.

UTTRÆDELSESAANDEN.

Dr. teol Odlands bebudede fratrædelse fra sin lærerstilling ved menighetsfakultetet kom ikke uventet. Der har i de senere aar været adskillige ting som pekte i den retning. Og begrundelsen peker tilbake til kirke- og skrifttanker som oftere har været uttalt. I vor religiøse aandshistorie faar det bebudede skridt ingen stor plads, om det end fremdeles levner rum for tvil om den foreløbige følge blir en uttrædelse av statskirken, en overgang til frikirken, en ny frikirkedannelse eller intet av alt dette Intet av dette vil bety synderlig meget, ti vi kan se for os det endelige resultat, den *uttrædelse fra alt og alle,* som er uttrædelsesaandens selvaabenbarelse.

Denne uttrædelses- og utmeldelsesaand kan være foraarsaget av en hellig utaalmodighet, en stormende viljesreisning som hos Ibsens Brand. Brand laaser kirkedøren igjen og stevner mot iskirken likesom dr. Odland. Vi kan allerede fornemme ensomhetens isnende gufs i hans ord, og vi kan se en forvirret flok løpe frem og tilbake ved den stængte dør til den kirke dr. Odland selv bygde i Chr. Augusts gate. Det var i grunden en kirke, men den kom i skikkelse av en skole. Ogsaa det er karakteristisk for forvirringens ophavsmand Ti han er ikke prest, han er skolemester, en skolemester som vil være kirkebygger, en kirkebygger som dog er og blir en skolemester og som docererer sine principer til sidste stund.

Det kan vist ikke negtes at der lever noget av den hellige, glødende dissenterutaalmodighet i hans sjæl. Men der lever ogsaa mange andre ting, og et menneske har neppe ret til at prøve andres taalmodighet som han har gjort Det er ikke altid utaalmodigheten bærer en menneskesjæl opover mot den høiestes aasyn. Det er ikke altid man kan merke den glødende rensende ild, som kommer av at et menneske

inderst inde fortæres av utaalmodighet over sig selv eller nidkjærhet mot sine egne synder. Og da skrumper dissentersjælen stedse mer ind, blir stedse mer optat av smaa ting og tilslut kun av en eneste liten ting.

Dette er den egentlige uttrædelsesaand. Men hvordan det end har sig med dr. Odlands forhold til disse to aander, den som løfter op og den som drager ned, saa bør man skatte den ting hos ham, at han ikke længer slaar følge med den uttrædelsesaandens lunkne mellemvei, som ellers er presteskolens tilværelsesgrund. Det er fuldkommen rigtig at det ikke passer sig at utdanne frikirkeprester til tjeneste i en nationalkirke. Og det er fuldkommen rigtig at denne nationalkirkes majoritet ledes av en rummeligere opfatning av skrift og bekjendelse, end presteskolen gir sig ut for at eie. Og det er klart nok at den eneste retskaarne logiske tanke, skolen har huset, nu skjærer igjennem al den bløte geistlige filt, som er svøpt om anstalten.

Det er kun skade at denne retskaarne tanke tillike er saa smaaskaaren, at man maa lete efter principerne under proceduren. Men denne smaaskaarne form hænger igjen sammen med det formalprincip, som her er lagt til grund. Dette formalprincip er den *objektivt givne* skrift og bekjendelse. Ut av dette objektive skal læren gi sig gjennem nøiagtig og rigtig eksegese under bistand av den formale logik. Det er nu meningen, at det man finder ut av skriften gjennem denne metode ikke stemmer med den kirkelige praksis som er indført ved den kgl. resolution av 1911, denne berømte resolution som paa engang bærer præg dr. av Odlands og av kompromissets aand ved at skjelne mellem kvindens *foredrag* og kvindens *præken* og tillate det første men forbyde det andet. Kompromisser kan være meget nyttige, som ogsaa dette kompromis har gjort sin nytte. Men kompromisser bærer ogsaa bestandig sin egen dødsspire i sig, og de dør gjerne tilslut straadøden. Det vil ogsaa ske med dette kompromis, det vil vist ikke lykkes at vække op igjen debatterne om den ting fra indremissionsmøtet i Arendal 1911 og andensteds paa den tid.

Naar man husker, paa hvilke principer dr. Odlands presteskole er bygget, saa viser der sig noget eiendommeligt.

Principet er jo netop objektivitet, *det objektive*, i skrift og bekjendelse til forskjel fra den bundløse subjektivisme andetsteds. Det synes da at være ret skjæbnesvangert, at den ene ubrydelige objektivitet nu falder fra hinanden i tre forskjellige opfatninger. Man vil antagelig gjøre gjældende at de alle er objektive men om de saa alle ogsaa er *lige* objektive, det kan blive vanskelig at svare paa. Og saa har man jo dog den ulykkelige subjektivismes gjøkeæg i reden.

Foreløbig kan vi nøies med at konstatere de tre opfatninger. Dr. Odlands ifølge hvilken en objektiv skriftopfatning konstaterer uoverensstemmelse mellem den objektive skrift og den vilkaarlige ændring av kirkens bekjendelsesstand angaaende maskuline prærogativer under ordets tjeneste, er den som er mest objektivt formet. De to frifolkekirkefolk har ikke saaledes fastlagt sit standpunkt, men det lar sig uten stor vanskelighet se, at den objektivitet de staar paa ikke saameget er skriftens gjennem ufeilbar eksegeses briller anskuede grundfjeld, som skriften i folkelig og fri opfatning. Det er denne opfatning, hvis hovedargument er det berømte spørsmaal: «Hvorfor kan det ikke forstaaes saa?» — nemlig saaledes som jeg ønsker eller folket vil. I dette tilfælde: Hvorfor kan skriften ikke forstaaes saa at evangelisten Filips døtre eller de tilslørede kvinder som fik lov av Paulus til at profetere i Korinth — at disse kvinder *holdt foredrag* der de stod under sløret, mens de som skulde tie i forsamlingen har været nogen som forsøkte paa at *prædike*. Ja, hvorfor ikke det, siden der dog er en kongelig kompromisresolution av 1911 om det og siden dog majoriteten paa indremissionsmøtet i Arendal fandt sig i dette uten at gaa ut og træde over til frikirken. Dette er det andet objektive standpunkt. Men det tredje er det objektive hos dr. Hallesby. Han synes at staa med ett ben hos hver av de to andre. Ifølge hans offentliggjorte erklæring synes han at være enig med dr. Odland om den eneste rigtige læsemaate og eksegese av Paulus, rimeligvis ogsaa om denne eksegeses forhold til den kongelige proposition av 1911. Men han drar ikke den samme praktiske følgeslutning som dr. Odland, han er enig med de andre forsaavidt. Han træder ikke av — ialfald ikke nu. Han træder ikke ut — ialfald ikke nu. Han har maaske et skar

pere blik end visse andre for den korte avstand, der stundom findes mellem kothurnen og sokken.

Her har man det objektive. Det foreligger som tre forskjellige ting, alle like objektive. Ti naturligvis er de alle objektive, og alle tre like objektive, baade dr. Odlands skarpskaarne eksegese og de to andres folkelige rummelighet og dr. Hallesby. Det er saaledes klart, hvor udmerket dette fakultet repræsenterer *det objektive* likeoverfor den moderne subjektivisme.

Men uttrædelsesaanden gjør sin gjerning, stundom løftende opover, stundom sugende nedover. De følgende utviklingstrin vil sikkert komme litt efter litt, ti aanden søker sine egne formaal paa tvers av menneskers vilje og til liv eller død for organisationerne. Pastor Lauritz Larsens færd blir maaske litt stilfærdigere end den ellers vilde blitt. Men der vil nok reises penge endnu engang. Lykkens sprukne potte vil atter faa sit lim. Naar og hvis dr. Odland gaar til sit nye kongerike, vil der nok komme en ny konge i landet. Ti Guds kværn maler langsomt.

Den maler langsomt men den maler sigtet, siger Sibylla. Og den som træder litt tilside i denne sak, kan høre duren av Guds langsomt malende kværn.

Jens Gleditsch.

DEN DANSKE FOLKEKIRKE I ØJEBLIKKET.

Amerikanerne har mange gode ideer. Saaledes skal nylig en luthersk pastor i Filadelfia, øjensynlig et stykke av en humorist, have foreslaaet — som middel til at tilvejebringe den haardt savnede enighed og samvirken blandt lutheranerne — at den luthersk-amerikanske kirke skulde sende alle sine gejstlige og teologer ud til søs paa et skib, som skulde have streng ordre til ikke at gaa i havn igen, før alle de stridende parter havde fuldstændigt udsonet sig med hinanden.

Jeg har kun set dette forslag omtalt paa anden haand og véd derfor ikke, om forslagsstilleren mest har regnet med søsygens kvaler som udsoningsmotiv, eller om han f. eks. har sat sit haab til, at de ombordværende kunde komme ud i en alvorlig storm, og at den oplevelse at staa sammen i havsnød paa den samme planke vilde med eet gøre alle de teologiske stridsspørgsmaal smaa og forsvindende og lade det ene store blive tilbage, den forenende fællestro.

Iøvrigt skulde man jo mene, at den lutherske kirke, sammen med Jesu Kristi kirke over hele jorden, var især i de sidste aartier tilstrækkeligt ude i stormvejr til, at mandskabet for længe siden maatte være hastet bort fra ørkesløse stridigheder hen at tage tørn sammen under øverste kommando til afværgelse af fælles undergang.

Ude ved kampfronten kendes ingen partier, men kun tyskere eller franskmænd eller hvad nation det nu er. Den broderlige tilnærmelse, dette, at man rækker hinanden haand tværs over sociale og døgnpolitiske skillemure, det kommer ganske af sig selv, naar man kæmper side om side i skyttergravene. De, der endnu kan sidde derhjemme og forivre sig over ølkruset angaaende de gamle partimellemværender, det er folk, som ikke véd, hvad klokken er slaaet. Og en ganske lignende anakronisme er det, man møder hos saadanne medlemmer af kirken, som i vore dage ikke véd noget bedre at

gøre end at blæse allarm over den «moderne» teologi og prædike korstog mod dens tilhængere.

Selvfølgelig mener disse folk det saa inderlig godt og vil ikke andet end være rette zionsvægtere. Men de véd aabenbart ikke, hvor slaget staar. De skulde blot komme med ud i kampfronten — dér, hvor i vor tid spørgsmaalet «for eller imod Kristus» for alvor bevæges. De skulde prøve engang ret at føle sig gaaet paa klingen af aander som Frenssen og Nietzsche og hvad de hedder, de, der direkte angriber Kristus, ham selv, hans ide, hans væsen, hans personlige betydning for menneskeheden, — de, der vidtløftigt og lidenskabeligt forfægter, at Kristus trykker menneskene ned til at blive kvæg, — at menneskeheden ved at følge Kristus ingenlunde føres opad mod det høje, men tværtimod dybere og dybere ned i *udartningens* svælg.

Denne ligefrem hadefulde og foragtelige vurdering av Kristus er i vore dage ikke en og anden aparte hjærnes særeje; men der dannes skole paa den og gøres propaganda for den med stigende held.

Her er det da — for hvem der har syn og sans — at bavnen blusser og brænder. Her er det, stormbukken hamrer mod Zions porte. Og her bliver det da, at vi maa stævne til møde alle mand og staa skulder mod skulder, her, hvor det drejer sig — ikke om denne eller hin kristologiske enkelthed, men om Kristus, om at være for ham eller imod ham. Hvad tykkes dig om Kristus? Tror du paa ham? Vover du det med ham som din Herre i liv og død? Dette maa være spørgsmaalet, som afgør vaabenbroderskabet. Og alle de finere detailspørgsmaal — ja, det være langt fra mig at sige, at de er betydningsløse, eller at man i almindelighed skal indstille diskussionen om dem. Men jeg siger kun, at i skyttegravene har de ikke deres plads. Ligesom det for hvem der vilde med i korsfarernes hær var en tilstrækkelig trosbekendelse at lægge to fingre over kors, saaledes maa det i disse kirkens haarde kampdage være nok til vaabenbroderskab at bekende Kristus som Herre.

Og i en saadan tid, hvor den, praktisk talt, størst mulige koncentration skulde være losenet for alle Jesu Kristi stridskræfter, i en saadan tid har vi maattet være vidner til, hvor-

ledes man indenfor den danske kirke har søgt og fremdeles søger gennemført et skisma netop paa grundlag af visse kristologiske detailspørgsmaal.

Bestræbelsen har formet sig som modstand mod en bestemt mands, Arboe Rasmussens, godkendelse som præst i folkekirken. Hvor meget end denne mand bekender sig af hjertet til Kristus som Herre og til Luther som kirkelig lærefader, saa vil man dog ikke vide af ham at sige, fordi han er en erklæret tilhænger af den «moderne» teologi, nærmest en discipel af A. Harnack. Naturligvis er det spørgsmaalet om jomfrufødselen, der her, som andensteds, har tændt brandfaklen. Og heller ikke i spørgsmaalet om Jesu opstandelse menes Arboe-Rasmussen at have den rette massive opfattelse.

Disse ting har man altsaa i Danmark tid og raad til at gøre til livs- og døds-spørgsmaal. Og paa dem vover man at spalte kirken i en tid, hvor den har al sin samlede magt haardt behov.

For øjeblikket ligger sagen i højesteret. Denne ogsaa i gejstlige sager højeste domstol vil i en nær fremtid have at afgive sin kendelse. Og nu er der da dem, der mener, at hvad enten kendelsen bliver frifindende eller fældende, vil den afstedkomme en sprængning af folkekirken.

Lad os da først tage den ene mulighed i betragtning, den, at A. R. frifindes, og at regeringen — hvad i saa fald nogenlunde sikkert kan ventes — vil give ham udnævnelsen til og drive paa hans indsættelse i det embede, der under hele rettergangen har været holdt ledigt for ham. Da mener man, at den skærpede konflikt mellem regeringsmagt og bispemagt meget let vil kunne føre til, at den moderne teologis modstandere, organiserede som de paa forhaand er i «Kirkeligt Landsforbund» træder ud af folkekirken i flok og følge, med bisperne i spidsen.

Ja vist, der har været slaaet paa det indenfor landsforbundet, at man skulde holde sig rede til noget saadant. Men jeg for min del har nu ondt ved at tro paa den udtrædelse. Jeg gaar nemlig simpelt hen ud fra, at dersom man skal kunne enes om at træde ud for Arboe Rasmussens fordømmeligheds skyld, da maa man dog først være enige om, hvad

det er, man finder fordømmeligt hos ham. Og derom er man i virkeligheden indenfor hans forfølgeres lejr ganske i det uklare Fra først av, da bevægelsen mod ham rejstes, var det de nævnte lærepunkter, der blev skudt i forgrunden. Paa disse bestemte punkter afveg A. R. Og det var nu engang punkter, som kirken ikke kunde tilstede, at der rokkedes ved. Der er dog grænser! Dette var det stadige omkvæd. En præst kan ganske vist tillade sig teologiske afvigelser; men der er dog grænser! De nævnte punkter laa altsaa udenfor grænsen.

Efterhaanden har man imidlertid set A. R.'s angribere skifte taktik. De stiller sig ikke længer saa fast paa disse lærepunkter og hævder, at afvigelse fra dem er saa absolut utilstedelig. De har jo nemlig ikke kunnet lukke deres øjne for det faktum, at afgjort konservative teologer af stor anseelse er nøjagtig lige saa afvigende paa de paagældende punkter som A. R. Og de har da stærkere og stærkere ladet sig forlyde med, at det heller ikke er disse afvigelser i og for sig, der fælder A. R.; men det er — — ja, hvad er det? Biskop Paulsen har i Landemodsdommens præmisser fundet udtrykket derfor. Det er *helhedsopfattelsen,* siger biskoppen, der er mangelfuld hos A. R. Og derfor maa han dømmes, ikke fordi hans afvigelser hver for sig just kan siges at være fordømmelige.

Lad det være helhedsopfattelsen da, som det er galt med. Men fra først af var det sandelig afvigelserne. Og disse to, afvigelserne og helhedsopfattelsen er jo dog forskellige ting, forskellige bl. a. deri, at det ene véd man hvad er, det andet er der ikke nogen mors sjæl, som véd hvad er. Men en saadan omskiftelig og vaklende manøvreren tyder jo ikke paa, at der er den fasthed og klarhed tilstede, som maa forudsættes hos en hær, der, uden at gøre fiasko, skal kunne indlade sig paa noget saa voveligt som en stor udtrædelse. Man kan dog virkelig ikke gaa hen og etablere en saadan udtrædelse paa grund af noget, som hverken man selv eller nogen anden egentlig véd, hvad er.

Jeg tror derfor ikke paa en stor udtrædelse i den nævnte anledning. En frifindelse af A. R. ved højesteret vil efter

min mening betyde, at faren for et virkeligt skisma indenfor folkekirken er afværget.

Men nu kommer vi til den anden mulighed, den, at A. R. bliver domfældt.

Dermed vilde da den danske folkekirke have slaaet døren i for den moderne teologi og dens tilhængere. Disse er maaske ikke i øjeblikket saa overordentlig mange, men des mere turde de repræsentere en fremtid. Og i hvert fald vilde deres udelukkelse utvivlsomt føles som en skæbnesvanger operation, et brutalt snit gennem kirkens levende kød, der bortskar dens udviklingsmuligheder og gjorde dens værdi tvivlsom i folkets øjne.

Der er ingen tvivl om, at lovgivningsmagten straks paa stedet vilde blive paakaldt til afhjælpning av den saaledes opstaaede umulige tilstand.

Grundtvigianerne vilde presse paa med deres «Askov-adresse», denne velmente reformplan, der dog sandsynligvis vilde strande, fordi den -- ganske bortset fra det, der efter mit skøn er dens hovedfejl: at den bygger paa et skævt kirkebegreb — gaar ud paa at lovfæste en episkopalisme, som enhver luthersk befolkning paa forhaand er stemt imod, og som det slet ikke kunde nytte at komme til det danske folk med, i samme øjeblik som det har været vidne til et biskoppeligt felttog mod Arboe Rasmussen.

Mere udsigt vilde sikkert en anden plan have, en, som det socialdemokratiske rigsdagsparti efter forlydende omgaaes med, gaaende ud paa, dersom A. R. domfældes, da at indbringe forslag uden videre om folkekirkens ophævelse

Hvor meget dette forlydende kan have paa sig, skal jeg ikke kunne sige. Men saa meget er vist, at dersom socialdemokratiet nærer lønlige planer om folkekirkens ophævelse, da kunde der ikke let tilbyde sig nogen bedre lejlighed til at gøre forsøget.

Med den ny grundlov og valglov, der, om alt gaar vel, skal træde i kraft førstkommende 5te juni, vaagner der ny forhaabninger om folkelige fremskridt og reformer, og trangen vil gøre sig gældende til storstilede programpunkter og fængende bannerindskrifter at udfolde for vælgerne.

Og dersom da folkekirken for sit vedkommende paa samme

tidspunkt netop har valgt at hejse den sorte fane — har givet befolkningen det triste skuespil af en forfølgelse mod en dygtig og hæderlig præst for hans teologiske meningers skyld og lige netop har faaet denne kætterproces kronet med en domfældelse for højesteret, — da ser jeg ikke rettere, end at situationen vil være paa enestaaende maade tilrettelagt for en agitation med folkekirkens ophævelse som maal. Og selv om et dertil sigtende lovforslag ikke straks skulde vise sig gennemførligt — det vilde jo dreje sig om en grundlovsændring, der har sine særlige vidtløftigheder — saa vilde der dog allerede gennem agitationen for lovforslaget kunne tilføjes folkets tillid og kærlighed til kirken et saadant grundskud, at det aldrig vilde forvindes. Jeg anser det iøvrigt slet ikke for utænkeligt, at lovforslaget, netop under de nævnte omstændigheter, kunde gennemføres.

Nu faar vi se. Man skal ikke forsøge sig med at spaa i en sag som denne. Thi hvad man spaaede vilde højst være et udtryk for, hvad man ønskede. Og selv et ønske drister man sig næppe til at nære under en saa alvorsfuldt tilspidset situation som denne. Hvad véd man til syvende og sidst om, hvilken den bedste udvej vilde være. Nu er vi naaet dertil, hvor det er sikrest at lægge alt i Guds haand og vente. Naar træerne, som i disse dage lader deres sidste rest av visne blade drysse til jorden, atter staar med lysegrønt løv, da — men heller neppe stort før — kan vi vel regne med, at højesteretsdommen vil være fældet.

Og hvem der lever vil faa at se, hvad den almægtige Gud derefter vil have beskikket os, og hvorledes *hans* fingre vil vide at løse knuden, den, der har trukket sig saa fast og saa forkert sammen for os i den danske kirke.

Stenløse, november 1915.

Morten Pontoppidan.

KIRKEN ER TIL MODER KAARET.

Foredrag ved presteforeningens generalforsamling oktober 1915.

Av *Johs. Johnson.*

Hvad er kirken? Kirken er *fællesnavnet for al den aktivitet som Jesu navn utløser.* Fra den mest stivbente institution til den mest ukirkelige privatbestræbelse for at gjøre Gud til midtpunktet i menneskenes liv. Kirkedepartement, geistlighet, offentlig religionsundervisning, likesaavel som indremission, foreninger, sekter og beiske individualister – saasandt det er troen paa det store under Jesus som sætter dem i aktivitet, saa hører de til kirken, den samling av mennesker som av Gud er bestemt til at yde slegten den vigtigste tjeneste under dens lange vandring mot sit maal, den tjeneste at *hjælpe den til at overvinde det onde.* Mindst treti tusen aar — sandsynligvis hundretusener — har vor slegt bebodd jorden.[1]) Det er altsaa endnu sandt at Kristus og hans rike er kommet i «de sidste tider», at «Gud i disse, de sidste dage, har talt til os ved sonnen». Og maa vi end konstatere at den hjælp Gud vil gi slegten ved Kristus og hans fortsættelse og «legeme», kirken, bare ganske langsomt blir tat i bruk, saa er der dog, med denne vældig forlængede menneskehistorie bak os, ingen grund til at tape modet. Det vilde være blindt og utaknemmelig at si at slegten ikke har noget at takke Kristus for.[2]) Saa megen lidenskap har evangeliet dæmpet, saa megen lidelse har det avhjulpet, saa langt har det seiret i samfundslivet (familie, moralske idealer f. eks. gjennem den franske revolution),[3]) — at vi tør ta disse seire som løfter om de endda langt større som kommende tusenaar skal opvise.

[1] Dr. Carl Beth: «Der Entwicklungsgedanke und das Christentum». Side 121 ff.

[2] Benj. Kidd: Om den sociale evolution, med forord av Viktor Rydberg.

[3]) Sml. Rauschenbusch: Samfundets Kristianisering I, kap 8.

Dette er kirkens rolle. Den er altsaa arbeidssammenslutningen og den fælles vilje- og kraftanstrengelse av alle dem som tror at Kristus var den han gav sig ut for, og at hans budskap om Gud, om os og om livets og verdens mening — nemlig at bli Guds kongerike — er den høieste av al virkelighet. Denne arbeidssammenslutning — som er opdelt i mange arbeidslag, men ett i sit vældige maal, det ondes overvindelse — dette redningskorps med regnbubroen over sig —

den bønnens regnbubro
op gjennem verdens uveir
i skin av Kristi tro,
at over lidenskapens nød
maa kjærlighet faa seire,
ti saa *hans* løfte lød —

— — dette redningskorps er Jesu Kristi elskede kirke, det hellige folk.

From heaven He came and sought her
to be his holy bride;
through His own blood He bought her,
and for her life He died.

Denne kirke *er til moder kaaret.* D. v. s. den skal 1) føde barn, 2) opdra dem for det voksne liv, det som leves i den færdige verden, naar skolen og prøveaaret er over; 3) den skal moderlig ta sig av de havarerte.

I. *Den skal føde barn for Gud.* Den skal reise menneskene til oprør mot synden. Og faa dem til at fæste lid til den store frelse bak os og det store haab foran os. Omvendelse og tro paa evangeliet (Mark. 1,15) er det kirkens opgave at fremkalde, og det er saa avgjørende ting i en menneskeskjæbne at Jesus selv kaldte det at fødes en gang til, ut av *vand,* Johannes's angersdaab, og *aand,* Messias's aandsdaab, den som lægger den nye sang i vor mund: Aa hvilken ære for tanken altfor stor, hans barn at være som i det høie bor! Anger og tro er den eneste rigtige kurs for et menneskeliv; den skal vi derfor slaa ind paa ved seiladsens begyndelse, ikke ved dens ende; anger og tro er under reisen det eneste probate middel mot al livets nød — ti alt er vor ven naar bare

vi er syndens fiender og Guds venner —, og de er det eneste dugelige grundlag for varig og gavnlig samliv mellem mennesker; naar dette samliv hittil, i de store og de smaa samfund, har været blodig og ublodig krig, kommer det derav at menneskene ikke vil angre og tro paa evangeliet. Hvad tanker vi end gjør os om barnedaaben, saa vil ingen av os foreslaa den som erstatning for anger og tro; saa det behøver jeg ikke at si andet om end at barnedaaben er det indbydelseskort til anger og tro som Gud lar kirken fæste paa den lille menneskeskjæbne fra dens begyndelse. Ikke sovepute altsaa — hvem kan bruke et indbydelseskort til sovepute? — men saa meget mere en alvorlig ment indbydelse til anger og tro; et indbydelseskort som, særlig naar det faar sin legitime fortsættelse og understrekning i en kristelig opdragelse, fører med sig et frygtelig ansvar for den som rolig river det av sig med voksne hænder og kaster det væk!

Hvordan klarer kirken sit hverv at føde mennesker til det nye, rette menneskeliv? Hvor ofte hænder det at de menneskeskjæbner den har under hænder faar med sig paa veien anger og tro til hjælp mot det onde og til kraft i livets nød? Det hænder sjelden. En del av kirkens lette tropper, vækkelsesprædikantene og sektene, er virtuoser i at frembringe hvad man kalder vækkelser. Men sandheten og virkeligheten er at et altfor stort procenttal — sommesteder næsten alle — de vakte enten ryster hele vækkelsen av sig eller – hvad der kanske er endda værre — gaar ind i et liv med kristelige manerers og fakters skilt, men uten kraft og salighet mot synd og nød.

Og naar jeg tænker paa os, institutionens bærere, prester og religionslærere, utførerne og iverksætterne av grundlovens § 2, vi som særlig tillægger og hævder for os selv hædersnavnet kirken — hvor staar vi i dette stykke? Hvordan klarer vi, den kirkelige institution, vort moderkald?

Her er det alarmerende: Det er en undtagelse at der blir normale kristne av dem vi døper, underviser, konfirmerer, brudevier, præker for og til slut begraver. Normale kristne, d. v. s. folk som angrer og tror, og som ved anger og tro finder det evige liv der overvinder synd, sorg og død i livsmod og selvopofrelse. Jeg er ræd for det i saa maate staar

forholdsvis endda daarligere til med os end med dem vi kalder ukirkelige. Den ene halvdel av os, *religionslærerne,* har vi endog begyndt at gi op haabet om; mange sier vi kan ikke regne paa religionslærerne til virkelig kristendoms utbredelse. De kjender sig ikke som vore medarbeidere, og ikke os som sine. De trækker sig tilbake i saarhet eller misforstaaelse om vi søker at fremarbeide følelsen av medarbeiderskap mellem os.

Men har vi selv, prestene, en tilstrækkelig levende følelse av at lærerne er vore medarbeidere? Er det ikke mere en tilstræbt venlighet, folkelighet, i det høieste hjælpsomhet, vi har at by dem, istedenfor den ærlige og saklige vurdering av dem som helt uundværlige medarbeidere og Kristi gaver til folket? Hadde vi prøvet at præke evangelium for muhammedanere eller animister, skulde vi bli eftertrykkelig gjort opmerksom paa at hele vort arbeide, præken, sjælesorg, konfirmantundervisning og resten, var ugjørlig uten lærernes forberedende arbeide. Det er dem som pløier op akeren baade for prest og lægprædikant.

Og en av grundene til at lærernes arbeide har mindre religiøs effektivitet end ønskelig er sikkert den at de og vi paa hver vor kant holder væbnet fred; de er ræd for vor akademiske selvfølelse og vore høiere interesser og forbindelser (om vi har dem), vi er ræd for deres misnøide, misundelige underklassekritik. Ak vi er alle syndere!

Men nu vi prester. Er det som det skal være at vi har saa faa normale kristne blandt konfirmerte menighetslemmer? Har det ikke nogen sammenhæng med at vi selv ikke har begge føtter paa grundfjeldet? Og specielt med den ting at vi ofte staar og svaier mellem to ensidige idealer? Det ene er *vækkelseskristendommens.* Kun den er ret kristen som er blit det ved oversvømmelse. De religiøse længsler stængtes inde, dæmtes op av verdslighet og synd, til slut brast dammen, og i en storflom, et vaarbrudd, strømmet de religiøse indtryk over sjælen. Denne kristengenesis er p. t. den egentlige og tilforladelige efter lægfolkets sjælesorg. Dels ved personlig erfaring, dels ved at tøie og bøie en del paa egne erfaringer og tanker, er somme av os kommet derhen at vi slutter os til dette ideal. Og da er det snart gjort at tælle de troende.

Det andet ideal er *kirkelighetens*. At man holder sig til barnelærdommen, ikke tviler paa Guds ord, lever bra, gaar i kirken og nu og da til alters. Men Gud og Guds rike behøver ikke at være blit centrum i livet, den vældige, helhjertede kamp mot det onde er ikke blit den hemmelighet som binder dem sammen med alle virkelige Jesu efterfølgere, og fremfor alt: De tror ikke for fuldt alvor paa Guds naade. De har ingen hjælp av den naar det *gjælder*, naar karaktersygdom skal helbredes, menneskers ondskap bæres, lidelse, nød og død overvindes. Dette gjælder ogsaa mange vækkelseskristne.

Men ingen av disse idealer nøier vi os med hvis vi selv har faat begge føtter paa grundfjeldet. En normal kristen er et rolig og fast menneske, har faat grundfjeldets art i sig midt i den største bevægelighet i det indre og det ydre. Han tror hele tiden at Gud mener det alvorlig med at gi ham Kristus. Derfor lar han folk mishandle sig — baade i aabodssaker og aviser og forretninger og bygdesnak — uten at ta igjen; han har nok i Gud. Derfor søker han ingen menneskers anerkjendelse, men sætter sin ære i at tækkes Kristus. Derfor er han ikke ræd for mere end én ting, at være utro mot sin herre. Derfor kan han aldrig faa ro i sin sjæl saalænge hans menighetslemmer lever i falsk religion som de ingen hjælp har av — for det er den falske religion, den man ingen hjælp har av — men mangeslags skade.

Kort sagt: Jeg holder mig forvisset om at den norske kirke idag ikke trænger saa meget til noget som til *normale kristne paa de offentlige prækestoler og skolekatedrer*. Normale kristne, d. v. s. folk som har tat arven fra Kristus i besiddelse, den fred som er mer end englevagt, og som bevarer vore hjerter i Kristus mot de velkjendte fiender, vantro og bekymring, rethaveri og stridbar herskesyke, menneskefrygt og kjærlighetsløshet, rutine og falsk fred.

Og der hvor dette oververdenens liv findes i vor frygtelige nutid, skal det først og fremst prøve at faa plads og saa sæd i de institutioner som frembyr sig for det nye menneskes fødsel, barnedaaben med hjemlivet, religionsskolen og konfirmantforberedelsen, dernæst i ungdommens frivillige sammenslutninger, saa sandt de vil gi kristendommens talsmænd plads.

Barn og ungdom staar aapne for egte, mandig, livstroende kristendom. Hvor det er slemt at salvelse og høitidelighet, den religiøse, utenpaasmurte politur, ikke sjelden skal være det man kjender kristendommens talsmænd paa! Den er kanske ofte en frugt av generthet. Men i hvert fald en stor hindring. For *den* kan ikke barn og ungdom med! Men hvor meget slemmere endda naar en ung prest eller religionslærer viser sig ikke at ha anden religion end denne politur, saa naar den avlægges er han rent saltløs, virker ikke kristelig tilskyndende længer, men rent naturlig, «som alle os andre,» sier verden! Letsind, stridbarhet, kritik over andre i misundelse og sladder, forfængelighet, paaholdenhet i pengesaker, det er ting som verden er fuldt utlært i paa forhaand, det behøver den ikke at lære av kristendommens talsmænd!

Nei, de skal ha en bakgrund, et taust dyp av samliv med Gud, av helhjertet kamp mot det onde som er alle vaakne kristnes fælles hemmelighet, og dernæst av salighet og tillid og hvile i Gud — denne bakgrund, dette kristenpersonlighetens ubeskrivelige dyp, skal være bak hver kristendomslærer og forkynder, bak hvert ord, hver handling, hver mine, hver undervisningstime og ministerialia-indførsel.

Da bruker Gud os, og gjennem os livsordningen og institutionene, til at føde mennesker paa ny til udødelighet og reise dem i anger og tro til det seirende liv som slaar lidelse og død til marken og fornyer vor gamle brøstfældige jord.

II. *Dernæst skal kirken opdrage barn.* Efter at ha døpt dem som tror skal den, for at gjøre nationene til Jesu disciper, lære dem at holde alt hvad han har befalt os. Det gjælder at skape *kristelig sed.* At gjennemtrænge familie- og samfundsliv, politiske, sociale, nationale og rase-motsætninger med kristendom. Og her møter kirken *den moderne kultur.* Til det arbeide at kristne vor kultur trænger kirken endnu nogen andre egenskaper end dem hun har bruk for til sin første opgave. Opdragelse er nemlig deri forskjellig fra fødsel at den er et samarbeide mellem to karakterer, hvorved den ene vokser, den anden, opdrageren, avtager eftersom han faar sin gave, det som er hans egen indre eiendom, ført over i den andens indre. Kristendommens advokat skal prøve at gjøre

sig overflødig ved at faa kristendommen anbragt i hjertet paa den han opdrager.

Men mor synes det er vanskelig at opdrage. Smaa barn, smaa sorger, store barn, store sorger. Og barna begynder at vokse til nu. De lærer mange fag som mor ikke lærte paa skolen eller som hun har glemt. Skolen er jo ogsaa forandret siden mor gik der, mange nye fag, andre lærere, en helt ny luft. Et nyt verdensbillede. En ny videnskap, en ny av den gjennemaandet kultur. Mor sier: Her kan jeg ikke følge med mer, barna faar gaa sin egen vei, jeg faar holde mig til de mindste og til sinkene, til de kundskapsfattige og de havarerte.

Dette er *kløften mellem kristendom og kultur*. Selvfølgelig, kirken har altid sit arbeide, moderarbeidet; dens eneste rolle er: kristendom. Men kristendom maa anbringes anderledes paa gutter i slyngelalderen eller paa unge mænd end den anbringes paa smaabarn. Kirken skal ikke — her i landet ialfald — undervise i videnskap og naturbeherskelse, men den skal *meddele en kristendom som ingen vanskelighet har for at samarbeide med ærlig videnskap og naturbeherskelse*.

Jeg vover at si at denne opgave formaar ikke kirken at løse uten *ubetinget sandfærdighet* og *øket vidhjertethet*. Først: *ubetinget sandfærdighet*. Likesaa sandfærdig og virkelighetstro som den skal være i at konstatere og ta under kyndig behandling vor gamle nød, synden, den som flytter med os fra hus til hus, fra kulturtrin til kulturtrin, — likesaa sandfærdig og virkelighetstro skal den være i at overlate videnskap og kultur hvad deres er. Netop for sin egen egentlige opgaves skyld, som er at overvinde det ondes magt i individ og samfund, maa den ikke længer, som den hittil idelig har gjort, blande sig op i det arbeide som Gud har betrodd videnskap og kultur. Den har intet med at tegne et verdensbillede for slegten, det er forskningen som skal lete sig frem til det (cfr. Galileo Galilei), den kan ikke paa forhaand befale hvad resultater astronomi, geologi, palæontologi, biologi og historie skal komme til. Den er i tro viss paa at Gud staar bak verden, baade bak dens tilblivelse og dens tilværelse, men *hvordan* verden og menneskene blev til, hvordan de opholdes og fortsættes, det maa den bare ønske den forskende menneskeaand fremgang

med at trænge saa langt ind i som Gud gir den lykke til. Paa ett punkt maa den selv opta et fuldt videnskabelig arbeide: Undersøkelse av hvordan det historisk og psykologisk er gaat og gaar til med Gudslivets indtrædelse og videregang i slegtens liv. Og her er den trygt overbevist om at ingen forskning i længden kan andet end yderligere underbygge det store overjordiske, irrationale faktum, Kristus.

Men istedenfor fri og glad at lykønske al ærlig forskning til dens arbeide, ser kirken ofte med mistanke og ængstelse paa dette arbeide. Istedenfor i sin egen store, uundværlige opgaves interesse at forlate meninger og paastande som det i forskningens barndom var ganske naturlig at holde paa, prøver den at forskanse sig der; og hvad er resultatet? At den motstræbende og protesterende maa finde sig i at videnskapen erobrer dens positioner, og at nye generationer ser paa den som en samler av gamle kuriositeter istedenfor som det altid unge redningsmandskap i syndens uveir. Den gjør stor skade ved f. eks. at gi ungdommen det indtryk at bibelens skabelses- og urhistorie er historie; overhodet ved at la det gamle testamente beholde den med det nye væsentlig sideordnede plads det fra gammelt har i barnelærdommen og dermed i det store folks tankegang. Eller ved at den i et slags muggen taushet finder sig i at naturvidenskapen forandrer verdensbilledet istedenfor at den skulde uttale sin glade tilslutning til alle sikre resultater — de gjør jo i virkeligheten bare Gud større for os; jeg tænker her særlig paa utviklingstankens lys over store omraader av tilværelsen og paa historiens, etnologiens og biologiens indtrængen i stadig nye utænkte virkelighetsegne. At vi i selve vor trosbekjendelse rolig fastholder et uttryk som »kjødets opstandelse» uten offentlig og i vor barnelærdom at verge os mot den gamle forstaaelse som ordet er sprunget ut av («Da skal atter denne hud disse lemmer omkringgive»), eller at vi ved hver begravelse læser de ord som hilser os fra den gamle opfatning: av jord er du kommet etc. — uagtet vi vet at hvert milligram av legemet gaar over i andre organismer — det er falsk pietet for det gamle og manglende respekt for Guds klare virkelighet slik som han nu har latt os kjende den. Det vilde ikke ha saa meget

at si, hvis vi ikke fik et stadig voksende tal av vaakne kritikere omkring os. Men de nytter alt slikt til angrep.

Det staar saa for mig at skal det lykkes kirken at bringe kulturmenneskene, baade aands- og kropsarbeiderne, den hjælp mot det onde uten hvilken de arme mennesker dør og fordærves i synden, maa den i gudstjeneste og kristendomsundervisning ganske anderledes uforbeholdent end hittil trække sig bort fra omraader hvor den egentlig aldrig har hørt hjemme; den maa med større aapenhet og interesserthet overlate disse omraader til den videnskap og kultur som ogsaa er fra Gud; og den maa selv concentrere sig om det dens herre har git den til opgave: at lære folkene at holde hvad han har befalt; det vil si: den maa ved ord og gjerning lære dem livets kunst, selvopofrende næstekjærlighet og aandsbehersket legemsliv, og gjennemtrænge hele samfundslivet med denne gjenfødte og fuldstændige menneskelighet. Ti deri bestaar dens *opdragelse av menneskene for den evige verden.*

Den anden betingelse jeg vilde nævne for at klare denne opdragergjerning er *vidhjertethet.* Herved tænker jeg særlig paa kirkesamfunds, retningers og kristendomstypers *læresneverhet.* Der er ingen forskjel paa katolsk og protestantisk, paa luthersk og baptistisk *synd.* Egennytte og kropstrældom er like frodige overalt. Og nogen anden hjælp mot dem end samfund med Gud i Kristus vet ingen kristen kirke av. Hvorfor føler ikke alle samfund denne opgave saa stor at den overskygger alt det de har at strides om? Hvorfor føler ikke de forskjellige retninger inden samme samfund det? Det er vel fordi det ondes frygtelighet er mindre frygtelig for dem end stridspunktet de strides om. Mange tænkende mennesker støtes bort fra kirken av al den strid mellem troende. Hvordan kan de helbrede verden som selv er saa gjennemtrængt av dens væsen?

Hvordan skal en kristen bli vidhjertet? To betragtninger synes jeg paatrænger sig os. Den ene er denne: *Gud er alt det godes kilde.* Al virkelig godhet, selv om den foreløbig — og vi ser jo aldrig andet end det foreløbige — ikke er naadd frem til Kristus, kanske ikke engang til Gud, — har sit utspring fra Gud. Vi skal glæde os hjertelig i den, ikke hemmelig ønske at den maa vise sig at være hul eller kraftløs.

For Gud er større end kirken og søker sjælene paa mange veier hvor ikke kirken gaar. Denne vidhjertethet er sandelig ikke det samme som tvil om Kristus og om aandens gjerning; vi som har faat disse gaver er henvist til dem og ansvarlige for deres bruk; derfor venter Gud av os saa meget større overvindelse av synd, og saa meget mere godhet *under alle omstændigheter* end hos hine som endda ikke har tat mot den usigelige gave. Men alt virkelig godt, al overvindelse av egoisme og kropstrældom, skal vi kjende os paa parti med. Holder vi alle ut i vor kamp, saa møter vi alle før eller senere Jesus og føres av ham til Gud.

Den anden betragtning er denne: Vor *indsigt i den usynlige, overjordiske verdens hemmeligheter er i virkeligheten mere begrænset end vi i almindelighet gjør os rede for.* For individets historie sætter døden den grænsemur som intet øie trænger igjennem. Og historien lærer os at det er farlig at spaa om *slegtens* fremtidsgang. Gud har git os det livskaar at nøie os med at se ett skridt ad gangen, baade i den enkeltes og i slegtens liv. Og kun ved at *ta* dette skridt (og ikke bare ræsonnere og docere om det) faar vi klarhet over det næste skridt.

Denne levende følelse av uvidenhet virker *taushet.* Den stanser mange talestrømmer fulde av skraasikkerhet, dømmesyke og kritik. Den retter alle vore aandsevner paa den ene ting at ta det næste skridt dit Gud vil. Den gir os lov til at være i velgjørende uvidenhet om en hel del ting som ivrerne prøver at banke ind i gjenstridige hjerner. Hvilken lære er ret vil resultatene vise. Hvilken kirkepolitik er rigtig avhænger av hvordan vi nytter det vi eier idag.

Disse to betragtninger, som begge driver os i praktisk retning: snak ikke, men lev! — gjør os til vidhjertede mennesker. De lærer os at overlate en hel del mere til tausheten og tiden og Gud end vi i denne ord- og avistid pleier — og kanske til at *bede* mere end vi gjør.

Disse to ting, sandfærdigheten og vidhjertetheten, er i denne forbindelse, hvor vi tænker over kirkens opdragergjerning, av negativ art: De rydder bort en hel del hindringer

som vanskeliggjør vort opdragerarbeide. Men det positive, det som vi skal seire ved, er, som sagt, det samme som sætter kirken istand til at *føde* barn, den store seirende, herskende fred i Gud som Kristus gir os og som avsætter frugt i sandt kristelig liv.

Kirken moderkalds tredje opgave, at *aapne fanget for de havarerte*, vil jeg ikke si noget om. For det er den side av sit kald som kirken altid har hat mest forstand paa og ogsaa idag har den mest vaakne forstaaelse av. Barmhjertighetens gjerninger har altid været dens ære og har altid bragt dens motstandere til at tie. De gamle, de ulykkelige, livets mangeslags krøplinger, har altid krøpet hen til kirkedøren. I den grad at religionen populært ikke menes at ha noget andet at gjøre. I sygdom, sorg og død har presten sin plads. Derfor er for populær betragtning de sorte klær, den sorte kjole og bedemandsstilen kristendommens eiendommeligheter.

Jeg vil derfor bare si det, at likesaa sikkert som Kristus var de strævendes og slittes mand, likesaa sikkert var han de unges og aktives. Hele hans hovedforkyndelse om *Guds kongerike*, de mennesker naaden regjerer over og omskaper, er særlig et budskap for de unge og aktive. Og netop paa dette punkt er kirken svak. I at føde barn for det nye liv og opdrage dem i det. Saa det er om disse to ting jeg har talt.

BEBUDELSEN[1].

Maatte du ildnes nu, min tunge!
— Tale i dype ord om din drottin.
Han som om trende verdener favner,
ham og hans gjerningers kraft skal du love.
I den laveste uvens hænder,
saaret og lammet, vilde du være,
om ikke vaaben, i himlene viet,
givet menneskene, mig hadde friet.

Givet er livet! Vort kan det vorde!
Givet er livet, som Adam forspildte!
Givet er livet! I tidens fylde
frem av Guddommens haand gik naaden.
Lyset skinnet i verdens mørke,
lyset skred gjennem helveddypet;
frelse og fred i sin flamme bar det,
Jesus, englenes kjærlighet var det.

Faderen, som med Sønnen og Aanden
satte maal for dyp og høider,
visdommen, som i verdnerne virker,
sender ut sin hellige engel:
«Flyv til jorden! Forkynd Maria,
jomfruen skjær, mot Herren lydig,
at Guds søn og himlenes glæde
vil med hendes kjød sig klæde.»

Denne Maria er menneskenes moder,
høihetens blomst med herlighets krone,
skinnende som den rødeste rose,
runden op ved levende kilder.
Hun er ydmyghets svulmende frøkorn,
hun er gjennemglødet av aanden.
Guddommen nær i sit sind det rene
glædes hun ved at trøste og tjene.

---

1 Av Fredrik Paasche's oversættelse av kvadet Lilja (Aschehoug & Co. 1915). Kvadet fortæller i hundrede vers den hellige historie.

Stillende paafuglens pragt i skygge
— solskinsklare vingerne glimtet —
Gabriel skred fra Herrens trone
glad gjennem farvespillende sfærer,
stanset, sendt av den syv gange høie
hellige aand ved en jordisk bolig:
Kydskheten selv var hjemme derinde,
perlen blandt møer, den herligste kvinde.

Frem for hende engelen traadte:
«Lyt, Maria! Dig himlene hilser.
Ave Maria! Du bedste av kvinder,
miskunds kilde, du dype, du rene!
Han som er engles og menneskers konge,
han som om alle verdener favner,
bøier sig til dit bryst det skjære,
signede mø! — Du er jorderigs ære!»

Møen den stille lyttet og trodde,
undrende, — ti ikke hun visste
noget menneskebarn i verden
hædret før med saa herlig en hilsen.
Kjærlig bød hende Herrens høie
engel ikke at ængstes ved budet:
«Straalerene! — sind uten brøde! —
Himlenes herre og gud skal du føde!»

Lysskjær fylder alle sfærer,
havets vover undrende stanser,
alt det skapte hviler, venter,
hele naturen stilner, tier.
I Marias blod nu møtes
hendes sjæl og guddomskraften,
under jomfruens hjerte det rene
dvæler den tre-enige ene.

Takkens hete taarer strømme
nu fra glædetindrende øine!
Du være lovet for din miskund,
drottin min, du menneskevordne!
Evig paa hjerternes lovsang du troner,
fra dine hellige skaperhænder
bølger lysets seiersflamme!
Riker synker, — *dit* er det samme!

FÆDRELANDET.

Tale under prestenes generalforsamling 1915
av stiftsprovst dr. *Otto Jensen.*

Er fædrelandet noget som i tidens løp kunstig har dannet sig, — som vi mennesker har laget og som vi kan slaa vrak paa, hvis det behager os?

Nei, siger *Paulus* i sin Athenertale: «*Gud* lot alle folkeslag av ét blod bo paa den hele jord og satte dem faste tider og grænser mellem deres bosteder, for at de kunde søke ham» . . . .

Det hører med til Guds plan, at hvert folk skal ha sit land. Det er først derved hvert enkelt folk kan utfolde sin særkraft og gjennem samspil med de andre folk fremme verdensutviklingen mot det maal, Gud har sat for vor slegt.

For Gud har sat et maal for hvert folk som han har ført ind i den historiske utvikling ved at gi det frihet og fædreland. Og maalet er, at det skal «søke Gud» ɔ: hæve sig fra det jordbundne liv op mot Guds rike, aapne sig for sandhet og retfærdighet, og for det brodersind, som er forankret i ærlig gudsfrygt. Da skal denne jord successivt forvandles fra en materialismens og uretfærdighetens verden til ét rike, hvor Gud hersker med sin lov og med sin aand; hvor menneskeliv utfoldes til den høieste skjønhet og lykke.

Gud har git nordmændene Norge. Det var et udyrket og ensomt land, da de kom. Men havet var gavmildt, og skogene flyttet sig og gav plass for grønne marker. Vor første historie var vild og djærv. Der laa utæmmet kraft i norrønafolket. Saa kom han vandrende over havet «den hvite Krist» ogsaa til Norges kyster, og vor evnerikeste konge plantet Kristi kors saa manddjærvt i Norges jord, at det staar der til alle tider. Hellig Olavs lov blev Norges lov!

Men stammestrid og partikampe uten ende hører hjemme i Norge. For vi er ikke indvandret som ét folk, men som

mange stammer, dels sørfra over Danmark, dels østfra over Sverige, og disse selvstændige stammer vilde heller underkue hverandre end samarbeide med hverandre. Kom der store høvdinger, som vilde bøie stammerne sammen mot store fællesmaal og i indbyrdes brodersind, — da reiste uviljen sig mot dem. Som oftest blev de hugget ned. Autoriteter og høvdinger har vi hat vanskelig for at taale og har det endnu! Det er rent en sport i Norge at rive ned ministerier. At slaa «alle 9 , det er lokkende. Ikke underlig at Gud provet i lange tider at lægge os under fremmed styre, om det kunde vække vor folkefølelse og samle os endrægtelig.

Og det hjalp dengang.

Som Israel aldrig glemte overgangen over Det røde hav, men sang Gud en ny sang, da de stod paa den andre bredd, saa skulde det norske folk aldrig glemme 1814. For da bar Gud os paa ørnevinger gjennem det utrolige, og ogsaa vi har faat en ny fædrelandssang, som lever paa hver mands tunge, og en ny fædrelandssalme, som gjenlyder overalt i Norges dale.

Og at forlikstanken seiret i 1905 mellem broderfolkene, saa vi idag under det brølende Europas kampraseri staar sammen paa vakt om vor fred, hvorledes skal vi kunne takke Gud nok for det?

Ti vort land har uhyre værd for os!

Et kjendt ord sier: «Av jord er du kommet!» Jeg vil i denne forbindelse si: Ja, av fædres jord!

Her har vore fædre gjort sit dagverk og vundet sin livserfaring; det er den de har opdraget den kommende slegt til at bygge paa. Her har naturen præget deres sind og været med at forme deres livsanskuelse gjennem hundreder av aars arbeide! Her lever vore sagn og sange i hjem og dale. Her har Kristi evangelium antat den form, som har slaat rot i den norske folkekarakter og git sig uttryk i vore salmer og vor gudstjeneste, som har baaret de henvandrede slegter gjennem livsens kamp og møie og har præget sig ind i vort barnesind med indtryk for hele livet. — Her ombølger modersmaalet os; her er vi hjemme.

Alt sammenlagt gir det os den trygge følelse, som ad tusen veier strømmer ind i vort sind og lagrer sig i under-

bevisstheten og blir en dyp naturfølelse som bærer os, en magnetisk strøm fra landet til os, fra os til landet. I det daglige herhjemme føler vi det ikke saa meget. I fremmed land derimot føler vi det straks. Synet av et norsk flag begeistrer os; et norsk ord er som et elektrisk støt. Og i farens stund smelter vi pludselig sammen til ét, og alt andet blir smaat i forhold til det ene: fædrelandet.

Vi vet ikke selv av, hvor indforlivet og avhængig vi er av det. Av denne dype understrøm vælder op vor tale og vor sang om fædrelandet, og hvor den er egte, griper den om tuseners hjerterøtter og sætter i svingning de sterkeste stemninger. For: «Vi elsker dette landet som det stiger frem».

Enkelte, som er svært aandelige, tror at burde gjøre os opmerksom paa, at fædrelandet ikke er vor høieste værdi.

Vi vet det. Gud og Guds rike er vor høieste værdi.

Men for at arbeide for det høieste maa vi ha fotfæste i det jordiske. Det mente Paulus at burde gjøre athenienserne opmerksom paa. Vi trænger et fædreland. Vi trænger trygge hjem og økonomi og medhjælp og utdannelse og kultur. Og vi maa ha menneskemiliøet, hvorfra livskaldet opstiger. Vi trænger folkeaanden som bærer os frem paa brede vinger og samtidig er for os violinen med de tusen strenge, der gir resonansbunden for vort virke. Kun i dette miliø føler vi os i vort rette element. Og naar vi dukker dypt ned i folkeaandens historiske og nationale kilder, sker der en slags incarnation. Vi faar pulsslag sammen med vort folk, og der opstaar en congenial samføling, som gir indflydelse og banebrytende evne. Jeg minder om *Wergeland* og *Bjørnson*, om *H. N. Hauge* og *Gisle Johnson*, om *Landstad* og *Jørgen Moe*.

I den sidste menneskealder har den norske kirke levet paa avstand av det nationale livs mange forgreninger. Pietismen har stemplet det alt som verdslig. De kristelige kredse har trukket sig tilbake til kammerne og latt de bevægende kræfter i vort folk tumle sig alene i storsalen. Derfor har kirkens mænd i den senere tid hat liten indflydelse paa vort folks utvikling. Sterke og stride aandsstrømninger har der været i kunst, literatur, videnskap og politik. Kirken har ligget stilfærdig i bakevje. Thv. Klaveness var næsten den eneste undtagelse. Selv skolen er for en væsentlig del glidd

ut av kirkens hænder. Man har — for at bruke biskop Heuchs bekjendte billede — lagt kjøttet i det ene hjørne og saltet i det andet. Og en del av kjøttet er gaat i fordærvelse og en del av saltet har mistet sin kraft. Den yngre generation blir forhaabentlig mindre ræd for at kaste sig ut i strømmen og kjæmpe med, hvor aanderne møtes.

Hvor *friheten* hersker som i Norge, der er kampen gaaende mellem to magter: verdensaanden og Kristi aand.

Hvem hadde tænkt, at vort alvorlige, nøkterne folk skulde ha været saa anlagt for det letlivede, som det viste sig, da de florisante tider kom i 70-aarene og 90-aarene. Eller i den nuværende verdenskrise! Vi maa mindes, hvad 5te Mosebok siger om Israel: «Da Jeschurun blev fed, slog den bagud!»

Eller hvem skulde tænkt sig, at bohembevægelsen i 80-aarene med paafølgende løshet i egteskapene og utglidning fra gammel god moral skulde hat slik jordbund i Norge?

Og nu sisst: Hvem kunde tænkt sig, at det om Norge kunde siges: Det er ikke saa meget værd, at det bør forsvares. Vore fædres land haanes av nordmænd. La os som *Daniel* gaa i ydmyg bøn ind for Guds aasyn og si: Vi har syndet med vore forfædre. Og danne en bønnens skjoldborg om vort land.

Vi som tror paa Gud, som ga os dette land og ser hans styrende haand gjennem vort folks historie, vi vil i medgang og motgang arbeide trostig paa at vort folk kan komme Gud nærmere. Det er Kristi evangelium, som alene kan bringe vort land under forvandlingens lov, saa at dets kræfter vækkes for det maal, at Guds rike skal komme i Norges dale. Det norske folk — Guds folk! Der findes ikke mere lysende tanke.

Og vi prester føler kaldet fremfor nogen. La os utvide vore hjerter med en sterk tro paa den levende Gud. «Landet vilde han beskytte, da det mørkt saa ut! Endnu har vi vort land som hellig arv og som hellig opgave. Og ikke skal vi med vor gode vilje la det komme i fremmede voldsmænds hænder. «Ogsaa vi naar det blir krævet for dets fred slaar leir.»

VORT FORHOLD TIL KUNSTEN OG DE LITURGISKE FORMER.

Foredrag paa presternes generalforsamling 1915
av sogneprest *Fred. Tybring.*

Ti naar det som svinder var i herlighet, da skal meget mere det som blir, være i herlighet.

En ting har, jo mere den har beskjæftiget mig, altid forekommet mig besynderlig. Medens vi nordmænd paa litteraturens omraade og paa den profane kunsts omraade nævnes og æres i Europa blandt de ypperste, er der et omraade, hvor vi efter min bestemte formening staar langt tilbake, nemlig paa den kristelige og kirkelige kunsts. Der findes, stort set, i vort land næsten ikke et eneste kirkeligt maleri, der fanger og betager, og hvad vore gode kirkebygninger og kirkeinteriører angaar, er de snart talt paa vore fingre.

Jeg er forberedt paa, at der mot denne voldsomme og vovsomme begyndelse reiser sig en indignationens bølge fra de mange ærede kolleger, der er blit glad i sin kirke og føler sig hjemme der: «Du glemmer alle de gamle ærværdige bygninger vi endnu eier, du glemmer alle disse lyse, rummelige, venlige nye kirker der er reist land og strand rundt om fra nord til syd!»

Nei, jeg glemmer dem ikke, disse gamle, ærværdige bygninger, *fine* i sit anlæg, *skjønt* tænkte i sin plan. De er mig kjære for hvad de har været og for den mægtige tale de fører fra svundne slægter og tider. Men pek for mig paa en eneste, der ikke fremkalder et suk hos den der har øie for deres skjønhet, for hvad de *har* været og hvad de nu er. Skjæmmes de ikke alle (av tidens tand ikke), men av tidens vanrøgt, herjing og plyndring, er der nogen blandt dem, der nu er, hvad de var *tænkt* at være. Mere eller mindre i ruiner, mer eller mindre fyldt av *skjæmmende*, av *daarligt* inventar og

støtende detaljer. Levninger eller ruiner er de alle, mer eller mindre. Og — vi er ikke vant til at tænke tanken; men jeg nævner den nu: *det er da forunderligt, at mens slægten gaar frem paa alle andre omraader, paa dette er den ganske tydeligt og sikkert gaat tilbake. Er den ikke rigtig?*

Og nu alle disse nye, «lyse, venlige, rummelige» kirker, som det altid staar i aviserne ved indvielsen av vore kirker nuomstunder, jeg spør: var det dette vi mente med en kirke, dette vi stræbte efter: lys, rummelig, venlig; var det ikke værdighet, andagt og høitid vi fremfor alt vilde søke. Høitidsfuld og andagtsvækkende som i en kirke, er det ikke saa vi siger?

Men her mener jeg vi er fattige, fattige som en kirkerotte, fattigere end nogen anden.

Og dog, saa har det ikke været. Det fortæller vor historie og mindesmerkerne os.

Bare for at peke paa vort rikes Palladium den bedst kjendte, Trondhjemskatedralen, skinnende der den ligger i vor bevidsthet, «der skinner sol som guld hin røde udi Trondhjem», som det heter i folkevisen; og med den de mange andre, Orknøkatedralen, stavkirkerne med deres skurd, enestaaende i verden som vore vikingeskibe, de gamle alterskap, relikvieskrin og antemensaler, der i form og stil bærer bud fra forbindelsen med den store verden der vesten- og søndenfor, ja helt ned til Byzanz, det taler altsammen et mægtig sprog om rigdom, om skjønhet og forstaaelse. Ikke aandløs efterapen og efterligning, men helstøpt og omstøpt paa vor manér, ikke stilløs og smakløs. Og hvad der er *endnu* forunderligere, *samtidig* med kunstens store epoker derute, den romanske, den gotiske og dens ypperste verker reiser sig *likeværdige* bygninger herhjemme — og befrugter endog kunsten derute gjennem normannisk stilfølelse helt ned til Sydens lande.

Og i dekorationen ser vi den levende forbindelse og vekselvirkning. De for nævnte merkelige antemensaler viser en nær forbindelse med Østenglands ypperlige kunst, og druen, ranken og akantusbladet lever sit frodige liv i maling og skurd i vore kirker, naar ofte pragtfulde former. Aaklædet med ottebladsrosen viser forbindelsen med Italien, Baldishoeltæppet med Bajeuxtapetet, granatæblemotivet, der findes igjen i

vore dales væv, forraader forbindelsen med orienten, likeledes vore sølvarbeider i filigran og emalje, der peker paa Byzanz, paa Köln, paa Limoges, foruten hvad de hentet i dyre domme fra Tyskland, Holland og Flandern.

Norge stod jo i livlig forbindelse med kulturlandene. Bekjendt er venskapet mellem den engelske konge Henrik III og Haakon Haakonsøn, datidens kunstmæcenater. Likeledes mellem Ludvig den hellige og Magnus Lagabøter, der fik sit utslag i utveksling av rike gaver og av kunstnere og særlig i Magnus' reisning av den skjønne apostelkirke i Bergen, efter det berømte St. Chapelle.

Saa utviklet var det religiøse maleri, siger Harry Fett, at Bergen maa regnes med blandt de nordeuropæiske kunstbyer, London, Paris, ja hvorfor ikke Rom. Her dannedes skole, hvorfra kirkerne forsyntes med skjønne malerier.

I Hoprekstad kirke i Sogn findes et ciboriealter, utstyret med overordentlig rigdom og pragt. I en skildring av dette lille sidealter siger vor riksarkivar: «Dette formedes i en enkel bygdekirke; og foran et arbeide som dette, der straks sætter ens hele kunstneriske fantasi i bevægelse, spør vi os selv: Hvad gjør vi, hvad kan vi. Det at vi har mistet al følelse for *samlet* kunstnerisk virkning er kanske det største kulturtap vor tid har lidt og dette har i særlig grad svækket den kirkelige kunst.»

Der kunde nævnes talrike eksempler paa vor kunstneriske formuenhet i gammel tid fra vore kirker, det vil her bare trætte.

Et studium av vor kirkelige kunst viser *en glæde over farve, som har ligget i vort folk og git sig de skjønneste utslag.* Og *netop* paa det kirkelige omraade. Fra *det* synes *al* vor kunst at utmunde og vende tilbake dertil. Vi har reminicenser derav i vor brudedragt med brudekronen der laantes fra kirkens kronede Mariabillede og det klæde, der endnu brukes at lægges over brudens hænder foran alteret og som vi finder paa englenes hænder foran det hellige paa gamle andagtsbilleder.

Det er to ting, der har bidraget til at løfte den kirkelige kunst herhjemme. *Dens levende forbindelse med traditionen og malernes fromhet* — slik som vi finder vidnes-

byrd om i den gammelnorske Mariasaga, der skildrer kunstnerens kamp med djævelen og den hjælp han faar av sin malede Mariaskikkelse, der levende træer ut av rammen og beskytter ham.

Og i en islandsk encyclopædi, hvor kunstneren vil skildre den omhyggelige fremgangsmaate med maleriet, begynder forfatteren med en bøn til Kristus, «som er overmester eller hovedforfærdiger og ophav for alle kunster her i verden.»

Mægtige kræfter har saaledss været igjære for at skape kirker og interiører, hvis storslagne skjønhet vi endnu aner gjennem hvad der er levnet os.

Lad mig bare nævne, at vi i middelalderen hadde ca. 1200 kirker, derav antagelig ca 900 stavkirker Et anseligt tal!

Der er enkelte foreteelser i historien, der endnu staar som uløste problemer, og jo mer man beskjæftiger sig med vor gamle kirkekunst, jo mere former det sig som et problem, at vi her med denne *rigdom* av *evner* og *interesser*, nu staar *mere bar og blottet* end noget andet land jeg vet.

Hvorledes er det da gaat for sig?

Professor Dietrichson har søgt at gi en forklaring. Naturligvis er en del ødelagt for ved herjing og ildebrand. Men den største ødelæggelse skede dog i reformationsaarhundredet. Her gik den *bevidste* og den *tilfældige* ødelæggelse haand i haand.

I en tidstavle han opstiller, bemærker han følgende data:

1523 brænder Mariakirken i Oslo med kongegravene

1527 brænder kongeborgen Akershus.

1528 brænder Prædikebrødrenes kloster og kirke i Bjørgvin.

1530—31 nedbryter Esge Bilde de gamle kirker paa Bjørgvins kongsgaard, den lille Kristkirke og den store Kristkirke med kongegravene, Sverres og Haakons hvilested, Magnus Lagabøters herlige apostelkirke. Og med apostelkirkens stene gjenopføres Gottorp slot. Jeg kan aldrig glemme denne mand, der han staar og beundrer sine arbeideres dygtighet i at bryte fra hinanden disse skjønne og sterkt sammenføiede stene i disse herlige kirker, det var et godt arbeide, syntes han Kirkerne var ingen i forfald men stod der i sin glans og kraft. Han har ret Eskeland naar han

siger om Esge Bilde: «Han elska Norig med ein fortærande kjærleik.»

1531 brænder Trondhjems domkirke, bispegaarden, den yngre Mariakirke, Olafskirken, Klemenskirken og alle andre, Munkholm og Nidarholm.

1532 falder Hovedoens kloster for ild og sværd.

1536 brænder Munkeliv i Bergen.

1536 brænder Tunsberg.

1537 nedbrytes Oslo bispegaard og Olafs skrin sendes til Danmark for at smeltes.

1542 nedbrytes Stenviksholm.

1567 brænder Hamar domkirke, sprænges bispegaarden i luften og plyndres Trondhjems domkirke.

Fortæret var alt, hvor der mindede om Norges fortid, i løpet av 40 aar, landet selv *provins* under Danmark. Grufuldt lemlæstet ligger landet der.

Og midt under dette utfører reformationen sit hærværk. For det kan ikke nægtes, det *var* et hærværk der blev begaat mot Norges kirke i de dage og det av landets og kirkens egne mænd.

Han sitter der og sørger, Absalon Pedersen Beyer, idet han skriver «Om Norges rike»: Norge var mægtigt i gamle dage, mange fremmede beiled til hendes venskap. Der man tilforn hadde 27 kirker kan man nu neppe holde 4. Derfor er nu Norge gammel og gaar paa stylter og vil snarlig falde omkuld.

Hvad sa folket til dette? I Bergen hændte det, at da bispen befalet at billederne skulde væk, streikede raadet og borgerne ved ikke at ville gaa i kirken. Saa svær var forbitrelsen mot de katolske, at der foresloges at en nische skulde gjenmures, fordi der *hadde* staaet et vievands kar der!

Biskop Schelderup utgav i 1571 en bok: «En kristelig undervisning» i form av samtale mellem en prest og en bonde om billederne for at overbevise ham om, at billederne maa væk. I vore dage holder vi sikkert ikke med presten der, men med bonden. Vi har en skildring av biskop Mogens i Hamars avsked fra Hamar gaard, da de drar ut alle med en hvid kjæp i sin haand, og hr. Truid Ulfstand tar ham i ed og lover at «fly ham et ærligt fængsel og underhold for ham

og to drenge al hans livstid.» Det er bispens gamle dreng der har ordet. Han skildrer først domkirken, klostret, bispegaarden. Alt kalder han herlig, fra stolene i kirken til klokkerne i taarnet. «Den der ikke hadde stenhjerte, maatte græde av glæde over Guds usigelige miskund mot menneskene og over Guds hellige ord og deilige salmer der.» «Som hr. Truid og bispen ginge baade tilsammen og naar bispen kom til Strandbakken, da falder han paa sine knæ og takker Gud i himlen for hver dag han hadde hat. Saa byder han «god nat» til klostre og kirker, kanniker og prester og menighet og siger: «O Gud fader i himmelen, findes vi ikke før, da Gud give vi findes deroppe, Vale, Vale!»

Det er den gamle kirkes farvel i Norge.

Og nu brytes der ned, og malerkosten blir brukt, tavler og billeder overmales med katekismussprog, de dekorerede vægger oversmøres med kalk.

Men *trods alt dette, endnu en gang* søker folket at reise kirken av vanæren, endnu er der liv, der fremstaar i renæssancetiden og 17de aarhundrede en række anselige kunstnere, der bygger, maler, skjærer i træ. Vi finder i regnskaperne og paa de gamle oversmurte tavler mange gange, og det geraader vor prestestand til ære: Den og den sogneprest lot forfærdige og bekoste denne altertavle og prækestol o. s. v.

Men det mærkes jo klart, at traditionen er brudt, og evnen synker mer og mer, indtil vi naar ind i det 19de aarhundrede. Da er der vel opgangstid? Kanske det er noget sterkt, men jeg fristes til at kalde det barbarismens aarhundrede, like op til 1880—90 aarene. Vi har i løpet av dette aarhundrede tilintetgjort 64 stavkirker, vi har i 2den halvdel av 19de aarhundrede revet over 80 middelalderlige kirker. Og hvad der er raseret og lemlæstet av inventar gives der bokstavelig tusen eksempler paa. Det vil vist være flere bekjendt, at gamle Akers kirke i 1851 var besluttet nedrevet. Byen eier vel ikke værdigere gudshus og med en undtagelse intet smukkere.

De nuværende smukke piller i Trondhjemskatedralens høikor fandtes indmurede i sidemurene, da restaurationen begyndte!

I en kirke paa Jæderen rev man ned korvæggen med

dens vakre vinduer, og bygget til av træ; klæberstensornamenterne findes igjen som søkker paa fiskegarnene; en bekjendt kirke paa Bergenskanten blev restaureret i 1870-aarene; der er ikke en, der kan tro, at den har eiet et eneste ornament. Den er nu like saa ny som et meieri. En ting forraader dog dens ælde; det ituslaaede alterbord med ciborierum, der ligger henslængt paa kirkegaarden. At ikke stenene blev saget omhyggelig itu og solgt til Tyskland, som ved Lysekloster klosterkirke, var vel mer en tilfældighet! Voss ærværdige kirke, for hvilken vossingerne fik ros av kongen, paa en portal paa sydsiden har de simpelthen hugget alle soiler og kapitæler væk med en øks, for at faa plads til en utvendig lem. I en skjøn indgangsportal et andetsteds er korbuen hugget tvers av og en bjelke tvunget ind for at være et vaabenhus. Hvad Bergens domkirke og Mariakirken har gjennemgaat i 1880-aarene, er haarreisende. En alterkande fra sidstnævnte har vandret fra museum til museum i London og St. Petersburg, indtil den havnet her hos en rigmand. En juvel av en kalk fra en landskirke er i 80 aarene havnet som prydelse i en av Londons kirker! I en kirke, hvor jeg var prest en tid, berømmet kirketilsynet sig av at ha solgt alt gammelt inventar til en omstreifer, og beklaget at en gammel utskaaret stol fra 1515 var de ikke blevet av med! Sammesteds bad endel av menigheten mig at hugge væk endel uthuggede figurer, fordi de stammet fra katolsk tid. At kirken som hundrede andre var «med kalk forbedret», som det heder i kirkeregnskaperne, var i stilen. Under kalken var klæberstenen og sandstenen skjult i buer og sokler.

De fleste av vore gamle kirker var indvendig helt bemalede. Jeg har hørt fortalt det underlige syn en av dem der hadde været tilstede ved *Øiestad* gamle kirkes brand i 1890-aarene. Han kom ind i kirken, da branden var begyndt. Da temperaturen paa grund av ilden hadde naadd en vis høide, faldt som ved et trylleslag al kalk av murene, og nu stod kirken der praktfuldt bemalt paa alle vægger. Næste minut var alt forkullet og for bestandig borte.

Det er typisk. Man maatte ha hjerte av sten for ikke at graate derover.

Og nu, hvad har vi faat istedet. I Vik i Sogn staar 3

kirker i den vakre dal, en av sten fra 1250, en av træ fra 1360 og en moderne fra 1877. Medens de to gamle regnes blandt vore juveler, er den nye et aandsforlatt lokale.

Dette er typisk — hvad der er reist i disse aar er det daarligste vi har eiet. Uten stil, uten værdighet, uten mening, bygget av hæderlige bygmestre. Arkitekter har holdt op at ha med slike ting at gjøre, det forstaaes ikke.

Evnen er borte, smaken fordærvet. Der er ikke saa faa, der lægger hodet litt paaskakke og ser paa det nye, hvite træbur i det grønne og finder det fint. Saa nøisomme er vi blit. Men det er kun et fromt bedrag. Monumentalitet og alvor savnes. En hel tanke. Selv i vore byer er det saa, Kristiania eier efter min mening en helstopt kirke eller to med kirkemonumentalitet og alvor, lad mig nævne Vaalerengen, Lovisenberg. I en av vore nye kirker har vi beviset for, hvorledes en kunstner av vore største dog ikke har magtet med al sin straalende evne prikken over i-et, helhetsstemningen.

Men dette var en lang og trættende jeremiade, aldrig før hørt i Norges presteforening. Vi sukker kanske og siger: Ja, saa er al kjødets gang, saa maa det være og det er godt. Jeg mener nei. Den norske kirke holder paa at lemlæste sig selv. Som det heter: Det er de lange erindringer der danner nationerne — saaledes er det ogsaa inden kirken. Vort folk holder paa at bli hjemløs i vort eget hus, og presterne med. Det er tegn paa fremskridt, siger saa nogle. Ja, kunde jeg saasandt øine noget fremskridt i dette. Denne armodsdom, at vi ikke engang magter, pekuniært og kunstnerisk at holde en kirke eller et interiør *vedlike*, taler sit uhyggelige sprog. «Men nu er det ikke tid at dømme, nu gjælder det arbeide i dagens grelle lys, mellem fabrikpiper og i trange gater, mot sult, nød og elendighet.»

Er dette saa helt rigtig? Naar sansen for kirken er gaat saa sørgelig tilbake i by og paa land, skyldes det da bare andre omstændigheter? Mon ikke kirken selv med dens kunst og liturgi i forfald er noget skyld deri?

Den bekjendte socialistprest L. Ragaz i Zurich har i sit utmærkede tidsskrift «Neue Wege» skrevet tre artikler under titelen «Englische Eindrücke». Han siger der, at *pro-*

blemet kirke har kostet ham mere livskraft end mange andre. Og han ironiserer over den engelske statskirke, der *vil* være katolsk og dog ikke er det. Han begynder saa med at si, at han efter sit religiøse anlæg er en motstander av alt liturgisk væsen. Og dog tilstaar han, at han i en engelsk kirke og dens liturgi har hat et av de dypeste indtryk han *nogensinde* har hat i en kirke. Det var liturgien *selv* der virket saa, og det fordi han gjennem prayerboken kunde følge med i den. Og han vender sig til kirken selv. Og han forstaar, *hvorfor* den har denne liturgi og denne pragt. Slik som han fandt den i et litet kapel i Whitechapel. Det syntes ikke at være paa sin plads her nede i al smudset. Men han forstod tanken og han beundret den. Det er behovet av at vite sig forbundet med alle kristenhetens slegter til en enhet. Dette er ikke bare en *tilbakeskuen.* Den konservativeste av alle kirker fandt han tillike var den *moderneste* av alle. Disse prester i High-church holdt prækener, der i den friskhet og frihet hvormed de tok fat paa menneskelivet var uovertrufne. De blev ikke i sine pragtfulde kirker og i sin liturgi, de trær ut i verden og deltar som *intet* andet presteskap i det *politiske, sociale, sædelige, filantropiske* arbeide, med lidenskapelig kraft. Det ikke *trods* deres kirkelighet, men det er deres kirkelighet der tvinger dem.

Det betyder ikke at lægge verden under kirkens herredømme, men kirken skal bli verdens sjæl. Dens rolle er ved alle midler at meddele verden de sakramentale kræfter, der utgaar fra den levende Kristus, og fremstille den i alt tilstedeværende Kristus, ikke bare de der engang var, men lever, helliger og forklarer verden. Det gir denne kirke en ubegripelig tillid. Den *stadige vedholden ved det gamle* og den *dristige modernhet*, det gjennem aarhundrede strømmende liv, i kunst og liturgi, der veksler former og dog blir *et*; som blir den gamle og altid ny. Her, siger han, er kirkeproblemet *sterkest* og bedst løst og jeg maa gi det min *glade tilslutning.*»

Og heri er alle enige, siger han; denne kirke med former og farver staar nutiden og dens liv nærmest. Han skildrer saa separatkirkerne og mener, at de gaar sin opløsning imøte; de søker derfor nu mer at betone kirketanken og troskapen mot kunsten. Frikirken synes at ha overlevet sig selv, fordi

deres særskilte maal er blit alles eiendom nu og anerkjendt av alle. De er hjemfaldne til den bekjendte forveksling av middel og maal. De var engang middel for et bestemt maal, nu er de sig selv et maal.

Han tror paa en livskraftig engelsk kirke, ikke bare trods sin kunst og sit ritual, men væsentlig derved.

Og heri har han vist ret. Her synes opgangslinjen at ligge. Vi ser tegn dertil i den danske livskraftige smaakirke bevægelse, helstøpte, andagtsvækkende bygninger med alt der tiltaler sind og øie.

I Sverige har der i det sidste aar i Studentrorelsen kraftig været slaat paa de samme strenge. Sveriges kirke er løsenet. Og i bladet «Var lösen» har der været og er der endnu en enquete fra betydende lægmænd om vor gudstjeneste.

- Fil. lic. Sixten Belfrage venter av den helg og helligelse, en væren og opgaaen i det centrale. Det graa hverdagsindtrykket maa bort. Helligdommen maa prydes og forskjønnes. Der maa bli større aktivitet av den gudstjenestefeirende forsamling. Kirkefolket vil efter kirkelige svakhetstider nu komme at forstaa, hvad høimessen er.

Saagodtsom alle, dr. Carl Idar, dr. Carl Fries, docent Rudberg, Belfrage, begynder med liturgien. Presten maa vite, hvad han foredrager. Ingen aandløshet, slendrian, men værdighet derover. Det er likesaa vigtigt som det andet. Presten maa forstaa og meddele menigheten, at han staar *for Guds ansigt*.

I kirken skal jordelivet sees *sub specie æternitatis* og derved miste sin banalitet. Dertil liturgien.

Erkebispen Söderblom siger i sit hyrdebrev: Nu føles alt sterkere trangen til andagt og tilbedelse i det hellige rum, hvor den enkelte tjenestegjørende ikke træder frem som en enkelt, og hvor den enkelte deltager lades i fred.

Der er ogsaa utkommet to skrifter paa svensk om høimesseliturgien, et av Ullmann, et av Quensel.

Gudstjenesten er høitidsstunder, teksten bør derfor være ideelt anlagt, ikke derfor drages ned til bare realistisk at gjenspeile den forhaanden værende virkelighet. Alt skal belyse livets høieste ideal.

Og idealet er Herrens *komme* til sin menighet.

Med hensyn til messen siger Quensel: at tonen begynder, hvor ordet slutter. Tonen, messens opgave er at utfylde og tolke alt det, for hvilket det begrepsmæssige, ordets sfære er for trang, den mer eller mindre konturløse stemning, der ligger bakom ordet, dets mysteriøse bakgrund.

Saa *snart* det derfor gjælder at gi uttryk for det *mysteriøse*, blir ordet for *trangt*, for *direkte*. *Tonen* begynder her. Særlig gjælder det indstiftelsesordene med deres *bundløse dybde*.

I en tale Henry Ursing holdt nu under det danske kirkefonds jubilæum, hørte jeg ham si: «I vet alle, at jeg ikke eier en tone i livet. Jeg har derfor hvert aar bedt min menighet om at slippe at messe, men tror De, jeg har faat lov.»

— Vi vender os hjem igjen for at samle.

Jeg mener, at denne diskussion ogsaa herhjemme av gudstjeneste og kirkegang taler sit tydelige sprog. Vi holdt paa at bli hjemløse. Og det trods en levende og virkekraftig forkyndelse, som vi i parentes sagt, næst Gud, kan takke vore lægmænds og vor indre missons vaakne kritik for. Den har gjort os prester vare og varme.

Og denne hjemløshet skylder jeg to ting.

Først dog et spørsmaal. Hvad føler vi prester i vore kirker? Ansvaret ved at præke, sukken og ængstelse derover. Ofte liten frimodighet. Gud giv os mere av den; vi har jo det ene glade budskap. Men har vi en umiddelbar, dyp og inderlig følelse av andagt, naar vi kommer ind, ikke fordi det er et helligt hus, for kirken er vel ikke mer hellig end andre huser? Haanden paa hjertet. Vi har det ikke. Dertil er der altfor meget der støter. Dertil har vi altfor liten kunsthistorisk og liturgisk sans. Hvor skulde vi forresten ha faat den fra?

Hvorledes skaffes stemning og andagt, slik at det griper rent umiddelbart, tilveie? Ved gammelt inventar og ælde? Saa synes mange at tro. Vi har allerede megen misforstaaet restauration, og faar vel mere. Ved gamle minder? Mange lever ubevidst paa dem. Hvorledes gaar vi da nu frem naar vi bygger en kirke? Aa, saa velsignet praktisk: Kirken skal ha saa og saa mange siddepladse, saa inventar. Det faar

vi her og der efter prisen. Saa skal vi ha et alterbillede. En Thorvaldsen, en Ender eller hvad det nu heter. Og billedet er godt. Virker det da? Ja, det kan være saa godt, at vi blir optat av det kunstneriske deri. Da er andagten der, ikke sandt! Eller er det daarligt. Like litet griper det. Rummet med alteret maa klart symbolisere Guds nærvær og en bestemt, central kristelig tanke. Det er sterkt oppe i vore dage at gi vore hjem præg av dem der bor der, de søkes paa sit vis at gjøres aandsfyldte. Maa ikke kirkerne meget mere bære præg av og minde om ham vi der søker? Har vi forsøkt for alvor paa det? I Kjøbenhavn i de praktisk arbeidende smaakirker har de gjort det paa en gripende maate. I Eliaskirken og Filipskirken møtes man av et ord av eller om Elias eller Filip. Og ord fra disse mænd følger os hvor vi gaar, indtil et sidste ord særlig manende træer os imøte idet vi forlater gudshuset. Det er *en* vilje, en tanke, en villen og kalden til Gud ind i dem, der griper fra først til sidst. I ord og endda mer i symboler og dekorationer. De driver en ting og en tanke, altid central, god og varm. I Elias gaar symbolet korset, den syvbladede rose og hjertet igjen alle steder, i alle ting, de 100 gange.

Naar jeg er en tid herinde, pleier jeg altid at trikke op til Vaalerengen. Saa faar jeg noglen av kirketjeneren og gaar alene ind i kirken. Og naar jeg kommer derop i koret, maa jeg knæle, saa gripes jeg her. Kirker kan være bedre muligens, malerne større, men her er grebethet og andagt, huset er et helligt sted. Saa skal det være. Fornylig var en kunstner med mig inde i min tarvelige kirke. Da han gik op til koret med mig der, sa han, idet han snudde sig til mig: «Har jeg lov at gaa herop?» «Ja desværre,» sa jeg smilende, «det er ikke mer helligt hos os.» «Det burde det være,» var svaret. Bare vi kunde faa det rent og fint deroppe, var jo meget vundet. Men alt deroppe er jo som regel betroet mænd uten sans, uten dannelse, uten ærbødighet. Burde ikke slike poster være forbeholdt bygdens gjæveste mænd? En hæders post! Jeg hørte nylig, at i en kirke pleiet tjeneren at tørre støvet med rester av en pragtfuld messehagel, med apostlene Peter og Paulus broderet i guld. Hvor fint maatte ikke det øvrige da ha været for at staa i forhold hertil! Det er ikke

under, at Aalvik fortalte, at en gut, der gik rundt alteret grep en bunke penge av offeret istedetfor at gi. Man siger, at det gaar ikke an at gjøre det fint. Folk vil ødelægge. Hemmeligheten er at gjøre det saa andagtsfuldt, at folk ikke kan, at det gaar med den der vil forbryte sig, som Wergeland skriver om niddingen i Guds natur:

ham vilde rædsel gripe
blek, han vilde høre skoven skrek. —

Jeg vil dog ingen mystisk rædsel, men kun harmoni, andagt, skjønhet.

—

Og nu liturgien.

Vi har tildels levet paa en protest mot andre kirkesamfund. Ting som følelse, andagt, tilbedelse har vi negligeret, ikke turdet gi os hen til i ydre former. Men da er en side av vort væsen blit underernæret. Vi kalder det at vi føler kulde og stivhet. Ikke kan vi knæle i vore kirker, det kunde være farligt, og det er dog saa bibelsk, kfr. Paulus Efes. 3: «Derfor altsaa bøier jeg mine knæ», ikke bekjende høit, ikke engang gaa alene derind en hverdag i stilhet. Et korstegn og et saa centralt symbol som et et krucifix, — hvad er centralere end billedet av den korsfæstede — har vi skyet av frygt for misbruk. (I parentes bemærket har hver dansk kirke foruten sit alterbillede et krucifix paa alteret, og den er da protestantisk nok! Naar vi har gaat til alters, har vi i aarhundreder hat uttrykket «sande» med for at huske vildfarelsen. I en saadan stund polemik. Dette har været et slemt minus at trækkes med.

Men hvad der for mig staar som det store tap er det, at vi har altfor litet forstaaet, prest og menighet og kirkebygger, hvad det vil si at leve sub specie æternitatis.

Lad os tænke paa præfationens hellige stund og nadverdens øieblik! Da sker jo intet mindre end at Herren selv kommer. Da reiser jeg mig for at komme ham imøte. I hellig prydelse. Ikke taus, men med sang og tak. Eller kan vi ikke bevæges og gi uttryk derfor. Aa jo, vort norske sind har form og karakter av det bølgende hav og det skif-

tende land med dal og fjeld, kløfter og tinder. Det maa komme tilsyne i de største stunder, overfor vor Gud.

I den gamle kirke var der især et sted, der fik en storslagen utsmykning, buen mellem kor og skib. Den kaldtes og kaldes triumfbuen. Paa den ser man hyppig fremstillet helgenskarer, men over buens midtpunkt den velsignende Kristus i majestæt og kraft. Nedenfor buen eller paa alteret er den korsfæstede frelser. Bakenfor i nischen den triumferende Kristus i skyen. Hos os er det anderledes. Vore alterbilleder er mer eller mindre godt malte episoder av Jesu liv. De kan endog forstyrre, fordi de ikke altid passer til dagens karakter, skygger for det centrale, optar pladsen i øie og sind.

Her er episoden, den lidende og seirende Kristus. Billedet paa en slik plads, at alle kan se det fra første stund av og til slut; det griper en med forunderlig magt, det er den Kristus, hvem al magt er git i himmel og paa jord, der er mig nær nu. Han der beskytter mig, han over hvem dødsrikets fyrste ikke faar overhaand, han der gir kirken sin berettigelse og tilværelse. Denne *levende, opstandne* Kristus er for menighetens indre og ydre øie veget saa svært fra vore kirker; han, den nuværende Kristus, der engang og ogsaa nu tjener os i ord og gjerning og hvem vi tilbeder, glemmer vi. Men overfor ham falder alle ned i tilbedelse, overfor ham falder alt til ro, her er stilhet, her er hellighet, her trækker jeg mine sko av og knæler.

Det er det vi trænger. For en skade at ikke øiet møter det hjertet søker. Der er mange røster, der har hævet sig for at faa denne stilhet, denne hvile og tilbedelse under vore gudstjenester. Der hvor Herren taler, og al anden røst forstummer eller kommer ydmygt tilorde.

I vor oprevne, rastløse tid, for at bruke et slikt uttryk, med slitte nerver og spredte tanker, trænger vi saa saart til at samle det hjerte, der er skapt til Gud og blir urolígt, indtil det finder hvile i ham. Dette indtil skulde kirken og liturgien symbolisere. Og det har de kunnet og vil kunne endnu. Men samlingspunktet, hvilepunktet, trøstepunktet er Jesus, der træ nær, herliggjort, med magt, og gir sig hen for os.

Slikt maa vore kirker og vor gudstjeneste mer end for gi agt paa og tjene til. At gi os ham, hvis magt og kjærlighet er uten skranke. Det gir tak og lov og ydmyghet selv over en ivrig og livskraftig forkyndelse og aandsfyldt tilbedelse derover. Det gjør kirken ydmyg og sterk, ikke myndig og herskesyk.

Hvad vil jeg da? En høikirkelig, katolsk kirke? Det være langt fra mig. Dette har intet med høikirke og katolsk at bestille. Jeg er i sind og skind saa ægte protestant som vel muligt, er glad og taknemmelig over indremission og lægmandsforkyndelse ogsaa i kirkerne, har endog selv dristet mig til at foreslaa en lægmands ordination. Jeg vil heller ingen engelske kirke og kirkeform, jeg vil bare, at vi prester skal forstaa, at en kirke med livskraftig og trossterk forkyndelse av læg og lærd ikke skal slaa vrak paa alt det, der i tone, form og farve er git os at lægge høihet og høitid over vor tjeneste, ikke være ræd for, ogsaa i ydre forstand at træ frem i hellig prydelse og fylde de gamle, prøvede, dype gudstjenstlige former med bibelsk ord og indhold.

Vor *kirkes* og vort *kirkefolks* historie viser, der er behov derfor og det kommer paa saa mange vis tilorde nu. Vi skal vel huske paa, at *dette* ikke er det *væsentlige* eller *centrale*, men det kan hjælpe at samle dertil og da kan Gud bruke det, han som i den gamle islandske bønnebok staar skildret som «overmester eller hovedforfærdiger og ophav for alle kunster i verden.» Han skal vi gi det med tak og tilbedelse tilbake.

Gud velsigne Norges kirke og dens tjenere at gi sig hen til ham i aand og sandhet og altid at forrette sin tjeneste for Guds ansigt i ydmyg tilbedelse og glæde!

DE DØDES DAG.

Av pastor *A. Fasmer Dahl.*

»Ein Tag im Jahre
ist den Todten frei«.
(Av Lassens: Allerseelen).

«Vi tænker hver paa vore
og rørt velsigner dem,
vi tørrer af en taare,
og ser mod gjensyn frem».
(Av Jonas Dahl: Allehelgenssalme).

1ste og 2den november er fra gammel tid i den kristne kirke helliget de døde. I vor lutherske kirke er imidlertid saavel «Alle Helgens dag», som den følgende: «Alle sjæles dag» ophævet som helligdage, og begge er smeltet sammen og henlagt til den nærmest følgende søndag: «Alle Helgens søndag». Evangelisk har vi vundet ved at miste Allehelgensdagen, som jo netop er den høieste aapenbarelse av den uevangeliske helgendyrkelse, der kjendemerker katholicismen. Men — kristelig og menneskelig har vi tapt likesaa meget ved at miste «Alle sjæles dag» og det skjønne og sande uttryk, som katholicismen gjennem denne dag gir for en saavel personlig, som fremfor alt *samfundsmæssig* og *fast tilbakevendende ihukommelse av de avdøde.*

Var det formeget om de døde hadde sin dag — *éen eneste dag* i aaret?

Vi levende har *alle dage.*

»Ein Tag im Jahre ist den Todten frei« (av Lassens: Allerseelen).

Jeg tror nemlig, at vi alle vil erkjende, hvor vi altfor meget og altfor snart glemmer vore døde. Og *samfundsmæssig, menighetsmæssig* glemmer vi dem næsten totalt.

Her staar vi tilbake, for andre konfessioner.

Først og fremst katholicismen.

Har man overværet katholikkernes dødsfest — saa glemmer man det aldrig.

Folkets paa kirkegaarden, og kirkens i kirkerne.

Jeg lar mine egne indtryk tale.

Det er eftermiddag. Skumringen falder stille og blødt. Henad den store chaussée, som fører gjennem byporten ut til Antwerpens store kirkegaard, gaar en ustanselig menneskestrøm.

Du finder alle storbyens typer; rikmandsadelen i sine elegante kjøretøier og automobiler, officerer og tjenestemænd i sine uniformer, haandverkere og arbeidsfolk i sin bedste søndagspynt, mødre, med barn ved brystet, gamle og syke, som knapt kan slæpe sig frem — og alle med blomster og lys.

Det er ikke bare grupper og skarer, men et folkehav, som river alt og alle med sig. Det er ikke bare folkemasser, men det er i virkeligheten en hel by, som er paa vandring. Det er de *levendes by*, der gaar ut til det store møte med *de dødes by*.

Ti det er idag: «*De dødes dag*». Og paa den dag sætter liv og død hinanden et sælsomt stevne.

— Vi merker det allerede utenfor de store mure, som hegner om de dødes boliger.

Det er livet, som rører sig omkring dødens stilhet, ikke avdæmpet og gravstilt, men hele storbyens yrende og brogede folkeliv.

Vi ser, utenfor de talrike Estaminets eller folkerestauranter hundreder av børde, hvor smaafolk, kvinder og mænd sitter og nyter den dampende kaffe — fremme i gaten falbyr gatesælgerne, med høi røst, sine varer, ja selv den ved alle folkefester uundværlige fyr, med en sky av kulørte gummiballoner over sig, mangler ikke, til børnenes fryd

Og saa indenfor murene, vistnok mindre støiende og mer høitidsstemt, men dog et sælsomt indtryk, somom hele dødens have er blit levende, en summen av gaaende og talende i de tause gange, mens blomsterne bølger i aftenvinden fra alle grave, og lysene skinner i en eneste stor illumination.

Blomster og lys, de er ogsaa de skjønneste og sandeste symboler paa den rørende ihukommelse av de avdøde, som her finder sted.

Et væld av blomster, i alle farver om dagen, og om aftenen tændte lys paa alle grave, likefra de rikes mausoleer, med de pragtfulde flammende kandelabre, til fattiggraven,

hvor en slit og skjælvende haand har plantet tre skillingslys, foran den kjære bortgangnes billede.

Og tænk dig saa de dødes tusinder grave, lysende paa en gang av de levendes tro, haap og kjærlighet!

Naar saa lysene er slukket paa kirkegaarden, og mængden er spredt fra de dødes boliger, samles man i kirkerne, til den *kirkelige dødsfest*.

I koret staar dødens dystre symbol, den sorte katafalk. Tunge sorgedraperier hænger ned fra hvælvet. Tusinder av lys er tændt — presterne svinger røkelseskar og læser sjælemessen, mens koret synger den gripende bøn for de dødes sjælefred:

«Reqviem æternam dona eis domine,» avbrudt av den majestætiske urkristelige domssalme:

«Dies irae, dies illa,» et: «Memento mori,» der klinger som en domsbasun.

Hvad blir nu, for at resumere, det indtryk man som norsk kristen faar, og de impulser man henter ved at overvære katholikernes dødsfest? Jo — selvfølgelig er der, som i katholicismen i det hele, meget overfladisk formvæsen og mange uevangeliske forestillinger. Og selvfølgelig er der ved sydens folkefester meget, som ikke passer, hverken for vore himmelstrok, eller for vort folkenaturel.

Men: Hovedindtrykket blir dog, hvor høit de, paa mange maater staar over os, og hvor meget vi har at lære av dem. Ti jeg tror vi skal være enige om, at der findes ikke mange kristensamfund, med saa litet samfundsfølelse som vort.

Det gjælder ikke bare slægten *som er*. For med den er der da ialfald nogen samfundsfølelse. Men det gjælder i første række slægten, *som var*. For med den er der ingen samfundsfølelse.

Den enkeltes og familiens ubrudte og trofaste hjertesamfund, hvor det findes, staar her som en protest mot kristensamfundets og menighetssamfundets totale mangel paa samfund.

Gaa til andre protestantiske folk. Du finder det anderledes i vore nabolande.

Gaa til Tyskland. Der har den aarlig tilbakevendende «Todtenfeier» forlængst erobret sin plads, baade i kirkens og folkets

bevisthet. Og du kan gaa til andre protestantiske samfund, som f. eks. «Brødremenigheten.» Den har git «De dødes dag» sin fulde rang, saa der hører man ikke bare om mindefester i kirkerne, men de kristne samles ogsaa mellem gravene, og synger sine paaskesalmer, til basuners klang, et forbud paa, og en forberedelse til det store gjensyns møte, mellem de levende og døde.

Ja sandelig finder vi, selvom vi gaar til hedenske religioner, som f. eks. hos kineserne, med deres fædredyrkelse — al hedensk vildfarelse fraregnet — rører de træk, som viser, at endog de, med hensyn til den dype samfundsfølelse mellem levende og døde, staar over os kristne protestanter!

Eller hvad vidner mange av vore kirkegaarde om?

Vi husker alle Welhavens digt: Byens kirkegaard.

«Kirkegaards-fred! — dine grønne pauluner
aabner du mildt for den fremmede gjæst.»

Hvor gripende han skildrer for os dødens have, den stille fred, mindets ømhet, sorgens tause skjønhet, blomsternes tale — hele den løftende, forsonende magt, som griper os derinde.

Og slik kan kirkegaarden virke, med mindets stille vemod for de gamle, med mindets løftende og opdragende magt for de unge — opdragende, bedre end noget andet til slegtstroskap og slegtstaknemmelighet.

Hvordan er det nu, mange steder?

Desværre — ikke «kirkegaardsfred,» ikke de «grønne pauluner,» som drager os, men skjødesløshetens og skiddenfærdighetens grimme affaldsplads, som vi gruer for at betræde. Faldefærdige kors, sprukne gravstene, vildnis av ugræs, boshauger av visne kranser og avrevne baand — ja kanske tilmed henslængte menneskeben!

Og hvor ofte finder vi veien til vore dødes sidste hvilested? Ikke vi, men leiefolk er det, som oftest steller om gravene; og fra familien kommer imellem en enlig trofast kvinde, med blomster og gode tanker, og hun alene repræsenterer den pietetsfulde forbindelse mellem slægten, som er, og slægten, som var. Vi mænd kommer der kanske ikke paa aarevis. —

Men alt dette bærer bud om en mangel paa ikke bare *menneskelig*, men ogsaa *kristelig* følelse.

For hvad kan være mere kristelig end denne intime korrespondance mellem de levende og døde, den stridende og den seirende menighet, som jo kommer klart til uttryk i det sublime billede Hebr. 12, 1 ff., hvor de avdødes aander, «den store sky av vidner» er tænkt som tilskuere til vort kristenlivs løp hernede.

For ikke at tale om Johannes aapenbaring — det er jo en eneste dialog mellem himmel og jord, mellem den der vandrer i tro og dem, der vandrer i beskuelse.

Og tænk saa paa, hvordan kirkens historie, fra dens første aarhundrede, vidner om dette ubrudte og inderlige samfundsliv, mellem den jordiske og den himmelske menighet! Hvad er ellers meningen med det merkelige sted i 1ste Korintierbrev, hvor der tales om en «*daab for de døde*» (1 Kor. 15, 29).

Og gudstjeneste med nadverden, det store kristelige samfundsmaaltid, feirede de første kristne ofte ved gravene.

Derfor spør jeg: Mangler vor kristendom det baand mellem himmel og jord, der gjør kjærligheten saa dyp, haabet saa lyst, taknemmeligheten saa stor, og som gir slik kraft i troens strid?

Jeg tror, vi alle trængte at faa igjen «Alle Helgens dag» som «De dødes» — eller hvorfor ikke som: «Alle sjæles dag» — det sidste deilige navn burde vi odle.

Og siden man nu er overveiende stemt for at henlægge Bededagen til høsten, *vilde der da være nogen skjønnere og sandere løsning av dette spørsmaal end at smelte bodens og bønnens dag sammen med de dødes dag?* Men hvis nu ikke dette lar sig realisere, lad os da ialfald gjøre noget mere ut av vor Allehelgens søndag, end den nu er.

Ti det maa vi jo erkjende, at nu er denne dag, med sine spredte og tilfældige hentydninger i prækenen til dagens betydning, kun en kummerlig levning av, hvad den engang var.

Nei — den dag bør virkelig helt og fuldt bli: «De dødes dag», baade som en stor kirkedag og en stor folkedag.

Den dag bør der i kirkerne være høitid: sorgens, mindets og takkens høitid.

Vi kan sandelig gjerne klæde vore kirker i sorgens farver, vi kan gjerne tænde mange, mange lys, for vi har virkelig ikke for megen symbolik.

Og saa skal vi synge allehelgenssalmerne fra vor gamle salmeskat, de faa vi har, og fra vor nye salmeskat, de vi vil faa, og hvori særlig den samfundsfølelse, som vi trænger, kommer til uttryk. Men først og sidst skal, ved en saadan kirkehøitid, de majestætiske fælleskristelige og oldkristelige dødssalmer eller dødshymner igjen faa lyde, i hele sin betagende magt, baade: «Reqviem æternam dona eis Domine» og: Dies irae, dies illa (den sidste er med i det nye salmeboksutkast, kanske en av dets største fortjenester).

Og saa ved den anledning: Ingen prestelig monolog, ingen lange prækenutlægninger, og filosoferende eller moraliserende taler, men et *kort hjertevidnesbyrd*, for saa at la gudsordet, i hele sin vældige majestæt faa træde alene frem, med vidnesbyrdet om død og dom, opstandelse og evigt liv.

Og for at gi et fyldigt uttryk for samfundsfølelsen, bør der i en saadan gudstjeneste være en rik liturgisk samvirken, mellem prest og menighet, i fælles bønner, antifoner eller vekselsang, hymner og bekjendelse for at alle, i fælles forening, kan træde nær til «Zions bjerg og den levende Guds stad, til englenes mange titusinder, til høitidsskaren og menigheten av de førstefødte, som er opskrevet i himlene» (Hebr. 12, 12 ff.).

— Men dernæst maa vi alle den dag til *kirkegaarden*. *Allesammen*, hver til vore, med «et fuldt hjerte i barm, og krans paa arm».

En folkeutvandring til de døde, et møte mellem de levendes by og de dødes by, paa *denne bestemte dag i aaret*, ellers blir det ikke til noget, i tidens fortvilede travelhet.

Og hvor forholdene tillater det, som f. eks. i byerne, burde man ha en gudstjeneste Allehelgensdagens eftermiddag eller aften i kirkegaardens kapel, i likhet med krematoriet i Kristiania, som hver nytaarsaften holder en mindehøitid for de døde. Og det er en skam for os prester og kirkefolk, at den ovenfor nævnte institution er den eneste i vort land, som har gjort et skridt i retning av en kristelig og samfundsmæssig ihukommelse av de bortgangne.

Bare tanken paa en saadan gudstjenstlig samlingsstund, i kveldskumringen, indenfor dødens have, med vore kjæres hvilesteder *omkring os,* og med den «store sky av vidner *over os*», er nok, til at vi føler vort indre menneske skjælve.

Jeg tror en saaadan samlingsstund vilde smelte en sten.

Hvad jeg savner, og hvad jeg sukker efter, naar jeg tænker paa vor nutids menighets forhold til de døde og de dødes dag, kan jeg tilslut samle i Jonas Dahls: Allehelgenssalme.

Om salighet vi synge
og ind i aanden se
hvor livsens vande slynge
sig under livsens træ.

Der svømmer sangens svane,
i evig straaleglans —
den dag, som svakt vi ane,
en nordisk sanktehans.

Til evighetens rande
sig vugger aandens sæd,
og langs de lune strande
gaar kjærlighet og fred.

Ja haand i haand de vandre
Guds trone til og fra
og synger med hverandre
det store gloria.

Det hvidner over vange
av frelste folkeslag,
som frem for Herren gange
til Allehelgensdag.

Aartusinder de svinde
som drøm for sind og sans
for dem, hos Gud er inde
og evig, evig hans.

Vi tænker hver paa vore
og rørt velsigner dem,
vi tørrer av en taare
— og ser mot gjensyn frem.

Vi løfter dype blikke
vi løfter saare sind:
vi slipper haabet ikke,
før vi er kommet ind.

Den er optat i Gustav Jensens utkast, men berøvet det 2det vers, netop det, som gir salighetssynet sin deilige bakgrund og sine drømmerike farver.

Ti *salighetssynet* er det vi trænger hernede i «jordlivets dale,» og vi skimter det anelsesfuldt, naar vi ser ind i den nordiske sommernats underfulde sølverdis, naar vi andagtsfuldt følger de gamle maleres farverike perspektiver, over salighetens vidder, hvor de salige vandrer to og to, og haand i haand, over de gyldengrønne enge.

Og fremfor alt, vi ser det, naar vi skuer ind i aapenbaringsbokens underfulde evighetssyner, og løftes op, saa vi kan synge: «Den store hvide flok vi se.» — — —

Salighetssynet — troens og haabets ind i salighetens rike — og *salighetssamfundet* — kjærlighetens ubrutte samfund, mellem de levende og døde, det trænger vor kristendom, og det vilde «*De dødes dag* gi den, *frem for nogen anden dag i aaret.*

INDREMISSION OG NATIONALKIRKE.

Skal veiene skilles? Eller skal de møtes i menigheten.

Svar til sogneprest *Gleditsch* fra pastor *G. Skagestad.*

«Indremissionssynspunkterne vil nu som før faa leve og gro efter sine egne livslinjer. Og nationalkirken faar faa lov til at leve efter sine.» Saa skriver sogneprest Gleditsch i sin omtale av min avhandiing om «Vort lægfolks teologi» i «Kirkeliv og Menighetsarbeide». Men konsekvensen av denne opfatning blir for Gl. denne: «Vi bør nu snart alle bli klar over at veiene skilles». Der er nemlig mellem indremission og nationalkirke en ulægelig motsætning. Man maa træffe sit valg enten man vil tjene den ene eller den anden av dem. Ti ingen kan tjene to herrer.

Før jeg gaar nærmere ind paa denne tankegang, som jeg anser for helt igjennem urigtig og overfladisk, vil jeg tillate mig at hitsætte nogen linjer av Johannes Johnsons søndagsbetragtning i Morgenbladet for 31te oktober. Tekst: Mt. 18, 15—22. Tema: «Menigheten». Han skriver der: «Av alle kirkens nutidsopgaver tror jeg derfor denne er vigtigst: *At prester og menighetslemmer finder praktiske former for samarbeide omkring de gamle institutioner.* Prestene og religionslærerne maa ut av sin bedrøvelige isolation, den de vist selv har saa altfor stor skyld i, og alle ærlige kristne maa slaa ring om dem og hjælpe dem hver i sin menighet, saa daab og konfirmation ikke blir tomme borgerlige ceremonier, og religionsskolen mere end tør og utilstrækkelig kundskapsmeddelelse. De menighetsraad som man nu begynder at oprette og som kanske nu blir knæsat av statsstyrelsen, kan sikkert bli en vei til et sundere og sterkere menighetsliv, om vi bare fra alle sider lægger godviljen til. Men hvad enten der i det norske folk findes en paalidelig majoritet for opretholdelsen av kristendommen som vor offentlige religion (Grundlovens

§ 2) eller denne majoritet tilslut skal vise sig ikke at eksistere, saa frikirke maa bli vor livsform — i hvert fald maa vi fra begge sider prøve at komme over denne meningsløshet, at det institutionelle og det frivillige arbeide for kristendommens utbredelse trækker hver sin vei.»

Personlig er jeg ikke i tvil om at Johnson har ret i dette. Den største opgave som foreligger for de kristne i vor kirke nu er at bygge op levende og arbeidende menigheter. Og kirkens fremtid avhænger ganske av om denne opgave blir grepet an med saameget tro og ydmyghet og i en saa avgjort kristelig aand, at den kan naa til en om end tilnærmelsesvis, saa dog frugtbar og aandelig vederheftig løsning.

Der maa sættes et klart skille mellem sogn og menighet. Sognet som saadant er missionsmark, objekt og arbeidsomraade for menigheten. Og menigheten er den indre kjerne av saadanne «so mit Ernst Christen sein wollen» for at bruke Luthers berømte betegnelse i forordet til «Deutsche Messe. Denne indre kjerne det er de troende. Det er baade de enkleste og det sandeste uttryk. Men de troende er ingen saadan rent haandgripelig realitet, at man kan si: der og der er de. Ingen organisation kan skille ut de sande troende. Og alle ordninger, hvorved det lægges i andre menneskers haand at *avgjøre*, om en er troende og dermed har adgang til den indre menighet, maa avvises. Naar jeg derfor siger: Menigheten er de troende, saa er det for at hævde dette som det ideal, som skal faa klart uttryk i den kristelige forkyndelse, og som skal lægges med al sin vegt paa den enkeltes samvittighet.

Jeg mener at skal der — hvordan end den utvortes kirkeordning maatte være — nogengang kunne naaes en virkelig menighetsdannelse i aand og sandhet, saa er den første betingelse, at dette ideal baade blir anerkjendt og blir hævdet. Ellers kommer man aldrig nogen vei. Men i det enkelte praktiske tilfælde maa det overlates til den enkeltes samvittighet om man selv er med blandt disse troende eller ei. Og hertil kommer en ting til: Der er en flok som ikke tør kalde sig og heller ikke bør kaldes troende, men som dog hører med til menigheten, om end ikke med den fulde indre borgerret, saa dog med reel og aandelig begrundet medlemsret — det er

de søkende, de ufærdige, de forgaardskristne, de vakte. Enhver saadan har den søkendes ret til at komme did, hvor det han søker er at finde: i menighetens samfund. Dog under forutsætning av at han mener noget med sin søken, og at han virkelig tror at menigheten eier det som gir liv og frelse og kan føre ham helt frem. Og ethvert menighetssamfund vil med glæde aapne sig for alle slike. Det er jo netop det som er formaalet, at der maa bli mange som fra verdsligheten eller egenretfærdigheten søker ind til de helliges samfund.

Jeg har straks villet betone dette, at skal en menighetsdannelse faa nogen virkelig værdi maa den ske under lyset og ansvaret av et høit og sterkt kristelig ideal: Menigheten er de troende, men at dette ideal maa haandhæves paa aandelig vis først og fremst gjennem forkyndelsen og den enkeltes samvittighet. Og betingelsen for at der skal bli et virkelig samarbeide mellem prester og lægfolk er at begge parter stiller sig ind under dette ideal. Ti det virker med sin fulde vegt til begge sider. Er det Guds troende folk, Jesu Kristi virkelige disciple som utgjør den menighet som eier forjættelserne og som har ansvar for opgaverne, saa gjælder det for presten likesaavel som for lægmanden, at skal han kunne gjøre et arbeide som Gud kan kjendes ved, saa maa han høre med i den troende menighet. Menigheten er et begrep som omfatter baade det embedsmæssige og det frivillige, og som spænder over alle sociale og politiske, økonomiske og intellektuelle forskjelle i verden. Men det er ikke bare et idealbegrep, det er en virkelighet, en haandgripelig realitet om end kun under tilnærmelser, som altid naar aandens idealitet skal faa form og uttryk i livets haarde virkelighet. Hvad menigheten angaar skal og kan tilnærmelsen dog bli saa stor, at man med rette kan si at selve tingen foreligger: Menigheten er til som en faktisk størrelse, et handlende subjekt

I samme grad som vi der paa stillings eller livssyns vegne er kaldt til at se forholdet nærmest fra den officielle kirkes synspunkt, kan erkjende berettigelsen av disse grundtanker om menigheten baade som et ideal og som et praktisk direktiv, saa vil vi ogsaa faa det kristelige lægfolk med os. Der vil i hvert fald da være skapt en basis som er aandelig

uavhængig av og overordnet over det som skiller mellem prest og lægfolk, mellem kirke og indremission og mellem de forskjellige kristelige retninger indbyrdes. Og først naar man med opgivelse av særkrav og med bevisst koncentration om det væsentlige tar stilling paa en slik overordnet og uavhængig basis kan med nogen vegt tale fredens, samlingens og samarbeidets sak. Mange — særlig prester — kjæmper her ganske i luften, fordi de ikke taler ut fra et centralt og overordnet menighetsideal, men ut fra en menighetsløs teologi eller livsanskuelse. De taler for samling, men er ute av stand til at paavise det grundlag som kan bære en samling av alle de individualiteter og retninger som det her gjælder. Menigheten i dens centrale bibelske mening som de troendes samfund er det eneste som kan danne det levende og livgivende enhetspunkt. Alle andre samlingsgrundlag vil enten føre til, at kristendommens aandelige grænser forflygtiges, eller ogsaa til smalsporet sneversyn. Jeg vil her citere nogen ord, som pastor Maroni skriver i sisste numer av Menighetsblad for Kristiania i en artikel med overskrift Smalsporet? — Jeg citerer saameget heller, som det pastor Maroni skriver har en direkte adresse til vor fælles ven og motstander i Arendal:

Intet er imidlertid fjernere (end det smalsporede) fra det menighetshensyn, der betegner et av nutidskirkens største aandelige fremskridt. Det hævder klart og fattelig for alle, at menigheten er samlingen av Guds barn i sognet, de sande kristne der staar i livssamfund med Herren. Men det opstiller ingenlunde noget utvortes skema for, hvordan livet hos disse skal ytre sig. Det vender sig med utrakt haand og med kjærlighetens forstaaelse mot alle søkende og ufærdige. Det har aapent øie for alle utviklingstrin i det aandelige liv. Det har rum for barnetrin som for ungdomssyn, for det asketiske livssyns værdi som for det vidsynte kulturmenneskes. Det kræver kun ett: hel og sand hengivelse til Herren i omvendelse og tro. Og saa kalder det til arbeide, utvikler ansvarsfølelse, modner og myndiggjør Guds menighet og dygtiggjør den til at fylde sin plads i vort folks liv, hvor de tusinde opgaver venter.» — Jeg gjør disse ord til mine.

Vi har da nu vundet et principielt utgangspunkt for den

nærmere behandling av spørsmaalet om indremission og nationalkirke. Hvis ikke nationalkirken enten kan eller vil slaa ind paa denne menighetslinje, og aandelig bygge sin eksistens paa den, saa har Gleditsch ret i at veiene maa skilles. Hvilke konsekvenser det i længden vil føre til skal vi ikke her dvæle noget utførligere ved. Kun ett vil jeg si, at et saadant standpunkt jo i virkeligheten betyder nationalkirkens religiøse falliterklæring. Den opgir da det som er enhver evangelisk kirkedannelses egentlige maal og mening: selvstændige og virksomme kristne menigheter. Den siger til sine egne aandelige barn: naar dere blir voksne saa skilles vore veier, og dere faar indrette dere for dere selv saa godt dere kan. Jeg kan som nationalkirke kun ha med de umyndige, de stille, tause og passive at gjøre.

Jeg er overbevist om at vor nationale folkekirke ikke behøver at føre denne tale. Jeg har i sin tid trodd det. Og det gjorde min stilling som prest tung. Det førte ind i lange indre kampe som ofte hadde den rene anfægtelses karakter. Men jeg har vundet gjennem til en frimodig overbevisning om, at de aandelige menighetskaar som i det hele taget kan naaes her i verden, de kan ogsaa i en brukbar tilnærmelse naaes indenfor vor folkekirke, ja de er overhodet væsentlig uavhængig av kirkens ydre forfatning. Jeg har vundet en praktisk anvendelig kirketanke, og jeg regner det som min dyreste aandelige eiendom næst efter min personlige kristentro. Med dette nye kirke- eller rettere menighetssyn kan jeg staa som statskirkeprest med god samvittighet, ja med stor og frimodig glæde, og jeg kan staa midt i folkekirkens massemenigheter med frelste aandelige idealer, fordi jeg er viss paa at det gaar an at danne virkelige menigheter ogsaa under de forhold som nu raader.

Fra nationalkirkens side kan derfor efter mit syn menighetslinjen ikke erklæres ufarbar. Tvertimot. Det er den som kirken efter sit væsen maa sigte mot. Men muligens da indremissionsfolket rundt omkring i vort land skulde være saa helt igjennem umulige, at veiene allikevel var og blev skilte. Ja der er mange som i denne henseende kan være umulige nok. Der er personer, retninger og anskuelser som er litet skikket og delvis ganske uskikket til at bygge menigheter

av Men det gjælder ikke over hele linjen, ja det gjælder ikke engang det avgjørende flertal. Tyngden av vort indremissionsfolk er av overbevisning kirkelig. Og de vil møte villig frem med tak til Gud, naar de bare faar se at der fra kirkens side tilstræbes en virkelig menighet under ansvaret av de klare evangeliske idealer. Jeg tror at vi blandt vort indremissionsfolk vil finde et fortrinlig materiale til menighetsdannelse. Jeg er ræd for, at de største hindringer for at komme frem paa denne linje i længden vil komme fra presternes side.

Men selvfølgelig er der her vanskeligheter. Og det vil ta tid. Jeg hverken venter eller ønsker nogen springmarsj over til den nye linje. Saken maa modnes i baade presters og lægfolks hjerter og sind. Det som det først og fremst gjælder om er, at menighetsidealet blir holdt klart frem som noget der har med den reale virkelighet at gjøre. Og dernæst gjælder det, at der her og der kan skapes eksempler paa menighetsdannelse og menighetsarbeide. Smaakirkesaken gjør her et pionerarbeide, men der kommer stadig flere eksempler ogsaa i de egentlige statskirkemenigheter.

Maa da ikke indremissionen leve efter sine egne livslinjer? Jo utvilsomt. Men til disse livslinjer hører ikke ukirkeligheten. De bærende principer i indremissionen er for det første alvorlig personlig kristendom med særlig sterk fremhævelse av vækkelsen og bruddet med verden, og paa den anden side aktiviteten og de forskjellige naadegavers frie utfoldelse. Disse livslinjer skulde dog ikke være i strid med nationalkirkens aand og princip? Og de strider fremforalt ikke mot det menighetsprincip som jeg her gjør mig til talsmand for. Ti menigheten er netop en fri og selvstændig størrelse, den er samlingen av det troende folk til selvopbyggelse og til virksomhet. Og den er paa ingen maate underlagt embedet som saadant. Maalet er at selvstændiggjøre det kristelige folk. Selvfølgelig er det meningen at presten skal aandelig kunne samarbeide med dem. Men det avhænger av hans personlige kvalifikationer. Han skal ikke embedsmæssig herske over menigheten. Det samme aandelige krav til selvstændighet og frihet for det læge folk og for de personlige naadegaver, som vort indremissionsfolk fra begyndelsen av

har stillet paa grundlag av princippet om det almindelige prestedømme, det samme krav gjør vi gjældende for menighetens vedkommende. Vi er meget langt fra at tilstræbe embedsstyre. Prestens myndighet i menigheten skal være av aandelig og personlig, ikke av officiel embedsmæssig art. Derfor frygter vi ikke saa haardt, om der skulde komme en prest som savnet de aandelige betingelser for samarbeide med menigheten. Ti vi tror paa det kristelige folks evne til at leve et selvstændig liv, selv om det til en tid skulde være uten hjælp av ja endog i kamp mot menighetens egen prest.

Hvordan nu i enkeltheterne dette menighetsliv og arbeide skal organiseres, det er en rent underordnet sak som i høi grad avhænger av de lokale forhold. I byerne falder det naturlig at danne et menighetssamfund, hvori de øvrige virksomheter gaar ind som underavdelinger. Paa landet kan der tænkes flere maater. Særlig kan indremissionsforeningerne beholde al den frihet de ønsker i sine egne anliggender. Det gjælder kun at der ad en eller anden vei skapes et centralorgan for det kristelige folk i sognet, og at der — helst regelmæssig — kan holdes sammenkomster som tar sigte paa det samlede menighedsliv, ikke bare paa en enkelt virksomhetsgren. Saa vil livet selv skape de former som passer bedst. Indtegnede medlemmer er ikke nødvendig, men vil vel med tiden vise sig at være det heldigste. Et vigtig bindemiddel vil det ogsaa være, at man efterhvert tar op arbeidet for at samle ind midler til fælles menighets- eller kirkeformaal.

Det er klart at dette menighetssyn har vidtrækkende konsekvenser, ikke mindst for presten og presteutdannelsen. Prestens likefremme opgave, hans livs og virkes formaal er at danne menighet og at tjene Guds rike i og ved den. Han skal være sognemissionens aandelige leder og menighetens hyrde. Men er det saa, da maa der like fra begyndelsen av i presteutdannelsen tages et dypere aandelig, et mer direkte kirkelig sigte, end det som regel er tilfælde nu. Den teologiske student maa i sin samvittighet føle det samme kald og ansvar som det man med rette venter at finde hos den vordende missionær. Og dette kald og ansvar bør indprentes og belyses av dem som forestaar hans utdannelse.

Presten skal danne menighet og det under vegten av det høie ideal, at menigheten er de troende. Saa gjælder det at han selv har de aandelige betingelser som dette kald kræver. Men kjender han i sin samvittighet en av Gud git frimodighet til at ta dette kald op, og stiller han sig ydmyg og tro midt i menighetens liv og virke som dens og Guds tjener, saa har han ogsaa den aandelige ret og myndighet til at virke blandt alle kristne for menighetstankens fremme. Da vil han ogsaa faa et erinde til vort lands indremissionsfolk for at indskjærpe dem, at det baade er deres ret og deres pligt at gi menighetstanken rum i sit hjerte, og at stille sin virksomhet i aandens sambaand ind under det fælles høie merke som bærer menighetens navn. Og jeg tror at jo fler der blir som i denne aand og med denne mening ber om at faa vort indremissionsfolk i tale, des mer skal det vise sig, at det er en saadan tale de har ventet paa — ventet forgjæves i lange tider. Naar bare kirkeklokken faar den rette dype klang, saa vil det kristne folk løfte sine hoveder og følge dens kald. Og naar de troende kjender sig hjemme i menighetens forsamling og i dens samfundsliv og arbeide, saa vil der bli erobrende kraft i kirkens virksomhet.

Dersom sogneprest Gleditsch saa noget dypere i disse ting end han gjør, saa vilde han i vort indremissionsliv ha merket mange tegn som tyder paa, at indremissionen som en kristelig livsbevægelse nu staar ved et kulminationspunkt. Den maa over i andre baner. Den har indefra vokset og utviklet sig saa den ikke kan fortsætte længer paa den gamle maate. Der er tegn som tyder paa træthet ved den blotte foreningsvirksomhet, likesaa tegn som tyder paa at ordets naadegave ikke længer springer frem av kristenfolket med en slik umiddelbar rikdom og magt som før. Man roper idelig paa utdannelse, paa faste ansættelser, paa institutioner, paa pædagogiske anstalter, paa centralisert organisation. Hvad vidner dette om andet end, at de umiddelbare «profetiske tider» i vor folkevækkelse kulminerer. Men hvad er det saa som staar for døren uten de mere kirkelige livs- og arbeidsmaater. Vort kristenfolk længter efter menigheten som et samlende hjem og en samlende virksomhet. At mange ikke forstaar, at det er dette de længter efter, gjør det bare mere magt-

paaliggende at løfte menighetens merke høit. Saa vil man efterhvert kjendes ved det.

Menigheten baade kan og skal bære kirken. Det troende folk samlet om kirkens naademidler og i samvirke med en prest som deler menighetens liv — det er kilden for kirkens aandelige liv og kraft. Skal den bæres oppe som en aandelig magt i vor tid, maa det ske paa denne maate. Og de tider tør vel komme, skjønt vi ikke netop skal fremskynde dem, da dette folk ogsaa maa bære kirkens økonomi. At det kan det er jeg viss paa. Vi ser det i smaakirkesaken.

Denne fremgangslinje som her anbefales er da heller ikke noget uprøvet. Det er i det store og hele den som vore norske kirker i Amerika har fulgt med saa store resultater. Og det er den som har ledet den kjøbenhavnske kirkesak i dens merkelige og av Gud saa rigt velsignede virksomhet. Der kan man se med sine øine, at naar nationalkirken slaar ind paa menighetslinjen, saa samler den de troende kristne og saa blir den en virkelig voksende livsmagt, som avtvinger selv den vantro og verdslige verden respekt og ærbødighet. I Kjøbenhavn taler man aabent og klart om at menigheten er de troende, og man taler likesaa enkelt og klart om troende prester. Men det er vel at merke folk av den høieste dannelse og kultur som fører denne tale. Slike som Sjællands biskop og universitetets rektor. Det viser at indremissionens kristensyn kan, om jeg saa maa si, forædles og løftes op til kulturlivets høider uten derfor at miste sin kraft eller avvike fra sine genuine livslinjer: avgjort kristendom og frivillig aktivitet. Og man har der fundet, at de menighetsmæssige arbeidsformer saalangtfra hindrer utfoldelsen av de frie gaver og evner, at de tvertimot fremelsker og frigjør dem mer end nogen anden virkemaate.

Jeg citerer av en hilsen som kirkefondets styre sendte sine menigheter nu ved 25 aars jubilæet. Den er undertegnet av biskop Ostenfeld og professor Westergaard: «I (menigheter og prester) har begyndt arbeidet under smaa kaar. I har faat naade til at vække liv paa mange steder og danne levende menighetssamfund, der har tat kirkens ansvar op. I har skapt agtelse for kirkens gjerning i hovedstadens befolkning. Og efterhaanden har I faat mot og kræfter til at

overta en større og større del av kirkesakens økonomiske byrder, ja paa adskillige steder reist store og skjønne stenkirker og overtat driftsansvaret for eders kirker. I har avgit de levende virkelighetsbeviser for kirkesakens grundtanker og aabenbaret hvad troende menigheter ogsaa i fattige distrikter magter i Herrens navn.»

— Ja slikt er vort syn og vore idealer. For Gleditsch har ret i at vi er en gruppe — og jeg tror den er voksende — som bindes sammen ved fælles synsmaater og idealer. Vi tror paa muligheten av virkelige menighetsdannelser indenfor vor folkekirkes ramme og paa grundlag av dens ordninger i broderlig samvirke av alle Guds barn i sognet. Og vi ser det som var opgave som prester at virke mot dette maal og at virke for det baade blandt vore embedsbrødre og blandt det kristelige folk i vort land. Vi er overbevist om at her ligger de kristelige og kirkelige fremgangslinjer. Og i samme grad som alle troende, baade prester og lægfolk, erkjender dette og begynder at samle sig her, saa blir vor kirke sterk. Da vil de gamle kilder i ord og sakrament begynde at flyde med ny kraft og rikdom. Vor kirke vil konsolideres indad og den vil bli erobrende utad. Da vil der ogsaa skapes det rette grundlag for de ændringer i vor kirkes forfatniag som maatte være nødvendig. Og skulde den dag komme at motsætningen mellem folk og kirke naar et kritisk og uovervindelig punkt, saa vil kirken ha betingelserne for at fortsætte sit eget liv uten store og indgripende forandringer. Ti naar først menigheterne er der, saa er ogsaa det faste grundlag lagt for alt som kirken trænger for at leve og virke.

Derfor er jeg og mine meningsfæller paa ingen maate «klar over at veiene skilles». Tvertimot. Vi føler os forvisset om at de skal møtes. *Møtes i menigheten.* Ti det som Gud har sammenføiet som to sider av sin kirkes liv og virke her paa jorden, det kan menneskers misforstaaelse og kortsynthet ikke i længden adskille.

HJEMMEKIRKEN UNDER KRIG.

— Fra Tyskland 1915. —

Vi er for længe siden sluttet her hjemme i Norge at tale om krigens eller krigssituationens religiøse virkninger hos os. «Augustreligiøsiteten» viste kanske nogen eftervirkninger til henimot jul; men senere har det likesom faldt av sig selv at ingen har talt om den. Ogsaa i de krigførende land har der været en merkbar tilbakegang i den sterke opblussen av religiøsitet og kirkelighet som krigsutbruddet fremkaldte. Men det stiller sig allikevel der noget anderledes end hos os. Det er som om virkningerne bare har trukket sig tilbake fra overflaten og det let kontrolbare, og nu holder tilhuse mer i det private.

I.

Jeg forhørte mig i Berlin hos en række av prester om hvordan det hadde artet sig i menigheten da krigen kom. Senere hørte jeg ogsaa om hvordan det hadde været andetsteds, i smaabyene og paa landsbygden. Det viste sig at forskjellen ikke var saa stor som man kunde tænke. Erfaringene fra Berlin stemte godt med med de man hadde gjort andre steder. Jeg kan derfor i grunden holde mig til den første prest jeg traf og hans beretning om det hele. Det var pastor *Alfred Fischer* fra Jerusalemsmenigheten i Berlin.

«Da krigen brøt ut, kom det jo saa aldeles pludselig, sa han, og vi var til at begynde med i kirken en del konfuse. Kirken er jo ikke landsorganisert som de andre folkeomfattende bevægelser. Den er i grunden en lokal størrelse. Følgen var at kirken som kirke ikke noget større kunde utrette, og heller ikke senere er kommet til at gjøre nogen direkte indsats. Men vi fik en konferanse istand av alle prester i Berlin hos generalsuperintendent *Lahusen*; der kom da enhver frem med de erfaringer han hadde gjort, og saaledes lærte vi av hverandre og orienterte os meget snart i vor opgave».

Pastor Fischer hadde selv latt slaa op svære plakater i alle menighetens portrum om at han var at træffe til trøst og raad og retledning for alle som trængte det. Han opgav kontortid i disse dage fra 8 til 11 formiddag, 2 til 3 eftermiddag og 6 til $\frac{1}{2}$ 8 aften. Men de første dage var der en saa kolossal trængsel at kontortiden maatte utstrækkes fra 8 morgen til 8 aften. Penger eide han ikke at dele ut. Det gjaldt bare at veilede og hjælpe alle de fortvilede stakkarer som ved krigsutbruddet hadde mistet fotfæstet. Nogen skulde ha hjælp til at skrive ansøkning om understøttelse; andre gjaldt det at skaffe arbeide — og saa blev det et helt arbeidsformidlingskontor i prestegaarden; nogen hadde mistet adressen til manden eller broren som var reist i felten, og nu skulde de forsøke at finde rede paa ham; atter andre hadde bud om at deres paarørende var blit saaret eller fanget, og saa gjaldt det at anstille efterforskninger. Dette holdt paa i 8 uker; men saa var det saa godt stop. *Nu* var der mindre fattigunderstøttelse end vanlig og mindre rend paa kontoret end det hadde pleiet at være i fredstid. Man hadde fundet sig til rette i den nye organisation.

Men disse 8 uker og den jevne forbindelse siden hadde selvfølgelig bragt prest og menighet i en meget nærmere berøring med hverandre end de nogensinde før hadde hat. Naar man traf hverandre paa gaten, hadde man en fælles opleveise som la personlig farve over hilsenen, og i selve situationen og det at de bar den sammen, laa der noget av et baand. Denne forbindelse mellem prest og menighet blev saa yderligere beriket da presten begyndte at sende en maskinskrevet hilsen ut til alle menighetslemmer som var i felten. Her bragte han hilsen fra menigheten, fortalte ogsaa smaa ting fra byens liv som kunde være av interesse — hvor langt de var kommet med bygningen av den nye undergrundsbane der i kvarteret, at den nye bro over Spree snart var færdig o.s.v. Han opgav ogsaa hvem av menighetens lemmer var saaret eller faldt siden sidst, og samlet saa det hele i et „Gud befalet, baade dere der ute og eders kjære og vi alle herhjemme". Om søndagene kunde han til gjengjæld hilse menigheten fra alle dem som hadde skrevet til ham der ute fra, likesom han ogsaa fra prækestolen nævnte dem som siden forrige søndag var faldt

paa ærens mark. Paa denne maate blev fronten som en slags formidler av forbindelse mellem menigheten og dens prester, og der kom over det rent organisationsmæssige menighetsarbeide en eiendommelig personlig farve som næsten kunde bringe en til at tænke paa de tider da presten var far for sine sognebarn. Og dette midt i tykke Berlin. Da kan man let forstaa at ute paa landet er dette forhold traadt frem i endnu sterkere grad, som vi senere skal høre om.

Kirken som kirke, som en landsorganisation, er altsaa i grunden ikke ved krigen kommet til at træ noget sterkere frem; men kirken som menighet, som samfundets indre forbindelse mellem de enkelte har til gjengjæld vokset sig desto sterkere, og kirkehuset, deres fælles hjem, ligger med en gang i tankens centrum. Ja, i en saadan grad er alt dette skedd, at de som har følt sig utenfor, har kjendt det som en isolering og har længtet ind. Pastor Luther i Charlottenberg mottok en dag besøk av en mekaniker i observatoriet i Potsdam, som i sin tid var blit revet med av den store socialdemokratiske utmeldelsesbevægelse og ikke tilhørte kirken. Nu kom han og vilde ind igjen. «Jeg har ikke noget hjem mere. Naar soldaterne synger i kirken, føler jeg mig alene og forlatt. Jeg vilde saa gjerne faa bo sammen med dem, jeg trænger saa til samfundet med dem».

At der i det hele ogsaa er kommet en større *agtelse for kirken* og dens repræsentanter selv hos de tidligere kirkefiendtlige kredse, har sikkert ikke bare sin aarsak i at man har set hvilket arbeide prestene enkeltvis har utført i sine kvarterer, men er tillike en refleks av den stemning overfor feltprestene og gudstjenestene der ute som er strømmet ind over hele Tyskland gjennem soldaterbreve fra fronten. Provst Bornemann i Frankfurt fortalte om dette: «Før krigen var vi prester i grunden fuldstændig boykottet av socialdemokraterne, officielt om ikke netop privat og personlig. Møtte man dem paa gaten eller i sporvognen og man hilste først, sa de: han er ræd og gjør sig lækker. Hilste man ikke, sa de: han er hoven, han er kapitalist. Nu er det ganske anderledes, endog med førerne. Vi kan snakke sammen paa aapen gate, og det kan hænde de henvender sig til os for at faa os til at ta haand i hanke i en eller anden sak. Men det gjælder at vi

i fremtiden uforfærdet træer ind for de retfærdige krav som underklassen maa stille naar krigen er over».

2.

Hvordan er nu den indre side, den religiøse, som skulde svare til den ytre kirkelige ramme?

Massevirkningen i de første krigens dage er der ikke grund til her at gaa særlig ind paa. Der blev i sin tid berettet saa meget derom baade i blade og tidsskrifter. Det eiendommelige var at den bølge som pludselig forenet alle indenfor de enkelte land overalt tok retning mot de evige magter og følte sig draget til kirken og de kristelige symboler. Jeg hørte endda folk i Berlin fortælle om den stund de hadde staat foran riksdagsbygningen, og hele folkemængden pludselig høit og unisont hadde begyndt at be Fadervor. I de enkelte menigheter merket man denne bølge i form av overordentlig sterke besøk til alle gudstjenester og andagter og ved altergangen.

Hvordan var nu dette et aar senere? Man maa fremdeles si at kirkebesøket er godt, kanske tilmed meget godt. Det er aapenbart at den faste kirkesøkende stok er øket betydelig, og at denne økning vil ha noget varig ved sig, — i alle fald en foreteelse av overordentlig interesse og betydning.

Ellers lot det til at den sterke bølge hadde været under jevn avtagen i maanederne oktober og november, men at julen igjen hadde bragt en kulmination, hvorefter man sagte hadde nærmet sig de roligere forhold. I prækenerne merket man stundom slet ikke krigen. Folk blev simpelthen trætte av det i længden og vilde ha noget andet. Men det siger sig selv at billeder og forbindelser stadig spillet hen paa det som laa i alles bevissthet. Byprestene pekte ogsaa alle paa hvilken betydning det hadde hat for dem at krigen med en gang hadde skapt noget som var fælles og samtidig ikke overfladisk men indgripende hos *alle* deres ellers saa spredte sognebarn.

En søndag overvar jeg gudstjenesten i Kaiser Wilhelms Gedächtniskirche hvor pastor Nithak Stahn talte. Prækenen var ganske eiendommelig, kanske litt skruet. Mit indtryk var at tilhørerne var langt sterkere grepet av liturgien end av den originale skriftutlæggelse. Dette er i og for sig noget

typisk i slike tider da alt rystes og rokkes, og da tilværelsen *merkes* helt ned til grundpillerne. Da søker man med forsæt mer det gamle prøvede, det fra fædrene nedarvede, end det som er født idag og kanske ikke varer til imorgen. Det er for saa vidt stik motsat de rolige fredstider som vi andre er vant til at leve i, da vi finder at liturgien er gammel og kjedelig og upersonlig og umoderne, mens vort haap staar til prækenen som der vel kan være et eller andet «nyt» i. Da efter kollekten Fadervor blev læst unisont av menigheten føltes det som om der gik en eneste sterk sitren gjennem hele den store forsamling.

Likesom barnedaapen hos os er i Berlin ogsaa altergangen lagt efter den egentlige gudstjeneste, saa menigheten forlater kirken og bare de som skal delta i Herrens maaltid blir tilbake. Det viste sig at være femten—tyve som denne gang skulde delta i kommunionen. Det føltes fattig efter den store fyldte kirke, og endnu fattigere var det at der ikke blev sunget en eneste salme, bare forrettet liturgi. Kirketjeneren gik rundt bak i kirken og slukket lysene imens.

Denne oplevelse stod i sterk motsætning til hvad jeg ellers hadde hørt om nadverbesøket i begyndelsen av krigen, og det var jo heller ingen grund til at anse denne hændelse i en av Berlins store kirker, hos en av dens moteprester som typisk for helheten og især ikke som typisk for Tyskland i det hele. Men hvad jeg siden erfarte baade i Berlin og andre steder berettiger desværre til at holde den for nogenlunde typisk. Jeg forsøkte at spørre mig frem efter aarsaken; men det er jo ikke let at gi svar paa en saadan ting. Det er muligens ikke retfærdig; men det forekommer ialfald mig som om den vældige trængsel om nadverbordet da prøvelsen brøt ind over de enkelte, og da de kom mand og hustru, forældre og sønner og fyldte mange knæfald, ikke let kan bli staaende i det ideelle lys man gjerne vilde se dette tegn i, naar det siden viser sig at der blir saa paafaldende tomt naar ikke noget ekstraordinært i øieblikket er paa færde. At der ogsaa i disse fænomener ligger et advarende vink til den lutherske kirke om at den ikke har stelt som den skulde med Herrens nadver, ikke har forstaat at gjøre adgangen til den aapen, enfoldig og rik, kan vi heller ikke negte.

Det vil ligge nær at trække den slutning av den ringere søkning til nadveren at det personlige kristenliv ikke var øket i en grad som svarte til den store utfoldelse av synlige religiøse overflatevirkninger. Men alle de indsigtsfulde mænd jeg talte med om dette, mente at en slik slutning efter deres erfaring vil være ganske forhastet. Hvilket altsaa igjen bare betyr det samme som at nadveren ikke længer spiller den rolle for den enkeltes kristenliv som vor kirkeavdeling gjerne vilde den skulde gjøre. Men de som kjendte tingen fra indsiden, hadde den opfatning at det moderne menneske ikke længer ønsket at dets inderste livsytringer skulde ta form i ytre symboler, og de holdt paa at dereres erfaringer fra den private sjælesorg gav dem beviser nok for hvor egte religiøsiteten var hos de enkelte som hadde faat et nyt liv gjennem hvad krigen hadde lært dem.

3.

Krigen som læremester til alvor vil i de krigsførende land hos den civile befolkning si det samme som sorgen, uvissheten og ængstelsen. Der findes i et land med almindelig vernepligt ikke et eneste menneske som ikke direkte eller indirekte er berørt av disse ting; og som de enkelte merker det for sig selv, saa præger dette ogsaa de leiligheter hvor de mange kommer sammen.

Ikke paa kafeerne. Dette er noget som forbauser og ogsaa forarger en som besøker krigførende land. Men i privatlivet.

Den som under en reise ikke kommer længer end til hotellene, faar ikke kontakt med det som virkelig lever og sker. Men ikke før gaar man over privatlivets tærskel før man føler nærheten av det som tynger. Det kommer ofte braatt og tar en sterkt. Der er enkelte slike scener som snører alt til for mig naar jeg lever mig ind i dem igjen: en ung pike som kom ind i stuen til forældrene med et brevkort om at husets bedste ven sandsynligvis er faldt; «det er den sidste av vor kreds», sa hun angst; eller unge frøken S. som sat og pudset vaabenknappene for sin forlovede Gottfried R., før han reiste som frivillig til fronten; eller de dage da

vi alle gik i spænding for en av Tysklands dygtigste teologer, docent Karl Bornhausen i Marburg, — det blev sagt at han skulde være død av sine saar i fransk fangenskap; en katolsk prest hadde skrevet det fra Frankrike til en ven i Leipzig som rapporterte det videre til Marburg. Denne gang viste angsten sig — efter 14 dages venten — ugrundet. Men den er jo like tærende for dem som den gaar ind paa livet. Selv en utenforstaaende blir beklemt.

Efterhaanden glir det akute over. De skjæbner man har møtt, fortællingen om de mere fjerne personers ulykke og lidelse, oplevelsen av den stigende angst eller den trøstesløse visshet — alt synker ned og forener sig til en fast grundstemning i ens indre. Den gjør sig ikke aktuelt gjældende — man føler ikke dens tryk — men den er der. Den gir efterhaanden en sterkere balance naar man møter de nye, sterke og angripende tilfælder.

Beklemtheten løstes. Og idet man reiste sig fra det knugede, var der vokset et nyt syn i en paa liv og paa død. Det hele var enklere, klarere, dypere. Det *gjaldt* ikke længer om de mange ting. Man var kommet ut av de farvand hvor man styrte efter detaljerte ønskers og hensyns smaakarter og gjorde en sving for at undgaa en bølge som kunde skape rulling — og ut i det vide hvor man styrer efter stjernene og ikke tænker paa smaatterier.

Der ligger i billedet av havet som det *bærende* og av stjernene som det lysende fjerne sigtepunkt noget av en forklaring ogsaa paa at de mange *orker* livet og sorgen og uvissheten. Naar man ellers hører om den maate de tar det paa, de som faar de tyngste budskap, saa er det saa aldeles uforstaaelig at man likefrem fristes til ikke at tro paa det man hører eller ser. Spurte man en prest: hvorledes tar de det naar det forfærdelige indtræffer? — fik man altid det svar: forunderlig rolig og behersket. Og en anden ting som jeg først nu for alvor tror paa rigtigheten av: at mødre gjerne gir sine sønner hen — ja at der er dem som graater med sine sønner ovor at de *ikke* kan komme ut. Jeg ansaa det i lang tid for et slags hysteri. Men det er længslen mot havet, det er stjernenes dragelse som fylder dem.

La os saa følge presten paa besøk hos de enkelte. Pastor Fischer hadde en søndag i august holdt en præken, hvor han sa: «Dere faar ikke lov til at haape, ikke haape paa at dere skal faa deres kjære tilbake. *Dette haap* er nemlig galt, og feilen ligger i dette enten-eller, enten faa ham igjen eller ikke faa ham igjen. Der gives noget tredje, nemlig gjensynet hos Gud. Der skal I haape at træffes, det skal I arbeide paa; men det gjør I netop ikke naar I sætter alt ind paa haapet om et jordisk gjensyn —» Efter prækenen kom en frue graatende ind til ham og sa: «Men kjære herr pastor, hvordan kan De ville ta mit haap fra mig, røve mig min eneste trøst?» — «Fordi dette haap er farlig,» svarte presten. — Tre uker senere blev han kaldt til hende, da var hendes eneste søn faldt. Men nu var hun rolig og takket presten for prækenen. «Nu forstaar jeg hvorfor De vilde ta fra mig mit falske haap,» sa hun.

En anden av hans sognebarn hadde ligget i barselseng da manden blev utkommandert. Midt i september faldt manden. «Jeg kom der bort. Den ældste gut, en kjæk basse paa 3 aar, lekte i soveværelset, og han holdt slik støi at jeg maatte næsten bruke myndighet for at faa ham til at være rolig. Han blev imponert og satte sig paa en stol ved vinduet mens jeg talte med hans mor. Da griper han pludselig ind: «Du! Tænk papa kommer ikke igjen!» Jeg maatte knytte mine næver der jeg sat for ikke at miste fatningen; men hans mor var ganske rolig. «Det er det værste naar han siger det,» kom det sagte.

Det er ikke noget enestaaende at de som faar det tunge at bære, viser sig at ta det roligere end de som maa se dem i deres tunge timer. Det er som om der pludselig kommer styrke tilstede overalt hvor der er særlig bruk for den.

Man kan forstaa at naar det har ligget i luften at slaget *kunde* ramme en, og naar man samtidig ser at det rammer de andre rundt om, saa ligger der noget uundgaaelig i skjæbnen som ikke frister til oprør, men snarere bedøver med en viss resignation. At der i mange av de enkelte tilfælder hvor de sværeste tap er blit baaret med en ellers aldeles utænkelig fatning, har været meget av hvad vi kalder stoisk ro, og at denne igjen er baaret av situationen kan der ikke

være tvil om. Men ellers mente f. eks. en mand som pastor Rittelmeyer i Nürnberg at man ikke for sterkt maatte lægge vegten paa dette moment. Han fandt at der var tre aarsaker til denne paafaldende ting at sorgen blir baaret saa meget lettere nu end før. Først at det er fædrelandet som har kaldt; det vil med andre ord si at det hele har hat et maal og en mening, at der saa at si er opnaadd noget, saa tapet ikke bare er tap, men samtidig en vinding. Dette stemmer med hvad man kjender fra fronten: naar bare tingen har en retning, en idé, saa gir dette sindet hvile for den forfærdelige oprørthet som ellers truer med at kaste dets balance overende. For det andet: fællesskapet. Det er ikke bare mig som skal gaa her i sorg og føle tapet av det bedste jeg eiet, mens de andre lever sit glade liv videre og lar mig alene i min ensomme fortvilelse. For hver den som rammes av sorgen, staar der et helt samfund av sørgende i ens nærmeste kreds færdig for med aapne armer at ta en ind i sin samfølelse og forstaaelse. — Endelig mente Rittelmeyer at det likefrem var gudsforholdet som hjalp dem De store tider har revet de smaa hensyn væk og har gjort de smaa mennesker store, og i det store har de fundet Gud.

Der findes selvfølgelig dem som klager, som spør: hvorfor netop jeg? og der findes ogsaa dem som gaar i rette med skjæbnen eller forsøker i detaljer at faa rede paa om ikke generalen har skylden, om han ikke har utført angrepet altfor voldsomt, om han ikke har tænkt altfor litet paa det overflødig store mandefald. Men dette er allikevel bare de faa. For det store flertal har krigen virket som et gjennembrud gjennem egoismens snevre kammervæg ut til det større samfund, op til de høiere magter.

Av hvad art vil saaledes den religiøsitet bli som paa denne maate er kaldt tillive? Jeg drister mig ikke til at opgjøre mig nogen personlig mening om dette. Det interesserte mig imidlertid at høre hvad en saa fin og dyp kjender av det religiøse liv som pastor Rittelmeyer i Nürnberg sa om den ting.

For det første, sa han, skapes der en hengivelse i Guds vilje, «Gottesvertrauen». Den kan rigtignok mange ganger være fatalistisk farvet. Den kan være snever, næsten ego-

istisk, ja, den kan være tegn paa alt andet end dybde i opfatningen. Den kan være overfladisk og let, men ogsaa ofte dypt religiøs, og hvor den det er, vil altid denne gudhengivenhet leve paa bakgrunden av den gamle reformatoriske præken om synsforladelse. Fra denne bakgrund vil den komme til at hente ind kræfter som utdyper og fornyer den.

Og for det andet præges den omtalte religiositet av pligtfølelsen, av det at være lydig mot Gud, at bøie sig for hans avgjørelse og vilje. Og denne linje fører like ind i kristendommens høieste gode, like ind til Kristus. — Det blir forkyndelsens opgave altid at forlænge de korte begyndelseslinjer; ellers vil spiren ha let for at blekne eller visne.

4.

Til de opgaver som saaledes venter den evangeliske kirke har krigen skapt en gunstig ramme i *samfundsforholdene*. Det som en iagttager straks maa lægge merke til ved den kristelig-kulturelle stilling som den nu er, er den *lydhørhet* overfor det alvorlige som præger, ikke *hele* det store publikum, men en overmaade betydningsfuld del av det hele folk. Et eksempel. I Nürnberg hadde prestene Geyer og Rittelmeyer i vinterens løp arrangert en række saakaldte krigsaftener paa kristelig kulturel basis, slik at de sørget for foredragsholdere til at belyse ikke bare de religiøse, men ogsaa de kulturelle sider av de opgaver som nu forelaa. De var saa elskværdige da jeg meldte mit besøk, at foreslaa mig ekstra at arrangere en saadan krigsaften, for at jeg kunde faa høre Johannes Müller og i det hele overvære en slik nürnbergsk sammenkomst. De forberedte mig paa at saa langt frem paa sommeren, det var den 9. Juli, vilde det være vanskelig om der kom nogen folk, og Johannes Müller hadde talt tre ganger før ved disse leiligheter og sidste gang ikke været særlig heldig. Jeg hadde derfor forsigtigvis stemt mine forventninger i tilstrækkelig grad lavt. — Vi begav os for det første ikke til noget lokale, men ut i en park, og inde i denne park befandt der sig selvfølgelig, vi var jo i Bayern, en friluftsrestaurant. Inde i denne fandt vi saa rundt bordene et for mig aldeles overvældende stort publikum — det viste sig senere at der var solgt 2 500 billetter. Allerede dette var

paafaldende, naar der ikke var nogensomhelst sensation at løpe efter, og man maa heller ikke tro at det var restaurationen som hadde lokket. Det var ikke én procent av de tilstedeværende som benyttet sig av dens goder, og om de hadde gjort det, vilde det i og for sig selvfølgelig ikke ha gjort nogen ting her nede, hvor det unaturlige tvertimot var at man sat med tomme bord. Programmet omfattet foruten Johannes Müllers foredrag ogsaa et par musiknumre og litt recitation av en skuespiller, desuten unison sang av et hefte som særlig var trykt til disse aftener. Det indtryk som for mig er det sterkeste, er imidlertid publikums holdning under foredraget. Johannes Müller er en for alle tænkende mennesker fængslende taler; men han eier ikke oratoriske forfriskningsmidler. Der forekom i den en og en halv time lange tale ikke en eneste antydning til humor, ikke en eneste lettelse i den stadig tætsluttede tankegang. Og man kan jo si sig selv at av 2 500 mennesker som er kommet sammen en sommeraften i en restaurationspark, maa der være en række som ikke egentlig egner sig til følge med under slike forhold. Man behøver bare at tænke paa vore norske friluftsmøter, hvor det altid er talerens og bestyrelsens fortvilelse at ute i kanten er der altid nogen som snakker eller gaar fra og til eller kanske tilmed støier og direkte forstyrrer de andre. Ogsaa her i Nürnberg var der en kant omkring den store forsamling som ikke hadde kunnet faa sitteplads og som stod omkring os som en indfatning hele kvelden; men hvis man tror at det var en eneste en som snakket eller hvisket eller forføiet sig bort eller akkorderte med en kelner om en seidel øl, saa tar man feil. Jeg hadde den hele tid min opmerksomhet likesaa meget henvendt paa publikum som paa taleren, for det forekom mig saa aldeles enestaaende at denne forsamling i stihet kunde følge saavidt tunge saker som de der her blev forelagt. Ogsaa de enkelte ansigter hadde det sin særlige interesse at betragte. Ufravendt stirrende paa taleren sat de og fanget hvert hans ord, og uttrykket i deres øine robet arbeidende sjæle der indenfor. Jeg ser endnu tydelig for mig flere av de mandsansigter fra den kveld, og de vil altid være mig et vidnesbyrd om at jeg var i et land som ikke hadde latt alvoret ligge, men hadde latt dets skarpe plog skjære

frem og mulde ned ogsaa de lyse, lette blomster som hadde været dem saa kjære.

Og Johannes Müller er ikke den som sparer sit folk for alvoret. Jeg skal ikke her komme ind paa hans tankegang. Jeg vil endnu bare tilføie at det for mig som kom hjemmefra med de tanker at man i Tyskland ikke maatte si noget som kritiserte folket eller forholdene — at man med andre ord ikke maatte si sandheten som vi kalder det — var en stigende undring at høre paa Müllers bent frem krasse angrep paa folkesynderne som de viste sig under krigen.

Naar man nu i tanken bevæget sig fra en aften som denne i Nürnberg og forføiet sig ind f. eks. paa et forlystelseslokale i Berlins Friedrichsstrasse hvor der blir slaat vitser, mer eller mindre slibrige, om krigen og forholdene i det hele, — hvordan skal saa ens bedømmelse av disse to fænomener kunne forenes? Begge dele tilhører virkeligheten, og denne virkelighet staar indenfor en ramme av et folk paa 67 millioner, hvor det saavidt jeg kan forstaa er et langt værdifuldere og interessantere fænomen til bedømmelse av det samme folks baade nutids og fremtidsmuligheter at det kan holde en slik sammenkomst som den i Nürnberg, end at dets bærme fremdeles viser sig at ligge paa bunden. Der er forresten selv ved Berlins natteliv skedd ganske paafaldende forandringer i krigsaaret. Bare en saadan ting som at kafeerne maa stænge klokken 1, mens de før holdt oppe natten rundt, skaper jo et helt forandret fysiognomi ogsaa i det rent ytre.

Det offentlige liv ellers præges, som man vet, ganske paafaldende sterkt av offervillighet. Provst Bornemann i Frankfuhrt fortalte f. eks. at kollekten er fordoblet tre—fire ganger ogsaa til missionen og andre ting som ikke har noget med krigen og de fædrelandske formaal at gjøre. Det kom, mente han, av at en betydningsfuld del av publikum ikke længer gir saa meget ut til fornøielser, men at de føler en desto sterkere trang til gavmildhet, de er blit solidere. At der fremdeles er kredser som ikke har følt nok av lidelsen og fremdeles er uberørt, er et faktum som støter os sterkt naar vi træffer paa dets enkelte fremtoninger. Men det kan ikke forhindre den ting at der i folket vokser frem en kjerne som er blit anderledes end før.

Ikke noget sted kan man i den grad maale publikums lyster og tilbøieligheter som paa avisernes barometer. Vor norske presse staar nu naar man sammenligner den med den europæiske, ja ogsaa med den øvrige nordiske, høit over de andre naar det gjælder at gi plads for notiser, beretninger og artikler som har med livets alvorlige side at gjøre. I den tyske presse har krigen bragt en vældig forandring i denne henseende. De store aviser bringer ingen søndagsbetragtninger; men de har ved de store høitider i dette krigsaar ofret adskillig plads ogsaa til det kirkelige og kristelige. Den som gjennem længere tid har kjendt «Berliner Tageblatt», maatte høiligen forbauses da ogsaa dette blad kom med andagter til jul, paaske og pinse. Det vil si, det var ikke andagter i betydningen religiøse, snaksomme betragtninger; men det var artikler av prester som behandlet den kirkelige fest ut utfra synspunktet hvad den hadde at gi folket netop nu.

Det er ikke saa let at gi beviser for pressens holdning ogsaa ellers. Det kan bare uttrykkes som en regel at den er ganske paafaldende ændret siden krigens utbrud, og aller merkeligst er dette med vittighetsbladene. I motsætning til vor hjemlige gategutproduktion i denne branche har den tyske vittighetspresse virkelig hat et kunstnerisk præg og spilt en ikke saa liten rolle for den offentlige opinion. Men den har ligget fuldstændig paa siden av det som var det typiske og bærende i folkelivet, den har levet paa forvrængning og vittig karikatur. Tænk bare paa hvorledes «Simplicissimus» i saa maate stadig har bevæget sig paa kanten av klubben. Det er ikke saa overraskende at naar nu den samlede folkestemning slog over i sterk national og regjeringsbegeistret retning, saa fulgte vittighetsbladene med og gav publikum hvad det forlangte i retning av national selvforherligelse. Men man hadde ingen grund til at vente at deres lukrative uanstændighet i andre ting skulde ophøre. Ogsaa dette er imidlertid skedd. Man aapner vittighetsbladene med en følelse av at de har faat tilbake en sund og frisk anstændighetsfølelse, som gjør deres humør langt mere lysende og aapent og har tat væk den skygge av fordulgthet som tidligere var deres pikante trækplaster.

Hvor længe dette vil vare har det liten interesse nu at

spaa om. Hovedsaken er at det er egte og har rot i en virkelig folkeopinion. Det er denne folkeopinion som vi her hjemme mangler.

5.

Paa landet.

Overgangen mellem by og land er mange steder hos os sterkt utvisket. Tyskland har endnu store bondedistrikter som i en forbausende grad har formaadd at holde sig fri for storbyernes og industrialismens nivellerende indflydelse. At komme ut paa bondelandet, ut i en rigtig «Dorf» er derfor en hel oplevelse. Man har ikke bare med en helt ny byggemaate og levemaate at gjøre, men ogsaa med en helt ny psykologi. Alt det vi har hørt om gjennem vore aviser, om krigsutbruddet og stemningen, om talerne, musiken og begeistringen og «Deutschland, Deutschland über alles» er hentet fra byene. Den forbausende overgang i socialdemokraternes holdning til krigen og fædrelandet, i det hele den bratte forandring som fuldbyrdet sig i en-to-tre hos alle som hadde staat mer eller mindre kritisk overfor den statlige ledelse, og likeledes den overvældende bølge av idealisme som med en gang skyllet alle materialistiske hensyn tilside og over det forfærdelige som var hændt bare saa det store opsving, den indre sammensveisning, de lysende opgaver i fremtiden, og som vel at merke talte høit om alt dette, det er byfænomener.

Bondens bevægelser er langsommere. Han er vant til at omgaaes naturen, hvor alt som er egte trænger tid, og hvor man altid nærer mistro til det som skyter raskt i veiret. Desuten har bonden ikke denne lette tankegang som straks finder sig til rette med historiske perspektiver, med følelsen av en verdenshistorisk opgave for folket. Han kan ikke sætte sig helt utenfor gaardens drift og op paa en eller anden stjerne for at overskue verdenssituationen og bedømme den helt uavhængig av det som han er vokset frem av, og hvorpaa hans og hans families eksistens beror. Og fremfor alt har han heller ikke bybefolkningens rappe tunge og lettilgjængelige ordforraad, især naar det gjælder det som bevæger dypet i hans sjæl. I motsætning til den livlighet som præger bybefolkningen, den rikdom av uttryk som de fandt for hvad de alle gjensidig

følte, staar bondens møte med naboer og kjendinger ordknapt, men med en viss seighet i haandtrykket, en viss blankhet i øinene og kanske et utbrud som gaar til siden for det som egentlig bevæger ham.

Til gjengjæld er bondens *fantasi* saa meget mere, man fristes til at si tøilesløs end bybefolkningens. Ute paa landet savner man den nærhet med det som skaper begivenheterne som gir en viss evne til at avveie og bedømme. De ser, eller fortæller at de har set, merkelige skydannelser — som i 1870 den blodrøde ridderskikkelse mot den graa aftenhimmel som hele landsbyen hadde set. Og med fantasien følger dens ledsagere: frygten og overtroen. Man finder meget mer frygt paa landet end i byerne. Fantasien maler alle forfærdelser som om de alt var nærværende, og den kjører likesom for løse tøiler hos en befolkning som stort set føler sig saa overlatt til sig selv, og som savner den orientering som ligger i geografiske og historiske kundskaper. De synes alt de ser de fiendtlige horder rase ind gjennem Tyskland og bryte ind i deres egen landsby.

Og med fantasiens frygt kommer saa ogsaa den gamle tro paa de hemmelighetsfulde magter som skal ha hjulpet saa godt i gamle dage. «Himmelbrev» som forjætter deres bærere sikkerhet mot kuler og i 1870—71 var endnu sikrere hos enhver tysk kriger end selve det nye testamente, er nu en meget eftersøkt vare[1]). Fra hus til hus blir disse brev i nattens løp avskrevet og git de utdragende med paa veien. Hos en prest kom en gammel mand ind og bad om et slikt himmelbrev til sin søn som skulde ut i felten. Han hadde nemlig mistet sit og skulde nu faa det erstattet. Da presten hverken kunde eller vilde hjælpe ham med dette, mente gamlen at saa fik han skrive av den 121. salme og sende den efter ham, og han var fuldstændig enig med presten da denne sa at han heller burde bære denne salme i hjertet end i lommen. — Ja, den gamle var enig med presten; men for sig selv gjorde han allikevel sit eget regnestykke: sikkert er sikkert. Det viste sig nemlig senere at han selv hadde et rigtig himmelbrev; men til sønnen i felten sendte han den 121. salme, fordi han

[1]) Se nærmere om overtro ved fronten, kapitlet *Skyggesider* i «Krigerliv og religiøsitet».

vilde beholde sit egte himmelbrev til egen beskyttelse der hjemme om noget skulde komme paa.

Paa en maate kan man synes at det landlige sjæleliv er enkelt og usammensat i forhold til bymenneskenes. Men det er allikevel et spørsmaal om ikke den større rikdom hos bonden ogsaa fremkalder en større variation og ialfald ofte har et dypere perspektiv. Den lethet for at snakke og ræsonnere som er egen for byen i motsætning til landet kommer let til at virke slik at man holder sig paa overflaten. Det er derfor ogsaa noget eget for landet at krigsutbruddet fremkaldte en dypere *bodsstemning*. Det hænger sammen med mange andre ting ogsaa, er saaledes ikke uten forbindelse med den fantasiens frygt og den usikkerhet som driver til overtroens midler.

Men den bredeste strime i den strøm som fører landbefolkningen til bodsfølelsen er allikevel den gamle historiske overlevering: at svære tider er vink fra den retfærdige som kalder til regnskap, og i landbefolkningens sjæle er der med ett fuld klarhet over dette. Syndet har de, for de kunde aldrig bli tilfreds i de gode tider, og de glemte Gud og det ene fornødne. Saa vil Gud nu vise dem hvad virkelig hunger er, hunger efter brød og hunger efter Guds ord. Derfor var der over de landlige gudstjenester som likesom kom istand av sig selv den samme kveld som mobiliseringen var blit bekjendt om eftermiddagen, en kanske noget dypere tone end over byenes folkesammenstimlinger. Jeg husker særlig en prest som fortalte om en slik gudstjeneste klokken 11½ om natten den 1. august, da kirkerne ikke kunde rumme alle som skulde ind, og da der var mange knæfald om nadverbordet av de utkommanderte og dem som de skulde efterlate hjemme.

Og saa kom avskeden seigpinende som den er naar man maa staa og vente paa stationen, men uten scener, som det stemmer med bondens vis. Værst hadde han kanske hat det da han var i stalden og sa farvel til hestene, hans yndlinger, som han visste vilde bli utkommandert likesaa vel som han selv. Kunde han noget sted ikke holde taarerne tilbake, saa var det der. Og paa toget sitter han saa og drøfter med sine fæller ganske rolig og nøkternt hvad de alle har foretat av testamentskrivning og ordning for alle tilfælders skyld. En eller anden opdager noget som han burde ha gjort og bestem

mer sig til straks ved første leilighet at skrive hjem og greie med det. Mange henvender sig i slike tilfælder til presten. Han skal likesom være deres eksekutor testamenti baade i stort og smaat.

I det hele tat, presten blir centrum i høiere grad end nogensinde. Da den store sky la sig over landsbyen F., like ved Marburg, var presten bortreist paa ferie. Han ilte tilbake; men veien var lang, og kommunikationerne funktionerte ikke saa sikkert for private, og da han sent lørdag aften kom til sin Dorfstation, stod de der saa godt som alle sammen og ventet paa ham, nogen med taarer i øinene: »Men hvorfor var De ikke hos os, herr pastor, vi har længtet saa efter Dem». – Ogsaa i den rent verdslige ting at skaffe nyheter og fremfor alt at fortolke de ofte høist mangetydige efterretninger som indløper, maa presten være sjælesørger. Et sted i Bayern hadde presten ordnet sig med telefonisk besked fra nærmeste by, og naar han saa hadde faat vite noget, ringte han med en klokke, og da kom de farende for at høre hvad det var. Da telefonen er en ting som ellers ikke brukes, og som presten heller ikke anvendte til stort andet end disse meddelelser, blev det snart fuldstændig nok at det ringte paa telefonen hos presten, saa gik det som en løpeild gjennem byen: Nu er presten i telefonen; kom, la os skynde os!

Men ellers gaar arbeidet med jordbruket i landsbyen sin rolige gang, og ingen vil merke noget til at der ikke er ganske sedvanlige forhold naar man kommer ut paa besøk. Bare de fulde kirker om søndagene og deltagelsen i krigsandagtene paa hverdagskveldene selv i den travle onnetid røber at i det indre er der ikke den samme ro som før. Kanske vil de ogsaa lægge merke til at presten blir stanset underveis av baade den ene og den anden som har et brev at stikke til ham, og saa utspinder der sig gjerne en samtale om den som har sendt brevet. Hjemme i prestegaarden finder De paa kontoret en hel bunke av slike brev. De er skidne og slitte, for de har gaat fra haand til haand, enten de nu var skrevet til presten og av ham var utlaant til menigheten, eller de var rettet i kort og enfoldig bondestil til forældre og søskende, og saa som en selvfølge bragt til presten forat han kunde

læse dem først. Vi sat en hel kveld hos pastor Fenner i Breitenau (ved Fulda, nær Cassel) og læste slike brev. Men vi maatte ta natten til hjælp; for baade var der mange av dem, og hverken presten eller gjesten hadde lyst til at slutte; desuten fik vi saalænge det endnu var besøkstid stadig visit av folk som hadde noget at melde eller som vilde ha sig en prat med prestefolkene. Der var ogsaa en soldat inde, som var paa permissionsbesøk hjemme, og som nu skulde avgaarde igjen og vilde bringe ferske hilsener fra pastoren til de andre der ute.

Jeg vet at slik som jeg her har skildret forholdene paa landet, dels efter mine egne iagttagelser og dels efter hvad landsbyprester har fortalt og skrevet, er billedet for saavidt ikke fuldstændig, som skyggesiden ikke er tat med. Jeg har et langt brev fra en landsbyprest fuldt av klager over den misopfatning at det skal være saa ideelt at være prest paa landet. Brevskriveren finder næsten bare træghet og dorskhet og sluhet hos sine menighetslemmer, og han gaar fuldstændig træt i alt det verdslige hjælperi som presten skal præstere. Heller ikke tror han noget paa den ideelle begeistring hos landbefolkningen; den er altfor jordbunden, mener han, og tænker til syvende og sidst altid paa at faa mest mulig for potetene og kjøttet.

Ja, vi lever desværre ikke i nogen god verden, enten det saa er i byen eller paa landet; men der forekommer virkelig tider og mennesker som for et øieblik bringer en til at glemme dette, og ogsaa saadant hører med til et sandt billede av virkeligheten.

*

Det aandelige liv følger sine egne love. Og de gaar ofte paa tvers av de militære. Hvad man kalder krigens religiøse virkninger er ikke noget bevis paa at disse to faktorer drar i samme retning. Og et utsyn mot det kommende aabenbarer for alvor den spænding som der er mellem dem. Det værste som kunde hænde Tyskland for dets aandelige fornyelse vilde sandsynligvis være en overmægtig seir. Mange er de blandt ædle tyske fædrelandsvenner som gruer for en stor seir. Og som sier at et militært nederlag — som forresten ingen tænker sig muligheten av — vilde kunne bety den største aandelige vinding. Det er ikke godt for slike folk at uttale sig. Men de kan finde beslegtede sind saa langt aandens love kjendes av menneskene.

Eir. Berggrav-Jensen.

KIRKEN OG FOLKET.

Foredrag holdt 25de oktober 1915 i den norske kirkes presteforenings generalforsamling i Kristiania (uvæsentlig forkortet eller rettet).

Av presten *Mikael Hertzberg.*

Det er ikke til at ta feil av at der blæser en *kirkelig luftning* henover land og folk for tiden. Sansen er vakt for kirkelig liv og kirkelig kultur og kirkelige værdier. Det er ogsaa dette — tænker jeg — som paa bunden rører sig i like grad hos de forskjellige kirkelige retninger blandt os — enten de arbeider for statskirken med reformer eller eller for fri statskirke eller for fri folkekirke.

Men ikke bare dette forener os. Ogsaa den ting at bevare forbindelsen mellem kirken og folket — tror jeg — er et fælles ønske og en fælles bestræbelse hos os alle.

Jeg har altsaa den lykke ved mit emne at kunne appelere til sympatien hos alle retninger og avskygninger, som er her tilstede.

Man kunde nu først føle sig foranlediget til at spørre: *er ikke folkekirkens tider forbi?*

Svinder ikke de dager hen, da kirken og folket endnu hørte sammen? Har kirken mere nogen større betydning for folket, den store masse? Er ikke avkristningen i vore dager saalangt fremskreden? Er ikke kirkesøkningen aapenbart i tilbakegang? Og søndagen paa vei til at avskaffes, særlig i byerne og blandt ungdommen? Ogsaa paa landsbygden, ja især der, finder vi stedse flere kirker med 10—20 kirkegjængere eller mindre. Nadveren har mange steder næsten avskaffet sig selv, og sognebud formelig ophørt. Maa ikke da den kirkelige tilstand i by og bygd fylde en med dypeste mismod? Og med alt dette ser vi jo hvorledes umoral og løshet brer sig paa alle omraader. Tyder saa ikke alt dette paa, at forbindelsen mellem kirke og folk er løsnet?

Ja det skulde synes saa. Og dog! Forbindelsen er der allikevel. Kirken er endnu idag trods alt *folkets kirke*. Naar den kirkelige sans i den sidste tid saa aapenbart er vaagnet, har den virkelig et grundlag at bygge paa, som endnu er til stede. Der er fremdeles grogrund baade for menighetsbevidsthet og kirkesans, kanske mere end før. Det er dette syn jeg her vil gjøre mig til talsmand for, saa faar det bli andres sak at fremholde et andet syn paa tingene.

Jeg vil fremsætte mine beviser i følgende syv theser eller sætninger — kald dem paastander, om man vil —, de svæver dog ikke i luften, men er bygget paa livet og erfaringen, som en kan gjøre den i by og bygd, specielt i de brede lag.

1. Der er idag — trods alt — en *samfølelse* mellem folket og kirken, der skaffer sig uttryk gjennem utallige *tilknytningspunkter*, som tyder paa, at folket ikke vil undvære sin kirke. Det nærmestliggende at tænke paa er den almindelige benyttelse av de *kirkelige forretninger*. Da dette er noget som ligger i dagen og vi alle kan bekræfte det, behøver jeg ikke at dvæle videre ved det. Om én av dem, konfirmationen med den dertil hørende forberedelse, kan jeg dog ikke andet end lægge til: la os takke Gud, saalænge det er slig, at praktisk talt alle folkets barn, barn fra alle hjem, endog fra kirkefiendske, kommer til den paavirkning av Guds ord, vi har i konfirmationsforberedelsen. Ingen misbruk, ingen skjævheter, ingen tale om tomme skikker etc. kan fordunkle dette uvurderlige gode. Der nedlægges en spire, som nok vil vokse og syne sig i sin tid i de enkelte — hvad vi ogsaa har beviser for.

Og det er ikke bare de kirkelige forretninger, som denne samfølelse knytter sig til. Den kommer frem ogsaa ellers. Som ytringer fra folkedypet. Saaledes med den konen, der hadde vanket blandt sekter en tid, men tilsidst sa: de tar sig ikke noget av en der, nei derborte i menigheten og i kirken, der har vi det som *et hjem* for os!

Men isteden for at la os opta med disse enkeltheter, vil jeg peke paa tre aktuelle ting ute fra den store verden, som viser, at denne samfølelse mellem kirke og folk bekræfter sig ogsaa i de store forhold — saa man ikke skal behøve at

si, at det bare er saa hos os i vore smaa forhold, idet selv Kristiania ikke er nogen virkelig storby.

Jeg peker da paa *krigen* og de erfaringer man herunder har gjort: overalt strømmer folk til kirkerne. Om de stod tomme før, nu — i nødens tid, naar det gjælder — fyldes de igjen. Det viser sig altsaa, at i dypeste grund hører folket og kirken sammen. Og det bekræfter sig igjen, at kristendom ikke i længden kan være til uten kirken; dragelsen til kristendom drar til kirken.

Det andet jeg peker paa er et interessant fænomen som det, der er offentlig oplyst fra Berlin angaaende borgerlig begravelse. I Berlin er jo vantro og løsrivelse fra kirken skredet langt videre end hos os. Allikevel er stillingen ogsaa der den, at da der blev stiftet en forening av kirkefiendske elementer med det formaal at yde alle dem gratis begravelse, som gik ind paa ikke at bruke prest — hvormange benyttet sig saa av dette tilbud? 6 — seks — om aaret, og det i en verdensstad som Berlin med 2½ million indbyggere! Et saadant eksempel siger isandhet meget.

Endelig nævner jeg *Kjøbenhavns kirkesak*, ved hvis 25-aars jubilæum jeg netop hadde den ære at være tilstede. Her truet det med fuldstændig kirkelig opløsning; man lot menigheterne vokse op til 50, 60, 70 tusen mennesker, og de rette vedkommende myndigheter gjorde intet ved det, lot alt gaa sin skjæve gang; alt hvad der het kirke og menighet blev borte i massen. Da reiste sig — ja hvem reiste sig? *Folket*, nemlig den del, for hvem kristendom og kirke betydde noget, anført av de syv *lægmænd* med de kjendte navn. De forlangte kirke og menighet gjengit til folkets tjeneste. Kravet kom fra dem, der repræsenterte dette folk selv. Hvad der siden den dag er skeet i Kjøbenhavns kirkesak regnes for noget av det merkeligste i det sidste hundredaars kirkehistorie.

Saaledes vidner disse træk derutenfra: folket er ikke færdig med sin kirke. Vi gaar videre.

2. Der viser sig en stigende sans for *kirkelige kulturværdier* som folkets bedste arv og eie. Tænk bare paa, hvorledes man rundt om i bygderne begynder at ta vare paa de gamle kirker og deres utsmykninger. Og vore store aviser —

de smaa med — blir ikke træt av at ta op artikler om saken, naar det gjælder nedrivning eller ikke av et gammelt gudshus og bortskaffelse eller ikke av dets prydelser. Lykkelig det sogn, den bygd, som har en ærværdig kirke i sin midte! Man faar mere og mere øinene op for, hvilket klenodie det er. Og man utsætter sig ikke lettelig mere for den vandalisme, der før var altfor almindelig. Over alt andet staar her Trondhjems domkirke, hele nationens klenodie, landets helligdom. Tror vel nogen, at nogensomhelst anden bygning kunde ha været det i den grad — uten netop *denne kirke*? Man kan si hvad man vil, der knytter sig en egen følelse til kirkebygningen. Hvor sattes ikke lidenskaperne i bevægelse da der blev tale om en total forandring av domkirkens planer! Man følte det som det angik en personlig.

3. Har jeg ved mit sidste punkt utvidet synskredsen, saa indskrænker jeg igjen omraadet og peker mere specielt paa, hvorledes der synes atter at bli mere bruk for *prestens* gjerning, personlig set. La mig til at begynde med nævne det aktuelle, som vi alle har lagt merke til, nemlig at der ved dette valg er nominert saa mange prester til stortinget, som neppe har været tilfældet paa lang tid, ja, som minder om 1814. At de falder igjennem ved *valget*, gjør intet til saken. Allerede de mange nominationer er det karakteristiske. Man kan likesaa godt si, at det tjener dem til ære, at de falder igjennem; ti det kunde jo netop vidne om deres selvstændige overbevisning, der ikke tillater dem at love alt til alle.

Men der er dog ogsaa dypere grunder at anføre. Det synes som der igjen føles mere trang til prestens tjeneste i det daglige livs bekymringer og sorger. Jeg er sikker paa, at de fleste prester gjør erfaringer derom. Ikke mindst i byerne. Og allermest i storbyens fattigkvarterer. Der gaar de til presten med alt, som ligger dem paa hjerte, ofte med det utroligste. Jeg kunde fortælle mangfoldige eksempler, om tiden hadde rukket. La være at det mest er alleslags smaa jordiske sorger og ønsker. Men de gaar da til presten med det. Det ligger dem saa at si i blodet, at der er raad og hjælp at finde for alting. De vet intet bedre sted at gaa til end dit! Sandelig er det ikke stort nok? Om det nær-

mest er timelige ting de kommer med, er det ikke likesaa mange smaa tilknytningspunkter for aandelig hjælp og tilskyndelse? Er det ikke altsammen levende, praktiske vidnesbyrd om, at kirken og folket hører dog sammen? Beviser det ikke, at kirken netop i vore brede lags bevidsthet staar paa et høit sted?

Jeg sa det var mest timelige ting de saaledes kommer med til presten. Men mange kommer dog ogsaa i sin sjæls trang og nød. Og det er saa betegnende, hvad en mand paa et ukirkelig — men meget kristeligsindet — strøk paa vestlandet lot sig forlyde mig: «Presten er naa prest allikevel!» nemlig just naar det gjælder, naar en er i aandelig angst og knipe.

Selv overfor vore socialdemokrater — som jeg forøvrig i et særskilt nummer vil omtale nærmere — paastaar jeg det samme: presten har en position, som ikke staar til at negte. De bruker kirken og presten, de likesaavel som andre almindelige mennesker; der er ingen forskjel i saa maate. Og selv lederne maa ofte, uten at ville det, avlægge vidnesbyrd om det samme. Nemlig naar disse paa offentlige møter o. lign. lar sig forlyde med, at «disse presterne har altfor stor magt og indflydelse». Det maa indrømmes, at dette dog er upartiske vidnesbyrd og uvillige mænds skjøn, der her kommer tilorde! Og selv om vi prester ofte blir utskjældt i socialdemokratiske forsamlinger — jeg har den ære at være utskjældt kanske mere end de fleste — hvad er det andet end uttryk for respekt, kun at det er medaljens bakside! Ti den man ikke ser sig istand til at overse eller foragte, den skjælder man ut! Derfor la dem bare skjælde en ut; det viser, at de respekterer en! — at presten er en faktor, som de maa regne med!

4. Dermed føres vi umerkelig over til vor næste these eller paastand: vi vender i virkelighen paa en viss maate til bake til *patriarkalske tilstande,* som i vore fædres tid eller længer tilbake. Man studser kanske. Men jeg blir ved mit. Trods al saakaldt oplysning, hvorav tiden roser sig, saa er vor tid mindre skikket end nogensinde til at ha *selvstændige* meninger. Folk har nuomstunder ingen andre meninger end partiet eller aviserne — eller presten! Især partipisken; de

politiske og de socialdemokratiske ledere regjerer allevegne. Faa formaar at staa frit og uavhængig. Det er dette jeg betegner som et visst patriarkalsk træk ved tiden. Stundom kommer det utpræget frem. Især i storbyens fattige kvarterer. La mig blandt andre eksempler nævne følgende træk fra livet. For endel aar siden skulde klokkeringningen om aften indføres i Tøien — for at kalde barnene ind fra gaten: denne i sidste tid saa almindelig indførte skik har jo allerede i sig selv likesom en duft av det patriarkalske (hvorfor saamange har raset imot den; den gaar allikekel sin seirsgang overalt). Den aften vi skulde begynde ringningen var hele kvartalet paa benene. Gaterne var sorte av mennesker, som vilde overvære det høitidelige øieblik. Ridende politi maatte utkommanderes! Da aftenklokkerne saa lød utover folkehavet, summet det allevegne: nu maa vi hjem og lægge vors, nu maa vi hjem og lægge vors! Og det gjorde de ogsaa tilsidst! — selv om mange murret over at «bli kommandert iseng»; «de hadde ret til at staa her i gaten saameget de vilde for presten!» Det hele gatebillede var i virkeligheten saa uhyre karakteristisk for visse moderne forhold i vore storbyer, en blanding av gemytlighet og arrighet — og en viss patriarkalsk stemning! Lyst til optøier var vel heller ikke utenfor tankerne. Men hvorom alting er: aftenringningen vil vi ikke undvære mere. Min medhjælper, bestyreren, som bestyrer boliger med et par tusen mennesker, klager over, at den værste tid er sommerferien, naar klokkeringningen med samt presten er borte og ferierer — da er der ikke respekt for nogen ting!

Jeg kunde fortsætte med at berette lignende træk fra livet, f. eks. om friluftsmøter i de vældige gaardsrum i boligkvartererne, som naar der er lysbilleder med (av Jesu liv) kan samle 1 000, optil 1 500 eller mere — og hvad vi da kan opleve av umiddelbare og gripende uttryk fra folkedypet, og det fra saadanne, som sjelden eller aldrig søker kirken, uttryk av respekt for Gud og Guds ord, som minder om de gode gamle dage. Men alt dette vil føre for vidt at dvæle nærmere ved.

Jeg vil tilsidst under dette punkt minde om, hvad engang avdøde provst Færden førte frem i en artikel i Morgenbladet.

nemlig at vore prestegaarde fordum — i vore bedste- og oldefædres tid — var *kulturcentrer* rundt om i bygderne. Nu de tider er vel forbi. Men skulde ikke nu vore prestegaarde, mener han, igjen kunne faa sin tidligere betydning, om end paa en anden maate end før, stemmende med de ændrede tidsforhold: prestegaardene paa landet og prestehjemmene i byerne har alle betingelser for at bli *sociale centrer*. — kristelig-socialt set — midt i det moderne bevægede arbeidsliv, ikke mindst, lægger vi til, midt i storbyernes massekvarterer. Derfor hører det med til en av mine ideer, at det er godt og rigtig at knytte faste presteboliger til kirkerne ogsaa i byerne, for derved at markere desto tydeligere baade prestens og kirkens sted for alt folket.

Hvis der er noget i alt dette — og det mener jeg der er — saa peker det altsammen hen paa noget visst patriarkalsk i tankegangen og opfatningen, som slet ikke ligger saa fjernt fra vor moderne tid, trods al tale om den fremskredne oplysning o. s. v.

5. Det faktiske forhold er, at der findes ingen mere sandt folkelig og mere egte demokratisk institution end kirken. Ti hvor findes den indretning iblandt os, der i den grad staar aapen for det hele folk, liten og stor, fornem og ringe, fattig og rik? Den lukker sin favn op for alle uten forskjel og uten persons anseelse. Den er vidhjertet og storsindet. Som det er dens kald og opgave at tjene folket, saa har den ogsaa sit arbeide blandt det hele folk. Det viser sig jo tydelig for alle deri, at der i storbyen og i bykvarterer — alt iberegnet — neppe er nogen institution eller forening eller lokale av nogensomhelst art, der saaledes søndag efter søndag formaar at samle de skarer, som kirken gjør; jeg tænker da ikke mindst paa de friere aftenmøter, som ofte holdes i kirkerne søndagene. Ialfald naar vi ser bort fra de rene forlystelsesetablissementer, som dog egentlig falder utenfor sammenligningen. La os tænke eksempelvis paa den slags forældremøter, som socialdemokraterne arbeider saa meget for i forbindelse med byfolkeskolerne; det skulde jo netop være møter av folket og for folket. Det er bekjendt, hvor trevent det gjerne gaar med disse møter, selv om det er søndags eftermiddag. Med en viss bitterhet kan der da falde ytringer som dette: der

borte i kirken har de det altid fuldt» — mens deres møter holdes for glisne bænkerader! Kirken har dog altsaa, trods alt, en rot i folkets brede lag, som andre misunder den!

Endvidere, naar alle fete fraser lægges tilside, er der til denne dag ingen institution, hvor likhet og broderskap allikevel omsættes i liv og praksis i den grad, som i den foragtede kirke. Jeg paastaar: heller ikke i selve «folkets hus». Jeg sier ingenlunde, at kirken her har naaet det fuldkomne. Langt derifra! Men jeg drister mig til at mene, at det sande demokrati har mere hjemme i kirken end i «folkets hus». Ti heller ikke i «folkets hus» raader nogen fuldkommenhetens tilstand i denne henseende. Mangen en av socialdemokratiets ledere sitter sikkerlig med høiere lønninger end talrige prester i dette land. Og meget ledertyranni raader her, som strider imot alle sande demokratiske principper. Og paa den anden side, i kirken gaar rik og fattig sammen, sitter høi og lav ved siden av hverandre. Noget mere demokratisk end vore menighetsfester kan neppe tænkes. Og i menighetsraad etc. kan direktører og arbeidere sitte ved siden av hverandre i al broderlighet. Endog «folkets hus» kan ikke opvise maken. Intetsteds er likhet og broderskap *saapas* gjennemført, selv om det endnu skorter en god del.

6. Som vel kjendt for alle er vore venner socialdemokraterne for en stor del kirkefiendske. Men herom trænges der at siges et par ord, netop ut fra synspunktet «kirken og og folket». Dette kirkefiendskap finder vi hovedsakelig hos lederne og i deres presse, men selv der arter det sig dog sjeldent som kristendomsfiendskap. Blandt de brede lag av socialdemokraterne paastaar jeg der er litet av dette fiendskap. De staar stort set som andre almindelige folk. De bruker jo ogsaa kirken og presten faktisk som alle andre, om end kirkesøkningen er liten; men det er jo sandelig ogsaa tilfældet mangesteds blandt bønderne. Personlig er socialisterne som flest bare velvillige overfor presterne. I det hele maa det siges, at i forholdet til kirken følger ikke den store masse av socialdemokrater sine ledere og sin presse. Og la os vel merke: at disse sidste er fiendtlige mot kirken og presterne betyr ikke, at de er fiendtlige mot kristendommen. Og selv om de er uklare ogsaa i forholdet til kristendommen.

saa *betyr* dog Kristus noget for dem. Ialfald som et spørsmaal, som fanger interessen og sætter sindene i brand. Med andre ord, man sporer blandt dem en merkelig aandelig interesse, der igrunden sjelden er at finde paa den maate i andre samfundsklasser. Det kan skaffe sig gripende uttryk i socialdemokratiske forsamlinger, som de vil vite, der har hat med saadanne at gjøre. De er ikke kristne, neppe kristendomsvenlige, men allikevel merker vi, at Kristus holder deres sjæle i forventning. Derigjennem røber det sig, at kirken *endog her* har forbindelseslinjer.

7. Som min syvende og sidste sætning henviser jeg i al korthet til de levende og virksomme bestræbelser, der er vaagnet *i alle kirkelige leire* for *vor kirkes organisation*, hver ut fra sine synspunkter. Herved vender jeg tilbake til, hvad jeg begyndte med. Ti alt dette organisationsarbeide — av hvad art det end er, om kun for enkeltreformer eller for menighetens ordning eller hele kirkens forfatning — peker hen paa, at man ønsker at styrke kirkens gjerning i folket eller at fylde institutionerne, som det med et træffende slagord er sagt. Med andre ord: det betegner *en konsolidering av det kirkelige*, saa kirken bedre kan træde frem, som det den er: en kirke, der er sat til tjeneste for det hele folk.

I denne forbindelse tillater jeg mig at henstille til overveielse, om det ikke med dette formaal for øie kunde være nyttig, i likhet med den engelske og den svenske kirke, at overta ogsaa hos os den episkopale, d. v. s. den *apostoliske succession*. Ikke som nogen principsak, ikke som nogen livseller frelsessak. Men dog som en god og nyttig ting, av praktisk betydning, og det ut fra et *evangelisk* syn. Nemlig for at knytte kirken fastere til apostelkirken, den apostoliske menighetsordning. Saaledes at det intet skulde ha med noget «høikirkelig» syn at gjøre, men udelukkende det at knytte til de gamle traditioner, ja hævde dem i sandhed og renhet *imot* den katolske kirke [1]. Det vilde da — mener jeg —

[1] Som bekjendt anerkjender den katolske kirke slet ikke den i England og Sverige bevarte episkopale succession; løsrevet fra pavestolen gjælder den for intet. — Spørres der om, hvorledes den episk. succession skulde indføres hos os, sker det enklest ved at f. eks. den svenske erkebiskop indvier næste biskop i Kristiania eller Trond-

tjene til at styrke og konsolidere kirken i dens stilling overfor folket, som et vern imot den kirkelige opløsning, der ellers paa saa mange maater gjør sig gjældende.

Til slutning vil jeg samle alt, hvad jeg har villet si med det jeg her har bragt frem: La os ta op som en god arv efter de ypperste repræsentanter for det slegtled, der nu staar ved gravens rand: at *reise kirketanken* og *vække menighetsbevidstheten*, saa at kirken atter maatte staa *paa et høit sted i folkets tanker*.

hjem, saa gaar resten av sig selv. Helst kanske i Trondhjem, da i tilfælde oprettelse av erkebispestolen av hensyn til traditionen burde knyttes til denne by; dette er jo heller ikke nogen ukjendt tanke. I erkebiskopen vilde da den norske kirke finde sit naturlige hoved og sin øverste repræsentant i folkets tanke; nogen virkelig overordnet stilling behøver han ikke at indeha — ikke mere end i Sverige.

LYRIK 1915.

Av *Johs. Johnson.*

Hvorfor læser vi lyrik? Først fordi vi ikke orker bare virkelighet. Virkeligheten er for streng til at være vor eneste kost. Nu er det jo saa at den grundige og varige hjælp mot virkelighetens overmenneskelige tryk — ikke mindst i denne frygtelige tid — hverken er at søke i drømmenes rike eller i dyrets sløvhet, men bare i den dypere, tilslut alene menneskeværdige betragtning og gjennemtænkning av virkeligheten i lyset fra den høiere og evige verden som det har behaget Gud at avsløre for os gjennem de herlige mænd, lysbærerne, aabenbaringens tolker, først og fremst Kristus. Ene og alene ved en slik tilbunds gaaende fordypelse i virkeligheten, i dens egentlige vanskeligheter og opgaver, dens poesiløse og staalhaarde lover for sjæl og krop, for natur og historie, kan vi opnaa sandt liv; bare den som er helt ut virkelighetsmenneske og ikke i nogen ting vil la sig nøie med noget mindre end sandheten, blir et fuldstændig, et komplet menneske, dermed ogsaa eier av et reelt og effektivt, hele livet gjennemtrængende og omdannende gudsforhold ved Kristus.

Saa dersom drømmenes land, digtningens og kunstens haver, skal erstatte dette virkelighetsliv og bedrage os for livets og dødens og evighetens sandhet, da være de forbandet! Og desværre maa vi konstatere at fantasiens liv ofte bedrager mennesker for de virkelige værdier. Ikke bare mange kunstnere og digtere, men ogsaa mange tilsyneladende ganske almindelige prosamennesker, gjør her i jordens liv den beske erfaring at drøm og fantasi franarrer dem livets virkelige værdier. Store og skjønne og livsalige ting oplever de i fantasiens land, i plan og drøm og forskjønnende erindring, men overfor deres virkelige opgaver, kone og barn og samfund, fremfor alt sin egen karaktervekst, viser deres liv en ynkelig række svigtninger og nederlag.

Derfor kunde jeg være fristet til at si: Ingen skal gaa ind i poesiens eller kunstens haver, enten for at yde eller for at nyde, før han har faat sin egen lille prosaiske potetaker i god stand. Vær først et normalt menneske, slik som Gud gjennem Kristus har sagt han vil ha dig og ved Kristus vil sætte dig i stand til at være; gaa saa, med tak til skjønhetens Gud, til hvile og vederkvægelse en tur ind i drømmenes farverike lund saa ofte du har tid til det. Som at Guds egen poesi i naturens skjønhet, —

> («selv vesle moseblomme skjær
> er himmelens kapel») —

saa er menneskenes poesi i digtning og kunst bestemt til glæde og hvile for den arbeidende menneskehet.

Efter fem og et halvt ensformig, kanske slitsomt dagsverk kommer fabriks- eller anlægsarbeideren, paa vei til hjemmet med sin ukeløn, forbi det blanke vindu med straalende flasker indenfor, som den entreprenante pengemand har stillet i hans vei; hele hans væsen hungrer i virkeligheten efter litt løftelse, litt skjønhet (jeg taler om de mange som ikke endda er blit alkoholisert); altsaa søker han den i alkoholens idiotiske erstatning for skjønhet og poesi, mens fjeldbonden fandt den i vakkert træskjærerarbeide og rosemaling i sin stue, eller i sang og spil og eventyr; hvad er der av disse ting i arbeiderens bakgaard eller leiekaserne? Tobakken er endda den mindst giftige erstatning som vor arme kultur gir til denne uslukkelige trang til rekreation ved fantasiens hjælp som vi er skapt med.

Dette er poesiens første rolle. Den skal spre blomster over vort fattige arbeidsliv. Et trækspil i et par arbeidsnæver i skumringen, en god visebok, litt livlige farver, litt blomster i vinduet, — hvad betyr det alt undtagen denne egte menneskelige tørst efter poesi?

Men poesien har ogsaa en anden opgave end den at gi os en hvile fra den barske og strenge virkelighet nemlig den netop at *hjælpe os til at se sandt og dypt paa virkeligheten*, ja til at lete os frem til de evige tanker og løfte hodet mot de salige bjerge. Dette gjælder ikke bare den digtning og kunst som bevisst stiller sig i en tendens's tjeneste — i digtningen

er jo det hyppigst tilfældet med dramaet og romanen — men ogsaa den digtning som særlig sies at synge for sin egen skyld, den lyriske. Selv saa rendyrkede fantasiblomster som f. eks. «Gyldenlak, før du din glans har tapt» eller «Første og anden nat paa hospitalet» maa i et nogenlunde mottagelig sind kalde paa de dypere tanker om liv og død og personlighetens umaalelige værd. Allerede lyrikens mest uopslitelige tema, den erotiske kjærlighet, fører, om instrumentet trakteres paa værdig vis, det eftertænksomme sind ut paa personlighetslivets dyp. Det samme gjør al den digtning og kunst som ranker sig om livets kamp, sorg, lidelse og død, om hjem, fædreland og historie, ikke at tale om religionen selv; paa alle disse omraader gjælder det at

«ei den fatter livets spil
som ei av drømmene vil lægge til.»

Derfor kan man si at den som ikke i sit indre har strenger der sættes i bevægelse av poesi, er et ringere, et laverestaaende menneske; den som har øre for digtning, særlig netop for lyrik, er hvad engelskmanden kalder «a sensible man» og paa vei til at bli det Grundtvig tænkte paa da han sang:

Lyksalig det folk som har øre for klang herovenfra!
Det nynner alt nu paa den evige sang, halleluja!
Saa alle Guds engle forundres maa
hvor lifligt de jordiske klokker gaa
naar aanden med støvhjertets tunger
dets dybeste længsel udsjunger.

Kjærlighet til lyrisk digtning er derfor et væsentlig element i et menneskes dannelse. Sjælen faar form og dannelse henimot det den av skaperen er bestemt til ved at la Phantasus føre sig gjennem digtningens riker.

Men dette dannelseselement har, efter min forstand, altfor liten plads i vort nutidsliv; det var vist bedre før. At spille piano er blit skik; det kan selv de mest poesiløse; og fruer og herrer kan snakke og røke av alle kræfter mens det staar paa, og uten nogensomhelst poetiske fornemmelser. Til pianoet synges der iblandt en stump god eller maatelig lyrik, men faa hører teksten, færre kan den utenad, og ingen tør be om at faa den læst høit før den synges, for det vilde være

det motsatte av en kompliment til sangerens eller sangerindens dygtighet. Og oplæsning av poesi er likesaa ubrukt og paafaldende som pianospil er selvfølgelig. Derfor er det ogsaa svært sjeldent at finde folk som læser vakkert; som regel er det affektert og svulstig, slet efterligning av skuespillere som kanske selv mangler hjertetonen.

Efter min mening er det rette sted til at dyrke lyrisk poesi *den utvidede familiekreds*, hvor man, foruten sine egne, har nogen aandsbeslegtede venner, og hvor ikke generthet virker unatur og svulst under læsningen eller hindrer fantasi og følelse fra at skaffe sig naturlig uttryk i stemmen. En grund mere til at glæde sig sammen ved god lyrik — og musik — under slike samvær er jo den at vi som regel ikke har saa meget usnakket med hverandre, og derfor fristes til at snakke om det vi egentlig ikke vilde, — de fraværende.

Ogsaa dette frygtelige aar, 1915, har skapt sin lyrik. En del er endda efterklang fra 1914's fædrelandsglæde, en del gjenklang i sindene fra verdenskrigens brak. Men hovedsagelig er det »aarets høst«, som man sier; lyrikerne maa skrive ned sine stemninger, og selv om det oftest ikke er nogen glimrende forretning — detektivromaner er uendelig mere lønsomme — faar de fleste dog sine vers trykt.

La mig begynde med at nævne tre bøker som har det tilfælles at de er religiøst inspirert, *Edin Holmes «Ildprofeten»*, *Fredrik Paasches «Lilja»* (begge hos Aschehoug & co.) og *Sofie Bonneries «Under stjernerne»* (Gyldendal). *Holmes* bok er jo ikke lyrik, den er et bibelsk epos (om profeten Elias), men det bedste i den, dens natur- og stemningsbilleder, er lyrik. Efter at ha oplevet fire oplag av sit forrige bibelske digt, «Menneskesønnen» faar forfatteren vist ogsaa opleve 3—4 av dette. Dets svakhet er ellers mangelen paa historisk kolorit.

Naar jeg læser *dr. Paasches* fortræffelige oversættelse av den islandske augustinermunk *Eystein Aasgrimsøns* kvad fra 1340—50 aarene om skabelsen, syndefaldet og forløsningen, finder jeg mig i den samme religiøse verden som *Dantes* »Guddommelige komedie« fra omkring 1300 fører os ind i. Den

senere middelalders katolicisme har — hvad ogsaa oversætteren i sin indledning med imponerende kyndighet viser — slaat fast rot ogsaa i vort fjerne land, og har stadig faat ny næring fra de skiftende aandsretninger ute i Europa. Det i novemberheftet gjengivne avsnit av digtet gir et litet indtryk av dets sterke poetiske kraft og religiøse inderlighet; i den sidste henseende staar denne islandsk-norske digter, efter mit skjøn, heller foran end bak den berømte florentiner. I sin biografi av ham fortæller dr. Paasche træk som viser at han var langt fra at være en helgen; stammens merker, lidenskabelighet og stridbarhet, var ogsaa i ham; men skaldskapet er nok ogsaa gammelt stammemerke, og hvor det forener sig med en kampfyldt sjæls rop efter frelse fra det onde, skapes den store kristelige digtning.

Ja, der var nordmænd før os, aarhundreder før den indvandring av fremmede slegter som har git os storparten av vor nuværende overklasse. Hvor ydmygende det er for os at den aandskulturens have som «Lilja» er vokset i blev lagt for fæfot i fattige hundredaar! Det er en god, fædrelandsk gjerning at plante nogen av disse blomster over i vor nye have.

Jeg tror ikke at jeg tar feil naar jeg mener at *«Under stjernerne»* overgaar begge *frk. Bonnevies* to første digtsamlinger i lyrisk kraft og flugt. I 1912 utgav hun «Mot Lyset», i 1913 «De Sange smaa». Foruten det gamle og altid nye tema, livets lidelse, er det i denne sidste bok fædrelandsstemningen fra 1914 og siden verdenskrigen som har stemt hendes streng. Hendes fantasi har en svakere flugt end mange av vore mandlige lyrikere, men har baade en omhyggeligere form og større forstaaelighet, derfor betingelse for at naa videre ut. Dertil er det en sang «Under stjernerne», med den kristne tros ukuelige haab og utsyn mot det evige lys. La mig som eksempel paa den økede digteriske kraft og særmerkethet som jeg synes denne samling gir prøve paa, citere et par vers:

Tusmørke.

I dagen helligste time, i tusmørkets tause stund,
naar lyset lægger sit øre til mørkets bævende mund,
da lukker jeg alle døre, jeg stænger for døgnets brus,
lad byen stime og staake — jeg vælger mit stille hus.

En maaneskinslampe brænder, jeg flytter den fra dens sted
dithen hvor de klare øine fra guldrammen lyser ned —
da glemmer jeg verdens løgne, de kommer mig ikke nær,
for *mor* har skjærmende hænder hun smiler i lampens skjær

Hvor kjærlighetsflammen luer mens aarene haster bort,
der rører sig let paa hængsel selv dødsrikets tunge port,
et brændende hjertes længsel de salige glædes ved —
de gjæster de stille stuer i tusmørketimens fred.

Noget i slegt med disse tre bøker er en liten digtsamling, *Manns Kræde* av *Tore Ørjasæter* (Norli). Den er ikke betydelig, men gir løfter, og vil bli læst av landsmaalsungdom fra folkehøiskoler.

En sorgens og livssmertens digter med vild og mørk naturstemning er *Alf Larsen* som hos Gyldendal har utgit paa tykt papir et volum paa 202 sider, kaldet *Indgangen.* I 1912 kaldte denne forfatter sig *Alf Ingebrekt* paa en digtsamling, «*Vinterlandet*» der bl. a. led sterkt av danismer; denne samling er i utvidet og fornorsket form optat i nærværende, der rummer noget over 120 digte, mange av dem optar bare en fjerdedel av den side som er ofret dem. Den nye titel varsler kanske at vi skal faa mere fra hans haand. Hvad vi hittil har faat er uttrykt i dette vers:

Mit hjerte er en slagmark under nathimlens skjold,
hvor rædslen fører krig,
som den sidste av giganter paa de levendes vold
mod sorgens hær av lig. (S. 112).

eller i dette:

Nye bølger bryder op
av min sorte vaande;
hver har smertens træk og krop
og dybets frosne aande.

Frugtbar er du blit, min aand,
paa skrig og mørke klager!
vildt som brott i stormens haand
luer dine plager. (S. 183).

Denne ustanselige klage baaret frem med en utrættelig energi, næsten hele tiden arbeidende med billeder fra det stormfulde, vinterkolde hav -- selv alle de 36 sider om «Vaar-

havet» er behersket av gru og stormstemning — vilde virke trættende om den ikke var gjennemstrømmet av en meget betydelig lyrisk kraft. Men kan han holde ut i længden at digte med saa mørk en sjæl, med den skrækkelige tro, at «der staar en sverdod inderst i livets pupil» (s. 184)? Her er nogen vers av hans «Epilog» (s. 201):

Dødens tænder i vor strupe
er den visshed som er vor.
Alt skal jorden engang supe,
blodets leg og sjælens vaar.

Tankens sterke, vilde flammer
krummes alle mod en grav.
Stort nok blir det snevre kammer
da til det som var et hav.

— — — —

I min sjæl har kaos veltet
over verdens undergang.
Dette skibbrud har jeg smeltet
til saa mørk og mægtig sang.

En digtsamling fra det samme mørke er *Arnulf Øverlands* «*Advent*» (Aschehoug).

Denne forfatters to tidligere digtsamlinger «Den ensomme fest» og «De hundrede violiner» har tidligere været anmeldt i dette tidsskrift. Midt i alt det ufærdige stemningsskvalp syntes jeg der var haab om det betydelige, hvis det kunde lykkes ham at samle sig om de store livsværdier. Men denne gang ser det ut som den «Advent» han synger om er dødens. Det værdifuldeste i denne digtsamling er samlet om dødstanken.

I denne bleke verden av altfor tidlig vaar
har jeg fulgt mine veie tilende.
Og jeg har tænkt saa ofte at her hvor jeg staar
er der ingen ting mer som kan hænde.

Saasnart vi tier stille blir hele stuen fuld
av graat som forlængst er forstummet.
Et pust av gammel vaande og blomster og muld
er stanset herinde i rummet.

En plads for sig har dog bokens sidste lille digtkrans «Norge». Jeg synes det er det betydeligste jeg hittil har

læst av denne forfatter. Helt forskjellig fra al den syke kredsing om egen elende:

Lokomotiverne tordner i trav mellem fjeldenes slukter.
Avdalen aapnes og runger av larm fra den sterke dag.
Tusinde drægtige skibe bærer det unge flag
og kranser jordklodens fjerneste solrøde øer og bugter.

Einar Solstad heter en ung lyriker (debutant?) som (hos Aschehoug) har git os 63 sider med «*Digte*», og som forhaabentlig slipper at synke ned i dette niflheim av fortvilelse som de to foregaaende sender os sine jammerrop fra.

Først byr han os et indledningsdigt, «*Torso*»:

Med uvante hænder
staar jeg og skaper og skrifter,
og linjerne tændes og slukner
eftersom lyset skifter.
Jeg kan ikke se for solen,
men staar her og meisler og møies,
en tanke jeg har, skal fortøies
og vugge i mange tider.

Det er det det spørs om: har vi her en sanger for mange tider eller bare for en jul eller fem? Dette lille begynderbind gir os naturstemninger og ung kjærlighetssorg i underlig avdæmpede vers som skyr sterke ord og farver; han spiller med sordin, i «blekgraa skumringsnætter»:

Ned i den aftenskumre ensomhet
bruser en fjern og uklar mumlen
som mindelser om noget ingen vet.

«Chrysanthemum» er et skjønt digt og gir løfter:

Som om den, mens de brune blade faldt,
har gjennemlevet alt og kjender alt,
staar den og luer i min stues krok
ensom og skjøn og drømmeklok.

Det tør være at den unge drømmers bøn i slutningsdigtet:

Kom, mens min ungdom lever, kom, mens min sjæl er ung!
Hvælv mig en evig himmel over de døde dage,
og gjør mig min smerte brændende dyp og tung!

— at den gaar i opfyldelse for ham, og at han da vil synge den store sang.

Landsmaalsdigteren *Ragnvald Vaage* har før git os tre digtsamlinger av rent lyrisk art, de to har jeg tidligere anmeldt her. Iaar utgir han (hos Norli) et slags eventyrdigtning, «*Gullbergland*» som han «vigjer til dei unge i lande», og som vist har denne grundtanke: Den som av Gud har faat det kald at hjælpe samfundet maa, om han er tro mot kaldet, gaa gjennem de dypeste smerter og tap, og først ved at gi livet opnaa at fuldføre sin tjeneste.[1]) Jeg formoder dette er meningen. Men den gaar ikke klart frem av digtet. Det handler om en dalens gut som forener et godt hjerte med en uforklarlig trang til at grave efter skatter i fjeldet og tilslut finder dem. Men forfatteren har, synes jeg, blandet norsk bygdevirkelighet saa uhjælpelig sammen med drøm og eventyr at læseren ikke kan skille dem og staar der med en fortapt følelse av intet at forstaa. En stor del av eventyrstoffet minder om «Haugtussa» og «I Helheim». Men hos Garborg er det alt, i form av drom og vision, som indre begivenheter indrammet i et klart beskrevet sjæleliv; her hos Vaage har det ingen slik indramning; det skal muligens bety noget slikt som en i trolleventyrets dragt klædd fortælling om en norsk-amerikaner der kommer rik og døende tilbake til hjembygden og blir dens velgjørér.

Men hvad jeg allikevel maa glæde mig over er at finde perler av egte lyrik, skjære toner av elskov og elskovssorg og av kristen gudstro, midt iblandt alt det uklare eventyrstof.

En helt anden verden flytter vi over i naar vi aapner det utvalg av *Rudyard Kiplings* digte som C. J. Hambro har oversat under titelen: «*De unge Mænds Fotter og andre Digte*» (Aschehoug). Jeg synes oversættelserne er utrolig friskt og godt gjort. Men oversættelse av saa vildt originale

[1]) Dette er ogsaa grundtanken i det landsmaalsdrama, «*Sigvard Vegard*», som *Vetle Vislie* utgir til jul (hos Norli). Om dets skikkethet for scenen vover jeg ikke at uttale mig, men det er forsaavidt i høieste grad aktuelt som det behandler nutidens arbeiderproblem og vil vise at kun den kristendom som er rede til det sidste offer kan løse problemet.

og saa suverænt selvraadige vers som Kiplings kan aldrig bli andet end en mere eller mindre avbleket mindelse om originalen. En hilsen bringer de dog fra denne eiendommelige blanding av beisk ironi, forsorent galgenhumor, ubændig friluftstørst, friskt mod og herlig, skapende fantasi som utgjør Kiplings forfatterpersonlighet.

To danske bøker tillater jeg mig at ta med i denne anmeldelse: *Valdemar Rørdams* «Krigen og Duerne» og *Sophus Banditz's* posthume «*Aarstiderne og andre Digte*» (begge hos Gyldendal). Rørdam er en forbausende produktiv forfatter, fortællinger paa prosa og vers, dramaer og digtsamlinger har strømmet fra ham i tyve aar. En utadvendt, frugtbar aand er han, vil være med at forme livet og bygge landet, kaster sig bjørnsonsk op i alt, med en masse ord som ikke altid er like lødige, men med et velsignet positivt, byggende sind. Under dette ivrige byggeri har han ogsaa faat øie paa kirken —

«Een Kirke, hvælvet af tusend År,
eet Alter, rejst af min Æt, min Stamme;»

— —

Og lå end Kirken der lav og lille,
jeg havde aldrig så højt et Sind,
at ikke alt hvad jeg var og vilde
jo kunde følge, når jeg gik ind,
og gro ved Åndernes Ånd at møde,
i Kraft fra Levende og fra Døde,
fra Alterlys og fra Orgelbrus
i den gamle Kirke, det trange Hus.

Sin smerte over Danmarks indre vanskjæbne gir han mægtige uttryk i de digte han har skrevet efter krigens utbrud («Berengarias fletning» f. eks.), men ogsaa for sit fædrelandshaab:

Blev Striden streng, er Maalet stort.
Hvad mer vil Mænd begjære?
Os møder i den mørke Port
de forudgangne Hære.
Og nye Slægter efter os
skal stolt med vore Våben slås
og styrkes af vor Ære.

Blandt nogen oversatte digte i bokens sidste del findes ogsaa et av Kipling; det er interessant at sammenligne det med Hambros oversættelse.

Sophus Banditz's efterlatte digte er ikke i nogen henseende betydelige, men gir et troværdig billede av hans jevne, gemytlige danskhet og tilfredshet «paa det jevne, ikke i det himmelblaa».

Jeg kan ikke slutte denne artikel uten i ærbødighet at ta min hat av for de forlæggere som trykker lyriske digtsamlinger. Jeg har indtryk av at kjøperne maa være overordentlig faa og at der maa være alt andet end silke at spinde paa de fleste av disse bøker. Men det vilde allikevel være et smertelig tap at maatte undvære dem. Selv i denne staal- og guldalder — eller netop i denne forfærdelige tid — kan et folk ikke undvære sangens blomster i vort aandslivs have.

Johs. Johnson.

KRIGSRELIGION.

E. Berggrav-Jensen: **Krigerliv og religiøsitet.** Erfaringer og dokumenter fra fronten. Steen'ske Bogtrykkeri og Forlag. 232 + VIII sider. Kr. 4,00.

Berggrav-Jensen har været ved fronten. Han kunde ikke andet. Det maatte sees; det maatte opleves, gennemleves. Øieblikket er for stort til at sidde hjemme i. I slaglinien, i beskudte leirstillinger. Han har været helt ude i det. Han har erfaret det paa sig selv, hvad der er det mærkværdigste ved det hele: at naar man er helt ude i det, føler man ingen frygt. Det var ham en slags skuffelse, at han aldeles ingenting mærkede. Men det kom bagefter, da faren var forbi: om nætterne, i drømmene. Han oplevede her hvad han omtaler som en almen erfaring: bag fronten er man flov om hjærtet; i selve linien faar man sit mod igjen. Ja der er de, som først kommer til ro med sine nerver, naar de er i skudlinien.

Gammel soldatervisdom forresten, den vi nu har sunget i kirkerne i halvandet hundrede aar:

Det er en Sag at merke
til Trøst i Kampens Tiid,
de Svage blive sterke
i allerstørste Striid.
Jo værre det gaaer til,
jo mere skal du vinde
og større Kraft befinde
naar du kun stride vil.

Jeg har altid tænkt mig, at det var noget, Brorson havde faaet at vide af en gammel krigsmand.

Det bedste i Berggrav-Jensens bog er det rent psychologiske, som han tildels har prøvet paa sig selv og som han har skaffet sig ypperlig underretning om ved at udspørge dem, der har været i ilden. Den sjælelige mekanik med dens »selvvirkende sikkerhedsapparater«, som gør det muligt for

mennesker at udholde det. De stærke forbundsfæller, mennesket har i trætheden og søvnen, i vanen, i fællesfølelsen. De falder i søvn midt i kugleregnen, medens de kravler paa alle fire over en dyngvaad mark. De sover i deres skyttergrave saa trygt som i en seng; «litt efter litt blir det med soldaten og kanontordenen som med mølleren og fossen» — de vaagner, naar den hører op. Der danner sig en kampatmosfære, som de hviler i, fordi den beslaglægger dem helt. Vanen er stærk, men fællesfølelsen er dog den mest bærende magt. Det er den, der gør at de kan udholde alt; ogsaa de derhjemme bærer deres lod i kraft af fællesfølelsen. Sløvheden skærmer; primitive følelser som sult og torst og deres mættelse afleder opmærksomheden. Det styrker at staa under kommando; arbejde, opgaver, ordrer samler interessen. Uden dem kan det ikke bæres. Intet virker saa velgjørende paa disse kampende mennesker som det at staa under autoritet. Alt maa for dem staa klart og fast, have realitet, have en mening. Hvis det ikke gjaldt fædrelandet og kunde føre til noget for fædrelandet, vilde vaabnene synke dem af hænde.

Denne psychologiske baggrund har forf. med velberaad hu sat op før han beskriver det religiøse liv; thi krigens religiøsitet er en del af krigens psyche og kan kun forstaas ud fra denne. Der er aldeles bestemte linier, som tegner sig i dette fromhedsbillede: et perspektiv som gaar bagud og et, som viser fremover. Bagved ligger hjemmet, foran ligger faren. Forf. har samlet dette i to kapitler: «Stemningens religion», «Farernes religion». Det er ganske berettiget at betragte hjemlængselen — og denne er stemningsreligionens hovedindhold — som en del af religionen. Den er det ikke blot fordi julestemninger o. l. gaar ind deri, men fordi hjemmet for disse mennesker er hele menneskelivet, ja livet i modsætning til kampen og døden. Og religion er ikke — og skal ikke være — *a thing apart*; den omspænder menneskelivet, belyser det, forklarer det. Den som i en saadan situation ikke har kone og børn med sig i sin religion han har sikkert ingen. Og tyskerne er jo hjemmemennesker; deres fromhed af den lutherske type er i høj grad præget af familielivet. Denne stemningsreligion er efter de vidnesbyrd, som her forelægges os, ogsaa temmelig ens for alle.

Anderledes stiller det sig med den fromhed, som ser fremover: «Farernes religion». Det som her er fælles for alle, er mere det formelle: den strænge alvor og den dybe følelse af at være i en højere magts haand. Men hvilken denne magt er? Det skal strax være sagt, at den rene naturalisme: forestillingen, at det gaar efter naturens orden giver sig meget lidt udtryk. Den er aabenbart ikke egnet til at gribe mennesket i det afgjørende øjeblik; han vil have sin person og et hensyn til sin person ind i forholdet. Det er vel ogsaa derfor, at den rent dæmoniske opfattelse af situationen som ligger nær for en udenforstaaende, heller ikke spiller nogen rolle for den, som staar midt i den.

Problemet ligger paa et andet sted: Forsynstro eller skæbnetro? Det første er det hyppigste i det sammenbragte materiale. Kristendommen har her sat frugt i den tyske befolkning; barnetroen bryder igennem, naar alvoren banker paa. Vidnesbyrdene er ikke blot rørende ved deres troskyldighed men ægte ved deres alvor. Fortrøstningen til, at er det Gud, som har afgørelsen, giver den samme ro under stormangrebet som paa dødslejet. Der er verdenskommando i sagen og villighed til at lyde den. Ophøjet glæde ved at vide sig under den Højestes vilje, tryghed ved at føle sig i Guds haand. Det er ogsaa den trøst, der sendes hjem til de sørgende.

Men skæbnetroen staar ved siden af denne forsynstro, erstatter den hos mange — det er jo den gamle soldatertro — og blander sig selv hos de kristeligt fromme ind i deres gudstro. Hvor er det muligt at holde den borte? Paulus kunde det jo ikke engang. Overbevisningen om, at alle disse kugler og granater styres af en højere vilje, er saa nær ind paa determinismen som muligt, ja, i det populære udtryk ikke fjærn fra den fatalistiske forestilling om «kuglen, som navnet er skrevet paa».

I de store typer er det let nok at skælne mellem en Wallensteins stjærnetro og en Gustaf Adolfs Gudstro, ja selv at vise en Napoleons heroiske fatalisme udenfor kristendommen. I de smaa og daglige tilfælde maa det sikkert være følelsesbetoningen, der gør forskellen: om man føler sig i en kærlig Guds haand eller i en, om end nok saa guddommelig, saa

dog ubønhørlig nødvendigheds vold. Tilfældet er der ingen der vil tro paa; det giver hverken trøst eller resignation og mindst af alt: mod.

Men der er en anden tilstand, som brevene ikke lægger skjul paa: indifferensen. «Jeg kunde hverken tænke paa Gud eller dem derhjemme, i det højeste paa fiendens tilintetgjørelse. Alt var for mig upersonligt. Man føler sig bare som led i det hele, ens egen tænkning er sat ud af kraft. Alt indre synes for en tid ikke at arbejde, heller ikke det religiøse.» Der er en vis religion i dette ogsaa: totalitetens, men den føles ikke som noget religiøst og bringer heller ikke sin bærer noget. Eller maaske det bare er en form af moralitet: underordningens. Ihvertfald har manden utvivlsomt — om end latent — sin samvittighed i orden.

Det er vanskeligt at sige, hvor stor en del af hæren, der staar paa dette standpunkt. Saadanne folk snakker nemlig ikke over sig; de tier helst stille, og afgiver derfor intet materiale — ihvertfald ikke til præstebrug. Det er dog vel mere den reflekterende minoritet, som holder sig saa tør. Men det er ejendommeligt at se af brevene, hvor ofte den akademiske intelligens opgiver sin særstilling overfor den store virkelighed: her er der en filosofisk doktor som bryder gennem Kant og her en teolog som opgiver sine reservationer. *Inter arma silent problemata;* man vil have klar besked, faste udgangspunkter; mening i tingene, her i religionen ligesom i krigens strategi og politik.

Overfor disse grundstandpunkter er krigens egentlige overtro: amuletter, himmelbreve, troen paa nadverens mirakelkraft o. l. tilbagetrædende, skønt det aabenbart vrimler deraf.

Hovedsagen er, at menneskets religiøse kræfter er sat igang af katastrofens stærke oplevelser, ligesom saa mange andre slumrende ævner er vakt. Og denne rejsning af menneskenaturen har sin værdi, selv hvor den ikke har ført til positivt religiøse resultater. «Sikkert er det, at der findes dybt alvorlige naturer, som er blit «vakt» til en ny livsvurdering i krigen . . . En indsigtsfuld mand derute sa mig at kanske var det disse til alvorets enkle livsopfatning omvendte aandsmennesker som vilde beholde mest av sine oplevelser og faa størst betydning for en kommende fornyelse.

Vil denne «fornyelse» ogsaa skabe nye former for selve kristenlivet, vil den influere paa kirkeforhold og teologi? Der er mange perspektiver, som aabner sig; men hvem véd, om de holder. Lammet græsser ved løvens side i interconfessionelt kammeratskab; protestanter gaar til messe og katoliker til bibellæsning; bønnemøder og begravelser har aflagt bekendelsesformer; alle tyske soldater synger: Ein feste Burg ist unser Gott». Vil der danne sig en tysk kristendom paa denne basis, som vender ryggen mod det svigefulde Italiens pavehof? Eller har den snilde fredspave forstaaet at forberede en fremtid for sin hjord. Hvad skal der blive af den tyske lutherdom, hvis Tyskland beholder Belgien og Polen og smælter endnu mere sammen med Østrig?

Sikrere svar kan der gives paa lutherdommens indre udsigter. Det nye liv er vakt paa — som det teknisk kaldes — theocentrisk mere end paa christocentrisk grund. Der tales ikke meget om Kristus i disse krigsbekendelser; næsten ikke et ord, — skønt det vel kunde være grund til at mindes helten fra Golgatha. Det er den Almægtige, Faderen og Styreren, hvis nærhed man føler; Guds hjærte og Guds haand. Det er Fadervor som er paa alles læber; det bærer kristentroen i denne store time, saaledes som det altid faktisk har gjort det. Om trosartikler høres intet, hverken apostoliske eller andre. Selv den positive professor Seeberg har i disse dage ytret, at disse kendsgerninger maa pege paa fremtidens retning.

Lutherdommen har været i ilden, og al papirstro er brændt bort.

Men andagt og bøn, bibel og psalmebog, ja selv bønnebøger, nadver og velsignelse, ja selv skriftemaalet har vist sin magt over mennesker som ingensinde. Det har rod i dem; — eller de har rod i dette.

Berggrav-Jensen har øvet et godt værk og gjort os andre en vigtig tjeneste med sin kække rejse og sin gode bog. Han er selv blevet større derat. Han har fundet en næring, som han behøvede; en opgave som han er skabt for med sine aabne sanser og sin hurtige energi. Han har fyldt sig med levende virkelighed og med alvorsfulde tanker. Han har samlet de mange indtryk til et billede som vil huskes og til en tankegang som kan forstaas. Han skal ha tak for hvad han har gjort!

Edv. Lehmann.

LITERATUR.

Anmeldt av *Berggrav-Jensen*:

Den ene og de mange.

Det er saa mange bøker som blir utropt som aarets bok. For en selv er det helst bare én eneste — om der da er nogen — som man har lyst til at gjøre til æresmedlem av sin boksamling. Da skal det være noget helt og fuldbaaret over boken, den skal si os noget nyt som er gammelt nok til at være egte, og den skal bringe en personlig streng til at tone i os, saa vi ikke bare blir imponert eller rystet, men virkelig glad i den. Siden «Gæst den Enøiede» har der ikke været nogen slik til jul. Men iaar er der en. Baade titel og undertitel og utstyr og emne har den imot sig, eller iveien for sig. Det er **Jernbyrden**, historien om Jan Vibe, av *Gabriel Scott*. (Aschehoug & Co.). Den er en av de stille i landet, men den er av de største «efter aand og indre».

Efter anlægget er den socialt-historisk, det er dette jeg mener den har imot sig. Men det historiske har ikke tat magten fra digteren. Det er ikke mer tyngende her end f. eks. det virkelighetstro moment er i Terje Vigen. Ved sin lune fortællervis og sine fint avstemte bemerkninger minder Scott om Selma Lagerløf. Jernbyrden er ikke uttværet og mangslungen, saa at man for andethvert kapitel skal bytte sted og personer, den er éntraadet og liketfrem. Dens sprog er uthamret arvesølv, saa lødig og dog let, saa klart og dog med noget hellig fortidig over sig. Dialekten fra Hovaag sogn er ikke fonografisk-mekanisk gjengit, men med umerkelig kunst indstemt i helhetsklangen. Boken er i det hele ikke realisme, men kunst.

Men det er personene og skjæbnerne som bærer den. Jan Vibe er noget av et eventyr i kraft og bredde. Men hjertelaget og retskaffenheten er ilden som smelter os sympatisk sammen med ham. Han er — i naturmenneskets dragt

— en bra mand som gaar Guds veie. Et stort barn, som man sier. Men en mand at ta merke efter. Han gaar ikke ut av ens minde, er han først rykket ind. Skal det gaa efter kunstnerisk fuldendthet og efter menneskelig rigdom, da er denne bok et særsyn.

La mig ta en enkelt side, dens kjærlighetshistorie. Uten fagter, næsten uten ord, ja uten forbrydelse er Jan og Ingers kjærlighet. Hverdagslige uttryk klær de sig i naar de skal tilstaa det for hverandre, ingen slappe hetetogter a la Jakob B. Bull, ingen hektisk-selvanalytiske refleksioner a la Barbra Ring, ingen streifblik til naturmystiken i kjærligheten som hos Sigrid Undset. Man kan si at det er det fortidige drag — handlingen spilles omkring 200 aar tilbake i tiden — som glatter ut disse ting og gjør harmonien saa ædel, - de gode gamle dage. Men det har ikke været slik i nyere norsk literatur at man har hentet blygsel i historien. Man har tvert imot hentet nyt raastof der, naar ens egen tids er opbrukt.

Sammenlign ogsaa Sigrid Undsets gjenfortælling av sagaene om kong Artur og ridderne om det runde bord. Se hvorledes den romanske erotik — her riddertidens — uvægerlig kredser om sengen og sverdet, — senere duellen og budoiret, og tilslut blir rent avslit i sin hidsighet. — Slik er ikke kjærligheten, slik er ikke den første kjærlighet, den som digterne har sveget.

Gabriel Scott har fundet dens tone. I en avkrok baade efter tid og sted, hos nogen utskudd og raringer av personer. Vi burde ile til denne skildring som til en fornyelsens fest.

Hvor mange «samlede verker»?

For hver ny samlet forfatter som stilles op i hylden taper den i personlighet og liv, og blir prægløs og regelmæssig som en spidsborger og likesaa literært umælende som en saadan. Dette moderne fænomen, det literære fælleskjøp, er en uting i en individualistisk digtning, hvor hver bok skal ha sin røst og sin dragt.

Selv de samlede klassikere er en uting. Samlingen letter deres vei til bokhylden, men tynger dens vandring ut til folket. Folket griper lettere til en enkelt bok og fæster den

i mindet, end det tar fat paa en bokklump med et romertal som eneste særpræg. For ikke at snakke om at folk ingenting husker ut fra hverandre naar de læser f. eks. Jonas Lies samlede. Jeg kan aldrig faa greie paa av mine elever *hvilke* av Jonas Lies bøker de har læst. I de samlede er Lindelin og Den fremsynte akkurat like. Fra et literær-pædagogisk syn er billige og pene enkeltutgaver av de bedste bøker langt at foretrække for mange samlede. Vil man studere en digters *samlede* produktion blir man jo allikevel bedradd av de samlede» — i saa henseende er de litt av en skandale.

Det er økonomisk at de samlede er saa gode. De kan bringe en forfatter paa solid fot igjen, de kan bøte paa manglen av de aarvisse julebøker, de kan skaffe ham arbeidsro. Dette er en side for sig som vi her ikke har noget med.

Men ellers er der bare to hensyn som kan gjøre fyldest for sig naar det gjælder samlede verker, det er det rent praktiske: at bøkene hver for sig er saa smaa eller saa ensartet, kanske sammenhængende, at de bør bringes alle under en hat. Dette gjælder kanske *Inger Johanne* som er vor generations barneminde fremfor alle andre bøker. Men træffer ikke den indvending ogsaa hendes samlede — som den fremforalt træffer Bernt Lies meterlange bokrygrække: at det er for meget paa èn gang, for meget det samme paa samme maate? Jeg tror barns sans for individualitet kommer til at lide ved at hver av hendes bøker ikke er et hele for sig.

Det andet hensyn gjælder forfattere som har erobret et stort navn, men hvis enkelte verker det litet vilde nytte at by frem. Som denne mands, dette store navns samlede produktion kan de derimot komme ut. Dette gjælder av de gamle *Wergeland* og *Welhaven* og *Jørgen Moe*, av de nyere *Aasen*, *Sivle* og *Vinje*. At disse tre høvdinger overhodet er tilgjængelige i sine verker kan vi takke de samlede for — iaar er det endelig Vinjes tur. Det nytter ikke at anbefale ham til dem som ikke kjender ham, (vi fik en gru for ham paa skolen — daarlig servering og uklokt utvalg). Men de som har fattet hold i denne mand vil takke cand. mag *Midtun* fordi han brukte sin evne og sit kjendskap til at faa en samlet utgave av Vinje.

Ellers faar hver mene som han vil om de samlede. Det

forløpne aars høst er stor og grøden er tiltagende. *Bernt Lies* ni bind er avsluttet, men bør jo hvert andet aar suppleres med et nyt bind av de to nye han imens har gjort færdig — saa sandt de skal svare til titelen, B. Lies samlede. *Aanrud* er kommet, masseprodusent er han ikke, men tænk Dem Hanen i hus med Sidsel Sidserk!

En begivenhet som er gaat av ganske i det stille er det at *Asbjørnsen og Moes eventyr* nu for første gang kan faaes samlet Gyldendal har nemlig utsendt sit eventyrsæreie i samme format som Aschehoug hadde paa sin to-binds subskribtion. Det spredte kan derfor omsider bringes sammen.

Paa den nye liste staar *Thomas Krag* øverst. Ogsaa her en broget blanding, fra naturalisme til mystik. Og adskillig kan undværes. Skjønt der er det med Thomas Krag at der er mange som har fattet interesse for hans forfatter-personlighet og for dem som gjorde dette mot slutten av hans produktion vil der være noget tiltalende i nu at faa hans første bøker ogsaa, og se hans træk fra den tid. Hans samlede verker maa være beregnet paa de nytilkomne i hans specielle kreds.

Trygve Andersen har skrevet en blivende bok: *Fra Cancelliraadens dage*. Den ansees nu saa berømt at den formenes at kunne bære en dødvegt av fire andre; man faar dermed hans *Samlede fortællinger* i 3 bind hvor man for litteraturens skyld kunde klart sig med det første som indeholder Cancelliraaden.

Man skulde tro at naar en forfatter samler sin produktion saa er det fordi han ikke kommer til at skrive mere, eller ialfald ikke mere i den genre. Men det er nyeste nyt at man samler og fortsætter. Vi har Hamsuns, B. Lies, Aanruds, J. B. Bulls samlede, hvilket er unatur naar de samme forfattere stadig fortsætter. Der maa engang komme en reaktion mot dette.

Rolf Hiort Schøyen: **De bedragne.** Skuespil. (Gyldendal) De bedragne er kjøperne og læserne. Den hele egteskaps- og utroskapshistorie er fantasiløs og flat. Man sitter igjen med ærgelig forbauselse.

Fornyelsen fra Island? Det saa en tid ut til at dansk digtning skulde hente en renæssance fra Island. Ikke ved de digtere som digter paa og for Island Mathias Jochumson og

kolleger er knapt nævnt i Danmark. Men ved de overflyttede islændinger som digtet europæisk paa dansk. Gunnar *Gunnarson,* Johan *Sigur-Jònson* (skuespillet «Bjerg-Ejvind og hans hustru») og Jonas *Gudlaugson* er et vakkert trekløver. Gudmundur *Kamban* har iaar erhvervet sig ret til at nævnes sammen med dem. Baade ved sine sterke og ved sine svake sider er hans skuespil «*Kongeglimen*» (Gyldendal) interessant som prøve paa det islænderne bringer.

Der er noget nyt ved dem. De vækker opsigt i den gamle litterære verden likesom Franklin i sin tid da han optraadte i jakkedres og uten paryk i Paris. Derfor noget lovende. De fængsler og betar. «Kongeglimen» er saa egenartet at den indtar en særstilling bare ved det.

Men hvad faar man mellem hænderne naar man griper om dens *indhold?* Hvis man har glemt dette for læsningens spænding og spør sig selv tilslut hvad det hele var — saa blir man flau. Man er bent frem holdt for nar. Der findes ikke indhold. Bokens psychologi er et rike som er splidagtig med sig selv, noget peker hit, andet stræver dit; dens logik er hjemløs og flakkende. Og har den en stund en mening saa ødsles den bort i næste indfaldsraptus.

Det er bluff med islænderne. De hadde den fordel fremfor den dansk-norske digterflok at de kunde skaffe nyt miljø (som hos os Falkberget i begyndelsen), og deri hadde et lager av effekter, av koncentrerte dramatiske terninger som de kunde slippe ned i brygget hvis det ellers blev for tyndt. «Bjerg-Ejvind og hans hustru» var slik litterær Maggi, men man blev daaret av de uhørt dristige effekter med hungersdødskvaler og skrik og sneorkan helt fremme paa scenen.

Det gaar ikke i længden. Enten maa islænderne tilbake til Island eller de blir en for en slukt av den europæiske epigonverden.

Blaise Pascal: **Tanker** (ved Ivar Welle. Olaf Norli. Indbundet kr. 2).

Utvalget er litet. Men kanske bør Pascal serveres i indbydende form for vor tid. Det delikate utstyr som denne utgave har, er i saa maate fordelagtig. — Jeg har sammenlignet store partier av denne utgave med den hittil foreliggende danske oversættelse. Det er som at opleve hele sprog-

bruddet! Hr. Welles norsk er helt igjennem god og fast og klar, og selve «tankerne» har vundet storlig ved at klæs i denne nye dragt.

Anmeldt av *Bretteville Jensen:*

Jonas Lie og hans samtidige. **Breve i udvalg.** Ved Carl Nærup. Gyldendalske boghandel. 292 sider.

Under læsningen av denne bok — som virkelig gir meget av den «*Jonas Lie intime*» som utgiveren gjerne vilde faa git — maatte jeg gang paa gang mindes et par av Herman Bangs illustrationer i et Lieforedrag mange aar tilbake nede hos Brødrene Hals: Lie som den *gamle huslæge*, før specialistenes tid, med personlig følt omhu, og diskret medviden om den hele familie. Eller som den gamle mand der sitter og ser mot kveld, fremsynt og byggende, ind i glørne ved Norges arneflamme.

Det er sikkert sandt som Lie siger i brev til Bjørnson fra 1873: *For Brandliteraturen har jeg da heller ikke duet.* Dertil var han for meget av den store praktisk følende menneskeven, som nødig brøt knækkede rør, men heller med vár omhu og kjærlighetens skarpsyn utsøkte sig de steder hvor der endnu var noget *helt*, nogen menneskemuligheter ogsaa der hvor en himmelstormende, men mere kjølig idealisme helst hev det alt i den store støpeske. Derfor forstod jo ogsaa Lie ganske anderledes Bjørnson end Ibsen. Derfor blev han ogsaa altid paa sin egen diskrete maate igrunden dypest inde noget av presten og lægen for sit folk[1]). Endda han saagodtsom aldrig likefrem lot det religiøse liv komme tilorde i sine bøker, og omtrent undtagelsesløst holdt sig borte fra al aktiv indblanding i de store politiske og sociale kampe. Det var dog for ham ramme alvor at «jorden er en aandelig fødselsanstalt for os alle» (brev til A. Kielland før 1881), og hans ømme samfundssamvittighet satte nok for ham en tyk strek ogsaa under dette *alle*, og gjorde ham — trods alt — ikke litet utadrettet fra det «holdt eller snar» han hadde fundet sig til at synge i (side 143).

[1]) Overordentlig oplysende er i saa maate ogsaa Lies personlige forhold til *Bjørnson*, som det trær frem i det forholdsvis rike utvalg av breve til ham.

Ganske uundværlig blir denne overordentlige interessante, stilfærdige bok for alle dem som ønsker at vinde et mere indgaaende syn paa Lies digtning i forholdet til hans egen personlighet. Jeg er enig med C. J. H. i M.bl.: — *utvalget er for litet.* Vi maa faa adskillig mer, om det skal strække nogenlunde til. Men ogsaa ut fra det som her er git falder der nyt og værdifuldt lys, og ikke mindst *varme*, over mangt og meget hos Lie. I et tidsskrift som dette ligger det nær at peke paa det særskilt sterke lys disse breve kaster netop over spørsmaalet: *Lie og det religiøse.* Garborgs i mange henseender fortrinlige Lie-monografi for aar tilbake fik ikke *meget* av dette frem. I det mindste har jeg aldrig forstaat tilnærmelsesvis slik som ut fra disse breve hvor *gjennemreligiøs* Lie i virkeligheten var, kanske ogsaa *blev.* Det vilde være en høist interessant opgave at ta dette forhold op som specialstudie. Kanske skulde det vise sig netop ut fra *arten* av Lies religiøsitet hvorfor det religiøse mere tilsynelatende end egentlig *virkelig* kom til at træ tilbake i hans digtning.

Fra det nationale gjennembruds tid. Breve fra Jørgen Moe til P. Chr. Asbjørnsen og andre. Med en indledning utgit av *Anders Krogvig.* Aschehoug & Co. 311 sider.

Baade brevsamlingen og indledningen — siger utgiveren — bør helst sees som et supplement til Molkte Moes monumentale fremstilling av avsnittet «Det nationale gjennembrudd» i «Nordmænd i det 19de aarhundrede».

Jeg maa bekjende at jeg endnu ikke har faat læst Moes avhandling.

Men ogsaa *uten* dette kjendskap har jeg med den største interesse fulgt utgiveren i hans smukke og forstaaelsesfulde indledningsskildring: *Jørgen Moes ungdom.* Fra et besøk ved «Krøderens tause strande» hadde jeg nylig likesom faat mere *liv* ind over denne fine oprindelige digter og presteskikkelse —, men rigtignok netop med sterk understreking av de for vor almindelige bevissthet *mest fæstnede træk.* Krogvig gir fortrinlig hjælp til at faa et mere rikt, *alvorlig* indtryk av mennesket og digteren, slik som han aabenbarer sig netop i tiden før prestegjerningen kom til at ta den altoverveiende del av hans arbeide og interesser. Det utdypede

kjendskap man paa denne maate vinder forklarer blandt andet Moes intime venskapsforhold til *Asbjørnsen* — viser at det dog ikke bare var den saaatsi tilfældige omstændighet at de begge interesserte sig for *folkedigtning* som bandt dem sammen. Paa forskjellig vis kaster forøvrig Krogvigs indledning værdifuldt lys over nationalromantikens maal og kunstopfatning — hvad det vilde føre for langt at gaa ind paa her. Den rikholdige brevsamling byder et ypperlig materiale til selvstudium for alle dem som har tid og lyst til slikt for dette specialspørsmaals vedkommende. Baade Moes og Asbjørnsens breve illustrerer — i parentes bemerket — aldeles uimotsigelig professor Grans ret til at tale om den Welhavenske prosastils farlige indflydelse likeoverfor samtidens forfattere[1]). Saa friskt og norsk som sproget falder i de av eventyrsamlerne gjenfortalte eventyr, saa tungt gammeldags og dansk kjendes sproget temmelig gjennemgaaende i disse breve, ikke mindst for Moes vedkommende.

Gerhard Gran: **Norsk aandsliv i hundrede aar.** Aschehoug & Co. 243 sider.

Saavidt jeg vet hører prof. Grans bøker til dem som *«gaar»*, endda det ikke er skjønliteratur. Det er som det skal være. For han byder sine læsere en meget betydningsfuld hjælp til at forstaa tider og mennesker, ut fra et rikt og solid kjendskap, og en fin, sikker samfølelse med temmelig forskjelligartet aand. Litt *kjølig* virker han iblandt, en *europæisk* aand, som dog altid først og fremst har sine interesser knyttet til *det hjemlige*, med fremragende evne til knap og pointrik fremstilling i en mønstergyldig, fængslende form, som altid paany minder om den underholdende og overlegent dygtige foredragsholder. Ikke alt er nyt i denne bok; men for mange vil det være nyt, og selv om man har hørt — eller læst — enkelte stykker før, fornyer man uten tvil med glæde bekjendtskapet. Noget av det prof. Gran allerbedst vet at gi, synes jeg er dette: Øket evne til at forstaa og værdsætte tider og mennesker *med* og *trods* deres naturlige begrænsning. Han forstaar hvad vi kan kalde *sympatisk* kritik i god betydning. Og førsterangs lærer som han jo skal være.

[1]) Norsk Aandsliv i hundrede aar, side 85.

evner han ogsaa i saa maate at lære fra sig. Alle som har nogen sans for kunst og bokvurdering, vil ha stor glæde av disse fine og interessante foredrag og avhandlinger.

O. Arvesen: **Samliv med landskjendte mænd** I. Cappelens forlag. 196 sider.

En bok som denne finder nok frem til folk, selv om den ikke rak at bli nævnt før jul. Jeg tror det blir større og større trang til virkelig førsterangs skildring av store personligheter. Vi har ikke hat for meget av den slags. Men vi trænger alt vi kan faa. Ikke mindst som *folkelæsning* er det slags bøker *førsterangs dannelsesmidler*. For den yngre slegt staar vel navne som Grundtvig og Ole Vig mangen gang i fare for at bli literaturhistorisk dødvegt og ikke noget mer. Arvesen er mand for at vise at de bør være noget andet og mer. — Mindst vellykket er kanske *Bjørnsonskildringen*. Men opgaven var vel ogsaa her den sværeste, forholdsvis meget var allemandseie før, og stoffet overvældende. Det var jo heller ikke forf.s mening at gi andet end streiflys ut fra sit personlige samvær med digteren.

Jeg vil ikke sige mer — i haab om at disse linjer kan faa plads i decemberheftet! Jeg anbefaler boken paa det varmeste.

Hulda Garborg: **Mot solen**. Aschehoug & Co. 271 sider.

«Det gjælder at smie mens jernet er varmt» siger J. Lie i brev til E. Werenskiold fra 1896. Mens jernet er varmt og *aanden* er der. Det vil sige: Før storindustriens tid har slukt al ungdommens interesse og tanke, det *tekniske* tat alle sind fanget.

Det er til denne storindustriens tid Hulda Garborg fører os — den vi unegtelig nu er midt oppe i. Det er ikke andet end naturlig at motsætningen: *Gammel bondekultur* og *industrikultur* altid hyppigere maa komme frem ogsaa i digtningen. Og man vet jo paa forhaand hvor fru Garborgs kjærlighet ligger. Men det er da ogsaa isandhet værdt at summe sig litt iblandt likeoverfor spørsmaalet om den endelige værdi — den *sociale* først og fremst — av den svære omlægning av næringsliv og folkekultur som elektricitetens tidsalder holder paa at faa istand ogsaa i vort land.

Størst betydning har nu ellers «Mot solen» ved sit

umiddelbare skjønliterære værd. Det er ikke litet, saavidt jeg kan forstaa: ialfald læser man boken baade med interesse og glæde, frisk og lys som den er, med tro til livet ogsaa naar det gaar gjennem det som er tungt, og med en forstaaelsesfuld, nænsom menneskeskildring som vidner om en forfatter som baade har set dypt og holdt meget av mennesker. Som indledningsdigtet «Fra mor» bærer nyt bud fra den evigunge, vidunderlige morkjærlighet, saa staar det ogsaa først og fremst lys og varme utfra bokens rene sterke morskikkelse. Det er ellers i det hele ikke litet av opdragelse til *livssundhet* i denne fru Garborgs bok. Noget vi saa vist kan trænge ogsaa netop i skjønliteraturen.

Kristoffer Moen: **Uten tro.** Aschehoug & Co. 162 sider. Forfatteren siger selv i «Urd» om sin bok blandt andet: «Jeg vil vise at der ikke findes nogen Gud som bryr sig om de smaa menneskebarns rop og taarer; jeg vil vise at en sand sjæl piner sig ut ved at lete efter noget at leve paa ute i det overnaturlige; jeg vil vise at det gaar an at leve og være glad uten religion, men ikke uten venner.» Det er rene ord for pengene. I og for sig da ogsaa en liketil — omend ikke netop nogen særlig indbydende — konsekvens at forfatteren lar sin helt ta livet av sig, baade ved gift og drukning, da han staar med den opgave at skulle leve vennelos, uten religion i denne vanskelige verden.

Selv med fare for at bli skyldt for kun at meddele en partisk presteattest, sammenfatter jeg mit indtryk av boken i det at forfatteren kun meget skrøpelig har magtet at levere det bevis han gjerne gad skaffe tilveie. Ikke netop fordi det overhodet ikke hører til de ting som saadan elskværdig lar sig opdrive — forfatteren bør læse frk. *James: Religiøse erfaringer*, eller *Gerhard Gran: Religiøs uro* for at komme i litt mere moderne realistisk kontakt med sin tids syn paa det *religiøses stilling i forhold til det kirkelige* — men mest fordi forfatteren ikke eier evne til at se og stelle med tingene. Boken forekommer mig ordinær, skematisk og ubetydelig.

Av *Skovgaard Petersens* omfangsrike verk **Menneskeskikkelser** (utførlig anmeldt av mig i K. og K. ut fra *første* bind) har jeg faat tilsendt to nye bind — et gammel- og et nytestamentlig. De nye bind forekommer mig at dele svak

het og styrke saa nogenlunde likt med første. Dog er det jo en stor fordel at man her er fri for *indledningen* fra bind 1. Forfatteren har forsaavidt ændret kurs som han nu i noget større utstrækning synes at ha nyttet det *andre* kan ha skrevet om de samme ting. Hans skitse over *Johannes døberen*, for hvis vedkommende han selv henviser blandt andet til ikke mindre end 4 forarbeider, gir et tiltalende eksempel paa hvordan fremstillingen kun kan *vinde* ved slik fordypelse ogsaa i andre. Stort set maa jeg ellers holde fast det jeg har sagt før om den hele maate at behandle skriften paa — en opfatning som jeg ser ogsaa væsentlig deles av professor *L. Brun* i hans omtale av verket i Norsk Kirkeblad nr. 46 for iaar.

Anmeldt av *Fredr. Paasche:*

Sigrid Undset: **Fortællinger om Kong Artur og Ridderne av det runde Bord** (Aschehoug & Co.).

I denne bok har Sigrid Undset gjendigtet fortællinger, som engang — for mange hundrede aar siden — var kjendt og kjær poesi i Norge. Hun har gjort det med en kjærlighet, som har git hende dygtighet; hun har personlig oplevet det gamle stof, og vi gjenoplever det med hende, gaar ind i hendes eventyrverden og betages av dens skjønhet. Hun har arbeidet, og vi tar imot det klare, lutrede, enhetlige verk, som hendes arbeide har tryllet frem av den gamle sagnmasses bugnende fylde. Hun har forenklet linjerne, utdypet motiverne, git karaktererne fastere omrids. Men aldrig har hun krænket middelaldersaanden, aldrig forringet dens fantasi, aldrig glemt dens inderlighet. Aldrig har hun stillet skranker mellem drømmens og virkelighetens verdener; altid har hun husket, at for sjælens liv er de begge like reale. Hun er blit staaende i middelalder og taler til nutid.

Vi føres ind i et stort drømmelandskap, hvor det lyser fra kong Arturs borg, og hvor den hellige Grals Kristus-forkyndende hemmeligheter hvælver sin høie himmel. I dette drømmelandskap leves der, lides der, banker hjerter i længsel. To skikkelser stiger frem for os, skjønne, klare i sin varme higen: Lancelot, Arturridderen, den frygtløse helt, stanset i sin stræben av denne verdens vildfarelser, av svig og usandhet,

som hans elskov til dronning Guniver fører over hans sind, — og Galahad, Gralsridderen, som aldrig tar feil av veien, den rene av hjertet, som blir værdig til at kjende Guds hemmeligheter. Fortællingen om Lancelot og Galahad vil længe synge igjen i vor tanke — som ny poesi, ny virkelighet, skjøn poesi, indholdstung virkelighet.

Olav Dunn: **Harald** (Olaf Norlis forlag).

Olav Duun har sin styrke i milieuskildringen. Han kan fortælle om landsens liv, saa malende sikkert og sandfærdig, at vi flyttes hen til hans bygd, til hans fjord, følger hans mennesker i deres daglige arbeide, og til en viss grad interesseres av deres dagligdagse tankegang. Han kan ogsaa skrive om naturen, om vind og veir, om havet i storm og stille, og med raske, enkle ord kalde frem et landskap, som vi straks kjender igjen og oplever paany.

Hans dypere sjæleskildring har ikke altid den samme egthet, — har den ihvertfald ikke i hans sidste bok «Harald». Helten i fortællingen blir ikke klar nok for os; det er likesom han ikke vil naa op til de dimensioner, digteren tydelig har tiltænkt ham. Hans megen merkelighet interesserer ikke synderlig; ti den mangler organisk liv.

Men der er i Duuns nye bok en anden skikkelse, som man klart ser og ikke let kan glemme. Det er Petra, Haralds hustru. Hun sier ikke meget; men hun er der altid. Hendes trofaste taalmod, hendes fordringsløse kjærlighet, hendes stille sorg følger os med sin virkelighetsmagt og redder Olav Duuns «Harald» for vor litteratur.

Anmeldt av *Kristen Skjeseth:*

Johan Falkberget: **Lisbet paa Jarnfjeld.** H. Aschehoug & Co. 1915. 317 sider.

Med adskillig spænding har jeg ventet paa Falkbergets bok iaar. Vilde han holde det, som jeg lovet ifjor: Næste aar vil vi faa fra hans haand et lydefrit verk. Det var jo et sterkt løfte paa en andens vegne. Men Falkberget har sørget for, at ordet blev sandt.

Nu skal ingen kunne si, at Falkberget ikke har hat noget paa hjerte. Der er — jeg kunde fristes til at si — hellig alvor i hans forkyndelse av kjærlighetens evighetslove, som

ingen maa synde imot. Der er en trofast kjærlighet til fjeldet og vidden hos fjeldets søn, som aabenbarer sig i Lisbets kamp for Jarnfjeld. Og en stor medfølelse med den vildfarne griper os paa de sidste sider, hvor Lisbet byder Gud hele Jarnfjeld, om han vilde la Halvar kjendes ved hende som mor igjen.

Det er især dette med kjærlighetens evighetslove som Falkberget har hat paa hjerte, og som et indtrængende vidnesbyrd fra et grepet sind virker det. Lisbet paa Jarnfjeld som ved sin synd opdaget disse evighetslove for kjærligheten, som ikke den mindste tøddel kan ændres ved, er tegnet med sikker haand, sandt og egte.

Det maa ogsaa nævnes til Falkbergets ros, at han ikke dvæler ved det, som mindst mulig bør nævnes. Der er ingen unødig utmaling av erotiske detaljer. Kun saa meget og ikke mere er sagt end det som var nødvendig for at aabenbare de evige kjærlighetslove: svigt ikke den, som eier dit hjerte.

Glædelig er det ogsaa at merke Falkbergets dype ærbødighet for og stilfærdige forkyndelse av det egte religiøse, der hvor Gud og sjælen møtes uten dikkedarer.

Dette er Falkbergets største bok. Efter sin kvalitet maa den ogsaa regnes som nr. 1 av hans bøker til denne dag.

Nogen revision i sproget vil jeg anbefale Falkberget. Det støter mig som en sproglig misdannelse, naar jeg træffer paa uttryk som f. eks. Han tok paa tænke. Andet kunde der vel ogsaa være at bemerke til sproget; men jeg er ikke norsklærer.

Johan Fredrik Vinsnes: **Broremand**. Gyldendalske boghandel. Nordisk Forlag 1915.

Samme stil som i »Et Gatekryds». En samtale, hvor «Broremand,» lærer Gaut Helgeslaat fører ordet, med et kort tilsvar nu og da fra tilhøreren, kulgrosserer Abraham M. Pedersen. En avsløring av livet i de vaktes kreds i en liten by vestpaa. Hvilket adjektiv jeg skal bruke om avsløringen vet jeg ikke ret. Jeg har været altfor meget østlænding til at kunne komme i intim berøring med disse brødres likesindede der, hvor jeg har truffet dem. Jeg kjender dem

ikke, og vet ikke, hvad der er egte og naturlig, hvad der er uegte og hykleri hos dem.

Men det skulde jeg dog tro, at denne bok har en opgave i visse kredse paa Vestlandet og andre steder, og jeg skulde ønske at den fik flere læsere blandt bokens objekter, end blandt dem som kun vil gotte sig over disse vittige angrep paa klissent religiøst føleri, paa forvrøvlet ordmakeri til Guds ære, paa maalstræv og avholdsagitatorer, og som ikke vil lytte med tilbørlig andagt til det som Broremand har at fortælle om en anden religion, om en anden Gud, han som søkes og findes i ensomheten og stilheten, den Gud som hans hustru, den yndig beskrevne «Blaabjelle» kjender.

«Forstaar du da ikke, at Vorherre ikke ligner en stortingspræsident som gir foretræde for en jernbanekomité eller en anden deputation, som kommer frem i flok og følge i lange, svarte bonjourer. — Nei Herren er som en læge, han lukker os ind paa kontoret sit enkeltvis og undersøker os nøie, gransker os baade til hjerter og nyrer, før han hjælper os. — Og saa følger der saa megen sentimentalitet og saa meget føleri med den sambedingen. Men fra føleri i religion og til føleri i erotik er der ikke lang veien. Ialfald er den ikke lang hos kvinderne». —

Dette citat viser bokens stil og tendens. Abraham M. Pedersen blev ofte utaalmodig ved Broremands lange tale, ikke fordi han var kjedelig, men fordi han var nærgaaende. Abraham M. Pedersens brødre blandt bokens læsere vil vistnok ofte bli rasende, fordi Gaut er skaanselløs ærlig i angrepet. Enhver vil maatte erkjende, at det er et dygtig arbeide, som fængsler like meget som «Et Gatekryds». Det er ikke saa underlige skabninger vi her møter som Qvisling i «Et Gatekryds». «Broremand» er heller ikke saa dramatisk, spændende. Men fordi boken handler om mennesker og bevægelser, som øver megen indflydelse paa mange steder i vort land, har den større aktuel interesse end forgjængeren, og vil neppe komme forbi læserne uten at vække heftig motsigelse hos mange.

For Kirke og Kulturs læsere maa være opmerksom paa, at anden del av *Rauschenbusch: Samfundets Kristianisering* nu er kommet. Denne del har titelen: *Kristendommen* og *Kapitalis-*

men. Den utførligere anmeldelse maa utstaa til over nytaar. Her kun en bøn til læserne: Glem ikke denne bok, naar julelitteratur skal vælges.

J. A. Eklund: **Kyrkans År.** Predikningar. (Stockholm 1915. P. A. Norstedt & Söner. 564 sider).

Det er føreren for Sveriges ungkirkelige bevægelse, som her taler til os. Og prækenerne former sig da, — som vi kunde vente —, ofte som vækkende taler til Sveriges folk, i levende tilknytning til Sveriges storslagne, men lidelsesfulde historie. Saaledes siger han i prækenen paa første adventssøndag: «Kan det endnu engang bli advent? Kan Kristus endnu engang komme til Sveriges kirke og Sveriges folk? Aar 1709 er Pultavas aar . . . Da Sverige efter Karl XII's død, efter 20-aarig krig, laa brændt og herjet og vore kjæmper i aarevis hadde ligget fangne derborte i Sibiriens isørkner, hvor de læste i sin bibel og sang sin salme, da kom over Sverige en besøkelsens tid. — — Men aaret 1809 er Finlands aar, det aar da vor ungdom døde i sult og fattigdom, fordi uretfærdighetens magt var vældig paa jorden, og fordi vore ledende mænd forfaldt til svakhet og svik. Men — selv efter dette kom et Kristi advent.

Nu naar vi regner 1909, har man, som du nok vet, længe sagt: det er slut. — Selv Sverige har man ikke villet vite av. Det har holdt paa at bli det samme at være svensk og at være en kujon («kruka»). — Men jeg siger allikevel her: Det kan *endnu en gang* bli baade advent og jul i Sveriges land!» Eller paa 22de søndag efter Trefoldighet. «Det synes som om Gud endnu ikke hadde glemt, hvad vort folk syndet i falsk, forrædersk frihet for mer end hundre aar siden. Det er, som laa syndebyrden fra den store drukkenskapstiden endnu over os. Det er som om vi i hundre aar hadde faat lide dommen for troløst forræderi mot egen konge, og som om dommen endnu forestaar for os.

Men ellers taler disse prækener ogsaa om al menneskelig nød og om alle menneskers Frelser fra nøden. Som talt ut av vor tids fortvilede spørgen er prækenen paa 24de søndag efter Trefoldighet: «*Gaar hjælpen like langt som nøden?*»

Og der klinger en sterk *haapets* tone gjennem alle disse prækener, og denne faar sit karakteristiske uttryk i en sats som denne: «*Gjennem* ødelæggelsen, *ut av* forvildelsen *til* frelsen!»

Denne haapets og frimodighetens tone hænger nær sammen med prækenernes sterkt *bibelske* karakter. Biskopen glemmer aldrig, at det er *Guds ord*, som skal tale. I enkelte prækener er dette saa gjennemført, at de blir rent tid- og stedløse, og da taper noget i aktualitet og friskhet. Men som regel er de bibelske tanker smukt og harmonisk indføiet som svar paa *vor* tids spørsmaal og aandens liv til *vor* tids børn, eller som vækkende og styrkende ord til *Sveriges* folk *nu*.

Og der er smukke ytringer av *folkesjelesorg*, som naar biskopen paa 1ste søndag efter Hellig Trekonger taler om at lære folket at kjende sig hjemme i Herrens hus eller, som ovenfor citert av en adventpræken.

I det hele kan *vor* nykirkelige bevægelse, som f. eks. har git sig uttryk i Boye Holts samlerverk «Norges Folk og Norges Kirke», ha godt av at stifte bekjendtskap med biskop Eklund i «Kyrkans Åar».

Andreas Fleischer.

En uhyrlig paastand.

I min artikel om «den danske folkekirke i øieblikket» («For K. og K.» november) omtales (s. 526 midten) en reformplan, som det «ikke kan nytte at komme til det danske folk med, i samme øieblik som det har været vidne til et biskoppeligt felttog mod Arboe Rasmussen.» Denne uhyrlige paastand er fremkommen ved en trykfeil. Nogle ord er udfaldne. Der skulde staa: «et biskoppeligt felttog som det mod A. R.»

Naar der i samme artikel flere steder staar norsk «av» for dansk «af», vil alle forstaa, at det er korekturfeil, der foreligger.

Morten Pontoppidan.